

CENTRO DI STUDI SUPERIORI UCRAINI A ROMA

ВИДАННЯ

УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Праці Греко-Католицької Богословської Академії

Том XXII-XXIII

о. д-р Ісидор Нагаєвський

ІСТОРІЯ РИМСЬКИХ ВСЕЛЕНСЬКИХ АРХИЄРЕЇВ

ПЕРША ЧАСТИНА

Мюнхен — 1964 — München

ВИДАННЯ
УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
Частина I

EDITIONES
CATHOLICAE UNIVERSITATIS UCRAINORUM
Pars I

*Праці Греко-Католицької Богословської Академії
Opera Graeco-Catholicae Academiae Theologicae
том XXII-XXIII vol.*

о. д-р ІСІДОР НАГАЄВСЬКИЙ

Історія Римських Вселенських Архиєреїв

DR. ISIDORUS NAHAYEWSKY

Historia Romanorum Catholicorum Pontificum

Мюнхен — 1964 — München

о. д-р Ісидор Нагаєвський

Історія Римських Вселенських Архиєреїв

(Від св. Ап. Петра до Авіньйонської неволі — 1309)

ПЕРША ЧАСТИНА

diasporiana.org.ua

Мюнхен 1964

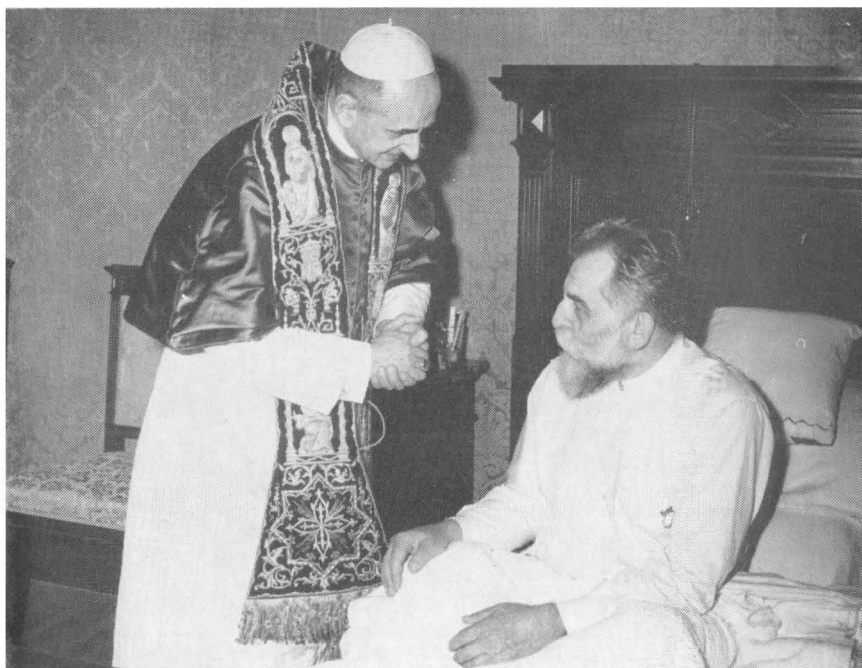
Друкуються за дозволом Церковної Влади

*Високопреосвященнішому
Архиспископові - Митрополитові*

КИР ЙОСИФОВІ,

*Страдальникові за святу віру
і єдність української Церкви з Ап. Престолом у Римі*

присвячує смиренний автор

*Папа Павло VI відвідує хворого Митрополита - Ісповідника
Кир Йосифа Сліпого в його мешканні у Ватикані.*

*Угорі на світлині Папа Павло VI наступного дня після свого вибору
на Найвищий Уряд в Церкві відвідав хворого Митрополита.*

ВСТУПНЕ СЛОВО

*Архиспископа Івана Бучка
Пастиря Українців у Західній Європі*

Переглядаючи сторінки історії Христової Церкви від перших віків християнської ери, бачимо, що з волі Христа в Церкві був завжди Римський Архиєрей, Христів Намісник, наслідник св. Апостола Петра, що заснував свій Престіл у Римі і з Риму керував цілою Христовою Церквою. Так було в минулому, так є тепер і так буде в майбутньому. Христова Церква має за поруку від самого Христа, що ніяка пекельна сила її не переможе. «Ти еси Петро-скеля, і на цій скелі Я збудую Мою Церкву», — сказав Христос до Верховного Апостола Петра. (Мат. 16:18).

І, хоч не стало Петра як людини, то прийшов його наслідник із таким самим повновладдям і завданнями, що їх мав Апостол Петро на основі слів Христа: «Паси вівці мої, паси ягнята мої». (Іван, 21:15-17). Кожен наслідник св. Петра є Верховним Пастирем Христових овець і ягнят. Довга черга Петрових наслідників безперервна.

І сьогодні в палаці на Ватиканському горбку живе наслідник св. Петра, видимий Голова Христової Церкви, папа Павло VI, якого 500 мільйонів людей мають за свого улюбленого Вітця. Він має на них великий духовий вплив, а численні прочани з усіх сторін світу поспішають до Риму, щоб Його побачити і почути Його голос. Усі вони мають до Нього доступ і під час численних аудієнцій Він має для них усіх батьківські слова утіхи, поради й науки.

Світська історія згадує про славні династії, що існували навіть сотні років або й більше, і мали мільйони підданців, але немає такої другої династії, як у Римі. Всесвітня історія говорить про славні колись школи Пітагора, Платона й Аристотеля, але сьогодні їх немає і про них говорить лише в шкільних підручниках історії філософії. Історія згадує про різні релігії, про різні релігійні секти і про засновників їх, але про них говорить лише в богословських підручниках для визначення їхнього відношення до правдивої, Богом об'явленої християнської релігії, яка зберігається в єдиній істинній Христовій Церкві, що нею керує з волі Христа Вселенський Архиєрей, Папа Римський.

Кожен Христів Намісник, Папа Римський, глядить із свого непорушного престолу на все хитке і проминаюче із свідомістю Христової обітниці, що Церква Христова вічна, бо її Основоположник-Христос ясно сказав: «Я є з вами до кінця віків» (Матей, 28:20). Римські Архиєреї бачили занепад

могутньої Римської імперії, вони були свідками мандрівки народів і навернення поган на Христову віру. Все минає довкруги Христового Намісника, а він перебуває в своєму престольному городі Римі, біля гробу св. Апостола Петра, як його законний наслідник, щоб зберігати й роздавати ті скарби, що їх приніс Христос для світу: скарби справедливості, любови, миру, свободи, порядку, — тобто скарби, що становлять зміст християнської культури й цивілізації.

Безперервна черга наслідників св. Апостола Петра, що триває вже понад 19 сторіч, викликає подив не лише в католиків, але також і в некатоліків. І коли б установа Вселенського Верховного Пастиря була людським ділом, то не вдержалася б так довго. Вона пропала б так, як пропали інші людські діла. Папство — це Боже діло, тому триває і триватиме до кінця світу.

Божественний Спаситель назначив св. Апостола Петра бути основою Церкви, а що Христова Церква має тривати до кінця світу, тож і її основа. Петро, триватиме вічно. Фундамент духовної будови, — це не тільки першество почеси, але й влади у даній організації. Першество влади св. Апостола Петра не було лише його особистим привілеєм, але, самозрозуміло, воно мало переходити на його наслідників, бо інакше не сповнилися б Христові слова, що Церква має існувати до кінця світу. Прийшла смерть і вмер Симон, син Йони, що його Христос доцільно назвав Петром-скелею, бо мав бути нею для Церкви. І саме той Петро залишився і живе далі в своїх наслідниках і, таким чином, Вселенське Архисерейство не вмирає, як не вмирає Церква, збудована на Петрі-скелі.

Двотисячорічне існування Вселенського Архисерейства гідне подиву і це набирає ще більшого значення, як звернемо увагу на історичні умовини, за яких жили Вселенські Архисереї впродовж віків, а головню в час важких і кривавих переслідувань. Воістину, дивне явище. З однієї сторони, мільйони й мільйони людей шанують і люблять Святішого Отця, а з другої сторони, є й мільйони таких, що про нього не знають і не хотять знати, Його зневажають, ненавидять і поборюють усякими способами.

Таку долю передвістив Христос усім Апостолам, але зокрема передрік їй св. Апостолові Петрові, Першому Папі, коли сказав йому, якою саме мученицькою смертю він прославить Бога (Іван, 21:18-19). Христів Намісник, як і сам Христос, це «камінь преткновенія» для людей. Люди поділяються біля стін Христового Намісника, як колись поділялися біля стін Божественного Спасителя, на два табори: «на паденіє і на возстаніє многим» (Лука, 2:34). «На паденіє» тим, хто ненавидять Христового Намісника і через свою ненависть стягають на себе загибель; а «на возстаніє» тим, хто люблять Христового Намісника і через цю любов заслуговують собі на почесне ім'я синів істинної Христової Церкви і вічну нагороду в небі.

Передвіщення Ісуса Христа про важку боротьбу і мучеництво св. Апостола Петра здійснилося. Боротьба, що зачалася проти Христових Намісників у перші дні існування Христової Церкви, триває досьогодні. Скільки зброї, скільки насилля, скільки рук прикладено до того, щоб знищити Престіл св. Петра. Надаремно. Від Нерона до Наполеона або, скажімо й до Леніна, Сталіна, Гітлера, Хрущова, Мао — історія записала на своїх сторінках численні напасти на папів і криваві переслідування всіх, хто в своїх

серцях зберігають вірність їм. Це — довжелезний ланцюг виявів злоби світу у відношенні до папів; це завжди відновлюваний плян Сатани щодо знищення Христового царства на землі, згідно із засадою: «Вдарю в пастиря, а віці розбіжаться». Однак, папа завжди виходив з того всього з тріумфом, бо Христова обітниця: «Сили пекла її не переможуть», — завжди дійсна.

Боже Провидіння закрило перед нами майбутність і ми не знаємо, що жде нас завтра, — радість чи смуток, — але одне певне: Корабель Петрів, св. Католицька Церква, як було й досі, плистиме певно по бурхливих водах земного життя під проводом непомильного керманича, Вселенського Архiereя, Христового Намісника на землі. Того Керманича ніколи не забракне в Церкві, бо брак Керманича — це брак фундаменту в будові, тобто неминуха руйна будови. Церква ж із волі Христа триватиме до кінця віків, щоб продовжувати діло спасіння людського роду до кінця світу.

Не можна уявити собі Церкви без папи, як не можна уявити собі живого тіла без голови, або організації без провідника, керманича, голови. Противники папства кажуть, що Головою Церкви є Христос, і що це вистачає. Католики ж не перечать, а радше підкреслюють, що Христос є Голова Церкви, Голова Містичного Христового Тіла. Однак, Церква є видима організація живих людей, щоб зібрати їх в одне тіло. Отож треба для тієї Організації-Церкви когось такого, що заступає би Христа, щоб люди його бачили і чули його голос. Сам Христос подбав про те, назначивши св. Апостола Петра бути Його Намісником, Заступником чи Представником із найвищою владою в руках, із владою ключів, із владою керувати й пасти Христове стадо, складене з овець і ягнят.

Усуньмо з того стада Христового Намісника й тоді замість однієї Церкви настане сто, двісті, триста або й більше церков, як це вже подекуди й є. Тим часом Христос заснував одну Церкву і виявив своє бажання, щоб було «одне стадо й один Пастир». Без папи буде стільки церков, скільки є єпископів. Це бачимо на факті існування т. зв. Автокефальних церков, або, ще гірше, в існуванні численних протестантських сект, де кожний звинувачений чоловік закладає свою власну «церкву», твердячи, що вона є єдино правдива.

Є багато мільйонів людей і кожне з них могло б сказати: «Я маю свою віру», але ніхто з людей не може сказати, чи та віра правдива чи фальшива, бо немає там Верховного Вселенського Пастиря, що від початку існування Христової Церкви береже правдиву Христову науку. Тому, як католик каже: «Я вірую в те, в що вірить Папа», — то він знає, що віра кожного папи є така, як його попередника, і така ж як і віра Петра, Першого Папи, що по визнанні своєї віри в Божество Христа, почув від Нього такі милі слова: «Щасливий ти, Сину Йони...»

Щасливим був би й увесь український нарід, якби кожен українець мав щастя сказати: «Я вірю так, як вірить Папа; я поводжуся і дію так, як навчає Папа; я люблю Папу, бо він є спільний батько всіх християн; і, хоч він не українець з роду, проте я не маю його за чужинця, бо він мій Папа, як і всіх християнських народів; бо він з волі Христа є найвищий відповідалний Провідник і непомильний Учитель Божої Правди у найважливішій життєвій справі кожної людини зокрема і всього людства разом:

щоб усі визнали Христа Спасителя своїм Царем і Богом і, виконуючи Його заповіді, забезпечили собі вже на землі мир Христів у Його Царстві й у вічності небесну нагороду.

Майже всі католицькі народи мають багато книжок, де описується життя й діяльність Папів, Римських Вселенських Верховних Пастирів і Христових Намісників. У нас, на жаль, дотепер такої книжки ще не було. І я дуже радий, що маю щастя представити українським читачам велику працю Всесв. Отця Д-ра І. Нагаєвського під заголовком «Історія Римських Вселенських Архієреїв».

У цій книзі говориться про кожного Папу зокрема в хронологічному порядку, від св. Петра починаючи й аж до найновіших часів. Автор використав Патристику, Акти Соборів і Синодів, Послання Папів, рапорти Нунційів, Анали, Хронографії, урядові документи імператорських і королівських канцелярій, як також і спеціальні твори, старі й нові, про життя й діяльність Папів, щоб викласти бодай із приблизною докладністю великі вчинки і змалювати заслуги Римських Архієреїв для Церкви і людства.

Дав би Бог, щоб ця книга зацікавила якнайширші кола українських читачів і тут, серед нашої еміграції, розкиненої по всіх країнах світу, і колись у Рідному Краї, щоб і українці католіки спізнали щиру, документальну правду про Папів Римських. Це закріпить у них почуття любови, відданости й прив'язання до св. Апостольського Престолу і Найдостойнішої Особи кожночасного Римського Папи. Щоб, нарешті, щезли й серед православних українців давні упередження до Римського Вселенського Архієрея і Верховного Пастира Христової Церкви, немов би в його Особі треба було бачити чужинця, як не вороже наставленого, то бодай незацікавленого у наших життєвих справах. Такі упередження вкорінилися, нажаль, в нашої спільноті під впливом наших сусідів, що не бажали нашого церковно-релігійного поєднання з Католицькою Церквою, бо знали добре, що церковно-релігійна єдність скріпить нашу національну свідомість і єдність. Ті упередження охопили й деяку частину наших людей, що називають себе католиками, а все це через наше власне, непробачне незнання правди. У нас бувало й таке, що національний провід сам переймався і цілому народові хотів накинати т. зв. «поступовий, безбожницький світогляд західно-європейських вільнодумців, сектантів і масонів», що записяглися знищити правдиву Христову Церкву. Це й було причиною, що всі вони з такою просто сатанічною ненавистю накидалися на Папу, завжди за засадою: «Вдарю в Пастира, то візці розбіжаться».

Пізнання правди, хоч вона часом і прикра, може й людську злобу перемогти, згідно з Христовими словами: «Пізнаєте правду, і правда освободить вас» від недоли гріха і людської злоби. Тож треба сподіватись, що пізнання щирої, історичної, документальної правди про Римських Вселенських Архієреїв звільнить українських читачів доброї волі від упередження й почуття неохоти, а може й ненависті до Римських Папів.

Рим, 8 лютого, 1963.

† Іван, АЄпп.
Апостольський Візитатор українців
у краях Західної Європи.

ВСТУП

Христова Церква за свого майже двотисячолітнього існування виявилася найсильнішою організацією, що будь-коли існувала на землі. З невеличкої первісної громади вірних учнів Христа у Святій Землі вона розрослася в могутню організацію всесвітнього значення. Невчені рибалки з Галилеї своєю проповіддю Євангельського Слова потрясли основи поганського безморального світу та на його місці зачали будувати новий, заснований на Христовій науці лад, що впродовж двох тисяч років бореться з однаковою силою за здійснення Божого порядку в світі.

Церква — це спільнота надприродного порядку. Основоположник, Ісус Христос, дав їй свою науку та засоби до досягнення її цілі: продовжувати проповідувати світові Його навчання та освячувати людей установленими Ним Тайнами, щоб через праведне життя людина сповнила своє призначення на землі і по смерті.

За словами Діяній св. Апостолів¹ Церква, це Царство Боже, теократична установа, що має свій найвищий Богом даний авторитет, законодавство, виконну владу та судівництво. Не легка річ писати історію Найвищих Пастирів Церкви і це вимагає більшої об'єктивності, ніж за писання світської історії. Тут треба підходити не лише без особистого чи групового упередження, але й брати на увагу цілий комплекс навчання й апостольського передання від початків аж до сьогодні.

Незаперечне те, що сьогодні існують поза Католицькою Церквою різні християнські групи, які не повстали в наслідок еволюції Христової науки, бо таке неможливе, але більше в наслідок періодичного занепаду християнського життя того чи іншого народу в якійсь добі життя їхньої власної Церкви. Такий стан ненормальний і крайньо шкідливий для Церкви, бо волею Основоположника було, щоб «було єдине стадо й один Пастир».

Римські Архиєреї очолювали Христову Вселенську Церкву від самих початків її існування і були творцями її історії, тому їхнє життя цікаве і вартє пізнання. Кожен папа (з грецького паппас-отець), бувши смертною людиною з усіма її прикметами й хибами, по своєму обранні на найвище становище в Церкві ставав володарем багатьох народів і рас, що в даний історичний момент жили на землі. Кожному папі доводилося видавати рішення з далекосяглим значенням, що ставали нормою життя мільйонів живих істот на цілі віки, а то й тисячоліття. Рішення св. Петра, збережені

¹ Апостольські Діяння, 5:II; XX:25; XXVIII:31.

на письмі або передані римській громаді усною традицією, не втратили свого значення й до нині. Те саме треба сказати й про кожного його наслідника.

Церква, Царство Боже на землі, це організація з живих людей, що в кожному періоді свого життя мали свої особисті та громадські проблеми і вирішували їх відповідно до набутого досвіду. Тому й у житті папів, що були дітьми своєї доби в повному того слова значенні, знайдемо риси, притаманні їхній добі, бо харизмат Святого Духа, зв'язаний із св. Тайною Священства чи з єпископською Хіротонією, не змінює рис людського характеру, а обсяг його діяння залежить від уроджених здібностей та набутих святим життям чеснот кожної одиниці зокрема. Тому й до життя папів треба підходити також і з людськими критеріями, намагаючися вглибитися у вимоги й потреби доби, в якій вони жили.

На цьому місці хочемо сказати загально про спосіб вибору папів, який, хоч у різних добах мав свої окремі риси, але в своїй основі є такий самий, як і в часи безпосередньо після життя Апостолів. Ось так, напр., св. Кипріяні († 253 р.) каже: «Корнілій (він говорить про папу Корнілія — І. Н.) став єпископом Божою волею і Церкви через однудушну згоду майже всього духовенства (Риму), через голосування Колегії старших єпископів (пресвітерів) і добрих людей».²

У III ст. вибір кожного папи починався молитвою до Святого Духа та доконувався духовними особами міста Риму за участю мирян, але та участь обмежувалася до вияву бажання та висловлення свідчення про прикмети чи їх недостатку в кандидата. Дійсними виборцями були духовні особи міста Риму.

Те саме було й в V ст., як свідчать декрети Синоду в Римі з 499 р. в часах папи Симмаха³. У VII ст., згідно з декретом папи Боніфата III, по смерті кожного папи впродовж 3 днів відбувалися публічні моління. Аж щойно потім духовні особи в привності консулів, князів, визначних громадян та армії міста Риму приступали до вибору його наслідника. Голосували лише духовні. В часах Боніфата III звичайно вибрано кандидатів з-поміж пресвітерів або дияконів римських церков. Вибірчий Синод відбувався в базиліці св. Івана в Лятерані, рідко деінде.

Від часу наїзду готів на Італію, головню від Юстиніана I аж до Костянтина IV Погоната, імператори присвоїли собі право затверджувати вибір папів-електів і ця небувала практика часто-густо була причиною великої шкоди та нещастя у Церкві. І напр., від смерті папи Григора I Великого 604 року й аж до папи Венедикта II (684—685) налічується аж 3.600 днів (тобто десять років) незайнятості Петрового Престолу саме через те вмішу-

² S. Cypriani, Ep. 55 Ad Antonianum; cf. Mann, H. K, The Lives of the Popes in the Middle Ages, London, 1902 (1), p. 356.

³ Hefele, Carl Joseph, Konziliengeschichte, Freiburg, 1873-79, III, p. 231.

вання світського чинника в церковні справи. Не треба й казати, що володарі раді були мати на Петровому Престолі прихильних до себе людей. Звідси й узався звичай, що по виборі нового папи римський архипресвітер і консул підписували декрета вибору й пересилали його до володаря з проханням про дозвіл проголосити про цей вибір окремим едиктом.⁴

Віддаль із Риму до Константинополя спізнювала справу, тому папи просили імператорів, щоб їхні екзархи в Равенні мали право робити це від імени імператора.⁵ І коли згода екзарха доходила до Риму, тоді папа-елект складав Ісповідання Віри в базиліці св. Петра,⁶ а до Лятерану йшов у товаристві сімох пристоящих і там по Молебні йшов до хору єпископів і пресвітерів. Тоді єпископ Альбану проказував одну молитву, а єпископ Порту другу, при чому дякони держали над головою папи-електа св. Євангеліє. Сам чин Хіротонії відправляв єпископ Остії, а архидиякон подавав папі палліум і папа виконував «лобзаніє мира» з усіма духовними під спів «Слава во вишніх Богу». Коли ж єпископ Остії сам був обраний на папу, або коли він з якихось причин не міг прибути на посвяту, або коли той престіл був незайнятий, тоді архипресвітер Остії проказував саму тільки молитву благословення.

При кінці VII ст. по виборі нового папи він приймав поздоровлення від духовництва, суддів, аристократії, представників війська й народу через овацію, та аж щойно потім посилав декрета до імператора. Хіротонія відбувалася звичайно в базиліці св. Петра, а інтронізація в базиліці св. Івана в Лятерані. На прохання папи Венедикта II імператор Константин IV Погонат ухвалив, щоб про кожний вибір папи його повідомляно, а Хіротонія щоб відбувалася негайно по виборі. Одначе, вже за папи Захарії (741 р.) припинено надсилання таких повідомлень до Константинополя, а новий папа по своїй Хіротонії та інтронізації сам повідомляв про свій вступ на Петрів Престіл.

Нераз траплялося, що світські чинники впливали на частину духовенства, щоб останні не зважали на доконаний вибір папи й обирали іншого, прихильнішого до їх кандидата. І коли таке ставалося, то такого вважано за антипапу й поза його партією він не був визнаний папою й згодом не внесений до реестру єпископів Риму. Про зміни елекційної процедури папів, упроваджувані папськими декретами й конституціями, говоритимемо окремо.

Тут згадаємо загально про місця поховання папів. Про могилу св. Петра говоритимемо окремо, а про могили його наслідників аж до папи Зефірина (199—217) не знаємо точно, за винятком св. Климента I, що дуже ймовірно, вмер у Криму на заслання і там був похований.

⁴ *Liber Diurnus*, Formula 58, ed. Sickel, Th, E, von, Vindobonae, 1889.

⁵ *Ibidem*, Formula, 60.

⁶ *Ibidem*, Formula, 57.

Безперервна римська традиція передає, що деякі безпосередні наслідники св. Петра були поховані у Ватикані, а «Книга Архирейів» каже, що їхні труни були «юкста корпус беаті Петрі» (біля тіла св. Петра) і це в деякій мірі підтверджують археологічні дослідження.⁷ Під час найновіших розкопів під головним престолом базиліки св. Петра у Ватикані, знайдено одинадцять трун і всі вони були близько труни св. Петра. І, дуже імовірно, що то труни його безпосередніх наслідників, про які згадує «Книга Архирейів».⁸

Першим певно знамим місцем поховання папи, крім могили св. Петра, є могила папи Зефірина, що має форму мавзолею, обмурованого пізніше цеглою й він є на кладовищі Калікста.⁹ Наслідник папи Зефірина, папа Калікст (217—222), був похований на кладовищі Калеподія при дорозі Аврелія, але невідомо, де був похований його наслідник, папа Урбан I (222—230).

Починаючи від папи Понтіяна (230—235), його наслідників ховано на кладовищі Калікста в похоронному «Склепі папів»,¹⁰ який відкрив археолог Россі в дуже поруйнованому стані. Йому вдалося віднайти надгробні плити з написами таких папів: Антера (235—236 р.), Фабіяна (236—250) і Лукія (253—254) та могилу Евтихіяна (254—283). Поза склепом папів знайдено написи папи Корнілія (251—253), Кая (283—296) та Евсевія (310). Пам'ятники згадують, що в «Склепі папів» були поховані: Степан (254—257), Діонісій (259—268), Фелікс (269—274) та Мельхіад (311—314). Хоч напису папи Сикста II (257—258) не знайдено, але його труна була центральною в «Склепі». Папи Маркеллін (296—304) та Маркел I (308—309) були поховані на кладовищі Прискилли. Папа Силвестер I (314—335) був похований у церкві на кладовищі Прискилли, яку сам збудував, там також були поховані папи: Ліберій (352—366), Сирікій (384—399), Келестин I (422—432) та Вірілій (537—555).

Згодом папи самі вибирали собі місця поховання, як напр. Юлій I — кладовище Калеподія, Дамас і Марко — кладовище Калікста, Анастасій та Іннокент I — катакомби Понтиніяна за Тибром, Боніфат I — кладовище при Саларійській дорозі; Зосим, Сикст III та Іларій — при Тибуртинській дорозі; Фелікс — базиліку св. Павла. Папа Лев I Великий обрав базиліку св. Петра й він перший звелів поставити пам'ятника на своїй могилі. Починаючи від його наслідника Гелазія, папів ховано в базиліці св. Петра, деяких у Лятерані, а зрідка й де інде. Про місце поховання кожного папи, як є відомості, подаватимемо окремо в тексті.

З огляду на те, що українською мовою досі ще не було видано історії папів, треба було сказати щось про кожного з них зокрема, подаючи огляд

⁷ Barnes, A. The Martyrdom of St. Peter and St. Paul, New York, 1933, pp. 164 seq.

⁸ Ruyschaert J. Reflexions sur les fouilles Vaticanes, RHE, 49 (1954), pp. 21 seq.

⁹ Maruschi O. La questione del sepolcro del Papa Zefferino e del martire Tarsicio in seguito ad un'ultima scoperta, NBAC, 16 (1910), pp. 205, seq.

¹⁰ Wilpert G. La cripta dei papi e la capella di Sancta Cecilia nel cimitero di Callisto, Roma, 1910, p. 3.

його діяльності, як також і загальну характеристику групи папів, що жили й діяли в якійсь одній добі.

На цьому місці хочемо згадати загально, що найстарші вістки про реєстр перших папів знаходимо в св. Іриней (135—200), єпископа Ліону, та Євсевія, єпископа Кесарії Палестинської. Сам св. Іриней походив із Малої Азії і слухав проповіді св. Полікарпа із Смирни († 155 р.), який був учнем св. Івана Євангелиста. В часах переслідування Марка Аврелія, св. Іриней (в 177 або 178) був пресвітером у Ліоні, де ширилися ересі гностиків і монтаністів, тому духовні Галлії вислали його в тій справі до Риму, до папи Елевтерія. По мученичій смерті єпископа Фотіна з Ліону (178) св. Іриней став його наслідником. Крім своєї пастирської праці, св. Іриней займався поборюванням еретиків і писав проти них твори грецькою мовою. На жаль, жаден із них не зберігся в оригіналі, хіба у фрагментах Гіпполіта або Євсевія. Лише два його твори дійшли до нас у цілості: один у латинському перекладі п. з. «Проти Єресей»¹¹ та другий п. з. «Основи Апостольського Навчання» у вірменському перекладі.

Поборюючи ересі, св. Іриней подає навчання папів, підкреслюючи обставину, що вони одержали його від св. Петра і при тій нагоді подає реєстр папів аж до свого часу, а він помер коло 200 року.

Євсевій (265—340) званий «батьком церковної історії», жив у час важкого переслідування Діоклетіаном та коло 313 року був обраний на єпископа Кесарії і в цьому сані брав участь у першому Вселенському Соборі в Нікеї 325 року. Він виголосив вступну промову до Отців та, як сам каже, сидів біля імператора Костянтина Великого. Він написав чимало творів, але для нас важливі «Життя Костянтина», «Хронографія» (збережена у вірменському перекладі), а найголовніше — його «Церковна Історія».¹² Її перші вісім книг були написані до 312 року, дев'яту додано в 315 році, а десятую в 317 році. Історія Євсевія становить справжній скарб відомостів про життя і розвиток Церкви в трьох перших сторіччях, і без неї ми знали б дуже мало про ті давні часи. Стиль Євсевія важкий і монотонний, але він історик об'єктивний і критичний, та любить подавати багато цитат із творів, які до нас не дійшли. Він завжди подає імена авторів, яких цитує. Ці цитати часто короткі й нелегко зрозуміти їх значення. Недолік його Історії полягає в тому, що він не робить кінцевих висновків, імовірно тому, щоб дотримати якнайбільшої об'єктивності. Сам він не знав латинської мови і не використав латинських пам'ятників, а тому відомості про Захід у нього неясні.

Св. Іриней писав коло 175 р. по Христі, або сто років по смерті св. Петра і в третьому розділі третьої книги він подає реєстр папів від св. Петра аж до сучасного собі папи Елевтерія, якого він знав особисто. Євсевій, як сам каже,¹³ запозичив реєстр перших папів від письменника Гегесіппа, який у

¹¹ *Ireanei S. Adversus Haereses*, Migne, P. G., VII, pp. 433 seq.

¹² *Eusebii Caesarensis, Vita Constantini*, III:2; *Idem, Opera Omnia*, Migne, P.-G., vol. XIX-XXIV; *Historia Ecclesiastica*, P. G., XX; cf. *Textes et Documents*, ed. Grapin, Paris, 1903-1913. *The Ecclesiastical History of Eusebius Paphilus*, Baker Book House, 1962.

¹³ *Eusebii H. E.*, IV:22.

половині II ст., отже не сповна сто років по смерті св. Петра, був у Римі і там із першої руки одержав усі інформації та подав реєстр папів у своєму творі, написаному проти еретика Маркіона.

Більше систематичний пам'ятник до історії папів становить «Книга Архiereїв»,¹⁴ де є списки папів та короткі дані про їх діяльність, починаючи від св. Петра й аж до папи Степана V (VI) († 891). У ній бракує згадок про життя папів: Івана VIII, Маріна I та Адріана III. Скомпонування тієї книги приписувано бібліотекареві Анастасієві з IX ст., але ця думка не прийнялася, за винятком хіба життя папи Миколи I. Знавець тих часів, Душен, що має найкраще видання «Книги Архiereїв», на яку дуже часто будемо покликатися, думає, що вона була складена в час понтифікату [переребування на папському престолі] папи Боніфата II (532). Ця її систематична редакція була основана на архівальних даних та інших старовинних пам'ятниках, що до нас у своїй первісній формі не дійшли. По цій редакції пізніші автори додавали до неї відомості про сучасних їм папів, тому вона змінювала свою первісну форму.

У всякому разі, із змісту самого пам'ятника видно, що його автор (чи автори) перебував у Римі, що він був, правдоподібно, духовний нижчого сану, і бував у папській палаті в Лятерані, бо подає подробиці, про які міг знати чоловік з найближчого оточення папи, чи папів.

Цінні вістки про життя деяких папів знаходимо в книзі, званій «Лібер Діорнус Римських Архiereїв».¹⁵ Це колекція церковних формулярів (є їх сто шість), що їх уживано в папській канцелярії аж до XI ст. Є там багато дат, урядових документів відносно вибору папів, їх Хіротонії, інтронізації та смерті; а також і формули Ісповідання Віри, наділювання палліюмом, надавання грошових нагород і привілеїв, заснування монастирів, затвердження різних урядів.

Немає усталеної думки щодо часу скомпонування цього пам'ятника в його теперішній формі, збережений у двох рукописах, що переховуються в Римі й Медіоляні. Були думки, що він походить з VII-VIII ст. Історик Сікель, що видав цей пам'ятник, думає, що сьогодняшня його форма була списана трьома наворотами: перша частина була зредагована в часи папи Гонорія I (625—638), друга до кінця VIII ст., а третя в часи папи Адріана I (772—796). У всякому разі, вважається, що його сьогодняшня форма була вже в VIII ст., при чому до нього були додавані деякі документи пізніше. На каноністів з XII ст., напр., Іво з Шартр, Граціян, ще видно її вплив, але згодом цей пам'ятник стратив своє практичне значення.

Часом будемо покликатися на «Хроніку» з 354 року», звану також «Каталогом Ліберія», що має реєстр папів від св. Петра до папи Ліберія. Цей пам'ятник оснований на хронографії Гіпполіта і його реєстр папів згідний з Іринеевим. Цей пам'ятник старший за «Книгу Архiereїв».

¹⁴ *Liber Pontificalis*, ed. Duchesne, Paris, 1886-1892; cf. *The Book of the Popes*, ed. Loomis, L. R. New York, 1916.

¹⁵ *Liber Diurnus Romanorum Pontificum ex unico Codice Vaticano denuo*, ed. Sickel, Th. E. Vindobonae, 1889.

Багато цінних відомостей про папів є в «Житіях Святих», головню в монументальному виданні оо. Ісусовців, званих Актами Святих-Волландистів.¹⁶ Починаючи з XVII ст., Ісусовці видають їх у Бельгії; досі появилася друком уже 63 томи «ін фоліо», упорядковані за місяцями.

Очевидно, що урядові акти Вселенських і Генеральних Соборів, та деяких Провінційних і Єпархіяльних Синодів подають найбільше достовірні вістки про життя й діяльність папів. Найкращу колекцію Соборових актів становить видання Івана Домініка Манзі (1692—1769), архієпископа Люкки в Італії, що має 31 том «ін фоліо», де в хронологічному порядку акти доведено до Собору у Фльоренції. Є там також листи й декрети папів, патріархів, листи й едикти імператорів та інших визначних людей давнини, як токож тексти старовинних письмових пам'яток.¹⁷

Добре опрацьованою та більше спеціальною історією Соборів і Синодів Церкви є праця єпископа Роттенбургу, Карла Йосифа Гефеле (1809—1893), де подається також історію розвою догматики, права, Літургії, церковної дисципліни від найдавніших часів і аж до XV ст.¹⁸

Яків Павло Мінь (1800—1875) із Сан Фльору у Франції, священник і видавець, який заснував своє видавництво під Парижем і друкував церковні твори старовини для масового поширення. Найцінніші його видання — це грецька й латинська Патрологія. Грецька в першій серії має 81 том самого латинського перекладу, а друга серія має 166 томів, і там є грецький оригінал та латинський переклад. Латинська Патрологія видана в двох серіях і має 217 томів; вона подає тексти пам'яток від кінця II сторіччя аж до смерті папи Іннокента III († 1216). Грецька Патрологія має пам'ятки від св. Варнави аж до Флорентійського Собору (1439).¹⁹

Важливе також видання документів Августа Тайнера (1804—1874) з Бреславу, дуже плідного й працювотого історика, що має цінні збірки архівальних документів, котрі вияснюють життя й діяльність папів у старих і нових часах.²⁰

На особливу згадку заслуговують деякі спеціальні твори про життя папів, як напр., Пастора,²¹ Мана²² та Артавда де Монтур.²³ Найцінніша з них праця проф. Людвіга Пастора (1854—1928) п. з. «Історія Папів від Кінця Середніх Віків». Досі появилася вже сорок томів тієї цінної праці. Манн за-

¹⁶ *Acta Sanctorum*, ed. Bollandistarum, Antverpiae, 1668 seq.

¹⁷ *Mansi, Gian Domenico*, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, Florentiae-Venetis, 1758—98; Перевидали з поясненнями L. Petit і G. B. в 60 т., Париж, 1899—1927.

¹⁸ *Hefele, Carl Joseph*, *Konziliengeschichte*, Freiburg, 1873—79.

¹⁹ *Migne, Jacques Paul*, *Patrologiae Latinae Cursus Completus*, 1844—55, *Patrologiae Graecae Cursus Completus*, 1857—66.

²⁰ *Theiner August*, *Die neuesten Zustände der katholischen Kirche in Polen und Russland 1841; Vetera Monumenta Hungariae*, 1859—60; *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, 1860—64; 1841; *Vetera Monumenta Slavorum meridionalium*, 1863; *Monumenta spectantia ad unionem ecclesiarum Graecae et Romanae*, 1872.

²¹ *Pastor Ludwig*, prof. von, *The History of the Popes from the Close of the Middle Ages*, St. Louis, Mo, 1938 seq.

²² *Mann H. K.* *The Lives of the Popes in the Middle Ages*, London, 1902 seq.

²³ *Artaud de Montour*, *Lives and Times of the Roman Pontiffs*, New York, 1866.

чав свою історію папів від часів папи Григора I Великого і довів її до Авіньйонської неволі, а Пастор від Авіньйонської неволі до французької революції, тобто сороковий том доводить події до папи Пія VI (1799). Щодо композиції, багатства матеріалу то його проглядности, безсумнівно, Пастор перевищує всі інші спеціальні праці про життя й діяльність папів. За дозволом і благословенням папи Лева XIII, Пастор користувався усіма Ватиканськими архівами, і вивів багато неясних справ на денне світло.²⁴

Багато неправдивих вісток про папів поширили люди з діб т. зв. ренесансу та раціоналізму, може не так із злоби, як через незнання правди, заподіявши тим велику кривду папам, Церкві й усьому християнському світові.

Життя й діяльність папів цікаві й повчальні, а познайомлення з ними варте великого труду. Завдяки їх праці, молитвам, жертвам і посвяті врятувалася християнська західня цивілізація в добу мандрівки народів, у часи турецької та монгольської загроз, крайнього раціоналізму, а на наших уже в очах вони рятують її перед повинню скрайнього матеріалізму.

Ця їх велика моральна сила йде від Петрового Престолу, з яким зв'язана не тільки найвища влада в Церкві, але й відповідальність перед Богом і людською історією за долю всіх християн, Царства Божого на Землі. Цю їх моральну силу скріплює безперервна й вічножива традиція Вічного Міста-Риму, освяченого життям і мученичою смертю св. Апостола Петра, першого папи, та численних знаних і безіменних мучеників Христових, що своєю кров'ю окропили майже кожен камінь того міста.

Великий папа модерного часу, Пій XII, промовляючи по радіо 13 травня 1942 року до народів світу з нагоди важливих археологічних знахідок під головним престолом базиліки св. Петра, сказав, між іншим таке: «В центральній частині, де стоять один понад одним три престоли з різних епох, старанням неструдженого дослідника відкрито пам'ятник, простий формою, який ще задовго до часу Костянтина здобув собі почитання вірних рису почесного культу. Це доводять вириті написи, заховані на стіні всередині пам'ятника, що мають ідентичний вид написів на гробах християнських мучеників. Ці написи ведуть нас у часи переслідувань та дають історичну певність, що це — рештки того «трофею», про який писав із радістю пресвітер Кай коло 200 року, як це нам передав Євсевій: «Можу вам показати трофеї перемоги Апостолів», — вислів, що дозволяє нам разом із Каєм ново глянути в містичний сутінок Ватиканських склепів.

«Щодо згадки Євсевія, — промовляв по радіо папа Пій XII, — який говорить про імена Петра і Павла, написані на пам'ятниках, що їх досьогодні можна бачити на кладовищах міста Риму, долучається спокійний запит Учителя Церкви, Єроніма, до пресвітера Вігільянція: «Чи Римський Архидієрес учинив кривду, коли над тілом Петра і Павла, нам дорогими кістями, а для тебе малозначною купою тліні, — приносить Господеві Жертву, а їх гроби вважає Христовими престолами?»

²⁴ *Leonis XIII PP. Ep. in Pastor, I, p. VI: «... Nec sane facultatem ingenii tui usquam poteris utilius sanctiusque collocare, quam in illustrandis diligenter ac sincere rebus gestis Pontificum Maximorum, quorum laudibus tam saepe vel temporum iniuria consuevit vel hominum oblectatio malevola.»*

«Ви побачите, — проголосив папа Пій XII світові, — як ті або інші свідоства одержать нове наświetлення й нову силу із знахідок та з дотепер здобутого досвіду. Всі ці елементи зливаються в гармонійне ціле з мовою віднайдених пам'яток, із яких каміння зачне промовляти».²⁵

Знання про життя й діяльність папів були і є малоприступні загальні української суспільності, а як і були, то односторонні. Короткі згадки про деяких із них, заховані між рядками наших літописів, говорять, що не так воно колись і в нас бувало. Упадок української державности та чужі впливи на нашу Церкву навчили деяких наших людей нещиро глядіти в бік Риму, бо грецькими, московськими або німецько-протестантськими очима. Вистачить кинути оком на нашу полемічну літературу XVI—XVII ст., що й досі покутує в працях деяких наших авторів.

З хвилиною прийняття Українською Церквою безпосередньої юрисдикції Апостольської Столиці в Римі наприкінці XVI ст., що було природним наслідком постанов Собору у Фльоренції, наша Церква увійшла в сталий і живий контакт із Римськими Архидіаконами. З того часу й відомості про їхнє життя і діяльність нас більше цікавлять та використовуються нашими дослідниками.²⁶

У другій половині минулого сторіччя М. Гарасевич видав «Аннали Руської Церкви»²⁷ та Петрушевич свою «Сводную Літопись», де порушено багато справ, зв'язаних із Апостольською Столицею. Єпископ Юліян Пелеш у своїй «Історії об'єднання Руської Церкви з Римом»²⁸, написаній з великим знанням справи (на жаль, вона не була перекладена на українську мову й тому малознана нашому загалові) та використав дуже багато нового матеріалу про життя папів і їхню працю для нашої Церкви.

Вже по другій світовій війні, заходами Архидіакона Івана Бучка, Апостольського Візитатора Українців у Західній Європі й інших наших Владик, наша історіографія збагатилася колекцією документів Римських Архидіаконалів, що наświetлюють історію нашої Церкви. Їх зібрав і пояснив короткими коментарями чернець (монах) Чину св. Василія Великого, А. Г. Великий, що видав також і документи свящ. Конгрегації для Поширення Віри в справах нашої Церкви.²⁹

Все ж таки, систематична історія папів, якою міг би користуватися загал українських читачів та створювати собі бодай приблизний образ життя й діяльності папів від св. Петра аж досьогодні, ще жде свого автора. Автор же

²⁵ *Acta Apostolicae Sedis*, 1942, pp. 163-164.

²⁶ *Kulczyński I. Specimen Ecclesiae Ruthenae, Romae, 1723.*

²⁷ *Harasiewicz M. Annales Ecclesiae Ruthenae, Leopoli, 1862.*

²⁸ *Pelesz J. Dr. Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom, Wien, 1880.*

²⁹ *Welykyj, A. G., OSBM, Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia, Romae, 1953 seq; Idem, Acta S. Congregationis de Propaganda Fide, Romae, 1954 seq; Idem, Congregationes Particulares Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielorussie spectantes, Romae, 1956 seq; Idem, Litterae S. C. de Propaganda Fide..., Romae, 1954 seq.*

цієї праці, в повній свідомості своїх слабких сил, спробував зробити в цьому напрямі тільки перший крок.

Матеріалу й літератури до історії папів досі назбиралося така велика сила, що в цій невеличкій праці, хоч і розподіленій на три частини: 1) від св. Петра до Авіньйонської неволі, 2) від Авіньйонської неволі до французької революції, і 3) від французької революції досьогодні, — не можна вичерпати й малої її частини.

Автор переконаний, що ця праця українському народові потрібна і в сьогоднішніх обставинах вона на Рідних Землях не може бути надрукована, бо наша Церква, навзір перших християн, змушена ісповідувати Ісуса Христа в катакомбах. Наша ієрархія, духовництво й численні тисячі вірних перебувають на каторжних роботах на Сибіру і багато з них уже прийняли мученицький вінець вічної слави. Треба сильно вірити, що всі ці важкі досвіди й переслідування були Богом послані задля духового очищення й обнови нашого народу, без якої він не може сповнити своєї історичної місії: з'єднати Схід із Заходом.

Автор почувається до особливого обов'язку вдячності І. Е. Високопреосвященнішому Митрополитові-Ісповідникові Кир Йосифові за ласкавий дозвіл друкувати цю працю як першу між працями Українського Католицького Університету та як чергову працю Греко-Католицької Богословської Академії у Львові.

Виконуючи приймний обов'язок вдячності, автор на цьому місці дякує І. Е. Архiepіскопові Іванові Бучкові, за щире зацікавлення, заохоту й підтримку в той час, коли ця праця була плянована й писана, як також і за глибоко обдумане «Вступне Слово».

Автор сердечно дякує Впр. о. д-рові Д. Блажейовському та о. д-рові І. Хомі за прочитання й завваги до цього тому Історії Римських Архiepірів.

Автор висловлює також подяку проф. Домазарові за мовну коректу; п. Г. Нанякові, Директорові Друкарні «Логос», і його співробітникам за виконання друкарських праць.

Хай Ісус Христос і Його Пресвята Мати держить їх усіх у своїй опіці.

США, 1964.

о. І. Нагаєвський

ПЕРШИЙ РОЗДІЛ

РИМСЬКІ АРХИЄРЕЇ В ЧАСИ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ЦЕРКВИ

1. Симон-Петро — перший папа.

Симон, син Йони, уродився у Ветсаїді над Генісаретським озером у Палестині,¹ але згодом переселився з своєю родиною до Капернаума,² і в його домі жила його теща,³ а св. Климент з Олександрії передав вістку, записану в історика Євсевія, що жінка св. Петра була мученицею.⁴ Симон був рибалкою в той час, коли св. Іван Хреститель закликав людей до покаяння і хрестив їх у річці Йордані. Саме тоді старший брат Петра, Андрій, став учнем св. Івана. І коли жидівський Синедріон⁵ запитав удруге св. Івана, чи він Месія, то він указав на Христа, кажучи: «Це Агнець Божий», — і на основі цього свідчення Андрій просив Симона відвідати Месію-Христа.⁶

За першої ж зустрічі з Симоном Христос перемінив йому ім'я на «Петро-Кифа», тобто скеля, а ця переміна свідчила, що Христос мав особливі наміри щодо особи Петра, бо жадному іншому Апостолові Він цього не зробив. По цій зустрічі Симон-Петро побував із Христом у Галілеї й Єрусалимі та через Самарію знову вернувся до Капернаума. Щойно після чудесного лову риби Петро покинув свій дім і пішов за Христом.⁷ Цю його жертву Спаситель оцінив дуже високо і після своєї «Нагірної проповіді» зайшов у дім Петра та уздоровив його вмираючу тещу. Дім Петра став немов рідним домом Христа.

По обранні дванадцятих Апостолів, Петро вже ніколи не розлучався з Христом, а всі Євангелісти ставлять його ім'я перед іменами інших

¹ Іван, I:42—44.

² Марко, I:21, 29.

³ Матей, VIII:14; Марко, I:29-30; Лука, IV:38.

⁴ Clementis, Stromata, in Eusebii, Historia Ecclesiastica, III:30.

⁵ Синедріон (арамейське: «Гет дін» — дім суду), це найвища жидівська Рада з часів Ездри (76—67 до Хр.), що мала великі права. Імператор Юлій Цезар в 47 р. їх затвердив. Синедріон міг судити й карати жидів навіть на смерть, з винятком смерті на хресті, на яку треба було згоди римського намісника, напр. св. Степана Синедріон казав вкаменувати, а первосвященик Ананія засудив Апостола Якова на смерть. Синедріон мав 71 членів, включно з первосвящеником.

⁶ Іван, I:42.

⁷ Матей IV:18-22; Марко, II:6-20; Лука, V:1-11.

Апостолів.⁸ Петро говорить від імени Апостолів та від імени їх відповідає на питання Христа, який часто звертається до нього.⁹ Біля Кесарії Пиліпової Христос питає Апостолів, за кого Його мають люди. Апостоли ж казали, що одні мають Його за Івана Хрестителя, другі за Іллю, треті за Єремію, або одного з пророків. — «А ви як кажете, хто Я?» Симон-Петро, відповідаючи, сказав: «Ти еси Христос, Син Бога живого». І озвавшись, Ісус каже до нього: «Блаженний ти, Симоне, сину Йони. Бо не тіло і кров відкрили тобі, а Отець мій, що на небесах. Тож і Я кажу тобі: Ти є Петро і на цьому камені збудую мою Церкву і ворота пекельні її не здолають. І дам тобі ключі царства небесного, і що зв'яжеш на землі, буде зв'язане на небесах; а що ти розв'яжеш на землі, буде розв'язане на небесах».¹⁰ Ці слова так розуміли в старині; напр. історик Евсевій передає нам такий цитат з Орігенового Коментаря до Євангелії від св. Івана: «Одначе, Петро, на якому є збудована Христова Церква, проти якої сила диявола нічого не вдіє, залишив нам один певний лист. Залишився ще по ньому другий, але щодо нього є деякий сумнів».*

Як видно з наведених слів Христа й контексту Євангелій, слово Петро-Кифа — це не абстрактне поняття «віри Петра», як деякі некатоліцькі автори думають. Така думка противна розумінню Отців Церкви, які відносили їх до самої особи Петра. Слово «ключі», яке застосував Христос, — це не метафора, а загально вживаний у жидів термін на означення найвищої юрисдикції — повноти влади, бо напр. у пророка Ісаї читаємо: «І покладаю ключі дому Давида на його рамена; як він відкриє, ніхто не замкне; як він замкне, ніхто не зможе відчинити».¹¹ Христос ужив згаданих слів, постановивши передати Петрові таку владу в Церкві, бо слова «в'язати й розв'язувати», — це наслідок влади ключів, що означає найвищу законодавчу й судову владу Петра в Церкві.

По зробленню обітниця св. Євхаристії, яку всі жиди зрозуміли буквально, що Христос даватиме людям їсти своє тіло й пити свою кров, усі Його покинули, а Він запитав Апостолів, чому й вони Його не покидають. Тоді Петро відповів: «Куди ж підемо, Господи, Ти ж маєш слова життя вічного, і ми повірили й дізналися, що Ти Син Божий».¹²

За цю велику віру Петра, Христос виокремлював Його за важливіших нагод, як напр.: він був присутний при воскресінні доньки Яіра;¹³ при Переображенні Христа;¹⁴ Христос дозволив йому ходити по воді і доручив зловити рибину з грошем;¹⁵ Петрів дім став немов би другим домом Христа;¹⁶ з Петрового човна Христос навчає людей;¹⁷ висилає його з Іваном

⁸ Матей, X:2; Марко, III:13; Лука, VI:14; Діяння, I:13.

⁹ Матей, XVI:16; Лука, VI:14; Діяння, I:13.

¹⁰ Матей, XVI:13-20; Марко, VIII:27 і слід; Лука, IX:18 і слід.

* Eusebii, VI:25.

¹¹ Ісаї, XXII:22; IX:6; Лука, XI:52; Іван, Откровення, III:7; IX:1; XX:1.

¹² Іван, VI:50-58.

¹³ Марко, V:37 і слід; Лука, VIII:51 і слід.

¹⁴ Там же, IX:28 і слід.

¹⁵ Матей, XIV:28-31; XVII:23-26.

¹⁶ Марко, I:29-31; II:1; III:20.

¹⁷ Лука, V:3.

приготувати Паску і молитися за Петра;¹⁸ Петро стає свідком Христових страждань у Оливному Саду;¹⁹ янгол по Воскресенні Христа каже жінкам-мироносицям донести про те Петрові і Христос йому з'являється.²⁰

Сам Петро у своїх проповідях, що їх списав його «духовий син» Марко, згадує про свої власні слабості, як напр., про свій гнів,²¹ а головне про своє трикратне відречення від Христа²² зі страху перед переслідуваннями від жидів. Однак одним-одним ласкавим поглядом Христа в його бік уже зродив у його душі біль, із яким він не розставався до кінця свого життя.

Св. Петро виконував найвищу владу в Церкві після Вознесіння Христа;²³ напр. він наказав вибір Апостола на місце зрадника Юди,²⁴ а в день Зіслання Святого Духа він перший виступив із проповіддю і прийняв три тисячі нових членів до Церкви.²⁵ Петро перший уздоровив хворого жебрака,²⁶ відважно проголошував месіянство Христа перед Синаedrіоном²⁷ та осудив лицемірство Ананії й Сафіри.²⁸ Люди несуть хворих, куди переходив Петро.²⁹ Він, покликаний вдруге перед Синаedrіон, відверто каже, що «має більше коритися Богові, ніж людям».³⁰ І коли Филип заснував громаду в Самарії, Петро з Іваном ідуть туди «призивати Святого Духа».³¹ Петро судить Симона-ворожбита за його намагання купити за гроші наділювання сили Святого Духа.³²

В апокрифічних «Діяннях Петра»³³ говориться, що він пробув у Єрусалимі дванадцять років, а потім одержав об'явлення від Спасителя і пішов до Італії. Це могло статися в часі переслідування Ірода Агриппи I, що замучив св. Якова та замкнув св. Петра в тюрму в сам день Паски, але в наслідок молитов цілої громади в Єрусалимі, він був звільнений чудесним чином і «виїхав у друге місце»,³⁴ яким міг бути Рим, столиця імперії, де жили також і жиди й можна було легше поширити Церкву з Риму, ніж із якого-небудь іншого міста.

В іншій пам'ятці «Керигма Петрі» (Прповідь Петра), яка за св. Климентом з Олександрії була знана в II ст.,³⁵ говориться також про дванадцятилітнє перебування св. Петра в Єрусалимі; також і історик Євсевій передає вістку Аполонія з II ст. про це саме.³⁶ Тих років св. Петро побував у Ліді,

¹⁸ Там же, XXII:31 і слід.

¹⁹ Матей, XXVI:37; Марко, XIV:33.

²⁰ Там же, XVI:7; Лука, XXIV:34.

²¹ Марко, X:41.

²² Там же, XIV:66—72.

²³ Іван, XXI:15—17.

²⁴ Діяння, I:15 і слід.

²⁵ Там же, II:14—41.

²⁶ Там же, III:1—4.

²⁷ Там же, III:12 і слід.

²⁸ Там же, V:1—12.

²⁹ Там же, V:12 і слід.

³⁰ Там же, V:29.

³¹ Там же, VIII:14 і слід.

³² Там же, VIII:20 і слід.

³³ James M. R. The Apocryphal New Testament, Oxford, 1924, The Acts of Peter, pp. 300 seq; cf. Vonaux, L. Les Actes de Pierre, Paris, 1922.

³⁴ Діяння, XII:17.

³⁵ Stromata, Eusebii, H. E., VI:5, 40.

³⁶ Ibidem, V:18.

Йоппі і Кесарії; напр. у Йоппі він прийняв до Церкви поганина Корнилія, і через те роблено йому закид, що перебуває з «необрізаними», а тому в Єрусалимі він боронить із великим авторитетом своє рішення, яке вважає Божою волею.³⁷

Однак, не маємо докладних вісток про всю апостольську працю св. Петра до його прибуття до Антіохії, де вже втікачі з Єрусалиму мали свою християнську громаду. Діяння і св. Павло згадують про намагання жидів змусити етнохристиян приймати найперше закон Мойсея і щойно потім хреститися.³⁸ Це були люди з т. зв. «фарисейської ересі», бо св. Петро приймав до Церкви поган без обрізання. Намагання жидів викликати замішання на місійних землях та вирішення вищезгаданої справи були причиною скликання Собору Апостолів до Єрусалиму коло 50 року, і на цьому головував св. Петро; тому можна припустити, що він же його й скликав.

На тому Соборі св. Петро відкинув домагання людей «фарисейської ересі», кажучи: «Мужі-браття, як знаєте, що з давніх часів Бог з-поміж нас обрав мене, щоб із моїх уст погани почули Слово благовістя та й увірили. І Бог, серцевідець, був мені свідком, давши їм святого Духа, як і нам, і не вчинив різниці між нами й ними, вірою очистивши їхні серця. Тепер же, чому спокушуєте Бога, щоб накладав на шию учням ярмо, якого ні батьки наші, ані ми не могли носити. Віримо, що благодаттю Господа Ісуса Христа спасемося, так як і вони».³⁹

Собор Апостолів прийняв рішення св. Петра та післав до Антіохії, Сирії й Кілікії послання через Павла й Варнаву, а з ними пішли Юда-Варнава і Сила. Вони мали повчати етнохристиян (бувших поганців — многобожників) утримуватися від жертвоприношень ідолам, від давленого (м'яса) та блудів (гріхів).⁴⁰ Таким чином, погани були звільнені від приймання закону Мойсейового перед своїм хрещенням. Це рішення не враз запровадило однакості, бо ще й потім юдеохристияни (бувших жидів), котрі прибували з Єрусалиму до Антіохії, заколючували там спокій, так що згодом бачимо там самого св. Петра і Павла з Варнавою. Петро діяв лагідніше і навіть уникав публічно мати щось спільне з етнохристиянами, щоб не давати жидам причини до нарікань, суперечок і заворушень. Натомість, св. Павло діяв радикальніше. Проте дуже скоро Петрова практика виявилася успішнішою, бо напр. Павлів товариш Варнава сам чинив згідно з нею. Згодом і сам св. Павло злагіднив своє становище і в Лістрі наказав обрізати Тимотея, якого матір була жидівка, а батько — грек-поганин. Він учинив це, як говориться в Діяннях, з огляду на місцевих жидів.⁴¹

Як довго був св. Петро в Антіохії, — невідомо. Можливо, що до трагічної смерті імператора Тиберія Клявдія Друза (13 жовтня 54 р.), бо його адоптований син, Нерон Клявдій, скасував заборону перебування жидів у Римі. І св. Петро міг із цього скористатися й вернутися до сто-

³⁷ Діяння, XI:1—15.

³⁸ Там же, XV:1; *До Галатів*, V:1 і слід.

³⁹ Діяння, XV:7—11.

⁴⁰ Там же, XV:22, 29.

⁴¹ Там же, XVI:1—3.

лиці. Євсевій розказує про пробування св. Петра в Антіохії, кажучи, що він назначив там єпископа Еводія, а сам відвідував різні громади Малої Азії, напр. у Понті, Галатії, Каппадокії та Бітинії.⁴²

Не виключена й можливість, що св. Петро ще до Собору Апостолів у Єрусалимі відвідував Рим, Коринт і інші місця, бо напр. єпископ Діонісій з Коринту писав до папи Сотера (165—174), що в Коринті був не лишень св. Павло, але й св. Петро.⁴³ Слова ж св. Павла до Коринтян про хрещення, уділене ким-небудь із Апостолів або «навіть самим Петром», має однакову силу, — можна вважати за легкий натяк, що там міг бути також і св. Петро.⁴⁴ Подібний натяк знаходимо й у іншому місці того послання.⁴⁵

За найстаршою традицією Церкви, св. Петро заснував християнську громаду в Римі, тому Євсевій був переконаний, що св. Петро був там ще в 43 році,⁴⁶ а Орозій відносив це до 42 року,⁴⁷ тобто до другого року володіння Клавдія, коли в Єрусалимі було переслідування за ірода Агриппи I, про яке згадують Діяння Апостолів.⁴⁸ Отже можливо й те, що св. Петро був у Римі аж до прогнання звідти жидів імператором Клавдієм,⁴⁹ але повернув туди в 54 році, коли Нерон скасував згадану заборону. Загально вважається, що в 55—62 р. у Римі було написане Євангеліє Марка, що є проповіддю св. Петра. У всякому разі, вістки про перебування св. Петра в Римі сягають до кінця I ст. по Христі.

Соборне послання св. Петра до громад у Малій Азії закінчується так: «Вітає вас обрана з вами церква у Вавилоні і Марко, мій син».⁵⁰ У старій християнській літературі Рим називається Вавилоном, напр. св. Іван в Окровенні каже: «а на її чолі написано: таємниця, Вавилон великий, матір блудникам і гідотам на землі... Горе, горе тобі великий городе, Вавилоне, городе кріпкий, одної бо години настигне твій суд».⁵¹ З контексту виходить, що св. Іван мав на думці Рим, новий Вавилон, бо давній, над Тигром, чи інший біля Мемфісу, то були маленькі, без жадного значення села.

Про те, що св. Марко написав своє Євангеліє в Римі, маємо свідцтво св. Климента з Олександрії, а Євсевій, подаючи його вістку і Паппіяса з II ст., коментує, що св. Петро у своєму посланні назвав Рим Вавилоном. Це підтверджує також і Євсевій.⁵² Свідчить про перебування і смерть св. Петра в Римі також і лист папи Климента, написаний між 18. IX. 96 р. і 25. I. 98 р.,* де він каже, що Петро й Павло, разом із численними христи-

⁴² Eusebii, H. E., III:24.

⁴³ Ibidem, II:25.

⁴⁴ I Кор. I:12; III:22.

⁴⁵ Там же, I:12.

⁴⁶ Eusebii, Chronographia, ad an. 43.

⁴⁷ Orosii, Historia Adversus paganos, VII:6. Vindobonae, 1875.

⁴⁸ Діяння, XII:17.

⁴⁹ Harnack A. Chronologie, I, Leipzig 1897—1904, pp. 240—43, 703—10; cf. Lietzmann H. Petrus et Paulus in Rom, Berlin, 1927, pp. 226—38.

⁵⁰ I Петра, V:13.

⁵¹ Окровення, XIV:8; XVI:19; XVIII:2, 10, 21.

⁵² Eusebii H. E., II:15.

* Casamassa A. i Padri Apostolici, Roma 1938, p. 49.

янами Риму, потерпівши злидні й переслідування, були там замучені. І коли св. Ігнатій із Антіохії був привезений до Риму на суд і римляни просили в нього прощення гріхів, то він писав їм: «Я не можу давати вам жадних наказів, як Петро і Павло, бо вони були вашими Апостолами; а я тільки в'язнем» (гл. 4). Згаданий єпископ Коринту, Діонісій, у своєму листі до папи Сотера каже: «Отож ти безнастанними нагадуваннями з'єднав докупи проповідь Петра й Павла в Римі й Коринті, бо обидва вони нас навчали, як також обидва вони навчали в тому самому місці в Італії і там стали мучениками».⁵³

Важливе свідцтво пробування св. Петра в Римі знаходимо в творі св. Іриней, Отця Церкви, учня св. Полікарпа зі Смирни, який теж був учнем св. Івана Євангелиста. Св. Іриней був особисто в Римі і написав таке: «Петро, заснувавши й упорядкувавши цю (Римську) Церкву, віддав Лінові керму єпископства, — а його наслідником був Анаклет. Після нього на третьому місці від Апостолів, єпископство дісталось Климентові, котрий бачив Апостолів. По Клименті Еварист був наслідником, а по Еваристі Олександр. Тоді, на шостому місці по Апостолах, був поставлений Сикст, а по ньому Телесфор, що також прославився мучеництвом. Потім Гігін, Пій та Анікет. По Анікеті Сотер став наслідником; потім Елевтерій, що тепер посідає цей пост на 12-ому місці по Апостолах».⁵⁴ Заснування Церкви в Римі св. Петром і її навчання, одержане від нього, вже в час св. Іриней було аргументом у боротьбі проти єретиків.

Про те саме св. Климент із Олександрії (к. 190 р.) писав: «По проголошенні Слова Божого в Римі Петром і по проголошенні ним благовістя у Божому Дусі, натовп слухачів просили Марка, що був товаришем Петра у його подорожах, щоб списав усе, що Апостоли їм благовістили».⁵⁵ Подібно великий поборник єретиків і плідний письменник північної Африки, Тертулліян (писав коло 200 р.), також підносить згадану обставину в боротьбі гностиків. Він каже: «Як підеш до Італії, там знайдеш Рим, де можеш одержати владу. Яка щаслива ця Церква, якій Апостоли передали свою науку і свою кров; де Петро успадкував страсті Господа, а Павло одержав вінець смерті св. Івана». Іншим разом він каже: «Нерон перший скривав розквітаючу віру. Там Петро був підперезаний другим, будучи прив'язаний до хреста», — а говорячи про хрищення Тертулліян каже: «Немає різниці між хрищенням Івана в Йордані і тим, коли Петро хрестив у Тибрі». За поборювання єретика Маркіона, Тертулліян покликувався на навчання Церкви в Римі, якій Петро і Павло передали св. Євангеліє, запечатане кров'ю».⁵⁶

⁵³ *Eusebii H. E.*, II:25.

⁵⁴ *S. Irenaei*, *Contra Haereses*, III:3, 3, in Migne, P. G., VII, pp. 849 seq.

⁵⁵ *Eusebii*, VI:14.

⁵⁶ *Tertulliani Q. S. F. De praescriptione haereticorum*, XXXVI; Scorpiace, XV; Baptisma, V; Ad Marcionem, IV:5; гляди про побут св. Петра в Римі: *Shotwell J. T.* — *Loomis L. K.* *The See of Peter*, New York, 1927; cf. *Heussi K.* *Die römische Petrus-tradition in kritischer Licht*, Tübingen, 1955; cf. *Cullmann O.* *Saint Pierre, disciple, apôtre, martyr; histoire et théologie*, Neuchâtel, Paris 1952; cf. *Ehrhardt A. A. T.* *The Apostolic Succession*, London, 1953;

*

Згаданий пресвітер Кай (кінець II і поч. III ст.) писав за папи Зефірина про «трофей Апостолів» у Ватикані при дорозі до Остії, маючи на думці гроби Петра і Павла, і ця його вістка стверджує факт, що вже в другому сторіччі у Ватикані на могилі св. Петра був поставлений пам'ятник.⁵⁷ Інша справа — усталення дати смерті св. Петра. Євсевій у своїй хроніці каже, що св. Петро вмер в 13 або 14 році володіння Нерона, тобто в 67—68 р. і цю дату прийняв св. Єронім. Вона сьогодні загально визнається. Якщо взяти 42 або 43 рік за час приходу св. Петра до Риму, то його зв'язок з тим містом протривав 25 років.⁵⁸

День смерті св. Петра відзначається 29 червня, починаючи від IV ст. За Орігеном св. Петро був розіп'ятий на хресті в Римі, але головою донизу, як сам собі цього побажав.* Де це могло статися? Поганський історик Тацит каже, що за імператора Нерона кари на горло засуджених відбувалися в цирку Нерона, розташованому на Ватиканському горбку. І там, при дорозі Аврелія, був похований св. Петро.**

*

Св. Петро написав два Послання до етнохристиян Малої Азії: перше з них написане в Римі коло 63—64 р. і його автентичність безсумнівна; натомість друге, написане також у Римі коло 66—67 р., дехто вважав девтероканонічним, тобто його автентичність менше певною. Однак Отці Церкви, напр. св. Атанасій, св. Кирило Єрусалимський, св. Григор Нанзіанський, св. Августин, св. Єронім, як також і Синоди в Ляодікеї (360 р.), у Гіппо (393 р.) і в Картагіні (397 р.) вважають його автентичним.

Щоправда, між обома посланнями св. Петра є деякі мовні і стилістичні відмінності, але вже св. Єронім звернув увагу, що св. Петро міг послуговуватися двома іншими людьми для написання своїх листів, і звідти походять відмінності. Сьогодні обидва листи вважаються за автентичні. Зі св. Петром також зв'язане «Петрове Євангеліє», згадане в Орігена, але від часів Євсевія воно вважається апокрифом. Воно було написане в Сирії перед 150 роком, а св. Климент, Євсевій, Фрагмент Мураторія, св. Єронім

cf. Caspar E. Geschichte des Papsttums, Tübingen, 1930-32; cf. Koch H. Cathedra Petri. Neue Untersuchungen über die Anfänge der Primatslehre, in Hefte z. Zeitschr. f. die neuest. Wissenschaft, 1930, Giessen; Caspar E. Die älteste römische Bischofsliste. Kritische Studien zum Formproblem des eusebianischen Kanons sowie zur Geschichte des Bischofslisten und ihrer Entstehung aus apostolischen Successionsreihen, Königsberg, 1926; cf. Schmidt C. Die alten Petrus-akten in Zusammenhang mit der apokryphen Apostel-literatur, Leipzig, 1903.

⁵⁷ *Eusebii H. E., II:25; cf. Harnack A. Geschichte der altchristlichen Literatur bis Eusebius, 1893 Leipzig, II, p. 244; cf. Lipsius R. A. Acta Apostolorum apocrypha, I, Leipzig, 1891, pp. 1, 78, 118; Idem, Die Apokryphen Apostelgeschichten und Apostellegenden, Brunswick, 1883—97.*

⁵⁸ *Duchesne L. N. O., Histoire ancienne de l'Eglise, Paris 1906, I, p. 64.*

* *S. Hieronymi, De viris illustribus, I, P.L. 23, p. 639; Eusebii H. E. III, 1, 2.*

** *Lipsius R. A. Acta Apostolorum apocrypha, Leipzig 1891, p. 11—22.*

згадують про «Откровення Петра», що мало бути написане в II ст. Є ще інший твір «Діяння Петра», написане якимсь гностиком коло 200 р. В ньому згадується про явлення Ісуса Христа св. Петрові в Римі (*Quo vadis*) та Його волю, щоб Петро був там у час переслідування, і, як буде треба, вмер мученичою смертю.⁵⁹

Не треба й казати, що справа місця поховання св. Петра, засновника Церкви в Римі і першого папи, віддавна цікавила християн і з цього приводу виникла чимала література з різними, часто одні одним суперечними поглядами та гіпотезами. І треба сказати, що трудність у в'ясненні цієї справи походить не через брак вісток, але навпаки, через їх велике множество, бо впродовж віків деякі з них були перемішані з легендами і це у великій мірі спинювало дослідників від певних висновків у цій справі.

Перше ніж приступимо до докладнішого обговорення справи місця поховання св. Петра, пригадаймо ще раз про свідцтво пресвітера Кая (к. 200 р.), що у Ватикані він бачив «трофей» Апостола. І ця свідомість була в християн Заходу й Сходу, напр. св. Іван Золотоустий у своїх славних гоміліях називав дуже часто св. Петра й Павла «корифеями Апостолів», що жили в імператорському місті Римі. В одній із своїх гомілій про св. Павла він каже: «Небеса, коли сонце розсилає свої проміння, не такі ясні, як місто Римлян, що промінює цілому світові світлом двох світил... Подумай і дивуйся, яке видовище побачив би Рим, якби Павло й Петро несподівано воскресли із гробу й одержали ласку стрінуги Христа. Який великий дар дав Римові Христос, якими двома вінцями Він його укоронував, якими золотими ланцюгами він підперезаний, які дивні два джерела він має. Мене захоплює це місто не через безліч його золота, його колонн чи його пишноту, але через оті два стовпи Церкви».⁶⁰

Подібно й св. Павлін, єпископ із Нолі (к. 409 р.), порівнюючи Константинопіль із Римом, каже, що до Константинополя були спроваджені кості св. Андрія і Тимофея, перший був братом Петра, а другий учнем Павла, а в Римі спочивають кості Петра і Павла,⁶¹ і тим обидва міста подібні одно до одного.

З волі Божого Провидіння 1940 року папа Пій XII наказав провадити археологічні розкопи під головним престолом базилики св. Петра в Римі, бо за найстаршою традицією саме там мав бути гріб св. Петра. І дійсно, знайдено пам'ятник і гріб під ним, який не відрізнявся нічим особливим від інших християнських гробів того часу. Він був накритий пласкими

⁵⁹ Steinmüller E. J. A Companion to Scripture Studies, New York-London, 1943, III, p. 367; cf. James M. R. op. cit., III, pp. 90—94, 507—510; cf. Prümmer K., De genuino Apocalypsis Petri textu, in Biblica, X, 1929, pp. 62—80; cf. Vonaux, Les Actes de Pierre, Paris, 1922.

⁶⁰ S. Joannis Chrysostomi, Hom. 36, Encomium in I. Apost. Paulum, Migne, P. G., 63, pp. 846 seq; cf. Idem, P. G., 50, p. 784; vol. 51, pp. 20, 329; P. G., vol. 55, p. 375; vol. 56, p. 275; vol. 58, p. 533; vol. 59, p. 396; vol. 60, p. 171; vol. 61, p. 172.

⁶¹ S. Paulini Nolani, Carmina, ed. Hartel, W. von, Vindobonae, 1899, pp. 129—30

плитами на яких можна прочитати написи з часів імператора Веспасіяна (69—79 р.) і це згоджується з вістками писаних пам'яток.

Довкруги гробу знайдено багато різних старих монет, починаючи від староримських і до середньовічних часів, що походять із різних країн Європи. Це пожертви прочан, що відвідували гріб св. Петра, бо такого не знайдено біля інших гробів. Відомо, що першу базиліку св. Петра в Римі зачав будувати Костянтин Великий і вона була скінчена його сином у 361 році. Ясно, що кладовище, де був гріб св. Петра, було відоме усім християнам міста Риму. Традиція передає, що Костянтин, будуючи базиліку над гробом св. Петра, не дозволив рушати його костей і наказав пам'ятник і гріб над ним скріпити муром, над ним побудувати головний престіл базиліки. Ця Костянтинова базиліка простояла аж до XVI ст., коли на її місці була збудована теперішня велична базиліка, якої головний престіл є на місці старої базиліки. Згадаймо, що за папи Урбана VIII (1626 р.) були ведені розкопки коло головного престолу з метою закладення основ під важкі, бронзові колони балдахину Берніні, що й досі стоїть над головним престолом. І тоді також було знайдено багато монет з II і III ст., але папа не дозволив рушати самого пам'ятника й гробу, в тому переконанні, що там є кості св. Петра. Ще тоді ніхто не висував поважних сумнівів, чи св. Петро був у Римі та був замучений і похований на Ватиканській горі. Такі сумніви висунено пізніших часів, головню, з протестантської сторони, і це мабуть, було причиною дозволу на археологічні досліді в 1940 році.

На самому гробі не знайдено написа, бо й на жадному гробі того часу їх не було. Натомість, недалеко від гробу, на т. зв. Червоній стіні (з III ст.), яка його перерізувала, був грецький напис «Петр», імовірно з того часу. Довший латинський напис є на мавзолеї Валерії: «Петре, проси свого Ісуса Христа за святих християн, похованих недалеко твого гробу». В самому гробі знайдено кості старого, сильно збудованого чоловіка, св. Петра.⁶²

На цьому місці звернімо увагу, що «Каталог Ліберія» містить згадку, що в часі консульства Туска й Басса (258 р.) в день 29 червня влаштовувано літургичне свято св. Петра й Павла в катакомбах у церкві св. Апостолів (сьогодні св. Севастіяна). Це дало привід до здогадів, що там були поховані обидва Апостоли. Розкопи в тій церкві виказали, що там є багато написів-«графітів» із зверненнями до обох Апостолів. Також папа Дамаз писав у своїй епіграмі, що в тій церкві «колись пробували (латиною *habitasse*) св. Апостоли.

Зіставивши між собою свідчення пресвітера Кая про «трофей» у Ватикані, цю нотатку в «Каталогі Ліберія» та епіграму папи Дамаза, бачимо сповидну розбіжність. Для її з'ясування стає нам у поміч «Книга Архиперів» із записом про понтифікат папи св. Корнилія (251—53 р.), де говориться так: «На прохання жінки Лючини він (папа Корнилій) уночі взяв

⁶² Hertling L.-Kirschbaum E. The Roman Catacombs and their Martyrs, Milwaukee, 1956, p. 74; cf. Ferrua A. La storia del sepolcro di S. Pietro, Civ. Catt., 1951, pp. 25—26; cf. Guarducci M. Cristo e San Pietro in un documento preconstantino nella necropoli Vaticana, Roma, 1953, p. 18. Idem, Tomb of St. Peter, New York, 1960, pp. 17 seq. Цей автор думає, що мощі св. Петра не були рушені з первісного місця поховання. Ця справа є ще відкритою в науці.

тіла св. Апостолів, Петра і Павла, з катакомб. Блаженна Лючіна забрала найперше тіло св. Павла і поховала його на своєму ґрунті при дорозі до Остії, де йому було віднято голову. Св. Корнилій узяв тіло св. Петра і поховав його недалеко від місця, де його було розп'ято, між тілами святих єпископів недалеко від храму Аполлона на Золотому Горбі у Ватикані, близько палацу Нерона, в день 29 червня».* Отож цей запис говорить про перенесення мощів св. Петра з катакомб до Ватикану за папи св. Корнилія. І це знову здається суперечливим записці пресвітера Кая, який бачив «трофей» св. Петра у Ватикані 50 років перед тим. З того виходить, що це було перенесення мощів на їхнє давнє місце поховання. Що це дійсно так було, стверджується в листі папи Григора I з 594 р., як також в апокрифічних «Муках св. Петра і Павла». В останній пам'ятці сказано, що мощі були забрані з міста до катакомб при дорозі Аппія, але за один рік і сім місяців їх перенесено на старе місце у Ватикані.⁶³

З цього видно, що була якась важлива причина до забрання мощів св. Петра з Ватикану до катакомб. За «Книгою Архiereїв, це сталося в часи папи Корнилія, який був переслідуваний і засланий до Чівіта Веккія, і в червні 253 року йому стято голову. Отож за переслідування Валеріяна, в часі якого християнські кладовища в Римі були сконфісковані префектурою міста, мощі св. Петра мусіли бути перенесені за місто до катакомб, інакше ніхто не міг би їх відвідувати. За імператора Галлієна, сина Валеріанового, це переслідування дещо злагіднилося і кладовища в місті були повернені християнам, тому мощі св. Петра могли бути перенесені знову до Ватикану, але їх тимчасове перебування в катакомбах, дало початок їх культові в церкві св. Апостолів.

Щодо епіграми папи Дамаза, що Апостоли «жили там перед тим», то ці слова можна було б віднести до факту цього короткого перебування мощів у катакомбах, або навіть ніщо не суперечить припущенню, що обидва Апостоли ще за свого життя могли там перебувати, переходячи від переслідувань, а тому на тому місці згодом збудовано церкву. Під час розкопів у тій церкві 1912 року, в каплиці віднайдено такий напис: «Дім Петра». Це до деякої міри підтверджує таке припущення.

Крім того, події всередині християнської громади в Римі в час згаданого перенесення мощів св. Петра, вияснюють причину їх культу в катакомбах. Отож, за понтифікату папи Корнилія, у Римі була схизма (розкол, відокремлення) Новатіяна, як про те довідуємося від св. Кипріяна та Євсевія. Новатіян був у в опозиції до папи і тому він та його однодумці були відсунені від участі в культі гробів св. Апостолів. І дуже імовірно, що новатіяни зачали їх культ у катакомбах у 258 р. вже за папи Сикста II. У всякому разі, є добрі докази, що тіло св. Петра дійсно було поховане на кладовищі у Ватикані, де воно спочиває і досі.⁶⁴

* Дати подаємо за „Annuario Pontificio 1958“.

⁶³ *Liber Pontificalis*, ed. Duchesne, I, p. 150; cf. *Lipsius R.-Bonnet M.*, *Acta Apostolorum apokrypha*, Leipzig, 1891, p. 175; cf. *Duchesne*, *La Memoria Apostolorum della via Appia*, 1923 (1), pp. 1-22; in *Memorie della Pont. acc. rom. di arch.* I, (1923).

⁶⁴ Ці досліді вели професори: Бруно Аполоній Гетті, Антоній Ферруа, Генрик Йосі та Енгельгардт Кіршбавм; (архітекти: Генрик Петро Галеацці та Йосип

2. Св. Лін (коло 67—76 років).

Вже в старовину був подвійний звичай реєструвати єпископів: уважати Апостолів першими єпископами заснованих ними престолів, де вони стало перебували, навчали, й понесли мученичу смерть, або зачинати реєстр від першого єпископа, наставленого Апостолом, головню там, де останній стало не перебував. І напр. Євсевій, подаючи порядок найважливіших престолів Церкви, тісно зв'язаних із св. Петром, на першому місці ставить Рим, потім Олександрію, а за нею Антіохію, при чому приписує заснування Церкви в Римі св. Петрові й Павлові (але в Хронографії — тільки св. Петрові), в Антіохії — св. Петрові, а в Олександрії — св. Маркові. Першим єпископом у Римі, призначеним Петром, був Лін, в Олександрії Анніян, а в Антіохії Еводій. Св. Яків у Єрусалимі був призначений Христом і Апостолами (Петром і Павлом).⁶⁵

Точних відомостей про життя й діяльність папи Ліна і про християнську громаду в Римі в його час — не маємо. Є тільки відірвані згадки в творах, напр., Юліяна Африканця, св. Гіпполіта⁶⁶, у Євсевія та в Каталозі Ліберія. За останнім, як також і за Тертулліаном⁶⁷ і св. Єронімом, по св. Петрі йде папа Климент I⁶⁸. Св. Іриней, найстарший із них і найбільше поінформований, каже: «Як Апостоли (св. Петро і Павло) заснували і зорганізували Церкву (в Римі), то поставили на престіл єпископа Ліна. Той сам Лін, про якого св. Павло згадує в посланні до Тимотея».⁶⁹ Не виключено, що він був призначений на наслідника ще за життя св. Петра. Згідно з переданими реєстрами, понтифікат папи Ліна мав би тривати дванадцять років, при чому Каталог Ліберія пішов за традицією, що Лін був єпископом ще за життя св. Петра.⁷⁰

Нікопольці). Про розкопки вони видали працю п. я. „Esplorazioni sotto la Confessione di S. Pietro in Vaticano eseguite negli anni 1940.

Крім наведених творів, про гроби Апостолів говориться і в таких працях: *Belvedere G. Le tombe apostoliche*, Città del Vaticano, 1948, pp. 54-59; *cf. Lanciani R. La „Memoria Apostolorum“ al III miglio dell'Appi e gli scavi de S. Sebastiano*, Atti d. Pont. Acad. Rom. d. Archeol., Dissertazioni, 2, Ser. 14, 1920, pp. 57-111.

⁶⁵ *Eusebii H. E.*, III:1, 2, 14, 21, 22; *cf. Rehm B. Die Pseudo-Klementinen*, I, Homilien, in *Griech. christ. Schriftst.*, 42, (1953), pp. 239 seq; *cf. Clavier H. La pramauté de Pierre a'après les pseudo-Clementines*, in *Rev. d'hist. et de phil. de rel.*, 36 (1956), pp. 298 seq; *cf. Dvornik F. The Idea of Apostolicity in Byzantium and the Legend of the Apostle Andrew*, Cambridge, Mass., 1958, p. 42; *cf. Turner C. H. Studies in Early Church History*, Oxford, 1912, pp. 140 seq.

⁶⁶ Юлій Сикст Африкан жив к. 160-240, і зветься «батьком хронографії», і написав свою хронографію (літопис) коло 212-21 р. і з неї Євсевій узяв свій хронологічний порядок. Його твір дійшов до нас лише у фрагментах.

Гіпполіт, пресвітер у Римі в часи папи Понтіяна, писав богословські твори, з яких зберігся «Філософумена». Він помер 236 року.

⁶⁷ *Chronographus anni 354*, in *MGH, AA, IX*, (ed. Mommsen): „Petrus ann. XXV, mense uno d. IX... Passus autem cum Paulo die III Kal. Julias. Linus ann. XII m. IV d. XII.”

⁶⁸ *Tertulliani, De praescriptione haereticorum*, XXXII; *S. Hieronymi, De viris illustribus, sive de scriptoribus ecclesiasticis*, XV.

⁶⁹ *II Tim.*, IV:21; *S. Irenaei, Adversus haereses*, III:3.

⁷⁰ *Caspar E. Die älteste römische Bischofsliste*, Königsberg, 1926, pp. 206 seq; *cf. Dvornik F. The Idea of Apostolicity*, pp. 39 seq.

«Книга Архиреїв» подає, що папа Лін був сином Геркуляна з Тосканії і що він з наказу св. Петра казав жінкам накривати голови в церквах⁷¹, бо й св. Павло писав про цей самий звичай до Коринтян⁷², а що папа Лін був близький обом Апостолам, — він міг настоювати на дотримванні цього звичаю, який і досі зобов'язує в Церкві. Папу Ліна вважають мучеником, хоч у той час не було в Римі великого переслідування⁷³, а св. Іриней згадує тільки про мучеництво Телесфора.

«Книга» ставить гріб папи Ліна у Ватикані біля гробу св. Петра. За нових часів знайдено в катакомбах плиту з написом «Лінус» і була думка, що то може папа Лін, але археолог Россі припускає, що то міг бути якийсь інший Лін.⁷⁴ Тут відзначимо, що папі Лінові приписувано авторство листа до Церкви на Сході про мучеництво св. Петра й Павла, але здається, що той лист пізнішого походження.⁷⁵ Докладніших обставин і дати смерті папи Ліна не знаємо; можливо, що це сталося восени, бо його пам'ять шанується 23 вересня.

3. Св. Анаклет, або Клет (к. 76—88).

Про цього папу знаємо ще менше, ніж про Ліна. Його ім'я уживається в пам'ятках подвійно: Анаклетос(ус) або Клетос(ус). Його життя і діяльність є відкриті в науці. Св. Іриней, св. Августин та Оптат⁷⁶ уживають двох імен, але мають на думці одну особу. Натомість Тертулліян не має його в своєму реєстрі. Св. Августин і Оптат ставлять по Лінові Климента, аж щойно потім Анаклета. Однак, загально визнається реєстр св. Іриней, а він ставить Анаклета за Ліном.

Каталог Ліберія та Книга Архиреїв говорять про Клета й Анаклета як про дві різні особи. Каталог Феліціана вважає Анаклета греком з Атен, інші ж — римлянином. Реєстр Гересіппа, поданий Євсевієм, є згідний з св. Іринеем, що замість Анаклетос має бути Клетос. Руффіні та Епіфаній із Кипру згадують, що цей папа, як і Лін, були поставлені св. Петром в сан єпископів.⁷⁷

⁷¹ *Liber Pontificalis*, ed. Duchesne, I, pp. 121.

⁷² *I Cor.*, XI:5.

⁷³ *Artaud de Montour*, *Lives and Times of the Roman Pontiffs*, New York, 1867, I, p. 19.

⁷⁴ *Rossi G. B.*, de, *Inscriptiones Christianae Urbis Romae*, Romae, (188), II, pp. 236 seq.

⁷⁵ *Acta Apostolorum Apokrypha*, ed. Lipsius et Bonnet, Leipzig, 1891, pp. XIV, 1.

⁷⁶ *S. Optatus Milevitanus*, *Libri Septem*, in *Corp. S. Eccl. Lat.*, ed. Ziwsa, 1893; *Ep. Optat iz Milevicy v Hymidii* (IV ст.) писав проти Донатистів, головню про-ти Парменія, єп. в Картагіні, зараз по Донаті. В його творі в 7 книгах знаходимо реєстр папів до папи Сирікія (384-398).

⁷⁷ *Гересіпп із Палестини* відвідував Рим к. 160 року і в своєму творі «Гіпомем-ната», подає реєстр перших пап; cf. *Rehm B.* op cit., p. 240; cf. *S. Epiphanius Cypriensis*, *Panarion Haereticorum*, ed. Holl, K, 1915, pp. 350 seq.; cf. *Iraenei Adversus haereses*, III:3, P. G. 7, 849; cf. *Annuario Pontificio*, 1958, p. 7.

4. Св. Климент (к. 88—97 р.).

Третього наслідника св. Петра, св. Климента, уважається Апостольським Отцем Церкви з огляду на його листа, написаного з Риму до Коринтян. І св. Климент був поставлений в сан єпископа св. Петром, як згадує Тертулліян,⁷⁸ а св. Єронім ставить його в черзі папів безпосередньо по св. Петрі⁷⁹, кажучи, що він бачив обох Апостолів, говорив з ними і в його вухах звеніла їх проповідь та своїми очима бачив Апостольську традицію. Св. Єпіфаній має про нього такі слова: «Чи він одержав хіротонію від Петра ще за життя Апостола і не прийняв посади, бо він каже в своєму листі: „Я уступаю, я відходжу, хай Божий нарід живе в мирі” (бо ми знайшли це не в одних споминах), чи він був призначений єпископом за Клета, як цей став наслідником Апостолів, ми цього напевно не знаємо».⁸⁰

Уважається, що св. Климент був хіротонізований св. Петром, але з якихось причин цього поста скоро не зайняв, але аж по 24 роках, і рядив Церквою дев'ять років. Що св. Климент був дійсно близько обох Апостолів, маємо підтвердження в Орігена й Євсевія, бо обидва вони називають його співробітником Апостолів. «Діяння» св. Климента, написане грецькою мовою⁸¹, повідає, що він навернув на християнство високого урядовця імперії, Сізінія, його дружину Теодору та чотириста інших визначних осіб. Це було причиною його заслання імператором Траяном у Крим, у південній Україні, разом із двома тисячами християн-ісповідників, які навернули тамешній нарід і збудували 75 церков у Кримі. І коли про те донесли імператорові, він видав наказ замучити папу Климента, а його тіло кинути в море. Руффін уважає папу Климента мучеником⁸², а папа Зосим у своєму листі 417 року, де говорить про єретика Келестія, згадує, що його навернення мало місце в церкві св. Климента папи, який одержав навчання від св. Петра і за нього віддав своє життя,⁸³ і вважає його мучеником.

Дехто висував здогад, що згадана грецька пам'ятка могла мати на думці іншого Климента, може, грека, що міг бути засланий до Херсонесу у Крим, бо в західних пам'ятках нема виразної згадки про мучеництво папи Климента.⁸⁴ Це негативний аргумент, що висуває сумнів, але не дає розв'язки. Одначе, існування церкви св. Климента в Римі в час імператора Костянтина Великого (к. 337 р.) і саме на місці, де колись був дім папи Климента,⁸⁵ а крім того відсутність його костей у Римі, підтверджують заслання та мученичу смерть папи, ще й у далекій околиці, бо з близьких околиць християни привозили тіла вмерлих папів до Риму і ховали їх

⁷⁸ *Tertulliani, De praescriptione*, XXXII; cf. *Iraenei, Adversus haereses*, III:3.

⁷⁹ *S. Hieronymi, De viris illustr.*, XV.

⁸⁰ *S. Epiphani, Panarion haereticorum*, 27:6.

⁸¹ *Acta S. Clementis*, Migne, P. G., II, pp. 617 seq.

⁸² *Ruffinus Aquiliensis, Pseudo-Clementis Recognitiones*, in Migne, P. G., I, pp. 1187 seq; (с. 340—410 an.).

⁸³ *S. Zosimi PP, Ep. II*, in Mansi, IV, pp. 359 seq; cf. *Dvornik F., Les Legendes de Constantin et de Methode vues de Byzance*, Prague, 1933, p. 253.

⁸⁴ *Tixeront J. Handbook of Patrology*, London, 1947, p. 10.

⁸⁵ *S. Hieronymi, op. cit.*, XV.

у Ватикані, а згодом у катакомбах, у склепі папів. Крім того, на Сході, головню в християнській громаді у Херсоні, була безперервна традиція, що там був замучений св. папа Климент I, і йдучи за нею, св. Кирило і Методій, Апостоли Слов'ян, віднайшли його мощі та привезли до Риму у 867 році.⁸⁶ В час імператора Траяна, по знищенні Босфорської Держави Мітридата VI, римляни пересунули границі імперії аж на українські етнографічні території і тоді Крим став місцем заслання для злочинців проти держави, яким вважався тоді християнин. Інакше кажучи, Крим був римським «Сибіром» для християн. Українська Церква від початку свого існування в IX ст. дуже розвинула культ св. папи Климента, який триває безперервно і досі.

По папі Климентові I залишився лист до Коринтян, званий першим (бо є ще інший лист, але його автентичність непевна), і він дійшов до нас у двох грецьких рукописах: олександрійському з V ст. (є в Британському Музеї) та костянтинопільському або єрусалимському (є в Єрусалимі). Довільно парафразована копія з II ст. дійшла в латинському перекладі.⁸⁷ Крім того, лист папи Климента I зберігся в сирійському та коптійському перекладі.⁸⁸

Справжність листа папи Климента I безсумнівна, бо про нього згадує єпископ Діонісій з Коринту в листі до папи Сотера (к. 170 р.), кажучи: «Сьогодні було в нас свято, Господній День, і ми читали твого листа; ми збережемо його назавжди для нашої науки, як і давнього, написаного до нас за уряду Климента».⁸⁹ Про цього листа папи Климента I згадував Гересіп⁹⁰, а св. Іриней каже: «За того Климента (він говорить про папу Климента — I. Н.) стався чималий бунт між братами в Коринті, а Римська Церква вислала дуже спокійливого листа до Коринтян, і він довів їх до замирення та віднови віри, бо проголошував свіжо одержану від Апостолів традицію».⁹¹

Як видно з вияснення св. Іриней, причиною написання листа був бунт християн у Коринті. Знаємо, що тоді один провідник світських людей збунтував мирян проти їхніх пресвітерів і останніх було усунено з громад. Що було причиною самого бунту, невідомо. У всякому разі, Римській Церкві було донесено, можливо, що самі пресвітери або єпископ звернулися до папи Климента I з проханням про допомогу, тому він написав до громади згаданого листа, і переслав його своїми легатами-післанцями.

⁸⁶ *Нагаєвський І.*, Кирило-Методіївське християнство в Русі-Україні, Рим, 1954, стор. 60-62.

⁸⁷ *Morin D. G.*, *S. Clementis Romani ad Corinthios Epistula versio Latina Antiquissima*, Maredsolii, 1894, *Analecta Maredsoliana*, II.

⁸⁸ *Bensley R. L.-Kenneth R. H.* *The Epistles of St. Clement to the Corinthians in Syriac*, London, 1899.

⁸⁹ *Eusebii H. E.*, IV:23.

⁹⁰ *Eusebii H. E.*, IV:22.

⁹¹ *Iraenei*, *Adversus haereses*, III:3.

З натяку в листі на переслідування Доміціана, що вже було минуло, виходить, що він був написаний зараз по його смерті, за його наслідника Нерви (96—98 р.). В листі церкву називається старовинною, а єпископи й диякони, — це вже наступники тих, що їх призначили були Апостоли. Автор листа добре знав Апостолів Петра і Павла, а на підставі цитат із старозавітних св. книг є думка, що св. Климент I був юдеохристиянином⁹².

На початку листа папа Климент I виправдує його спізнене написання тим, що це сталося через переслідування Церкви в Римі. Папа нагадує Коринтянам давню славу Церкви в Коринті, її послух і дисципліну. Людська заздрість викликає незгоду, бо її жертвою впали також Апостоли Петро й Павло. Коринтяни повинні мати більшу покору й чинити покуту, бо й сам Господь так робив. Він є первосвященик, що є понад янголами по правиці свого Вітця. Християнам конечно потрібно підкоряння і дисципліна, подібно як це є в армії або в людському тілі. Апостоли передбачали незгоду, тому подбали про наслідство єпископів і дияконів, і їх ні в якому разі не годиться усувати. Коринтянам треба покути й любови, бо понад любов немає нічого вартіснішого на світі. Христос Господь віддав своє тіло за наші тіла, свою Душу за наші душі, і тільки через любов можемо досягнути спасіння. Хто не підкоряється своїм наставникам, той є у небезпеці за-судження.

Лист закінчується так: «Ми сказали вже досить про конечність покути, єдності й миру; ми говорили до вірних, що глибоко розуміють Письмо, та оцінять згадані прикмети й чинитимуть за ними. Своім послухом, воістину, вчините нас щасливими. Ми вислали до вас двох достойних післанців, на доказ, як дуже гаряче бажаємо миру між вами... Хай всевідаючий Бог, Володар Духів та Пан усього створіння, що вибрав Господа Ісуса Христа, а через нього і нас для вибраних людей, дасть кожній душі, яка через віру прийняла Його славне святе ім'я, пострах, мир, терпеливість, довготерпіння, уміркованість, чистоту і тверезість; хай вони принесуть уподобання Його Імені через нашого Первосвященика Ісуса Христа, і через те хай буде Йому слава, царство і честь, во віки вічні, амінь».

«Тепер же скоро відішліть до нас наших післанців, Клявдія Ефева і Валеріяна Біго, разом із Фортунатом, у мирі й радості, щоб вони могли скоро доповісти нам про згоду й мир, про що молимося й чого щиро бажаємо, щоб і ми також якнайскорше могли радіти з вашого доброго ладу.

«Благодать Господа нашого Ісуса Христа хай буде з вами й усіма людьми в різних місцях, що були покликані Богом і для Нього, якому хай буде слава, честь, сила, величчя та вічне царство для Нього від минулих віків, і во віки вічні. Амінь».

Стиль листа поважний і достойний, а при тому дуже простий, як і стиль Євангелій. Автор листа, це «владасть імуций», що має глибоке почуття відповідальности за мир і порядок Церкви в Коринті. Сам лист написаний

⁹² Lightfoot J. B. Clement of Rome, Cambridge, 1890; cf. Mommsen, Th. Ueber den Chronographen vom Jahre 354, in Anhandl. K. Sachs. Ges. d. Wissensch., 1850, I, p. 549; cf. Tixeront, op cit., p. 10.

грецькою мовою, не класичною, але зближеною до мови простолюддя, для якого він був призначений. У ньому, щоправда, немає цитат зі св. Книг Нового Заповіту, принаймні дослівних, але із самого змісту можна бачити, що автор глибоко розуміє науку Христа, що її чув від Апостолів, бо знав не тільки один лист св. Павла до Коринтян, але і інші його писання.

Папа підкреслює навчання про св. Трійцю та про спасіння на основі добрих діл і покути. Нам цікаво знати, що лист говорить про апостольську владу в Церкві Христовій. І папа Климент каже про те так: «Апостоли одержали для нас благовість від Ісуса Христа; Ісус Христос був посланий Богом. І як Христос є від Бога, так і Апостоли є від Христа, тому обидві місії походять від Бога... І так, проповідуючи всюди по селах і містах, вони призначували свої перші овочі (мова про найскорше навернення християн — І. Н.), випробувавши їх у св. Дусі, на єпископів і дияконів для тих, хто прийняли віру. І це не було щось нове, бо вже дійсно в дуже давніх часах було писано про єпископів і дияконів, і так каже Писання: «Я призначу їхніх єпископів із правди, і їхніх дияконів із віри» (цю цитату взяв папа Климент I із пророка Ісаї, IX:17) ... І наші Апостоли знали від Господа Ісуса Христа, що буде спір за ім'я посади єпископа, і з тієї причини, маючи повне знання наперед, призначували згаданих осіб, а потім видали закон, щоб, як ці западуть у сон, інші утверджені мужі унаслідили їхній пост...» Цей лист був дуже високо цінений у первісній Церкві, а Євсевій уважає його Богом надхненим, називаючи «великим і гідним подиву». Він становить важливе свідцтво ієрархічної побудови Церкви Ісусом Христом, яку з Його волі Апостоли перевели в життя. Сам факт написання його папою Климентом I ще за життя св. Ап. Івана, як також і його зміст, свідчать про першенство папів у Церкві, бо папа є наслідником св. Петра, який заснував Церкву в Римі, для якої також трудився св. Павло, а тому має владу і обов'язок пильнувати порядку в Церкві та наглядати за християнськими громадами.⁹³

5. Св. Еварист (ж. 97—105).

Цей папа рядив Церквою по заслання св. Климента до Херсонесу, і вмер коло 105-го року, тому його понтифікат розпростирають на вісім років. Св. Іриней і Гіпполіт ставлять його зараз за Климентом, але не знають сказати про нього нічого докладнішого, так само і Євсевій.

Натомість «Книга Архидієрів» не лише ставить його після Климента⁹⁴, але каже, що він походив із геленізованої родини, а його батько називався Юда та походив з Вифлеєму. Вона також подає коротку вістку, що в час

⁹³ Eusebii H. E., III:16; cf. Dubowy E. Klemens von Rom über die Reise Pauli nach Spanien, Bibl. Stud., 10, (1914); cf. Rehm B., op. cit.; cf. Clavier H., La primauté de Pierre d'après les pseudo-Clementines, in Rev. d'hist. et de phil. rel. 36 (1956).

⁹⁴ Liber Pontificalis, ed. Duchesne, I, p. 126.

його понтифікату християнську громаду в Римі розподілено в опіку поодиноким пресвітерам; це пізніші «дияконати». Там також згадується, що папу Евариста поховано коло підніжжя Ватиканської гори, біля гробу св. Петра.⁹⁵ Ця пам'ятка приписує папі Еваристові мучеництво, але на це немає підтвердження по інших пам'ятках.⁹⁶

6. Св. Олександр I (к. 105—115).

Св. Іриней та Евсевій ставлять його зараз же за Еваристом, і останній розтягає його понтифікат на десять років, мабуть за ресстром Гегесіппа.⁹⁷ За «Книгою Архирейів» папі Олександрові стято голову, разом із пресвітером Евтенієм і дияконом Теодулом, при Коментанській дорозі 3 травня, і подає, що він був римлянин та порядкував Церквою в час імператора Траяна (98—117 р.). Там також приписується йому включення до св. Літургії молитви про встановлення св. Евхаристії, і звичай домішувати сіль до свяченої води.⁹⁸

1885 року в Римі розкопано підземне кладовище і між гробами знайдено гріб св. Олександра, який уважали гробом папи Олександра, але стара традиція містить гроби перших одинадцять папів біля гробу св. Петра, тому дослідники Душен⁹⁹ і Дюфорк¹⁰⁰ думають, що це був гріб іншого Олександра. Такої самої думки є і Лайтфут.¹⁰¹ Папі Олександрові I приписувано також авторство т. зв. «Псевдо-Ісидоріанських листів», але автентичність тієї цілої колекції дуже сумнівна.¹⁰²

7. Св. Сикст I (к. 115-125).

Ім'я цього папи в старих рукописах подається як «Ксикстус»(ос). За Каталогом Ліберія він керував Церквою в час володіння імператора Андріяна (к. 117—126), а Евсевій подає дві суперечні вістки: у хронографії йде за Гегесіппом і відносить його понтифікат до 114—124 р., а в історії до 119—128 р. Загально вважається, що його понтифікат тривав десять років.

⁹⁵ Jaffe, Ph.-Ewald P., *Regesta Pontificum Romanorum*, Lipsiae, 1885 seq., I, p. 4; cf. Harnack A. von, *Geschichte der altchristlichen Literatur bis Eusebius*, Leipzig, 1893 seq; II, *Die Chronologie* (I), p. 144; cf. *Zeitschrift für Katholische Theologie*, 19 (1905), pp. 163 seq.

⁹⁶ *Liber Pontificalis*, ed. Loomis, p. 10.

⁹⁷ Eusebii H. E., IV:1; cf. Streeter B. H. *The Primitive Church*, London, 1929, pp. 88 seq.

⁹⁸ *Liber Pontificalis*, ed. Duchesne, I, p. 127.

⁹⁹ Ibidem, pp. XCI, 11.

¹⁰⁰ Dufort, *Gesta Martyrum Romanorum*, Parisiis, 1900, pp. 210 seq.

¹⁰¹ Lightfoot J. B. *Apostolic Fathers*, St. Clement, London, 1890, I, pp. 201 seq.

¹⁰² Migne P. G., 5, pp. 1057 seq; cf. Hinschius, *Decretales Pseudo-Isidorianae*, Leipzig, 1863, pp. 94-105.

Батько папи Сикста I був римлянин і називався Пастор. За «Книгою Архiereїв» папа Сикст видав такі розпорядження: ніхто не сміє доторкатися до святих посудин, хіба тільки висвячені особи; всі єпископи, заклигані до Риму в якій-будь справі, по своєму повероті додому мають показати Апостольський лист від папи, інакше не можуть сповняти далі своєї служби; у часі відправи св. Літургії священник має виголошувати разом із вірними Серафимський гімн «Свят»¹⁰³.

Папа Сикст I був замучений за часу імператора Андріяна по десяти роках і двох місяцях свого понтифікату. Церква шанує його пам'ять 6 квітня.¹⁰⁴ Його тіло було поховане біля гробу св. Петра у Ватикані.¹⁰⁵

8. Св. Телесфор(ос) (125—136).

Цей папа був грек і зачав порядкувати Церквою на 12-ому році володіння імператора Андріяна і був замучений у першому році володіння Антонія Пія (138—139).¹⁰⁶ Він, як каже «Книга Архiereїв», загострив дотримання Великого Посту, казав служити св. Літургію в ніч на Різдво і співати під час неї слова: «Слава во вишних Богу», як також голосно виголошувати Євангельське зачало. Він заборонив усім духовним особам ставати перед світський суд.¹⁰⁷

Св. Іриней у своєму листі до папи Віктора при нагоді календарної суперечливості покликається на звичай папи Телесфора, який, хоч Римська Церква ніколи не святкувала Пасхи інакше, як тільки в неділю, не виключав із спільности святих усіх тих, що її святкували в інший день. На жаль, він не подає докладніших відомостей про особу папи Телесфора, хіба тільки те, що він був мучеником¹⁰⁸, і це підтверджується в інших пам'ятках. Західня Церква шанує його пам'ять 5 січня, а Східня — 22 лютого.¹⁰⁹

9. Св. Гигін(ос) (к. 136—140)

За походженням грек із Атен. Св. Іриней каже, що в його час у Римі перебував єретик-гностик, Валентин, разом із своїм однодумцем Кердоном, попередником Маркіона, і він визнав свої хибні погляди та був папою

¹⁰³ *Liber Pontificalis*, I, p. 128; cf. *Loomis*, p. 12.

¹⁰⁴ *Acta SS, Aprilis*, I, pp. 531-34; cf. *Deinl F.*, *Römisches Martyrologium*, München, 1830, II, p. 20.

¹⁰⁵ *Jocci O.*, *Il corpo di S. Sisto I, Papa e Martire rivendicato della basilica Vaticana*, Roma, 1900.

¹⁰⁶ *Eusebii*, IV:5.

¹⁰⁷ *Loomis*, pp. 12-13; cf. *Deinl*, I, pp. 14-15.

¹⁰⁸ *Iracnei*, *Adversus haereses* III:3.

¹⁰⁹ *Liber Pontificalis*, I, p. 129; cf. *Jaffe*, I, p. 6; *Lighfoot*, I, pp. 201 seq. cf. *Harnack*, *Chronologie*, I, pp. 70 seq.

прийнятий до Церкви, але по другому упадкові в ересь був із неї виключений.¹¹⁰

«Книга Архиреїв» ставить папу Гигіна після Телесфора, кажучи, що перший був грек і філософ, та приписує йому встановлення нижчих священничих чинів і розподіл різних постів серед духовництва, але не подає довжини часу його перебування на престолі.¹¹¹ Це доповнює Євсевій, розтягаючи його на чотири роки. Не знаємо, чи він був мучеником, але через свою ревність був за такого уважаний. Його поховано біля гробу св. Петра, а його пам'ять шанується 11 січня.

10. Св. Пія I (к. 140—155)

Св. Іринеї¹¹² та Євсевій¹¹³ ставлять його по Гигінові, а Каталог Ліберія — між роки 146—161, але це непевне, бо напр., знаємо, що в 155—156 р. св. Полікарп із Смирни відвідував Рим, але вже не застав папи Пія I між живими. Батьком папи Пія I був Руффініз із Аквілеї, а Каталог Ліберія та Фрагмент Мураторія подають, що Герман, автор твору «Пастир», був братом Пія I, і що він був спершу невілляником, а згодом був випущений на свободу.¹¹⁴

У час папи Пія I в Римі були еретики-гностики Валентин і Кердо, а згодом Маркіон, і його папа відлучив від Церкви.¹¹⁵ У час папи Пія відвідував Рим св. Юстин Мученик, що завзято боронив правдивої науки; це він робив і за наслідника папи, Анікета.¹¹⁶ Сам Юстин Мученик був філософом-платоністом, але в наслідок основних студій св. Письма, став християнином (к. 130 р.) і поборював гностиків, уважаючи науку Христову найвищою і найпевнішою філософією.¹¹⁷ Як видно, Рим уже в той час був

¹¹⁰ *Iraenei*, loc. cit.

¹¹¹ *Liber Pontificalis*, I, p. 131; cf. *Eusebii*, IV:10, 11; cf. *Deinl*, I, pp. 31-32.

¹¹² *Iraenei*, III:3.

¹¹³ *Eusebii*, V:6.

¹¹⁴ *Liber Pontificalis*, I, p. 132.

¹¹⁵ *Iraenei*, III:3.

¹¹⁶ *Feder L. Justinus des Martyrers Lehre von J. Christus*, Freiburg, 1906.

¹¹⁷ *Acta SS*, April, II, pp. 104-119.

Юстин Мученик уродився у Флявії Неаполітанській (в Палестинській Сирії) к. 100 р. по Христі, а повернувся на християнство коло 130 року. Він жив у Малій Азії та згодом перейшов жити до Риму, де боронив своїми писаннями навчання правдивої віри проти еретиків.

У Римі він був засуджений префектом Рустиком на смерть і був замучений, разом із шістьма іншими мучениками у 165 році.

З його творів дійшли дві «Апології» та «Діялог з жидом Трифоном». З його писань виходить, що він знав Євангеліє, яке називав «Мемуарами Апостолів». З докладної аналізи його творів виходить, що він знав більше синоптичні Євангелія, а менше св. Івана. В його творах знаходимо цінні вістки про християнську практику; напр. він подає опис св. Літургії, яка в своїй основі залишилася такою самою аж досі.

З тих причин твори св. Юстина Мученика становлять важливе свідцтво про Церкву, її навчання, ієрархічну організацію, св. Тайни тощо, у II ст. по Христі. Крім окремо виданих творів, усі вони надруковані в Мінї, Грецька Патрологія (він писав грецькою мовою), том VI.

духовим осередком християнства, і там громадилися також єретики, щоб атакувати Церкву зсередини.

Папі Пієві I приписують видання дозволу на хрещення й приймання до Церкви жидів, які ще до того часу не стали християнами. Інша, пізніша вістка приписувала йому будову церков Пуденціана, біля якої була баптистерія, де папа сповняв свої архиєрейські функції, та св. Пракседи. Це, ймовірно, були лишень «доми молитви», бо в час переслідувань важко було будувати церкви в Римі, а крім того, обидві згадані церкви були збудовані в IV ст.¹¹⁸ Папі приписувано також авторство листів до єпископа Юстина з Вієн у Галлії, але й вони неавтентичні.¹¹⁹

11. Св. Анікет (к. 155—166)

Цей папа був сирієць, син Івана, і керував Церквою понад десять років¹²⁰. Спір про час святкування Пасхи тривав і за нього. Між Церквами Сходу, що святкували її в 14-те число місяця Нізана, без огляду на те, коли воно припадало, була також і Церква в Смирні. Можливо, що Пій I закликав її єпископа Полікарпа до Риму, щоб якимось цю справу поладнати. Знаємо, що обидва верховні Апостоли, св. Петро й Павло, передали Римській Церкві звичай святкувати Паску завжди в неділю, тому інша практика на Сході руйнувала однаковість.

Як згадано, єп. Полікарп уже не застав папи Пія I, але його наслідника Анікета. Із свідчення Євсевія виходить, що папа не переконав єп. Полікарпа, що Паску треба святкувати в неділю, і спір тоді не скінчився. Однак папа не поставився до цієї справи так гостро, як попередник, і не відлучив Смирни від єдності з Церквою,¹²¹ може тому, що єп. Полікарп був учнем св. Івана Апостола, від якого міг походити звичай святкування Пасхи навіть у будні.

У час папи Анікета відвідував Рим згаданий письменник Гегесіпп, який бував і в інших церквах, щоб дізнатися про їх навчання та порівняти його з навчання Церкви в Римі. При тій нагоді він довідався про реєстр папів аж до папи Анікета. Євсей свідчить, що папа проголошував «непомилну науку Апостольських традицій».¹²²

Папа Анікет був замучений коло 166 року 16-20 квітня, і похований, як і попередники, біля гробу св. Петра у Ватикані.¹²³

¹¹⁸ *Acta SS*, Mai, IV, pp. 299 seq.

¹¹⁹ *Migne P. L.*, V, pp. 1125; cf. *Jaffe*, I, pp. 7 seq.

¹²⁰ *Loomis*, op. cit., p. 15.

¹²¹ *Eusebii*, V:24.

¹²² *Ibidem*, IV:8, 22.

¹²³ *Loomis*, p. 16.

12. Св. Сотер (к. 166—175)

Папа Сотер був сином Конкордія з римської Кампанії й уродився в місцевості Фунда. Він порядкував Церквою вісім років. Завдяки щасливому випадкові Євсевій передав нам уривок із листа св. Діонісія з Коринту до папи Сотера, де говориться: «Від самого початку у вас був звичай чинити добро усім братам різними способами і навіть посылати численним церквам по різних містах милостиню, щоб піддержати в убожестві тих, які просили, або дати поміч каторожанам у копальнях; цю чесноту давати милостиню ви маєте віддавна, бо римляни держаться традиційного римського звичаю. Його святий єпископ Сотер не тільки зберіг, але й більше поширив, дбаючи про достатність (дарів), які посилає святим і потішає святими словами братів, які приходили до нього, мов батько своїх дітей... Сьогодні ми святкували Господній День, у який читали твого листа, і який збережемо назавжди, як і давнього, написаного до нас за правління Климента».¹²⁴

На жаль, листа папи Сотера до єп. Діонісія ще й досі не є віднайдено. Гарнак висунув здогад, що цей лист, це т. зв. Другий лист Климента. Але з огляду на те, що в ньому немає мови про гностиків, які були в Римі за його попередників, треба б скорше віднести його до років 120—140, а тому авторство папи Сотера мало правдоподібне, бо за нього та ересь була сильна і він згадав би був про неї в своєму листі.¹²⁵ Зрештою, цей лист більше схожий на гомілію і своїм стилем різниться від автентичного листа папи Климента I.

Докладніших вісток про папу Сотера не маємо. Похований у Ватикані. Дуже можливо, що він був замучений у час переслідувань Марка Аврелія (161—181 р.), хоч, правда, воно було сильніше на провінціях, ніж у самому Римі. «Книга Архiereїв» каже, що він заборонив дівам-дияконісам дотикатися до св. посудин і подавати кадило.¹²⁶

13. Св. Елевтерій (175—189).

Елевтерій був син Габундія з Нікополісу і був грек.¹²⁷ Вже за папи Анікета, як згадує Гегесіпп, був він дияконом у Римі і можливо, що виконував ці обов'язки і за папи Сотера. Був папою в час володіння імператора Коммодія (180—192), коли в Римі не переслідувано християн, бо відомий один випадок мучеництва римського сенатора.

За правління цього папи малоазійська ересь Монтаністів зачала ширитися в Галлії і навіть у самому Римі. 177 року громада в Ліоні писала

¹²⁴ Eusebii, IV:23.

¹²⁵ Hemmer H. Textes et Documentes. Les Peres Apostoliques, II, Paris, 1909; cf. Campenhansen H., von, Lehrerreihen und Bischofsreihen in 2. Jahrhundert, Stuttgart, 1951, pp. 247 seq.

¹²⁶ Loomis, loc. cit.

¹²⁷ Liber Pontificalis, I, p. 136.

до папи в тій справі, а з листом їздив до Риму Іриней, що був у Ліоні пресвітером. Сам він оповідає, що Ліонська Церква осуджувала монтаністів, але просила папу впливати на їх дуже обережно, щоб не загнати їх у повну схизму (розкол, відокремлення). Папа найперше написав лагідного листа, але по докладному розгляненні ересі осудив її гостро.¹²⁸ Це підтверджує «Книга Архидієїв», кажучи, що папа Елевтерій видав едикта проти гностиків і монтаністів у справі постових приписів, бо вони забороняли їсти деякі страви. Там також подається вістка про посольство «британського короля» Люція до папи в справі його хрищення. Тут, можливо, сталася помилка переписувача, бо в Бріціюмі і Фортеці, біля Едесси, був король Люційос Септимус Мегас Абгар IX, знаний християнський володар, а Британія була ще в той час під римською окупацією.¹²⁹

Папа Елевтерій умер 24 травня 189 р. і був похований біля гробу св. Петра, а його пам'ять шанується 26 травня.¹³⁰

14. Св. Віктор I (189—199).

Папа Віктор I походив із північної Африки і був сином Фелікса.¹³¹ Вістка Євсевія про початок його понтифікату теж суперечна: в хроніці він відносить його на сьомий рік володіння Коммодія (186—87) і простягає на 12 років, а в історії починає 10-им роком володіння Коммодія і простягає його тільки на 10 років.¹³² Час володіння Коммодія (180—192), — це час передишки для Церкви, і це завдячували християни жінці імператора, Маркії, вихованки пресвітера Іякinta, і вона мала великий вплив на Коммодія. Гіпполіт каже, що папу Віктора закликало до палацу імператора задля пред'явлення списку християнських ісповідників, засланих на каторжні праці на Сардинію. Їх усіх з наказу імператора було звільнено, а між ними й Калікста, пізнішого папу.¹³³ В часах Коммодія християни посідали високі пости та користувалися повною свободою.¹³⁴ Подібно було і в перших роках володіння Септіма Севера, бо навіть піклувальницею його сина Каракалли була християнка.¹³⁵

У цей період відносної свободи в Церкві виступають внутрішні труднощі, бо календарна справа дуже загострилася. Церковні громади Малої Азії святкували Пасху 14-го Нізана, тобто в день смерті Ісуса Христа, а

¹²⁸ *Tertulliani*, Ad. Praxeam, I.

¹²⁹ *Harnack A.* Der Brief des britischen Königs Lucius an den Papst Eleuterius, in Sitzungsber. d. Ber. Akad., 1904, pp. 906 seq.

¹³⁰ *Acta SS.* Mai III, pp. 363-64.

¹³¹ *Liber Pont.*, I, p. 137.

¹³² *Eusebii*, V:22.

¹³³ *Hippolytt*, Philosophumena, IX:12, in Migne, P. G., 16; cf. *Wendland P.*, *Hippolytus Werke*, Leipzig, 1916.

¹³⁴ *Iracnei*, Adv. Haer., IV:30.

¹³⁵ *Tertulliani*, Ad Scapulam, IV.

всі інші громади йшли за римським звичаєм і святкували Паску в найближчу неділю після 14-го Нізана, а через те виходило замішання. Папа Віктор, бажаючи закінчити цей спір, радив спершу «чотирнадцяти-десятиникам» святкувати Пасху в неділю, як це вже майже вся Церква робила. Він навіть писав листа до єп. Полікрата в Ефесі¹³⁶ і радив скликати Синод малоазійських єпископів і там довести до згоди. Такий Синод відбувся, але до згоди не дійшло. Тому папа скликав Синод до Риму¹³⁷ та доручив митрополитам різних провінцій зробити це саме в себе. Знаємо, що до Риму наспіли відповіді від єп. Теофіла з Кесарії, Нарциса з Єрусалиму, Палми з Понту, Іриней з Ліону, Вакхила з Коринту, і всі вони повідомляли папу, що святкують Пасху в неділю, як і в Римі. Тепер папа постановив діяти як голова Церкви. Він закликав малоазійських єпископів святкувати в неділю, а на випадок упертості загрозив відлученням.¹³⁸

Довідавшись про таке гостре рішення папи Віктора, св. Іриней писав до нього,¹³⁹ просячи злагіднити кару, щоб уникнути схизми, згадуючи, що папа Телесфор не виключав із Церкви за той самий звичай. Видно, що папа злагіднив своє становище, бо Євсевій наводить уривок із листа єп. Полікрата до папи, де він подає важливі аргументи за такий звичай. У всякому разі, справа святкування Пасхи була вирішена на Соборах у Нікеї і Сардиці у IV ст.

В час папи Віктора I у Римі жив якийсь еретик Власт зі Сходу із групою своїх однодумців, а їх поборював св. Іриней.¹⁴⁰ Ще інший пресвітер із

¹³⁶ *Hieronymi, De viris*, 53; *cf. Eusebii, V:23*: «У той час виникла завзята суперечка, бо всі азійські Церкви святкували спасенний празник Паски на 14-те місяця Нізана, думаючи, що мусять святкувати тоді, коли жидам було наказано заколотися ягня; і в той день, хоч би й випав він у будь-який день тижня, вони переставали постити, коли ціла Церква за Апостольським переданням робила це інакше, так що піст кінчався не в інший день, а на Господнє Воскресіння. Тому були Синоди й зібрання єпископів, і всі ухвалювали правило, що лише в неділю, а не в жаден інший день треба святкувати Тайну Воскресіння Господнього із мертвих і пасхальний піст тоді мусить кінчатися. Ще й досі є лист зібраних Отців у Палестині під проводом Теофіла з Кесарії і Нарциса з Єрусалиму, а другий з ім'ям Віктора. I, крім того є листи з Понту від єп. Палми і від Галльської Церкви під проводом Іриней...»

¹³⁷ *Duchesne, Histoire ancienne de l'Eglise*, Paris, 1900, I, pp. 251, 277, 289.

¹³⁸ *Eusebii, H. E.*, V:24: «На чолі єпископів Азії, що звичай своїх предків сильно боронили, стояв Полікрат. У своєму листі до Віктора і Церкви в Римі він боронив перейняту традицію: ми святкуємо в день незмінений, нічого не додаючи й нічого не віднімаючи. В Азії вмерли великі світила... Пилип, один з 12 Апостолів, що вмер у Гіераполісі, його дві доньки, що zostалися дівами, його третя донька, сповнена св. Духом, похована в Ефесі; далі — Іван, що клав голову на груди Господа, був священиком і носив священну відзнаку, він був мучеником і вчителем та похований у Ефесі. Також Полікарп, єп. Смирни і мученик, (що помер в Ляодикей...). Всі вони святкували Пасху в 14-те Нізана, згідно з Євангелієм, безмінно, але йдучи за правилами віри, також я Полікрат, найнижчий з усіх, згідно з переданням моїх предків, яких і в сані унаслідив, йду за ними; бо переді мною було 7 єпископів, а я восьмий... Тепер я, мої браття, мавши в Господі 65 років, і з братами цілого світа бував і ціле св. Письмо прочитав і не вгнуся перед погрозами...»

¹³⁹ *Acta SS, Julii*, VI, pp. 534-42; *cf. Langen J. Geschichte der römischen Kirche*, Bonn, 1881, I, pp. 176, 179, 182.

¹⁴⁰ *Eusebii, V:20*.

Малої Азії, Флорін, був у Римі й підтримував еретика-гностика Валентина, тому папа спершу тимчасово заборонив йому правити, а пізніше й відлучив його, а св. Іринеї написав проти нього твір «Про Божу монархію, або чи Бог є автор зла»¹⁴¹ та інший твір «Одоад».¹⁴² Теодот із Візантії ширив там христологічну ересь, кажучи, що Христос був тільки чоловік, на якого зійшов св. Дух під час хрищення в Іордані і тоді він одержав надприродну силу. Папа і цього відлучив від Церкви, але Теодот залишився вперто на своєму.

Тертулліян каже загально: «єпископ Риму осудив монтаністів», отже міг це бути папа Віктор, бо головний монтаніст Праксеас, дійсно, був у Римі к. 190 р. і щойно звідти перейшов жити до північної Африки к. 200 року,¹⁴³ і там проти нього виступав Тертулліян, хоч сам теж був монтаніст.

Збереглася також згадка, що папа Віктор I писав твори на богословські теми, бо напр. св. Єронім каже: «Віктор, тринадцятий (по св. Петрі) єпископ міста Риму, автор писання про пасхальну справу і інших (писань) керував Церквою десять років за Северина».¹⁴⁴ «Книга Архидієїв» приписує папі упорядкування нижчих духовних чинів та правил щодо хрищення в наглих випадках.¹⁴⁵ Мураторі (1672—1750) знайшов старовинний рукопис із II ст., що подає список святих книг Нового Заповіту. Цей список зветься «Фрагментом Мураторі»;¹⁴⁶ це вказує, що всі книги Нового Заповіту були знані й уживані вже в час папи Віктора. Обставини смерті папи Віктора невідомі, відомо тільки, що похований він у Ватикані. Церква зачислила його до лику святих.

15. Св. Зефірін (199—217).

Як ми бачили досі, в Римі були модними диспути, але папа Зефірін, римлянин, син Габундія, не брав у них участі, а тому Гіпшоліт змальовує його як людину без вищої освіти.¹⁴⁷ За те папа присвятив усю свою увагу упорядкуванню Церкви, напр. спровадив з Анціума Калікста та доручив привести до ладу кладовище при Анпійській дорозі, яке й досі носить його ім'я. Калікст був поставлений у сан диякона і став близьким дорадником папи Зефіріна у важкий час, бо імператор Север (193—211) видав 202 чи 203 року заборону визнання християнської віри в державі та зачав переслідування на провінціях, бо в Римі продовжувалися диспути на тему св. Трійці, а Євсевій згадує, що як папа Віктор відлучив від Церкви багатого грека, Теодота, то останній і далі тримався своєї ересі із іншим Теодотом, званим «мінйлом грошей», та з Асклеподотом. Вони намовили ісповідника

¹⁴¹ Ibidem, loc. cit.

¹⁴² Ibidem, loc. cit.

¹⁴³ Tertulliani, Adversus Praxeam, I; Це твір про Пресвяту Трійцю.

¹⁴⁴ Hieronymi, De viris illustr., XXXIV.

¹⁴⁵ Liber Pontificalis, I, pp. 139.

¹⁴⁶ Muratori L. A., Antiquitates italicæ medii ævi, III, Milano, 1740, p. 851 seq.

¹⁴⁷ Hippolythi, Philosophumena IX:11. ed. Wendland, P, Dr, Leipzig, 1916.

Наталіса стати єпископом їхньої секти за місячну платню 170 динарів, але Наталіс мав якесь видіння, у якому був мучений ангелами. Тому на другий день, надягнувши покутничу одягу та посипавши попелом голову, впав папі Зефірінові із сльозами до ніг та одержав від нього прощення.¹⁴⁸

Єретик-монтаніст, Прокл, написав також у Римі свій твір на оборону своїх пророцтв, а йому у відповідь появився твір Кая на оборону католицького навчання. При тій нагоді пресвітер Кай згадав про гріб св. Петра коло підніжжя Ватиканського горба, та гріб св. Павла при Остійській дорозі.¹⁴⁹ Та найпліднішим письменником того часу був Гіпполіт,¹⁵⁰ учень св. Іринея, що коло 212 р. був пресвітером саме тоді, коли Рим відвідував славний письменник Східної Церкви, Оріген, яким був захоплений Євсевій і йому посвятив цілу шосту книгу своєї «Церковної Історії».¹⁵¹

Як згадано, дискусія велася з метою вияснення відношення Осіб Пресвятої Трійці і, напр. Гіпполіт визнавав навчання Церкви про Логос-Слово Боже, яке стало чоловіком-Христом, посередником між Богом і людьми. Цьому навчанню противилися т. зв. «монархіяни» (від Сабелія звані також сабеліанами), що обстоювали абсолютну монархію в Бозі, вважаючи втілення Христа лише зовнішнім виявом Бога у відношенні до світла, та твердили, що страждав не тільки Син-Логос, але також і сам Отець, тому їх називано також і «патропасіанами».

Папа Зефірин не мішався до філософських спорів, але держався Апостольської традиції, що навчала про єдність у Бозі та вважала Ісуса Христа справжнім Богом і справжнім чоловіком. Однак, Гіпполіт домагався від папи проголошення догми, що Особа Ісуса Христа є окремою від Бога-Отця, але папа, за порадою диякона Калікста, вирішив не мішатися до спірних справ. Це спричинило схизму Гіпполіта, який разом із своїми одноподумцями відлучився від Церкви і став їхнім єпископом, а тому увійшов до реєстру, як перший антипапа.¹⁵² З фрагментів хроніки Гіпполіта довідуються, що він вираховував дату Пасхи, послуговуючись 16-річним місяцевим циклом, за яким Пасха що 16 років мала випасти в той самий день, але

¹⁴⁸ Eusebii H. E., V:28.

¹⁴⁹ Ibidem, II:25; VI:20.

¹⁵⁰ Гіпполіт написав коло 35 творів грецькою мовою, в яких поборював ересь Теодота й Алога, і монархіян. Він був єпископом Порту та спричинив схизму, але перед своєю мученичою смертю в часах імператора Максиміана (235—238) був прийнятий до єдності з Церквою. Найважливіший його твір «Філософумена», знайдено 1851 року у фрагментах.

¹⁵¹ Оріген уродився в Олександрії 185 року, а від 232 р. жив у Кесарії Палестинській на вигнанні, де заснував школу Орігеністів, до якої належав між іншими св. Григор Тавматург та його брат Аполлодор. В час переслідування Декієм (250 р.) Оріген був ув'язнений та підданий тортурам, але не заломався аж до мученичої смерті в 253—54 р., хоч було йому тоді 69 років. Тіло його було поховане в катедрі, в Тирі. Оріген писав переважно егзегетичні твори, де викладав християнську науку. Його деякі неточні вислови взяли єретики, і мабуть, тому він не був визнаний святим, хоч сам він єретиком не був.

¹⁵² Langen J., Geschichte der römischen Kirche, Bonn, 1881, pp. 200 seq; cf. Hagemann, Die römische Kirche und ihr Einfluss auf Disziplin und Dogma in den ersten drei Jahrhunderten, Freiburg i. Br. 1864, pp. 84 seq.

помилився на три дні, тому вже в 242—43 р. це обчислення треба було справляти, і дуже скоро воно зовсім забулося.¹⁵³

«Книга Архієреїв» приписує папі Зефірінові два декрети: про свячення духовних та про Архидиякеську св. Літургію в римських церквах. Там також подається, що папа був похований на кладовищі Калікста.¹⁵⁴

16. Св. Калікст I (217—222).

Архидиякон Калікст, син Домітія, був дорадником папи Зефіріна і став його наслідником. Він керував Церквою п'ять років аж до своєї мученицької смерті в 222 р. Диспути еретиків посилювалися, але папа Калікст ішов слідами свого попередника, не мішаючись до їхніх спорів.

Про діяльність папи Калікста довідуємося з писань його противників: монтаніста Тертулліана та антипапи Гіпполіта, що в той час схилився в сторону монархіан-модалістів. Останній розказує, що папа Калікст перед висвятою в духовний стан був невірником імператорського дворянина, християнина Карпофора, який дав йому доручення заснувати банк (мінальну контору), але в наслідок невдалих операцій той банк збанкрутував. Калікст, лякаючись кари, втік до морської пристані і сів на корабля, але був схоплений на морі й засуджений на важку працю при ручному млині. Римські жиди, яких він обвинувачував у спричиненні банкрутства, донесли про нього до префекта міста Фускіяна і той заслав Калікста до копалень на Сардинії. Звідти він був звільнений за папи Віктора, разом з усіма християнами. Папа Зефірін доручив йому упорядкування кладовища. Гіпполіт не згадує, коли і як Калікст став архидияконом та наступником Зефіріна, бо не хотів нічого доброго сказати про свого противника. Антипапа Гіпполіт, а головню Тертулліян висувають різні закиди, напр. що папа приймав до Церкви чужоложників на основі влади св. Петра, даної йому Ісусом Христом словами: «в'язати й розв'язувати» і її унаследив від Петра папа, але таку владу Тертулліян відмовляє папі Калікстові, бо він «її надуживав».¹⁵⁵ Він також свідчить, що папа Калікст видав декрета для цілої Церкви, кажучи: «Я відпускаю гріхи нечистоти й чужолоства всім, хто тільки відбуде покуту».¹⁵⁶

Також Гіпполіт обвинувачує папу Калікста за те, що він не наказував наверненням еретикам відбувати публічну покуту за вчинені ними гріхи поза Церквою і що папа приймав до Церкви таких, яких він (Гіпполіт) виключав зі своєї секти, аргументуючи, що навіть і вчинення важкого гріха ще не є достатньою причиною до позбавлення духовної особи її сану. Тертулліян і Гіпполіт закидають папі, що він вибачав духовним особам, а в тому числі єпископам, які були два рази жонаті.¹⁵⁷ Це імовірно, бо по-

¹⁵³ *Hippolythi, Chronicon Paschale*, ed. Bauer (Texte und Untersuchungen), 29, Leipzig, 1905, I.

¹⁵⁴ *Liber Pontificalis*, I, p. 139; cf. Loomis, pp. 19-20.

¹⁵⁵ *Tertulliani, De Pudicitia*, XXI; cf. *Hippolythi, Philosophumena*, IX.

¹⁵⁶ *Ibidem*, I.

декуди не визнавалося поганських подруж, а тільки християнські. Папі закидувано також, що він дозволяв дружитися патриціям із невольниками, тощо.

Всі ці закиди двох найплідніших письменників-ригористів указують на тверду поставу папи, який держався Апостольських традицій. Він виключив із Церкви еретика Сабеллія, а Гіпполіта осудив за його дітеїзм.

З усіх цих обвинувачень видно, що крайній ригоризм мусів бути причиною апостасій (відходів від Церкви), тому папа держався засад християнського милосердя й любови у відношенні до каянників, яких відкидали ригористи. Скажемо, що згодом папа Понтіян прийняв до Церкви Гіпполіта, що вважався мучеником,¹⁵⁹ а Пуденцій каже, що його розірвали дикі коні.¹⁶⁰ Його тіло було поховане при Тибуртинській дорозі, а Каталог Ліберія має його в реєстрі мучеників і святих.

У час володіння Аврелія Антонія було переслідування християн і Римська Мартирологія розкаже, що папа Калікст I був ув'язнений в час похорону мученика Калеподія, в якого честь було назване кладовище при дорозі Аврелія. Папа був засуджений на голодну смерть, але, коли він у в'язниці охрестив вояка, а згодом і мученика Привата, то йому прив'язали до шиї важкий камінь і крізь вікно вкинули до річки, і так він згинув 14 жовтня, і в цей день Церква шанує його пам'ять. Його тлінні останки були поховані на кладовищі Калеподія, а в IX ст. перенесені до церкви Богородиці на Затибр'ї.¹⁶¹

17. Урбан I (222—230).

Цей папа був римлянин, син Понтіяна,¹⁶² був обраний папою по мученичій смерті Калікста, коли імператором став Олександр Север (222—235) і перестав переслідувати християн,¹⁶³ а його матір Маммея була прихильницею Орігена і запросила його до Антіохії, а Гіпполіт, що ще жив тоді в схизмі, присвятив йому свій твір про воскресіння.¹⁶⁴

За понтифікату папи Урбана I були розбудовані римські катакомби, тому можна здогадуватися, що Церква переживала період свого розвитку. Різкі вістки про папу, напр., що він справив срібний посуд, збудував 35 церков, тощо, засновані переважно на легенді про св. Кекилію і не мають підтвердження в інших пам'ятках.

¹⁵⁷ *Tertulliani*, De exortatione castitatis, VII, cf. *Caspar E.*, Geschichte des Papsttums, Tübingen, 1930, I, pp. 27 seq.

¹⁵⁸ *Harnack*, Chronologie, II, pp. 207-208; cf. *Seppelt F. X.*, Papstgeschichte, München, p. 4.

¹⁵⁹ *Acta SS*, August, IV; cf. *Migne*, P. G., X, pp. 545-548.

¹⁶⁰ *Peristephanon*, XI, in *Migne*, P. L., X, pp. 530 seq.

¹⁶¹ *Deinl*, op. cit., III, pp. 53 seq; cf. *Rossi*, Roma sotterranea Christiana, Roma, 1867, p. 77.

¹⁶² *Liber Pontif.*, I, p. 143.

¹⁶³ *Eusebii*, H. E., VI:21, 23.

¹⁶⁴ *Ibidem*, VI:21.

Подавано, що папа Урбан I був похований у катакомбах Претекстата при Аппійській дорозі, але при розкопках катакомб Калікста було знайдено плиту з написом «Урбанос Епіскопос» і дуже ймовірно, що це був папа Урбан I, а в катакомбах Претекстата був похований якийсь інший мученик Урбан.¹⁶⁵ Таку думку стверджує реєстр папи Сикста III (437—440) та Мартирологія Єроніма.¹⁶⁶

18. Св. Понтіян (230—235).

Понтіян був сином римлянина Кальпурнія,¹⁶⁷ а його понтифікат тривав майже п'ять років, і в останньому році упокорився Гіпполіт та був прийнятий до Церкви. За папи Понтіяна в Римі відбувся Синод, на якому розглянено осудження Орігена, dokonane єпископом Дмитром з Олександрії на двох Синодах,¹⁶⁸ але св. Єронім відзначає, що то була чисто дисциплінарна справа, яка не мала жадного відношення до осудження його творів.¹⁶⁹ Деяке світло на цю справу кидає твір, написаний св. Памфілієм та Євсевієм п. з. «Апологія Орігена» і її перша книга збереглася в латинському перекладі Руфіна,¹⁷⁰ а другу знав патріарх Фотій, але вона до нас не дійшла. Виходить, що в Ахаї в церквах був якийсь непорядок і туди запросили Орігена з Олександрії. Подорожі він вступив до Кесарії в Палестині і там його приятель, єпископ Теоктист, разом із єпископом Олександром з Єрусалиму, висвятив його на пресвітера без попередньої згоди єпископа Дмитра з Олександрії, чий підданий був Оріген. По поверненні Орігена додому, єпископ Дмитро скликав проти нього два Синоди,¹⁷¹ де Оріген був позбавлений священничого сану і засуджений на вигнання. В 231 р. він переселився до Кесарії в Палестині.

Справа опинилася в папи Понтіяна, може в наслідок протесту Орігена або його приятелів, а може навіть і сам єпископ Дмитро просив затвердження засуду. Однак папа вже не мав часу висловитися в тій справі, бо 235 року тиран Максимін зачав нові переслідування церковної ієрархії, а тому папа Понтіян і Гіпполіт були заслані на каторгу до Сардинії. Там папа відмовився від свого престолу, щоб не лишити Церкви без проводу. Він умер від виснаження й голоду, а його тлінні останки були привезені до Риму і поховані на кладовищі Калікста. В 1909 р. в склепі св. Кекилії знайдено плиту із грецьким написом «Понтіанос епіск. Мартир», останнє слово було дописане якоюсь пізнішою рукою.¹⁷²

¹⁶⁵ *Liber Pontificalis*, I, p. 143.

¹⁶⁶ Rossi, op. cit., I, p. 180; II, pp. 52 seq; cf. *Martyrologium Hieronymianum*, ed. Rossi-Duchesne, p. 66; cf. Wilpert, Die Papstgräber und die Cacciliengruft in der Katakomben des hl. Kalixtus, Freiburg, 1909, p. 17.

¹⁶⁷ *Liber Pontificalis*, I, p. 145.

¹⁶⁸ Hefele, Konziliengeschichte, I, pp. 106-107.

¹⁶⁹ S. Hieronymi, Ep. II, XXX:14.

¹⁷⁰ Migne, P. G., 17, pp. 541 seq.

¹⁷¹ Eusebii, H. E., VI:23, 26.

¹⁷² Wilpert, op. cit., pp. 1, 17.

19. Св. Антер (235—236).

Понтифікат папи Антера тривав від 21 листопада 235 до 3 січня 236, отже коло сорок днів. Він також був ув'язнений і замучений, бо «збирав пильно акти мучеників і складав їх в архіві однієї з римських церков».¹⁷³ Псевдо-Ісидоріанські декреталії приписували йому одного листа,¹⁷⁴ але вартість цілої тієї колекції дуже сумнівна. Папа Антер був похований на кладовищі Калікста¹⁷⁵ і в 1854 р. знайдено його надгробну плиту.¹⁷⁶

20. Св. Фабіян (236—250).

Євсевій розказує, що по замученні папи Антера, до Риму з'їхалося багато християн із провінції на вибір нового папи. Підношено імена знаних і славних мужів, але над головою Фабіяна, сина Фабія, появився голуб. Зібрана громада пригадала собі, що Святий Дух появився над Христом в Іордані, а тому Фабіяна обрано папою.¹⁷⁷ Переслідування Мексиміана тривало до 238 р., тому про діяльність папи в той час нема вісток.

«Книга Архидієїв» приписує йому розділення Церкви в Римі на сім дияконатів на чолі з дияконами, яким папа доручив збирати акти мучеників, тобто акти судових розправ проти них і всі дані про їх мучеництво.¹⁷⁸ Знаємо також, що папа Фабіян розпорядився перенести мощі свого попередника Понтіяна із Сардинії до Риму. Пізніша записка каже, що він висвятив сімох єпископів і вислав їх на місійну працю до Галлії. Із короткої згадки в листі св. Кипріяна¹⁷⁹ довідуємося, що папа Фабіян нібито затвердив засуд проти єретика Привата в північній Африці, а Євсевій каже, що Оріген боронив перед папою своє навчання.¹⁸⁰

У жовтні 249 р. імператором став Декій (249—251) і в січні проголосив новий протихристиянський едикт, наказавши засуджувати єпископів на смерть, а мирян тортувати й висилати на каторжні роботи. 20 січня 250 року папа Фабіян був замучений, а його тіло поховане на кладовищі Калікста. Його гріб був також знайдений.¹⁸¹

21. Св. Корнилій (251—253).

Корнилій був син римлянина Кастіхна та правив Церквою два роки, три місяці і десять днів.¹⁸² У березні 251 р. Декій злагіднив дещо переслі-

¹⁷³ *Liber Pontificalis*, I, p. 147; cf. *Eusebii*, VI:29.

¹⁷⁴ *Migne*, P. G., X, pp. 165-168.

¹⁷⁵ *Northcote & Brownlow*, *Roma Soterranea*, London, or an Account of the Roman Catacombs Especially of the Cemetery of St. Callistus, 1879, I, p. 296.

¹⁷⁶ *De Rossi*, *La Roma sotterranea cristiana*, II, Roma 1867, pp. 55-58, 180-184.

¹⁷⁷ *Eusebii*, H. E., VI:29.

¹⁷⁸ *Liber Pontificalis*, I, pp. 148-149.

¹⁷⁹ *S. Cypriani*, Ep. 59.

¹⁸⁰ *Eusebii*, H. E., VI:36; cf. *Hefele*, I, pp. 106-107.

¹⁸¹ *Rossi*, II, p. 59.

дування, імовірно, через наїзд готів, які побили його під Філіппополісом, а здеморалізовані римські легіони пішли врозтіч. Ця загроза імперії відвернула увагу тирана від християн, і тоді до Риму з'їхалося 16 єпископів та обрали папою Корнилія, хоч він цьому й противився. Св. Кипріяні каже: «З волі Божої і Христа, свідоцтвом майже всіх духовних, за згодою присутніх старших пресвітерів і людей доброї волі, способом, яким ніхто ще не був доти обраний, коли Фабіанів, то є Петрів престіл, і найвищий священний трон, був опорожнений (був обраний папа Корнилій). Яка відвага в прийнятті єпископства, яка сила розуму, яка сила віри, — бо він займав цей священний трон неустрашимо тоді, коли тиран із ненависті до єпископів був загрозою і легше прийняв до відома вибір свого суперника (св. Кипріяні має на думці вибір Юліяна Валенса), ніж вибір Божого єпископа в Римі».¹⁸³

Незабаром по виборі папи Корнилія, пресвітер Новатіан спричинив заколоти і зачав схизму. Він походив з Італії і, будучи поганином, був охрещений в час хворости (баптізма клінікорум), але без св. Миропомазання.¹⁸⁴ Згодом, виказавши великі здібності, він був висвячений папою Фабіаном на пресвітера і в 250 р. займав у Церкві відповідальне становище, і може саме тому мав надію стати папою. А що це не сталося, то він дав себе висвятити трьом єпископам із провінції на єпископа Риму і тим зачав нову схизму в Церкві, яка поширилася і на позаіталійські провінції, напр., у північній Африці.¹⁸⁵

Синод 100 єпископів північної Африки вислав папі Корнилієві і Римлянам поздоровлення з приводу їх твердості в час нового переслідування, а на Синоді в жовтні 251 р. був прочитаний твір св. Кипріяна «Про єдність Католицької Церкви», в якому знаходимо важливі думки про першенство пап у Церкві.

Він казав: «Роздумавши докладно, не потрібно багато аргументів. Господь сказав до Петра: „Я тобі кажу, ти є Петро і на цьому камені збудую мою Церкву, і сила дияволова її не переможе, і дам тобі ключі царства

¹⁸³ Loomis, op. cit., p. 25.

¹⁸⁴ S. Cyrilli, Ep. 4, IX:24.

Кипріяні, ретор і правник у Картагені, став християнином коло 245 р. і дуже скоро став пресвітером, а в 249 р. був обраний єпископом Картагени. В час переслідування Декія, ховався в пустелі та листами піддержував своїх вірних, але деякі християни взяли йому це за зле. Св. Кипріяні слабодухом не був, бо згодом своєю мученичою смертю 258 р. доказав, що був добрим пастирем. В його численних листах пізнаємо відносини в Церкві в тому часі, головню про схизму Новатіяна.

¹⁸⁴ Eusebii, H. E. VI:43.

¹⁸⁵ Св. Кипріяні, разом із 100 єпископами північно-африканської провінції став по стороні папи Корнилія і напр. на Синодах у 251 і 252 р. всі єпископи виступили проти Новатіяна.

Крім того, на згаданих Синодах розглядало справу апостатів (відступників) з часу переслідування й було вирішено: хто з них зложив божкам жертву, мав покутувати ціле своє життя і щойно в годині смерті міг бути прийнятий до Церкви; хто ж лише заламався, по відбутті довшої покути був прийнятий до Церкви. Ці кари злагіднив Синод у 252 р. і рішив приймати до Церкви всіх каянників, щоб могли скріпити себе св. Євхаристією для нового переслідування. Св. Кипріяні був душею тієї Церкви й він став на боці папи Корнилія.

небесного, — що зв'яжеш на землі, буде зв'язане на небі; а що розв'яжеш на землі, буде розв'язане на небі". На одному Він будує свою Церкву, і хоч по своєму Воскресінню всім Апостолам дав однакову владу, кажучи: „Як мій Отець послав мене, так і Я посилаю вас: прийміть Духа Святого, кому відпустите гріхи, тому відпустяться, а кому задержите, задержаться", — то одначе, щоб цю єдність було видно назовні, він опер її на одним. Інші Апостоли були тим, чим був св. Петро щодо чести й сили, але початок іде від одного... На одному Він будує свою Церкву і це саме Він каже по своєму Воскресінню: „Паси вівці мої". І хоч усім Апостолам дав однакову владу, Він установив один престіл, а через його владу дав початок і силу авторитетові інших. Інші Апостоли, дійсно, були такі, як Петро, але першенство було дане Петрові, тому Церква і його престіл, це — одне. Всі є пастирі, але стадо одне і його пасуть усі Апостоли однією думкою і одним серцем. Хто не зберігає цієї єдності Церкви, чи має він віру? Хто відлучиться від Петрового Престолу, на якому спочиває Церква, не може мати переконання, що він є в Церкві».¹⁸⁶

Ці слова чільного пастиря Церкви в північній Африці, яка віддавна мала сильні автономістичні тенденції, є важливим свідомством, що думали єпископи в час переслідування Церкви про першенство папів у Церкві. Не диво, що єретики усували цей текст св. Кипріяна, тому не в усіх манускриптах він зберігся. Одначе, в старовину він був відомий, напр., в IV ст. покликалися на нього св. Єронім і св. Опат, а його уклад, стиль і спосіб аргументації згідний з іншими творами св. Кипріяна.

Схизма Новатіяна потрясла Церкву, а св. Кипріян боронив єдності й папи Корнилія; напр., він писав до св. Діонісія в Олександрії, до Антіохії, Кілікії, Кападокії, Сирії, Ляодікеї, Месопотамії, Понту й Бітинії.¹⁸⁷ В самій Італії за папою стало 60 єпископів, яких він скликав у жовтні 251 р. на Синод до Риму. З фрагментів листів папи до єпископа Фабіяна в Антіохії, який дещо вагався, видно причини незаконності вибору Новатіяна. При цій нагоді довідемося, що в Римі було тоді 46 пресвітерів, 7 дияконів, 7 піддияконів, 42 читці, 52 остіярії та коло півтори тисячі вдів і убогих.¹⁸⁸

На основі цих даних дослідники приходять до висновку, що вже тоді могло бути в Римі коло 50 тисяч християн. Збереглися також два листи папи Корнилія до св. Кипріяна і дев'ять від св. Кипріяна до папи. Листи папи писані латиною, мовою «вульгаріс», натомість твори Новатіяна і всі його листи написані блискучою класичною мовою Ціцерона, з яким і проглядним стилем, а напр., його твір «Про св. Трійцю» своєю логічною побудовою може бути взором писання богословських творів. Не диво, що він здобув собі багато прихильників.¹⁸⁹

¹⁸⁶ S. Cypriani, De Ecclesiae Catholicae Unitate; Idem, Opera Omnia, Migne, P. L. vols. III-V; cf. Leclercq, H. L'Afrique chretienne, Paris, 1904; cf. Metzger, G., Die afrikanische Kirche, Tübingen, 1934.

¹⁸⁷ Eusebii, H. E., VII:5.

¹⁸⁸ Ibidem, VI:43.

¹⁸⁹ Opera Novatiani, Migne, P. L., III.

Папа Корнилій і св. Кипріяни приймали до Церкви «слабодухів» з часу Декія, а Новатіян ні, хоч його однодумці в північній Африці приймали їх навіть без накладання покаяння. В 253 р. почалося переслідування Валеріана й Галлієна (253—260) і папа Корнилій був засланий до Чентумчеле (Чівіта Веккія), і тоді ніхто з римлян не вірив у нього, бо св. Кипріяни писав: «Одним серцем і одними устами Римська Церква зложила визнання своєї віри. Тепер виявилось, Найдорожчий Брате, що цю віру св. Апостол хвалив у тобі, бо вже тоді передбачав духа твоєї славної відваги і сили».¹⁹⁰ Влітку 253 р. папа Корнилій був замучений: йому стято голову під храмом Марса, а тіло поховано в склепі папів, де знайдено надгробний напис.¹⁹¹

22. Св. Лукій I (253—254).

Лукій був сином Порфіра з Люкки; він був пресвітером у Римі¹⁹² і обраний наступником папи Корнилія 19 жовтня 253 р. І папа Лукій був прогнаний на заслання, але по короткій відсутності він вернувся до Риму. З цієї нагоди писав до нього св. Кипріяни: «Возлюблений Брате, ще так недавно я послав тобі поздоровлення, коли Бог вивисив тебе керувати Церквою, і своєю ласкою післав тобі подвійну славу: єпископа й ісповідника. І знову поздоровляю тебе, твоїх друзів і цілу громаду, що завдяки милостивій і могутній опіці Господа ти вернувся із славою й честю, щоб його кошара знову мала пастиря, корабель капітана, а нарід свого провідника, що має ним рядити й вести. Це була виразна Божья воля на твоє повернення із заслання, а не на те, щоб засланоного єпископа проганяти й позбавляти його Церкви; на те, щоб він вернувся до своєї Церкви і керував нею з іще більшим авторитетом».¹⁹³

У дальшій аргументації св. Кипріяни порівнює папу до трьох юнаків в огненній печі, бо Бог зіслав страждання, щоб соромити єретиків і змусити їх замовкнути. Він показав, котра Церква істинна, котрі його єпископи, пресвітери і наріди, бо всі вони з'єднані любов'ю і переслідувані ворогами. Видно, що новатіян, яких св. Кипріяни мав на думці, не переслідувано. З його іншого листа до папи Степана знаємо, що папи Корнилій і Лукій, та й він сам приймали до Церкви «слабодухів», накладаючи на них покаяння.¹⁹⁴

У другому році володіння Валеріана папі Лукієві відрубано голову 4 березня¹⁹⁵, а тіло поховано на кладовищі Калікста, де знайдено надгробну плиту з грецьким написом «Лукіос». Папа Павло I (8 ст.) переніс його мощі до церкви св. Сильвестра, а пам'ять шанується 4 березня.¹⁹⁶

¹⁹⁰ S. Cypriani, ad Cornelium, Ep. IX.

¹⁹¹ Northcote & Brownlow, op. cit., I, v1; cf. Loomis, p. 28.

¹⁹² Liber Pontificalis, I, p. 153; cf. Jaffe, I, pp. 19-20; cf. Deini, I, p. 211.

¹⁹³ S. Cypriani, Ep. 61.

¹⁹⁴ Idem, Ep. 18.

¹⁹⁵ Loomis, p. 29.

¹⁹⁶ Rossi, I, pp. 62-70; cf. Deini, I, pp. 211-212.

23. Св. Степан I (254—257).

Степан був сином римлянина Йовія і був архидияконом у Римі, і папа Лукій перед своїми муками передав у його опіку цілу Церкву,¹⁹⁷ а по смерті останнього був обраний його наслідником. І в його час діяла схизма Новатіяна, а крім того відбувалися гарячі дискусії: чи хрищення вчинене еретиками дійсне. Вже Тертулліян писав, що воно недійсне і цей погляд прийнявся в Північній Африці в час єпископа Агриппіна. У Малій Азії по Синодах в Іконії і Синнаїді перехрещувано еретиків-монтаністів котрі поверталися до Церкви. І напр., коли один єпископ питався св. Кипріяна, чи треба перехрещувати новатіян котрі поверталися, то він відповів, що так. Папа Степан I загрозив їм відлученням, але на прохання св. Діонісія з Олександрії утримався від проголошення цієї загрози.¹⁹⁸ 255 року св. Кипріан зібрав Синод із 31 єпископами у Картагені, і той Синод ухвалив перехрещувати еретиків, і про те були повідомлені єпископи Нумідії (70 лист св. Кипріяна), але Церква в Мавританії цього не робила і папа Степан I похвалив їх звичай, бо в Римі віддавна так роблено. Тепер св. Кипріан (навесні 256 р.) скликав Синод 71 єпископів і вони написали до папи, чому перехрещують еретиків (72 лист св. Кипріяна). У відповідь папа видав декрет, що на еретиків треба тільки покладати руки, тобто розрешати, а не перехрещувати. Декрет був заадресований до Церкви в Північній Африці, і там були гострі слова на адресу св. Кипріяна, бо сам він у листі до Юліяна жаліється, що його названо «зрадником правди».¹⁹⁹ 1 вересня того року, в Картагені зібрався Синод 87 єпископів і на ньому прийнято думку св. Кипріяна, а до Риму вислано посланців із листом від Синоду (73 лист св. Кипріяна), але папа їх не прийняв. Св. Кипріан писав у тій справі до єпископа Фірміліяна в Кисарії Каппадокійській (75 лист св. Кипріяна), але й звідти не одержав відповіді.

Невідомо, на жаль, що сталося далі, бо в 257 р. знову вибухло переслідування. Згодом св. Августин говорить, що еретики, які хрестять ув ім'я Отця, і Сина і Святого Духа, хрестять дійсно і тоді не треба перехрещувати поворотців до Церкви.²⁰⁰ Видно, що декрет папи Степана був прийнятий.

Єпископ Фавстин з Ліону просив папу осудити Маріона з Арльсу, закидаючи йому новатіянську ересь, бо він не хотів приймати поворотців новатіян, але видно, що папа не скоро відповів, бо єпископи Галлії просили св. Кипріяна домогтися відповіді щодо тієї справи в Римі.²⁰¹ І мабуть папа вирішив цю справу, бо про неї вже не було чути. Подібною була справа єпископів Василіда і Маркіона з Іспанії, що були «лібеллятіці» (слабодухи), тому їх не хотіли прийняти до Церкви. Вони обидва зверну-

¹⁹⁷ *Liber Pontificalis*, I, pp. 153-54.

¹⁹⁸ *Eusebii*, H. E., VII:4.

¹⁹⁹ *Idem*, Ep. XXIII.

²⁰⁰ *Benson*, E. W., *S. Cyprian, His Life, His Times, His Works*, London, 1897, (8), p. 3; cf. *Jaffe*, I, pp. 20-21; cf. *Hefele*, I, p. 120; *S. Augustini*, *De Baptisma*, 1:7.

²⁰¹ *S. Cyprian*, Ep. 19 et 17.

лися до Риму і були прийняті по накладенні покути. Також еспанські єпископи писали до св. Кипріяна.

Папа Степан I наказав, щоб до св. Літургії уживати окремих риз, і з цього можна догадуватися, що в час важких переслідувань можна було відправляти й без них, щоб легше приховатися від гонителів.²⁰² Папа Степан I був замучений у серпні 257 р. і похований на кладовищі Калікста, і щойно папа Павло I (8 ст.) переніс його мощі до монастиря св. Степана.²⁰³

24. Св. Сикст II (257—258).

Сикст II був грек із Атен²⁰⁴. У Римі він був архидияконом, а життєписець св. Кипріяна має його за «доброго і милостивого пастиря», хоча він і піддержав римську практику неперехрещування єретиків.²⁰⁵ Валеріан заборонив проповідь Христової віри, але папа цього не слухав, тому в серпні 258 р. вийшов гостріший едикт, що засуджував єпископів, пресвітерів і дияконів на смерть.²⁰⁶ І папа Сикст II упав його жертвою 28 серпня 258 р. Знаючи свій скорий кінець, він зібрав своє стадо 6 серпня на кладовищі Претекстата і там заохочував вірних до витримки в стражданні. Під час проповіді посіпаки імператора скопили папу, як він сидів на кріслі, і на ньому відтяли йому голову. Разом із папою згинули диякони: Януарій, Вінкент, Феліціссімус, Агапіт та Степан²⁰⁷, а 10 серпня був замучений архидиякон Лаврентій, що був похований при Тибуртинській дорозі.²⁰⁸

Тіло папи Сикста II поховано на кладовищі Калікста, а біля гробу поставлено його скривавлене крісло. На самому місці обезголовлення ще з 7—8 ст. була каплиця, яку відвідували прочани. Пам'ять папи Сикста II і 6 дияконів згадується 6 серпня. По папі залишилися деякі листи.²⁰⁹ Тут же згадаємо, що того самого року згинув мученицькою смертю св. Кипріяна.²¹⁰

25. Св. Діонисій (259—268).

Чернець і пресвітер у Римі, що за папи Степана I брав активну участь у суперечці про перехрещування єретиків. По смерті Сикста II майже ці-

²⁰² *Liber Pontificalis*, I, p. 154.

²⁰³ *Ibidem*, I, pp. 155-56; cf. *Loomis*, p. 30.

²⁰⁴ *Pontii, Vita S. Cypriani*, XIV, cf. *Deini*, III, pp. 132-133.

²⁰⁵ *S. Cypriani*, Ep. XXX; cf. *Healy*, *The Valerian Persecutor*, Boston-New York, 1905, pp. 176 seq.

²⁰⁶ *Ibidem*, loc. cit.

²⁰⁷ *Rossi*, II, pp. 87 seq.

²⁰⁸ *Loomis*, p. 32.

²⁰⁹ *Sixti II PP*, Ep. in Migne, P. L., 5, pp. 79 seq.

²¹⁰ Проконсул Галлерій Максим відкликав св. Кипріяна із заслання до Картагени. Вранці 14 серпня він визнав, що він християнин і єпископ та відмовився

лий рік Петрів Престіл не був зайнятий. Тільки аж коли важка хвиля гоніння минула, 22 липня 259 року пресвітер Діонісій був обраний папою. За нього Галлієн повернув Церкві сконфісковані церкви й кладовища.²¹¹

Єпископ Діонісій з Олександрії писав про цього папу, що «він був світлий і чесний муж»²¹². Сам Діонісій, поборюючи сабелліян (монтаністів), ужив невірною вислову про Боже Слово-Логос та його відношення до Бога-Отця, і писав листи до єпископів Пентаполісу, яких копії послав до папи Сикста II. У них він невірно назвав Бога-Отця словом «пойема»-створіння, різне субстанцією від Бога-Отця (ксенос — кат'узіян) — і ці слова згодом взяли до своєї ересі аріяни.²¹³ Папа Діонісій написав листа до Олександрії і там назвав згаданий вислів «безбожністю», хоч іншою від такої Сабеллія. Тоді св. Діонісій написав в своїй обороні два твори «Еленхос» та «Апологія» («Оправдання» й «Оборона»), про які згодом згадує св. Атанасій у своєму творі «Про засуд Діонісія».²¹⁴

Св. Діонісій в «Обороні» вияснив, що ніколи не було часу, коли Бог не був Отцем, а Христос, будучи Словом, Мудрістю і Силою, також був вічно; Його ясність є така сама як у Світла, від якого Він роджений. Св. Діонісій каже, що «Трійця в Однині, а Однина в Трійці». Святий Дух є вічний і рівний двом першим Особам Пресвятої Трійці; Він є «гомоузіос» (консубстанціальний) обом першим Особам. І це його навчання було згідне з традицією Апостолів.²¹⁵

Св. Діонісій з Олександрії, це — великий святець і глибокий мислитель із незвичайно широким знанням, а тому впливав на цілий Схід щодо збереження Апостольських традицій. Він незадовго перед своєю смертю в 264 р. поборював хибні погляди Павла з Самосати, єпископа Антіохії, що дав початок новій ересі на Сході. Церква шанує пам'ять св. Діонісія 17 листопада.

Про любов та зацікавлення папи Діонісія долею переслідуваних християн у Каппадокії свідчить факт, що папа збирав у Римі гроші на викуп християнських бранців від готів, про що згадує згодом св. Василій,

принести жертву божкам. Перед смертю він скинув із себе дальматику і казав дати 25 золотих катові, що має стягти його голову. Його безголове тіло було залишене цілий день на позорище поганам, аж увечері християни поховали його на кладовищі Макробія Кандидіана на передмісті Малапії. Такою смертю згинув св. Кипріяно, Отець Церкви і перший єпископ-мученик Картагени.

²¹¹ Eusebii, VII:13.

²¹² Ibidem, VII:7.

²¹³ Діонісій з Олександрії навернувся з поганства у зрілому віці, а в часі переслідувань Декія ховався в Лівійській пустині. В 251 р. поборював з св. Кипріяном схизму Новатіяна і своїми численними листами про покаяння врятував Схід від схизми. Його підхід до еретиків був дещо лагідніший ніж св. Кипріяна. І коли папа Степан I осудив ухвали Синодів у Африці про перехрещування еретиків, то св. Діонісій просив його не відлучувати їх від Церкви. В тій самій справі він писав листи до пресвітера Діонісія в Римі, ще заки цей став папою. По св. Діонісію залишилося 7 листів до папи Сикста II, і з них виходить, що його думка в справі перехрещування еретиків була така сама, як і Степана I.

²¹⁴ S. Athanasii. De Sententia Dionisii, V:13.

²¹⁵ S. Dionisii, Opera, Migne, P. G., X; cf. Harnack, I, pp. 409-27.

єпископ Кесарії в Каппадокії, де, видно, пам'ять про милосердя папи жила.²¹⁶ За перебування на престолі папи Діонісія, єпископ Антіохії, Павло із Самосати, зачав ширити христологічну ересь, що відокремлювала Особу Христа-Логоса, Божого Сина, від Христа-Чоловіка, якого він уважав чимсь посереднім між Богом і людьми. Проти нього виступив найперше св. Діонісій з Олександрії, а в 264—269 р. відбулися три Синоди, на яких ересь була осуджена. Євсей оповідає, що Отці Синоду донесли папі про осудження Павла із Самосати²¹⁷, але листа одержав його наслідник. Тіло папи Діонісія поховано на кладовищі Калікста.²¹⁸

26. Св. Фелікс I (269—274).

Фелікс був римлянин, син Констанція; обраний на папу 5 січня 269 р. Він вислав відповідь Отцям Синоду в Антіохії про осудження Павла із Самосати, але ця відповідь у цілості не збереглася. Знаємо, що одну частину цього Листа-Енцикліки Отці читали на Вселенському Соборі в Ефесі в 431 р. і вона збереглася в його актах.²¹⁹

Папа Фелікс I був замучений 30 грудня 274 в часі Авреліанового переслідування і за одною вісткою він мав би бути похований у церкві при дорозі Аврелія, яку сам збудував²²⁰, а римський календар каже, що він був похований у катакомбах Калікста.²²¹ Вістка про його мучеництво і могили при дорозі Аврелія походить із сплутання його імені з ім'ям мученика, що був там похований. «Книга Архирейів» згадує, що папа Фелікс I казав відправляти богослужби над гробами мучеників і ставити там престולי. Пам'ять папи Церква згадує 30 травня.²²²

27. Св. Євтихіян (275—283).

Євтихіян був сином Маріна з Тосканії, але, як вказує саме ім'я, був грек. Про його понтифікат не знаємо багато, хіба тільки те, що йому приписується запровадження благословення деяких земних плодів, квасолі й винограду. Це було мабуть зв'язане з ерессю маніхеїв, котрі не хотіли їсти садовини, бо вона, мовляв, походить від принципу зла, а тому утримувалися від пиття вина, навіть і під час св. Літургії. Папа Євтихіян ви-

²¹⁶ S. Basilii, Ep. 20, Opera Omnia, Migne, P. G., XXIX-XXXII.

²¹⁷ Eusebii, VII:30.

²¹⁸ Liber Pontificalis, I, p. 157.

²¹⁹ Mansi, IV, p. 1188; cf. Harnack, I, p. 659.

²²⁰ Liber Pontificalis, I, p. 158.

²²¹ Rossi, II, pp. 48 seq.

²²² Acta SS, Mai, VII, pp. 236 seq. cf. Deini, II, pp. 203-204.

дав також деякі приписи щодо похорону мучеників, яких він сам поховав 342²²³. Нема ясних доказів, що він був мучеником, а римський календар має його ім'я між єпископами, хоч загально вважається його мучеником. Його пам'ять Церква шанує 8 грудня, надгробну плиту папи віднайдено в катакомбах Калікста.²²⁴

28. Св. Кай (283—296).

Папа Кай походив із Дальматії і був сином Кая, та порядкував Церквою 12 років, чотири місяці і сім днів, як подається в Каталозі Ліберія.²²⁵ Понтифікат папи Кая припадає на час короткої передишки перед переслідуванням Діоклетіяна (284—305). Обставина, що ім'я папи є тільки в списку єпископів Риму, вказувала б, що він не був мучеником. «Книга Архирейів» вважає його за ісповідника та приписує йому розпорядження, щоб усі єпископи переходили перше всі нижчі чини²²⁶. Він був похований у катакомбах Калікста.²²⁷

29. Св. Маркеллін (296—304).

Маркеллін був римлянин, син Проекта, і рядив Церквою вісім років.²²⁸ За папи Маркелліна, Діоклетіян, уродженець Іллірії, з батьків невільників римського сенатора Ануліна, з простого неосвіченого легіонера вибився на становище вождя і був обраний на імператора для рятування імперії. Він узяв собі до помічі Максиміна, уродженця місцевості Сірміум в Іллірії, а крім того ще двох цезарів: Констанція на Заході, та Галлерія на Сході (останній був його зятем). По скінченні перської війни всі вони з'їхалися до Нумідії на конференцію в справі християнства під кінець 302 р. і там ухвалили знищити Церкву в цілій імперії. В сам день Терміналіїв (божок границь), 23 лютого, 303 року зруйновано катедру в Нікомидії, а єпископа Антема, разом із численними вірними, замучено. Появилось кілька едиктів імператора. Напр., перший наказував палити всі священні книги²²⁹, а інші з 303-04 р. веліли ув'язнювати єпископів, священиків і дияконів, та змушувати їх приносити жертви божкам, а згодом це саме мусіли робити миряни. Хто не хотів, був замучений. Траплялися випадки, коли вимордовувано все населення даної місцевості²³⁰. І хоч сам

²²³ *Liber Pontificalis*, I, p. 159; cf. *Deinl*, IV, p. 240.

²²⁴ *Rossi*, II, p. 70;

²²⁵ *Harnack*, *Chronologie*, I, p. 155.

²²⁶ *Loomis*, p. 35.

²²⁷ *Liber Pontificalis*, I, p. 161.

²²⁸ *Ibidem*, I, pp. 6-7, 162-163.

²²⁹ *Eusebii*, VIII:2.

²³⁰ *Ibidem*, VIII:11, 12.

Діоклетія уступив з трону в травні 305 р., переслідування тривало далі, гостріше на Сході під Галлерієм, і лагідніше на Заході під Констанцієм.

Папі Маркеллінові у другому році переслідування стято голову, як каже «Книга Архирейів»,²³¹ але Євсевій не подає його як мученика.²³² Сто років пізніше, в час завзятої суперечки з донатистами, їхній єпископ Петіллійан із Константини (Чірти) висунув закид, немов би папа Маркеллін і римські пресвітери: Мельхіяд, Маркел і Сильвестер (три безпосередні наслідники папи Маркелла) в час переслідування заклалися, бо віддали священні книги гонителям. Однак на спільному Синоді, що відбувся на розпорядження імператора Гонорія в Картагені, донатисти піддержали такий закид, але тільки проти двох дияконів у Римі: Стратона і Кассіяна. Інші закиди Петілліяна відкинув св. Августин в окремому творі, як безосновні.²³³ Євсевій вважає папу ісповідником.²³⁴

Закиди донатистів знайшли відгомін у «Муках Маркелліна» (з 4 ст.) та в апокрифічній збірці актів Синоду в Синуессі (місцевість між Римом і Капуєю) в 303 р., на якому мав би відбутися суд єпископів над папою за його тимчасове заламання, хоч папи не осуджено, бо «перший престіл не може бути ніким суджений». В тих актах подається, що Діоклетіян, довідавшись про Синод, покарав смертю багато єпископів, разом із папою Маркелліном, 23 серпня 304 р.²³⁵

Видно, що в першій хвилі переслідувань дехто з духовних Риму заламався, напр., міг віддати гонителям священні книги, а це взяли папі за зле, бо, напр., Євсевій вважає папу ісповідником, а Теодорет каже, що папа держався в часі переслідування достойно²³⁶. І, врешті, св. Августин, що не мовчав про інші речі, не взяв би папи в свою оборону, якби він був дійсно заломився.

Папа Маркеллін був замучений у 304 р. і похований у склепі Крещента в катакомбах Прискилли при Саларійській дорозі, бо катакомби Калікста були skonфісковані префектом міста. Гріб папи був зареєстрований в «Епітоме місць св. Мучеників» і віднайдений біля гробу Крещента, але без жадного напису.²³⁷ Його пам'ять Церква шанує 26 квітня.²³⁸

30. Св. Маркел (308—309).

Папа Маркел був син римлянина Маркелла. Він був обраний на папу в травні або червні 308 р.²³⁹ З факту, що Петрів Престіл майже чотири ро-

²³¹ Loomis, p. 36.

²³² Eusebii, VII:32.

²³³ S. Augustini, Contra litteras Petilliani, II:202: „Ipse scelestos et sacrilegos fuisse dicit; ego innocentes fuisse respondeo.“

²³⁴ Eusebii, VII:32: „hon kaj auton kat'elapsen ho diagmos“.

²³⁵ Hefele, I, pp. 143-144; cf. Baronii, Annales, ad an. 302, nr. 18.

²³⁶ Theodoret, Historia Ecclesiastica, I:2, Migne, P. G., 82.

²³⁷ Rossi, I, p. 176.

²³⁸ Duchesne, Histoire ancienne de l'Eglise, II, p. 92; cf. Acta, SS, April, III, pp. 412-415.

²³⁹ Liber Pontificalis, I, pp. 6-7.

ки був незайнятий, виходить, що переслідування тривали і за Максентія (володів від жовтня 306 р.).

Папа Маркел поділив церковну адміністрацію в Римі на 25 округ, якими управляли пресвітери. Вони наглядали за катехуменами, накладали покути на каянників, хоронили вмерлих і відправляли богослужби в честь мучеників. Папа заклав нове кладовище при Саларійській дорозі, напроти катакомб Прискилли²⁴⁰, бо кладовище Калікста було skonфісковане.

Видно, що накладені папою покути для «слабкодухів» були гострі, бо пізніша традиція говорить, що вони збунтувалися під проводом одного відступника, а імператор Максентій наказав папу ув'язнити (кінець 308 або поч. 309) і папа скоро вмер. «Муки» Маркелла (5 ст.) розказують, що папа відмовився зложити свій єпископський сан та принести божкам жертву, а тому був засуджений на каторгу при будові доріг, де вмер 16 січня і був почитаний святим.²⁴¹ Це потверджують «Поховання єпископів» та Каталог Ліберія. Папа був похований на кладовищі Прискилли²⁴², а пам'ять його шанується 16 січня.

31. Св. Євсевій (309).

Цей папа керував Церквою чотири місяці,²⁴³ і за нього тривало й далі замішання в Римі з причини занадто суворих покут, тому папа їх депо злагіднив, опершись на практиці з часу переслідування Декія. В Римі була якась партія Геркалія, що виступала за злегшення покути.

З епітафу папи Дамаза виходить, що незгода й бунт у місті були такі сильні, що імператор Максентій наказав заслати папу Євсевія на Сицилію, разом із згаданим Гераклієм. Там папа скоро вмер, а його тіло було перевезене до Риму за його першого наслідника і поховане на кладовищі Калікста,²⁴⁴ яке знову було повернене Церкві.²⁴⁵ Папу Євсевія шанують як мученика 26 вересня.²⁴⁶

32. Св. Мельхіяд або Мільтіад (311—314).

Цей папа походив із північної Африки і був обраний 7 липня 311 р.²⁴⁷ За нього Церква одержала свободу едиктами імператорів, але на Сході під Максиміном переслідування тривало далі.²⁴⁸ Св. Августин каже, що

²⁴⁰ Ibidem, I, p. 164.

²⁴¹ Rossi, II, pp. 204-205.

²⁴² Acta SS, Januarii, II, p. 369.

²⁴³ Liber Pontificalis, I, p. 167.

²⁴⁴ Loomis, p. 40.

²⁴⁵ Rossi, II, p. 191.

²⁴⁶ Acta SS, September, VII, p. 265; cf. Deini, III, p. 333.

²⁴⁷ Liber Pontificalis, I, p. 9, 168.

²⁴⁸ Eusebii, VIII: 9.

папа делегував двох дияконів: Стратона й Кассіяна, що мали перебрати сконфісковане церковне майно в Римі, отже в Римі вже була свобода.

По перемозі Костянтина над Максентієм під Мульвійським мостом 27 жовтня 312 р., він навернувся на християнство та надав цілій Церкві свободу, але залишив собі титул «Понтіфекс Максимум». Імператор Костянтин передав папі Лятеранську палату, що стала резиденцією папів аж до XIV ст. При ній була збудована велична базиліка св. Івана Хрестителя, що в своїй головній основі залишилася незміненою й досі.

Медіолянський едикт імператора Константина з 313 року дав Церкві упривілейоване становище в державі. В Лятерані відбувся Синод (2 жовтня 313 р.) і на ньому була закінчена справа з донатистами в Африці.²⁴⁹ Знаємо, що папа Мельхїад заборонив постити в четверги й неділі, бо тоді постили еретики й погани²⁵⁰ і видав розпорядження, щоб освячену папою св. Євхаристію розношено по церквах Риму. Такий звичай був у Римі²⁵¹ і пізніших часів.

Папа Мельхїад умер 10 або 11 січня 314 року та був похований на кладовищі Калікста й був шанований як святий²⁵² за Мартирологією Єроніма 11 січня, але тепер це робиться 10 грудня. Смерть папи Мельхїада закінчує важкий, але світлий період історії Церкви та життя й діяльності папів у катакомбах, а його безпосередній наслідник відкриває нові сторінки великого росту Церкви та її внутрішнього очищення й консолідації.

На закінчення цього періоду історії життя й діяльності папів треба сказати, що в часи важких переслідувань саме поняття «Церква» було тісно зв'язане з авторитетом єпископів, які пильно дбали про непорушне збереження Апостолських традицій кожен у своїй єпархії, а як треба було збиралися на Синоди провінцій, на яких, звичайно, головували єпископи чільного міста. Однак, всі єпископи цього періоду не втрачали з очей вселенське значення Церкви й у важкі хвилини завжди гляділи в бік Петрового Престолу в Римі, бо в ньому бачили символ вселенськості Церкви й найкращу запоруку її єдності. Це становище, як ми згадали, найкраще уточнено в писаннях св. Кипріяна, верховного пастиря північно-африканської Церкви, яка в цьому періоді виказала найсильніші тенденції зберігати свою якнайширшу автономію. З тих причин його свідectво про першество папів у Церкві в цьому періоді має особливе значення.

Римські єпископи, наслідники св. Апостола Петра, від самих початків мали глибоку свідомість своєї відповідальності за цілість усієї Церкви, хоч не мішалися до справ внутрішнього розпорядку поодиноких Церков-Єпархій, але вважали своїм найважливішим обов'язком пильнувати чистоти навчання віри згідно з Апостольським переданням, та дотримання єдності, миру й любови між усіма християнськими громадами.

Бувало, що папи втручалися безпосередньо у внутрішні справи громад та загрожували навіть відлученням їх від єдності «святих», але це дія-

²⁴⁹ *Hefele*, I, pp. 199-200.

²⁵⁰ *Liber Pontificalis*, I, p. 168; cf. *Loomis*, pp. 40-41.

²⁵¹ *Duchesne*, *Christian Worship*, 1903, London, p. 185.

²⁵² *Rossi*, II, pp. 188 seq.

лося тоді, коли якась особа чи церковна громада порушувала Апостольські традиції й спричинювала заколот і неспокій. Цей обов'язок і право Петрового Престолу в Римі визнали всі і ніде немає згадки, щоб якийсь єпископський престіл, навіть Апостольського походження, проти цього виступав або таке найвище право собі приписував.

Треба підкреслити ще й те, що це право наслідників св. Петра не було прив'язане до особи одного чи другого папи, але до Римського Престолу, бо напр. у випадку смерті одного папи всі справи християнських громад чи осіб, що надійшли до Риму, вирішував його наслідник із повним авторитетом, а всі заінтересовані єпископи чи громади це вирішення приймали.

Таким чином церковна організація започаткована Апостолами, що для більшої справності була й собі поділена відповідно до адміністративного поділу імперії, в цьому періоді життя Церкви сильно закріпилася, а кров Апостолів і численних мучеників надала тій організації риси тривалості й незмінності. Церква св. Петра в Римі була визнана безастережно першим престолом у Вселенській Церкві, бо в усіх християн була глибока свідомість, що Римській Церкві св. Петро передав усю свою владу і права, які одержав від самого Спасителя.

ДРУГИЙ РОЗДІЛ

СВОБОДА ЦЕРКВИ, ЗАКРІПЛЕННЯ ЇЇ НАВЧАННЯ Й ОРГАНІЗАЦІЇ

Перше ніж приступимо до обговорення діяльності папів у цьому періоді, згадаймо, що під кінець III ст. римська держава переживала свій духово-моральний та соціально-економічний занепад, що спричинив часті внутрішні (громадянські) війни. Вже Діоклетіан, безсумнівно здібний державний муж, розпочав деякі реформи, що мали поліпшити цей стан. Він, перш за все, висунув ідею, т. зв. тетрархату: державою мали керувати два імператори, — один на Сході, а другий на Заході, й обидва вони мали собі прийняти спів-імператорів. Від Сенату відібрано було давні права, а вся адміністрація була відділена від війська й передана цивільним урядовцям, відповідальним перед імператорами. Для легшої контролі він поділив цілу державу на 12 «епархій».

Костянтин Великий пішов іще далі. Він створив чотири понад-епархії, т. зв. префектури: 1) Префектура преторію пер Орієнтом: Єгипет, Схід, Понт, Азія і Тракія; 2) Префектура преторію пер Іллірікум: Дакія й Македонія; 3) Префектура преторію пер Іллірічі, Італіє ет Афріче: Італія, лат. Африка, Дальматія, Паннонія, Норікум і Ретія; 4) Префектура преторію Галльорум: Британія, Галлія, Іспанія й Мавретанія.

При цій реорганізації території Італія втратила своє давнє упривілейоване становище і відтепер мусіла платити податки, як і всі інші провінції. Натомість Рим і Константинопіль, осідки обох імператорів-августів, мали своїх окремих префектів (епархос тес полеос), що користувалися особливими привілеями.

Для рятунку держави від економічної руїни була проведена реформа податкової системи-аннона: податки мали бути побирані від «югум» (одиниця нерухомого майна) і від «капут» (поголовне) і таким чином податковий тягар був скинений на вбоге населення, з якого рекрутувалися християни.

Костянтин Великий, крім того, провів реформу валюти, оперши її на золотому «соліді»¹ і ця валюта вдержалася на протязі тисячі років, дарма,

¹ Один «солід» мав 4.48 гр. золота, отже 72 соліди мали вартість 1 фунта золота; один солід мав 24 срібних «селікви» (одна селіква мала 2.24 гр. срібла).

що західньо-римська імперія впала під кінець V ст. Згодом на Сході солід називався «неомізмом» або «гіперпіроном».

Константин Великий відчув своїм генієм, що всі реформи не врятують держави, якщо не наступить її духово-моральне переродження, а цього не могло дати безморальне поганство, що завело нечуване перекупство й хабарництво в установах та здеморалізувало і зруйнувало аристократію, яка була в проводі держави. Він бачив, що єдиною силою, котра могла врятувати державу від неминучого розпаду, була християнська релігія, а тому й наважився дати їй свободу.

Однак римська держава від початку свого існування опирала свою силу на поганстві, а імператор був не лише найвищий поганський жрець, але вважався напів-божком. І тепер Константин Великий, запевнивши християнській релігії свободу й опіку держави, не зразу усунув всі поганські впливи й звичаї в державі; напр., він сам брав участь у торжествах божка-сонця, залишив собі титул «найвищого жерця», а вістар богині-перемоги був усунений з будинку римського Сенату щойно його сином Констанцієм. Еклектичні тенденції поганства в державі спричинили поганську реакцію в час імператора Юліяна відступника (361—363) та ще одне переслідування Церкви, з наміром її знищити.

І коли Церква своєю діяльністю здобувала собі визнання й підтримку держави, то рівночасно зростала небезпека вмішування імператорів у її внутрішні справи, бо напр. сам Константин Великий говорив проповіді своїм урядовцям та духовним особам, а його сини підтримували еретиків-аріян і тим утруднювали працю церковній ієрархії, включно з папою в Римі.²

Крім того сталася ще одна зміна, котра згодом вплинула на загострення церковних відносин. У наслідок загрози перської династії Сасанідів і необхідності обороняти густозаселений і багатий Схід, Константин Великий, що не знав добре Риму і не почував до нього прив'язаності, ставши самодержавцем, вибрав малознане місто Візантію над Босфором і в 324—330 р. перебудував його на столицю держави. Цим своїм вирішенням він довершив дійсний поділ держави на дві частини, що мало великий вплив на дальший розвиток церковних відносин. Єпископи нової столиці, захочені й піддержані своїми імператорами, дуже скоро виставили домагання мати виключний вплив на церковні справи цілого Сходу. Впродовж майже три-вікового переслідування Церкви поганською адміністрацією, у ній закріпився, заведений Апостолами, ієрархічний та територіальний порядок, тому такі домагання єпископів Візантії впровадили замішання. Християнські громади зберегли живу Апостольську традицію, а разом із нею й велику пошану до верховного Апостола св. Петра, якому Христос передав

² Про всі ці справи дивись: *Bury J. B. A History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene (395-800)*, London, 1889, I, pp. 28 seq; cf. *Ostrogorsky, G. History of the Byzantine State*, Rutgers Univ. Press, New Brunswick, 1957, pp. 33 seq; cf. *Gerland E. Byzanzion und die Gründung der Stadt Konstantinopel*, in *Byz. u. Neugr. Jahrbuch*, 10, (1933), pp. 93 seq; cf. *Ensslin, W. The reforms of Diokletian*, in *Cambr. Anc. Hist.*, 12, (1939), pp. 383 seq; cf. *Burckhardt J. Die Zeit Konstantins des Grossen*, Leipzig- Berlin, 1936.

ключі царства небесного. Ця пошана і всі права перейшли й на його наслідників у Римі, які, як ми бачили, навіть у часи переслідувань, хоч і не мали повної можливості тієї влади виконувати, мали проте вирішальний голос у всіх важливих справах Церкви. З хвилиною ж досягнення свободи, почали наростати нові проблеми догматичного й дисциплінарного характеру, що вимагали скорого вирішення. В періоді від Константина Великого й аж до наїзду т. зв. варварських народів на римську державу, яких жертвою впала західньо-римська частина держави, не зважаючи на великі внутрішні труднощі, папи виконали свою найвищу пастирську владу, і її ціла Церква визнавала та їй корилася.

33. Св. Силвестер (314—335).

Папа Силвестер був син римлянина Руфіна і правив Церквою від смерти папи Мельхіяда аж до 31 грудня 335 року, отже майже двадцять один рік. Константин Великий наділив Церкву різними наданнями та посілостями, але його вплив на церковні відносини був такий великий, що папа діяв немов у тіні великого імператора. Щоправда, «Життя св. Силвестра»,³ що дійшло до нас грецькою й сирійською мовами, подає досить вісток про папу, але в ньому багато легендарних елементів. Ці прогалини доповнюються в інших пам'ятниках.

Досі, навіть серед жорстоких переслідувань, єпископи поодиноких провінцій, де появлялися єретичні блуди, опираючись на Апостольські традиції, осуджували ересіархів на своїх Синодах та просили папів про затвердження своїх ухвал, і щойно після того ті ухвали набирали вселенського значення. Це ми бачили на Синодах у Картагені, Антіохії, Олександрії, Гіппо, не кажучи вже про саму Італію чи Галлію.

В час папи Силвестра I на Сході знову з'явилася грізна ересь, звана аріанством. Арії заперечував правду віри про Божество Ісуса Христа, дуже виразно підкреслене в синоптичних Євангеліях, а найвиразніше в св. Євангелиста Івана, який розпочинає своє Євангеліє чималим вступом про Христа-Логос, Боже Слово, Божого Сина, що прийшов із небес і поселився між людьми, щоб учинити їх Божими синами. Папа Діонісій виклав своє навчання в тій справі у листі до єпископа Діонісія з Олександрії, який у своїх творах «Еленхос» і «Апологія» ужив слова «*гомозіос*», тобто єдиносущний, на означення, що Христос, Друга Особа св. Трійці, є консубстанціальна, тобто рівна Богові-Отцю. Павло з Самосати, занадто світський єпископ Антіохії, був засуджений своїми власними єпископами на Синодах у Антіохії 264, 268 і 269 років, саме через своє хибне навчання, яке позбавляло Особу Христа тієї рівності з іншими Особами св. Трійці,

³ *Liber Pontificalis*, ed. Duchesne, I, p. 170; cf. Loomis, p. 41; cf. *Vita S. Sylvestri*, in *Concilia. Omnia tam Generalia quam Particularia*, ed. Surius, Cologne, 1957, VI, pp. 1173 seq.

бо Павло наважився говорити, що Христос-Чоловік був піднесений до Божества щойно через свої заслуги задля викуплення (визволення від гріху) людського роду.

Тепер цю головну думку Павла з Самосати перейняв Арій, за походженням лібієць, вихований в Антіохії та шкільний друг єпископа Євсевія з Нумудії. Бувши пресвітером в Олександрії, Арій обвинувачив свого єпископа, св. Олександра, немов би той навчав, що Бог-Син є тотожний із Богом-Отцем, і за це був засуджений на Синоді єпископів 321 року. Арій утік до Кесарії і там єпископи Малої Азії взяли його в свою оборону. Вони скликали Синоди в Палестині й у Битинії, які відкинули ухвалу Синоду в Олександрії. З цього зачалася на Сході богословська суперечка, що загрожувала Церкві розбратом.

Константин Великий, після своєї перемоги над Ліцинієм у 324 році став самодержцем і забажав відновити в Церкві мир. Сам він не був богословом і навіть не знав грецької мови, а тому мало визнавався на богословсько-філософських справах, а зрештою, тоді він був ще катехуменом (ново-наверненим), тому покладався на поради еспанського єпископа Гозія, за якого допомогою вже був вирішив успішно справу донатистів. Отож він вислав єп. Гозія з листом до Олександрії, бо св. Олександр найбільше поборював Арія. Однак на тамашньому Синоді не дійшло до згоди, тому імператор постановив скликати всіх єпископів Сходу на загальний Собор і там вони мали вирішити справу Арія.

На Собор до Нікеї в 325 р. за Євсевієм прибуло 250, а за Созоменом 320 Отців, а між ними деякі й з-поза імперії, напр. із Персії, та Теофіл із Готії. Натомість св. Атанасій і Григорій із Кесарії подають 318 Отців і це число загально визнається. Євсевій не згадує про папу Силвестра I, може тому, що в «Житті Константина», де він про те пише, і яке являє собою панегірик імператорові, хотів йому приписати всю заслугу за скликання Собору.⁴ Однак, з факту, що на Соборі головував єпископ Гозій і два інші папські легати-пресвітери Віт і Вінкент, чиї підписи на деяких рукописах є на першому місці, треба припустити, що папа не тільки дав свою згоду, але й свої вказівки, бо в Римі навчання про Божество Ісуса Христа було вже вяснене папою Діонісієм до єпископа Діонісія в Олександрії. Гелазій із Сизики твердить, що єпископ Гозій головував на Соборі від імені папи Силвестра I.⁵

Зрозуміла річ, що більшість Отців були із Сходу, бо там зачалася й ширилася згадана суперечка. Із західних Отців, крім єпископа Гозія і папських легатів, були єпископи: Кекиліян із Картагени, Марко з Калябрії, Нікосій з Діону та Домн із Паннонії. Найвидатнішими Отцями Собору були св. Олександр із Олександрії, Євстатій з Антіохії, св. Микола із Мир у Лікії, Макарій із Єрусалиму, Євсевій із Нікомидії та молодий диякон із

⁴ Eusebii, *Vita Constantini*, III:6, ed. Heikel, I. A, Leipzig, 1902; cf. Sozomenes, *Historia Ecclesiastica*, I:17, in Migne, P. G., vol. 67, pp. 843 seq; cf. Hefele, *Konziliengeschichte*, I, pp. 288-91.

⁵ Gelazii *Syzycensis*, *Commentarii Actorum Concilii Nicaeni*, in Mansi, II, p. 759; idem, *Syntagma*, II:5, in Labbe-Coletti, *Concilia*, II, pp. 117 seq.

Олександрії, Атанасій, якого ім'я незадовго мало стати голосним у цілій Церкві.

Собор зачався в Нікеї 20 травня 325 року, а сам імператор Константин Великий прибув на нього 14 червня і виголосив до Отців свою промову латиною. Отці викликали на Собор самого Арія, бо йому найзавзятіше противилися ісповідники, що вийшли живими з останніх переслідувань.

19 червня був укладений символ віри, що звучав: «Віriamo в одного Бога Отця Вседержителя, Сотворителя усього видимого й невидимого. В одного Господа Ісуса Христа, Єдиного з Отцем, то є від ества істоти Отця, Бога від Бога, Світло від Світла, істинного Бога від істинного Бога, родженого, не сотвореного єдиносущного (грецькою мовою: «гомоузіон то патрі»), через якого все сталося на небі й на землі; він для нас і для нашого спасіння зійшов з неба, воплотився і став чоловіком, терпів і воскрес третього дня і вознісся на небо і прийде судити живих і мертвих. І (віriamo) в Святого Духа. Тих, які кажуть, що був час, коли Його не було, або що Він не був перед своїм народженням, або що був створений з нічого, або що Він є іншого ества чи істоти (як Отець); або що Божий Син був сотворений чи змінний, або що був предметом зміни, — тих усіх Католицька Церква відлучує».⁶

Цього символу віри спершу не хотіли підписати п'ять єпископів, але, врешті, впертими залишилися тільки єп. Теон із Мармарики і Секунд із Птоломеїв, тому були прокляті і заслані до Іллірії, разом із ересіархом Арієм та його найближчим прихильником, єпископом Євсевієм із Нікомідії та Теогнісом із Нікеї, а їх писання були спалені.

Всього цей Перший Вселенський Собор уклав 20 правил-канонів:⁷ 1) про оскотлювання, приймання та усування духовних; 2) приписи для свячень (доручалося чинити без поспіху); 3) заборонено самотнім духовним жити разом із жінками; 4) встановлено правила для вибору та свячень єпископів; 5) встановлено кару відлучення; 6) визнано патріархальні права Риму, Олександрії й Антіохії; 7) підкреслено пошану до єпископа Єрусалиму; 8) осуджено західних схизматиків новатіян; 9) коли свячення духовних вважати за недійсні; 10) знедійснення висвячень віровідступників; 11) встановлено покуту для відступників у час переслідування Ліцінія; 12) встановлено важчий рід покути для помічників Ліцінія; 13) відступників можна прийняти до Церкви тільки в годину смерті; 14) інша покута для відступників-катехуменів (новонавернених, що готуються до хрищення, або «оглашених»); 15) єпископи, пресвітери й диякони не можуть самовільно переходити від церкви до церкви; 16) це саме стосується й до кандидатів духовного стану, а єпископ не може висвячувати чужого підданого. 17) кандидатам духовного стану забороняється позичати гроші на відсотки; 18) диякони підлягають пресвітерам; 19) встановлено норми, як приймати до Церкви однодумців Павла із Самосати; 20) в усі неділі від пасхи до Пятидесятниці треба молитися стоячи. На Соборі була також прийнята практика святкування Пасхи в неділю.

⁶ Hefele, op. cit., I, p. 316.

⁷ Ibidem, I, pp. 333 seq.

З огляду на те, що шосте правило дуже скоро стало суперечним, подамо його текст в українському перекладі: «Старовинний звичай, що був у Єгипті, Лівії і Пентаполісі, а іменню, що єпископ Олександрії над усіма тими (провінціями) має зверхність, подібно як і римському єпископові належить така сама влада (відношення). Так само і в Антіохії і в інших провінціях (єпархіях) і церквах їхні права мають бути збережені. Нехай буде відомо, що коли будь-хто без згоди митрополита (патріярха) став єпископом, великий Собор не визнає такого єпископом. Якщо ж був спільний вибір усіх, що одноголосно був роздуманий і згідний з церковними законами, а двоє або троє противляться через особливу охоту до сперечання, хай тоді голос більшості буде правосильний».

Як видно з тексту правила, тут йшлося більше про права патріархів щодо їхнього впливу на вибір єпископів, а причиною цього був спір у Єгипті. Правило не говорить про першество папи над цілою Церквою, бо в той час ніхто в тому не сумнівався, але про свячення єпископів всередині трьох патріархатів. В тому часі ця власть єпископів Риму простягалася на цілий Захід, тобто на префектури: 1) Італії, Ілліріку і латинської Африки; 2) Галлії (Галлія, Британія, Німеччина, Бельгія, Іспанія); 3) та Іллірікум (Македонія й Дакія). Ця остання за імператора Теодосія Великого (в 378 р.) адміністративно була приділена до східньої частини імперії, але з ієрархічного погляду залишилася далі під зверхністю Риму. Однак це правило дало привід єпископам Візантії, що в час Собору в Нікеї були суфраганамі (заступниками) митрополита Гераклеї, домагатися для себе більших прав на сході тому, що їхнє місто стало столицею східньої частини імперії.

За папи Сильвестра I в Римі збудовано такі церкви: св. Івана в Лятерані, св. Петра над його гробом у Ватикані, св. Хреста й інші над гробами мучеників, напр., св. Еквітія біля Діоклетіанових терм, як також і церкву в катакомбах Прискилли, де було поховане тіло папи Сильвестра I. Його пам'ять шанують Західня й Східня Церкви 31 грудня.⁸ «Книга Архидієків» подає довгий список дарів та нерухомостей наділених від імператора Костянтина Церкві, не лише в самому Римі, але й по різних частих імперії. Однак т. зв. «Даровизна Костянтина», на яку покликалися в середні віки, була фальсифікатом.⁹

34. Св. Марко (336).

Марко був син римлянина Пріска, а на папу був обраний 18 січня 336 року, однак 7 жовтня того ж самого року він умер. Євсевій у своїй хроніці згадує, що імператор Костянтин, закликаючи єпископів до осудження донатистів, писав листи до папи Мельхіяда й Марка, отже можливо, що

⁸ Ibidem, pp. 359, 276-431; cf. Jaffe, Regesta, I, pp. 28-30; cf. Liber Pontificalis, I, pp. 9, 170-201.

⁹ Loomis, op. cit., pp. 42-71.

це був пізніший папа Марко.¹⁰ За «Книгою Архидієїв» папа Марко мав дати паллієм єпископові Остії біля Риму й розпорядився, що він має спів-висвячувати новообраних папів.¹¹ Св. Августин потверджує, що єпископ Остії мав цей почесний обов'язок, але не згадує нічого про палліюм¹², про який чуємо більше аж у V—VI ст.

В час короткого понтифікату папи Марка була збудована церква св. Марка в «Палячіні» й інша в катакомбах, звана Бальбіно, між Аппійською й Ардеатинською дорогами. Папа одержав від імператора землю і внутрішнє устаткування для обох церков.¹³ Папа Марко був похований у церкві Бальбіно¹⁴, а його пам'ять шанується 7 жовтня.

35. Св. Юлій I (337—352).

Юлій був римлянин, син Рустика, і був обраний на папу 6 лютого 337 року, отже по чотирьох місяцях незайнятості Петрового Престолу.¹⁵ Можливо, що це сталося в наслідок умішування цивільної адміністрації в справу Церкви по смерті імператора Костянтина. Знаємо, що його син Констанцій усунув з Константинополя єпископа Павла, а на його місце поставив єпископа Євсевія з Нікомидії, відлученого в Нікеї за підтримання ересі Арія. Отже не виключене, що Констанцій впливав на свого брата Констанса, щоб у Римі посадити папу, прихильного Аріянам. Єпископ Євсевій із Нікомидії, що охрестив Костянтина Великого на смертному ложі (Костянтин умер 22 травня 337 року), мав великий вплив на Констанція, бо за його впливом ще в 328 році Арій був відкликаний із заслання та одержав дозвіл вернутися до Олександрії, а св. Атанасій, що в тому самому році став патріархом Олександрії, одержав наказ прийняти Арія до єдності з Церквою. Однак Атанасій відмовився це вчинити, тому аріяни на своєму Синоді в Тирі (335 р.) скинули його з престолу,¹⁶ і цей засуд був затверджений імператором.

Св. Атанасій був засланий до Галлії, де пробув аж до 337 р., тобто до проголошення загальної амністії по смерті Костянтина Великого. І можна допустити, що ця посиленна акція аріянів вплинула на імператора, а через

¹⁰ Eusebii H. E., X:5; cf. Langen, Geschichte der römischen Kirche, I, pp. 395 seq.

¹¹ Liber Pontificalis, I, p. 202.

¹² S. Augustini, Brevic. collationis, III:16.

¹³ Grisar, Das römische Pallium und die ältesten Liturgischen Schärpen (in Festschrift des deutschen Campo in Rom), Freiburg, 1897, pp. 83-114.

¹⁴ Rossi, op. cit., I, pp. 180 seq.

¹⁵ Liber Pontificalis, I, p. 205.

¹⁶ Hefele, I, pp. 360-371; св. Атанасій, званий «Отцем православ'я», уродився в Олександрії, к. 295 р., і був високо освічений в усіх тодішніх науках. Він дуже талановитий, та з кришталевим, невгнутим характером. 318-323 років написав він твори «Проти поган» і «Розмову про Втілення», а на Соборі в Нікеї мав великий вплив на осудження аріянів. Перебуваючи на засланні в Горішньому Єгипті, він написав «Апологію до Констанція», «Апологію першого скитання», «Листи до монахів», та «Історію аріянів». Його твори надруковані в Мінх, Гр. Патрол., томи 25-28.

те й на припізнення вибору нового папи. Папа Юлій показав себе безкомпромісовим оборонцем Апостольського навчання, проголошеного на Соборі в Нікеї. Аріяни знов усунули св. Атанасія і на його місце поставили аріянина, а сам Атанасій мусів переховуватися, але водночас він вислав до Риму своїх післанців, що завезли папі ухвали єгипетських єпископів, які його оправдали. Папа скликав Синод до Риму і запросив на нього східних єпископів, противників св. Атанасія, але вони скликали свої Синоди, і там св. Атанасій був ще раз осуджений ними, а на його престіл поставили єп. Григора з Каппадокії.

Римський Синод, що відбувся в церкві св. Віта (340—41), оправдав св. Атанасія і повернув йому престіл в Олександрії. Папа повідомив про те східних єпископів, ганячи їх поступовання, бо «якби навіть єпископ Олександрії провинився в чомусь, то треба було наперед звернутися в тій справі до єпископа Риму, а не братися самим його судити, — писав папа, — чи не знаєте звичаю, що найперше треба писати до нас, а вже звідси вийде справедливе рішення».¹⁷

Св. Атанасій був особисто на Синоді в Римі і, як західний імператор Констанс вплинув на Констанція, щоб справу з аріянами закінчити на Соборі, то св. Атанасій їздив до єпископа Гозія в Іспанію. За благословенням папи Юлія до Сардики був скликаний Собор у 342—43 р. Єпископ Гозій, та пресвітери Архідам і Філоксен, і диякон Лев, були іменовані папою головувати на Соборі.

До Сардики зібралося 96 західних Отців, а східні були в меншості.¹⁸ І вони, знаючи, що св. Атанасій та інші оборонці Нікейського символу будуть оправдані й повернені на свої престולי, виїхали із Сардики, заявляючи, що «один Собор не може касувати рішення другого».¹⁹ Вони зібралися в Філіппополісі і там провадили свої наради, укладавши символ віри, який назвали «Символом віри з Сардики».

Отці Собору в Сардиці клали «Символ віри» проти аріян та схвалили 20 дисциплінарних канонів-правил про суди над єпископами й духовними та про право кожного апелювати до папи. Ці правила були затверджені папою Юлієм I, а їх акти були долучені до актів Нікейського Собору, без окремого наголовку. Вони стали основою права, на яке покликалися єпископи й духовні, звертаючись до Риму в разі їх несправедливого осудження. Ухвали цього Собору в старовину вважалося нарівні з іншими Вселенськими Соборами.²⁰

По смерті єп. Григора св. Атанасій вернувся до Олександрії (346 р.), а папа в своєму посланні до мирян висловив велику радість із приводу повороту їх святого єпископа. Рівночасно папа прийняв до єдності з Церквою двох аріян, Урсакія й Валенса, які покаялися, прийняли Нікейський символ віри та особисто виголосили в Римі католицьке ісповідання віри й були папою формально прийняті до Церкви.

¹⁷ *S. Julii I PP.*, Ep. ad Antiochenos, XXII; cf. *Hefele*, I, pp. 500-501.

¹⁸ *Ibidem*, pp. 533 seq.

¹⁹ *Duchesne*, *Histoire*, II, pp. 215 seq; cf. *Funk*, *Die Echtheit der Kanonen von Sardica*, Paderborn, 1907 (in *Kirchl. Abh. u. Untersuch.*), 3, pp. 159-217.

²⁰ *S. Athanasii*, *Apologia contra Arianos*, cap. I; cf. *Mansi*, op. cit., III, p. 40.

В час папи Юлія I була збудована церква Богородиці на Затибр'ю, як також і церква св. Юлія (теперішня св. Апостолів) та три інші церкви в катакомбах при дорогах Аврелія, Флямінія і при дорозі до Порто.²¹

Папа Юлій I умер 12 квітня 352 р., а його тіло було поховане на кладовищі Калеподія при дорозі Аврелія, і його незабаром стали уважати за святого. За папи Інокента I його мощі були перевезені до церкви Богородиці на Затибр'ю, а папа Юлій II звелів, щоб його пам'ять шановано в день його смерті.²²

36. Св. Ліберій (352—366).

Ліберій був дияконом у Римі, а на папу був обраний 17 травня 352 р.²³ По смерті західнього імператора Констанса, самодержцем імперії став Констанцій, який задумав погодити аріан із Церквою, а тому знову виступив проти св. Атанасія, що по смерті свого противника Григора в 345 р. посідав патріарший престіл в Олександрії. Папа Ліберій, як і його попередник, домагався разом з єпископами Італії, щоб справу аріан іще раз розглянено на Соборі, і з тією метою вислав своїх легатів до Галлії. До Арльсу був скликаний Собор 350 р., але на ньому порядкували згадані єпископи Урсакий і Валенс, що знову запали в аріанство. Папські легати, між якими був учасник Собору в Нікеї, пресвітер Вінкент, не були допущені до голосу й їх змушено дати згоду на поновне осудження св. Атанасія, при чому аріяни обіцяли, що приймуть Нікейський символ віри.

Імператор наказав святцеві явитися до нього, але останній, довідавшись про своє осудження в Арльсі, відмовився це зробити. Він іще раз скликав Синод єгипетських єпископів, які цілком його оправдали, і виїхав особисто до Риму, де також був оправданий на Синоді.

Папа Ліберій писав у тій справі до імператора, який тоді перебував у Медіоляні, вияснюючи, що меншість єпископів осудила Атанасія за його оборону Нікейських ухвал, але більшість вважає його невинним, тому папа ще раз домагався скликання Собору, але без участі і втручання самого імператора та його людей. Навесні 355 р. Синод був скликаний до Медіоляну,²⁴ але й тепер імператор категорично домагався засудження св. Атанасія, тому його оборонці, Євсевій із Верчеллі, Люсифер із Калярісу на Сардинії та Діонисій з Медіоляну, були засуджені на заслання.

Довідавшись про те, папа Ліберій запротестував у листі до імператора, який переслав пресвітером Євтропієм та дияконом Ілярієм, але й ті були заслані, а диякон Ілярій ще й чинно зневажений. Тепер папа написав послання до засланих, у якому назвав їх мучениками і молився, щоб Господь дозволив і йому піти їх слідами. Імператор не задовольнився осуд-

²¹ *Liber Pontificalis*, I, p. 205; cf. *Jaffe*, I, pp. 30 seq.

²² *Loomis*, p. 74; cf. *Deinl*, I, pp. 41-42.

²³ *Liber Pontificalis*, I, pp. 207-209.

²⁴ *Hefele*, I, pp. 355 seq.

женням св. Атанасія в Медіюлянї, але вимагав від папи затвердити цей засуд, бо вважав папу зверхником над усіма єпископами Церкви.

Сам св. Атанасій розказує, що імператор хотів спершу прихилити папу до такого рішення дорогими дарами, висланими євнухом Євсевієм до Риму, але папа заявив, що Атанасія оправдали Собори і не є звичаєм Римської Церкви судити когось позаочі. Хай імператор скасує декрети проти Атанасія і приверне Церкві мир на основі Нікейських правил, а єретики Урсакий і Валент не сміють засідати на Соборах. Папа не прийняв дарів імператора, а коли євнух зложив їх у церкві св. Петра, при гробі Апостола, то папа наказав їх звідти усунути. Ображений імператор наказав префектові міста, Леонтієві, закувати папу в кайдани й доставити до Медіюляну. І там папа відкинув домагання Констанція і не затвердив аріанських рішень проти св. Атанасія, тому був засуджений на вигнання до Берое в Тракії.

З наказу імператора архидиякон Фелікс був висвячений на єпископа Риму аріанським святителем, Акакієм з Кесарії, але римляни його не визнали і в час відвідин імператора в Римі (квітень 357 р.) вчинили грізний бунт проти антипапи й це, мабуть, змусило імператора подумати про звільнення папи Ліберія.²⁵ Особа Фелікса II суперечна, хоч «Книга Архирейів» подає його понтифікат окремо.²⁶

Аріанські письменники, напр. Філосторг, подали вістку, що папа Ліберій перед своїм звільненням із заслання підписав т. зв. Сірмійську формулу символу віри, дещо іншу від Нікейської, де, щоправда, не було слова «гомоузіос» (єдиносуций), проти якого виступали аріани, але вона визнавала Божество Ісуса Христа нарівні з Богом-Отцем. Цю формулу складено на Синоді в Антіохії в 267 р. проти Павла із Самосати і вона була повторена на Синоді в Сірміюмі в 351 р., на якому було винесено 27 проклять на Фотіна й Маркелла, однодумців Павла. За Созоменом, папа Ліберій у 357 р. під натиском імператора підписав цю формулу, щоб рятувати Церкву від переслідування, і ця обставина знайшла відгомін у творах св. Атанасія, оборонця Нікейської формули, яку він уважав незмінною і за неї терпів переслідування, але вже не дожив до Собору в Константинополі 381 р., де вона була змінена.

Вийнятки з листів папи Ліберія, передані Іларієм, у яких говориться, що папа нібито затвердив ухвали Синоду в Тирі проти св. Атанасія, є фальсифікати, бо сам св. Атанасій хвалить папу за його поставу відносно аріанства.²⁷ Узввши до уваги факт, що папа завзято обороняв св. Ата-

²⁵ S. Athanasii, *Historia Arianorum*, c. 75; cf. *Hefele*, I, p. 661.

²⁶ *Loomis*, pp. 78-79.

²⁷ S. Athanasii, *Historia Arianorum*, c. 75, Migne, P. G., 25, p. 733; cf. *Sozomenes*, *Historia Ecclesiastica*, IV:15, Migne, P. G., 67, pp. 843 seq; cf. *S. Hilarii*, *Fragmenta ex opere*. *Historico*, Migne, P. L., 10, pp. 678 seq.

По смерті Констанція його наслідник Юліан Відступник переслідував католиків і взагалі християн, і коли в 362 р. св. Атанасій вернувся до Олександрії, то в часах імператорів Іовіяна та Валенса він був переслідуваний та напротязі чотирьох місяців переховувався в гробі свого батька. Врешті, Валент був змушений дозволити св. Атанасієві засісти на своєму престолі, і до своєї смерті в 373 р. св. Атанасій займався вивиснюванням правди віри про Втілення Божого Сина.

насія і через нього пішов на заслання, не можна допустити, що він підписав згадані ухвали під натиском імператора. Навпаки, постава папи змусила імператора злагіднити своє становище і він зачав підтримувати т. зв. семіаріян (напіваріян), які казали, що Бог-Отець і Бог-Син мають подібне существо (істоту) (грецькою мовою: *гомойузіос*), але не таке саме. Він, бажаючи погодити семіаріян із католиками, за радою єпископів Патрофіла із Скитополісу і Нарса із Неронісу скликав два Синоди: один на Сході до Селевкії в Ізаврії, а другий на Заході до Ріміні в Італії. На обох Синодах була представлена т. зв. Четверта Сірмійська формула символу віри, в якій говорилося про родження Бога-Сина від Бога-Отця перед віками, при чому «узія-существо» було віднесене лишень до Бога-Отця.

Синод у Ріміні був відкритий в липні 359 р. при участі 400 Отців, з яких 80 були семіаріяни, а найвизначнішими з них були Урсакій, Гермін і Авксентій. Семіаріяни скоро покинули цей Синод, та вони й католики вислали до імператора своїх делегатів, і там деякі з них під проводом єпископа Евстатія погодилися на згадану семіаріянську формулу, але католицькі Отці в Ріміні запротестували. Папа Ліберій по своєму поверненні до Риму осудив цю формулу й всіх тих, що її підписали.²⁸ І це говорить проти можливості його згоди на осудження св. Атанасія. Щойно в 366 р. багато із згаданих єпископів, що ту формулу підписали, відреклися від неї і були прийняті папою до єдності з Церквою.

Археолог Росії знайшов епітафію, мабуть складену в VI. ст.,²⁹ в якій папу Ліберія величається за його оборону Нікейського символу віри і за страждання на засланні. Взявши до уваги зміст автентичних листів папи із заслання (357 р.),³⁰ треба рахуватися з можливістю, що він, зламаний стражданнями і для спокою в Церкві під тиском імператора погодився підписати Сірмійську формулу, яка не була тотожна з Нікейською, але й не мала в собі нічого неправовірного. Це він вчинив своєю найвищою владою, бо й Нікейська стала вселенською завдяки затвердженню папи. Навіть якби хтось із завзятих оборонців Нікейської формули міг думати, що папа Ліберій вчинив це в хвилину людської слабости, то його невгнута постава до семіаріянської формули в Ріміні й Селевкії цьому суперечить.

В часах папи Ліберія була збудована одна з головних базилік Риму на честь Пресвятої Богородиці, звана «Більшою» (тепер: Санта Марія Маджоре). Папа вмер 24 вересня 366 р., а його тіло було поховане в катакомбах Прискилли, де паломники ще в VI ст. читали епітафію на його гробі.³¹

37. Св. Дамаз (366—384).

Дамаз, син Антонія (мабуть з Іспанії), та Лаврентії, уродився в Римі коло 304 року, і був там вихований при церкві св. Лаврентія. Він був об-

²⁸ Duchesne, *Histoire*, II, pp. 294 seq; cf. *Mansi*, III, pp. 293 seq; cf. *Acta SS*, September, VI, p. 572; cf. *Hefele*, I, pp. 697-722.

²⁹ Rossi, *Inscriptiones*, II, pp. 83-85.

³⁰ S. Liberii PP, *Epist.*, in Migne, P. L., 8.

³¹ *Liber Pontificalis*, I, p. 209; cf. *Loomis*, p. 78.

раний на папу зараз по смерті Ліберія. Проти нього виступила інша партія, що обрала свого кандидата, диякона Урсина, та намагалася посадити його на Петровому Престолі насильством і кровопролиттям. Вона також обвинуватила папу Дамаза перед імператором, домагаючися підтримки свого кандидата.³²

Імператор Валентиніян (364—375) призначив суд, який засудив Урсина і його сімох прихильників на заслання до Колонії (16 листопада 367 р.), але він скоро одержав дозвіл переселитися до Медіоляну, де навспіл із аріанським єпископом Авксентієм виступав проти папи Дамаза, кидаючи в його сторону різні наклепи, однаке, завдяки піддержці імператора Авксентій вдержався в Медіоляні аж до своєї смерті в 374 р.

Папа провів у Римі два Синоди (367 і 369 р.) і на їх осудив Авксентія та установив формулу: «Отець і Син є одного ества, разом із Святим Духом». Новий імператор Граціян (375—378) призначив новий суд, який відкинув усі наклепи проти папи,³³ а Римський Синод звільнив папу від найменшої тіні підозріння.³⁴

На Синодах у Римі була розглядана нова ересь Аполінарія і Македонія. Аполінарій, званий Молодшим, син Аполінарія Старшого, був пресвітером у Ляодікеї, учителем граматики та реторики, і церковним лектором. Він гостро виступав проти аріян, боронячи Нікейської формули, а тому був обраний на єпископа Ляодікеї, де його протикандидатом був аріянин Пелагій.

Аполінарій, виступаючи проти аріанської ересі, що позбавляла Особу Христа її Божества, впав у другу крайність: він говорив, що в Особі Христа не існувала людська розумна душа, бо Логос, Слово Боже, Син Божий, зайняв її місце. Слово Боже, — казав Аполінарій, — було істотно сполучене з тілом Христа, і ця сполуча-єдність вчинила Особу Христа одною, і, таким чином, заперечував правдиве чоловічість Христа.

Така думка не згоджувалася з навчанням Апостолів, яке передавало, що Христос був справжнім Богом і справжнім Чоловіком. Навчання Аполінарія розглядано на Синоді в Олександрії (362 р.), але з огляду на його до теперішнє православ'я не добачено в ньому ересі. Таке підозріння вийшло на Синоді в Римі 377 р. та уложив проти нього анатему, виклання, яка згодом на Соборі в Константинополі була включена в його правила. Вона звучала: «Проголошуємо анатему проти тих, які твердять, що Боже Слово було в людському тілі на місці розумної людської душі. Слово Боже, сам Син Божий, не прийшов у тіло, щоб (щось) заступити, але скорше піднести й уберегти від гріха, і спасти розумну, інтелектуальну душу чоловіка».

Імператор Граціян іменував вождзя Теодосія з Еспанії (19 січня 379 р.) імператором для Сходу, бо саме тоді готи, розбиті антами й гунами (376 р.), загрожували Балканам. Сам Теодосій жив у Тессалоніці, а згодом у Медіо-

³² *Libellus Precum*, Migne, P. L., 13, pp. 83-108; cf. *Ammiani Marcellini, Rerum Gestarum*, XVII:3.

³³ *Mansi*, III, p. 419 seq.

³⁴ *Ibidem*, III, p. 419.

ляні. Він на домагання папи Дамаза, погодився скликати новий Собор не так для осудження Аполінарія й проголошення проти нього засуду, як для осудження еретика Македонія і його прихильників, що блудили і навчали проти Святого Духа.³⁵

Македоній був єпископ Константинополя (342—360) з номінації імператора Констанція на місце усуненого ним єп. Павла³⁶, але скоро й він був усунений. Перебуваючи недалеко від столиці, Македоній почав проповідувати ересь, що заперечувала Божество Святого Духа, Третьої Божої Особи. В Нікеї ця справа не була ясно уточнена, бо до того часу ніхто не заперечував Божества Святого Духа, тому Отці сказали: «Віriamo в Святого Духа». Коли ж Македоній зачав називати Святого Духа Божим сотворінням, щось на кшталт послужного Янгола, то св. Атанасій, що саме вернувся був із заслання в час переслідування Юліана Відступника, скликав в 362 р. Синод до Олександрії і перший осудив «Пневматомахів-Духо-поборників» та вислав листа до Антіохії (363 р.), де патріарх Мелетій також їх осудив. Саме тоді св. Василій Великий написав свій твір «Про Святого Духа»,³⁷ а його брат св. Григор Нисейський свій твір проти Македо-

³⁵ Hefele, II, p. 4; cf. Baronii, Annales, ad an. 381.

³⁶ Нагаєвський І. Рим і Візантія, Торонто, 1956, стор. 22.

³⁷ Св. Василій Великий (329—379) був сином Василя Старшого; матір'ю останнього була св. Макрина. (Гляди: Акти Святих, Болл., Січень, II, і Травень, VII); Василій Старший був одружений з Емалією й обоє були переслідувані в час Галлерія. Вони мали десятеро дітей, з яких одним був св. Василій, що вчився в Кесарії, Константинополі та Атенах, і подружив з св. Григором з Нанзіанзу (Бесіда 43). Св. Василій покінчив усі тодішні науки, включно з медициною.

По повероті до Кесарії його охрестив єпископ Діон і поставив в чин читця. В тому часі його сестра заснувала жіночий монастир у Аннезі, і св. Василій, як сам каже (лист 123), в тому часі немов пробудився зі сну і побачив у св. Євангелії найкращу дорогу до досконалости. Він виїхав у подорож до Палестини, Сирії, Месопотамії та Єгипту, а вернувшись додому, заснував напроти Аннезії (над річкою Ірис) свій монастир та уложив для нього правила, і таким чином став «Батьком східного монашества», як згодом на Заході св. Бенедикт, що взорувався на ньому. По 5-х роках єпископ Кесарії Євсевій висвятив його на священика.

Він брав участь у богословських диспутах і їздив до Константинополя, як делегат Синоду в Селевкії. В тому часі він написав твори «Моралія» та «Філюкалія», як також збереглися його листи до св. Атанасія. По смерті єп. Євсевія в Кесарії в 370 р. він був обраний його наслідником і виявив себе дуже добрим пастирем, не занедбуючи свого пера, та в той спосіб паралізуючи впливи еретиків. Він терпів дуже багато, бо готи нападали на його єпархію, Антіохія впала в схизму, Рим мав сумніви щодо його православ'я, а папа Дамаз підозрівав його в ересі, а згодом св. Єронім готовий був вважати його гордим.

Св. Василій умер 1 січня 379 р., а в 1081 р. патріарх Іван з Константинополя, внаслідок якогось видіння установив свято «Трьох Святих»: в честь св. Василя, св. Григора Нанз. та св. Івана Золотоустого. Св. Василя дуже скоро став шанувати святим не лише Схід, але й Захід. Вважають його за одного з великих Отців Вселенської Церкви.

Св. Василій писав часто до Риму, просячи помочі для Східної Церкви, а в одному листі до Євсевія з Самосати скаржився на папу Дамаза, що не дав бажаної помочі (Лист 139). Папа Дамаз був дуже обережний і не хотів мішатися до справ Малої Азії, де рідко коли був спокій, — може й тому не довіряв св. Василієві.

З догматичних творів св. Василя найважливіші такі: П'ять книг проти Євномія (к. 364 р.), де він боронить Божество Пр. Трійці; Про Святого Духа (к.

нія.³⁸ І так зачалася нова суперечка, для закінчення якої папа Дамаз домагався від імператора Теодосіяна скликати Собор.

Престіл у Константинополі майже сорок років був у руках еретиків, так що католики не мали в місті ані одної церкви, де могли б відправляти свої богослужби. Щойно по смерті імператора Валенса (378 р.), коли Граціян став самодержцем і видав едикт про віротерпимість, католики одержали «Єпископського Адміністратора» в особі св. Григора з Нанзіанзу (379 р.) і він у домі свого свояка влаштував католицьку церкву, яку назвав «Анастасією». Аріяни часто нападали на його церкву, профанували Пресвяту Евхаристію та поруйнували в ній престіл. Дійшло до того, що св. Григор хотів покинути місто, але зібрані вірні сказали до нього: «Як вийдеш, то проженеш одночасно Трисвятого (віру про Пресвяту Трійцю) з Константинополя» і святий згодився бути там аж до призначення нового єпископа.

Імператор Теодосій скликав у травні 381 р. Собор до Константинополя, а консули Евхарій та Евагрій мали пильнувати порядку, щоб не допустити до заколоту аріянів. Всіх зібраних зі Сходу Отців було 150, а крім того 36 прихильників Македонія. Західні Отці в цьому Соборі участі не брали, бо всі справи відносилися до замирення Сходу.

Головою Собору був патріарх Мелетій з Антіохії. Єпископ Максим з Константинополя був усунений, а на його місце призначений св. Григор з Нанзіанзу, який по довгих надумуваннях це призначення прийняв і був

375 р.), і тут вже уживає «Доксології»: Слава Отцю з Сином і Святим Духом (І:1). З твору проти Евномія виходить, що св. Василій вияснив походження Святого Духа від Отця і Сина (III:1). Крім згаданих творів, св. Василій написав гомілії: 9 про Шостиднев'я і 13 до псалмів; коментар до пророка Ісаї; 24 проповіді; твори: Моралія, Про Божий Суд, Про Віру, Довщі монаші (чернечі) правила; Коротші монаші правила; а крім того, збереглося його 366 листів, з яких деякі є догматичними творами.

Св. Василієві також приписується зреформування св. Літургії в грецькій і коптійській мовах, а слід цього йде аж у п'яте сторіччя. Твори св. Василія видав Мінх, Грецька Патрологія, томи 29-32.

³⁸ Св. Григор Нісський (335—394), молодший брат св. Василія та ним вихований. Григор, як видно з його листа до св. Григора Нанз., був одружений з Теосевією яка ще жила, коли він став єпископом Нісси та був висвячений св. Василієм коло 371 р. Синод у Ніссі в 376 р. скинув його з престолу за згодою аріанозіла Валенса і до його смерті в 378 р. св. Григор мандрував з місця на місце; аж за Граціяна вернувся він на свій престіл. Він був на Соборі в Константинополі, як сам згадує в своїй похоронній проповіді з приводу смерті патріарха Мелетія з Антіохії, що вмер в час Собору.

Імператор Теодосій Великий назначив деякі престоли єдності віри на Сході і між ними була Нісса. З важливіших творів Григора збереглися: Про Шостиднев'я і створення чоловіка, Вияснення назв псалмів, та гомілії 15 про Пісню Пісень, 5 про Отче наш, 8 про Блаженства. Св. Григор боронить єдності Божої природи і Пр. Трійці Божих Осіб.

Найважливішим богословським твором є «Катехизис», Катехитична Проповідь, та 12 книг проти Евномія в обороні св. Василія і Нікейського Собору. Він написав також два твори проти Аполінарія, як також проти Пневматомахів. У творі «Про душі й воскресіння», написаному у формі діалогу з своєю вмерлою сестрою Макриною, говорить про смерть і воскресіння. Найважливішим аскетичним твором є «Про Дівочтво». З листів досі знаних є 26. Його твори видав Мінх, Грецька Патрологія, томи від 44 до 46.

усіма Отцями інтронізований. І коли патріарх Мелетій умер, то св. Григор перебрав даліше головування на Соборі. Однак, коли по смерті Мелетія йому не вдалося зліквідувати схизми в Антіохії через упертість деяких єпископів, він зрікся єпископства в Константинополі. На його місце був обраний кандидат імператора Нектарій, катехумен, претор міста Константинополя, що був охрещений, та прийняв усі священства і керував другою частиною Собору.³⁹ Він завдячував своє вивіщення імператорові, тому скоро попав під його повний вплив.

Акти цього Собору не дійшли до нас у цілості. Крім сімох правил, був укладений Томос із розширеною формулою Нікейського символу віри, що одержав назву Нікейсько-Константинопільського символу віри. В ньому було підкреслене Божество Святого Духа, Третьої Божої Особи, бо її атакували пневматомахи-македоніяни. Вважається, що автором цієї розширеної формули був св. Кирило Єрусалимський.⁴⁰

По відреченні св. Григора Нанзіанзенського від престолу⁴¹ єпископ Нектарій повів даліші наради й за нього був складений третій канон-правило, що вимагав для єпископів Константинополя, Нового Риму, другого місця почесности зараз по єпископі Старого Риму. Це правило згодом стало причиною спорів та непорозумінь.

³⁹ *Theodoretus H. E.*, V:6; cf. *Socrates, H. E.*, V:8-10; cf. *Sozomenes, Historia Ecclesiastica*, VII:7-12.

⁴⁰ Св. Кирило Єрусалимський (к. 315—386), Отець Церкви, був висвячений св. Максимом з Єрусалиму; він брав участь на Синоді в Селевкії 359 р., де був скинений сепаріанінін Акакій із Кесарії; св. Кирило був переслідуваний і кілька разів засланий, і щойно в 378 р. засів твердо в Єрусалимі.

Св. Кирило написав свій славний «Катехизис», в якому говорить про гріх, прощення, про символ віри, про Божу монархію, Про Бога-Отця, про Ісуса Христа та Його вічне Боже синівство, Його народження з Діви Марії, муки, Воскресіння, Вознесіння та прихід при кінці світу, про Святого Духа, про воскресіння наших тіл, та про Католицьку Церкву.

Описуючи св. Літургію, він згадує про вмивання рук священником, про «лобзаніє мира», про «горі ім'єм серця», про Проскомидію із гадкою про св. Ангелів, про «Свят», про Епиклезу, про перетворення св. Дарів у Тіло й Кров Ісуса Христа через діяння Святого Духа, про молитву за Церкву, про молитву за вмерлих зараз по Отче наш. який коротко пояснює, та про Свята Святим і про Причастя. Отже всі ці найважливіші часті св. Літургії, яку сьогодні відправляємо, були вже в часи св. Кирила.

Він, повчаючи як треба приймати св. Причастя, каже: «Пристаючи, не приходь із витягненими долонями, ані не розділюй пальців. Хай твоя права рука спочиває на лівій, настав порожню долоню і прийми Тіло Христа, відповідаючи: «Амінь». І спрямувавши свої очі з увагою на святе Тіло, яке доторкаєш, спожий його уважно, щоб не згубити його частинки. Бо, коли б ти згубив навіть трішки з нього, то так немов позбувся якоїсь частинки свого тіла... По Причастю Тіла Христового приступи до чаші Його Крови, не підносячи рук, але зігнувшись низько, з побожністю і пошаною скажи: «Амінь». Освяти себе також прийняттям Крови Христа. І поки твої уста ще мокрі, дотулися до їх своїми руками і освяти свої очі, своє чоло і інші чуття (Катехизис, V:22, 21-22). Твори св. Кирила видав Мінь, Грецька Патрологія, том 33; Папа Лев XIII, в 1882 р. зачислив його між учителів Церкви.

⁴¹ Св. Григор Нанз., «Божественний Богослов», уродився коло 325 р. в Аріанзі, а вмер в 389 р. Був одним з трьох дітей єп. Григора з Нанзіанзу (329—374) в Каппадокії. Учився в Кесарії (був приятелем св. Василія і Григора Ніссу), а згодом Олександрії й Атинах. Повернувшись назад, жив із Василієм у монастирі

Цей Собор східних єпископів був скликаний для упорядкування їх Церкви, головню задля віднови Нікейського символу віри, атакованого аріянами та пневматомахи-македоніанами, тому зміна Нікейської формули на Заході була прийнята дуже скептично і лише завдяки папі Дамазові вона була визнана нарівні з Нікейською, бо її зміст не суперечить Апостольському навчанню про Пресв. Трійцю. З другої ж сторони, Отці не мали наміру проголошувати всього навчання про Пресв. Трійцю. В новій формулі вони поширили заатаковану правду про Божество Святого Духа, кажучи: «Віriamo... в Духа Святого, Господа, животворящого, іже от Отця і сходящого, іже со Отцем і Сином сопоклянема і сославима глаголавшого пророки».*

Все ж таки, і ця формула згодом стала причиною спорів, головню, як на Заході додали до неї слова «і Сина», тобто, що Святий Дух походить від Отця і Сина, обґрунтовуючи це тим, що таким було навчання Апостолів і св. Отців.

У Євангелії від св. Івана написано: «Коли ж прийде той Дух правди, наставить вас на всяку правду: бо не від себе говоритиме, а що тільки почує, — казатиме, і що настане — звістить вам. Він прославить мене, бо з мого прийме і звістить вам. Усе, що має Отець — має; тимто я сказав, що з мого прийме і звістить вам» (Іван, XVI:13-15). Одна Особа Божа може одержувати від другої через походження, а Христос каже, що Святий Дух прийме знання речей від нього і звістить Апостолам. Св. Кирило з Олександрії каже про Святого Духа: «Він одержить від мене — означає природу, яку Святий Дух має від Сина, як Син має від Отця».⁴² На іншому ж місці каже: «Як Святий Дух прийде у ваші серця, Він вчинить вас подібними Богу, бо він походить від Отця і Сина».⁴³ В листі до Несторія св. Кирило писав: «Святий Дух є злучений з Сином, бо його називають Духом правди, а Христос є правдою; він походить від Нього так як і від Отця».⁴⁴

Св. Василій Великий у творі про Святого Духа каже: «Як Син є до Отця, так і Дух є до Сина, згідно зі старовинним порядком імен у формулі

й обидва видали твори Оригена. В тому часі Григор привів свого батька до православія, бо він був підписав т. зв. Формулу з Ріміні. На жадання батька, Григор був висвячений на пресвітера на Різдво 361 р. а на слідуочу Пасху виголосив свою славу проповідь про священство й вона послужила основою св. Іванові Золотоустому до твору під тією самою назвою, як також папа Григор I мав її на думці, пишучи свій твір «Про обов'язки душпастиря».

Св. Василій заснував нове єпископство в Созімі й висвятив Григора на першого єпископа, але останній його не прийняв, але був коад'ютором свого батька в Нанзіанзі, а по його смерті упралляв тією єпархією два роки, але відмовився її прийняти. В 379 р. він став адміністратором єпископства в Константинополі, де в каплиці Анастасії виголошував свої славі проповіді та навертав аріян. Ми вже згадували про його ролю на Соборі та відмовлення з престолу в Константинополі, після чого він жив дещо в Нанзіанзі, а згодом в рідному Аріанзі, де вмер в 389 р. на самоті. Його твори видав Мінь, Гр. Патр., томи 35-38.

* Denzinger, *Euchiridion Symbolorum*, p. 42.

⁴² S. Cyrilli *Al.*, *De Trinitate*, Migne, P. G., 45, p. 1011.

⁴³ Ibidem, 45, p. 585.

⁴⁴ Idem, *Epist. ad Nestorium*, Migne, P. G., 47, p. 117.

Хрищення».⁴⁵ Також св. Епіфаній писав: «Утішитель (Паракліт) повинен уважатися злученим з Отцем, бо він є з ним одного ества і Божества... Він (Святий Дух) є від Отця і від Сина», а трохи далі каже: «Ніхто не знає Духа крім Отця й, хіба Сина, від якого він походить і від якого він одержує».⁴⁶

Подібне про Святого Духа сказав Синод у Селевкії в 410 році (2-ге правило), кажучи: «Вірю... в святого животворящего Духа, святого живого Утішителя, що походить від Отця і Сина».⁴⁷

Вже з вище сказаного виходить, що формула з 381 року не мала на меті в цілості вичерпувати науку Церкви про Святого Духа, Третю Божу Особу, а лише підкреслити Божество Святого Духа, яке атакували пневматомахи. З огляду на те, що аріяни атакували Божество Сина, Другої Особи Божої, Отці в Константинополі дали таку формулу, що не виключала участі Божого Сина в походженні Святого Духа, ані цього не підкреслювала. І на таку формулу погодився папа Дамаз. За патріархом Фотієм, ухвали цього Синоду були подані папі і їх розглядав Синод у Римі в 382 р. Папа Дамаз додав нову формулу до Нікейської і тим надав їй вселенського значення.

Щодо третього правила цього Собору про права почеси єпископа Константинополю зараз по папі, папа Дамаз його відкинув, задержавши старий порядок почесей, що був визнаний у Нікеї. Цікаво, що т. зв. Розбійничий Синод у Ефесі в 449 р. не зачислив цього Собору до Вселенських, а папа Григорій Великий писав, що Римська Церква згаданого канону не визнала.⁴⁸

В часах папи Дамаза імператор Граціян проголосив едикта, яким наказував урядовцям не мішатися до суду єпископів, але їм помагати. На Синоді в Римі був проголошений канон священних Книг Нового Заповіту, зібраний і приготований св. Єронімом, що від 382 р. був іменований папським секретарем.⁴⁹

⁴⁵ S. Basili Magni, De Spiritu Sancto, in Migne, P. G., 32, p. 147.

⁴⁶ S. Epiphani, in Migne, P. G., 43, pp. 29, 30, 35.

⁴⁷ Hefele, II, p. 103; cf. Lamy, Concilium Seleucia, Louvain, 1868.

⁴⁸ Mansi, III, p. 595; cf. Photii Patr., De Synodis, ed. Justelli, p. 1143; cf. S. Leonis I PP, Ep. ad Anatolium, cap. 2.

⁴⁹ S. Gregorii I PP, Ep. 34: „Romana autem ecclesia eosdem canones vel gesta Synodi illius hactenus non habet, nec accepit; in hoc autem eam accepit, quod est per eam contra Macedonium definitum“, cf. Mansi, VI, pp. 626, 643.

⁵⁰ Св. Єронім, Отець Церкви, уроджений в Стридоні, Дalmатія, коло 342 р. був сином християнських батьків. Мавши 20 років, прибув до Риму для доповнення своїх студій. В 364—65 р. був охрещений папою Ліберієм і став монахом, а коло 373 р. виїхав на Схід і став анахоретом у пустині. На Сході студював східні мови, а єпископ Антіохії Павлін поставив його в сан пресвітера. В 381 р. Єронім був у Константинополі і там заприятелював з Григорієм Нанз., а вже на другий рік сповняв роль папського секретаря, і перекладав богословські твори з грецької на латинську мову, як сам про те писав (лист 123). Він не міг сидіти довго в Римі і вже в 385 р. вирушив знову на Схід, де приготував собі печеру біля Вифлєсму й там жив аж до своєї смерті в 420 році.

Св. Єронім є один з найбільших Отців Західної Церкви та дуже плідний письменник і знавець східних мов, що тоді на Заході було великою рідкістю. До нас дійшли його переклади та пояснення св. Письма; коментарі; догматично-по-

Коли імператор Теодосій відділив від західньої імперії Іллірію в 379 р., то папа Дамаз призначив там свого Апостольського Вікарія, еп. Асколія в Тессалоніці, а на другий рік Теодосій видає свій славний едикт «Про католицьку віру» (28 лютого 380), яким визнає віру св. Петра, що її проголошувала Римська Церква, єдиноправославною.

Папа Дамаз своїм великим авторитетом підніс повагу до пап у цілій Церкві, а його владі корилася також і світська адміністрація. В самому Римі папа відновив Церкву св. Лаврентія «Ін Дамазо», вибудував пам'ятник св. Севастіяна при Аппійській дорозі, на гробах своїх попередників і мучеників поставив епітафії, які сам уложив у формі коротких поем; а св. Єронім згадує, що папа писав твір про дівочтво.⁵¹ Папа Дамаз умер у 384 році і був похований у збудованій ним церкві при Ардентинській дорозі, між катакомбами Калікста й Домітілли. В 1902—03 р. там віднайдено написи, які потвердили вістку, що там був похований папа Дамаз із своєю матір'ю і сестрою.⁵²

38. Св. Сирікій (384—399).

Сирікій був сином римлянина Тибуртія і за пап Ліберія і Дамазу був дяконом,⁵³ а по смерті папи Дамазу в грудні 384 року був обраний одногосно на папу, хоч згаданий Урсін знову робив заколот, але імператор Валентиніан II підтримав папу Сирікія.

Ще за життя папи Дамазу до Риму наспіли запити єпископа Гімерія з Тарагони в справі хрищення, сповіді, священства та церковної дисципліни. Папа Сирікій відповів йому декретом від 10 лютого 385 р., покликуючись на своїх попередників. Цей декрет має стиль і форму імператорських едиктів.⁵⁴ При кінці декрету папа каже, що декрет той має таку саму силу, як і правила Соборів, і був призначений для Церкви в Іспанії, Галлії та Африці.

Синод у Римі (січень 380 р.), в якому звало участь 80 Отців, виніс дев'ять правил у справі дисципліни духовних, напр. перше правило забороняло висвячувати єпископа без згоди примаса, а папа мав бути про те завжди повідомлений, про що папа писав до єпископів Африки.⁵⁵ Десь тоді в Римі монах Йовініян виступав проти постів, добрих діл і вищої вартости безженного стану, тому папа виключив його з Церкви, разом із

лемічні твори, як напр. Про сретиків люсиферіан, Про дівочтво Пр. Діви Марії, Діялог проти пелагіан; з історичних творів найкращі такі: Про світлих мужів, Життя Павла монаха, Життя Малха, Життя св. Іларія; збереглися також коло 100 його гомілій та коло 125 листів. Його твори видані в Мінх, Лат. Патр., томи 22-30.

⁵¹ Писані пам'ятки папи Дамазу надруковані: *Migne*, P. L., 13, pp. 109 seq; *Epist.* pp. 347-76; cf. *Jaffe*, *Regesta*, I, nr. 232-254.

⁵² *Liber Pontificalis*, I, p. 213.

⁵³ *Ibidem*, I, p. 216.

⁵⁴ *Epist. Pontif. Roman.* ed. Coustant, Parisiis, 1721, p. 625, *Mansi*, III, pp. 655-661.

⁵⁵ *Jaffe*, I, pp. 40-42; cf. *Hefele*, II, pp. 45-48, 51.

його однодумцями, на Синоді в 390 р. та переслав його ухвали до Медіоляну св. Амвросієві і там вони були проголошені на Синоді.⁵⁶ Папа осудив також єпископа Боносія із Сардики, що зачав був маріологічну ересь, немов би Пречиста Діва Марія не була дівою. Папа казав митрополитові Анізієві з Тессалоніки проголосити цей засуд усім єпископам Іллірії.

Як згадано, імператор Граціан тимчасово приділив префектуру Іллірії (Дакія й Македонія) під адміністрацію східного імператора Теодосія (379 р.), але дійсний поділ стався щойно в 395 році.⁵⁷ В тому часі папа Дамаз іменував митрополита Асколія з Тессалоніки Апостольським Вікарієм, надавши йому особливі права. З листа Сирікія до митрополита Анізія видно, що без згоди митрополита в цілій Іллірії не можна було святити єпископа, він також мав головувати на Синодах тієї території і був найвищим суддею у своєму Вікаріяті, а тільки найважливіші справи папа застеріг собі. Про ці справи згодом згадував папа Іннокент I у листі до митрополита Руфа, покликаючись на папів Дамаза й Сирікія.⁵⁸

«Книга Архирейів» каже, що папа Сирікій виступав проти маніхейв у

⁵⁶ *Mansi*, III, pp. 663-664.

Св. Амвросій з Медіоляну, Отець Церкви, уродився к. 340 р. в Галії в родині префекта, і був наймолодшим із його трьох дітей. В 345 р. по смерті батька вернувся з родиню до Риму, і там його сестра Маркелліна зложила монаші обіти на руки папи Ліберія.

Амвросій знав добре грецьку мову й літературу, тому став ретором при дворі префекта Анікія Проба в Римі й виказав великі здібності, так що імператор Валентиніан іменував його консулярним губернатором для Лігурії й Емілії з осідком в Медіоляні, де сильно засіли аріяни, бо на місці єпископа Діонісія, засланого в кайданах, управляв Церквою арянин, Авксентій з Каппадокії, та переслідував католиків. Він умер в 374 р. і тоді настало заміщення в місті, а Амвросій дбав, щоб там був порядок.

Серед заміщення хтось крикнув: «Амвросій на єпископа», — і він був обраний єпископом Медіоляну, хоч ще був катехуменом. Він відмовився прийняти цей сан, але імператор затвердив і він був охрещений та прийняв свячення (грудень 374 р.), мавши 35 років життя. Він роздав усе своє майно вбогим і взявся до богословських студій, які злучив із своїм великим реторським талантом і скоро став славним проповідником, та поборював аріянів.

Саме в той час 380 р., трапився випадок, що єп. Амвросій не пустив до церкви східного імператора Теодосія, жадаючи від нього відбутися покаяння за видання наказу погрому населення Тессалоніки. Імператор прийняв покаяння. Під впливом проповідей св. Амвросія, навернувся на християнство найбільший Отець Західної Церкви, св. Августин, що жив тимчасово в Медіоляні. Св. Амвросій умер у Велику П'ятницю 397 р., два роки по смерті імпер. Теодосія, з яким його єднала велика приязнь.

Більшість творів св. Амвросія — це гомілії-коментарі. Він не мислитель-філософ, що в контемплляції роздумує над Божими правдами, але Пастир і державний муж, а його твори — це вияв життя й праці. Він типовий римлянин. Знані його прекрасні гимни. Його твори поділяють на: 1) езегетичні: 6 книг про Шостиднев'я, — сперті на твори св. Василя; Про Рай, про Каїна й Авеля, та інші із Старого Заповіту; 10 книг пояснень до св. Луки; 6 етично-аскетичні, та в) догматичні. Вони видані П. А. Баллеріні в Медіоляні в 1878 р. та передруковані в Мінь, Патр. Лат., томи 14-16.

⁵⁷ *Sozomenes H. E.*, VII:4; cf. *Demougeot E.*, A propos des partages de l'Illyricum, 386-395, *Actes du VIe Congr. intern. d'etudes byzant.*, I, Paris, 1950, pp. 87 seq; cf. *Palanque J. R.*, La prefecture du Pretore de l'Illyricum au IVe siecle, in *Byz.*, 21, 1951, pp. 5 seq.

⁵⁸ *Mansi*, VIII, pp. 751 seq.

Римі,⁵⁹ але в тому часі (383 р.) був у Римі св. Августин, що ще тоді сам був їх симпатиком, і він не згадує про те нічого. Можливо, що ця згадка відноситься до прискилліян, також називаних маніхеями. Ця гностична ересь була започаткована в Іспанії жінкою Агапе та ретором Гельпідієм, і до них долучився прискилліян, що своїми проповідями про ригоризм здобув собі багато прихильників.⁶⁰ Проти прискилліян був скликаний Синод до Сарагосси в 380 р., де їх осуджено й імператор Граціян їх заслав. Проти них виступав дуже гостро св. Мартин з Турс. Однак папа Сирікій відносився до них з любов'ю, тому багато з них вернулося до Церкви. Папа осудив єпископа Фелікса з Трієру за його переслідування прискилліян, а єпископам Іспанії видав інструкції, як їх приймати до Церкви.⁶¹ З другої ж сторони, папа просив імператора виступати гостро проти дійсних маніхейців, що мали дуже поганий вплив на християнську моральність.

Папа, як і його попередники, був зайнятий справою закінчення схизми в Антіохії, що продовжувалася за Флавіяна, і папа визнав Павліна законним патріархом Антіохії. По смерті Павлінового наслідника Євагрія в 392 р., Флавіян так покерував справою, що на його місце вже не був обраний наслідник. І тепер св. Іван Золотоустий та патріарх Теофіл з Олександрії вислали до Риму єпископа Акакія з Берое та просили папу Сирікія прийняти патріарха Флавіяна до єдності з Церквою. Це й сталося. Таким чином, схизма Мелетія в Антіохії була щасливо закінчена. Папа виявив лагідність і вирозуміння в тій справі.

З ім'ям папи Сирікія зв'язана будова базиліки св. Павла при дорозі до Остії, де був гріб Апостола. На місці старої церкви була збудована нова, величава базиліка з п'ятьма навами, яку папа посвятив у 390 році. Ще й досьогодні зберігся напис із його ім'ям на одній з колон при бічному вході.

Папа Сирікій умер у 399 році і був похований у катакомбах Прискилли, де знайдено напис на його гробі. Його пам'ять шанується 26 листопада.⁶²

39. Св. Анастасій (399—401).

Анастасій був римлянином, син Максима.* В його очах велася в Єрусалимі гаряча дискусія над творами Оригена, якого прихильниками були св. Єронім і Руфін. Однак в 392 р. обидва вони увійшли в якийсь конфлікт із

⁵⁹ *Liber Pontificalis*, I, p. 216; cf. *Loomis*, p. 84.

⁶⁰ *Langen*, op. cit., I, p. 663.

⁶¹ *Loomis*, p. 84; Гефеле (II, стор. 69-77) подає 105 дисциплінарних правил Синоду в Картагені про дисципліну духовних і мирян, напр., 24-те правило каже виключити з церкви такого, що вийшов би з церкви в час проповіді священика; 36-те каже священикам просити св. Мира в своїх єпископів; 38-ме дає право дияконам давати св. Евхаристію за наглої необхідності, а 88-ме каже виключати з Церкви кожного, хто пропустив би св. Літургію в неділю для розваги (напр. пішов би до театру).

⁶² *Rossi*, *Inscriptiones*, II, pp. 102, 138.

* *Mansi*, III, pp. 939 seq.

монахом Атергієм із Скети, і мабуть у тій справі Руфін їздив до Риму і там (397 р.) переклав твір Орігена «Про принципи» з грецької на латинську мову.

Однак, св. Єронім змінив свою думку про твори Орігена й писав до папи Анастасія, виказуючи в них блуди, як також старався прихилити до своєї оцінки патріярха Теофіля з Олександрії, який до 400 року залишився прихильником Орігена. Щойно коли в цей диспут умішався св. Іван Золотоустий, патріярх Теофіль скликав у 400 р. Синод до Олександрії і на ньому осудив деякі думки Орігена й виступив проти них у своїх Великодніх посланнях в роках 401—404.* Патріярх Теофіль просив папу Анастасія підтвердити це осудження, а що папа не знав грецької мови, казав написати з творів Орігена всі некоректні місця й перекласти їх на латинську мову, а щойно тоді їх осудив. Ця перша проти-Орігенова криза проминула скоро і його твори знову були у великій пошані.⁶³

Св. Єронім, дуже гострий у словах, каже про папу Анастасія, що він «був святий чоловік і багатий у своєму вбожестві». При кінці його короткого понтифікату зачався рух північних, т. зв. варварських народів та їх сильний напір на римську державу. Папа Анастасій умер в грудні 401 р. та був похований на кладовищі «Урзус Пілетус» недалеко від Портуенської брами.⁶⁴

40. Св. Інокент I (401—417).

Син Інокента, уродився в Альбано й був на службі Церкви в Римі.⁶⁵ По смерті Анастасія був обраний на папу. Його велику вченість, енергію та ревність можна бачити в змісті його листів, що дійшли до нас. Папа, перш за все, виступив гостро проти решток схизми Новатіяна в Римі, відібравши від них церкви. Він також виступав проти еретиків монтаністів та прискилліян, а гострий едикт імператора Гонорія з 22 лютого 407 р. проти згаданих ересів приписується впливові папи Інокента.⁶⁶

Візиготський аріянський король Аларік з'явився перед мурами Риму, а папа за всяку ціну хотів зберегти місто перед руїною, тому пішов їм на уступки, а навіть погодився поїхати на чолі посольства до імператора в Равенні, щоб довести якимось до миру з готами, але всі заходи папи не увінчалися успіхом і готи зайняли Рим у 410 році та його поруйнували. На щастя, їх перебування в Італії не тривало довго.

Папа Інокент I, як і три його попередники, підтвердив права й привілеї митрополита Руфа з Тессалоніки, Апостольського Вікарія для епархій іллірійської префектури, вичисливши території, які до нього належали.⁶⁷

* Mansi, III, pp. 973-977.

⁶³ Acta SS, September, III.

⁶⁴ Loomis, p. 86.

⁶⁵ Liber Pontificalis, I, pp. 220-224.

⁶⁶ Codex Theodosianus, ed. P. Krüger, Berlin, 1905, XVI:5, 40.

⁶⁷ Mansi, III, pp. 1058-1063; Schwartz E., Die sogenannte Sammlung der Kirche von Thessalonich, Festschr. f. R. Reitzenstein, Leipzig-Berlin, 1931, pp. 137 seq; cf. Langen J., Geschichte der römischen Kirche, I, bis zum Pontifikate Leos I, Bonn, 1881, pp. 668 seq.

З усіх сторін зверталися до папи єпископи за рішеннями в різних спірних і неясних справах, а папа давав їм відповіді, напр. до Еспанії,⁶⁸ до Британії,⁶⁹ до Галлії,⁷⁰ до Македонії.⁷¹ Папські декрети рішали справи юрисдикції, священств, приймання до Церкви єретиків та справи чернецтва.

Синод єпископів північної Африки, зібраний у Картагені 404 року, що осудив монтаністів, вислав до папи своїх делегатів з проханням затвердити ухвали. І завдяки впливові папи появився згаданий едикт імператора Гонорія.⁷²

І зі Сходу зверталися до папи за поміччю. Св. Іван Золотоустий, патріярх Константинополя, попав у конфлікт з імператором Аркадієм, за критику життя його жінки Євдокії, яку порівняв до Іродіяди. І коли св. Іван Золотоустий прийняв у себе гостинно прогнаних з Олександрії ченців, що їх осудив патріярх Теофіл за прихильність до навчання Оригена, проти нього був скликаний Синод, що складався переважно з єгипетських єпископів. Цей Синод скликав патріярх Теофіл у палаті недалеко від Халкедону, званій «під Дубом», тому й Синод одержав від цього свою назву «Синоду під Дубом». На ньому св. Іван Золотоустий був скинутий з престолу і засланий, спершу на короткий час, а потім настало, і тому просив у папи допомогу.⁷³ Папа пропонував скликати ширший Синод до Тессалоніки й йому звертався до обох імператорів із проханням доставити туди патріярха Теофіла. Однак через прихильність Аркадія до Теофіла, цього не вдалося виконати. Св. Іван Золотоустий уже із заслання писав до папи, дякуючи за всі його старання, а папа потішав його та заохочував до витримки.⁷⁴ Папа не визнавав патріярхом Атика, що був поставлений на місце Золотоустого⁷⁵ і в листі до патріярха Антіохії, жадав уписати ім'я Золотоустого в диптихи його церкви, що й сталося.⁷⁶ Папа писав і до інших східних єпископів у різних справах.⁷⁷

⁶⁸ *Mansi*, III, pp. 1063-1065.

⁶⁹ *Constant*, XXXIX.

⁷⁰ *Ibidem*, II, VI, XXV, XXXVIII.

⁷¹ *Ibidem*, Ep. XVII.

⁷² *Hefele*, II, pp. 98 seq.

⁷³ *Ibidem*, pp. 89-97. cf. *Mansi*, III, pp. 1081-1094.

⁷⁴ *Constant*, I, Ep. XI et XII.

⁷⁵ *Ibidem*, Ep. XXII et XXIII.

⁷⁶ *Ibidem*, Ep. XIX et XX.

⁷⁷ *Ibidem*, Ep. XXI et XXIV.

Св. Іван Золотоустий, Отець Церкви, уродився в Антіохії коло 347 р. і вмер на засланні в Понті 14 вересня 407 року. Він виховувався в часи схизми Мелетія. Його батько був старшиною в сирійській армії і вмер дуже скоро, а 20-літня мати, Антуза, сама виховала Івана і старшу його сестру. Іван жив в Антіохії і коло 367 р. познайомився з патріярхом Мелетієм і за його впливом посвятився студіями богослов'я, а по трьох роках студій був поставлений в чин читця. Скоро постригся в ченці і жив у невеличкій печері під Атїохією. В 381 р. патріярх Мелетій висвятив його на диякона, а його наслідник Флавіян поставив його в сан пресвітера. З того часу о. Іван став проповідником і своїми славними проповідями здобув собі великий розголос. Цей період був для нього найбільш продуктивним і поставив його в ряди Отців Церкви, а св. Єронім у 392 р. зарахував св. Івана до славних мужів, бо вже тоді він був відомий у цілій імперії.

У Константинополі помер патріярх Нектарій в 397 р., а імператор Аркадій казав спровадити св. Івана Золотоустого до Константинополя і він був висвя-

Як диспут у Єрусалимі прибрав гострої форми, а Орігеністи стали нападати на св. Єроніма і ченців у Вифлєсмі, папа взяв їх в оборону та висловив догану патріярхові Івану за занедбання своїх обов'язків, через що був вбитий один чернець і спалені монастирські забудовання. У спільці з орігеністами діяли пелагіяни і проти них відбувся в Єрусалимі Синод (червень 415 р.),⁷⁸ що осудив Пелагія, але другий Синод виступив в обороні Пелагія і писав до папи.⁷⁹ Тепер єпископи Африки зібралися до Картагени 416 р. та потвердили осудження Пелагія, разом з Келестієм.⁸⁰ Це саме вчинили єпископи Нумідії на Синоді в Мілеве 416 р.⁸¹ Обидва згадані Синоди північної Африки просили папу Іннокента I затвердити їх рішення, а п'ять єпископів, між якими був і св. Августин, виклали перед папою навчання Пелагія та свою думку про нього.⁸² Папа вислав їм своє признання, а оправдуючі рішення Синоду в Діясполісі (грудень 415 р.) скасував.⁸³ У наслідок того Пелагій вислав папі своє Ісповідання Віри, але папа вже

чений на єпископа 26 лютого 398 року, патріярхом Теофілем з Олександрії. Своїми проповідями та реформами він здобув любов своїх вірних. В 401 р., будучи в Ефесі, позбавив сану 6 єпископів за симонію, а одного висвятив, а згодом дуже гостро виступав проти неморальності імператорського двора, чим почулася ображеною Євдокія, жінка Аркадія, і за її почином відбувся «Синод під Дубом». Однак, як настало землетрясіння, нарід домагався повороту св. Івана й він був на короткий час відкликаний із заслання, але вже 24 червня 404 р. був засланий знову, а на його місце поставлений Арсакій, а згодом Аттік.

Старання папи Іннокента і приятелів святого не помогли й він був засланий у місцевість недалеко від Кавказу, але не видержав трудів і 14 вересня 407 р. помер подорожжю, в місцевості Комана (Понт). Його останні слова були: «Докса то тео пантон генекен — Слава Богу за все». В 438 р. його мощі були перенесені до церкви св. Апостолів у Константинополі, де вже було поховане тіло імператриці Євдокії.

Св. Іван Золотоустий — найкращий проповідник з усіх Отців Східної Церкви. В його проповідях немає багато філософії, а більше прикладів із самого життя, а його відношення до слухачів, як батька до дітей. По ньому залишилося 640 езегетичних гомілій, як також окремі твори: Про жидів і поган, Про Божество Христа, В честь Вавили, Про монашество, Порівняння короля з монахом, Про дівочтво, Про священство, Про суєту, Як батьки мають виховувати свої діти і т. д. Залишилося коло 240 листів, а між ними два до папи Іннокента. Його твори видав Мін, Грецька Патрологія, томи 47-63.

⁷⁸ *Mansi*, IV, p. 307.

⁷⁹ *Ibidem*, IV, p. 316.

⁸⁰ *Ibidem*, IV, p. 321.

Пелагій, мабуть уроджений в Шотландії або Ірландії, перебував тимчасово в Римі в часи папи Анастасія та Іннокента I і там написав свій твір «Про віру в св. Трійцю» і розпочав нову ересь. Він заперечував первісне перебування чоловіка в раю і первородний гріх, а визнавав усі пожадання людини природніми, як і смерть людського тіла. За ним гріх пішов у світ за прикладом Адама, а ціла його філософія була більше поганська, ніж християнська. Він казав, що моральна сила чоловіка, скріплена аскетизмом, має в собі силу хотіти й досягнути ідеал чесноти, а вартість відкуплення Христом обмежував до Його прикладу, і казав, що з тими чеснотами чоловік може побідити гріх і без Божої благодаті. Цю ересь у нових часах повторив Мартин Лютер.

⁸¹ *Hefele*, II, p. 113.

⁸² *Ibidem*, II, 114 seq; cf. *Mansi*, IV, pp. 334 seq.

⁸³ *Innocentii I PP*, Ep. XXVII et XXXIII.

не мав змоги на нього відповісти, бо вмер 12 березня 417 року і був похований в катакомбах Понтиніяна.⁸⁴

41. Зосим (417—418).

Зосим був грек,⁸⁵ син Авраама, тому дехто думав,⁸⁶ що він жидівського походження, але це малоправдоподібно.⁸⁷ В час висвяти нового папи в Римі був єпископ Патрокль із Арльсу і він здобув довір'я папи, тому ще того самого року був затверджений митрополитом для Галлії та іменований Апостольським Вікарієм для тієї провінції. Ніхто з Галлії не міг їхати до Риму без його супровідного листа. Це стало причиною незадоволення єпископів інших галлійських престолів, напр. Нарбон, Вієн ітд.

Осуджений пелагіянець, Келестій, що був прогнаний із Константинополя, поїхав до Риму з метою свого оправдання. Папа Зосим скликав Синод у церкві св. Климента, куди було закликано Келестія. Йому прочитано ухвали Синоду в Картагені з 411 р., які його осуджували, та запропоновано припинити своє навчання. Він заявив, що визнає науку, виложену папою Іннокентом I у його листах. Покірною поведінка Келестія викликала милосердя в папи Зосима й він написав до єпископів Африки, щоб упродовж двох місяців вислали свої закиди проти Келестія до Риму, разом із своїми делегатами. Незадовго потім і сам ересіярх вислав папі своє визнання віри, дуже хитро стилізоване, і папа ще раз написав у тій справі до Африки.

Архиепископ Аврелій із Картагени відкрив у квітні 418 р. Синод у складі коло 200 Отців і там ще раз зібрано всі докази проти еретиків і папа затвердив їх осудження. Таким чином, Пелагій був осуджений.⁸⁸

Однак, ще ця справа не забулася, як африканський пресвітер Апіярій із Сікки, тимчасово відсторонений своїм єпископом Урбаном, учнем св. Августина, заапелював до папи Зосима. Папа казав його знов допустити, а як єпископ противився, вислав туди своїх легатів для прослідження справи. З цього вийшов диспут у справі апеляцій до Риму. Легати покликалися на правила з Нікеї, але в дійсності це були правила із Сардики, що переховувалися в Римі разом із Нікейськими без окремого заголовку. Натомість, в Африці були знані більше Нікейські, за якими духовні, покарані своїм єпископом, зверталися перше до Синоду, а щойно аж потім до Риму. Однак смерть папи Зосима не дозволила йому довести справу до кінця.

Він умер 26 грудня 418 р., а «Книга Архирейів» приписує йому видання декрету в справі дияконських риз, свячення свічок на Пасху та заборону духовним відвідувати деякі місця, напр. ресторани. Про життя папи Зосима до його вибору не знаємо докладно нічого, тому вищезгадані диспути

⁸⁴ *Liber Pontificalis*, I, pp. 222; cf. Loomis, p. 88.

⁸⁵ *Liber Pontificalis*, I, p. 225.

⁸⁶ Harnack, *Sitzungsberichte der Berl. Akademie*, 1904, p. 1050.

⁸⁷ Duchesne, *Histoire ancienne de l'Eglise*, III, p. 228.

⁸⁸ Duchesne, loc. cit.; cf. Grisar, *Geschichte Roms und der Päpste im Mittelalter*, I, p. 285.

з єпископами Африки вказують, що він не визнавався добре в традиціях Римської Церкви, отже мусів бути з-поза Риму, може й тому він був першим папою без літургійного почитання. Його тіло було поховане в церкві св. Лаврентія в Агро Верано.⁸⁹

42. Св. Боніфат I (418—422).

Боніфат був сином римського пресвітера Йокунди, а папа Дамаз поставив його в сан пресвітера.⁹⁰ Він був легатом папи Іннокента I до Константинополя в 405 р., мабуть, у зв'язку зі справою св. Івана Золотоустого. По смерті папи Зосима частина римських духовних, головно диякони, обрали на папу архидиякона Евлалія та зайняли базиліку в Лятерані. Натомість вища ієрархія, зібрана в церкві св. Теодора, обрала знаного й вченого пресвітера Боніфата. Обидва вони були висвячені на єпископів: Евлалій у Лятерані, при чому туди спроваджено хворого єпископа з Остії, а Боніфат у церкві св. Маркелла, при співучасті 9 єпископів і 70 пресвітерів.

З цього приводу в місті настало замішання, а префект Симмах, неприхильний Боніфатові, довів до відома імператорові Гонорієві до Равенни про події в Римі, і Боніфат був виселений з міста. Імператор скликав Синод єпископів до Равенни (лютий-березень 419 р.), але там не дійшло до порозуміння і заплановано інший Синод на місяць травень і в ньому мали б узяти участь єпископи Італії, Галлії та Африки. Обом обраним наказано вийти з Риму аж до остаточного рішення, при чому єпископ Ахіль із Сполета мав провести всі відправи на Свято Пасхи. Боніфат ждав у катакомбах Фелічітас, а Евлалій в Анціюмі. Однак, останній не витримав і в саму Велику Суботу увійшов до Лятерану, але імператорські відділи його усунули, а Боніфат був визнаний законним папою.⁹¹ Евлалій одержав єпархію в Тосканії і так закінчився спір.

З Церквою в Галлії вийшла трудність, бо архієпископ Іларій з Нарбонни хотів посадити єпископа на одну незайняту єпархію, але цьому спротивився митрополит Парокль з Арльсу на основі своїх повноважень, наданих йому папою Зосимом. Він також задумав судити єпископа з Валенсу, але папа Боніфат обмежив його повноваження, доручивши Синодові єпископів розглянути справу Максима.

Подібною була справа з Церквою в Африці щодо апеляції пресвітера Апіярія і, як довідуємося з листа єпископів від 31 травня 419 р., справа була рішена задовільно. До Риму надійшла інша апеляція Антонія з Фуссули, якого осудив був Синод у Нумідії за старанням св. Августина.⁹² Папа рішив, що як його невинність буде доказана, то папа зніме з нього кару.

⁸⁹ Rossi, *Bulletino d'Archeologia Christiana*, Roma, 1881, pp. 91 seq.

⁹⁰ *Liber Pontificalis*, I, pp. 227-229.

⁹¹ Jaffe, *Regesta*, I, pp. 51 seq.

⁹² *S. Bonifatii I PP.*, Ep. 12, in Mansi, IV, p. 396; cf. *Leclercq, H.*, *Gallicane*, in *Dict. d'Archeol. chretienne*, 6 (1929), Paris, pp. 395 seq; cf. *Dvornik F.*, *The Idea*, pp. 36 seq.

Св. Августин, Отець Церкви, уродився в Тагасте, Нумідія, в 354 р. і був сином поганина Патрікія та християнки св. Моніки. Вчився в Картагені і там вступив

В часі понтифікату Боніфата I зачалось намагання Константинополя перебрати Іллірію під свою юрисдикцію. Імператор Теодосій II (408—450), син Аркадія, в 421 році, взявши за претекст відмову папи затвердити єпископа Перігіна в Коринті, обраного без згоди митрополита Руфа з Тессалоніки, видав едикта про перенесення спархій Іллірії під юрисдикцію патріарха в Константинополі. Папа запротестував перед західним імператором Гонорієм, дядьком Теодосія II, і той відкликав едикта. Все ж таки, цей едикт увійшов у збірник законів Теодосія (в 438 р.) і Юстиніана I (в 529 р.), та став причиною незгоди. Папа заборонив⁹³ в 422 р. ще раз святити будького в Іллірії без згоди Апостольського Вікарія в Тессалоніці.

«Книга Архидієрів» приписує папі відновлення заборони дотикатися жінкам до священних посудин, подавати кадило, а невірникам давати духовні посади. Папа вмер 4 вересня 422 року й був похований на кладовищі Максима при Саларській дорозі, а його пам'ять шанується 25 жовтня.⁹⁴

у потанське подружжя, з якого мав сина Адеодата. В 383 р. виїхав до Італії, де викладав реторику в Римі й Медіоляні, і залюбки слухав проповідей св. Амвросія, який навернув його на християнство. Августин охрестився в 387 році, а за чотири роки став пресвітером у Гіппо (Африка). В 396 р. став єпископом у Гіппо. Він помер у час вандальського наїзду на Африку.

Св. Августин — один з найбільших Отців Церкви. Він — великий спекулятивний ум, що з легкістю зміг вияснити найважчі проблеми християнської віри. Ціла його філософія оперта на філософії Платона. Крім того, св. Августин є добрий психолог, богослов, проповідник, мораліст та історик. Він писав на всі теми, а навіть і поезію. При тому керувався великим милосердям і любов'ю до всіх, а при великих своїх здібностях розв'язував проблеми, і ці його розв'язки вже за його життя були високо шановані цілою Церквою. Його думка мала велике значення.

Св. Августин дуже шанований християнами Сходу, що залюбки його цитують. По ньому залишилася велика літературна спадщина, яку він сам зібрав у творі «Ретрактаціонес» (з 427 р.) і налічує 94 твори, між якими найголовніший — його «Сповідь», що є історією його життя аж до смерті матері св. Моніки в 387 році. Його твори ділять на: 1) філософські, 2) апологетичні, 3) ерзетичні, 4) догматичні, 5) полемічні, 6) морально-пастирські. Також залишилося по ньому коло 363 проповіді, та коло 220 листів, з яких деякі є богословськими трактатами. Подамо латинські назви деяких його творів:

1) *De Apto et Pulchro, Contra academicos, De beata vita, De ordine, De immortalitate animae, De musica*, libri 6, *De quantitate animae, De magistro*; 2) *De Civitate Dei*, libri 22, *De Divinitate Daemorum, Adversus Judaeos*; 3) *De Doctrina Christiana, Tractatus in Joannis Evangelium, De Genesi contra Manichaeos*; 4) *De Trinitate*, libri 15, *Euchiridion ad Laurentium, De Fide Rerum quae non videtur, De Fide et Operibus*; 5) *De haeresibus, De moribus Ecclesiae catholicae et de moribus Manichaeorum, De Duabus Animis contra Manichaeos*; 6) *Speculum, De Mendacio, De Continentia, De Patientia, De Opere Monachorum, De Cathesantibus Rudibus* etc.

S. Augustini, Opera Omnia, in Migne, P. L., vols. XXXII-XLVII.

⁹³ *Codex Theodosii*, XVI:2, 45; cf. Constant, I, pp. 1029 seq; cf. Zeiller J., *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*, Paris, 1918, pp. 365 seq; cf. Dvornik F., *The Idea*, p. 29; cf. *Idem*, *Les Legendes*, pp. 248 seq; cf. Honig R., *Beiträge zur Entwicklung des Kirchenrechts*, Gfitt. Rechts. Studien, 12 (1954), pp. 30 seq.

⁹⁴ *Liber Pontificalis*, I, p. 228; cf. Baronii, *Annales* VII, pp. 152-231; cf. Loomis, p. 90.

43. Св. Келестин I (422—432).

Келестин був син римлянина Пріска, а папа Іннокент I згадував про нього в листі до св. Августина в 416 р., як про диякона. Від св. Августина довідуємося, що 10 вересня 422 р. Келестин був обраний на папу однодушно. Папа по смерті св. Августина написав до єпископів Галлії про його святість, вченість і ревність, відкидаючи всі напади, роблені йому семіпелагіянами, головню Іваном Кассіаном та його прихильниками.

Понтифікат Келестина I був дуже важкий і неспокійний, через заклоти маніхеїв, пелагіян, новатіян та донатистів, а крім того з півночі знову сунули варвари. Імператриця Плакида, що правила від імені Валентиніана III, прогнала з Риму маніхеїв і інших еретиків, а папа ще раз осудив блуди пелагіянина Келестія, а в 429 р. вислав на Британські острови місіонерів Германа та Лупа, і вони боролися там проти пелагіянства.

У Галлії папа Келестин піддержав єпископів Нарбонни й Вієн проти намагань митрополита Арльсу захопити верховну владу над усіма єпархіями в Галлії, а єпископам Апуллії й Калябрії радив поучувати вірних, щоб дотримувалися церковних законів та не мішалися до вибору духовництва, бо й найсильніше їхнє бажання не є міродайним у важливих справах Церкви. Всі винні будуть покарані гострими карами.

Справа пресвітера Апіярія виринула ще раз. Синод в Африці (418 р.) виніс ухвалу, що ніхто з духовних, з пресвітерами включно, не може апелювати до Риму, поминувши свою власну ієрархію. Тим часом, на другий рік, папський легат Фавстин знову занадто втручався в справи Церкви в Африці, дарма що ієрархія покликалася на Нікейські правила. Проте папа Боніфат I справи Апіярія не докінчив, бо останній погодився зі своїм єпископом Урбаном і одержав від нього інше призначення. Однак, за папи Келестина він знову впав у свої попередні блуди й був відлучений, а тоді ще раз заапелював до Риму.⁹⁵ Папа тимчасово припинив кару й вислав до Африки того самого нетактовного легата Фавстина для прослідження. Та цього разу Апіярій визнав себе винним. При тій нагоді єпископи Африки писали до папи письмо з домаганням залишити Церкві в Африці справи суду над нижчими духовними, а тільки єпископи мали б апелювати до Риму.⁹⁶

Найважливішою справою понтифікату папи Келестина було осудження ересі патріарха Несторія з Константинополя на Соборі в Ефесі 431 року. Сам Несторій походив із Сирії, де був ченцем і пресвітером та проповідником в Антіохії. По смерті патріарха Сізінія (грудень 427 р.), старанням імператора Теодосія II в квітні 428 р. Несторій був обраний патріархом Константинополя. Він дуже гостро виступав проти аріян та проти т. зв. чотирнадцятників у Малій Азії, як також проти новатіян та македонян. А проте він приймав у себе пелагіян, осуджених і прогнаних з Риму в час

⁹⁵ *Hefele*, II, p. 127.

⁹⁶ *Mansi*, IV, 401 seq.

папи Келестина, хоч добре знав причину їх осудження та писав в тій справі два рази до папи. Щоправда, безпосередньої відповіді він не одержав, але Марій Меркатор, учень св. Августина, написав про те цілий меморіал і на тій основі імператор прогнав пелагіян із столиці.⁹⁷

Історик Сократ (7:32) оповідає, що патріарх Несторій спровадив з Антіохії пресвітера Анастасія, який у своїх проповідях говорив, що Пречиста Діва Марія породила лише Христа-Чоловіка, тому не треба її називати Богородицею, дарма, що такий вислів був в уживанні Церкви (напр. св. Атанасій уживав його). Це викликало в столиці неспокій. Але в обороні Анастасія виступив патріарх Несторій. І коли єпископ Прокль із Сизики виголосив у присутності Несторія проповідь, у якій назвав Пречисту Діву Марію Богородицею, то патріарх зараз же в своїй проповіді його поправив, вияснюючи людям, що її так не треба називати. При кінці 428 і спочатку 429 р. він зачав проголошувати свої гомілії, називаючи її Христородицею та твердячи, що Бог не народився з Марії, але пройшов (трансіт) через Марію і вона є немов пурпуровою одежею Христа, бо будучи людиною, не могла породити Бога.⁹⁸ Проти такого навчання виступив пресвітер Пилип та світський чоловік Євсей (згодом єпископ Дорилеї).

Як це навчання зачало ширитися між єгипетськими ченцями, патріарх Кирило з Олександрії написав до них Пасхальне послання в 429 р., в якому цю ересь осудив. Він писав також до патріарха Несторія, де між іншим говорив, що не він (Кирило) і його письмо (до ченців), але сам Несторій і його приятель є причиною неспокою в Церкві. Дійшло до того, що вже дехто не називає Христа Богом, але Божим оруддям (інструментом), або богоносним чоловіком. При такому пониженні віри він не міг мовчати і хай сам Несторій скаже, що він відповість єпископові Риму, Келестинові, та іншим єпископам, як вони його запитують: чи Несторій дійсно писав і говорив те, що про нього говорять. Також приходять з усіх провінцій Сходу неприхильні вісті про Несторія, і він може від них усіх відняти журбу, як знову прийме вислів «Богородиця». Свою кореспонденцію з Несторієм, його богозневажливі проповіді, та свій власний твір проти нього св. Кирило вислав до Риму.⁹⁹ Римський архидиякон Лев (згодом папа Лев I Великий) вислав усі ці речі до Івана Кассіяна в Марсильї, а він на їх основі написав твір «Про втілення Христа проти Несторія».¹⁰⁰ І патріарх Несторій також написав до папи Келестина I.¹⁰¹ Так зачалася нова суперечка.

В 430 р. папа скликав Синод у Римі, на якому розглянено цілу справу. Папа похвалив ревність св. Кирила та дав йому доручення проголосити

⁹⁷ *Marius Mercator*, *Epistola de dicrimine inter haeresim Nestorii et dogmata Pauli Samosateni, Ebionis, Photini atque Marcelli*, Migne, P. L., 48, pp. 773 seq; *idem*, *Nestorii blasphemiarum capitula XII*, *ibidem*, pp. 907- 932.

⁹⁸ *Nestorius scripsit*: „Ferri tamen potest hoc vocabulum propter ipsam considerationem, quod solum nominetur de virgine hoc verbum propter inseparabile templum Dei Verbi ex ipsa, non quia mater sit Dei Verbi; nemo enim antiquiorem se parit“.

⁹⁹ *Mansi*, IV, pp. 587-618; *S. Cyrilli Epist. II*, *ibidem*, pp. 883 seq; *ibidem* IV, pp. 887.

¹⁰⁰ *Joannis Cassiani*, *De Incarnatione Christi contra Nestorium*, Migne, P. L., 50, pp. 9-272.

¹⁰¹ *Mansi*, IV, pp. 1021-1024.

декрет Синоду в Римі на Соборі східних єпископів. Листи папи Келестина I до Несторія, до Константинополя, до Антіохії та до св. Кирила мають дату 11 серпня 430 року.¹⁰²

Згідно з рішенням папи, Несторій мав виректися ересі впродовж десяти днів, а вже сам св. Кирило уложив формулу відречення на Синоді єгипетських єпископів. Ці його «анатема» були суттю його твору проти Несторія, і мали схвалення папи Келестина I.

Однак, проти анатем св. Кирила виступили від патріярха Івана з Антіохії: Андрій з Самосати і Теодорет із Киру, а Синод антіохійських єпископів проголосив свої закиди проти св. Кирила, і в них заперечили «гіпостатичну єдність» Особи Христа (грецькою мовою: *генозіс кат*, *гіпостазіс*; також: «фізіке *генозіс*»), уважаючи його формулу неправильною. При тій нагоді сам Несторій відповів св. Кирилові своїми 12-ма протианатемами, де ще раз уповні піддержав свою ересь. Крім того він у суботу й неділю, 13 і 14 грудня 430 року, виголосив проти св. Кирила проповіді, в яких ще виразніше зформулював свою ересь, твердячи, що Пречиста Діва Марія не породила Христа-Бога, Боже Слово-Логос, але лишень орган, святиною для Нього, якою був Христос-Чоловік, немов «одухотворена царська пурпура». Втілене Боже Слово не страждало і не вмирало, але воскресло із мертвих того, в якому було втілене. Логос і Чоловік мають бути почитані разом, бо «через того, що родить почитаю того, хто є народжений, казав Несторій. Він пробував оправдати себе перед папою і ждав на рішення Синоду.¹⁰³

Папа писав ще листи до митрополита Руфа з Тессалоніки, єпископа Флявіяна з Філіпополісу та патріярха Ювеналія в Єрусалимі, він в усіх листах писав про неправильність вислову Несторія та про своє доручення проголосити це на Соборі, і що це мав зробити патріярх Кирило.

За згодою імператора Теодосія II Собор був скликаний до Єфесу, і туди папа вислав своїх легатів, єпископів Аркадія й Проекта, та пресвітера Пилипа, що мали діяти разом із св. Кирилом, і про те папа писав у своєму листі до імператора (15 травня 431 р.) та до Отців Собору.¹⁰⁴

Собор зачався 22 червня 431 р. в Єфесі і на ньому головував св. Кирило, як «Заступаючий місце Найсвятішого й Блаженнішого Архієпископа Римської Церкви Келестина».¹⁰⁵ Того дня вранці зібралося 160 Отців, а

¹⁰² Ibidem IV, pp. 1017, 1025, 1035, 1047.

¹⁰³ Ibidem, V, p. 753.

¹⁰⁴ Ibidem, IV, pp. 1283, 1291.

¹⁰⁵ Св. Кирило ур. 370, а помер 27 червня 444 р. по 32 роках патріярхату. Він — Отець Церкви, із сильним вибуховим характером; як ішлося про оборону католицького навчання, він не знав труднощів. З другої ж сторони, він був дуже покірний у відношенні з людьми, напр., у відношенні до свого вчителя, сповідника й дорадника, св. Ісидора.

Св. Кирило, це глибокий мислитель, але в поборюванні Несторія мав деякі неправильні вислови, напр. «мія фізіс ту Теу Логу сесаркомене» — «Одна воплощена природа Божого Слова», та його уникання ужити «фізіс» — природа, як говорив про дві природи Христа, були згодом використані монофізитами.

Твори св. Кирила можна поділити на: 1) езегетичні: Про почитання Бога Духом і Правдою, Пояснення Пентатевху, Пояснення Ісаїї, Малих Пророків і св.

ввечері було вже 198. Сам патріарх Несторій не з'явився, хоч і був закликаний імператором. Не було також патріарха Івана з Антіохії.

Собор в Ефесі відбув сім сесій та схвалив Томос і шість правил. Осудження патріарха Несторія (1 сесія) звучало: «Безбожний Несторій не послухав наших рад і не прийняв святих і богобоязних єпископів, висланих нами; ми з необхідності самі розглянули його богозненавжництва, висновуючи з його писань і листів та з виголошених ним недавно проповідів у цій митрополії: його думки й навчання безбожні. Ми через його впертість змушені канонами і листом (до Кирила) від Нашого Святішого Отця і Приятеля Келестина, Єпископа Римської Церкви, з рясними сльозами дійти до такого важкого суду проти нього: Господь наш Ісус Христос, що був ним богозненажений, рішив через цей Святий Собор, що названий Несторій має бути позбавлений своєї єпископської гідності і виключений від усякої єдності з єпископами».¹⁰⁶

Одним з останніх і далекосяглих рішень папи Келестина I було вислання св. Патрика до Ірландії, де він трудився для християнізації цього краю і став Апостолом ірландського народу. З пам'яттю папи Келестина зв'язують також відбудову церкви Пресвятої Богородиці на Затибр'ю, знищеної візиготами в час їх наїзду на Рим, як також церкви св. Сабіни. В церкві на кладовищі Прискилли були розмальовані фрески, що представляли Собор в Ефесі, і в тій церкві папа був похований. Його пам'ять Захід шанує 6 квітня, а Схід 8 квітня. Збереглися також деякі його декрети й листи.¹⁰⁷

44. Св. Сикст III (432—440).

Сикст був духовним у Римі та боронив св. Августина, коли на нього нападали пелагіани. Обраний на папу однодушно¹⁰⁸, Сикст III затвердив акти й ухвали Собору в Ефесі, що наспіли до Риму по смерті папи Келестина. Церква в Антіохії не зразу погодилася на осудження навчання Несторія, тому була якийсь час в ізоляції. Врешті св. Кирило і патріарх Іван із Антіохії склали в 433 р. «Символ єдності»,¹⁰⁹ але Андрій з Самосати й інші антіохійці і далі настоювали, що слово «Богородиця» є еретич-

Івана (156 гомілій); залишилися також фрагменти пояснень до св. Матея, листа св. Павла до Римлян і інші; 2) апологетичні: Проти Юліяна, первісно 30 книг, а збереглося тільки 10; 3) догматично-полемічні: Скарбниця Святої Єдиносущної Трійці, Про Святу й Животворящу Трійцю, Книга про правдиву віру імператора Теодосія, Про Втілення Єдинородного, Проти Несторія, Апологія проти Теодорета, Про Втілення Божого Сина, Пречиста Діва Марія є Богородицею, а не Христородицею, Проти тих, що не хочуть почитати Пр. Діву Богородицею і т. д.; збереглося його 29 пасхальних гомілій, а листів знайдено досі 88 (в тому 17 до нього). Його твори видав Мінь, Грецька Патрологія, томи 68-77.

¹⁰⁶ *Mansi*, IV, p. 1211.

¹⁰⁷ *S. Celestini I PP, Epist. et decreta*, Migne, P. L., 50.

¹⁰⁸ *Liber Pontificalis*, I, p. 232; cf. *Seppelt*, p. 20.

¹⁰⁹ *Mansi*, V, p. 101-310; cf. *Hefele*, II, pp. 263 seq.

не, а Теодорет скликав Синод у Зевґмі, що відмовився анатемізувати Несторія, хоч згодом анатемізував його блуди.

При нагоді поєднання Олександрії з Антіохією св. Кирило написав листа, знаного в церковній літературі по його початкових словах: «Нехай радуються небеса», заадресованого до патріярха Івана в Антіохії. Він, між іншим, писав у ньому таке: «Перед віками (Христос) був народжений від Отця, але в останніх днях для нашого спасення народився чоловіцтвом від Пречистої Діви Марії; в єдності двох природ визнаємо одного Христа, одного Сина й одного Господа. Згідно з розумінням цієї ясної єдності визнаємо Пречисту Діву Марію Богородицею, бо Слово Боже було втілене й сталося чоловіком, а через її зачаття об'єднало з собою святиню, одержану від неї.¹¹⁰

В час папи Сикста III патріярх Прокль із Константинополя знову робив старання підчинити собі єпархії Іллірії, але безуспішно. З пам'яттю папи Сикста зв'язують відбудову базиліки Богородиці «Вільшої», яку він звелів прикрасити образами на честь Пр. Богородиці. Одержавши щедрі дари від західного імператора Валентіяна III, папа прикрасив базиліки св. Петра у Ватикані та св. Івана в Лятерані. По папі залишилося 8 листів.¹¹¹ Церква шанує його пам'ять 28 березня.

¹¹⁰ *Mansi*, V, p. 301-310; *cf.* *Hefele*, II, p. 269.

¹¹¹ *S. Sixti III PP, Epistolae*, Migne, P. L., 50, pp. 583 seq.

ТРЕТІЙ РОЗДІЛ

РИМ У ДОБІ МАНДРІВКИ НАРОДІВ

В часах Теодосія II (408—450), на якого мала спершу вплив його енергійна сестра Пульхерія, а згодом жінка Євдокія-Атена, донька поганського професора реторики в Атенах, що опікувалася наукою та гелленською культурою, — напр., вона зреформувала школу в Царгороді з перевагою гелленської культури, — обидві частини імперії поволі розходяться. На Заході звання грецької мови зникає, а на Сході грецька мова заступає латинську.

Щоправда, Кодекс Теодосія з 438 р., що був кодифікацією законів держави від часів Костянтина Великого, був проголошений від імені східнього імператора Теодосія та західнього Валентиніана III, але нові закони Сходу не доходили вже на Захід, а західні на Схід. Під ударами готів і гунів західня частина імперії починає поволі хилитися до занепаду, деякі провінції, напр., Галлія, Іспанія, Африка, на деякий час втрачають контакт із Римом, а наїзд лонгобардів на Італію перериває зв'язок Риму з Константинополем. Цей зв'язок знову відновляється в час володіння іншого великого імператора Юстиніана I, але на короткий час, бо східня імперія, напастована персами, аварами й слов'янами, бореться рештками сил за своє існування.

Все ж таки, Церква залишається одинокою силою, що лучить Схід і Захід. На Соборі в Ефесі всі визнали авторитет «Найсвятішого і Найблаженнішого Папи Келестина, Єпископа Апостольської Столиці», а його Томос був прийнятий із підкресленням, що він наслідник св. Петра*, стовп віри й основа Католицької Церкви (діядохос кай топотеретес). Ця влада папів ще більше і яскравіше проявилася в час папи Лева I, хоч політичне значення Риму дуже змаліло.¹

* Denzinger, *Enchiridion Symbolorum*, p. 96.

¹ Brehier L., *Notes sur l'histoire de l'enseignement superieur á Constantinople, Byz.*, 3 (1926), pp. 82 seq; cf. Zilliacus H., *Zum Kampf der Weltsprachen in oströmischen Reich*, Helsingfors, 1935; cf. Stein E., *Geschichte des spätrömischen Reiches*, I, von römischen zum byzantinischen Staate, (284-476), Wien, 1928, pp. 425 seq.

45. Св. Лев I (440—461).

Лев був сином Квінтіяна з Тосканії та сповняв обов'язки архиєпископа в Римі й був широко знаний у той час. За його життя Церква вступила в нову добу своєї історії, а її гілки в Галлії, Британії та північній Африці опинилися у великій загрозі. Остання квітуча Церква була довгий час відірвана від християнського світу в наслідок жорстокого режиму вандалів, що в 430 р. зайняли Гіппо, престольне місто св. Августина.

Всі ці нові події загрожували занепадом престижу західньої частини імперії, а головню її старовинної столиці — Риму. І може це було одною з причин, чому на християнському менше загроженому Сході нуртують тенденції до церковного сепаратизму, підсичуваного відновою старих та виникненнями нових еретичних рухів.

Однак папа Лев I був людиною великого формату і він своєю душею й своїм генієм відчув народжування нової доби в житті народів і Церкви. Папа Лев I урятував Церкву й західню цивілізацію перед першим нищівним ударом варварів, а його довгу й всесторонню діяльність можна б коротко схарактеризувати так: збереження чистоти віри, очищування Церкви від ересей, закріплення її внутрішньої дисципліни та скріплення її відпорності в нових обставинах.

З перших листів папи довідуємося², що він мав звіти від єпископа Септіма з Альтінуму, що в Аквілеї приймано до Церкви пресвітерів і дияконів, прихильників пелагіанства, але без їхнього формального відречення від ересі, тому казав прослідити справу на Синоді й вимагати від них ісповідання віри.

З Африки втікали християни перед наїздом вандалів до Риму, а з ними й еретики, тому папа в 443 р. особисто досліджував справу та своїми проповідями в римських церквах переконував їх, що вони в блуді, і багато з них навернулося, а всі вперті мусіли покинути місто. На другий рік папа окремим посланням остеріг єпископів Італії перед еретиками³, а імператор Валентиніян в едикті з 19 червня 445 грозив їм карами.

В Іспанії поборювання прискилліан продовжувалося і папа в своєму листі до єпископа Турібія⁴ жадав скликання провінційального Синоду для кращого поборювання ересі, і такий Синод відбувся в Толедо.⁵

Розвиток Церкви в Галлії, що в часах Лева I мала вже 45 єпархій, та її віддаль від Риму, а головню часто переривані наїздами шляхи сполучення, вимагали поширення влади Апостольського Вікарія. Однак митрополит Іларій з Арльсу, що перебував на цьому посту, порушив права інших митрополій. Він, напр., усунув єпископа Каледонія з Бесансону на основі фальшивого донесення, а іншим разом висвятив кандидата на місце хво-

² *Liber Pontificalis*, I, pp. 238 seq; cf. *S. Leonis I PP*, Epl. 2; *Opera Omnia*, Migne, P. L., vols. 54-56.

³ *Idem*, Epist. VII.

⁴ *Idem*, Ep. XV.

⁵ *Hefele*, II, pp. 306 seq.

рого єпископа Прокста, що по видужанні домагався назад своєї єпархії. Обидва вони апелювали до папи. В тій справі писав також до Ілїрія імператор, а папа закликав його до Риму, і там рішив справу на користь обох єпископів. По смерті Ілїрія в 449 р. його наслідник Равенний окремою конституцією папи з 5 травня 450 р. був іменований Вікарієм Галлії⁶ та одержав ті самі права, що їх мав митрополит Атанасій із Тессалоніки для цілої Ілїрії. Останньому папа дав привілей висвячувати митрополитів та скликати Синоди цілої провінції, але він мав придержуватися інструкцій папи.⁷

Найважливішою подією понтифікату Лева I було осудження Христологічної єресі монофізитів, започаткованої патріархом Несторієм, але продовжуваної в іншій формі архимандритом Євтихієм у Константинополі, що мав вплив на імператора Теодосія. Апостольське передання навчало, що в Христі була одна Особа, одна Гіпостазіс (за висловом св. Кирила) і дві природи: Божа й людська. Досі богословські терміни в тій справі вже були усталені й уся Церква навчала, що в Пресв. Трійці є одна природа (узїя або фізіс) із трьома Гіпостазами-Божими Особами. Людська природа Христа сама в собі є «аніпостатос», а тільки Друга Особа Божа є «Гіпостазіс». І як нескінченна Божа природа може мати потрійну прикмету, так і нескінченна «Гіпостазіс» Божого Слова, Логосу, може злучити в одну «гіпостатичну єдність» дві Його природи. Єдність Христа не є єдністю двох природ як таких, але єдністю гіпостатичною — особовою. Обидві Його природи різні, але нерозривні і кожний їх акт досконало злучений між собою.

Монофізити блудили у вияснюванні тієї науки, твердячи, що в Христі була одна Особа, одна Гіпостазіс і одна природа, утотожуючи слово «фізіс» з словом «Гіпостазіс», та висновуючи, що оскільки Христос мав одну Особу й одну Гіпостазіс, то повинен був мати й одну природу. При тому вони посилалися на вислів св. Кирила: «мія фізіс ту Лору сесаркомене», тобто «одна втілена природа Слова».

Ми вже згадали, що цей вислів св. Кирила найперше викривили аполінаристи, а тепер монофізити зробили з нього свої фалшиві висновки. Архимандрит Євтихій зачав проголошувати свою науку в Константинополі про одну природу Христа, піддаючи думку, що Його Божа природа зовсім витіснявала людську природу з Його Особи. Такий фалшивий науці спротивився патріарх Флавіян і коли на Синоді в 448 р. Євтихій заявив, що людська природа Христа не була такою як наша, то був за те осуджений. Він заапелював до Риму, до Олександрії та до імператора, називаючи патрі-

⁶ S. Leonis, Ep. XVI; cf. Mansi, V, pp. 1153 seq. (Valentinianus ad Hilarium), 8 Aug. 445: „... cum igitur Sedis apostolicae primatum sancti Petri meritum, qui princeps est episcopalis coronae, et Romanae dignitas civitatis, sacrae etiam Synodi firmavit auctoritas, ne quid praeter auctoritatem sedis istius illicitum praesumptis attentare nitatur“ ... cf. Duchesne, L., Fastes episcopaux a l'ancienne Gaule, Paris, 1907, I, p. 103; cf. Dvornik F., The Idea, pp. 37-38.

⁷ S. Leonis I PP., Ep. XIV; cf. Nostitz-Rieneck, Die päpstlichen Urkunden für Thessalonica und deren Kritik durch Prof. Friedrich (in Zeitschrift f. Katholische Theologie), 1897, pp. 1 seq.

ярха Флавіяна несторіянином, бо він зменшує Божество Христа.⁸ Одначе, із ісповідання віри патріярха Флавіяна виходить, що він визнавав правдиву Апостольську науку.⁹

Папа погодився, щоб цю справу вирішити на загальному Соборі Східньої Церкви, який скликав імператор Теодосій на 8 серпня 449 року до Ефесу, і точно виклав усю науку в своєму Листі-Томосі, який мали прочитати на Соборі. Це папа доручив своїм легатам: єпископові Юліянові, пресвітерові Ренатові та дяконові Ілярієві.¹⁰ Імператор поставив головою Собору патріярха Діоскора з Олександрії, біля якого засів папський легат Юліян, патріярх Ювеналь з Єрусалиму, патріярх Домн із Антіохії, та патріярх Флавіян із Константинополя. Всіх Зібраних Отців було 127, а кінцеві акти Собору підписало 135 Отців.

Волею папи Лева було, щоб його догматичний Томос був прочитаний Отцями на початку нарад¹¹, але патріярх Діоскор цього не вчинив, маючи свій, узгіднений з імператором плян. Архимандрит Євтихій заявив перед Отцями, що визнає постанови Нікейського й Ефеського Соборів, а був осуджений патріярхом Флавіяном за свій неправильний вислів, на якому він не настоював. Діоскор не дозволив патріярхові Флавіянові, ані єпископові Євсевієві з Дорилеї викласти еретичне навчання Євтихія перед Отцями Собору і так покерував нарадами, що, замість Євтихія, їх обох було осуджено й скинено з постів. І коли патріярх Флавіян запротестував, його побито й ув'язнено, разом з Євсевієм. Усіх Отців змушено підписати їх осудження. Не вчинили цього папські легати, а диякон Ілярій голосно кричав: «Протестую», і за це заледве врятував своє життя втечею.

Легати привезли папі протест Флавіяна, заадресований «До Апостольського Престолу князя Апостолів Петра і вселенського Собору, що є під опікою Твоєї Святости». Протестував також єпископ Євсевій, якому пощастило втекти, та Теодорет з Киру, підкреслюючи те, що як колись Петро поміг Павлові, так і тепер вони очікують помочі від його наслідника, папи Лева.

Простудіювавши акти Собору й протести, папа позбавив сили всі ухвали. Відлучив від Церкви всіх винних і звільнив від кари Собором засуджених, а сам Собор назвав «Лятроцінієм»-Розбійничим, і з цією назвою він увійшов в історію Церкви. Папа не визнав також патріярхом Анатолія, якого поставив Діоскор на місце осудженого ним патріярха Флавіяна.¹²

В листі до імператора папа рішуче домагався скликати інший Собор, але Теодосій умер (28 липня 450), а його наслідник Маркіян, одружений з його сестрою Пульхерією, що не був прихильником монофізитів, повідо-

⁸ Нагаєвський І., Рим і Візантія, Торонто, 1956, стор. 29-30.

⁹ *Mansi*, VI, p. 28-30.

¹⁰ *Hefele*, II, pp. 320 seq.

¹¹ *Hefele*, II, pp. 353 seq.

¹² *Mansi*, VI, pp. 36 seq., 83 seq.; cf. *Mommsen Th. E., Aktenstücke zur Kirchengeschichte aus dem Cod. Cap. Novar.*, 30 *Neues Archiv*, II, 1886, pp. 362 seq.

мив папу, що погоджується сповнити його бажання.¹³ Тепер і Анатолій прокляв Євтихія, разом із його прихильниками і визнав навчання, проголошуване папою.

Імператор скликав новий Собор до Нікеї на 1 вересня 451 р.¹⁴ і папа вислав туди своїх легатів: єпископів Пасхазіна, Лукентія, Юліана та двох пресвітерів: Боніфата й Василя, жадаючи, щоб Пасхазін головував на Соборі. Він написав листи до імператора¹⁵, патріярха Анатолія¹⁶ та Томос до Отців Собору з домаганням прочитати його на початку нарад.¹⁷

Собор почався 8 жовтня не в Нікеї, але в Халкедоні, на прохання імператора, якому обов'язки не дозволяли від'їхати далі від столиці.¹⁸ У церкві св. Євфемії зібралося коло 520 Отців, як виходить із листа до папи, але сам папа говорить про 600, а загально приймається, що їх було 630.¹⁹ На Соборі головував папський легат Пасхазін. Томос папи був прочитаний на початку нарад, а по його вислуханні всі Отці прийняли його з окликами: «Через Лева промовив св. Петро!» Всім прихильникам Діоскора запропоновано виректися ересі і підписати папський «Лібеллус», хто так зробив, був прийнятий до єдності з Церквою. Символ віри був проголошений на п'ятій сесії 22 жовтня, а дисциплінарні правила-канони були проголошені на 15 сесії (31 жовтня). З огляду на те, що папські легати заявили протест проти 28-го канону, запропонованого деякими грецькими єпископами, вони відбули ще одну, 16-ту сесію (1 листопада), на якій цей канон був прийнятий.²⁰

Він звучить: «Йдучи в усьому за рішенням св. Отців, знаємо нещодавно прочитаний канон 150 Боголюбивих єпископів відносно прав св. Церкви в Константинополі, новому Римі; справедливо надали Отці права престолові старого Риму через його характер імператорського міста, і ця обставина була причиною, що 150 Боголюбивих єпископів такі самі права признали св. престолові нового Риму; вважаючи доброю основою обставину, що місто, прославлене перебуванням базилевса й Сенату, має великі права, тому й у церковних справах має мати більші права, — з тих самих причин вони повинні бути признані й другому (новому Римові).

«І ми (постановляємо), щоб з єпархій Понту, Азії й Тракії лише митрополити, а в зайнятих варварами околицях названих єпархій також і звичайні єпископи були хіротонізовані архієпископом Церкви в Константинополі; очевидно, що кожен митрополит у названих єпархіях, разом із єпископами єпархії (митрополії), хіротонізує нових єпископів, як наказано святими канонами. Митрополити згаданих єпархій мають, як сказано, одержувати хіротонію від архієпископа в Константинополі, вже по їх до-

¹³ *Mansi*, VI, pp. 93-94, 97-100, 99-104.

¹⁴ *Hefele*, II, p. 402.

¹⁵ *Mansi*, VI, pp. 125, 127.

¹⁶ *Ibidem*, p. 129.

¹⁷ *Ibidem*, p. 131.

¹⁸ *Ibidem*, pp. 135, 137.

¹⁹ *S. Leonis I PP*, E. 102.

²⁰ *Hefele*, II, p. 422.

конаному виборі за прийнятим звичаєм і по повідомленні про те архієпископа в Константинополі».²¹

Цей канон підписали тільки 185 Отців на всіх 600, а папські легати, патріарх Протерій із Олександрії, поставлений на місце осудженого Діоскора, та єпископи Іллірії, запротестували. Одержавши акти Собору, разом із протестами й листами патріарха Анатолія та імператора, папа не визнав 28-го канону і повідомив про те імператора й Пульхерію²², патріарха²³ (листи мають дату 22 травня 452 р.), як також єпископа Юліяна з Хіос, підкреслюючи, що цей канон впроваджує заміщення і неспокої в Церкві. Коли ж Анатолій ширив вістку, що папа відкинув ухвали Собору, папа ще раз написав до імператора, Пульхерії, до Отців, що були в Халкедоні (21 червня 453), та до Юліяна з Хіосу, що намовляв єпископів Іллірії підписати згаданий канон. Щойно в квітні 454 р. патріарх Анатолій відпекався участі в ухвалі згаданого канону, скидаючи вину на грецьких єпископів і зазначаючи, що без згоди папи канон і так не матиме значення. Папа Лев прийняв до відома це вияснення патріарха Анатолія й він умер (457 р.) у єдності з Апостольською Столицею в Римі.²⁴

Таким чином, папа Лев I допоміг Східній Церкві завести лад і порядок, а його авторитет був визнаний усіма. Коли Аттіла, король гунів, потерпів 451 року поразку в Галлії під Шальоном, він рушив на Італію, і впродовж 452 року поруйнував Ломбардію аж до берегів Андрійського моря. Імператор Валентиніян не мав сили, ані відваги виступити проти нього. В тому трагічному положенні папа Лев наважився взяти оборону краю в свої руки і вирушив зі своїми людьми аж до Мантови (Мантуї), де мав особисту зустріч з Аттілою та переконав його не руйнувати Італії. Навіть грізний і жорстокий варвар скорився перед великим моральним авторитетом папи й Італія та місто Рим були врятовані.²⁵

В Римі папа збудував над гробом св. Корнилія при Аппійській дорозі церкву та відновив базиліку св. Петра у Ватикані, а багата римлянка Димитрія збудувала церкву св. Степана також при Аппійській дорозі.

Папа Лев I був учений богослов, а з його письменницької спадщини залишилося 96 проповідей, націхованих глибокою думкою, ясністю стилю

²¹ Ibidem. II, pp. 527-529; cf. Schwartz E., Die Konzilien des 4. und 5. Jahrhunderts, in Hist. Zeit., 104 (1910), pp. 1 seq; cf. Caspar E., Geschichte des Papsttums, I, (1930), pp. 423 seq; cf. Klinkenberg H. M., Papsttum und Reichkirche bei Leo dem Grossen, in Zeitschr. d. Savigny-Stiftung, Kan. Abt., 38, (1952), pp. 37 seq; cf. Schwartz E., Die Kaiserin Pulcheria auf der Synode von Chalkedon, Festg. f. A. Jüllicher, 1927, pp. 203 seq.

²² Mansi, VI, 195-197, 207, 217, 220, 221.

²³ Hefele, II, pp. 552 seq.

²⁴ S. Leonis I PP., Epp. 114-117, Mansi, VI, pp. 225-236; Mansi, pp. 278 seq. Anatholius scripsit: „De his autem quae Constantinopolitanae gratia sedis sancita sunt in Chalcedonensi nuper universali Synodo, pro certo beatitudo vestra hoc habeat nullam esse culpam in me, hominem qui semper otium et quietem in humilitate me continens ab ineunte mea aetate dilexerim, sed Constantinopolitanae ecclesiae reverendissimus clerus est qui hoc habuit studium, et istarum partium religiosissimi sacerdotes, qui in hoc fuere concordantes et sibi pariter adiutores, cum et sic gestorum vis omnis et confirmatio auctoritati vestrae beatitudinis fuerit reservata. Hoc igitur bene compertum sanctitas vestra cognoscat nihil ex me istius causa factum esse negotii, qui semper omnem jactantiae levitatem et aliena adpetendi cupiditatem mihi vitandam crediderim...“

²⁵ Harnack, History of Godina, Boston, 1903, II, p. 168.

та переконливою аргументацією. Збереглися також його 143 листи²⁶ та 30 посланих до нього. Його листи, це письма «влада імущого», а в кожному реченні видно велику свідомість влади й відповідальности Римського Архiereя, унасліджені від св. Петра.²⁷

Папа Лев I Великий умер 10 листопада 461 року, а його тлінні останки були поховані у вестибюлі базилики св. Петра. Згодом, у 688 р. папа Сергій переніс його мощі до середини базилики і збудував над ними престіл. Папа Венедикт XIV зачислив його 15 жовтня 1754 р. до Отців Церкви; його пам'ять Західня Церква святкує 11 квітня, а Східня — 18 лютого.²⁸

46. Св. Іларій (461—468).

Іларій був уроджений у Сардинії та сповняв обов'язки архидиякона в Римі²⁹. Саме він був той відважний диякон-легат на «Розбійничому» Соборі в Ефесі в 449 р., котрий протестував проти несправедливих рішень патріарха Діоскора. Він урятувався втечею, про яку згодом згадував у своєму листі до імператриці Пульхерії.³⁰ Іларій був обраний на папу й висвячений 19 листопада 461 р.

В його час знову стався клопіт у Галлії, коли архієпископ Рустик із Нарбони висвятив архидиякона Гермеса на єпископа й призначив на свого наслідника. Папа його затвердив, але відмовив йому в митрополичих правах. Також і архієпископ Мамерт із Вієн висвятив єпископа для єпархії в Діє, хоч ця єпархія за Лева I була перенесена до митрополії в Арльсі, а тому митрополит Леонтій запротестував. Папа доручив йому розглянути справу на Синоді, в наслідок якого папа окремим декретом заборонив архієпископові Мамертові робити це на майбутнє, а висвячений єпископ у Діє мав одержати санкцію від Апостольського Вікарія в Арльсі. (25 лютого 464).³¹ Папа піддержав також митрополичі права єпископа в Ебруні над єпархіями надморських Альпів.

В Іспанії єпископ Силван із Калагори святив єпископів і пресвітерів із чужої єпархії, а тому митрополит Асканій з Тарагони, разом із провінційними єпископами, вніс до папи скаргу; також і єпископ Кундінарій із Барселони призначив Іриней на свого наслідника, а Синод у Тарагоні це потвердив і просив у папи затвердження.³² На Синоді в Римі (19 листопада

²⁶ *Nostitz-Rieneck*, Die Briefe Papst Leos I (in Hist. Jahrbuch), 1897, pp. 117 seq.

²⁷ *Grisar*, Il Primato Romano del secolo quinto (in Annal. Roman.), Roma, 1900, I, pp. 307 seq; cf. *Hermann E.*, Chalkedon und die Ausgestaltung des Konstantinopolitanischen Primats, in Grillmeir, H. Bacht, Das Konzil von Chalkedon, 2, Würzburg (1953); *ibidem*, *Martin T. O.*, The Twenty-eight Canon of Chalkedon, a Background Note, pp. 433 seq.

²⁸ *S. Leonis*, Opera Omnia, Migne, P. L., vols. 54-56; cf. *Jaffe*, I, pp. 58 seq.

²⁹ *Liber Pontificalis*, I, p. 242.

³⁰ *S. Hilarii I PP.*, Ep. ad Pulcheriam, Migne, P. L., 54, p. 837.

³¹ *Hefele*, II, pp. 589 seq; cf. *Mansi*, VII, pp. 938 seq.

³² *Mansi*, VII, pp. 924 seq; cf. *Hefele*, II, pp. 592-93.

465) папа вирішив, що без згоди митрополита Асканія невільно нікого висвячувати, Іриней мусить покинути Барселону, а висвячені еп. Силваном мають бути позбавлені їх сану.

Папа Іларій збудував у Лятерані дві баптистерії: одну на честь св. Івана Хрестителя, а другу на честь св. Івана Євангелиста.³³ Останньому з вдячності за поміч під час утечі з Ефесу, коли за ним гналися люди Діоскора, а він переховався в склепі св. Івана і так урятував своє життя. І досьогодні можна бачити напис на дверях баптистерії: «Св. Іванові Євангелистові, своєму рятівникові, єпископ Іларій, слуга Христів».*

Папа Іларій умер 28 лютого 468 р., а його тіло було поховане в церкві св. Лаврентія. Пам'ять його шанується 17 листопада.

47. Св. Симплікій (468—483).

Симплікій був сином Кастіана з Тіволі. За його понтифікату стався занепад західно-римської держави. По вбивстві Валентиніана III вождь Максим захопив владу в свої руки і змусив його вдову Євдокію вийти за нього заміж. Вона закликала вандальського вождя Гензерика й тоді юрба розірвала Максима на шматки. При тій нагоді вандалі поруйнували Рим, а саму Євдокію з двома доньками забрали з собою.³⁴

Східний імператор Лев I з Ізаврії (457—474), перший з імператорів, коонований патріархом навзір релігійної висвяти,³⁵ іменував Антема, зятя свого попередника Маркіяна, імператором на Заході (476 р.) та вислав військо до Африки проти вандалів. Однак флота під командою Левового шурина, адмірала Василіска, була побита Гензериком у 486 році. Тоді також візиготи під проводом Еврика зайняли Галлію, а саксонці Британію. По смерті Лева I його наслідником став його внук, Лев II, син Зенона й Аріадни, але Зенон правив державою. Врешті останнього західного імператора Ромуля Августуля усунув вождь герулів, Одоакер, що проголосив себе «патрищем» і таким був визнаний у Константинополі. Він, хоч і був аріанин, не переслідував Церкви.

В час імператора Зенона (474—491) на Сході знову віджило монофізитство, а сам імператор намагався паралізувати впливи папи в Східній Церкві. Це вже було наслідком 28-го канону в Халкедоні. Вже імператор Лев I з Ізаврії домагався від папи Симплікія визнання цього канону, а папа посилав єпископа Проба з Канузи до Константинополя, щоб переконати імператора й патріарха, що це спричинить велике замішання в Церкві, а тому й відмовився затвердити. Тим часом, проти Зенона збунтувався Ва-

* „Liberatori suo b. Johanni Evangelistae Hilarius episcopus, famulus Christi“.

³³ *Liber Pontificalis*, loc. cit.

³⁴ *Langen*, op. cit., II, pp. 113 seq. L. P., I, p. 245.

³⁵ *Liber Pontificalis*, I, pp. 249-251; cf. *Sickel W., von*, Das byzantinische Krönungsrecht bis zum 10. Jahrhundert., BZ, 7, (1898), pp. 517, 539; cf. *Ostrogorsky*, op. cit., p. 56.

силіск та здетронізував його. Василіск, хочаби оперти своє володіння на монофізитах, проголосив едикта п. з. «Енкікліон» і в ньому наказував приймати лишень три перші Собори й відкидати Халкедонський, разом із догматичним Томосом папи Лева I.³⁶ Він наказав східним єпископам підписати згаданий едикт, так що коло 500 єпископів із патріархатів Олександрії, Антіохії й Єрусалиму його підписали. Патріарх Акакій з Константинополя (471—488), наслідник Анатолія, спротивився та в наслідок морального тиску ченців і мирян єпископи його патріархату едикта не підписали. Їх піддержав папа Симплікій, що писав до патріарха та імператора (10 січня 476 р.). В наслідок протестів, Василіск проголосив на другий рік інший едикт. «Антікікліон», яким відкликав попередній. Одначе, ще того самого року він був усунений Зеноном і ересь притихла. Багато католицьких єпископів вернулося із заслання на свої престולי.

В час Василіска патріарх Петро Монга з Олександрії вписав у диптихи своєї церкви ім'я свого попередника, Діоскора, осудженого в Халкедоні, і коли папа Симплікій довідався про те, доручив патріархові Акакієві з Константинополя (13 березня 478) подбати, щоб воно було викреслене. Петро Монга був осуджений, а ім'я Діоскора викреслене, про що доносив папі наслідник Монги, патріарх Тимотей Салофачіос.³⁷

В 479 р. противники Халкедонського Собору в Антіохії збунтувалися і вбили католицького патріарха Степана II, а патріарх Акакій хіротонізував його наслідника Календіона, чим переступив Нікейські канони, узурпуючи права іншого патріархату. Папа запротестував перед патріархом та імператором. Але дуже скоро вийшла нова трудність. По смерті патріарха Тимотея, в Олександрії монофізити знову покликали Петра Монгу, а католики обрали Івана Таллая. Імператор Зенон, бажаючи погодити їх із Церквою, визнав Монгу патріархом і проголосив унійний едикт п. з. «Генотікон» у 482 р., де говорив лишень про три Собори, а збув мовчанкою Собор у Халкедоні. Генотікон прийняв також патріарх Антіохії Петро Фуллон. Католицький патріарх Олександрії, Іван Таллай, уніс протест до Риму, але одночасно імператор Зенон, Петро Монга та патріарх Акакій обвинуватили його перед папою в кривоприсязі та перекупстві і домагалися визнання Монги законним патріархом. В 483 р. Іван Таллай прибув особисто до Риму, щоб очистити себе від роблених йому закидів, але папи Симплікія вже не застав між живими.

Папа Симплікій збудував церкву в честь св. Степана на Челійському горбі (тепер. ротунда св. Степана) та церкву св. Андрія біля базилики Богородиці «Більшої». Його ділом була також інша церква св. Степана на Агро Верано, та церква в честь св. Бальбіни біля палати Ліціяна, де був гріб святої. Папа вмер 10 березня 483 року, а його тлінні останки поховано в базиліці св. Петра у Ватикані.³⁸

³⁶ Jaffe, I, pp. 77-80.

³⁷ Jaffe, I, pp. 78-79, 579-582; cf. Migne, P. L., 58, pp. 4 seq; cf. Mansi, VII, p. 995; cf. Duchesne, Histoire, III (1911), pp. 500 seq; cf. Bury, op. cit., I, pp. 402 seq.

³⁸ Rossi, Bullet. di Archeologia Christiana, Roma, 1871, pp. 1-64; Liber Pontificalis, loc. cit.

48. Св. Фелікс II (483—492).

При імені цього папи є подекуди подвійна нумерація з огляду на те, що в часі заслання папи Ліберія імператор Констанцій поставив на його місце антипапу Фелікса, але він не був визнаний папою аж до повороту Ліберія із заслання, тому ми пропустимо подвійну нумерацію.

Фелікс II походив з римської сенаторської родини, з якої згодом вийшов великий папа Григор I.³⁹ Папа прийняв патріярха Івана Таллая з Олександрії, що прибув особисто до Риму, але рівночасно кликав патріярха Акакія також прибути туди або вислати своїх представників для підтримки своїх закидів, або подбати про усунення Петра Монги, осудженого на Соборі в Халкедоні. Для в'яснення справи папа вислав до Константинополя легатів, єпископів Віталія й Мізену, але там їх ув'язнено й змушено визнати Петра Монгу законним патріярхом Олександрії. Грецький чернець Симеон доніс про все папі й папа скликав у 484 р. Синод до Лятерану, в якому взяло участь 77 єпископів. Там осуджено легатів, поновлено відлучення від церкви проти Монги, відкинено Генотікон та відлучено патріярха Акакія. Про все те папа повідомив імператора й духовенство Константинополя.⁴⁰

У відповідь на те патріярх Акакій вимагав ім'я папи з диптихів св. Софії (старої) і так зачав схизму, що тривала понад 30 років. Акакій умер у 488 р., а його наслідник Флавіян II (488—89) просив папу про прийняття його до єдності з Петровим Престолом, але по трьох місяцях він умер. Також і його наслідник Євфемій (489—496) поновив це саме прохання, однак не хотів вимагати з диптихів своєї церкви імена своїх двох попередників, ані зірвати зв'язків із монофізитом Петром з Антіохії. З листа папи Фелікса до архимандрита Таласія (1 травня 490) довідуємося, що він визнавав Євфемія правовірним, але не мав його за єпископа. В усіх своїх листах, посланих на Схід, папа підкреслював владу папів, що є продовженням влади св. Петра у вселенській Церкві.⁴¹

Виконуючи цю найвищу владу в Церкві, папа на Синоді в Римі (13 березня 487 р.) проголосив дуже суворі покути для африканських духовних і мирян, що в часі вандальської окупації були перехрещені аріанами; напр., друге правило забороняло таким духовним брати участь навіть у молитвах катехуменів і тільки в годині смерті вони могли одержати розрешення.⁴²

Папа Фелікс умер 1 березня 492 року.

³⁹ *Ibidem*, I, pp. 252 seq; cf. *Acta SS*, Februarii, III, p. 507.

⁴⁰ *Mansi*, VII, p. 1053; cf. *Evagrii*, *Hist. Ecclesiastica*, III:21, ed. Bidez, J., — Parmantier, L. London, 1898; cf. *Schwartz E.*, *Publicistische Sammlung zum Acacianischen Schisma*, in *Abh. d. Bay. Ak. d. Wissenschaft, Phil.-Hist. Abt.*, 10, (1934), pp. 161 seq; cf. *Mansi*, VII, pp. 1065 seq; cf. *Baronii*, *Annales*, ad an. 484, nr. 34.

⁴¹ *Ibidem*, ad an. 483-492; cf. *S. Felix II (III) PP*, *Epistolae*, in *Migne*, 58, pp. 589 seq, 899, 918, 920, 922, 934, 975.

⁴² *Mansi*, VII, pp. 1171 seq; cf. *Hefele*, II, pp. 615-616.

49. Св. Гелазій (492—496).

Гелазій був сином Валерія й уродився в Римі, але «Книга Архiereїв» називає його «націоне Афер», отже, можливо, що його рід походив із північної Африки. В часах папи Фелікса сповняв функцію папського секретаря й виготовляв усі його листи і документи.

Імператор Анастасій (491—518), одружений з удовою Зенона, та патріярх Євфемій (подекуди Євтимій) домагалися від папи Гелазія затвердити 28 канон з Халкедону, але папа відкинув таке домагання, боронячи старовинного ладу в Церкві. В своїх численних листах і письмах папа подавав аргументи, що папи не завдячували своїй влади імператорам чи Соборам, але св. Петрові, що одержав найвищу владу в Церкві від самого Спасителя. Папа доводив, що імператори переслідували папів та замучили багатьох із них на смерть і вже з тих причин не могли їм дати такого права, бо самі його не мали і часто його порушували.⁴³

В одному з листів папа писав, що є дві сили, що правлять у світі: священний авторитет римського єпископа та авторитет світських володарів. Влада священників важливіша, бо вони здають рахунок перед Богом і за володарів. Інша влада папи, а інша влада імператора. Держава має боронити віру, але не сміє мішатися до чисто церковних справ, як це сталося в Константинополі через проголошення «Генотікона». Імператор і патріярх не повинні забувати, що столицями імперії були Медіолян, Равенна, Трієр, Сірміум а проте єпископи (тих міст) не домагалися другого місця по папі, як це робить єпископ Константинополя, що колись був суффраганією (осідком єпископа-заступника) митрополита Гераклеї. Мале місто не зменшує влади володаря, що в ньому перебуває, так само й його перебування не може збільшити влади єпископів в тому місті. Папа визнав три патріярхати: Рим, Олександрію й Антіохію.⁴⁴

В час папи Гелазія даються вже завважити різниці в дисципліні й обрядах між Сходом і Заходом. Це сталося в наслідок занепаду західно-римської імперії та мандрівки народів, бо ці різниці виступають подекуди в провінціях, що не втратили контакту з Римом. Одним із впливових центрів на Заході був Медіолян, де переважав зроманізований келтійсько-германський елемент. Вже від часів св. Амвросія цю різницю було видно в обрядах, головню в св. Літургії, що на Заході зберегла найдовше свій східний характер. Другим таким центром було Толедо в Еспанії з перевагою галло-еспанського елементу, що витворив свій т. зв. Мозарабський обряд.

В обговорюваному періоді в Західній Церкві подекуди був заводжений звичай приймати св. Евхаристію лише під одним видом, напр., св. Ко-

⁴³ *Liber Pontificalis*, I, pp. 255-257; cf. *Gelasii PP, Epistolae et decreta*, in Migne, 59, Ep. 1, ad Euphemium pp. 14 seq; ad Faustum, pp. 27 seq; Ep. 14 sive tractatus, pp. 89 seq; Ep. ad Anastasium p. 43; Ep. ad episcopum Dardaniae, pp. 59 seq; Tomus de anathematis vinculo, pp. 102 seq; cf. *Denzinger, Enchiridion Symbolorum*, pp. 122-123.

⁴⁴ *Thiel A., Epistolae Rom. Pontif. genuinae*, Braunsberg, 1868, I, pp. 285-613; cf. *Ziegler A., Pope Gelasius I and his teaching on the Relation of the Church and State* (in *Cath. Hist. Rev.*), 27 (1942), p. 412; cf. *Doornik, The Idea*, p. 112.

люмбан, архимандрит в Ірландії, давав на те дозвіл лишень деяким людям та новакам (послушникам) у своєму монастирі. Видно, що цей звичай не мав ще загального характеру, бо папа Гелазій видав декрета, яким наказував приймати св. Евхаристію під двома видами і тим дотримував первісної традиції Церкви, що на Сході була в загальному вжитку. Дехто думав, що це розпорядження папи було видане тому, щоб викривати в Римі маніхеїв, які вважали вино нечистим і відмовлялися приймати його навіть по освяченні, а по зникненні маніхеїв із Риму знову повернено до практики приймання св. Евхаристії під одним видом.⁴⁵ Це, однак, мало правдоподібне, бо папа Гелазій, що так мужньо боронив Церкви перед імператором, не лякався прихованих еретиків. Більше імовірно є думка, що в деяких західних провінціях прищеплювався практичний звичай приймання св. Евхаристії під одним видом, а це псувало однообразність, тому папа, знаючи добре сепаратистські тенденції Сходу, хотів удержати цю однообразність якнайдовше.

Другим важливим ділом папи Гелазія було проголошення на Синоді в Римі в 494 р. каталогу автентичних творів св. Отців Церкви, апокрифів, інтерпольованих творів і письм еретиків, а при тому був ще раз поданий канон св. Книг.⁴⁶ Чернець Діонісій, званий Малим, у своєму зверненні до кардинала Юліяна згадує, що папа Гелазій був дуже побожний, багато постив та любив студіювати книги, залюбки перебував на побожних розмовах із ченцями, а що найважливіше, був справжнім батьком для убогих.⁴⁷ Це характеризує особу папи Гелазія та цілу його діяльність.

По папі залишилися твори високої якості; всі вони написані блискучим та переконливим стилем, хоч подекуди неясним. На жаль, багато його творів пропало за тих неспокійних часів. У трьох із них папа говорить про схизму патріярха Акакія, в четвертому про пелагіан, у п'ятому про Несторія й Євтихія, а в шостому про сенатора Андромаха та оборонців поганського торжества «люперкалій», яке папа заборонив. Крім того, залишилося по папі 42 листи й 49 фрагментів з інших листів.⁴⁸ Його пам'ять шанується 21 листопада.

50. Анастасій II. (496—498).

Анастасій був римлянин, син пресвітера Петра⁴⁹; був обраний на папу 24 листопада 496 р. І цей папа стояв твердо за рішенням своїх попередників у справі схизми Акакія та викреслення його імені з диптихів св. Софії, хоч визнавав дійсність його свячень, із чого на Заході були не-

⁴⁵ *Mc Sorley*, op. cit., pp. 111, nota 10; 154-155; cf. *Murphy*, J. F. X., *Gelasius I PP.*, Cath. Encycl., II, p. 461.

⁴⁶ *S. Gelasii I PP.* Epist. 43, Migne, P. L.

⁴⁷ *Dionisii Exigui*, Ad Julianum, Migne, P. L., 67, p. 231.

⁴⁸ *Jaffe*, I, pp. 83-95, 619-743.

⁴⁹ *Liber Pontificalis*, I, p. 259.

задоволені. Папа посилав делегатів до Константинополя, нагадуючи, що св. Петро передав римському єпископові свою владу в Церкві, разом із обов'язком дбати про правовірність навчання і це папи виконували й виконують.⁵⁰ Однак через сильний вплив монофізитів у час імператора Анастасія, що був до їх прихильний, до згоди не дійшло.⁵¹

Важливою подією понтифікату Анастасія II було повернення франконського короля Клодвика від аріяства до Католицької Церкви, і це закінчило цю ересь між франконсько-германськими племенами.⁵² Папа осудив також ересь, т. зв. традиціонізм або генераціонізм, за яким батьки при народженні дітей передавали їм душу. За свідченням св. Єроніма Церква навчала, що тіло дитини брало свій початок від батьків, але душу давав їй Бог.⁵³ Видно, що в Галлії була поширена думка Аполлінарія, в цій справі, тому папа в своєму листі до єпископів Галлії у 498 р., традиціонізм осудив.⁵⁴ Папа Анастасій умер 19 листопада 498 року.

51. Св. Симмах (498—514).

Симмах, син Фортуната, уродився на Сардинії, але був охрещений у Римі, де згодом був дияконом.⁵⁵ Він був обраний на папу більшістю духівництва й за згодою Сенату та висвячений 22 листопада 498 року. Однак того самого дня партія духовних й деякі сенатори обрали в базиліці Богородиці «Більшої» його контркандидата, архипресвітера Лаврентія, і той був також висвячений. За свідцтвом Теодора Лектора ця партія, головнo патрицій Фестус, були переконані, що Лаврентій, ставши папою, прийме Генотикон Зенона і доведе до ліквідації схизми Акакія.⁵⁶ Обидві партії звернулися до короля Теодориха в Равенні, який рішив, що про вибір папи повинна рішити більшість.

На другий рік папа скликав Синод до Риму, де було вирішено, що як кандидатів на папу буде доведено, що він ще за життя папи вербував для себе голоси сенаторів, то він буде виключений від цього найвищого посту в Церкві. У 501 році в Римі був неспокій, бо там святковано Пасху 25 березня за своїм новим обрахунком, а в Константинополі святкували 22 квітня за традиційним рахунком Олександрії. Не виключене, що це мало зв'язок із повільним запровадженням нової християнської хронології,

⁵⁰ Ibidem, p. 258; cf. *Mansi*, VIII, p. 194.

⁵¹ *Ostrogorsky*, op. cit., p. 60; cf. *Charanis, P.*, *Church and State in the Later Roman Empire. The Religious Policy of Anastasius the First, (491-518)*, Madison, 1939.

⁵² *Seppelt*, op. cit., p. 28.

⁵³ *S. Hieronymi*, Ep. 126, 1.

⁵⁴ *Thiel*, I, p. 634; *Denzinger, Enchiridion Symbolorum*, p. 127.

⁵⁵ *Liber Pontificalis*, I, pp. 260-268.

⁵⁶ *Theodori Lectoris*, H. E., Migne, P. G., 76, p. 139.

приготованої ченцем Діонісієм Малим.⁵⁷ У всякому разі, цю різницю використала знову партія Лаврентія й обвинуватила папу перед Теодорихом, при чому головними обвинувачами були два сенатори, Фестус і Пробус та диякон Пасхазій, та просили короля прислати до Риму свого візитатора, що провірив би їхні закиди проти папи. Єпископ Петро з Альтіна був іменований візитатором, але він скоро приєднався до противників папи.

Врешті, 1 вересня 501 р. відбувся Синод у церкві св. Хреста від Єрусалиму,⁵⁸ куди йшов сам папа, щоб особисто відкинути всі обвинувачення. Однак, його противники зробили на нього напад, під час якого було багато пресвітерів поранено і вбито, тому папа вернувся до базилики св. Петра й відмовився йти на будь-який Синод.⁵⁹ І це було причиною, що всі зібрані Отці заявили, що ніхто з людей не може судити папу, хіба один Бог. Папі віддано під управу деякі церкви й майно, а єпископи розїхалися по домівках. Однак Лаврентій зайняв Лятеран і продовжав схизму чотири роки, так що єпископат Галлії звертався до Сенату з домаганням цю схизму закінчити.⁶⁰ Саме тоді перебував у Римі диякон Діоскор з Олександрії і папа вислав його до Равенни, де він переконав короля наказати сенаторові Фестові передати всі римські церкви в руки папи. Антипапа Лаврентій виїхав з міста, а рештки його партії були прийняті до Церкви наслідником папи Симмаха.⁶¹

Папа Симмах піддержував католиків на Сході, що були переслідувані за свою відмову прийняти «Генотікон», коли патріярх Македоній на своєму Синоді в Константинополі в 497 р. відкинув усі постанови Халкедонського Собору. Переслідувані єпископи, згадавши в своєму листі притчі про загублену вівцю та євангельську драхму, писали дослівно так: «Ми пригадали це, Найсвятіший Отче, просячи не про одну загублену вівцю, ані втрачену драхму, але про дороге нам спасіння обох частин Сходу і більшості трьох сторін замешкалого світу, відкупленого з гріховного стану, успадкованого від прабатьків, не скороминувим сріблом, ані золотом, але найсвятішою кров'ю Божого Агнця. Так навчає блаженний князь славних Апостолів, якого престіл довірив тобі найвищий Пастир Христос, що прийшов шукати й звільняти загублене, і віддав свою душу за спасіння многих. Наслідуй його, Найсвятіший і Найблаженніший, спіши допомогти нам, як блаженний Павло, твій учитель, колись спішив до Македонців... Тебе вчить щодня твій св. Учитель Петро боронити християнські вівці, довірені тобі в цілому світі, зібрані не силою, але твоєю волею;

⁵⁷ Діонісій Малий, чернець із Скитії жив у Римі і знав добре грецьку та латинську мови і перекладав книги. Він склав між 498-514 «Кодекс канонів Універсальної Церкви» і «Кодекс церковних канонів», перший у двох мовах, а другий латинською. Колекція його папських декретів має часи від папи Сирікія до Анастасія II (384-498). Він відкинув числення часу за т. зв. Ерою Діоклетіяна, а започаткував числення християнської ери, що зачиналася від народження Христа.

⁵⁸ *Mansi*, VIII, pp. 247 seq; cf. *Hefele*, II, p. 638.

⁵⁹ *Loomis*, p. 119.

⁶⁰ *Acta Syn. Romae habita ann. 499, 501 et 502*, MGH, AA, XII, pp. 393 seq.

⁶¹ *Liber Pontificalis*, I, p. 264; cf. *Jaffe*, I, pp. 97 seq.

ти разом із найбільш ученим Павлом, заклич до нас, твоїх підданих, кажучи, ми не накидаємо вам віри, але співпрацюємо в радості... всі ми, правовірні, що є в єдності, і ті, що не є в єдності, ждемо на світло від Бога і твоє прийняття. Тому спіши допомогти Сходові, звідки Спаситель світу послав два великі світила, Петра й Павла, щоб просвітили цілий світ».

Коли папа запротестував, то імператор Анастасій написав до нього образливого листа (506 р.), але папа гостро виступив проти вміщування світської влади до внутрішніх справ Церкви.⁶²

У своєму посланні до єпископів Іллірії, папа перестерігав їх перед зв'язками з еретиками (жовтень 512 р.). Папа піддержав авторитет Апостольського Вікарія в Галлії, митрополита Чезарія з Арльсу, якому вислав палліюм, а в листі з 11 червня 514 р. уповажнив його наглядати за Церквами в Галлії й Еспанії, де він мав скликати Синод й видавати рекомендаційні листи всім духовним, що їхали до Риму, однак, рішення в найважливіших справах папа застеріг собі.

В самому Римі папа Симмах повів велику акцію проти еретиків і багато з них покинули місто, при чому були спалені маніхейські книги. З пам'яттю папи зв'язують будову церкви св. Андрія біля базилики св. Петра, св. Агнети при Аврелійській дорозі, дому єпископів біля св. Петра та прибутків для вбогих при базиліках св. Петра, св. Павла та св. Лаврентія. Папа вислав також фінансову допомогу єпископам північної Африки, як також церквам північної Італії, бо всі вони зубожіли через наїзд варварів.

Папа вмер 19 липня 514 року та був похований у базиліці св. Петра і скоро був почитаний святим.⁶³

52. Св. Гормізд (514—523).

Гормізд був сином Юста з багатой родини Фрозіноне з римської Кампанії, і перед прийняттям духовних свячень був жонатий, а його син Силверій у 536 р. був обраний на папу. В часах папи Симмаха Гормізд був дияконом і його прихильником, але на другий день по своєму виборі прийняв лаврентієвців до Церкви, бо вони покаялись.⁶⁴

Імператор Анастасій заслав католицького патріярха з Константинополя до Пафлагонії, а на його місце іменував монофізита Тимотея і зараз зачалося переслідування католиків, що прибрало широкі розміри, бо навіть патріярх Ілля з Єрусалиму й Флавіян з Антіохії, що схилялися до прийняття постанов Собору в Халкедоні, були усунені. І коли вождь Віталіян, за походженням із Скитії, збунтувався і побив імператорського полководця Іпатія та підступив під мури столиці, — він використав це пересліду-

⁶² Thiel, pp. 700 seq; 709 seq; cf. *Symmachi PP.*, Ep. et decreta, Migne, P. L., 62, pp. 56 seq.

⁶³ *Vita S. Gregorii*, IV:68, Migne, P. L., 75; cf. *Lib. Pontif.*, I, p. 268.

⁶⁴ *Ibidem*, I, pp. 269 seq; cf. Müller, E., *Fragments inédits de Theodore le Lecteur et de Jean d'Égée*, in *Rev. Archeol.*, 26 (1873).

вання, домагаючися від Анастасія усунення монофізитизму та повернення єдності з Римом. Імператор прийняв його умовини й написав до папи Гормізда (28 грудня 515 р.) про свій намір скликати Собор до Гераклеї на 1 липня 516 р. для повернення єдності.

Папа вислав до Константинополя легатів: єпископів Еннодія з Павії та Фортуната з Катіни, пресвітера Вінкента, диякона Віталія та нотаря Ілярія. Папа Гормізд приготував «лібеллус»-формулу, яку мали підписати східні єпископи⁶⁵, але монофізитський Анастасій не дав легатам ясної відповіді, а нову спробу бунту Віталія жорстоко здушено. Тепер імператор вислав своїх амбасадорів, Теопемта й Северіяна, до Риму з листами до папи, Сенату й намагався не тільки справу відтягнути, але також збунтувати проти папи Сенат і короля Теодориха.

Однак легати використали своє перебування в столиці й багато єпископів Іллірії, Скитії, Дарданії та Епіру підписали папську формулу. Папська формула мала такий зміст: «Першою справою спасіння є зберегти істинну норму віри і не відхилятися від постанов св. Отців. І не можна (при тому) поминути волі Господа нашого Ісуса Христа, що казав: „Ти є Петро і на цьому камені збудую мою Церкву“, і це, що було сказане, підтверджується наслідками вчинків, бо Апостольській Столиці завжди була зберігана чиста католицька віра. В тій надії й вірі не хочемо відлучуватися від неї і, йдучи за всіма постановами Отців, осуджуємо всіх єретиків; особливо єретика Несторія, що колись був єпископом Константинополя та був осуджений на Соборі в Ефесі папою римським Келестином і св. Кирилом єпископом міста Олександрії; разом з ним анатемуюмо Євтихія і Діоскора з Олександрії, осуджених на св. Соборі в Халкедоні, який визнаємо і за яким ідемо; відкидаємо зрадника Тимотея, званого Еврулом, і його учня і однодумця Петра або Акакія, що перебував в єдності з ними; бо, хто з ким перебуває в єдності, заслуговує на таке саме осудження; осуджуємо також Петра Антіохійського з його однодумцями і всіма вище згаданими. Приймаємо й визнаємо всі Енцикліки папи Лева, що він їх написав про християнську віру. Також заявляємо намір у всьому йти за Апостольською Столицею і визнаємо всі її розпорядження, і надіємося, що в єдності з вами, і з тим чого Апостольська Столиця навчає, одержимо (вічну) нагороду, бо в ній є ненарушена й правдива єдність християнської віри...»⁶⁶

По підписанні Формули папи Гормізда багатьома східними єпископами справа рушила з місця й папа дав рішучу відповідь імператорові Анастасієві.⁶⁷ Але той, довідавшись про акцію легатів, намагався спершу їх підкупити, а як це не вдалося, вислав їх до Риму з новим образливим листом до папи (17 липня 517 р.) і розпочав нове переслідування католиків, що бажали повернення правдивої віри.

Що думали східні християни про папу в Римі, наведемо виняток з листа сирійських ченців, переслідуваних за монофізитського патріярха Се-

⁶⁵ Jaffe, I, pp. 101, 771, 773, 777; cf. Haacke, W., Die Glaubensformel des Papstes Hormisdas im Accasianischen Schisma, An. Greg., 20, Romae, 1939, pp. 106.

⁶⁶ Mansi, VIII, p. 407; cf. Hefele, II, p. 673; Denzinger, Enchiridion Symbolorum, 123-129.

⁶⁷ Thiel, op. cit., I, pp. 739 seq.

вера, з яких, під час прощі до гробу св. Симеона Стилїти, було вбито 350 душ. Вони писали до папи Гормізда: «... До Найсвятїшого й Найблаженнїшого Патріярха цілого світу, що сидить на престолї князя Апостолів Петра... Ми просимо тебе, Благословенний, кличемо й благаємо: стань відважно й неустрашимо і змилося над розірваним тілом, бо ти всім голова, оборони зневажену віру, потоптані канони Отців, покритих зневагами, і Собор, що грозив анатемою. Тобі дано владу і силу в'язати й розв'язувати... Встань, Святий Отче, і принеси нам спасіння. Будь послїдовником Христа Господа, що прийшов з неба на землю, щоб дбати про загублені вівці. Один Петро, князь Апостолів, якого престїл ти прикращуєш, і Павло, вибраний посуд, своїми подорожами просвітили весь світ». І папа відписав їм, заохочуючи до витривалости.⁶⁸

Нові папські легати, єпископи Еннодій з Павії та Перегрїн з Мізени, не могли багато чого зробити через упертість монофізитського Анастасія аж до його смерті (9 липня 518 р.), яку на кілька місяців попередила смерть монофізитського патріярха Тимотея. Тепер у Константинополї зачалось велике заворушення, а нарід і духовенство домагалися повернення постанов Халкедонського Собору та вписання в диптихи св. Софії ім'я папи Лева й патріярхів Македонія та Євфемія. Новий патріярх Іван II (від 17 квітня 518 р.) не противився такому домагання, тому новий імператор Юстин I та його небіж Юстиніян під тиском духовенства й мирян скликали до столиці Собор, де молодий Юстиніян узяв церковні справи в свої руки. До Риму було вислано амбасадорів під проводом трибуна Гра-та, разом із листами до папи (1 серпня 518 р.), в яких прохано його запровадити єдність у Церкві.⁶⁹

І цим разом папа вислав легатів: єпископів Германа й Івана, пресвітера Бланду, та дияконів Фелікса й Діоскора. Вони одержали такі самі інструкції й цю саму формулу-лібеллюс, що в 515 р., разом із домаганням викреслити з диптихів св. Софії імена патріярхів Акакія й Флавіяна II та імператорів Зенона й Анастасія й інших осіб.⁷⁰ У березні 519 р., як згадана формула папи Гормізда була підписана й імена монофізитських патріярхів та імператорів викреслені, патріярх окремим посланням закликав усіх єпископів держави її підписати і в своєму листі від 22 квітня 519 р. повідомив про те папу.

І так єдність Церкви була відновлена та авторитет наслідників св. Петра на цілому Сході визнаний. І коли ще того самого року патріярх Іван II умер, його наслідником був обраний синкел Епіфаній (520—536), а папа

⁶⁸ Thiel, I, Ep. 39, pp. 314-319; Ep. 40, pp. 320-330; cf. *Dvornik*, The Idea, p. 128.

⁶⁹ Thiel, Ep. 41, pp. 330 seq; cf. *Mansi*, VIII, pp. 435 seq; cf. *Baronii*, Annales, ad an. 518, nr. 6 seq; cf. *Duchesne*, L., L'Eglise au VIe siècle, Paris, 1925, pp. 38 seq.

⁷⁰ *Mansi*, VIII, pp. 435-449; cf. *Baronii*, Annales, ad an. 518, nr. 37.

Диптих, це довга таблиця із золота, слонової кости, металю або навіть з дерева з виритими або виписаними на ній іменами живих і вмерлих правовірних патріярхів та імператорів, і вона висїла в катедральній церкві. Вимазання чи-йогось імені з диптихів означало виключення його з Церкви. І коли це діялось з іменям якогось папи, то це означало зірвання єдності з Римом. Цей звичай і досі є в Східних Церквах.

Гормізд іменував його своїм Генеральним Вікарієм для цілої Східньої Церкви та уповноважив приймати всіх еретиків до єдності з Церквою по підписанні згаданої формули, а патріарх мав лише донести папі про все зроблене. «Книга Архiereїв» розкаже, що імператор Юстин I дав Римській Церкві багаті дари з удячності за поміч при ліквідації ересі й схизми.⁷¹

Незадовго перед своєю смертю, 6 серпня 523 р., папа довідався про смерть вандалського короля Тразімунда в північній Африці, за якого Церква одержала свободу й зачала працю над своєю відновою. Тіло папи Гормізда було поховане в базиліці св. Петра.

53. Св. Іван I (523—526).

Іван був сином Констанція й уродився в Сієні, Тосканія; він був учений і посідав пост кардинала-пресвітера в Римі. Обраний на папу 13 серпня 523 року. Того самого року імператор Юстин I видав едикта проти аріяна на Сході, яким наказував відбирати від них усі церкви та передавати католикам.

Аріянський король Теодорих добачав у цьому взаємну умову між Римом і Константинополем відновити західньо-римську імперію, а що він був васалом імператора, тому в 525 р. вислав до Константинополя делегацію римських сенаторів та змусив папу Івана поїхати з ними й прихилити імператора до відкликання згаданого едикта.

В Константинополі вітали папу Івана східні патріархи, крім Тимотея з Олександрії, що держався ще монофізитської ересі, — багато митрополитів, численні єпископи, духовенство й маси вірних, а імператор, згідно зі старовинним звичаєм, став перед папою на коліна. Серед великих торжеств у столиці папа Іван I особисто коронував імператора під час св. Літургії в св. Софії і виїхав назад до Риму.⁷²

Очевидячки, папа не міг впливати на відкликання протиеретичного едикту, тому розгніваний Теодорих наказав папу ув'язнити при його висіданні з корабля та закованого в кайдани доставити до Равенни. І там папа вмер у в'язниці 18 травня 526 року. Його тлінні останки були перевезені до Риму й поховані в базиліці св. Петра. Церква вважає його мучеником і шанує його пам'ять 27 травня.⁷³

⁷¹ Mansi, VIII, p. 456; cf. Hefele, II, p. 695; *Liber Pontificalis*, I, pp. 269 seq; Rossi, *Inscriptiones*, II, p. 130.

⁷² *Liber Pontificalis*, I, p. 277; cf. *Dienl*, II, pp. 194-96.

⁷³ B. Baroni, *Annales*, ad an. 523 et 526; cf. *Dvornik*, *The Idea*, pp. 156-157; cf. *Scher-mann*, *Th.*, *Propheten und Apostellegenden nebst Jünger-katalogen des Dorotheus und verwandten Texte* (Texte u. Unters. z. Gesch. d. altchr. Literatur), 31 (1907), Leipzig, pp. 174 seq; cf. *Idem*, *Prophetarum vitae fabulosae, indices apostolorum discipulorumque Domini Dorotheo, Eriphanio, Hippolyto aliisque vindicata*, Leipzig, 1907, pp. 151 seq; коментують апокрифічний каталог Доротей з Тиру, який передав легендарний реєстр єпископів Візантії, зачинаючи його від Апостолів. В ньому згадується, що як папа Іван I

54. Св. Фелікс III (526—530).

Фелікс був сином Касторія з Беневенто. По смерті Івана I, король Теодорих прислав його до Риму з наказом духовенству обрати його на папу, що й сталося 12 липня 526 року.⁷⁴ Папа Фелікс зробив дуже багато добра Церкві. Сам Теодорих умер 30 серпня того самого року, а його донька Амалясунта стала регенткою від імени свого малолітнього сина Аталяриха. Вона була прихильницею католиків, а її дорадником став найвизначніший письменник того часу, Кассіодор. Завдяки його впливові був виданий едикт, що визнав усі старовинні права папів та підтверджував їхній привілей суду, а хто б цьому противився, мав платити як кару десять фунтів золота до королівської каси.⁷⁵

Амалясунта подарувала папі старовинну святиню Ромуля і «святиню святого місця»⁷⁶ (бувша реєстраційна установа в Римі) і з цього папа Фелікс III збудував церкву св. Косми й Дам'яна. Папа поборював успішно семіпелагіан у північній Галлії, виславши тамошнім єпископам тексти св. Письма і св. Отців проти тієї ересі й вони були опубліковані на Синоді в Оранжі в 529 році.⁷⁷

Папа, почувавши себе хворим і побоюючись нової суперечки за вибору нового папи, вже на смертній постелі виявив бажання, щоб його наступником став архидиякон Боніфат. Папа вмер 22 вересня 530 року⁷⁸ і похований в базиліці св. Петра.

55. Боніфат II (530—532).

Боніфат був сином Сірісбальда, готського походження, та уродився в Римі. Вже замолоду вступив на службу Церкві та був дорадником Фелікса III; напр. по Синоді в Оранжі архієпископ Чезарій з Арльсу, голова Синоду, написав до нього листа, якого передав архимандритом Арменієм. Папа Фелікс перед своєю смертю зібрав коло себе римських сенаторів та в їх присутності передав архидиякону своє палліум, як своєму наступникові, та загрозив прокляттям усім, хто б цьому противився.

Однак, по його смерті більшість духовенства обрали на папу Діоскора з Олександрії, бо побоювалися занадто великих готських впливів на Боні-

хотів служити св. Літургію перед патріархом, то йому показано документ, що св. Апостол Андрій заложив там єпископський престіл. Як ми бачили, жадний пам'ятник не згадував дотепер про єпископів Візантії перед Митрофаном, що жив у часи Костянтина Великого. Реєстр Доротія, це пізніший легендарний твір, бо напр., десять років пізніше, як папа Агапет знову відвідав Константинопіль, сучасний хронограф подав реєстр єпископів Константинополя, починаючи його від Митрофана (гляди: Бароній, *Анналі*, до року 536, числа 59-63).

⁷⁴ *Liber Pontificalis*, I, p. 279.

⁷⁵ *Cassiodori, Variae*, VIII, nr. 24, ed. Mommsen, in MGH, AA, XII, p. 255.

⁷⁶ „Templum sacrae urbis“.

⁷⁷ *Mansi*, VIII, pp. 712 seq; cf. *Hefele*, II, pp. 724-738.

⁷⁸ *Holder*, *Die Designation der Nachfolger durch die Päpste*, Freiburg, 1892, pp. 29 seq.

фата. Обидва кандидати були висвячені 20 вересня: Боніфат у церкві св. Юлія, а Діоскор у Лятерані. Однак останній умер 14 жовтня, а на Синоді в грудні всі його прихильники визнали папу Боніфата.

Йдучи за прикладом свого попередника, папа Боніфат проголосив конституцію на Синоді в базиліці св. Петра (в 531 р.), на основі якої він мав право іменувати свого наслідника, на якого передбачив диякона Віглія. Духовенство було не згодне, і папа на слідуючому Синоді, на очах усіх Отців і Сенату, спалив свою конституцію і скасував іменування Віглія на свого наслідника.⁷⁹

Боніфат II затвердив ухвали Синоду в Оранжі проти семіпелатіян, що відбувся за його попередника, і на прохання єпископів північної Африки іменував архієпископа Картагени примасом цілої північно-африканської Церкви.

По смерті митрополита Прокля з Лярісси в Тессалії, духовенство й миряни обрали його наслідником вояка Степана, тому деякі духовні заперечували перед патріархом Епіфанієм у Константинополі. Патріарх окремим едиктом не визнав його законним митрополитом і цю ухвалу підтвердив Синод у Константинополі. Митрополит Степан заапелював до папи, переславши протест своїм єпископом-суфраганом Теодосієм з Ехіну. Папа скликав Синод у забудуваннях при св. Петрі (7—9 грудня 531 р.), де ціла справа була докладно розглянена й папа 25 документами довів, що його попередники виконували юрисдикцію над Іллірією, до якої належала Тессалія. Згодом імператор Юстиніян I затвердив це право за папами. На жаль, акти згаданого Синоду не збереглися й не знаємо, яке було рішення папи.⁸⁰

⁷⁹ *Baronii, Annales, IX, ad an. 530 et 532; cf. Gregorovius, Hamilton, History of the city of Rome in the Middle Ages, London, 1894, I, pp. 346-348.*

⁸⁰ *Mansi, VIII, pp. 741 seq; cf. Hefele, II, pp. 742-47.*

Юстиніян I (527-565), слов'янин із Македонії, уроджений у пізнішій Охрид, був одним з найславніших імператорів на Сході. Він знищив у Африці вандалів, відібрав від готів Сицилію, Далматію, Рим, Равенну й Лігурію, а його полководець Нарцис став екзархом Італії. Юстиніян здобув частину Іспанії, відсунув Персів аж до Едесси та розширив імперію аж по береги Чорного моря. Юстиніян називають останнім римським імператором у Константинополі, а його наслідники вважаються вже візантійськими імператорами.

Великою заслугою Юстиніяна I була кодифікація римського права на основі кодексів Теодосія, Григоріяна та Гермогіяна. Кодекс Юстиніяна появився в 529 році, а в 533 був виданий скорочений кодекс (Пандектс) для практичного вжитку. Крім того, були приготовлені т. зв. Інститути, як підручники права для шкіл. Всі три книги були написані латиною. Натомість новелі самого Юстиніяна були написані в більшості грецькою мовою. Всі ці збірники права становлять «Кодекс Юріс Цівіліс» Юстиніяна.

Всі дотеперішні поганські закони були християнізовані, а християнство визнавалося єдиною вірою держави.

Кодекс Юстиніяна закріплював монархічну владу на Сході, а власть імператора виводив від Бога. Він визнавав одну вселенську Церкву на чолі з папою та одну християнську державу, на чолі якої стояв імператор. Обидві влади були зв'язані між собою, тому Юстиніян I мішався до Церкви навіть у чисто догма-

Папа Боніфат умер (17 жовтня 532 р.) у час великого голоду в Римі і в Італії, і був похований у базиліці св. Петра.⁸¹

56. Іван II (533—535).

Меркурій був сином Проекта й уродився в Римі, де був кардиналом-пресвітером при церкві св. Климента. Він був обраний на папу через два місяці по смерті Боніфата, а по своєму виборі перший із папів змінив собі ім'я і прийняв нове ім'я «Івана II».

Причиною проволікання вибору нового папи були симонійні торги, бо напр. до продажу були виставлені навіть церковні речі.⁸² Справа опинилася в Сенаті та на суді короля Аталяриха в Равенні, що проголосив декрет проти симонії і наказав вирити його текст на мармуровій таблиці й повісити при вході до базиліки св. Петра. Він також розпорядився, що у випадку незгоди при виборі папи, суд у Равенні за своє рішення має одержати одну тисячу солідів, і ці гроші мають бути роздані вбогому населенню. Він також затвердив ще раз привілей суду папи над духовними.

На Сході велися ще христологічні диспути з огляду на сильну ще опозицію до Халкедонського Собору. Папа затвердив формулу Юстиніана I, в якій говорилося, що Пресвята Діва Марія є «Мати Божя» і що Божий Син, який став чоловіком і страждав, є однією Особою найсвятішої і єдиносущної Трійці.⁸³

По визволенні північної Африки від вандалів у 534 р. зібрався Синод 217 африканських єпископів в Картагені й вони питали папу, чи за приймання аріанських пресвітерів задержати їхній дотеперішній сан, чи приймати їх як мирян. Відповідь на це була негативна від його наслідника, бо папа Іван II умер 8 травня 535 р. і був похований у базиліці св. Петра.

57. Св. Агапет (535—536).

Папа Агапет був сином Гордіана, римського пресвітера, вбитого в час заворушення партії Лаврентія проти папи Симмаха. По виборі він, найперше, зняв прокляття з Діоскора, що вже був помер, протикандидата Боніфата II, та затвердив ухвали Синоду єпископів Африки в справі приймання аріанських духовних, яких казав приймати як мирян.⁸⁴

тичних справах. Він був першим візантійським імператором цезаропапістом в повному того слова значенні.

Проте гляди: Schubart W., Justinian und Theodora, München, 1943; cf. Collinet P., Etudes historique sur le droit de Justinien, I, Paris, 1912.

⁸¹ Liber Pontificalis I, p. 281; cf. Loomis, p. 142.

⁸² Liber Pontificalis, p. 285; cf. Grisar, op. cit., I (2), pp. 54 seq.

⁸³ Hefele, II, pp. 758 seq; cf. Mansi, VIII, pp. 794-795; Denzinger, Enchiridion Symbolorum, 138-140.

⁸⁴ Liber Pontificalis, I, pp. 287 seq.

Саме в той час полководець Юстиніана I, Белізар, зайнявши Сицилію, готовився до висадки в Італії, тому готський король Теодот просив папу поїхати особисто до Константинополя й порадити Юстиніанові, щоб цього не робив. Папа Агапет, у товаристві п'яťох єпископів і духовенства, прибув в лютому 536 року до Константинополя, де його привітано дуже врочисто, як голову вселенської Церкви. Одначе папі не вдалося відвести Юстиніана від наміру зайняти Італію.

З перебуванням папи Агапета в Константинополі зв'язана інша подія. По смерті католицького патріярха Епіфанія, імператор Юстиніан, під впливом своєї жінки Теодори, що симпатизувала монофізітам, іменував патріярхом монофізита, Антима з Трапезунду. І тепер духовенство столиці обвинуватило його перед папою у зв'язках із єретиками. Папа наказав Антимові підписати католицьке ісповідання віри й вернутися на свою єпархію до Трапезунду, але цьому спротивився імператор і загрозив папі засланням, на що одержав відповідь папи: «З великою тугою я прибув побачити найбільшого християнського імператора Юстиніана, але на його місці я знайшов Діоклетіяна, якого погрози мене не злякають».⁸⁵ Врешті, імператор мусів погодитися на рішення папи і папа особисто висвятив патріярха Меннаса 13 березня 536 року на місце Антима, при чому імператор дав папі своє ісповідання віри, яке папа похвалив.⁸⁶

Скоро потім папа занедужав у Константинополі і вмер там 22 квітня 536 року. Його тіло перевезено в олов'яній домовині до Риму й поховано в базиліці св. Петра.⁸⁷ Пам'ять папи Агапета шанує вселенська Церква 22 квітня.

58. Св. Силверій (536—537).

Силверій був сином папи Гормізда, жонатого перед прийняттям вищих свячень. В хвилину смерті папи Агапета він був дияконом, а на його вибір вплинув король Теодат, тому проти нього повсталала опозиція, але згодом він був визнаний усіма. Полководець Белізар наткнувся на великий опір готів, бо тільки аж у 540 році вдалося йому здобути Равенну, тому піддержку папи Теодатом уважано ворожим кроком проти Візантії.

Згадаймо, що по усуненні патріярха Антима папою Агапетом у Константинополі відбувся Синод, по якому імператор видав едикта 6 серпня 536 р., адресованого до патріярха Меннаса, яким він забороняв Антимові, Северові з Антіохії, Петрові з Апамеї та іншим монофізітам ширити їхню єретичну науку, а їхні письма наказав спалити. Одначе тепер Теодора, жінка Юстиніанова, звернулася до папи Силверія з домаганням їх усіх

⁸⁵ *Mansi*, VIII, pp. 869 seq.

⁸⁶ *Cambridge Mediev. History*, II, pp. 43-49 (1913).

⁸⁷ *Liber Pont.*, I, pp. 288 seq.

оправдати, а папа відмовився. Саме в грудні того року готи відібрали від візантійців Рим, поруйнувавши його і осквернивши гроби св. мучеників;⁸⁸ по відібрані міста Белізарем, Теодора постановила змусити папу зняти осудження з монофізитів. Вона й жінка Белізаря, Антонія, написали фалшивого доноса, немов би папа запрошував готського короля Вітига з Равенни до Риму, обіцяючи відкрити таємний вхід до міста. На основі того доносу папу ув'язнено й заслано в 537 р., а диякон Вірілій був обраний на його місце.⁸⁹ Таким чином, Теодора сподівалася, що новий папа, який походив із прихильної до Візантійців родини, зробить те, чого не хотів вчинити його попередник.

Єпископ Патари в Лікії, де папа Силверій перебував на засланні, довідався від нього всю правду й доніс імператорові, тому по прослідженню справи папі дозволено вернутися до Італії, але Теодора знову наказала його схопити в Неаполі й заслати на острів Палмарію, де він умер 2 грудня 537 року.⁹⁰

59. Вірілій (537—555)

Вірілій був римлянин, син консула Івана⁹¹, якого другий син був провізантійським сенатором у Римі.⁹² Як згадано, диякон Вірілій був іменований папою Боніфатом II на його наслідника, але не був прийнятий духовними. Вірілій їздив із папою Агапетом до Константинополя і там одержав від імператриці Теодори обіцянку, що по смерті папи він одержить іменування бути його наслідником, бо та сподівалася, що він здіє ана temu з монофізитів.

По смерті Агапета Вірілій вернувся до Риму, але через вплив готів папою був обраний Силверій, по якого засланні Вірілій зайняв його місце та був висвячений 29 березня 537 року, але за життя Силверія мав опозицію, а по його смерті був визнаний усіма, як законний папа. І він також піддержав осудження Антима й інших монофізитів⁹³, як виходить із його листа до імператора Юстиніяна та патріярха Меннаса, в якому він боровив Собору в Халдеконі.⁹⁴

Імператор Юстиніан, маючи труднощі всередині держави (напр., грізний бунт Ніка у 532 р.), та захищаючи її перед наїздами персів із сходу, а антів і західних слов'ян на Балкани, задумав довести деяких монофізитів до згоди з Церквою. Через осудження монофізитської ересі збільшила-

⁸⁸ *Procopii, De Bello Gothico*, I:25; ed. Haury, J., Leipzig, 1905, 1906, 1913.

⁸⁹ *Loomis*, pp. 148-152.

⁹⁰ *Acta SS*, Junii, IV, pp. 13-18; *Annuario Pontificio* 1959, p. 10.

⁹¹ *Liber Pontificalis*, I, pp. 296-302.

⁹² *Procopii*, I:26.

⁹³ *Duchesne*, in *Rev. d. quest. historiques*, 1884, II, p. 373; cf. *Savio*, in *Civ. Cattolica*, 11 (1910), pp. 413 seq.

⁹⁴ *Mansi*, IX, pp. 35, 38.

ся ворожість Єгипту й Сирії проти Константинополя, тому Юстиніян хотів зладити їх становище та приєднати бодай одну фракцію монофізитських ченців, що звали себе «Акефальої-Безголові». За порадою архієпископа Теодора Аскіда з Кесарії в Каппадокії, він видав едикта проти орієністів: Теодора з Мопсвестії († 428), Теодорета з Киру († 457) та Іби з Едесси († 457), яких письма були звернені проти монофізитів і мали в собі ознаки неправильності, але два останні на Соборі в Халкедоні покалися і вмерли поєднані з Церквою.

Видавши едикта з їх осудженням, імператор жадав від східних ієрархів його підписати. Під його сильним тиском це вчинили: патріарх Меннас із Константинополя, Єфрем з Антіохії, Петро з Єрусалиму та Зойла з Олександрії. Натиск імператора на папу Віглілія вчинити те саме був безуспішний, і папа наказав своєму апокризіяреві (постійному представникові папи при константинопольському дворі) Степанові в Константинополі запрятувати. Синод у Римі висловився проти підписання. Це сталося не так через оборону згаданих творів, як через намагання імператора говорити в справах, вирішених уже на Соборі в Халкедоні. Восени 545 р. імператор видав наказ своєму префектові Антимові в Римі спровадити папу силою до Константинополя. Подорожі через Сицилію і деякі міста Іллірії папа радився з єпископами і щойно 25 січня 547 року прибув до Константинополя, де його привітано врочисто і замешкав у палаті Плакиди. У Константинополі папа не тільки що не згодився підписати едикта, але й упродовж чотирьох місяців відмовлявся прийняти патріярха Меннаса до молитовної єдності.⁹⁵

Згадаймо, що єпископ Теодор із Мопсвестії, якого твори осудив Юстиніян, був осуджений патріярхом Гесихієм з Єрусалиму; Теодорет писав проти св. Кирила з Олександрії і проти Собору в Ефесі. Сам св. Кирило назвав Теодора «батьком несторіянських богозневажництв».⁹⁶ Подібно й Іба з Едесси в одному зі своїх листів противився св. Кирилові. Однак, два з них покалися на Соборі в Халкедоні, відрекшись від ересі, тому Отці не вважали за потрібне осуджувати їх твори поіменно. Це тепер вчинив імператор Юстиніян, вважаючи, що ці твори були «каменем незгоди» в погоджені монофізитів із Церквою.

Папа Віглілій скликав до Константинополя Синод 11 квітня 548 р. і проголосив декрета п. з. «Юдікатум», у якому підтверджував осудження «Трьох Глав», але із застереженням, що ухвали Собору в Халкедоні в нічому не можуть бути порушені.⁹⁷ 551 року імператор проголосив другий едикт, де ще гостріше осуджував «Три Глави». Тепер папа скликав до палати Плакиди Конференцію єпископів і остеріг їх перед прийняттям цього другого едикту. Це викликало репресії зі сторони імператора, так що папа мусів утікати до церкви св. Петра і звідти ще раз підтвердив

⁹⁵ *Alivisatos H.*, Die kirchliche Gesetzgebung des Kaisers Justinian I, Berlin, 1913; cf. *Duchesne*, L'Eglise au VIe siècle, 1925, pp. 256 seq; cf. *Bury*, The Nika Riot, in *Journ. of Hellen. Studies*, 17 (1897), pp. 98 seq; *Idem*, Later Roman Empire, II, pp. 39 seq.

⁹⁶ *S. Cyrilli ad Theodosium* Ep. 71, Migne, P. G., 77, pp. 341 seq.

⁹⁷ *Hefele*, II, pp. 836 seq; cf. *Mansi*, IX, p. 353.

письмово все сказане на Конференції, та відлучив від церкви патріарха Меннаса й архієпископа Теодора Аскіду. На наказ імператора, претор міста вдерся з поліцією до церкви св. Петра, і силою виволік звідти папу, але це викликало таку ворожу поставу населення міста, що папу звільнено. Врешті, за два дні перед Різдом 551 року папа втік із Константинополя до Халкедону, і там у церкві св. Євфемії скликав Синод єпископів та вияснив своє ставлення до едикта в справі «Трьох Глав». Наприкінці січня імператор знову робив намагання змусити папу до зміни свого становища, але безуспішно.

Щойно по смерті патріарха Меннаса (серпень 552), як його наслідник Євтихій склав папі католицьке ісповідання віри (6 січня 553 р.), на його прохання папа злагіднив дещо своє становище. Під натиском імператора папа дав свою згоду на скликання Собору, але не згодився взяти в ньому особистої участі.

Собор відбувся в Константинополі від 5 травня до 2 червня 553 р., за наявності 165 Отців, які схвалили 14 анатем проти «Трьох Глав». По 4-тій сесії Собору папа проголосив свій декрет п. з. «Конститу́тум» (14 травня), підписаний 14 єпископами⁹⁸, де погоджувався на осудження «Трьох Глав», але ще виразніше підкреслив своє застереження, що він у нічому не може порушити ухвал Собору в Халкедоні. Зате папа, разом із єпископами, був засланий до Горішнього Єгипту⁹⁹, а імператор на 7-мій сесії Собору домагався викреслити його ім'я з диптихів св. Софії.

Римляни, звільнені полководцем Нарзисом від готів, просили імператора дозволити папі вернутися до Риму. Врешті він погодився під умовою, що папа задвердить ухвали останнього Собору. В листі до патріарха Євтихія (8 грудня 553) та ще одним «Конститу́тум» (23 лютого 554), адресованим до східних єпископів, папа затвердив осудження «Трьох Глав»¹⁰⁰, опершись на ухвалах Собору в Халкедоні. Скажімо, що ухвали Собору в Константинополі затвердив формально папа Пелагій і тим спричинив схизму Медіоляну, та Аквілеї-Градо з Римом.¹⁰¹ І через те затвердження папами Вігілієм та Пелагієм цей Собор був заведений у реєстр вселенських Соборів.

Після свого восьмирічного перебування поза Римом, папа Вігілій навесні 555 року міг вернутися додому, але подорозі вмер у Сиракузах на Сицилії 7 червня того року. Його тлінні останки були перевезені до Риму й поховані в церкві св. Силвестра в катакомбах Прискилли при Саларійській дорозі.¹⁰²

⁹⁸ *Mansi*, IX, pp. 61-106; cf. *Denzinger*, *Enchiridion Symbolorum*, 143-144.

⁹⁹ *Hefele*, II, p. 905.

¹⁰⁰ *Mansi*, IX, pp. 414 seq; 455-488; *Denzinger*, *Enchiridion*, 145-153.

¹⁰¹ *Hefele*, II, pp. 914 seq.

¹⁰² *Jaffe*, I, pp. 117 seq; *Liber Pontificalis*, I, pp. 296-302.

60. Пелагій I. (556—561).

Пелагій походив із аристократичної родини був сином Івана, «вікарія» якоїсь частини Італії.¹⁰³ Він був вже дияконом в Римі в 536 р. і їздив з папою Агапетом до Константинополя, та одержав іменування на папського апокризіярія-нунція в столиці, де здобув прихильність Юстиніяна. Вчас перебування папи Вігілья поза Римом він виконував функцію Апостольського Вікарія, тобто керував Церквою від імени папи і здобув собі також визнання готів, які просили його поїхати до Константинополя з метою переговорів, але вождь Белізарій одержав усі повноваження переговорювати з готами в Італії, тому Пелагій вернувся до Риму. Він ще раз їздив до Константинополя в справі звільнення папи Вігілья із заслання й тоді сам попав до тюрми, разом із іншими противниками едикту про «Три Глави». В часі видання декретів папою Вігільєм про «Три Глави», Пелагій був при тому, а згодом писав у їх обороні, тому Юстиніян поставився позитивно до його кандидатури на папу.

Однак, його вибір тягнувся десять місяців, бо висвячення відбулося щойно 16 квітня 556 р. Причиною цього була опозиція проти «Трьох Глав». Проти Пелагія виставлено закиди, немов би він поносив вину за смерть папи Вігілья, тому він у базиліці св. Петра, в приваності вождя Нарзеса й духовенства зложив урочисту присягу на Євангелії, що він ні вчому не винен у смерті папи Вігілья.¹⁰⁴

Папа Пелагій I затвердив ухвалу Собору в Константинополі та приєднав до цього, найперше, єпископів Галлії, а архієпископ Павлін із Градо-Аквілеї пішов у схизму, анатемувавши вождя Нарзеса, єдиного чоловіка, що жертвенно захищав Італію від готів. До речі кажучи, оборона Італії найбільше зруйнувала візантійську державу економічно й мілітарно, так що через три роки по смерті Юстиніяна вона вже не мала сили ставити поважний опір наїздові лонгобардів, що захопили Італію у 568 році.

Папа Пелагій I дбав про піднесення Церкви із занепаду, поборював симонію, організував справедливі суди, дбав про наладнання фінансових справ, харчів та одежі для вбогих і своєю працею здобув собі повне довіря й послух населення, зубожілого через довгі війни готів.¹⁰⁵

Папа Пелагій I умер 4 березня 561 р. та був похований у базиліці св. Петра, а нарід надав йому почесне ім'я «Батька вігчизни й убогих». По папі залишилися листи, в яких видно його дбання про Церкву.¹⁰⁶

¹⁰³ Ibidem, p. 303; cf. Loomis, p. 160.

¹⁰⁴ Mansi, IX, p. 709; cf. Jaffe, I, pp. 125, 938.

¹⁰⁶ Mansi, IX, pp. 709 seq.

61. Іван III (561—574).

Іван був сином римлянина Анастасія «Світлого», званого також Кателіною. Після обрання на папу, він ждав п'ять місяців на висвяту, поки не прийшло затвердження від імператора Юстиніяна. Про його 13-літний понтифікат не збереглося багато згадок, бо його документи були знищені в часі наїзду Ломбардів на Італію в 568 році.

Вождь Нарзес, у наслідок інтриг у Константинополі, був відкликаний імператором Юстином II (565—578) з Італії, а на його місце був присланий екзарх Лонгин, що не міг дати собі ради з ломбардами й замкнувся в фортеці Равенні, залишивши їм на поталу цілу Італію. Ломбарди ставилися прихильно до аріан, а тому нищили католицькі церкви або передавали їх еретикам.

Як папа Іван III почув про відкликання Нарзеса з Італії, він поїхав за ним аж до Неаполя та благав залишитися, обіцяючи клопотатися в Константинополі про зміну постанови імператора. Нарзес залишився якийсь час у Римі. Однак папі не вдалося змінити постанови Юстина II, і тоді папа покинув місто й замешкав у катакомбах Претекстата, де пробув довгі місяці, сповнюючи свої архиерейські обов'язки у церкві св. Тибуртія й Валеріяна.¹⁰⁷ Щойно по смерті Нарзеса в 572 р. він вернувся до Лятерану. Папа Іван III умер 13 липня 574 р. та був похований у базиліці св. Петра.

62. Венедикт I (575—579).

Венедикт був сином римлянина Боніфата, званого греками «Боносус»¹⁰⁸. В його час окупація Італії ломбардами продовжувалася і настав у краї голод, а сполучення з Константинополем зовсім перервалося. І це, мабуть, було причиною майже однорічної незайнятості Петрового Престолу, бо затвердження його вибору Юстином II наспіло аж 2 червня 575 року.

Про цього папу знаємо дещо з листа папи Григора Великого, де він згадує, що папа Венедикт подарував нерухоме майно «Масса Венеріс» архимандритові Степанові з монастиря св. Марка в Мінтурні біля Сполета¹⁰⁹; як також і те, що в час свого понтифікату він висвятив 21 єпископів, 15 пресвітерів і 3 дияконів. Венедиктові I вдалося також переконати Ломбардів звільнити Рим.¹¹⁰ Папа вмер 30 липня 579 р. та був похований у вестибюлі захристії базиліки св. Петра.

¹⁰⁷ *Liber Pont.*, I, pp. 305 seq.

¹⁰⁸ *Evagrii Scholastici, Hist. Ecclesiastica*, V:16, ed. Parmenthier-Bidez, London, 1898.

¹⁰⁹ *S. Gregorii I PP., Epist.* 9, 87, in Mansi, vol. X.

¹¹⁰ *Benedict I*, Mann, H, K, in *Cath. Enc.*, II, p. 427.

63. Пелагій II (579—590).

Був римлянином, сином Вінігальда, готського походження. Зв'язок із Константинополем був і далі перерваний, бо прийшлося ждати чотири місяці на затвердження імператора і висвячення папи відбулося 29 листопада без згоди імператора. І як відсунено лонгобардів від Риму, папа вислав легатів до Константинополя. Там Юстин II збожеволів, назначивши перед тим імператором Тиберія Константина (578—582), але той умер у 582 р., іменувавши своїм наслідником Маврикія (582—602), здібного полководця.¹¹¹ Імператор Маврикій вислав до Равенни нового екзарха Декія, але той уже не міг завести ладу в Італії.¹¹²

В таких важких обставинах папа Пелагій II просив єпископа Авнарія з Оксеру звернутися від його імені до володарів Франконії за поміччю. Бувша територія Галлії була поділена тепер на дві частини: східню, звану Австасією (теперішня Німеччина), та західню, звану Невстразією (теперішня Франція).¹¹³ У відповідь на те, франки зачали якісь військові дії проти лонгобардів від сторони Альпів, але одержавши від них дари, відступили назад. Тоді папа вислав своїх легатів до Константинополя (584 р.), між якими був диякон Григор. І хоч звідти не прийшла жадна поміч, екзарх імператора погодився якось із лонгобардами і в Італії настав тимчасовий мир і спокій.

Використовуючи цю передишку, папа відкликав із Константинополя диякона Григора для переговорів із єпископами Градо й Істрії з метою ліквідації схизми, спричиненої затвердженням ухвал Собору в Константинополі про «Три глави». Папа вияснив їм, що своїм ставленням вони, свідомо чи несвідомо, боронять еретичні твори.¹¹⁴ Пелагій II протестував проти нового титулу «Єкуменічного Патріярха», що його вживав патріярх Іван IV Постник у Константинополі. Папа дбав також про загальне поширення безженности духовенства, видавши суворі розпорядження, які його наслідник дещо злагіднив.¹¹⁵ Папа віддав свій дім у Римі на лікарню для вбогих, відбудував церкву св. Лаврентія, що її гарні мозаїки збереглися донині.

Папа Пелагій II умер у Римі під час пошести (7 лютого 590 р.) і був похований у базиліці св. Петра.

¹¹¹ *Mc Sorley*, op. cit., p. 150; cf. *Higgins, M. J.*, International Relations at the Close of the Sixth Century, in *Cath. Hist. Revue*, 27 (1941), pp. 279 seq; cf. *Idem*, The Persian War of the Emperor Maurice, Washington, 1939.

¹¹² *Hammerton, J.*, The New Illustrated World History, New York, 1947, p. 373.

¹¹³ *Jaffe*, I, pp. 138, 580.

¹¹⁴ *Mansi*, IX, pp. 891-905. *Denzinger*, Enchiridion Symbolorum, 159-160.

¹¹⁵ *Liber Pontificalis*, I, p. 310; cf. *Gelzer, H.*, Der Streit über den Titel des ökumenischen Patriarchen, in *Jahrb. f. Protest. Theologie*, 13 (1897), pp. 549 seq; cf. *Laurent, V.*, Le titre de patriarche oecuménique et la signature patriarchale, in *Rev. d. Etudes Byzant.*, 6 (1948), pp. 5 seq.

ЧЕТВЕРТИЙ РОЗДІЛ

РИМ У ДОБІ ГРИГОРА ВЕЛИКОГО

Наїзд лонгобардів на Італію та їх поселення в її північній частині, у близькому сусідстві до франконських королів, спричинили повільний вплив західного християнства на їхню культуру та бодай часово устabilізували тамошні відносини.

На Сході імператор Маврикій був убитий змовниками, а Фока (601—610) проголосив себе імператором у той час коли авари й слов'яни, а серед них і предки українців, звані антами, починають заселювати Балкани; Сирія стає тереном боротьби персів проти імперії, а на весні 619 р. зачався наїзд їх на Єгипет, звідки вони пробують натискати не північно-африканські провінції.

610 року полководець Гераклій прибув з Африки до Константинополя та, поваливши Фоку, проголосив себе імператором і зачав реформи в державі. Однак за нього впав Єрусалим (614 р.) та Халкедон (617 р.) і перси стали табором напроти столиці. У 622 р. імператор Гераклій зачав свою переможну кампанію аж у Медію, а столиця оборонилася проти спільного наїзду аварів і антів (626 р.), коли останні покинули її облогу. Вершком перемог Гераклія було привезення св. Хреста до Єрусалиму й уміщення його на давньому місці (в 630 р.). Згадаємо, що Гераклій перший з імператорів ужив урядово титулу «базилевс», як також завів грецьку мову в урядах цілої імперії. І все було б якнайкраще, якби не нова сила, що принесла з собою смертельну загрозу не лише Візантії, але й цілому християнському світові. Це — фанатичний Іслям, що під проводом халіфа Омара (634 р.) розпочав період своїх фанатичних війн.¹

¹ Мохаммед (к. 570–632), уродженець Мекки, Арабія, проголосив себе Божим пророком, від якого нібито одержав мандат заснувати арабську національну віру. І 622 рік став початком хронології Ісляму.

Саме слово Іслям означає: «віддатися Божій волі». Ця віра проголошувала науку про нескінченного Бога, безсмертність душі та т. зв. фаталізм, тобто призначення визнаючів Ісляму згори до неба або до пекла. Визнаючі Ісляму мають молитися, постити, давати милостиню та відбувати паломництво до Мекки.

Іслям списаний у книзі «Коран», складений з 114 глав. Це — компіляція історії, права, молитов, легенд та пашквілів проти поган, жидів і християн. Вона дозволяє кожному «вірному» мати 4 жінки, велике число дівчат-наложниць у

Все ж таки, і серед такого загрозового положення, імператори Гераклій (610—641) та Констанс II (642—668) мішаються до внутрішніх справ Церкви, доводячи до нової схизми через піддержку еретиків. Щойно Константин IV (668—685) скликав Собор до Константинополя, де ересь була осуджена і спокій Церкви відновлений, але Юстиніян II (685—695, 705—711) скликав інший Собор, якого декрети зачали нову гарячу дискусію між Сходом і Заходом.

64. Св. Григор I Великий (590—604).

Нова сторінка в житті Церкви починається понтифікатом папи Григора I, якого велика особистість витиснула незатерте п'ятно на навчанні, організації та дисципліні Церкви, на Заході й на Сході.

Григор I уродився в Римі коло 540 р. в родині патриція Гордіяна і Силвії², що мали свої добра на Сицилії, а в Римі палату на Челійському горбку, якої руїни ще й сьогодні можна бачити під церквами св. Андрія і св. Григора. Родина Григора мала глибоко релігійну традицію, а його мати Силвія і дві тітки по батькові, Тарсила й Еміліяна, зачислені до лику святих. Свої дитячі роки провів Григор у Римі в часи, коли місто переходило з рук до рук і було часто руйноване. Всі ці події залишилися в пам'яті Григора на ціле його життя.

Сам він мав незвичайну пам'ять і здібності, та готувався стати ретором-правником, при чому залюбки читав св. Письмо й роздумував на ним. У 573 р. він став префектом Риму, але по довгих і щирих молитвах зрікся цієї посади й постригся в ченці, мабуть, у 574 році. По смерті батька продав він усі добра й за одержані гроші заснував шість монастирів, а палату в Римі перемінив на монастир св. Андрія, де жив в убожестві й постах.³

У 578 р. папа Пелагій II висвятив його на диякона й іменувавши своїм апокризіярем-нунцієм, вислав до імператора Маврикія просити помочі проти лонгобардів.⁴ З ним поїхали до Константинополя деякі ченці з монастиря св. Андрія та жили там у монастирі. Саме тоді патріарх Євтимій написав свій твір про воскресіння вмерлих, де висловився, що воскреслі тіла будуть легші від повітря. Проти цього неточного вислову виступив диякон Григор. І коли ця справа стала голосною, імператор закликав їх обох на публічний диспут, у наслідок якого книга була спалена імператором. Патріарх на смертній постелі заперечив свій вислів, який, зрештою, ужив був у добрій вірі.

гаремах, дозволяє розлуки без згоди жінки. Перекладати «Коран» на чужі мови арабам заборонено.

Ісламіти діляться на дві групи: православні, учні трьох халіфів, наслідників Мохаммеда; та схизматиків, учнів халіфа Алі, чоловіка Фатіми, доньки Мохаммеда.

² Duchesne, L. P., pp. 312 seq; Mansi, IX, pp. 1023-1027; cf. Jaffe, R. P. R., I, pp. 243 seq.

³ S. Gregorii a Tours, Historia Francorum, X:1, in Migne, P. L., 71.

⁴ Artaud de Montour, op. cit., I, pp. 135-136.

Вродовж шістьох років перебування в Константинополі, Григор не навчився грецької мови, ані не мав успіху в своїй місії. Натомість, уже тоді він дійшов до глибокого переконання, що Італію можна і треба боронити перед загрозою її власними силами, якщо вони будуть добре зорганізовані й використані. В 586 р. його відкликано до Риму та обрано ігуменом монастиря св. Андрія. Саме в той час, за свідомством блаженного Беди⁵, ігумен Григор зустрівся вперше з людьми з Британії і забажав поїхати туди на місію. Папа Пелатій був згідний, але римляни спротивилися й завернули Григора вже з дороги.

Він став секретарем папи, і був автором листів папи до єпископів Істрії у справі ліквідації схизми. 589 року в Італії була велика повінь, а в наслідок неврожаю — голод і пошесть. В лютому 590 р. вмер папа Пелатій II, а ігумен Григор був обраний його наслідником, хоч не хотів прийняти вибору і в листі до імператора просив його не затвердити, але префект Риму вислав до Константинополя звичайне повідомлення про вибір нового папи.

Тим часом папа-елект Григор розпочав урочисті обходи та моління т. зв. *litania septiformis* і, як процесії зійшлися в церкві св. Богородиці, над мавзолеєм Андріяна над Тибром появився Архангел Михайло з мечем у руці і це було знаком кінця пошесті, як розказує легенда. Аж по шістьох місяцях прийшло затвердження з Константинополя, а ігумен Григор, довідавшись про своє затвердження, сховався від римлян. Його знайдено й занесено на руках до базилики св. Петра, де 3 вересня 590 р. він був висвячений.

Понтифікат Григора I мав велике значення для Церкви та її відношення до світської влади, як папа з'ясував це в своїх творах і листах.⁶ Він розумів співпрацю цих двох чинників на основі доброї волі, але кожен із них мав діяти в сфері своїх власних впливів. За Григора I світський володар мав боронити Церкву, напр., поборювати ересі, схизми, дбати навіть про дисципліну духовних осіб, але коли б умішувався в чисто догматичні справи, тоді папа мав би йому противитися, головню, як справа не була згідна з церковними догмами, бо мовчати було б смертельним гріхом.⁷

Папа вважав володаря представником Бога в усіх земних справах, без огляду на його особисту вартість чи здібності. Отож, напр., коли Фока здетронізував Маврикія, папа писав до нього листи⁸, та виказував пошану до світської влади, так що навіть дехто вважав це за зле. Це неслухно, бо невідомо, чи в хвилині писання листа папа знав про всі події в Константинополі, а по-друге, завваги папи про особу Маврикія та його утиск гро-

⁵ *Venerab Beda*, *Hist. Eccl. Anglorum*, II:1, in Migne, P. L., XCV, pp. 75 seq; cf. *Pauli Diaconi*, *Hist. Longobardorum*, ibidem, LXXV.

⁶ *S. Gregorii Magni*, *Epp.*, ed. Ewald & Hartmann, in MGH, Berolini, 1891-99, Ep. I:II; III-IX, XI.

⁷ Ibidem, Ep. XI:29: „Quod ipse (sc. imperator) fecerit, si canonicum ist, sequimur; si vero non est, in quantum sine peccato nostro, patiemur“.

⁸ Idem, *Epist.* XIII.

мадян були ствердженням історичної правди, бо папа, будучи в Константинополі, знав добре тамошні справи.

Влада папів у Церкві в час Григора I виступила ще сильніше і яскравіше, ніж за його попередників. Він часто підкреслював, що права папів походять від Христа, бо Він поставив св. Петра головою Церкви.⁹ Як сильно папа відчував цю відповідальність і боронив цих Богом уставлених прав, можна бачити з його реакції на вживання титулу «Екуменічного патріярха» Іваном IV Постником, патріярхом Константинополя, чим останній уносив замішання в життя Церкви, яка й без того переживала важкі хвилини. Папа писав йому: «Щодо Церкви в Константинополі, хто ж може сумніватися, що вона не підлягала Апостольському Престолові (в Римі)? Аджеж обидва, найбільше релігійний імператор і наш брат, єпископ Константинополя, завжди це признають!»¹⁰ Папа прийняв титул: «слуга слуг Божих».

Григор I уважав, що примат у Церкві, це не почесть, але найбільша відповідальність перед Богом за її долю.¹¹ Собори не дали папам тієї влади, але навпаки, папи затверджували або відкидали їхні ухвали своєю владою¹² і папа владен ці ухвали змінити, доповнити або скасувати.¹³ Папі підлягають усі патріярхи і лиш він один може судити всіх єпископів.¹⁴

По смерті першого короля лонгобардів, Автаря, 5 вересня 590 р. його жінка Теодолінда вийшла заміж за войовничого короля Турину, Агілулфа, що разом з іншими князями розпочав наїзд на середню Італію влітку 592 р. Арітулф із Сполета, що був із ними в союзі, дійшов під Рим, а Аріхіс із Беневенто обляг Неаполь. У цій хвилині папа без порозуміння з імператором іменував трибуна в Неаполі, та зачав переговори з лонгобардами, використовуючи поміч Теодолінди, що була католичкою й прихильною до папи.¹⁵ У травні 595 р. папа писав до Равенни,¹⁶ що на власну руку уклав мир. Імператорський екзарх, Роман, доніс про те до Константинополя, а імператор назвав папу «зрадником», про що довідуємося з листа папи до нього.¹⁷ З тих причин відношення папи до імператора було холодне аж до смерті екзарха в 597 р. Новий екзарх, Калиник, разом із папою довів до миру з лонгобардами (599 р.), однак сам скоро повторно порушив, а його наслідник, Смарагд, знову помирився з ними, і такий стан тривав аж до смерті папи Григора.

Папа боронив Рим, щоб він не попав у руки лонгобардів, які понизили б його до ролі провінційного міста. Він сам назначував йому префектів, давав їм інструкції та переговорював з лонгобардами, і так захопив

⁹ Idem, Epist. II:16; III:31; V:37; VII:37.

¹⁰ Idem, Ep. IX:26.

¹¹ Idem, Ep. XIII:1; V:14.

¹² Idem, Ep. IX:106.

¹³ Idem, Ep. V:39.

¹⁴ Idem, Ep. II:1; III:3; XII; IX:26-27.

¹⁵ Idem, Ep. II:15; V:36.

¹⁶ Idem, Ep. V:34.

¹⁷ Idem, Ep. XXXVI.

місто, а Церкві в Італії дав мир і свободу. Таким чином, папа силою обставин виконував роль світського володаря і своєю розумною політикою поклав перші основи під Церковну державу, згодом названу Патримонією св. Петра. За Григора I ця держава мала вже 1.300—1.800 квадратних миль із посіlostями на Сицилії й Італії. Керували ними ректори, звані дефензорами, переважно духовні люди, що дбали про церкви й монастирі. Папа дбав, щоб їх управління було справедливе, а весь дохід із дібр був розділюваний убогим та втікачам, що їх було повно в Римі. Папа усунув з Лятерану світських людей, а при кожному «дияконаті» була заснована «установа милостині», що роздавала людям дарові харчі.

Папа найбільше дбав про духовний стан римлян і особисто брав участь у богослужбах в різних церквах міста, виголошуючи свої славні проповіді-гомилії про св. Письмо, послуговуючись дійсними прикладами з життя, і цей спосіб проповідання пішов від нього на ціле середньовіччя.

В часи Григора I відбувся в Римі Синод (липень 595 р.), на якому були схвалені дисциплінарні декрети, напр., про безженність духовних¹⁸, вийняття їх з-під світських судів¹⁹, кари за їхні прогріхи, тощо.²⁰

Папі Григорові I приписується також реформу римської Літургії, напр., він додав деякі слова до канону та переніс «Отче наш» перед освячення. Він заборонив піддияконам одягати на себе дальматик, а дияконам дозволив лише читати Євангельське зачало. Він також запровадив спеціальний літургичний спів, званий Григоріянським співом,²¹ та зреформував Літургію Попереду Освячених Дарів. Ця остання реформа була прийнята на Заході й на Сході.

Григор I перевів реформу західного чернецтва, заснованого на правилах св. Венедикта. Його реформи були спрямовані в сторону притягнення ченців до праці для добра ближніх, а не тільки для життя в контемпляції. Папа не шкодував матеріальних засобів для монастирів, але вимагав від них суворої дисципліни, напр., він розпорядився, щоб ігумені мали не менше як 60 років, а новіціят (послушництво) продовжив з одного на два роки. Що найголовніше, папа до деякої міри вийняв монастирі з-під юрисдикції єпископів, започатковуючи сильний розвиток західного чернецтва під безпосередньою юрисдикцією папської Курії.

На схилі свого життя папа Григор I дуже страждав фізично, очікуючи смерті, як свого спасіння; найбільше докучали йому болі шлунка, хронічний підгартячковий стан та, часті й гострі приступи подагри.²²

Григор I залишив по собі багату літературну спадщину. Що правда, він не такий глибокий богослов, як папа Лев I, але в нього є велике дбання про чистоту навчання віри. Сам він не любив поганських авторів, хоч ви-

¹⁸ *Mansi*, IX, p. 1226; p. 475; cf. *Hefele*, III, pp. 58-59.

¹⁹ *S. Gregorii Magni*, Epp. I:39; VI:11; IX:53, 76, 79; X:4; XI:32; XIII:50.

²⁰ *Idem*, Epp. I:18, 42; III:49; IV:26; V:5, 17-18; VII:39; VIII:24; IX:25; XII:3; XIV:2.

²¹ *Pauli Diaconi*, *Vita S. Gregorii*, *Migne*, P. L., 75, p. 90.

²² *Ibidem*, XV.

користувався їхні літературні засоби, напр., алегорії, тези й антитези, тощо. Його мова й граматики не класичні, а належать до часу занепаду латинського письменства.

З важливіших творів папи залишилися: «Пояснення Книги Іова, або Моралії»²³, що є першим підручником християнської етики; 22 гомілії до Єзекіїла та 40 до Нового Заповіту. З його аскетичних творів найкращою є «Книга Душпастирських Правил»,* складена з чотирьох частин: а) вимоги звання душпастиря; б) чесноти душпастиря; в) як навчати й провадити вірних, та г) розважання душпастиря.²⁴ Папа написав також чотири книги «Діалогів», призначені для мирян і від них папа одержав ім'я «Двоеслов». По папі залишилося також 854 листи.²⁵

Папа Григор I умер 12 березня 604 р. і був похований у базиліці св. Петра, а його пам'ять почато шанувати дуже скоро й надано йому почесної назви «Великий». Його тілні останки спочивають тепер під престолом в каплиці Климента VIII в базиліці св. Петра.

65. Сабініян (604—606).

Син Бона з Блери біля Вітербо.²⁶ Апокризіяр Григора I в Константинополі при імператорові Маврикію та патріярхові Іванові IV Постникові в 593—599 роках. Потім був кардиналом-дияконом і на цьому пості обраний наслідником Григора I. Він ждав на затвердження імператора аж до 13 вересня 604 р. і тоді був висвячений.

За його часу була знову загроза зруйнування Риму лонгобардами. Папа Сабініян дбав більше про світське духовенство, ніж про чернецтво. Григор I, опікуючися убогими, випорожнив усю касу, так що під час голоду новий папа міг видавати римлянам збіжжя тільки за невеличку заплату (30 мірок за одного соліда), тому пізніша легенда приписувала йому захланність, але в тогочасних пам'ятках про те не згадується, навпаки згадується що він щедро роздавав милостиню. Він умер 22 лютого 606 р. і був похований у Ватикані.²⁷

66. Боніфат III (607).

Римлянин, син Івана Катаджьоне, за походженням грека.²⁸ За Григора I був дияконом і в 603 р. перебував у Константинополі в ролі нунція,

²³ *Expositio in Librum Job sive libri XXXV.* Migne, P. L., 75, pp. 510-1162; 76, pp. 10-782.

* *Lib. Pont.* I, p. 312.

²⁴ *Mann, H. K.*, I(1), p. 241.

²⁵ *Ibidem*, p. 246.

²⁶ *Duchesne, L. P.*, I, p. 315.

²⁷ *Mann, I(1)*, pp. 251 seq.

²⁸ *Duchesne L. P.*, I, p. 316; *Jaffe*, I, p. 220; cf. *Mann*, I (1), pp. 259 seq.

де здобув прихильність Фоки. По смерті папи Сабініяна Петрів Престіл був незайнятий цілий рік і невідомо точно про причини цього. Папа Боніфат був висвячений 19 лютого 607.

На прохання папи, імператор Фока заборонив єпископам Константинополя, ще за життя патріярха Киріяка († 606) уживати титулу «Єкуменічних патріархів», мотивуючи тим, що такий титул належав виключно єпископам Риму²⁹; про що, зрештою, говорилося вже в одній із новель імператора Юстиніяна,³⁰ складеної на основі правил Вселенських Соборів.

За папи Боніфата III відбувся в Римі Собор 72 єпископів, і там була винесена ухвала, що ще за життя папи не дозволяється вживати будь-яких заходів щодо вибору його наслідника. Це можна робити щойно на третій день по похороні папи.³¹ Ця ухвала була зобов'язуючою аж до Ліонського Собору в 1274 р., що подовжив цей час аж на десять днів (2 канон). Папа Боніфат III умер 12 листопада 607 року.³²

67. Боніфат IV (608—615).

Син лікаря Івана з провінції Валерія. За Григора I був дияконом і диспенсатором, тобто найвищим урядовцем в управі Церковної держави, а папа Григорій I писав про нього: «Наш улюблений син Боніфат» (9 лист). І цей папа ждав дев'ять місяців на своє затвердження імператором та був висвячений 25 серпня 608 року (за Яффе 15 вересня).³³

Боніфат IV завів свято Всіх Святих і перебудував Пантеон на церкву Пресвятої Богородиці і св. Мучеників (теперішня: Марія Ротонда), куди було перевезено з катакомб багато мощів мучеників. За нього єпископ Лондону, Меллит, приїздив на Синод до Риму, на якому були упорядковані справи Церкви в Британії.³⁴

В самому Римі знову був голод і пощесь. Папа вмер у своєму домі, що його був обернув у монастир. Його поховано в базиліці св. Петра, а його пам'ять шанується 25 травня.

68. Св. Адеодат (Деусдедіт) (615—618).

Римлянин, син піддиякона Степана. Був висвячений 19 жовтня 615 року. Продовжував політику Сабініяна у відношенні до бідного духовенства, по-

²⁹ Gregorovius, Geschichte der Stadt Rom in Mittelalter, Stuttgart, 1889, II, p. 104; cf. Grisar, op. cit., I, p. 273.

³⁰ Novella 131: „Ideoque sanccimus secundum earum (scil. 4 Conc. Gener.) definitiones sanctissimum senioris Romae primum esse omnium sacerdotum“.

³¹ Hefele, I, p. 195.

³² Artaud de Montour, I, p. 144, гадає, що папа помер 10 листопада.

³³ Duchesne L. P., I, p. 317; Jaffe, I, p. 220.

³⁴ Vener, Bede, Hist. Eccl. Anglorum, II:14; cf. Mann, I(1), pp. 268 seq.

магаючи йому матеріально. За нього сталися землетрус і нова пошесть. Цей папа перший приклав до папського документу олов'яну печатку, звану «буллою», і з того часу всі папські документи звалися «буллами». Він був похований у базиліці св. Петра.³⁵

69. Боніфат V (619—625).

Син Івана з Неаполя. Ждав на зетвердження імператора цілий рік і був висвячений 23 грудня 619 року.³⁶ В його час євнух Елевтерій, екзарх Равенни, хотів захопити Рим, але подорожі був убитий своїм власним військом.

Цей папа заборонив аколітам заступати дяконів при хрищенні та переносити мощі; він поширив право азилу та посвятив кладовище при Коментанській дорозі в Римі. Він був у зв'язках з архієпископом Меллитом із Лондону та єпископом Юстом з Рочестеру, і умовляв короля Едвіна з Нортумбрії охреститися.³⁷

«Книга Архиреїв» називає його лагідним і милосердним чоловіком, що дбав про духовенство й мирян. Він був похований у Ватикані 25 жовтня 625 року.³⁸

70. Гонорій I (625—638).

Син Петронія з римської Кампанії. Був висвячений 27 жовтня (за Яффе 3 листопада). За нього на Сході дійшло до нової суперечки. Імператор Гераклій (610—641) успішно воював проти Персів та, хочаби приєднати монофізитів до Церкви, погоджувався на пропоновану ними формулу «одне діяння» (мія енергія) у відношенні до Особи Ісуса Христа, і це зачало нову ересь про одну волю в Ісуса, звану монотелетизмом. Єпископ Кир із Лазі мав сумнів щодо правильності тієї формули й звернувся за виясненням до патріярха Сергія в Константинополі, від якого одержав відповідь, що «хоч такого вислову був ужив 536 р. патріярх Меннас у своєму листі до папи Віглія», все ж таки він думає ще раз звернутися в тій справі до єпископа Старого Риму, бо є звичаєм робити це в усіх неясних справах навчання віри». Чи дійсно в Константинополі зберігся був такий лист, — невідомо, бо він на Заході не був відомий. Більше правдоподібно, він міг бути звичайним фальсифікатом монофізитів, бо годі допустити, щоб патріярх Сергій хотів впровадити єп. Кира в блуд.

³⁵ *Duchesne*, I, p. 319.

³⁶ *Ibidem*, pp. 321-322.

³⁷ *Vener, Bede*, Hist. Eccl. Anglorum, II:8; cf. *Mann*, I(1), pp. 294-303; cf. *Mansi*, op. cit., X, col. 547-554; cf. *Jaffe*, I, p. 222.

³⁸ *Duchesne*, loc. cit.; cf. *Gregorovius*, op. cit., II, p. 113.

Єпископ Кир 631 року був обраний патріархом Олександрії і, уживаючи згаданої формули, приєднав багато монофізитів до єдності з Церквою. Однак, побожний і вчений чернець Софроній із Палестини, що в 634 р. став патріархом Єрусалиму, відвідуючи Олександрію, спротивився навчанню патріарха Кира про «одну волю в Христі», вважаючи його неправославним. Він повідомив про те патріарха Сергія в Константинополі, який порадив Кирові бути обережним, щоб знову не розпалити суперечки.

Він у листі до папи Гонорія I просив вияснення, хоч мусів знати декрети Халкедонського Собору та зміст догматичного Томосу папи Лева I,³⁹ де було проголошене навчання про дві природи Христа і, послідовно, були визнані в Ньому дві волі, Божя й людська. Цього, однак, не хотіли признати монофізити й пішли в схизму, а тепер виставили формулу про «одну волю», тому монотелетизм у своїй основі нічим не різнився від монофізитизму. Різниця між обома ересями була тільки в грі самих термінів.

Патріарх Сергій написав до папи Гонорія два листи в підступній формі, вказуючи на konieczність не говорити про дві природи в Христі, щоб не викликати незгоди. Папа Гонорій відписав йому, що можна б говорити про одну волю в Христі, але радше в моральному розумінні. Він виключав можливість, щоб людська воля Христа протилежася його Божій волі, і в цьому випадкові приписував йому одну волю.

Патріарх Сергій добачав у цьому вислові відповідь на свої сумніви, що якби ужити формули про «дві волі» в Христа, то вірні могли б хибно зрозуміти, що в Ньому були дві протилежні одна одній волі. Патріарх уложив едикта «Ектезіс», що його проголосив імператор Гераклій у 638 р. та наказував ісповідувати одну волю (телема) в Христа, але уникаючи рівночасно формул «одне діяння» і «два діяння». Патріарх Сергій скликав до Константинополя Собор і на ньому «Ектезіс» був прийнятий та прибитий у притворі св. Софії. Сам папа Гонорій I не жив уже, щоб зайняти якесь становище до едикту, також і патріарх Сергій умер ще того року в грудні, а його наслідником став патріарх Пирг.

Тим часом патріарх Софроній із Єрусалиму зібрав докази зі св. Письма і Отців Церкви про дві волі Христа і розіслав їх східним митрополитам, а до Риму вислав єпископа Степана з Дози з домаганням осудити монотелетизм, проголошений згаданим едиктом імператора. Тут згадаємо, що римські легати, які були у Константинополі заради затвердження вибору папи Северина, відмовилися підписати згаданого едикта.

Папа Гонорій I збудував кілька церков у Римі та полагодив водопроводи Траяна; піддержав лонгобардського короля Адальвальда та злагіднив схизму Аквілеї; він вислав св. Біріна на місію в Саксонію, а Ірландія прийняла остаточно римський звичай святкування Пасхи (633). Папа вмер 12 жовтня 638 р. і був похований у Ватикані.⁴⁰

³⁹ S. Leonis PP, Epist.: „Agit (scil. Christus) enim utraque forma cum alterius communionem quod proprium est.“; cf. Ostrogorsky G., History of the Byzantine State, New Brunswick, 1957, p. 97; Denzinger, Enchiridion Symbolorum, 165-169.

⁴⁰ Duchesne, I, p. 324; cf. Mann, I (1), p. 304.

71. Северин (638—640).

Був сином Абієна з Риму й обраний у жовтні 638 року, але імператор Гераклій жадав від папи-електа підпису на едикті «Ектезіс» і як його легати відмовилися, екзарх Равенни, Ісаак, наказав пограбувати палату в Лятерані.⁴¹

По 19 місяцях незайнятості папського престолу, легатам вдалося переконати імператора затвердити вибір папи і висвята відбулася 28 травня 640 року. Першим актом папи Северина було осудження монотелетизму і проголошення католицької науки про дві волі Христа, в якого Особі треба розуміти: дві природи, дві волі й два діяння. Папа Северин умер 2 серпня 640 року і був похований у Ватикані.

72. Іван IV (640—642).

Син адвоката Венантія з Далматії, був архидияконом у Римі,⁴² а його висвята відбулася зараз по виборі, бо, мабуть, екзарх Равенни одержав тимчасове право затверджувати папів від імені імператора.

Також і цей папа осудив «Ектезіс», але написав трактат п. з. «Апологія Гонорія», де вияснює, що папа Гонорій і патріарх Сергій не говорили про Божу й людську волю Христа, але, як вияснював чернець Симон, автор згаданого листа папи Гонорія до Сергія, — там була мова про дві людські волі в Христа, добру й злу, що їх знаходимо у зраненій гріхом природі чоловіка. Отож згаданий вислів у листі Гонорія до Сергія не конче треба вважати неправильним, бо в ньому немає заперечення правдивої науки. Що правда, неясність вислову послужила до вважання його невірним, але це було зроблене в добрій вірі, тому папа Іван IV їх обох не осудив, ані не боронив, а тільки підкреслював їхню добру волю.⁴³ По появі «Апології» імператор загрозив карою за навчання про одну волю в Христа, але нічого не говорив про Його дві волі, та, взагалі, забороняв порушувати цю справу.

В часах папи Івана IV поселення Хорватів і Сербів на Балканах дійшло до вершка, тому він звернув на них свою пильну увагу й вислав туди ігумена Мартина з грішми на викуп християнських бранців, а кості мучеників були перевезені звідти до Риму. Видно, що його місійна праця мала успіх, бо князь Порга сам просив Гераклія прислати більше місіонерів, але той казав йому звернутися до Риму.⁴⁴

⁴¹ *Duchesne*, I, p. 328: „Huius temporibus devastatum est episcopium Lateranense a Mauricio Chartuliano, Isacio patricio et exarcho Italiae“.

⁴² *Duchesne*, I, p. 330; cf. *Liber Diurnus*, ed. Sickel Vindobonae, 1889, pp. 58-63.

⁴³ *Joannis IV PP*, *Apologia Honorii*, in Migne, P. L., CXXIX, pp. 561 seq; cf. *Mansi*, X, col. 682 seq.

⁴⁴ *Constantini Porphyrogeniti*, *De Adm. Imperio*, p. 30-31, Migne, P. G., 113, pp. 271-287.

Папа Іван IV остерігав єпископів північної Ірляндії перед пелаянізмом і дораджував їм прийняти римський звичай святкування пасхи.⁴⁵ Похорон Івана IV відбувся 12 жовтня 642 р. у Ватикані.

73. Теодор I (642—649).

Грек з Єрусалиму і син єпископа Теодора.⁴⁶ Скоро одержав згоду екзарха Равенни і був висвячений 24 листопада 642 року. Він у листі до імператора Констанса II (642—668) не визнавав патріярха Павла, бо його попередник Пирг не був канонічно позбавлений престолу. Папа домагався канонічного суду над Пиргом та осудження монотелетизму.⁴⁷ Сам Пирг у 645 році осудив монотелетизм та вислав до Риму своє католицьке ісповідання віри, але скоро знову впав у ересь і був виключений із Церкви у 648 році. Його наслідник, Павло, визнавав одну волю в Христа, тому й його папа Теодор осудив у 649 році.⁴⁸ У відплату папі, патріярх Павло спричинився до зневаження папських легатів у Константинополі,⁴⁹ як також інспірував едикта «Тіпос»,⁵⁰ що скасовував «Ектезіс», але не згадував про ересь монотелетизму. Папа Теодор не мав змоги відповісти на «Тіпос», бо вмер 14 травня 649 року і був похований у Ватикані.

74. Св. Мартин I (649—655).

Син Фабрикія з Тоді, Тосканія.⁵¹ Був, мабуть, ченцем-Василіянином, а біограф папи називає його одним з найбільших папів. Він визначався жвавим розумом, глибоким знанням речей та серцем, повним любови до вбогих.⁵² За папи Теодора він їздив до Константинополя в справі монотелетизму й незаконного усунення патріярха Пирга. Цікаво, що по своєму обранні на папу, 14 травня 649, не просив затвердження імператора, але раз же був висвячений 5 липня 649 р. 5—31 жовтня 649 р. провів Собор 105 єпископів у Лятерані, де були осуджені «Ектезіс» і «Тіпос», та патріярхи Сергій, Пирг і Павло, як також і Кир з Олександрії та Теодор з Арабії.⁵³ Цей Собор проголосив 20 правил проти монотелетизму. Їх включив

⁴⁵ *Vener, Bede*, op. cit., II:19; cf. *Mann*, I(1), p. 351; cf. *Jaffe*, I, pp. 228 seq.

⁴⁶ *Duchesne*, I, p. 331; cf. *Mann*, p. 369.

⁴⁷ *Collectanea*, Migne, P. L., CXXIX, p. 556-557.

⁴⁸ *Hefele*, III, p. 209, *Mann*, X, p. 878.

⁴⁹ *Нагаєвський*, цит. тв., стор. 44.

⁵⁰ *Mansi*, X, p. 1029.

⁵¹ *Duchesne*, I, p. 336.

⁵² *Mai*, *Spicil. Romanum*, IV, p. 293.

⁵³ *Hefele*, III, pp. 213-229; cf. *Caspar*, E., Die Lateransynode von 649, in *Zeitschr. f. Kirchengesch.* 51, 1932, pp. 75 seq; Denzinger, *Enchiridion Symbolorum*, ed. 32-da, 170-175.

папа в свою Енцикліку та розіслав усім єпископам цілої Церкви,⁵⁴ при чому наказав перекласти всі акти Собору на грецьку мову й відіслав їх Констансові II.

Папа іменував своїм екзархом на Сході єпископа Івана з Філадельфії, а Павло з Тессалоніки, що писав еретичні листи до Риму, був позбавлений своєї посади. Патріярх Павло сильно впливав на імператора, щоб папа підписав «Тіпос», і тому до Риму був висланий екзарх Олімпій, що ще застав був кінцеві наради Собору та намовляв Отців підписати «Тіпос», але безуспішно. Він скоро сам збунтувався проти імператора, але загинув у боротьбі з сарацинами на Сицилії у 652 році. Тоді Констанс II вислав екзарха Теодора Калліопоса до Риму з армією та наказом, щоб він доставив папу до Константинополя.

І дійсно, 14 червня 653 р. він увійшов з військом до Лятерану та заявив папі, що він позбавлений правління і має їхати на суд імператора, а на його місце буде іменований наслідник.⁵⁵ Папа, хворий, приїхав до Константинополя 17 вересня 653 року.⁵⁶ З його листів виходить, що впродовж цілого року він перебував як ув'язнений на острові Наксосі, а в пристані столиці його держано на кораблі й зневажливо називано «зрадником Бога і держави». Звідти перевезено до тюрми Прандеарія й держано там 93 дні в голоді й холоді, але не зламано його волі. Щойно 19 грудня 654 р. поставлено папу перед суд Сенату, на якому головував імператорський скарбник.

На суді папа відмовився підписати «Тіпос» і був засуджений на смерть. Його виведено перед імператора і юрбу народу, що своїми криками проголошували на нього анатему. Папу розібрано догола і, закованого в кайдани, волочено вулицями міста, а потім укинено в тюрму Діомеде, де він просидів 85 днів. На бажання імператора папу не вбито, а заслано до Криму, куди він прибув 15 травня 655 року. Сам папа писав (18 лист.) до приятелів у Константинополі, що там мусів терпіти голод, бо до Криму заходили дуже рідко кораблі, а дотого ж йому докучали місцеві погани. Папа скаржився, що й Римляни забули про нього, хоч він не перестав за них молитися, а головню за свого наслідника Євгена. Два монахи-брати, Теодосій і Теодор, що жили в Херсонесі і писали коло 668 року, згадують про роблені папою чуда, напр. сцілення сліпого.

Папа Мартин I умер 16 вересня 655 р. Оце вже другий папа освятив своїм життям, стражданнями й чудами українську землю і зложив там свої кості. Папу Мартина поховано в церкві Богородиці, звану Влахернською, біля Херсонесу, а біля його гробу діялися чуда. Частина його мощів була перевезена до Риму й зложена в церкві св. Мартина. Українська Церква шанує його пам'ять 14 квітня, а Грецька — 13 і 15 вересня.⁵⁷

⁵⁴ *Hefele*, III, pp. 230-232. *Mansi*, 10, pp. 790-798.

⁵⁵ *Duchesne*, p. 338; cf. *Hefele*, III, p. 223.

⁵⁶ *Hefele*, III, p. 235; cf. *Ostrogorsky*, op. cit., p. 107.

⁵⁷ *Mann*, I(1), p. 385; cf. *Lacrerq*, *Martyres*, IX, Parisii, 1905, p. 234; cf. *Civiltà Cattolica*, III, 1907, pp. 272, 656.

75. Св. Євген I (655—657).

По вивезенні папи Мартина, Церквою керували архипресвітер, архидиякон і начальник нотарів, як це видно з листа папи Мартина.⁵⁸ Щойно 10 серпня 654 р. його наслідником було обрано Євгена, сина Руфіянового, з Риму. Папа Мартин був задоволений своїм наслідником і певний за долю Церкви.⁵⁹

Першим актом папи Євгена I було вислати своє католицьке ісповідання віри до імператора. Його легати принесли від патріярха Петра лист із дарами св. Петрові та його прохання до папи прийняти його до єдності з Церквою. Однак в листі не було мови про відречення від монотелетизму, а тому духовенство й миряни, зібрані в церкві Богородиці «Більшої», не дозволили папі вийти з церкви, аж доки він не осудив згаданого листа. Нічого не помогли й погрози імператорових людей. І був би папа Євген пішов дорогою свого попередника, коли б не виграно битву сарацинів за острів Родос (під Феніксом), що зайняла всю увагу імператора.

Папа Євген I умер 2 червня 657 р. і був похований у Ватикані, а римська мартирологія має його ім'я між святими.⁶⁰

76. Св. Віталіян (657—672).

Був сином Анастасія з Сені, Кампанія.⁶¹ Його висвята відбулася 30 липня 657 р., по якій він писав до патріярха Петра та імператора в справі закінчення ересі. Констанс II подарував базиліці св. Петра гарне Євангеліє, із золотом кованими обкладинками та оздоблене самоцвітами. Він також заявив, що визнає таку саму віру, як і папа, і так зв'язок був нав'язаний знову, а ім'я папи було вписане в диптихи св. Софії в Константинополі: це сталося вперше від 638 року, коли зачалася була монотелетична ересь.

Констанс II прибув до Риму особисто у 663 році, і папа зустрів його з духовенством, а імператор поклав дари в базиліці св. Петра та найближчої неділі взяв участь у папській Літургії, подарувавши папі палліум, зроблений зі чистого золота. Імператор забрав тоді з Риму багато бронзових статуй та плити з Пантеону, що вже був перероблений на церкву. Тут згадаємо, що Констанс II мав серйозний намір перенести столицю держави знову до Риму, але у виконанні цього перешкодила його трагічна смерть від руки змовника Мезеріуса в Сиракузах, 15 вересня 668 року. Його тіло було перевезене до Константинополя й поховане в церкві св. Апостолів.⁶²

⁵⁸ *S. Martini I PP.*, Ep. XV, in Migne, P. L., pp. 199 seq.

⁵⁹ *Idem*, Ep. XVII.

⁶⁰ *Duchesne*, I, pp. 341 seq.

⁶¹ *Duchesne*, I, p. 343, *Mansi*, XI, pp. 13 seq.

⁶² *Theophani*, *Chronographia*, ad an. 653, 660, *Migne*, P. G., 108, pp. 710-718; cf. *Ostrogorsky*, op. cit., p. 110.

Папа Віталій зберіг добру пам'ять про нього і підтримав його сина, Константина IV (668—685), ще дуже молодого, бо борода виросла йому вже в часі його війн із сарацинами, а тому він одержав назвище «Погонат», тобто «Бородатий». Цікаво, що за облоги Константинополя арабами в 674—678 роках, греки вперше вжили т. зв. грецький вогонь, що його винайшов грек, Калиник, із Сирії.

Натиск хозарів з України на болгар спричинив появу болгарського вождя Аспаруха на Балканах, де він з'єднався зі слов'янізованими вже болгарами і створив сильну слов'янську державу в сусідстві з Візантією, яку імператор був змушений визнати «де юре» в 679 році.

Папа Віталіан виступив гостріше проти монотелетів, тому патріарх Теодор знову вимагав його ім'я з диптихів св. Софії, і такий стан тривав аж до Вселенського Собору в 681 році.

В час папи Віталіана відбувся Синод у Витбі, Британія, що прийняв остаточно римський звичай святкувати Пасху, а папа висвятив для Британії Теодора з Тарсу (26 вересня 668 р.) та іменував його архієпископом Кентербері. Таким чином, грек Теодор із Тарсу поклав сильні основи під світлий розвиток Церкви в Британії.

Однак архієпископ Мавр із Равенни збунтувався і заснував свою «автокефалію» (666 р.) і тоді імператор вилучив Равенну з-під юрисдикції Риму та наказав, щоб її єпископи просили патріарха столиці про паллію. Це вчинив наслідник Мавра, Репарат⁶³; але папа Лев II домогся від його сина скасування едикту батька і Равенна скоро повернулася під юрисдикцію Риму.

Єпископ Іван із Ляппи на Креті був скинутий Синодом єпископів під проводом митрополита Павла і звернувся до папи, але був ув'язнений, однак йому пощастило втекти до Риму. Папа (в грудні 667 р.) на Синоді в Римі прослідив його справу й оголосив невинним єп. Івана і наказав відновити його в правах і повернути йому відібрані монастирі, а також усунув розтрижених ним дияконів, що по висвяченні закладали були по-дружжя.

Папа Віталіан умер 27 червня 672 р. і був похований у Ватикані.

77. Адеодат II (672—676).

Римлянин, син Йовіана, і чернець венецианського монастиря св. Еразма на Челійському горбку. Він скріпив дисципліну серед ченців та поборював монотелетів. Заховалися деякі його листи до Адріяна, архімандрита св. Петра і св. Павла в Кентебері і до єпископів Галії про привілеї монастиря св. Мартина в Турсі. Папу Адеодата II поховано 17 червня 676 р. у Ватикані.⁶⁴

⁶³ Jaffe, I, pp. 235 seq; cf. Mansi, XI, pp. 16 seq; cf. Hefele, III, pp. 248 seq.

⁶⁴ Mann, I (2), pp. 17 seq; Denzinger, Enchiridion Symbolorum, 275-287. Mansi, XI, 101-102.

78. Домн або Дон (676—678).

Син римлянина Маврикія, був висвячений через чотири з половиною місяці по смерті Адеодата. За нього були полагоджені церкви св. Євфемії при «Вія Аппія» та св. Павла «Поза мурами», а подвір'я базиліки св. Петра було вимощене плитами.⁶⁵

За нього закінчився розкол, що його започаткував архієпископ Равенни Мавро (648—671), бо його наслідник, Репарат (671—677), вернув до єдності з Римом. До папи Домна писав імператор Константин IV у справі монотелетизму, але відповідь дав уже його наслідник, папа Агатон.⁶⁶ В часах папи Домна несторіянські ченці, що мали свій центр у сирійському монастирі в Римі, були розсіяні по інших домах, а монастир відданий іншим ченцям. Папа вмер 11 квітня 678 р. і був похований у Ватикані.⁶⁷

79. Св. Агатон (678—681).

Походив з Палермо на Сицилії, і як саме ім'я вказує, був грек походженням; він був ченцем-венедиктинцем, мабуть із монастиря св. Гермеса в Палермо. Обраний папою на сотному році свого життя, був висвячений 27 червня 678 р.*

За нього св. Вилфред, єпископ Йорку в Британії, був усунений неканонічно Теодором з Кентенбері зі свого престолу і прибув до Риму, де на Синоді в Лятерані (травень 679 р.) був поновлений у правах на свій престіл, а архієпископ Теодор із Кентербері підкорився папі.⁶⁸

Однак найважливішою подією понтифікату папи Агатона було скликання Шостого Вселенського Собору імператором Константином IV за згодою папи з метою осудження монотелетизму. Папські легати, пресвітери Теодор і Юрій, та диякон Іван (згодом папа Іван V), головували на Соборі, що тривав від 7 листопада 680 до 16 вересня 681 року. Собор відбувся в Царгороді, в палаці імператора, званому Труллюс від округлої його бані, при співучасті 174 Отців.

На 4-ій сесії Собору, Отцям був прочитаний довгий, догматичний «Томос» папи Агатона,⁶⁹ та інший лист із Римського Синоду з весни 680 р. Папського листа, де було написано, що папи-наслідники св. Петра мають владу й обов'язок навчати й утверджувати всіх братів у вірі, та викладав навчання про єдність двох природ Христа, всі Отці приймали з окликом: «Святий Петро промовив через Агатона».⁷⁰

⁶⁵ Duchesne, I, pp. 348-349.

⁶⁶ Constantini Pogonati, Epp. in Migne, P. G., LXXXVII, p. 1147-1154; cf. Mansi, XI, pp. 230-315.

⁶⁷ Mann, I(2), pp. 20 seq; cf. Jaffe, I, p. 238.

* Mansi, XI, pp. 165-168; cf. Migne, P. L., 87, pp. 1153-1160.

⁶⁸ Mann, I(2), p. 42.

⁶⁹ S. Agathonis PP, Ep. in Migne, P. L., 87, pp. 1161 seq.; cf. Hefele, III, p. 266.

⁷⁰ Mansi, XI, pp. 234-286; Denzinger, Enchiridion Symbolorum, 181-189.

На 18-ій сесії були обговорені тексти св. Письма щодо двох воль Христа, і патріарх Юрій із Константинополя та всі Отці прийняли навчання Риму, крім патріарха Макарія з Антіохії, який був осуджений за «відмову прийняття правовірної науки, викладеної в листі Агатона, Святішого Папи Римського», — говориться в актах Собору.

Собор проголосив анатему на: Сергія, Пирга, Павла і Петра, патріархів Константинополя; Кира, патріарха Олександрії та Теодора з Фарану, а з ними й єпископа Старого Риму, Гонорія, бо він за ними йшов і через їх зловбий підступ дозволив нищити істинну віру.⁷¹

Листи патріарха Сергія до папи Гонорія, й від Гонорія до нього були прочитані на 12 і 13-ій сесіях (28 березня 681 р.) по прочитанні текстів св. Письма.⁷² Анатему підписали папські легати, Отці Собору та, наприкінці, імператор Константин IV, що казав прибити едикта з текстом осудження в притворі св. Софії, разом із символом віри.

В той час імператор скасував податок за затвердження вибору папів. Легати не застали вже папу Агатона серед живих. Він умер 10 січня 681 року, та був похований у Ватикані. Пам'ятки кажуть, що він ще за життя робив чуда, і тому одержав ім'я «Тавматурга-Чудотворця», а його пам'ять шанують Східня і Західня Церкви. Українська Церква шанує пам'ять папи Агатона в дні 20 лютого.*

80. Св. Лев II (682—683).

Син Павла з Сицилії, був обраний за кілька днів по смерті папи Агатона, але ждав 19 місяців на затвердження імператором, так що висвята відбулася аж 17 серпня 682 року; затримка сталася мабуть у наслідок переговорів між Римом і Візантією у справі оподаткування.⁷³

Папа Лев II затвердив декрети Шостого Собору й закликав усіх єпископів Церкви їх прийняти. Тут згадаємо, що крім кількох єпископів північної Африки, західні Отці в Соборі участі не брали, бо на Заході згадана ересь прихильників не мала. Папа Лев II у своєму листі згадав, що підписує осудження Гонорія I не за те, що він навчав ересі, а за те, що занедбав знищити її ще в зародку.⁷⁴ Найкращим доказом, що Гонорія I не вважано особисто еретиком, можуть послужити твори патріарха Софронія і св. Максима Богослова, найбільших поборювачів монотелетизму, які вважають його особисто православним.⁷⁵

За Лева II імператор Константин IV скасував едикт батька і повернув Римові юрисдикцію над Равенною. За те папа скасував податок за наділювання тих єпископів палліюмом, а всі єпископи-електи мали бути ви-

⁷¹ Hefele, III, pp. 290 seq.

⁷² Mann, I(2), p. 42; cf. Hefele, pp. 249-313.

* Луцук І. Я., Життя Святих. Львів, 1907, стор. 98.

⁷³ Duchesne, I, p. 359; cf. Acta SS, Junii, IV, pp. 375 seq.

⁷⁴ Hefele, III, p. 294.

⁷⁵ Mc Sorley, p. 177.

свячувані в Римі впродовж 8 днів по їх прибутті до міста, і вони мали присилати до папи своїх делегатів із справозданнями.

З огляду на нову загрозу війни з лонгобардами, папа Лев переніс багато мощів мучеників із катакомб до римських церков. Він умер 3 липня 683 р. та був похований у Ватикані.⁷⁶

81. *Св. Венедикт II (684—685).*

Син Івана з Риму, закінчив т. зв. «Сколя канторум» (школу співаків) у Лятерані й визначився знанням св. Письма і співу. Бувши пресвітером, здобув собі розголос своєю покорюю, опікою над убогими та щедрістю для всіх. По виборі ждав 11 місяців на затвердження і був висвячений 26 червня 684 року.

Папа Венедикт домігся, нарешті, едикта, яким імператор передавав екзархам Равенни право затверджувати вибір папів від імени імператора⁷⁷ щоби дуже не відтягати справу затвердження. З удачності папа усиновив двох синів імператора, Юстиніяна й Гераклія, прийнявши від батька в дар, згідно з тодішнім звичаєм, пасма волосся дітей.⁷⁸ Венедикт II поборював залишки монотелетизму, головно Макарія. В самому ж Римі відбудовував знищені церкви, дбав про вбогих пресвітерів, дияконів і мирян. Він був похований у Ватикані 8 травня 685 року.

82. *Іван V (685—686).*

Син Киріяка, за національністю сирієць.⁷⁹ Був дияконом у Римі і брав участь у Шостому Соборі, як один з легатів папи Агатона. Велика його вченість переважила за його вибору на папу, а висвята відбулася зараз по виборі, 23 липня 685 р., в базиліці св. Петра.

Завдяки його заходам, Константин IV зменшив податки від Патримонії св. Петра на Сицилії й Калябрії. Папа ще більше розгорнув опіку над духовенством і вбогим населенням. Він умер 2 серпня 686 р. і був похований у Ватикані.

83. *Конон (686—687).*

Син офіцера армії в Тракії, був вихований на Сицилії та висвячений у Римі на пресвітера.⁸⁰ Затвердження вибору на папу одержав від екзарха

⁷⁶ Mann, I(2), pp. 49 seq.

⁷⁷ Liber Diurnus, formulae nr. 82-85.

⁷⁸ Muratori, L. A., Annali d'Italia, ad an. 684, Milano, 1818-21.

⁷⁹ Duchesne, I, pp. 366-67; cf. Mann, I(2), op. 64.

⁸⁰ Duchesne, I, p. 368; cf. Mann, I(2), pp. 72 seq.

в Равенні. Висвята відбулася 21 жовтня 686 р. Папа Конон висвятив св. Кіліяна на єпископа й вислав його до Франконії на місію.⁸¹ За нього імператор Юстиніан II (685—695, 705—711) скасував ще більше податків в Італії. Папа Конон умер 21 вересня (за Яффе 22 вер.) 687 р. і був похований у Ватикані.

84. Св. Сергій (687—701).

Вже під час недуги папи Конона, архидиякон Пасхаль обіцяв екзархові Равенни якусь нагороду за його піддержку у виборі на папу. І дійсно, його обрала провізантійська частина духовних Риму, але різночасно інша партія обрала архипресвітера Теодора. Пасхаль зайняв зовнішню частину Лятерану, а Теодор внутрішню. Це викликало обурення більшості духовенства, що собі обрали папою Сергія, сина Тиберія, за походженням сирійця з Антіохії, що закінчив свою науку на Сицилії і був поставлений у сан пресвітера папою Левом II. По його виборі обидва протикандидати зреклися, а Сергій був висвячений 15 грудня.⁸²

За папи Сергія охрестився саксонський король Кедваль (689 р.), а папа піддержав св. Вилфреда в його намаганнях покінчити з практикуванням кельтійських звичаїв у Церкві в Британії, а коли св. Вилфреда було скинуто з престолу, папа наказав відновити в правах. Св. Веда став дорадником папи та допоміг дорешти зліквідувати схизму в Аквілеї.

П'ятий і Шостий Вселенські Собори займалися справами навчання віри, а поширення християнства на нові провінції й некорисні на нього впливи спричинилися до послаблення дисципліни, головню в східних провінціях, бо на Заході Рим впливав і поволі заводив свою дисципліну й однообразність в обрядах і звичаях, напр. впроваджував римські звичаї в Галлії й Британії, закріплював безженність духовних; у Британії конфлікт з архиспископом Теодором із Кентербері був на тлі дисципліни; там напр. був звичай, що ігумені брали участь в Синодах і підписували акти зараз по єпископах, перед пресвітерами.

Однак Схід не підлягав безпосередньо Римові щодо внутрішньої дисципліни, і тому цю справу було там дуже трудно запровадити. В тій цілі Юстиніан II скликав Собор до Константинополя, до свого палацу «Труллюс» у 692 році, і тому він називається Труллянським Собором. Він відомий також під назвою П'яти-Шостого Собору, бо всі його 102 правила були долучені до актів П'ятого і Шостого Соборів.

На нього зібралося 215 Отців зі Сходу, а Західню Церкву представляв єпископ Гортини, Василій (Іллірія). Принаймні, він сам себе називав легатом папи, хоч над законністю його мандату й досьогодні є спір у науці.⁸³ Правду сказати, що всі 102 правила не давали нічого нового, а повторю-

⁸¹ Vita S. Kiliani, in Canisius Lect. Antiquae, II, pp. 175-180.

⁸² Duchesne, I, p. 371-382.

⁸³ Mann, I(2), p. 371.

вали вже проголошені на попередніх Соборах, які були в практиці Церкви на Сході, за винятком хіба деяких справ, про які розкажемо нижче. Папи, як згадано, не мішалися до внутрішньої управи Східної Церкви, як наприклад до вибору патріархів, обсади митрополій чи єпархій, ані до справ церковних обрядів та дисципліни. Вони дбали лише про чистоту навчання віри і своєю повагою вирішували кожні справи. Все ж таки, від найдавніших часів у Церкві був звичай, що папи були найвищою апеляційною інстанцією для патріархів, митрополитів, єпископів та навіть пресвітерів, коли вони зверталися до Риму. Всі ці справи сформулював був Собор у Сардинії на основі витвореної в Церкві практики. Папа, звичайно, справу розглядав докладно, вислухуючи обидві сторони, і видавав своє рішення, від якого вже не було апеляції.⁸⁴

Вгорі ми згадували, чому треба було відновлювати дисципліну на Сході, яку завів Трулланський Собор. Всеж таки його правила не були затверджені папами як норми для цілої Церкви, тому цей Собор залишився Генеральним Собором Східної Церкви. Щож було причиною цього?

Перш за все, його правила: 3, 6, 12, 13 і 18 піддержали старовинний звичай жонатого духовенства, а це йшло врозріз із практикою Західної Церкви, де, починаючи від папів Пелагія II і Григора I, дисципліна пішла іншим шляхом. Там від часу наїздів варварів було загальне переконання, що безженність духовенства є кращою для Церкви, і тому її поширювано на щораз нові провінції. І на Сході були безженні духовні та маси ченців, а проте там хотіли жонатий стан духовенства зберегти і підтвердили його кількома правилами. Тому, очевидно, Захід мусів поставитися до нього з застереженням.

Другою спірною справою було підтвердження двох правил попередніх Соборів: 3-го правила Собору з 381 року та 28-го правила Собору з 451 року, що домагалися для єпископа Нового Риму другого місця по папі, а на Сході першого. Ані одне з цих правил не було затверджене папами. Отож, новий Собор, повторюючи їх у своєму 36-ому правилі, роз'ястрував уже дещо пригноснену рану.

Третьою справою було офіційне визнання автентичности т. зв. «Апостольських правил», про які на Заході була інша думка.⁸⁵ Ще папа Гелазій виключив був ці правила з безспірних книг, а папа Гормізд помістив їх між апокрифи. На Заході була знана колекція з 50 правил, а на Сході патріарх Іван Схолястик видав подібну збірку 85 правил (Синтагма канонів), а Трулланський Собор у своєму 2-ому правилі визнав їх Апостольськими.

⁸⁴ Mansi, XII, 872-873, подає 21 канонів з Сардинки, як їх згодом папа Адріан I вислав Карлові Великому в своїм „*Epitome Canonum*“.

⁸⁵ Hefele, I, pp. 516, 811; III, 335; з огляду на те, що на 35-те правило покликаються часто «автокефали» подаємо його текст у цілості: „*Episcopos gentium singularum scire convenit, quis inter eos primus habeatur, quem, velut caput existimet, et nihil amplius praeter eius conscientiam gerant quam illa sola singuli, quae parochiae et villas, quae sub ea sunt, competunt. Sed nec ille praeter omnium conscientiam faciat aliquid. Sic enim unanimitas erit, et glorificabitur Deus per Christum in Spiritu Sancto*“.

9-те правило Синоду в Антіохії з 341 р. його пояснює: «Єпископи однієї провінції мають знати, що єпископ, митрополіт об'єднує про цілу провінцію, а всі, що

Були ще й інші, менш важливі справи, як напр., суботній піст, тощо. Назагал, у правилах цього Собору видно духа нетерпимости, легковаження до витвореної на Заході практики та намагання накинути Заходові свою думку. Мабуть, з усіх тих причин папа Сергій, що сам походив із лона Східної Церкви, відмовився затвердити правила цього Собору. І цим разом імператор Юстиніян хотів змусити папу силою, та доручив намісникові Захарії з Равенни ув'язнити його. Цьому спротивилися вояки з Равенни й Риму, так що папа мусів особисто вживати заходів, щоб Захарію врятувати від смерти.

Папа Сергій умер 8 вересня 701 року, не підписавши правил Труллянського Собору.

85. Іван VI (701—705).

За національністю грек. Його висвята відбулася 30 жовтня 701 року. Коли екзарх імператора Теофілакт з'явився в Римі, то римляни розтаборилися довкруги міста, щоб збройно не допустити до вивезення папи, а провізантійська партія була потурбована.⁸⁶

Програ на битві Юстиніяна II під Севастополем, спричинена дезертирством найманих відділів, у тому Антів, була причиною бунту полководця Леонтія, який, відрізавши носа імператорові, заслав його на Крим, але й той був здетронізований генералами і покараний відрізанням носа, а Тиберій II (698—705) зайняв його місце.⁸⁷ Таке заміщення використали лонгобарди і зробили наїзд на середню Італію, а папа врятував Рим від руїни, внісши князеві Беневента Гізульфові окуп за всіх бранців.

Папа підтримував жваві зв'язки з Церквою в Британії, опікувався св. Вилфредом та надав паллію архієпископові Бритвальдові з Кентербері.⁸⁸ Папа вмер 11 січня 705 року.⁸⁹

мають які справи, з усіх сторін ідуть до митрополії; тому рішено, що він має першу почесність між іншими єпископами і згідно з старовинними правилами Отців, без нього не можна нічого робити, хіба тільки всередині парохії (епархії) і має нею управляти по своєму найкращому переконанню і дбати про цілу околицю близько міста, святити пресвітерів і дияконів, і з розвагою робити все. Однак, поза тим він не повинен нічого робити, не спитавши єпископа митрополії, а цей теж нічого без уваги на інших єпископів».

Як можна бачити з тексту обох правил, вони нормують відношення єпископів однієї провінції до свого митрополита. Ані 35-ий Апост. канон, ані 9-ий Антіохійський з 341 р. ні в чому не порушують примат папів, як також жадних прав патріархів, а проте автокефалісти покликуються на них залюбки.

⁸⁶ *Duchesne*, I, p. 383.

⁸⁷ *Hammerton*, op. cit., p. 387.

⁸⁸ *Vener, Bede, Hist. Eccl. Angl.*, V:19.

⁸⁹ *Mann*, I(2), pp. 105 seq.

86. Іван VII (705—707).

Грек, син Блата із шляхетної родини. В 687 р. був ректором Патримонії при Вія Аппія. Був висвячений 1 березня 705 року.⁹⁰ Того самого року імператор Юстиніан II вернувся із заслання та при допомозі болгарського хана Терела увірвався каналами до Константинополя, і Тиберій II згинув у боротьбі. Юстиніан II наказав осліпити патріарха Калиника, і сліпого вислав до Риму.⁹¹ Він також вислав до папи Івана VII двох митрополитів із наказом підписати «Томос» з усіма ухвалами Трулланського Собору, але папа рішуче відмовився.

Папа Іван VII збудував палату єпископів біля церкви Богородиці «Старовинної», а саму церкву наказав прикрасити гарними фресками; напр., за розкопів у 1900 році, на стіні тієї церкви знайдено написа під образом папи: «Іван слуга Марії». З його пам'яттю була зв'язана будова каплиці Пр. Богородиці в базиліці св. Петра.

Лонгобардський король Аріберт II з Турину віддав деякі посілості папі,⁹² а «Книга Архiereїв» згадує, що папа переконав духовних із Британії, що були в Римі, щоб вони носили духовну одежу замість світської. Папа вмер 18 жовтня 707 року і був похований у Ватикані.

87. Сізіній (708).

Син Івана, за національністю сирійця. Був висвячений 15 січня 708 року. За свого тритижневого понтифікату дав наказ лагодити мури міста Риму, мабуть, сподівався наїзду візантійської армії. Він висвятив єпископа для Корсики. Папа хворів на ревматизм. Його похорон відбувся в базиліці св. Петра 4 лютого 708 року.⁹³

88. Константин (708—715).

Син Івана з Сирії (мабуть брат померлого папи Сізінія). Був висвячений 25 березня 708 року. На початку його понтифікату в Римі був голод, що тривав три роки. Архiepіскоп Равенни, Фелікс, попав знову в схизму і був замішаний у змову проти імператора Юстиніана II, який по своєму поверті до влади покарав смертю воєначальника в Равенні, а архiepіскопа Фелікса наказав осліпити і заслати до Херсонесу. Щойно в 711 році осліплений Фелікс вернувся до Равенни й упокорився перед папою.

⁹⁰ *Duchesne*, I, pp. 385 seq.

⁹¹ *Theophani*, *Chronographia*, ad an. 698. *Migne*, P. G., pp. 759 seq.

⁹² *Pauli Diaconi*, *Historia Longobardorum*, VI:23.

⁹³ *Mann*, I(2), p. 124.

Юстиніян II натискав на папу Константина затвердити ухвали Трулланського Собору з 692 р., а коли папа відмовився, то імператор закликав його до Константинополя. Відважний папа Константин рішився поїхати і виконав це в товаристві численних духовних у 710 році. Яке ж було здивування всіх, коли всюди папу вітано дуже врочисто з наказу імператора.

Сам імператор прийняв папу в Нікодимії із найбільшими виявами пошани, напр., вітав його, упавши йому до ніг. Там на св. Літургії, яку відслужив папа, імператор прийняв з його рук св. Причастя, по якому обіцяв повернути Римській Церкві всі її старовинні привілеї, відібрані імператорською адміністрацією.

У Нікодимії Юстиніян I. провадив особисті розмови з папою в присутності диякона Григора (майбутнього папи Григора II) на тему декретів Трулланського Собору, але невідомо, як ці розмови закінчилися. У всякому разі дослідники думають, що папа затвердив ці ухвали такими словами: схвалюю тільки ті канони, що не суперечні вірі, ні добрим звичаям, ані декретам Риму. Цим довгий спір закінчився⁹⁴ і папа щасливо вернувся до Риму.

Підозріливий і мстивий Юстиніян II помстився не тільки Равенні, але й Херсонесові, де населення одержало поміч від Хозар, які зайняли Кримський півострів. Вірменин Барданес проголосив себе імператором, і коли він з'явився перед брамами Константинополя зі своєю фльоатою, вони відчинилися для нього без боротьби.

Філіп-Барданес проголосив себе імператором. Всі відмовилися боронити «слугу Божого» Константина IV, як він себе залюбки називав, і він був убитий одним із своїх офіцерів. Його голову вислано до Риму й Равенни на публічне посміховище, а разом із тим його малий син і наслідник Тиберій також був замордований. Так скінчилося володіння династії Гераклія, що перетворило було Римську Східню Імперію на Візантійсько-грецьку державу.

Сам Філіп-Барданес, будучи сином Вірменії, де монофізитизм запустив був глибоке коріння, очевидна річ, намагався відновити монотелетичну ересь, і в тому дусі писав до папи Константина, а разом із листом послав і своє монотелетичне ісповідання віри і свій портрет. Папа на Синоді осудив імператора, як еретика, заборонив карбувати його ім'я і образ на монетах, поминати його ім'я на богослужбах, та не дозволив виставити його погруддя на Палаїтині, як це було давнім звичаєм римлян.

Обурений тим Філіп поробив явні кроки віднови монотелетизму. Він, перш за все, усунув написа на пам'ятку Шостого Собору що був прикріплений до пам'ятника, званого «Мільйон» при імператорській брамі, а на його місце поставив своє зображення та патріархове Сергієве. Він також наказав спалити всі акти Шостого Вселенського Собору. Довідавшись про те, папа розпорядився, щоб усі малюнки й написи про Шостий Собор були виставлені в церкві св. Петра в Римі. Для покарання папи,

⁹⁴ *Hefele*, III, pp. 346 seq.

Філіппік вислав до Риму екзарха Равенни, але на те вже не стало йому часу.⁹⁵

Болгарський хан Тервел, заохочений внутрішніми війнами Візантії, рушив проти Константинополя, нищачи подорожі цілу Тракію та не знаходячи жадного опору. Не помогли імператорові й війська, прислані з Малої Азії. Що гірше, вони збунтувалися проти нього і 3 червня 713 року він був здетронізований і осліплений. Протосекретос Артемій проголосив себе імператором, прийнявши ім'я Анастасія II. Його першим актом було скасування всіх розпоряджень Філіппіка в справі монотелетичної ересі, усунення його образу й патріярха Сергія, та повернення повної пошани до всіх ухвал Шостого Вселенського Собору. Однак в 715 р. знову вибухла внутрішня війна, у наслідок якої Теодосій III став імператором, а Анастасій II постригся в ченці і став жити в Тессалоніці. Теодосій III володарював ще коротше, бо в 717 році стратег Лев з Ізаврії (Анатолія) прогнав його і сам проголосив себе імператором, та 25 березня 717 р. був коронований у св. Софії.

Згадаємо, що разом із листом імператора Анастасія II, до папи писав патріярх Іван, визнаючи папу головою Церкви, Христового Містичного Тіла, та запевняючи, що навіть у часі володіння Філіппіка він завжди визнавав католицьке навчання.⁹⁶

Св. Веда оповідає, що папа Константин постриг у ченці двох англійських королів, Конрада й Оффу, а св. Егвін, єпископ Ворчестеру, одержав від папи різні привілеї для монастиря в Еवेशемі.⁹⁷

За Павлом Дияконом, до Риму приїздив архієпископ Венедикт із Медіюлану з проханням віддати йому юрисдикцію над Павією, яка під час наїзду лонгобардів підлягала Римові. Йому доведено документами, що Рим від давніх часів висвячував єпископів для Павії.⁹⁸ Узагалі, папа Константин під час свого понтифікату висвятив 64 єпископи для різних провінцій. Папа вмер 9 квітня 715 року і був похований у Ватикані.

⁹⁵ Duchesne, I, p. 389; cf. Mann, I(2), p. 127; cf. Ostrogorsky, p. 136.

⁹⁶ Mansi, XII, p. 203: (Joannes patriarcha ad papam Anastasium): „Vos ergo, o sacrum caput, perspicacissima quae est in vobis virtute Spiritus, benignae invocationis manum porrigentes mihi contactu mutuarum literarum ex more ecclesiastico antisynodicorum scilicet apostolorum charitatis adhibeas medicamentum, quod est in nobis molestum et palpitans studete medicari. Nunquam enim erit nostra relaxatio aut oculis somnus ascendet et requies temporibus et palpabilis nostris dormitatio, donec universam Dei ecclesiam aspexerimus, rursus conservare unitatem Spiritus vinculo pacis. Etenim sitis illius discipuli et successores qui audiit a Domino; Simon, Simon, ecce Satanas expetivit vos ut cribraret tanquam triticum. Ego etiam rogavi pro te ut non deficeret fides tua, et tu aliquando conversus confirma fratres tuos, debetis quidem diligenter inducere quae fulciunt et stabiliunt ad correctionem, promptius etiam donare quae sunt clementis animi et misericordis. Nam ipsum summum apostolorum ex eo quod ipsi accidit adhortatur Dominus agnoscere quidem carnis infirmitatem...“

⁹⁷ Vener. Bede, V:19-20.

⁹⁸ Pauli Diaconi, VI:21.

П'ЯТИЙ РОЗДІЛ

РИМ І ВІДНОВА ЗАХІДНЬОЇ ІМПЕРІЇ

Із вступом на престіл Лева III Ізаврійського 25 березня 717 р., зачалася нова доба в житті Церкви на Сході й Заході. Він, перш за все, переміг мохаммедан під Нікеєю та відсунув на довший час небезпеку з боку їх. Однак будучи сам із Вірменії, де був закорінений монофізитизм, він зачав нову ересь, грізнішу від усіх попередніх.

В усіх дотеперішніх ересьох ішлося про точність і тонкість богословських висловів про св. Трійцю, відношення Божих Осіб між собою та їхніх проявів щодо людського роду, та інші правди віри, нерозривно злучені з ними. Всі ересі, що повстали через неточність вислову одного чи другого мислителя, який намагався вияснити догми віри розумовими аргументами, — так би мовити, — оберталися в сфері інтелектуалістів, і по їх осудженні на Соборі Церква гоїла завдані рани, без великої шкоди для загалу вірних.

Інакшою була справа іконоборчої ересі, започаткованої Левом III Ізаврійським. Ця ересь була явним бунтом проти прийнятого в Церкві старовинного звичаю шанування св. ікон, що від перших віків став інтегральною частиною християнських богослужб і віри. Жиди й мохаммедани засуджували цей побожний християнський звичай, називаючи його ідолопоклонством, як також використовували його за поборювання християн на свіжо зайнятих теренах. Халіф Єзид у 723 р. наказав понищити св. ікони в своїй державі.

Лев III, заохочений деякими єпископами Малої Азії, видав у 726 р. «Екльога», збірник законів, що мав бути немов підручною книгою цивільного й кримінального права і згідно з ним судді мали вимірювати кари чи виправдання. Щоправда, книга була оперта на «Корпус Юріс» Юстиніана I, але були в ній заведені нові звичаї й кари, напр. відрізування носа, язика, рук, осліплювання, голення голів, палення волосся, тощо.¹ В своєму едикті від 726 р., він виступив також проти пошанування св. образів, а в іншому едикті від 730 р. наказував їх нищити. Він зачав іконоборчу ересь у переконанні, що таким компромісом християнства з Юдаїзмом та Ісламом він

¹ *Lopez R. S., Byzantine Law in the Seventh Century and its Reception by the Germans and Arabs, in Byz., 16, 1942-43, pp. 445 seq.*

вирве зброю з їх рук у боротьбі проти християн. Одначе, він не тільки дуже похитнув основи християнської віри на Сході, спричинюючи велике замішання, але й ще більше послабив її, так що на згаданих теренах християнство стратило свою відпорну силу й розкололо громадян держави надвое

Іконоборство не було абстрактною дискусією філософів та богословів, але справою живої віри широких народніх мас, що входили в склад держави. Безкомпромісова постава католицької частини духовенства Сходу, спомагана папами, спричинила довготривалий конфлікт її із державою Сходу та підірвала авторитет останньої на Заході. Це й було одною з причин появи нової сили на європейській арені, що відіграла велику роль в Європі. Король Франконії, Карло Молот, син Піпіна Молодшого (719—741), побив мохаммедан, що вдерлися з Еспанії до Бургундії, підніс силу своєї держави і захитав дотеперішнє значення Візантії, як першої християнської держави в Європі. Своєю перемогою під Тур-Пуатьє в 732 році він поклав перші основи для віднови західно-римської імперії, з якою довгий час була зв'язана доля Апостольської Столиці в Римі.

89. Св. Григор II (715—731).

Григор уродився в Римі 669 року в родині Маркелла й Гонести. Школу закінчив у Лятерані, а папа Сергій дав йому свячення піддиякона й іменував «сакеларієм», тобто начальником установи розподілу милостині. По прийнятті сану диякона він був іменований папським бібліотекарем і на цьому становищі здобув собі славу великої вчености, так що папа Константин, маючи намір перевести з імператором Юстиніаном II важливу особисту розмову на тему П'яти-Шостого Собору, взяв диякона Григора з собою до Константинополя (709—11). Традиція передала, що завдяки його порадам і глибокому знанню справи, дійшло до компромісу.

Григор II був висвячений 19 травня 715 р., а його першим розпорядженням було доручення полагодити мури міста, бо була небезпека, що від моря мохаммедани можуть легко захопити Рим.

В першому році його понтифікату писав до нього патріарх Іван із Константинополя, адресуючи свого листа до «Святішого... Голови Церкви...» та висловлюючи свій жаль, що в часах Філіпіка був змушений співпрацювати у віднові монотелетизму, але відповідь папи Григора не застала його між живими. На його місце був обраний єпископ Сизики, Герман, великий святець і оборонець католицького навчання, що через те увійшов у конфлікт із імператором.

Григор II звернув свою пильну увагу на поширення й закріплення християнства між германськими народами, а князь Баварії Теодор I, що був особисто в Римі в 716 р., просив папу вислати туди більше місіонерів. І папа вислав св. Корбініяна, що став одним з Апостолів Баварії. Та мабуть найщасливішим розпорядженням папи було вислання Вінфреда на місію

до Германії, змінивши йому ім'я на Боніфата, що було латинським перекладом його первісного імені. Цей чернець-Бенедиктинець заслужив собі на почесний титул «Апостола германів». Папа в 722 р. поставив його в сан єпископа і вів до Фризії і Саксонії. Він незабаром позасновував єпископства в Зальцбургу, Пассав, Фрайзінгу, Ратісбоні та Айхштадті, та монастир у Герсфельді, а його учні — у Фульді. В 740 р. він скликав Синод своєї ієрархії, а п'ять років згодом, на прохання Піпіна, скликав такий Синод і в Франкфурті. Цим він поклав міцні підвалини до розвитку Церкви у Франконії

Папа Григор II цинив ченців та огорнув їх опікою, а по смерті своєї матері віддав свій власний дім під монастир. Спеціальною опікою він огорнув монастир св. Бенедикта на Монте Касіно,² доручивши ігуменові Петронаксові в 718 р. його відбудувати та збудувати нову церкву над гробом св. Бенедикта, яку посвятив щойно папа Захарія в 748 р. та звільнив монастир з-під юрисдикції місцевого єпископа.

Папа налагодив добрі відносини з королем Ломбардії, Лютпрандом, що був добрим християнином та видавав корисні закони, але деякі його васали нападали на Римське князівство та візантійські посілості в Італії, тому папа звернувся за допомогою до короля Франконії, Карла Молота, бо такої помочі тоді йому не міг дати імператор Лев III Ізаврійський із різних причин.

Як згадано, халіф Єзид II в 723 році заборонив шанувати св. образи в цілій своїй державі, вважаючи цей лобожний звичай ідолопоклонством. В цьому пішла йому на руку секта павликіян, започаткована ще 657 року у Вірменії, що проголошувала мішанину ересів Маніхея і Маркіона, бо вважали Христа за янгола, відкидала церковну ієрархію, св. Тайни, а її члени залюбки називали себе «євангельськими християнами». Багато з них утікало до мохаммедан, і там вони помагали їм нищити зорганізовані форми церковної дисципліни на Сході.

726 року стався великий землетрус, що його імператор Лев III уважав Божою карою за почитання св. образів, у чому його удержували деякі еретичні єпископи Малої Азії. Так, напр., по короткому перебуванні в Константинополі того року єпископа Константина з Наколії (Фригія), архієпископа Теодора з Ефесу та єпископа Томи з Клявдіополісу, — імпера-

² Св. Бенедикт уродився в Нурсії (к. 480 р.) біля Сполето. Помер к. 547 р. і має ім'я «батька західного чернецтва», як св. Василій на Сході, на якого він взурався. Основою його правил були праця і молитва, і в цьому полягала різниця від чисто контемплативних (споглядальних) правил Сходу. В 529 р. він заснував монастир на горі біля містечка Кассіну, знищивши там статую божка Аполлона, що ще був на тій горі. В 530 р. лонгобарди поруйнували монастир, а папа Пелагій II дозволив ченцям закласти монастир біля Лятерану, а на Монте Кассіно залишилося всього кілька з них, і так було аж до папи Григора II.

У 884 р. монастир знищили сарацени, замучивши ігумена Бертарія і ченців. В 1234 р. Фридрих II знову прогнав звідти ченців. Папа Іван XXII підніс їх церкву в 1322 р. до гідності катедральної. В 1799 р. монастир знищили французи, а 1866 р. король Неаполя забрав на власність держави. В часі другої світової війни американці щераз його зруйнували, 15 лютого 1944 р., але тепер він знову відбудований.

тор вирішив видати едикта з 726 р., в якому виступив проти пошанування образів, а в 730 р. другим едиктом наказував усувати всі образи з церков, їх нищити й палити. Це зачалось усуненням славного образу Христа в дільниці Константинополя, званій Халькопратей, що викликало бунт людей, які вбили імператорського урядовця. Це започаткувало переслідування, заслання і вбивання мирян і ченців, котрі не хотіли коритися згаданому едиктові.³

Не треба й казати, що обидва едикти викликали сильну реакцію цілої Церкви, а патріарх, св. Герман, підтриманий масами вірних і чернецтвом, виступив проти іконоборства. Лев III жадав від папи скликання Собору, на якому було б засуджене почитання образів, але папа відкинув його домагання.⁴ Він скликав Синод до Риму, але на ньому був осуджений намір імператора.⁵ Папа своїми посланнями до цілої Церкви виступив проти іконоборства, та в тому самому дусі писав до Лева III,⁶ але одержав від нього відповідь: «Базілевс кай гіеревс еймі — Я імператор і священник». 17 січня 730 р. Лев III скликав до Константинополя «Мовчазний Синод» ієрархів та казав підписати згаданого іконоборчого едикта, а коли патріарх Герман рішуче спротивився тому, то був усунений з престолу, а на його місце іменував Лев III сінкела Анастасія, що пішов на повну співпрацю з імператором.⁷

Папа Григор II вмер 11 лютого 731 р. і був похований у Ватикані, і зараз же по смерті був почитуваний святим.⁸

90. Св. Григор III (731—741).

Син Івана з Сирії, був широко знаний своєю вченістю, тому був обраний папою в день похорону свого попередника та висвячений за один місяць пізніше, бо, здається, ждав на затвердження з Равенни.

Новий папа скликав у грудні 731 р., при гробі св. Петра у Ватикані, Собор 93 єпископів, і там була осуджена іконоборча ересь, та наказано віддавати св. образам більшу честь, ніж доти. Синод проголосив спеціальні молитви на почитання образів, а деякі з них були написані на склепах у підземеллі базиліки св. Петра, і подекуди збереглися й до наших днів.⁹

Григор III написав послання проти ересі, як також писав до імператора протест, але його легат, священник Константин, на наказ Лева III був ув'язнений у Константинополі. У відповідь на всі заходи папи і для його

³ *Mansi*, XII, p. 468; *cf. Hefele*, III, p. 374; *cf. Ostrogorsky*, p. 144; *cf. Bury J.*, *History of the Later Roman Empire*, London, 1889, VI, p. 2.

⁴ *Jaffe*, nr. 2180; *cf. Mansi*, XIII, p. 960-974; *cf. Baronii*, *Annales*, ad an. 726, nr. 5.

⁵ *Hefele*, III, pp. 386 seq.

⁶ *Mansi*, XII, pp. 976-982. *Denzinger*, *Enchiridion*, 196.

⁷ *Hefele*, III, pp. 399 seq; *cf. Ostrogorsky*, p. 145.

⁸ *Mann*, I (2), p. 141.

⁹ *Mansi*, XII, pp. 299-302.

покарання, Лев III вислав у 732 р. велику флоту до Італії, але під час сильної бурі на Адрієцькому морі вона була знищена, а люди добачали в цьому Божий перст. Лев III збільшив також податки на Сицилії й Калябрії, та сконфіскував дари, давані звідти Апостольській Столиці в сумі трьох з половиною талантів золота. Крім того, він відірвав з-під юрисдикції Риму такі провінції: Сицилію, Калябрію та єпископства Іллірії. Всі ці провінції він підпорядкував іконоборчому патріярхові в Константинополі. Цим своїм розпорядженням Лев поглибив непорозуміння між Сходом і Заходом.¹⁰

На Сході Лев III відлучив також Церкву в Ізаврії, в Малій Азії, що мала коло 20 єпархій, від Антіохійського патріярхату та підпорядкував її своєму патріярхові, який знову зачав уживати титулу «Єкуменічного патріярха», згромадивши під своєю юрисдикцією всі території, що входили ще в склад візантійської держави. Це імператор вчинив, щоб через послушного собі патріярха підкорити тотально Церкву світській владі.

На додаток, папа Григор III, хочаби припинити часті пљондрування лонгобардами в середній Італії, допоміг грекам відібрати Равенну, яку лонгобарди держали від 732—733 р., а також підтримував їхніх васальних князів, Сполета й Беневента, що змагали до повної незалежності.¹¹

Одночасно з тим, папа казав докінчувати лагодження мурів навколо Риму, бо кожної хвилини міг сподіватися нападу лонгобардів. У 739 році король Лютпранд зробив наїзд на Равенну, а князь Трансмунд із Сполета мусів утікати під оборону папи. Лонгобарди зайняли цілу Кампанію аж до мурів Риму. В такому критичному положенні папа звернувся по допомогу до Карла Молота у Франконії. Той, однак, помочі не дав, бо сам потребував її від лонгобардів до війни з арабами, яких розбив дощенту під Тур-Пуатіє, 732 р., так що вони вже ніколи не відважилися більше перейти поза Піренеї. Цей заклик папи і перемога над арабами виводила Франконію на світову арену.¹²

Папа Григор III затвердив привілеї архієпископів Градо-Аквілеї та післав туди свій палліум. Він також піддержав митрополітальні права архієпископів Йорку для північної, а архієпископів Кентербері для південної Англії.

У 732 році св. Боніфат звітував папі про свою місійну працю в Германії, а папа вислав йому палліум архієпископа «in partibus infidelium», давши йому право висвячувати своїх суфраганів. За шість літ по цьому св. Боніфат з'явився зі своїми учнями в Римі із наміром зректися свого сану, але папа цього не прийняв до відома. Св. Боніфат поклав міцні основи під розвиток Церкви німецького народу.¹³ Папа Григор III умер 28 листопада 741 року і був похований у каплиці Пресвятої Богородиці в базиліці св. Петра і скоро був почитуваний святим.

¹⁰ *Hefele*, III, pp. 406-407; cf. *Grumel*, V., L'annexion de l'Illyricum oriental de la Sicile et de la Calabre au patriarcat de Constantinople, in *Rech. d. sc. rel.*, 39-40 (1951-52), pp. 191 seq.

¹¹ *Duchesne*, L'Illyricum ecclesiastique; *Eglise separees*, Paris, 1905, pp. 229-279.

¹² *Seppelt*, op. cit., p. 54.

¹³ *Jaffe*, *Bibl. Rer. German.*, III, pp. 24-315.

91. Св. Захарія (741—752).

Син Поліхромія, грека з Калябрії. Він був кардиналом-дияконом у Римі та підписував декрети Синоду проти іконоборства. По смерті Григора III був обраний його наслідником та висвячений 5 грудня 741 р.¹⁴

Крім великої вчености, папа Захарія мав ще хист вправного дипломата. Дуже правдоподібно, що він не ждав на затвердження свого вибору, але вже по висвяті повідомив про те імператора Константина V Копроміна (741—775) та цілу Східню Церкву, поминаючи іконоборчого патріярха Анастасія.

В 742 році шурина імператора, куропалат Артабазд, начальник збройних сил, зробив переворот у державі та був коронований патріярхом Анастасієм на імператора, при чому патріярх відрікся від іконоборства, та кинув анатему на Константина V, як на еретика, а звичай почитування св. образів був знов запроваджений.

У травні 743 року, по виграній битві під Сардами, Константинові V вдалося здавити бунт, а Артабазд і багато змовників було жорстоко покарано. Патріярхові виколено очі та з наказу імператора посаджено за дом наперед на ослі і так вожено його по місті на посміховище. Для ще більшого пониження, осліпленого патріярха залишено на його престолі аж до смерти в 754 році. Так жорстоко карав імператор за спробу звільнити Церкву від його впливу та наказував і надалі переслідувати почитателів св. образів. Десь у тому часі папа посилав своїх легатів до імператора із закликом припинити переслідування. І хоч їх там не ображено, а імператор навіть подарував папі дві посілости, Німфу і Нормію, але церковної політики не змінив.

У 743 році папа скликав у Римі Синод із 60 єпископів, 22 священників та 6 дияконів, і там були проголошені 15 дисциплінарних правил: а престоли в Руені, Реймсі і Сенсі були піднесені до розряду митрополій; вони були засновані св. Боніфатом.¹⁵

На згаданому Синоді ужито перший раз вислову «ад ліміна Апостольорум», а єпископам Церкви наказано відвідувати папу щороку коло 15 травня.¹⁶ Такі щорічні відвідини обов'язували лише єпископів ближчих околиць, а дальші мали посилати письмові звіти зі своїх єпархій. Цікаво, що 5-те правило цього Синоду не дозволяло одружуватися з удовами по священниках і дияконах, а 11-те забороняло висвячувати двоженців та чужинців.¹⁷

У 745 році св. Боніфат на просьбу франконського короля провів Синод Церкви у Франконії, де було осуджено еретиків Адальберта і Климента.¹⁸

¹⁴ *Duchesne*, op. cit., I, pp. 426 seq.

¹⁵ *Mansi*, XII, p. 381; cf. *Hefele*, IV, p. 419; cf. *Mann*, I (2), pp. 253 seq.

¹⁶ *Liber Diurnus*, form. 74, *Cautio episcopi*: „Omnes episcopi, qui huius Ap. Sedis ordinationi subjacerunt, qui propinqui sunt annue Idibus Mai SS Sedis Petri et Pauli liminibus praescutentur; vero de longiquo, juxta chirographum suum impleant”.

¹⁷ *Hefele*, III, p. 516; cf. *Mansi*, XII, pp. 382-383.

¹⁸ *Ibidem*, III, pp. 513-533.

Декрети Синоду були затверджені папою Захарієм восени того самого року.¹⁹ Піпін і Карломан писали до папи (747 р.) в різних дисциплінарних справах Церкви й одержали від нього вичерпну відповідь в т. зв. 27-ох Главах²⁰. Ще того самого року Карломан відрікся від королювання і заснував монастир св. Силвестра в Соракте біля Риму та постригся в ченці, а згодом перейшов до монастиря на Монте Кассіно.

Піпін став самодержцем та основником династії Каролінгів, а св. Боніфат на доручення папи Захарії коронував його. У 747—748 р. папа іменував св. Боніфата архієпископом Майнцу і примасом над єпархіями: Тонгем, Колонія, Вормс, Шпаєр, Утрехт, Бугабур, Айхштадт, Ерфурт, Бюрцбург і, мабуть, Авгсбург, Коір і Констанція. Таким чином, ціла Церква східної Франконії була підпорядкована, юрисдикції Риму. Папа вилучив монастир у Ст. Штурм з-під юрисдикції єпископа та підпорядкував його безпосередньо Римові.²¹

Для спокою в Італії, папа їздив на особисту зустріч із королем лонгобардів Лютпрандом до Тоді і там був прийнятий із почестями. Король повернув папі міста: Анерію, Горту, Палімаркію і Блеру, як також забрані посілості Патримонії св. Петра за останніх сорок років.

Заходом папи між князівством Риму й лонгобардами був укладений мир на 20 років, а на пам'ятку цього в базиліці св. Петра в Римі Лютпранд збудував і прикрасив каплицю, де була уміщена умова звороту церковних посілостей. Римляни вітали папу Захарію, як володаря Римського князівства.

Однак вже на другий рік Лютпранд напав на Равенну, а екзарх імператора просив у папи помочі. Папа особисто поїхав до Равенни й Павії умовляти Лютпранда відступити від облоги Равенни. Лютпранд скоро вмер, а його наслідник Гільдебранд був здетронізований Ратхисом, і останній потвердив договір із папою. Сам Ратхіс ще того самого року відрікся від престолу та разом із своєю жінкою й донькою постригся в ченці. Його місце зайняв його брат Астульф, що пограбував Равенну, Пентаполіс та вчинив наїзд на римське князівство, так що наслідник папи Захарії мусів знову просити помочі в короля Піпіна.

В самому Римі папа Захарій відновив палату в Лятерані, де під час праць було віднайдено голову св. Юрія, яку перенесено до церкви його імені, а «Книга Архидієреїв» згадує, що папа викупував усіх невільників від венеційських купців, що їх продавали арабам.

Згадаємо, що папа Захарія, знаючи добре грецьку мову, переклав на грецьку мову «Діалог» Григора Великого, що з того часу був читаний на Сході, а папа Григор одержав назву «Двоєслова», мабуть, за заголовком згаданої книги. Папа Захарія вмер 25 березня 752 р. і був похований у Ватикані.

¹⁹ Ibidem, III, p. 516.

²⁰ Jaffe, I, p. 262 seq; 11-те правило робить обов'язковим цілібат (безжennість) духовних.

²¹ Langen, op. cit., II, pp. 628-49.

92. Степан (II) III (752—757).

Зараз по його смерті наслідником був обраний кардинал-пресвітер Степан, але на третій день по виборі, не бувши висвячений, він умер на удар паралічу. З тих причин старі пам'ятки не поміщували його імені в реєстрі папів, але сьогодні він подається як Степан II.²²

Зібране в церкві Богородиці «Вільшої» духовенство обрало папою кардинала-диякона Степана, що разом із своїм братом Павлом одержав свячення з рук папи Захарії. Він одержав свячення 26 березня (за деяким 3 квітня) 752 року.

Саме тоді лонгобарди зближалися походом на Рим. Звернення папи про поміч до імператора не мало успіху, тому він звернувся до Франконії, куди папа особисто поїхав і коронував Піпіна в монастирі Сан Дені (св. Діонісія) 28 липня 754 р. і дав йому титул «Патриція Римлян», а Піпін дав урочисту обітницю боронити Церкву і її майно. Ще того самого року він перейшов через Альпи в Ломбардію та змусив Айстульфа присягнути, що ніколи не буде нападати на Равенну, ані на жадну з посіlostей Римського князівства. Однак за два роки він свою присягу зламав і, зруйнувавши всі міста Кампанії, з'явився під мурами Риму. Піпін знову зробив наїзд на Ломбардію і присмирив її, а папі віддав у володіння Равенну і Пентаполіс та інші посіlostі Римського князівства. Таким чином, папа почав виконувати владу світського володаря. Ще того самого року Айстульф умер, а його наслідником став Дезидерій, що намагався видати свою доньку, Дезидерату, за Піпінового сина Карла проти порад папи. По двох роках вона була відіслана назад до Ломбардії до свого батька.

Папа іменував архієпископа Сергія губернатором Равенни, але вважав візантійського імператора формальним сувереном Італії, бо франконський король сповняв тільки роль «оборонця патримонії св. Петра», при чому архієпископ одержав титул «Римського патриція», що його мали імператорські екзархи Равенни аж до 754 року.

Присяга Піпіна Малого і дар папі у 756 році були формальним завершенням суверенності Церковної держави, званої Патримонією св. Петра, якої дійсними суверенами ставали відтепер папи.*

На цьому місці згадаємо, що ще перед виїздом папи Степана III до Франконії, у Римі була якась грамота, звана «Даровизною Константина»²³. В ній говорилося, що Константин Великий немов би то визнав 314 р. за

²² *Duchesne*, I, p. 440; *cf. Mann*, I (2), p. 289.

* *Caspar E.*, *Pippin und die römische Kirche*, Berlin 1914.

²³ *Donatio Constantini*: 1) Confession et 2) Donatio, apud Card. N. Cusa, *De Concordantia Catholica*, III:2, (Opera, 1565, vol. I); *cf. Mansi*, op. cit., II, pp. 603-614; *cf. Baronii*, *Annales*, ad an. 324.

папою Силвестром I права світського володаря, разом з відзнаками, а римське духовенство мало титул сенаторів. Лятеранська палата й базиліка ставали осередком християнства. Грамота віддавала під володіння папі не лише Рим, але й околиці. Сам Константин, пишеться в грамоті, переніс свою столицю до Константинополя, бо не почував себе гідним володіти там, звідки рядив голова Церкви від імени Царя Небес.

Цей старовинний документ сьогодні не вважається вірогідним, а його виготовлення відноситься до років 750—759. Однак до 15 ст. ця грамота вважалася справжньою і про неї сьогодні є велика література. Не всі папи, напр. Адріян I, як виходить з його листа до імператора Константина VI,²⁴ покликалися на цю грамоту. Так само лист згаданого папи до Карла Великого²⁵ не згадує нічого про цю грамоту.

Найбільший римський історик початку 16 ст., Кардинал Чезаре Бароні, перший назвав її апокрифічною, і з того часу вона вважається фальсифікатом.

Очевидячки, події в Італії не були до вподоби імператорові Константинові V, а відповіддю на подорож папи до Франконії й коронацію Піпіна, було скликання Синоду східної ієрархії до імператорської палати Герія по азійському боці Босфору у 754 році. На цей Собор зібралося 338 східних єпископів, а їхні наради велися від 10 лютого до 8 серпня. Остання сесія відбулася у Влахернській церкві.

З огляду на те, що нещасний осліплений патріарх Анастасій уже не жив, а новий наслідник не був іменований імператором, цей Собор одержав назву «Безголового Собору». З волі імператора нарадами проводили єпископ Теодор з Ефесу, син бувшого імператора Апсімара-Тиберія, та єпископ Пастіль із Перги. Інші східні патріархи не вислали своїх представників. Цей «Безголовий Собор» схвалив ряд іконоборчих постанов «проти лихої штуки мальовил», а підкреслив почитання св. Евхаристії. Там також осуджено патріарха св. Германа, св. Івана Дамаскина та ченця

²⁴ Mansi, XII, p. 1056.

²⁵ Ibidem, IX, 820: „Sicut temporibus beati Sylvestri Romani pontificis a sanctae recordationis piissimo Constantino magno imperatore per eius largitatem Sancta Dei Catholica et Apostolica Romana Ecclesia elevata et exaltata est et potestatem in his Hesperiae partibus largiri dignatus, ita et in vis vestris felicissimis temporibus atque vestris sancta Dei ecclesia, id est beati Petri apostoli, germinet atque exaltet“.

Папа не згадує про грамоту. Про неї згадують пізніші франконські письменники, як напр., єп. Адо з Вієн, єп. Еней з Парижа, єп. Гінкмар з Реймсу. Однак, ця грамота була інкорпорована до «Декреталій Псевдо-Ісидора» (849-852 pp.).

Папа Лев IX уперше її наводив у 1054 р., а згодом Кардинал Деусдедіт узяв її до своєї збірки законів. Ще пізніше папи: Іннокентій III, Григор IX та Іннокент IV, на неї покликалися.

З грецьких авторів знав її Теодор Балсамон (1169 р.), а Матей Властарес (к. 1335 р.) включив її до своєї збірки. Греки покликалися на цю грамоту, щоб вимогти від імператора більше прав для свого патріарха.

Про цю грамоту вичерпно говориться в таких працях: Card. Hergenröther, *Katholische Kirche und Christlicher Staat*, Freiburg, 1872, I, pp. 360 seq; *Langen, Entstehung und Tendenz der Konstantinischen Schenkungsurkunde*, in *Hist. Zeitschr. f. Kirchenrecht*, 1889, pp. 137, 185 seq; cf. *Hefele*, III, pp. 577-580.

Юрія з Кипру,²⁶ завзятих поборювачів іконоборчої ересі, кажучи, що їх «сама св. Трійця знищила». Собор підніс імператора до достоїнства «Апостола».²⁷

Наслідником патріярха Анастасія був обраний Константин II, єпископ Сілоє (754—766), а всі декрети були опубліковані 26 серпня 754 р. на форумі в Константинополі, і зараз же усунено з усіх церков св. образи і мощі святих. На місці образів наказано уміщувати малюнки квітів, птахів, сцен із театру, з полкування, перегонів, тощо. Імператор узявся за ліквідацію всіх монастирів, що були осередками опору проти іконоборства, і повертав їх на військові казарми. Ігумен Степан із монастиря св. Авксентія в Малій Азії тепер очолив боротьбу проти іконоборців та був замучений у Константинополі в 765 році. На другий рік патріярх Константин був усунений імператором, разом з іншими урядовцями. Йому було стято голову, а наслідником був іменований імператором слов'янин, Микита I (766—780).

По «Безголовому Соборі» по цілій візантійській державі розгорнулося божевільне нищення цінних творів мистецтва, пам'яток сивої давнини; також здирано прекрасні фрески й мозаїки зі стін церков.²⁸ Не треба

²⁶ Св. Іван Дамаскин урод. к. 676 р. в Дамаску і помер перед 754 роком. Про його життя багато не знаємо, а те, що знаємо, списав єрусалимський патріярх Іван, хоч у його вістках є багато легендарного елемента. Його батько, Мансур, був ніби то міністром фінансів у халіфа Абдуль Малека і мав двох синів: Івана й Косму.

Між невільниками із Сицилії він знайшов ученого ченця Косму, і йому доручив учити своїх синів. Іванові було тоді 23 роки, а по смерті батька він став головним дорадником халіфа в Дамаску, і на тому становищі в 726 р. виступив проти едикту Лева III, закликаючи християн до спротиву й подаючи правдиву науку про св. образи. Він писав також листи до Лева III, який, маючи в своїх руках його автографи, сфалцував одного листа, де святець ніби то пропонував йому свою поміч у видачі Дамаску. Цього листа він вислав халіфові і святцеві було відрубано руку, але, як каже життєписець, вона, за Божою поміччю, знову відросла. І це переконало халіфа в його невинності, так що він хотів віддати йому давню посаду, але Іван постригся в ченці в монастирі св. Сави біля Єрусалиму і звідти боронив почитання св. образів, тому на «Безголовому Синоді» був анатемізований.

Св. Іван Дамаскин є останнім Отцем Східньої Церкви, що навчав католицько-православну науку. Його навчання відзначається не оригінальністю думок, але своїм енциклопедичним характером. Тому дехто називає його «Предтечею схоластицизму», а його твір «Про православну віру» першим схоластичним твором.

Найкращим його твором є «Криниця Мудрости» (Πηγή Γνωσεως), що був дуже високо цінений на Сході й Заході. На Заході його вважано першою «Суммою богослов'я». Він ділиться на три частини: 1) Філософські глави (про Аристотеля); 2) про ересі, 80 старих і 20 нових; 3) докладний виклад правдивої науки. За папи Євгена III (1150 р.), цей твір був переложений на лат. мову і з нього користали Петро Ломбард та св. Тома з Аквіну, при писанні своєї «Сумми».

Св. Іван багато цитує св. Отців, Сходу й Заходу. В своїх гоміліях боронить примату св. Петра і наслідників. Знаний його прекрасний воскресний канон. Його твори видав Мінь, П. Г., томи: 94-96. В 1890 р. папа Лев XII проголосив св. Івана Дамаскина Вчителем Церкви. Гляди: Св. Іван Дамаскин, о. д-р В. Лаба, Логос, 1950, 4, стор. 269-280.

²⁷ Mansi, XIII, pp. 575 seq; cf. Ostrogorsky, p. 154.

²⁸ Hefele, III, pp. 418 seq.

й казати, що при тому потерпіли почитателі св. образів, головню ченці, бо саме в монастирях процвітало іконописне мистецтво.

Папа Степан III у своїх посланнях до імператора молив його припинити іконоборство, але безуспішно. За те папа з подвійною силою заохочував християн усіх країв ще більше почитати св. ікони.

За «Книгою Архiereїв», папа Степан III був добродієм та опікуном убогих і хворих, і для них збудував лічницю біля базиліки св. Петра в Римі. Він умер 26 квітня 757 р. і був похований у Ватикані.²⁹

93. Павло I (757—767).

Був братом Степана III та вихований у школі при Лятерані. Був кардиналом-пресвітером та з доручення Степана III управляв містами й територіями, що були віддані Церкві в договорі Піпіна з папою.

По смерті Степана III в квітні 757 р. Павло був обраний його наступником більшістю духовенства, проти кандидата меншости Теофілакта, і висвячений 9 травня того року.

Новий папа продовжував політику свого брата, але з меншим успіхом. Ломбардія заключила союз з імператором, і на цій підставі Дезидерій зайняв Сполето, Беневент і Пентаполіс, а вертаючися додому, вступив до Риму і змусив папу Павла жадати від короля Франконії звільнення всіх закладників із Ломбардії. Папа вислав єпископа Юрія з Остії та пресвітера Степана з двома листами: в одному просив про звільнення закладників, а в другому повідомляв про ломбардсько-візантійський союз та зайняття територій Церковної держави.³⁰

В 760 р. Піпін вислав у Ломбардію свого брата єпископа Ремідія з домаганням звільнити всі окуповані території, але Дезидерій знову вчинив наскок на римське князівство, а рівночасно з тим губернатор Равенни, архієпископ Сергій, одержав наказ від імператора передати управу міста в руки греків. Заходами Піпіна, між папою і Дезидерієм був укладений договір (765 р.), у якому останній зобов'язувався допомогти відібрати назад забрані Левом III Ізаврійським провінції в південній Італії, де зачалось насильне насаджування іконоборства та палення св. образів,³¹ але не додержав зобов'язань, коли послання папи до імператора Константина V не мало жадного успіху.

Що гірше, він зачав уживати заходів, щоб до ересі приєднати також короля Піпіна, до якого вислав своїх амбасадорів та богословів. Однак папські легати, єпископ Юрій та пресвітер Петро, що перебували у Франконії, вдержали Піпіна при католицькій вірі.³² У 767 році франконські

²⁹ Duchesne, p. 456.

³⁰ Ibidem, I, pp. 463-467; cf. *Codex Carolinus*, in MGH, Epp., III, pp. 507 seq.

³¹ Jaffe, I, pp. 277 seq; cf. *Langen*, II (Bonn, 1885), p. 668.

³² Hefele, III, pp. 602 seq; cf. *Mann*, I (2), pp. 331 seq.

єпископи відбули свій Синод в Жентілі, біля Парижу, і на ньому було осуджене іконоборство та скріплене почитання образів у Франконії. Таким чином оборона католицької науки пересунулася на Захід, у т. зв. варварські краї, проти візантійського єретичного Сходу,³³ де іконоборство підірвало не тільки повагу Церкви, але й держави.

Папа Павло I опікувався монастирями і віддав свій власний дім на монастир, біля якого збудував церкву св. Сильвестра і туди, як і до інших церков Риму, казав переносити мощі святих мучеників із катакомб. Саме в його часі були віднайдені мощі св. Петронілі, за старовинним переданням — доньки св. Петра, і він переніс їх до каплиці в базиліці св. Петра, збудованої папою Степаном III. Свята Петроніла була обрана патронкою франконських королів та імператорів.

З пам'яттю папи Павла I зв'язана будова ораторії Пресвятої Богородиці і церкви св. Апостолів при «Вія Сакра» на римському ринку. Папа Павло I умер 28 червня 767 року в околиці церкви св. Павла «Поза мурами» і там був похований, але по трьох місяцях його тлінні останки були перенесені до Ватикану.

94. Степан IV (768—772).

Вже за вибору Павла I провізантійська партія духовенства висунула протикандидатом Теофілакта, а в час недуги папи до Риму вдерся князь Тото з Тосканії, з наміром провести вибір свого кандидата. Цьому спротивився головний нотар, Христофор, але Тото насильством здобув більшість голосів та обрав на папу свого брата, Константина, якого висвятили єпископи Пренесте, Порто й Альбано. Сам Тото з мечем у руці впровадив Константина до Лятерану, де він просидів до весни 768 року.³⁴

Христофорові і його синові Сергієві вдалося нишком утекти з міста та закликати лонгобардів, що увійшли до Риму 28 липня того ж року брамою св. Панкратія та скинули Константина з престолу, і він вважається за антипапу. При тій нагоді прогнано ігумена Пилипа, що був таємним кандидатом пролонгобардської партії. Серед великого замішання, в місті відбуто скорий суд над обома узурпаторами: ігумена Пилипа ув'язнено в монастирі, а Константина, за візантійським звичаєм, осліплено разом із його прихильниками. Це вперше Римляни поведися так жорстоко з узурпатором, користуючись «Екльогом» Лева III Ізаврійського.

По заспокоєнні й усуненні всіх труднощів, на домагання короля лонгобардів Дезидерія, на «Форум Романум» був обраний 1 серпня 768 року на папу Степан із Сицилії, син Оліва, і був висвячений 7 серпня 768 року. Сам він був ченцем Чину Бенедикта, та поставлений у сан пресвітера папою Захарієм.

³³ *Mansi*, XII, 677.

³⁴ *Mansi*, XII, pp. 679-690.

За Степана IV відбувся в Лятерані у квітні 769 року Синод 33 єпископів і численного духовенства, білого й чорного, що виніс важливий декрет, який заборонив мирянам брати участь у виборі папів. Тільки самі кардинали, тобто єпископи, пресвітери та диякони міста Риму і його передмість мали активне й пасивне право вибору папів. Ціллю цього декрету було не допускати до заворушень і насильств, як це було у випадку Константина. На тому самому Синоді було скасовано всі іконоборчі декрети «Везголового Синоду» в Константинополі.³⁵

Восени 768 року король Піпін Малий, передчуваючи свою близьку смерть, розділив свою державу між двома синами, Карломаном і Карлом, яких ще папа Степан III помазав був у Сан-Дені (28 липня 754 р.) на наслідників батька у Франконії. Карломан умер у 771 р., залишивши вдову і двох синів, а вона виїхала до Павії під опіку Деизидерія.³⁶

Папі Степанові IV вдалося домогтися Карлової обіцянки допомоги за відбирання загарбаних лонгобардами посіlostей Церковної держави та підтримки екзархові Равенни, архієпископові Левові. Того часу Деизидерій здобув сильні впливи в Італії, а навіть і в самому Римі, де він криваво помстився Христофорові й Сергієві за усунення антипапи Константина. При цьому Деизидерій перемовив на свій бік папського шамбеляна, Павла Афіятру. Папа Степан IV умер 3 лютого 772 року.

95. Адріян I (772—795).

Адріян, римлянин із військово-аристократичної родини, був величної будови тіла, в якому жив сильний і відважний дух. Він прийняв сан диякона з рук папи Степана IV, а по його смерті, за сильних лонгобардських впливів у Римі, очолених згаданим Афіятрою, був обраний його наслідником.³⁷

Старовинні пам'ятники подають таку характеристику папи Адріяна I: «Муж дуже славний, уроджений в найшляхетнішому роді із наймогутніших батьків в Римі; елегантний і незвичайно гарної постаті; дуже сильний оборонець правдивої віри, своєї батьківщини та довіреного собі народу. Він противився відважно й з Божою чеснотою ворогам святої Божої Церкви, як також і ворогам республіки. Він був милосердний та потішав убогих і всіх потребуєчих, та строго заховував традиції й передання св. Отців».*

Першим розпорядженням нового папи було повернення із заслання всіх покараних Афіятрою людей. Папа, довідавшись, що Афіятра заму-чив Сергія в тюрмі, видав наказ поставити його перед суд саме в хвилині,

³⁵ *Hefele*, III, pp. 434-39; *cf.* *Mansi*, pp. 713-721.

³⁶ *Migne*, P. L., XCIII, p. 250; *cf.* *Hergenröther*, *Kirchengeschichte*, II, p. 71.

³⁷ *Duchesne*, I, pp. 486-523; *cf.* *Jaffe*, I, pp. 368; 703, 746.

* *Mansi*, XII, p. 725.

коли Афіятра затримався в Ріміні у поворотній дорозі від Дезидерія, якому він дав обіцянку «доставити папу Адріяна в кайданах на суд лонгобардів».

Дезидерій, бажаючи висунути претенсії синів померлого Карломана до франконського престолу, просив папу Адріяна помазати їх на королів, але папа відмовився через його наїзди й умішування у внутрішні справи Церкви. Натомість, папа Адріян звернувся до короля Карла з проханням сповнити обіцянку його батька, Піпіна, та оборонити Церкву перед нападами Дезидерія, що знову рушив походом на Рим.

Влітку 772 року Карло був зайнятий підкорюванням поганських саксонців, але вправившись із ними, почав готуватися до походу через Альпи. Він найперше вислав до Італії своїх комісарів для дослідження справи, і коли хитрий Дезидерій виправдував свої вчинки боргом папів, то Карло виявив готовість сплатити всі борги. Однак Дезидерій відмовився прийняти гроші.

На весні 773 року Карло з великою армією перейшов Альпи і з'явився в Ломбардії. Дезидерій замкнувся в Павії, а його син, Адальгіс, у Вероні. Облягши їх обох, Карло рушив з рештою армії в напрямі Риму, де його вітали як визволителя. Під час його тижневого перебування в Римі, в його голові народжуються нові, великі ідеї, які згодом були перетворені в дійсність.

У час Пасхи 774 року він одержав папське благословення та був усіма визнаний «Оборонцем Церкви». В червні того ж року Карло здобув Павію та ув'язнив Дезидерія в монастирі, а його синів Адальгісові пощастило втекти до Константинополя під опіку імператора. Тоді Карло наказав коронувати себе на короля Ломбардії та відновив даровизну свого батька Піпіна папі. Таким чином, загроза лонгобардів зруйнувати державу й церковну організацію в Італії була зламана та зачалася їх повільна, але невпинна латинізація, так що згодом залишилася по лонгобардах сама тільки назва.

Імператор Канстантин V умер у 775 році, а наслідником став його син Лев IV Хозар (775—780), що під впливом своєї жінки Ірини, яка походила з Атен, злагіднив дещо іконоборство, та дозволив ченцям повертатися з заслання, а по смерті патріярха Микити (780 р.) на його місце був іменований уміркований чернець Павло з Кипру (780—84 р.).

По смерті Лева IV Хозара (8 вересня 780 р.) регенткою стала Ірина від імени малолітнього сина свого Константина VI. Вона зачала поволі й обережно привертати почитання св. образів та відкривати монастирі. Тільки з обережності перед іконоборчими генералами вона не відважилася зразу скасувати всі іконоборчі декрети, а тому й ждала догідного часу. Під її натиском літеплий патріярх Павло IV відрікся від свого посту, а на його місце був іменований і обраний духовенством імператорський секретар, Тарасій (784—806 р.), почитатель св. образів. Тепер Ірина і патріярх Тарасій звернулися до папи Адріяна I, визнаючи примат папів у Церкві та

запрошуючи його прибути особисто до Константинополя з метою проведення Собору для осудження іконоборства.³⁸

Папа відповідав листами до імператриці й патріярха,* домагаючися скорого повернення почитання образів та повернення забраних Левом III Ізаврійським провінцій. При тому він докоряв Тарасієві за скорий перехід з світської людини на патріярха та за вживання титулу «Екуменічного патріярха».³⁹ Однак папа похвалив його за католицьку віру й бажання повернути почитання св. образів. Папа вислав до Константинополя своїх легатів, архипресвітера Петра й ігумена Петра, давши їм доручення припилювати тієї справи на майбутньому Соборі. Трьох інших патріярхів Сходу на Соборі не було, але їх заступали ігумен Тома (Хома) з Єгипту та єпископ Іван з Антіохії.

31 липня 786 року патріярх Тарасій відкрив Собор у церкві св. Апостолів в Константинополі, але іконоборчі генерали, що були в місті, розігнали Отців. Після цього імператриця Ірина вислала ті частини до Малої Азії для боротьби проти арабів, а до столиці спроварила частини з Тракії, та скликала ще раз Собор до Нікеї в Битинії,⁴⁰ де зібралося 367 Отців. Імператриця Ірина написала листа до Отців Собору.*

Собор тривав від 24 вересня до 23 жовтня 787 р. Перша його сесія відбулася там у церкві св. Софії, а папські легати засідали в президії.⁴¹ Нарадами керував патріярх Тарасій від імени папи, бо легати не знали грецької мови.

На другій сесії (26 вересня) Отцям був прочитаний лист папи Адріана до Тарасія, однак, за його перекладу на грецьку мову були пропущені місця про домагання звороту забраних провінцій, про скорий перехід Тарасія з світської людини на патріярший престіл та за вживання титулу «Екуменічного патріярха», як також були злагіднені слова про примат папів у Церкві, на що папа поклав сильний натиск.⁴²

Собор відбув усіх вісім сесій, на яких було осуджене іконоборство, як вівір жидів, сарацинів і єретиків, а писання іконоборців спалено. Декрети «Безголового Собору» були скасовані. На сьомій сесії був укладений символ віри про почитання св. образів і також анатемізовані всі іконоборці, а православно-католицькі оборонці, як напр. патріярх св. Герман, св. Іван Дамаскин та Юрій із Кипру, були прославлені. Всі іконоборчі єпископи відреклися ересі й були прийняті до єдності з Церквою, з чого не були вдоволені ченці.

Крім осудження іконоборства, Собор уклад 22 дисциплінарні правила: 1) всі духовні мають знати напам'ять правила всіх Соборів; 2) кандидати на єпископів мають знати напам'ять Псалтир; 3) світська влада не має пра-

³⁸ *Mansi*, XII, p. 984; cf. *Hefele*, III, pp. 446-47.

* *Mansi*, XIII, 1056-1072, 1077-1084.

³⁹ *Jaffe*, nr. 2448, 2449; cf. *Hefele*, III, pp. 448-452.

⁴⁰ *Mansi*, XIII, p. 992 seq.

* *Ibidem*, XIII, pp. 502-506.

⁴¹ *Ibidem*, XII, pp. 992-1052; Denzinger, *Enchiridion Symbolorum*, 200-205.

⁴² *Artaud*, I, p. 207; cf. *Mansi*, XII, pp. 1073-1074.

ва назначувати духовних; 4) єпископи під карою тимчасового усунення (супензи) не можуть брати грошей за надавання церковних посад; 5) симонія гостро забороняється; 6) щороку мають відбуватися Провінційальні Синоди; 7) в усіх церквах мають бути мощі святих; 8) з юдео-християнами треба водитися обережно; 9) всі іконоборчі писання є єретичні; 10) пресвітерам не вільно покидати своїх місць та приймати посади приватних духовників; 11) всі церкви й монастирі мусять мати своїх економів; 12) єпископам та ігуменам не вільно передавати церковне майно світським людям; 13) всі сконфісковані добра мають бути передані Церкві; 14) невисвячені особи не можуть читати Апостола і Євангелія з амвону; 15) можна мати лише одну бенефіцію; 16) духовні мають носити приписану одягу; 17) жінкам не вільно перебувати в резиденціях єпископів, ані в чоловічих монастирях; 18) єпископам та ігуменам не вільно жадати грошей від кандидатів до духовного чи чернечого стану; 19) подвійні монастирі, чоловічі і жіночі, забороняються; 20) ченці не можуть самовільно змінювати монастирів; 21) ченцям і черницям не вільно їсти разом, хіба за konieczности, напр. під час подорожі.⁴³

На восьмій і останній сесії, відбутій в імператорській палаті Магнавра, була присутня імператриця Ірина і син її Константин VI, що виголосили привіти, підписавши декрети Собору, при чому папські легати підписали на першому місці. Собор закінчився звичайною «Поліхронією» (Многолітством) та формальними окликами⁴⁴, а кінцеву промову виголосив диякон Епіфаній із Катанії на Сицилії⁴⁵.

Патріярх Тарасій переслав акти до Риму і просив папу затвердити всі декрети й правила.⁴⁶ Папа усе затвердив, своєю найвищою властю в Церкві, як видно з його письма до патріярха Тарасія та з листа до Карла Великого, виступив проти думки франконських богословів.⁴⁷ Всеж таки, у Франконії відбувся Собор в 794 р. у місті Франкфурті, і там були відкинені правила Сьомого Вселенського Собору в Нікеї, але папа Адріян I ті правила повні піддержав, а через те вони стали нормою Вселенської Церкви.⁴⁸ Скоро потім папа Адріян умер (25 грудня 795 р.) і був похований у Ватикані.⁴⁹

⁴³ *Hefele*, III, pp. 475-482.

⁴⁴ *Mansi*, XII, p. 1153; cf. *Hefele*, III, p. 441.

⁴⁵ *Mansi*, XII, p. 414.

⁴⁶ *Patr. Tarasii*, ad Adrianum, *Mansi*, XIII, pp. 457-61, 461-465.

⁴⁷ *Liber Carolinus*, Caroli Mag. Opera, Migne, P. L. II; cf. *Hefele*, III, pp. 694 seq; *Mansi*, XIII, pp. 1081-1084: (Papa Hadrianus ad patr. Tharasium)... „Domini nostri Jesu Christi sermo compleatur: quia porte inferi non praevalerunt adversus eam. Et rursus: tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam; et tibi dabo claves regni coelorum. Et quaecumque ligaveris super terram erunt ligata et in coelis; et quaecumque solveris super terram, erunt soluta et in coelis. Cuius fedes in omnem terrarum orbem primatus tenens refulget, et caput omnium ecclesiarum Dei constituit. Unde idem beatus Petrus apostolus Domini praecepto pascens ecclesiam, nihil dissolutum dimisit, sed tenuit semper et retinet principatum. Cui si adhaerere cupit vestra sanctitas, et nostrae Apostolicae Sedis, quae est caput omnium ecclesiarum Dei, sacram et orthodoxam formam incorrupte ac incontaminate ex profundo cordis, et sinceritate mentis custodire studet...“.

⁴⁸ *Mann*, I (2), pp. 394 seq.

⁴⁹ *Artaud de Montoui*, Lives and Times of the Roman Pontiffs, I, pp. 225 seq.

Римлянин, син Етіюпія і Єлисавети, був кардиналом-пресвітером при церкві св. Сузани і папським скарбником, обраний 27 грудня і на другий день висвячений. Вислав Карлові листа й символічні ключі від гробу св. Петра, як знак його протекторату над Петровим Престолом. Карло відповів гратуляційним (з поздоровленням і подякою) листом та надіслав папі частину скарбу, здобутого від аварів⁵⁰, що був ужитий на будову церков та розданий убогим.

Поміч Карла дуже скоро стала конечністю, бо в Римі створилася проти папи змова, очолена небожем померлого папи, Пасхалем, та якимсь Кампулем.⁵¹ Вони ставили проти папи різні закиди, а під час процесії в день св. Марка (25 квітня 799 р.), юрба напала на папу біля брами Флямінія, намагаючись виколоти йому очі та вирвати язика. Важко поранений папа пролежав на вулиці цілий день і вночі сховався в грецькому монастирі св. Еразма і там в чудесний спосіб одужав. Він нишком вийшов з міста у товаристві кількох мирян і князя Сполето та щасливо добився до Карла, що перебував тоді в Падерборні.⁵² Король прийняв папу з найбільшими почесностями, і папа вернувся до Риму з єпископами і достойниками. Карло влаштував суд у триклінії Лятерану над усіми змовниками проти папи, а для закінчення цілої справи Карло прибув особисто до Риму восени 800 року. Єпископи, зібрані на Соборі, проголосили, що ані вони, ані ніхто інший не має права судити папу, а папа Лев III публічно в катедрі св. Петра зробив під присягою заяву, що всі закиди змовників були фалшиві.⁵³ Всіх винних було засуджено на смерть, але на заступництво папи Карло їх помилював та заслав до Франконії.⁵⁴

У часі Різдвяних Свят 800-го року сталася в Римі подія, що мала далекосягле значення: коли папа відправляв св. Літургію над гробом св. Петра, він наблизився до Карла, що стояв навколішках, і поклав на його голову імператорську корону та проголосив його імператором і Августом, а присутні римляни вигукували: «Карлові, найпобожнішому Августові, коронованому Богом, великому і миролюбивому імператорові, нехай буде довге життя і перемога».⁵⁵

⁵⁰ Jaffe, *Bibl. Rer. Germ.*, IV, pp. 354 seq; cf. *Duchesne*, II, pp. 1-48.

⁵¹ *Theophani*, *Chronographia*, Migne, P. G., CVIII, p. 950 (ad an. 789): „Porro Adriano papa defuncto, Leo, vir omni honore ac veneratione dignus, in eius locum Romae suffactus est... Eodem etiam anno beati Adriani papae Romani affines tumultu in Leonem papam excitato oculis eum multaverunt. Verum cum homines ad eum excaecandum deputati misericordia ducti, ei pepercissent aliquatenus laud ei penitus oculorum lumen extinctus est. Leo subinde ad Carolum Francorum regem confugit...“.

⁵² *Artaud*, I, p. 204.

⁵³ Jaffe, *op. cit.*, IV, p. 378.

⁵⁴ *Einhardi*, *Annales*, ad an. 801, in *MGH*, SS, I.

⁵⁵ *Duchesne*, II, p. 7; cf. *Mansi*, XIII, p. 932: „Karolo piissimo augusto a Deo coronato magno et pacifico imperatore vita et victoria“.

Це своє велике вивищення завдячував Карло папі, голові християн, і сам він уважав цей акт коронації Божою волею, як згадується про те в його «Капітуляріях».⁵⁶

Карло приніс базиліці великі дари і папа помазав його сина, Карла Молодшого, на короля Франконії та позначив його наслідником імператора.

Папа Лев III цією подією відновив західньо-римську імперію, звану «Імперіум Романум», що в наслідок мандрівки народів перестала була існувати в 476 році. Тепер династія Каролінгів перейняла на себе роллю давніх римських імператорів: боронити Церкву й опікуватися християнською вірою. Новий цісар (тут будемо уживати цього терміну у відношенні до Карла Великого і його наслідника з огляду на існування східного імператора) загарантував Апостольській Столиці свободну управу над Патримонією св. Петра, до якої входили Равенна і Римське князівство, де папи виконували владу від часу «Даровизини Піпіна» в 752—756 роках.*

Очевидно, що це важливе рішення папи Лева III було прийняте в Константинополі ворожо, і там, як і називали згодом Карла імператором, то не римлян, але франків. Сам папа і Карло мали плян поєднати східню й західню династії через подружжя Карла з імператрицею Іриною,⁵⁷ та знову створити одну всесвітню християнську державу. Однак події в Константинополі цьому не сприяли. Ірина, щоправда, здетронізувала свого жорстокого сина Константина VI в 797 р. й ув'язнила його в монастирі, але в наслідок нового бунту сама була здетронізована 31 жовтня 802 року і заслана на острів Лесбос. Її наслідник, бувший логотет скарбу, Никифор I (802—811 р.), не визнав Карла імператором, і коли Венеція і Далматія збунтувалися проти Карлового сина Піпіна, Никифор послав їм свою флоту на допомогу. Щойно по смерті Никифора візантійські послы, що взяли участь у з'їзді в Аахені (812 р.), визнали Карла «Базилевсом». Тут зазначимо, що на цьому з'їзді греки дуже противилися намаганням Карла додати до Символа віри слова «і Сина».

У 804 р. бачимо папу Лева III у Франконії, до якої він, здається, був запрошений на нараду в справі поділу імперії між трьома синами Карла: Карла Молодшого, Піпіна та Людвика, званого «Побожним». Обидва перші змерли ще перед смертю батька, що наступила в Аахені 28 січня 814 р., а Людвик залишився єдиним наслідником.

І по Сьомому Соборі в Східній Церкві продовжувалися неспокої через т. зв. мойхейські диспути (на тему чужолоства), а ченці під проводом Теодора Студита стали в опозиції до занадто догідливого ставлення патріярха

⁵⁶ *Capitulare de honoranda Sede Apostolica*, ed. Balusius, I, pp. 247, 341, 345; „Divino muti coronatus, a Deo coronatus”; cf. *Codex Carolinus*, Jaffe, IV, pp. 1-306.

* З латинського «цезар», церковно-слов'янського «кесарь».

⁵⁷ *Theophani*, *Chronographia*, an. 793, *Migne*, P. G., CVIII, p. 955: „Hoc anno, quo indictio nona numerata est, mensis Decembris die vicesimo quinto, Francorum rex Carolus a Leone papa coronatus est, Siciliamque classe adoriri meditatus, consilium mutavit, cum Irene conjugium et pacem contrahere animo gerens, cuius gratia in sequente anno, indictione nimirum decima, legatos destinavit...”

Тарасія до імператора, що розвівся зі своєю жінкою Марією та одружився з наложницею Теодотою, при чому публічно порушував усі Божі й церковні заповіді. Патріарх картав його, але для уникнення ще якогось гіршого лиха не відважився кинути на нього анатему, хоч ніколи не дав свого благословення на це друге подружжя, кажучи: «Я радше вму серед найважчих мук, ніж погоджуся на те».⁵⁸

Імператор зачав засилати і мучити ченців, але це ще погіршилося за Тарасієвого наслідника, Никифора, що також скоро зі світського чоловіка став патріархом у 806 році. Він прийняв до Церкви пресвітера Йосипа, що відважився був повінчати Константина VI з Теодотою, тому монахи виступили проти патріарха.

Тим часом, імператор Никифор поляг у битві з болгарами 811 року, а їхній хан Крум наказав зробити з його черепа кубок та пив ним вино на побідному бенкеті. Керму візантійської держави перебрав куропалят Михайло I Рангабе (811—813 р.), шурин Никифора, що був почитателем св. образів та мав піддержку монахів, головню св. Теодора Студита. Заходами папи Лева III він визнав Карла імператором Заходу, а Карло погодився, щоб Венеція давала Візантії щорічну данину. Таким чином, папа довів до згоди між Сходом і Заходом. З другого ж боку, папа мав інший договір із Карлом, на основі якого папська держава мала боронити від арабів береги Італії, а франконська фльота — західню частину Середземного моря, головню острів Корсику, де найскорше можна було сподіватися сарацинського нападу з Іспанії.

По смерті цісаря Карла Великого, 28 січня 814 р., в Римі настало заворушення, а аристократія Кампанії готувалася захопити місто, але цьому перешкодила скоро допомога від князя Сполето.

Попри свою широку дипломатично-миротворчу діяльність, папа Лев III щільно опікувався своїми підданими і всюди дбав про добробут і мир, та будував у Римі й Равенні церкви. У Валафріда Страбона († 849 р.) знаходимо цікаву згадку, що папа Лев III любив часто й побожно відправляти св. Літургію, навіть по кілька разів у день.⁵⁹ Правдивість такої записки стверджується ще й тим, що ще довго потім на Заході число денних Літургій було залишене побожності священика.⁶⁰

Похорон папи Лева III відбувся 12 червня 816 р. у Ватикані, а канонізація аж у 1673 році.⁶¹ І досі залишилася мозаїка з VIII ст. в триклініїм Лятерану, що представляє сцену, як св. Петро в архиєрейських ризах передає папі Левові III духовну, а Карлові Великому світську владу. Це відгомін відновлення західньо-римського цісарства (імперії). Мозаїка, як і більшість пам'яток того часу, виконана у візантійському стилі.

⁵⁸ *Acta SS*, Bebruarii, V, Vita S. Tharasi. Луцки, Життя святих, стор. 103-104; пор. Трух, А., Життя святих, Торонто, 1952, I, стор. 230-234.

⁵⁹ *Walaffrid Strabo*, *Libellus de exord. rerum eccles.*, cap. 22, in Migne, P. L., CXIV.

⁶⁰ *Mann*, II, p. 100, nota 3.

⁶¹ *Ibidem*, pp. 1 seq; cf. Seppelt, pp. 66-68.

97. Степан V (816—817).

Син Юлія Маріна із славної римської родини, з якої вийшли папи Степан VI, Сергій III та Адріан II, прийняв свячення на диякона з рук Лева III, а по його смерті став його наслідником і був висвячений 22 червня 816 року та повідомив про те Людвика Побожного. Згодом особисто поїхав до Франконії і коронував Людвика в Реймсі на цісаря, разом із його жінкою Ірмінгардою, а цісар підтвердив усі дотеперішні умови його попередників.⁶²

На прохання Людвика, папа наділив палліюмом єпископа Теодулфа з Орлеану. Папа домогся дозволу вернутися до Риму засланцям-змовникам проти Лева III. По піврічному володінні, папа Степан V умер 24 січня 817 р. і був похований у Ватикані.

98. Св. Пасхаль I (817—824).

Римлянин, син Максима Бона й Теодори, скінчив науку у школі при Лятерані та був іменований Левом III на пост ігумена монастиря св. Степана при Ватикані і там мав опікуватися паломниками, що приходили поклонитися порогам св. Петра. Обраний на папу 25 січня 217 р., був на другий день висвячений та інтронізований, і аж щойно потім повідомив цісаря Людвика. Останній ще того самого року проголосив т. зв. Пакт Людвика,⁶³ яким підтверджував усі договори свого діда й батька. Відтепер ні франки, ні лонгобарди не сміли мішатися до вибору папів, які після свого обрання повідомляли про те цісаря через своїх легатів, а він відновляв усі договори.⁶⁴ Проте Людвик у своєму «Пакті» залишив собі право приймати заяви й прохання від підданих панських провінцій, і в цьому полягало його намагання обмежити суверенні права папів. Цісар Людвик розділив свою імперію між чотирма своїми синами, а Льотаря іменував своїм ко-регентом (співправителем), та вислав (823 р.) до Риму, де папа коронував його. По його виїзді з Риму протифранконська партія вчинила заворушення, в час якого були вбиті два високі урядовці Лятерану, Теодор і його зять Лев, через свою занадто велику послужливість цісареві, яку римляни вважали зрадою інтересів Римського князівства. Профранконська партія спровадила до Риму Людвикових комісарів, обвинувативши папу у викликанні протифранконських настроїв, але слідство виказало, що обвинувачення було безпідставне.

На Сході було відновлене іконоборство, як стратег Лев Вірменин дійшов до влади, але він наткнувся на великий опір патріарха Никифора і

⁶² *Antand*, I, p. 207.

⁶³ „*Pactum Ludovicianum*“.

⁶⁴ *Sickel*, *Das Privileg Otto's I für die römische Kirche*, Innsbruck, 1882, pp. 50, 174 seq.

св. Теодора Студита. Переслідування за почитання ікон зачалося по програній битві з Болгарами в червні 813 р., по якій був здетронізований Михайло I Рангабе, а Лев V Вірменин під впливом ігумена Івана Грамматика та єпископа Антонія з Сілое, які переконали його, що програна битва була карою Божою за почитання образів, — змінив церковну політику, дарма, що перед коронацією, дав патріярхові Никифорові письмову обітницю, що цього не зробить.

На другий рік іконоборці зібралися до імператорської палати та відновили декрети «Безголового Собору». Однак, патріярх Никифор зібрав Синод з 270 Отців до св. Софії та осудив єп. Антонія, як головного надхненника іконоборства. Патріярх Никифор з'явився перед імператором із своїми єпископами, ігуменами та ченцями, між якими був св. Теодор Студит, і ще раз осудив іконоборство. Він був усунений з престолу, а жонатий чоловік генерал Меліссенос, шурин Константина V, 1 квітня 815 р. став його наслідником, прийнявши ім'я Теодота I.⁶⁵ Патріярх Никифор до своєї смерті на засланні (829 р.) витривав у правдивій вірі, описавши ці події в своїй історії.⁶⁶ Також св. Теодор Студит († 826 р.), що був три рази на вигнанні, написав, цінні твори проти іконоборства.⁶⁷

Теодот I (подекуди Теодор I) скликав свій Синод по Пасці 815 р. і там анатемував Отців Сьомого Вселенського Собору та ще раз привернув декрети «Безголового Собору» й зачав нове нищення св. образів.⁶⁸ З цього приводу св. Теодор Студит звертався до папи Пасхалія, а також і Теодот I посилав своїх людей до Риму, але папа їх не прийняв, бо вважав Никифора правним патріярхом Константинополя. Св. Теодор посилав до Риму ченців-утікачів, а папа призначив для них монастир св. Пракседи.⁶⁹ У 818 році папа писав до імператора Лева V Вірменина, даючи в своєму листі переконливі аргументи щодо почитання св. образів, але не мав успіху. На Сході знову йшло переслідування, а східні християни звертали свої серця й надії до Риму, як свідчать листи св. Теодора до папи.⁷⁰

Іконоборча реакція довела до того, що імператор Лев V був замордований у церкві св. Софії на Різдво 820 року, а змовники поставили на його

⁶⁵ Hefele, IV, p. 5; cf. Ostrogorsky, pp. 178 seq.

⁶⁶ Nicephori, Historia Sintomos, Migne, P. G., C, pp. 876-994; cf. Ignatii Diaconi, Vita Nicephori Patriarchae, ed. de Boor, Leipzig, 1880. Migne, P. G., 100, pp. 41-168.

⁶⁷ S. Theodori, Opera, Migne, P. G., XCIX; cf. Vita S. Theodori Studitae, Migne, XCIX, pp. 9 seq.

⁶⁸ Hefele, IV, p. 6.

⁶⁹ Duchesne, II, p. 51: „In quo et sanctam Graecorum congregationem adgregans, quae die noctisque graecae modulationis psalmodie laudes“.

⁷⁰ S. Theodori Studitae, Ep. 1:33, in Migne, P. G., XCIX, pp. 113-328. „Sanctissimo et summo Patri Patrum Leoni domino meo papae Apostolico, Theodorus minimus presbyter et praepositus studiensis.

„Quandoquidem Petro magno Christus Deus post claves regni caelorum pastoralis etiam principatus contulit dignitatem, ad Petrum utique, vel eius successorem, quidquid in Ecclesia catholica per eos innovatur qui aberrant a veritate, necesse est referri... Salva nos, archipastor Ecclesiae, quae sub caelo est, perimus. Imitare magistrum tuum Christum, manumque Ecclesiae nostrae porrigere, sicut ille Petro: nisi quod ille incipienti in mare mergi, tu autem rursus iam mersae in haeresis profundo“.

місце Михайла II Аморійського (з Фригії). Хоч новий володар злагіднив дещо переслідування, але відмовився повернути престол патріархові Никифорові, а по смерті Теодота іменував іконоборця Антонія його наслідником. У 822 році слов'янин, Тома (Хома), за допомогою слов'ян Малої Азії підніс новий бунт, оправдуючи свій крок намаганням відновити почитання св. образів. По двох роках внутрішньої війни бунт був жорстоко придушений, а Михайло II розпочав переслідування католиків. Він навіть робив заходи, щоб прихилити до іконоборства цесаря Людвика, бо в листі до нього називав цей звичай ідолопоклонством та домагався видачі всіх грецьких утікачів, що були під опікою папи.⁷¹

Папа Пасхаль прикрашував римські церкви гарними мозаїками та образами, і переносив до них мощі св. мучеників із катакомб. Він умер 11 лютого 824 р. і був похований у церкві св. Пракседи, до якої був переніс мощі св. Кекилії.⁷²

99. Євген II (824—827).

За понтифікату папи Пасхалія до великих впливів дійшла каста людей, що по його смерті обрала його наслідником кардинала-пресвітера церкви св. Сабіни на Авентині, Євгена, всупереч постановам декрету папи Степана IV, проголошеного на Синоді в 769 році, де заборонялося мир'янам мішатися до вибору папи. Ця каста була профранконської політичної орієнтації. Однак, як свідчить «Книга Архиєреїв», папа Євген II був учений, покірний, щедрий, добрий проповідник і великий миролюбець.⁷³

Цесар Людвик вислав до Риму свого сина Льотаря і там він списав нову умову, звану «Римською Конституцією» (824 р.), яка ще більше закріплювала впливи цесаря в Церковній державі. Щоправда, вона цілком піддержала декрет Степана IV про вибір папів духовними особами, як також забороняла нищити майно померлих папів. До урегулювання виміру присудів папа й цесар мали призначати по одному комісареві, і вони мали судити людей за місцевими законами, напр., римським, ломбардським і т. д. Грабіж і насильства мали бути суворо карані, а все пограбоване Церкві добро мало бути повернено. В час перебування цесаря в Римі всі урядовці Церковної держави мали складати йому звіт про стан управи. Конституція наказувала всім коритися папі.⁷⁴ Всі римляни склали папі й цесареві присягу, що не будуть мішатися до вибору папів за церковними канонами, а сама висвята папів має відбуватися в присутності цесарських послів. Як видно, Льотар використав останнє заворушення й ще більше обмежив права Апостольської Столиці.

⁷¹ *Michaelis II Imper.*, Ep. ad Ludovicum, in Mansi, XIV, pp. 417-422.

⁷² *Mann*, II, pp. 122 seq.

⁷³ *Duchesne*, II, pp. 69-70.

⁷⁴ *Muratori*, *Rerum Italicarum Scriptores*, Milano, 1723, I, p. 11; cf. *Mann*, II, pp. 163-164.

Коли імператор Михайло II умовляв цісаря Людвика завести іконоборство на Заході, останній одержав дозвіл папи Євгена II на відбуття Собору своєї ієрархії, де мали бути представлені всі тексти із творів св. Отців про почитання св. образів.

Такий Собор був скликаний до Парижу на 1 листопада 825 року, але з цього нічого не вийшло, бо збірка текстів, зібрана Людвикуми богословами, виявилася недостатньою, а лист франконської ієрархії, що мав бути відповіддю візантійському імператорові, був оснований на хибному перекладі актів і правил Сьомого Вселенського Собору в Нікеї.⁷⁵ Акти Синоду в Парижі були привезені до Риму архієпископом Єрмеєю та єпископом Йоною.⁷⁶ Очевидно, з тієї відповіді не можна було скористати.

Папа Євген II провів Синод з 62 єпископів у Римі, на якому було схвалено 38 дисциплінарних правил для піднесення освіти духовенства, напр., необучені в богослов'ю духовні мали бути тимчасово зняті з посад, а при єпископських резиденціях і катедральних храмах мали бути школи, в програму яких мали входити не лиш духовні, але й світські дисципліни.⁷⁷

Євген II вислав св. Ангара на місії до північних народів і той став «Апостолом Скандинавії». В час понтифікату Євгена II маємо також згадку про ширення християнства у слов'янській Моравії, яку ще від часів папи Симмаха вважалося тереном приналежним до Архієпископа в Лавреакумі (Лорх). Єпископ Урольф з Пассаву доносив папі у 825 р. про свої місійні заходи на Моравії, але грамота Євгена II про надання йому паліюма є фальсифікатом.⁷⁸ Папа вмер 27 серпня 827 року.

100. Валентин (827).

Був римлянином, сином аристократа Петра Леонтія, що прийняв свячення на диякона з рук папи Пасхалія, а в час Євгена II був кардиналом-архидияконом. Оповідючи про його вибір, «Книга Архієреїв» згадує, що його проваджено з процесією від базиліки Богородиці «Більшої» до Лятерану, де він зайняв папський трон, а в найближчу неділю відбулася його висвята в базиліці св. Петра.⁷⁹ По сорока днях свого понтифікату цей папа вмер 16 жовтня 827 року.⁸⁰

101. Григор IV (827—844).

Римлянин, син аристократа Івана, та чернець-бенедиктинець із монастиря в Террачіно, був кардиналом-пресвітером при церкві св. Марка і

⁷⁵ Migne, P. L., XCVIII, p. 1293-1300; cf. Hefele, IV, p. 42.

⁷⁶ Ibidem, IV, pp. 45-46.

⁷⁷ Ibidem, IV, pp. 48-49.

⁷⁸ Hergenröther, Geschichte, II, p. 99; III, p. 513.

⁷⁹ Duchesne, II, pp. 71-72.

⁸⁰ Mann, II, pp. 181 seq; cf. Artaud, I, p. 211.

відомий своєю вченістю й побожністю. Він відмовився прийняти вибір на папу,⁸¹ хоч під натиском духовенства й римлян погодився, але був змушений франконськими послами ждати на своє затвердження цісарем Людовиком, так що висвята відбулася аж у березні 828 року.

В часах його понтифікату у Франконії зачалася міжусобиця Людовика і його синів. Як згадано, у 817 р. Людовик поділив свою державу між своїми синами. Однак по смерті першої жінки він одружився вдруге з Юдитою і через її вплив його симпатії хилилися в сторону сина Карла, званого Лисим, що був із цього другого подружжя. З тих причин у 830 році його сини: Льотар, Піпін і Людовик «Німецький», ув'язнили його, розлучивши з Юдитою, та домоглися від нього підтвердження поділу держави, довершеного у 817 році. Сойм в Німвеген (жовтень 830 р.), повернув Людовикові всю владу, а синам заборонив мішатися до родинних справ батька.⁸²

Оскільки Людовик уперто держався свого наміру, Льотар змусив папу Григора IV поїхати з ним особисто до Франконії та прихилити батька до змін в своїй постанові. Загальна думка частини франконської ієрархії, зібраної на Синоді у Вормсі, була цьому нерада. Інша ж частина, під проводом єпископа Ліону Абогарда, стала за папою, який загрозив єпископам у Вормсі відлученням, заявляючи, що папа є понад володарем, бо спасіння душ важливіше за світські справи.⁸³ Тим часом, сини підступно побили армію Людовика і 833 року його ще раз ув'язнили. Однак, він знову здобув собі свободу і владу, але серед затяжної внутрішньої війни він вмер у 840 р. По його смерті боротьба продовжувалася між його синами, так що в битві під Фонтене у 841 р. майже вся сила франконської держави була знищена.

Саме цю обставину використали сарацини і захопили Сицилію, а князі південної Італії зачали їх запрошувати до участі у взаємній війні. Ці події змусили папу подбати про власну оборону Церковної держави, головним ж містом Риму. Тоді було укріплено пристань Остію та збудовано твердиню, названу в честь папи «Григоріополісом».

У час Григора IV місійна праця в Скандинавії зробила поступ, а св. Ансгар був іменований архієпископом Гамбургу та Апостольським Вікарієм для Швеції, Данії і Слов'ян, що жили в тих околицях, і був нагороджений палліюмом. З того часу єпископи Гамбургу мали претенсії до навертання слов'ян.

Папа Григор IV завів у цілій Західній Церкві свято Всіх Святих. Він умер у січні 844 року, і був похований у Ватикані.⁸⁴

⁸¹ *Einhardi, Annales, ad an. 827, Migne, P. L., CXV; cf. Artaud, I, p. 211.*

⁸² *Hefele, IV, pp. 75-76.*

⁸³ *Seppelt, p. 70.*

⁸⁴ *Duchesne, II, pp. 73-85.*

102. Сергій II (844—847).

Римлянин, син Сергія, вихований у школі при Лятерані. З рук папи Степана V одержав нижчі свячення, а папа Пасхаль висвятив його на пресвітера для церкви св. Мартина і Сильвестра. За Григора IV був архипресвітером, а по його смерті був обраний більшістю духовенства при співучасті аристократії. Кандидатом меншости й простолюття був диякон Іван, якого юрба силою поставила на троні, але він скоро був ув'язнений у монастирі. Папа Сергій був висвячений та інтронізований у січні 844 року, не чекаючи на цісарське підтвердження вибору на папу.

Тому, що за вибору Сергія II не додержано «Конституції» з 824 р., цісар Льотар вислав свого сина Людвика II до Риму для прослідження цілої справи. Папа дозволив йому увійти до базилики св. Петра аж тоді, коли він дав присягу, що має на меті добро Церкви. Він був коронований на короля Ломбардії, але ні папа, ні римляни не склали йому обітниць вірності, вважаючи місто Рим столицею окремої держави під протекторатом західного цісаря, якому була зложена така обітниця. На просьбу Льотаря папа іменував архієпископа Мецу, Дрога, Апостольським Вікарієм Франконії, але коли французькі єпископи не схотіли визнати над собою німця, він відмовився.⁸⁵ Папа піддержав скинення архієпископа Ебба з Реймсу за його виступ проти Людвика.

У 846 році до гирла Тибру підплили 73 сарацинські кораблі з 11 тисячами вояків і 500 кіньми та напали на Рим, пограбувавши й поруйнувавши базилики св. Петра й Павла, що були поза мурами міста, але самого міста не здобули. Цей грабіжний напад викликав велике враження на Заході, так що цісар Льотар зачав збирати фонди на відбудову базилики св. Петра та мурів довкруги неї.

«Книга Архiereїв» подає, що Сергій II, будучи хворий на подагру, віддав ведення усіх фінансових справ своєму братові Бенедиктові, що господарив на шкоду держави⁸⁶, і тому наїзд сарацинів був уважаний Божою карою за хабарництво Бенедикта за наділювання посад.⁸⁷ Папа Сергій II умер несподівано, 27 січня 847 року, і був похований у Ватикані.

103. Св. Лев IV (847—855).

Римлянин, син Родоальда, лонгобардського походження. Закінчив школу при монастирі св. Мартина, нижчі чини одержав від Григора IV, а Сергій II поставив його в сан пресвітера. По обранні був висвячений та інтронізований без згоди цісаря.⁸⁸

⁸⁵ *Mc Sorley*, p. 230.

⁸⁶ *Duchesne*, II, p. 97: „Erat denique frater quidam nomine, Benedictus, brutus et stolidus valde, qui propter imbecillitatem illius pontificis curam ecclesiasticam et publicam immerito usurpaverat”.

⁸⁷ *Mc Sorley*, loc. cit.; *cf. Mann*, II, pp. 232 seq.

⁸⁸ *Duchesne*, *Liber Pontificalis*, II, p. 106.

Лев IV зараз же наказав лагодити мури міста з його 15-ма баштами, та обвів муром цілу ватиканську гору, разом із базилікою св. Петра, і ця нова дільниця була названа в його честь «Леополісом». Будова мурів була поблагословлена у 852 році. Доцільність лагодження виявилася у 849 р., коли на Остію знову напали сарацини, але об'єднана фльота Риму, Неаполя, Амальфії та Гаєти їх знищила. При цій нагоді папа наказав відбудувати Порто, в якому поселив утікачів із Сардинії. Він відбудував також базиліку св. Петра, знищену у 846 р., але вона вже не вернулася до своєї первісної краси. З пам'яттю папи Лева IV зв'язують будову церкви св. Богородиці «Нової» на місці старовинної коло підніжжя палати імператорів.

У 850 р. на святі Пасхи папа коронував Людвика II на цесаря, а той підтвердив усі угоди своїх предків.

Гінкмар з Реймсу оповідає, що в згаданому році в Римі був Синод і на ньому був осуджений Анастасій, син Арсенія, єпископа Горти, що був частим легатом папів. Лев IV поставив його в сан пресвітера для церкви св. Маркелла у 848 р., але Анастасій, що належав до профранконської партії, з якихось невідомих ближче причин утік до Аквілеї і пробув там два роки, і тому був суджений.⁸⁹ Цей засуд був підтверджений на Синоді в Равенні (29 травня 853 р.) і в Римі (19 червня і 8 грудня) того самого року. На останньому Синоді було 67 єпископів⁹⁰ і схвалено деякі дисциплінарні правила.⁹¹ Також у Равенні був якийсь клопіт, бо папа їздив туди особисто, а архієпископ Іван прийняв усі розпорядження папи на місці. Папа вчинив подібно з архієпископом Реймсу, Гінкмаром, за надуживання його влади щодо своїх суфраганів. Натомість, князь Бретанського півострова, Номеной, створив свою митрополію в Долі та іменував єпископів і таким чином зачав схизму, що існувала аж до XIII ст., коли цю митрополію перебрав під свою юрисдикцію архієпископ з Турсу.⁹²

На Сході володів син Михайла II, Теофіль (829—842), що під впливом свого учителя, Івана Грамматика, який став патріархом у 837 році, продовжував іконоборчу ересь; напр., за нього були покарані брати Теодор і Теофан із Палестини, так що їм були витавровані написи (графтої) на чолі розпеченим залізом проти почитання св. образів. Останній з них був згодом митрополитом Нікеї. Однак Теофіль, під впливом своєї жінки, Теодори, злегшив переслідування, а по його смерті 20 січня 842 р. вона стала регенткою держави від імени свого малолітнього сина Михайла III. Вона скасувала іконоборчі закони, привернула почитання образів та звільнила з тюрем і з заслання багато ісповідників. Коли ж її розпорядженням протівився іконоборчий патріарх Іван Грамматик, вона його усунула, а на його місце іменувала Методія (842—846), ченця, переслідуваного за почитання образів.⁹³

⁸⁹ *Hincmari*, *Annales*, ad an. 865 et 868; in *Migne*, P, L, 125, pp. 1221, 1238-1242.

⁹⁰ *Hefele*, IV, pp. 178, 185.

⁹¹ *Mansi*, XIV, p. 997.

⁹² *Reginonis*, *Chronicon*, ad an. 837.

⁹³ *Hefele*, IV, p. 109; cf. *Grunet*, V., *Recherches recentes sur l'iconoclasme*, in EO, 29, 1930.

Синод ієрархії підтвердив усі розпорядження Теодори та осудив іконоборців, а 19 лютого 843 р., в першу неділю Посту, в час урочистих процесій, св. образи були виставлені до публічного почитання в усіх церквах у цілій державі. На пам'ятку тієї події ця неділя була названа «Неділею Православ'я». По цьому іконоборча ересь поволі затихла.

Проте, на Сході нелегко було завести дисципліну. Напр., патріарх Методій тимчасово усунув з посади архієпископа Азбесту із Сиракуз на Сицилії, яку були зайняли сарацини, за те що він поза своєю єпархією висвятив єпископа. Азбеста звернувся зі скаргою до папи, але з Риму відповіді не було, а тому по смерті Методія, його наслідник Ігнатій, у 846 р., не допустив Азбесту до участі в своїй висвяті. При тій нагоді Синод єпископів, без участі св. Ігнатія, відлучив його від Церкви. Згодом патріарх Ігнатій просив папу Лева IV підтвердити цей засуд, але папа не відповів, уважаючи, що єпископи не можуть судити другого єпископа без папи, бо це було б порушенням старовинного звичаю Церкви, проголошеного на Соборі в Сардиці, якого правила вважалося на Заході нарівні з правилами Нікейського Собору, і тому суд над Азбестою не був папою затверджений.⁹⁴

Папа Лев IV умер 17 липня 855 року і був похований у Ватикані. Він ще за життя робив чуда, як про те згадує його біограф і патріарх Фотій.⁹⁵

104. *Венедикт III (855—858).*

Римлянин, син Петра, вчений і аскет. Нижчі чини одержав від Григора IV, а пресвітерство від Лева IV і був кардиналом-пресвітером при церкві св. Калікста. Зараз по смерті Лева IV був обраний його наслідником, але профранконська партія вже по його виборі висунула свого кандидата, згаданого кардинала-пресвітера Анастасія, що перебував при дворі Людовика II. Папські легати, єпископ Микола з Аняні і Меркурій, що їхали до цисаря з повідомленням про вибір Венедикта, далися перемовити на сторону Анастасія, тому папа-елект Венедикт був ув'язнений. Однак за ним стало духовенство й вірні Риму й він був висвячений 29 вересня (за деяким, 2 жовтня) 855 р. І хоч Синод відлучив був Анастасія, новий папа прийняв його до єдності з Церквою, але як світського чоловіка.

Уже в той час франконська держава виказувала ознаки свого занепаду, що грозив скорою катастрофою. Венедикт III добачав у цьому велику провину її ієрархії, що проявляла замалу енергію і мовчали там, де треба було голосно протестувати.⁹⁶ Сам папа виступив своїми листами проти впливового піддиякона, Губерта, сина графа Бозо й шурина Льотаря II, що ро-

⁹⁴ Fortescue, *The Orthodox Eastern Church*, London, 1907, p. 136.

⁹⁵ Duchesne, II, p. 110. „Leo... qui fama tante sanctitatis claruit, ut in conspectu universi istius in X-to fundatae Ecclesiae populi miracula operaret“; cf. Photii, *Patriarchae, Spiritus Sancti Mystagogia*, Migne, P. G., CII, p. 376.

⁹⁶ Boretii, *Capitularia Regum Francorum*, II, p. 424.

бав багато шкоди.⁹⁷ Папа загрозив йому прокляттям, як не піде на праву дорогу. Врешті, Губерт утратив ласку в цісаря і був убитий одним із своїх бувших приятелів. Папа також карав Інгельтруду, жінку іншого Боза, що, покинувши свого чоловіка, жила неморально на дворі цісаря. Папа домагався від цісаря і єпископів, щоб її відіслано до чоловіка, але Льотар не послухав, бо сам вів неморальне життя. Наслідник Бенедикта III викляв її на Синоді в Медіоляні в 860 році.⁹⁸

Папа Бенедикт III продовжував лагодження римських церков, понищення сарацинами. Він умер 17 квітня 858 р. і був похований у Ватикані.⁹⁹

*

На закінчення цього розділу згадаємо про пізнішу легенду, яку й досі повторюють вороги папів, мовляв, між Левом IV і Бенедиктом III на Петровому Престолі сиділа «папісса Іванна» впродовж двох років.

Ця легенда появилася вперше у записці домініканина, Івана де Мейлі, коло 1250 року.¹⁰⁰ Від нього, мабуть, запозичив собі її інший домініканин, Етьєн де Бурбон († 1261 р.) але без подання джерел переніс її на пізніший час, не назвавши «папісси» на ім'я. За його словами, ця жінка ходила в чоловічій одежі, була нотарем, кардиналом і папою, але її розпізнали римляни і вкаменували. Мартин із Тропау († 1278 р.) подав ще іншу версію тієї легенди. За нею, по Леві IV (помер 855) на папському престолі сидів англієць Іван із Майнцу два роки, 7 місяців і днів.¹⁰¹ І він мав би бути тією «папіссою». За ним повторив цю легенду Іван Гус.

Це, очевидно, роблено в добу некритичної історичної науки, але вже в XVI ст., дослідники Панвінію, Авентин, Бароній і інші, зробили зіставлення історичних подій і фактів, що виказали нестійкість легенди. Навіть протестантські дослідники, як напр., Ляйбніц, Блондел та інші, обстоюють її фальшивість.¹⁰²

Як розважити, що всі тогочасні пам'ятки кажуть, що зараз по смерті папи Лева IV стався вибір його наслідника, Бенедикта III, згадуючи про замішання з приводу інтриг профранконського антипапи Анастасія, то з причини цього кілька місяців папський престіл був незайнятий. Це, поза всяким сумнівом доводять монети з образом папи Бенедикта III і цісаря Льотаря II.

⁹⁷ *Benedicti III PP*, Epp., MGH, V, p. 612.

⁹⁸ *Mc Sorley*, p. 231.

⁹⁹ *Garampi*, De nummo argenteo Benedicti III, Romae, 1794.

¹⁰⁰ *Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichte*, XII, p. 17, 469.

¹⁰¹ *Johannes Anglicus*, natione Moguntinus, in Martini Poloni, MGH, SS, XXII, pp. 379-475.

¹⁰² *Artaud*, I, p. 220; cf. *Flores sparsae in tumultum papissae*, in Bibl. Hist. Göttingen, 1758; Пастор Давид Блондел, надрукував твір п. з. «Висвітлення справи, чи жінка засідала на престолі в Римі між Левом IV і Бенедиктом III», — відкидає категорично згадану легенду, як фальшиву.

Збереглася також автентична грамота-хартія Венедикта III для манастиря в Корвеї, що була видана 7 жовтня 855 року,¹⁰³ отже за три місяці по смерті папи Лева IV. Є також автентичний лист архієпископа Гінкмара з Реймсу до папи Миколи I, з яким він мав спір, і в цьому листі Гінкмар згадує, що його післанець до папи Лева IV вже в дорозі довідався про його смерть, а тому доручив листа його наслідникові Венедиктові III, і той вирішив справу.¹⁰⁴

Вже з вищенаведених історичних пам'яток видно, що нема місця на «папіссу» між Левом IV і Венедиктом III, як це докладно прослідив і довів учений Деллінгер.¹⁰⁵ Врешті, згадаємо, що повна мовчанка про існування будь-якої «папісси» в час завзятого спору між папою Миколою I і патріархом Фотієм, де говорилося й писалося про всякі спірні справи, добрі й неприємні, у Римі й у Візантії виключає її існування. Що більше, патріарх Фотій добре говорить про обох згаданих папів в своєму догматичному творі про Святого Духа.¹⁰⁶

¹⁰³ Jaffe, nr. 2663.

¹⁰⁴ *Hincmarus ad Nicolaum papam*, Migne, P. L. CXXVI, p. 85; ... „Sicque cum ista epistula (papae Leonis) et cum legatione imperatoris, per praefatum venerabilem episcopum (Petrum Aretinum) missos meos cum litteris Romam dixerit, quibus in via nuntius venit de obitu papae Leonis. Pervenientes autem Romam cum praefatis litteris, et intervenientibus praedictis episcopis, dominus nomine et gratia Benedictus (papa) mihi quod nostris privilegium inde direxit“.

¹⁰⁵ *Döllinger J., Papstfabeln*, München, 1863, — 7 seq; cf. *Hergenröther-Kirsch, Geschichte*, II, pp. 109-111.

¹⁰⁶ *Photii, De Spiritus Sancti Mystagogia*, Migne, P. G., CII, nr. 87 (p. 375): „Nuperrime, nondum enim secunda generatio praeteriit, Leo ille celeberrimus, qui et miraculorum gloria claruit... Nr. 12 (p. 395): „Leo autem et Benedictus, magni Romae pontifices, postea Graeca lingua inter sacra Missorum Solemnia fidei symbolorum Romae et in caeteris Ecclesiis Romanae subjectis recitandum esse sanxerunt, ne linguae angustiae praetextum praebarent blasphemandi“.

ШОСТИЙ РОЗДІЛ

РИМСЬКІ АРХИЄРЕЇ І ХРИСТИЯНІЗАЦІЯ СЛОВ'ЯН

По захопленні Сіцилії сарацинами, а південної Англії норманами, що захопили також і інші провінції Франконії та вчинили короткотривалі грабіжні напади на інші країни, зачався повільний процес занепаду моральності на Заході, той самий, що йшов уже повним ходом по країнах під арабською займанщиною.

Щоправда, витворена в добі Каролінгів суспільно-політична форма: священство й королівство, задержалася ще довгі роки, але ця співпраця, хоч і мала для Церкви деякі тимчасові користі, погано відбилася на її духовій відпорності. В деяких краях Заходу церковна ієрархія, зв'язавшись із світською владою, не могла знайти собі досить моральної сили для відбудови духової рівноваги, без якої не могла двигнути ні себе самої, ані довірених своїй опіці людей.

Як уже згадано, церковна ієрархія Франконії потурала світській владі, і мовчала там, де треба було голосно говорити, і з яким наслідком? Утрата морального почуття довела до внутрішніх війн, а вслід за тим і до занепаду тієї молодой і сильної держави, і вона розкололася на кілька дрібних державок. Світла історія тієї держави закінчилася (800—887 р.) на Карлові Товстому.

У Східній Церкві припинилася іконоборча ересь і, здавалося, що скоро прийде до відродження. На жаль, традиційний цезаропапізм не занехав старої практики вважати Церкву знаряддям держави. Вмішування світської влади до церковних справ спричинило повільний процес відчуження Сходу від Заходу, а це вже довело до розділу Христової Церкви.

Однак в хвилині отих перших позначок закінчування цього періоду християнства, коли вже на обрії збиралися чорні хмари занепаду, Боже Провидіння покликала на світову арену нові народи слов'янської раси, що доти сиділи в тіні дикого, азійського, кочового народу аварів, осілого на над-Дунайських пуштах, що від часу упадку гунів не допускав християнської культури між слов'янські народи.

Щасливішими були південні слов'яни, яких переселення з Карпат на Балкани було закінчене в першій половині VII ст., а їх повільна християні-

зація, зачата ще в часах імператора Юстиніана, завершилася аж в IX ст. завдяки місії св. Кирила й Methodія, які впровадили всіх слов'ян у сім'ю культурних народів, удосконаливши їхню грамоту і переклавши церковні книги на їхню рідну мову. Разом із християнством слов'яни одержали цілий комплекс християнської геллено-римської цивілізації, що стала основою і їхньої власної культури.

105. Св. Микола I Великий (858—867).

Римлянин, син Теодора з аристократичної родини, вже змалку посвятився духовній діяльності. Сам він визначався великими особистими здібностями, глибоким знанням та нахилом до побожності, як також був дуже добрим проповідником. Сергій I поставив його в чин піддиякона, а Лев IV висвятив на диякона. В час Венедикта III займав він різні відповідальні посади в Римі.

По смерті Венедикта III, цісар Людовик II, бувши в Італії, особисто прибув до Риму на вибір нового папи, що був dokonаний 24 квітня, тобто за тиждень по похороні Венедикта III. В день свого обрання Микола I був висвячений та інтронізований у приявності Людовика II.¹

Зачиналися важкі часи для Церкви, а занепад спричинював уже по деяких провінціях повну анархію. Почуття християнської моральності змаліло, а на єпископських престолах засідали зісвітчені люди, часто-густо, незаконно жонаті, що передавали церковне майно своїм дітям у спадщину. Між ними було багато людей недостойних зайняти такий важливий пост Апостолів, тому при всяких нагодах вони ламали церковну дисципліну.²

Папа Микола I, як свідчать його численні листи, відчував дуже сильно відповідальність найвищого, основаного Христом уряду в Церкві. Він уважав себе заступником Бога на землі, а свій авторитет опирав на Божому авторитетові, якому мають повинуватися всі християни. Він часто підкреслював, що папи не одержали своєї влади від Соборів, а навпаки, папи давали свою згоду на скликання Соборів і головували на них особисто або через своїх заступників. І, врешті, вони затверджували або відкидали їх ухвали. Влада папи найвища на землі і ніхто не може бути звільнений від обов'язку їй коритися. Світські володарі не мають жадного права цю владу папів обмежувати, ані мішатися в церковні справи через настановлення чи усування єпископів, бо це — виключне право папи.³

Згідно з своїми переконаннями папа Микола I діяв і на практиці; напр. як архієпископ Іван із Равенни не був справедливий до населення свого

¹ *Duchesne*, op. cit., II, pp. 151 seq.

² *Mc Sorley*, p. 237.

³ *Nicolai I PP.*, Ep. XVIII, Mansi, XV, pp. 216 seq; 259 seq; 265 seq; cf. *Jaffe*, R. P. R., I, pp. 342; пор. *Нагасвський*, I, Рим і Візантія, Торонто, 1956, стор. 101, 115-119.

екзархату, вимагаючи від нього забагато грошей, і врешті, зневажив папських легатів, то папа закликав його на свій суд. Той, маючи підтримку Людвика II, з'явився в Римі з цісарськими людьми, але коли папа зібрав проти нього суд, він утік з міста, за що був папою відлучений.

Подібною була справа архієпископа Гінкмаря з Реймсу, що мав великий вплив на Церкву й державу Франконії. Папа Сергій II затвердив його на митрополії в Реймсі на місце усуненого архієпископа Ебба. I, хоч цісар Льотар був проти нього, папа Лев IV наділив Гінкмаря палліюмом. У 853 р. Синод у Суасоні, на домагання Гінкмаря, уневажнив свячення його попередника Ебба, але на домагання цісаря, їх усіх прийнято до Церкви. Тому Гінкмар звертався до Лева IV, Венедикта III і Миколи I з домаганням затвердити ухвали згаданого Синоду. Тепер папа Микола I, на прохання цісаря Карла Лисого, доручив Гінкмареві та іншим єпископам Франконії ще раз цю справу розглянути на новому Синоді, і вона була вирішена в користь згаданих духовних.

Іншим разом митрополит Гінкмар увійшов в конфлікт зі своїм суффраганом Ротарієм з Суасону, який тимчасово зняв з посади одного зі своїх пресвітерів, а Гінкмар того оправдав, а його наслідника казав осудити й ув'язнити. Крім того, на Синоді в Руені (862 р.) єп. Ротарій був тимчасово усунений з свого посту. Він заапелював до папи, який покарав митрополита, пригадавши йому, що суд над єпископом належить папі, і вернув Ротарія на його пост та привів до послуху Гінкмаря.

Згадана Інгельтруда, жінка ломбардського графа Бозо, вела на цісарському дворі неморальне життя і не послухала заклику Венедикта III вернутися до свого чоловіка. Папа Микола I, найперше, зганив єпископів Франконії за толерування цього та скликав Синод у Медіюляні (860 р.), де графиня була відлучена від церкви, аж доки не вернеться до свого чоловіка.⁴

Ще голосніша була справа Льотаря з Льотарингії, другого сина цісаря Льотаря I, що у 855 р. відпустив свою жінку Тевтбергу, та увійшов у незаконне подружжя з Вальдрадою. Синод в Ахені (862 р.) не осудив цього зв'язку, тому Тевтберга заапелювала до папи Миколи I і папа вислав своїх делегатів до Мецу (червень 863 р.) для прослідження справи, але король перемовив їх на свою сторону й вони погодилися на осудження Тевтберги. Папа покарав легатів та тимчасово зняв з посад архієпископів Гінтера з Колонії й Тітгавда з Трієру на Синоді в Лятерані (жовтень 863 р.). У відплату Льотар, запевнивши собі неутралітет цісаря, пішов походом на Рим, щоб покарати папу. Папа замкнувся в базиліці св. Петра і, хоч був там морений голодом, не відкликав відлучення.

Непоступливе становище папи в обороні моральности виявилось також при нагоді подружжя доньки цісаря Карла Лисого, Юдити, що проти волі свого батька подружилася з графом Болдвином із Флямандії. На домаган-

⁴ Hefele, IV, pp. 227-228.

ня її батька єпископи Франконії її відлучили від церкви, за згодою архієпископа Гінкмаря. Папа їх усіх згнів та доручив Гінкмареві довести до згоди між батьком і донькою, і так сталося.

Окрему сторінку понтифікату Миколи I заповнив спір за патріарший престіл у Константинополі. Як згадано, по смерті патріярха Методія у 846 р., його наслідником був іменований чернець Ігнатій, син здетронізованого імператора Михайла I. По десятих роках його патріяршества (847—858), імператор Михайло III (842—867), що перебрав володіння державою від своєї матері Теодори, ув'язнивши її в монастирі, усунув патріярха Ігнатія, а на його місце поставив свого високого урядовця, Фотія, безсумнівно, одного з найбільш учених людей своєї доби.⁵

По вступленні на патріарший престіл Фотій звернувся до папи Миколи I листом у 860 р., повідомляючи про уступлення Ігнатія та залучуючи своє католицьке ісповідання віри, просив визнання його патріярхом Константинополя.⁶ Не всі попередники Фотія це робили. Він зробив це, мабуть, тому, що по уступленні Ігнатія він мав проти себе ченців, а тому вважав, що визнання його папою допоможе перебороти оту трудність.

Микола I, навчений досвідом своїх попередників, зовсім слушно додавав в уступленні патріярха Ігнатія руку імператора, тому не зразу визнав Фотія, але вислав своїх легатів до Константинополя з листами до імператора⁷ і Фотія⁸. Своїм легатам, єпископові Родоальдові з Порто і єпископові Захарії з Аняні, папа доручив добре прослідити справу й про все донести до Риму, а рішення застеріг собі. В Константинополі легатів держано довгий час в ізоляції, без жадної нагоди зносити із усуненим Ігнатієм, що був замкнений у монастирі. По кількох місяцях прикрого вичікування і в наслідок натиску та погроз імператора, вони, врешті, погодилися осудити на Синоді Ігнатія та визнати Фотія. Щоправда, на Синод був спроваджений Ігнатій, але йому не дозволено дати свідків у своїй обороні, і тому він був осуджений і засланий.

Папа, одержавши акти Синоду з 861 р., а дещо згодом апеляцію самого Ігнатія, потайки переслану ним до Риму вірним йому ігуменом Теогностом⁹, все це докладно прослідив і на Синоді в Римі (863 р.) уневажнив осудження Ігнатія та повідомив про те цілу Церкву окремою Енциклікою.¹⁰ Він написав також листа до імператора,¹¹ але одержав від нього незадовільну від-

⁵ Нагаєвський, стор. 71-78.

⁶ Там же, стор. 80-83.

⁷ *Mansi*, XV, pp. 162, 174.

⁸ *Ibidem*, p. 168.

⁹ *Ibidem*, XVI, p. 47.

¹⁰ *Ibidem*, XV, pp. 168-170.

¹¹ *Ibidem*, p. 265 seq. 170, 178 seq.

повідь. Тоді папа написав цілий ряд листів в тому самому дусі до осіб імператорського двора,¹² чим до глибини були обурені Фотій та імператор.

До загострення спору причинилися ще й Болгарія, яку змусила грецька армія перервати зв'язки з Церквою у Франконії та прийняти місіонерів з Греції, а князь Борис (852—889) був охрещений у 864 р. в Константинополі, при чому сам імператор був за хресного батька. Отож Борис-Михайло, лякаючись грецьких політичних впливів через представників ієрархії, звернувся до папи з проханням прислати римських місіонерів до Болгарії. По їх прибутті Борис відправив усіх греків із Болгарії і з цього приводу гордість греків була ще більше подразнена. Саме цю обставину постановив використати Фотій у своєму спорі за патріярший престіл. Він, найперше, написав Енцикліку до всіх східних християн та єпископів у протиримському дусі, а навесні 867 р. скликав до Константинополя Синод з 60 єпископів, де головував він сам із імператором Михайлом III, і там заатакував деякі догматичні справи (напр., додаток «і Сина» до символу віри) та взявся судити папу.

Досі ще ніхто з духовних такого не вчиняв, хіба другий папа своїм рішенням якісь декрети чи розпорядження свого попередника відкликав чи уневажнював. Папа Микола I не довжив до тієї хвилини, щоб почути на себе вирок східних єпископів, бо вмер восени 867 року. Того самого року (23-24 вересня) згинув від змови Михайло III, а його місце зайняв Василь I Македонець (867—886), що усунув Фотія та привернув Ігнатія, який патріяршив ще десять років.

На понтифікат Миколи I припадає загальна християнізація слов'янських народів, а в тому т. зв. Перше Хрищення Русі-України, що мало місце в 860-их роках і яке зв'язується з місією св. Кирила і Методія, що походили з Тессалоніки. Їхня мати була слов'янка, а батько, мабуть, був грек. Обоє вони знали добре слов'янську мову. І як хозарський хан к. 843 р. вислав до Константинополя своїх послів з проханням прислати до Хозарії християнських місіонерів, — обидва вони були призначені до сповнення цієї місії. У склад Хозарської держави входили також українські землі, принаймні, Південна й Лівобережна Україна, з Києвом включно.

Очевидячки, тут ішлося не про місію у властивій Хозарії над Волгою, бо в її столиці Ітилі вже існувало єпископство, а крім того, вся хозарська урядова верства визнавала Мойсееву віру, і як довідуємося з Життя св. Кирила, ніхто з них на Христову віру не навернувся. Врешті, загал Хозарів не говорив по-слов'янськи, але по-турецьки й по-єврейськи. Ішлося тут про Київську Русь, яка нападала на греків і на їхніх союзників хозарів. Греки вже за імператора Теофіля побудували проти Русі твердиню (фор-

¹² Ibidem, pp. 259 seq.

тецю) Саркел над Доном. Що тут ішлося про Київську Русь, видно з Енцикліки патріарха Фотія, де говориться про могутню й жорстоку Русь, що підбила сусідні племена, а це могла бути тільки Київська Русь.*

Обидва св. Брати найперше вирушили в Крим до Херсонесу, де, як вказують археологічні знахідки, було багато слов'ян і там вони вивчали мову і звичаї «сусіднього народу», до якого мали йти на місію. Там також знайшли вони Євангеліє і Псалтир, писані «руськими письмени та прийняли багато речей», порівнюючи письмо з мовою згаданого народу та удосконалюючи його для перекладу богослужбових книг на слов'янську мову.¹³ Це могла бути перша студійна подорож, потрібна для підготовки до місійної праці. Здається, що тоді також вони віднайшли й мощі папи св. Климента в околицях Херсонесу. Щойно згодом, запевнивши собі прихильність хозарського хана, вони рушили на місію.

У Києві княжив тоді Аскольд, що влітку 860 р. зорганізував напад на Константинопіль, поруйнував усі узбережжя та вдерся до столиці, а греки вважали це знаком кари Божої та влаштували в усіх церквах мольбства. Хронограф, Іван Диякон, говорить про зв'язку Руси, а інші хронографи про її поразку завдяки допомозі Пресвятої Богородиці. Ні сам Фотій, ані хронограф Теофан не згадують про поразку Руси. Скоро по цьому нападі руський князь прислав своїх послів до Константинополя з проханням про надіслання місіонерів, і тут був всиланий Архiereй, що охрестив князя, його дружину й нарід. Про це перше хрещення українського народу згадує Ніконівський Літопис, кажучи, що Архiereя прийняв князь Аскольд.¹⁴

Патріарх Фотій у згаданій Енцикліці говорить про хрещення Руси, як про dokonаний факт, а він перебував у середині всіх тих подій.¹⁵ Він каже, що Русь прийняла Пастиря, разом із християнськими звичаями й обичаями, та вже зробила великий поступ у християнізації свого краю. Загально приймається, що ця Енцикліка була писана 867 року, а тому Русь була охрищена значно раніше, бо Фотій говорить те в минулому часі.

Це перше ірещення Руси-України підтверджує інший достойний автор, імператор Константин VII, який в Житті свого діда Василя I, оповідає, що на

* Ламанський В. И., Акад., Славянское Житіє св. Кирила, какъ религиозно-эпическое произведение и какъ историческій источникъ, Спб, 1915; той же, в ЖМНП, 6 (1903), стор. 380-81; 1904, I, стор. 156, 172; 1904, III, стор. 220; пор. Полонская Н., Къ вопросу о христіанствѣ на Руси до Владиміра, в ЖМНП, 1917 (9), стор. 33-80. Пор. Нагаевський І., о. д-р, Стародавня Україна в світлі історичних пам'ятників, Йорктон, 1961, стор. 182-212.

¹³ *Legenda Pannonica*, in Martinov, Annus Eccl. Graeco-Slavus, I, Antverpiae, 1865, p. 168; cf. *Safarik, J. P.*, Slov. Starozitnosti, II, (3), pp. 109 seq; cf. *J. Diaconis*, Chronographia, MGH, SS, VII, p. 18; пор. Нагаевський, Кирило... стор. 49, 152.

¹⁴ Пов. Вр. Літ. Нік. Сносок, ПСРЛ, IX, до 875 року; пор. Нагаевський, Кирило..., стор. 22, 53, 153; cf. *Ostrogorsky*, p. 202.

¹⁵ *Photii Patr.*, Ep. ad Orientales thronos, Migne, P. G., 102, p. 735: «... Illud quod vocatur Rhos apud eos ita obtinuerit, ut Romani imperii subditos sibi quaquaverum proximos in servitute redigerent atque animis ultra modum elatis manus iniecerent violentas; illi ipsi in praesenti sinceram et impermixtam religionem Christi pure profitentes... Benedictus sit in saecula Deus, ut Pastorem et Episcopum sibi propositum admittent et Christianos ritus religionis sedulo suscipiant et amplexerunt libentissime».

Русь був посланий Архiepіскоп, висвячений патріархом Ігнатієм.¹⁶ Також і Повість Временних Літ Нестора потверджує це запискою від 6.390 (882 р.) року.¹⁷

По зіставленні всіх отих подій, треба прийняти, що св. Брати зачинали свою проповідь Слова Божого між слов'янами від Руси-України, а на Моравію були вислані аж по 862 р. на прохання князів Ростислава й Коцеля.

Проповідуючи Слово Боже й правлячи служби Божі по-слов'янськи, вони мали великі успіхи. На Моравії, як згадано, вже передтим працювали німецькі місіонери, тому вони донесли про «інновації» (новозаведення) св. Братів до папи Миколи I. У всякому разі, папа був добре поінформований про працю слов'янських місіонерів на Моравії, яка вже віддавна входила в склад т. зв. Іллірії, як і Болгарія, за яку в тому часі йшов спір між Римом і Константинополем. У той момент Рим був у кращому положенні, бо новоохрищений князь Михайло-Борис, бажаючи звільнити свою державу від грецьких політичних впливів через ієрархічну залежність від патріярха, запросив римських, а вислав геть із Болгарії грецьких місіонерів. Яке велике було обурення греків з того приводу, найкраще видно в згаданому листі патріярха Фотія.

І саме в хвилину, коли імператор і патріярх скликали суд над папою, св. Брати, підкоряючись закликові папи, вибралися до Риму, куди прибули восени 867 року, і привезли зі собою мощі св. Климента, які віднайшли біля Херсонесу на Криму, але не застали вже папи Миколи I між живими. Церквою рядив його наслідник, папа Адріан II, і він прослідив цілу справу.

Микола I у самому Римі лагодив церкви і дуже пильно дбав про поглиблення релігійного життя, даючи всім найкращий приклад своєї власної аскетичності й побожності, так що вже за його життя люди загально вважали його святим.¹⁸ Він умер 13 листопада 867 року і був похований біля входу до базиліки св. Петра.¹⁹

106. Адріан II (867—872).

Римлянин, син Таляря (згодом єпископа) із старовинної родини, з якої вийшли папи: Степан V і Сергій II. Адріан перед своїм вибором був жонатий і мав доньку. Вже у 842 р. був кардиналом-пресвітером і на цьому пості був обраний однодушно, проти своєї волі, наслідником Миколи I. Його висвятили єп. Донат з Острії, Петро з Кави біля Салерна та Лев із Сільви Кандіди. Згадуємо про те, бо в Римі витворився був звичай, що папів висвя-

¹⁶ *Theophanes Continuatus*, lib. V, nr. 97, Migne, P. G., 109, pp. 359: „Praeterea genti Russorum... ac Archiepiscopum ab Ignatio patriarcha ordinatum ut suscipere efficit. Is ad dictae gentis provinciam cum venisset ex tali eventu illustrique facinore illius sibi animos faciles reddidit“.

¹⁷ Нестор, Пов. Врем. Літ, до 882 (6.390).

¹⁸ *Reginonis, Chronicon*, ad an. 868, MGH, SS, I, p. 579; cf. *Duchesne*, II, pp. 151 seq; cf. *Hefele*, II, pp. 112, 236 seq; cf. *Jaffe*, I, p. 342.

¹⁹ *Artaud*, I, p. 225. *Duchesne*, II, p. 164.

чували також і єпископи Порту, але єп. Формоз був чільним місіонером у Болгарії, куди вислав його папа Микола I.

Одним із перших заходів Адріана II було прийняття до єдності з Церквою та повернення до попередньої гідності архієпископа Тітгавда з Трієру, як також Захарію з Аняні, що був тимчасово усунений Миколою I за надужиття своїх повноважень при засуді патріарха Ігнатія в Константинополі. Адріан II звільнив також антипапу франконської партії, кардинала Анастасія, від відлучення. Всі ці заходи Адріана II викликали на Заході загальне побоювання, що він змінить радикально церковну політику свого попередника. Це підозріння скріпила зустріч папи з королем Льотарем II на Монте Кассіно, під час якої папа переконував його відпустити незаконну Вальдраду, а прийняти жінку Тевтбергу.

Також у Візантії, де імператор Василь I усунув Фотія та відновив на престолі патріарха Ігнатія (23 листопада 867 р.), побоювалися, що папа Адріан II визнає не Ігнатія, а Фотія. Дуже правдоподібно, що в наслідок таких погослосок, архієпископ Формоз лякався віддання Болгарії грекам, тому прибув до Риму й очолив опозицію проти папи Адріана II. Князь Лямберт із Сполета вчинив збройний наїзд на Рим і його поруйнував. Завдяки діям опозиції у перший рік понтифікату папі заподіяно велику особисту кривду, що скінчилася трагедією його родини: по його обранні, його жінка Степанія з донькою жили в одному замку, і на нього напав Елевтерій, брат згаданого Анастасія (10 березня 868 р.) викрав матір із донькою та в приступі шалю вбив їх обидві, тим розбивши серце 78-літнього папи Андріяна II.²⁰ У всякому разі, Анастасій у цьому участі не брав і на суді очистив себе від усіх підозрінь та попередніх закидів, так що на другий рік був легатом папи до Константинополя, бо був він учений чоловік і знав грецьку мову.²¹

Безсумнівно, одною з важливих подій понтифікату Адріана II було прибуття св. Кирила і Методія до Риму, разом з їхніми слов'янськими учнями. На вістку про наближення св. Братів до Риму з мощами папи св. Климента Адріан II вийшов їм назустріч із духовенством міста аж поза мури, як про те, оповідає очевидець, кардинал-єпископ Гавдерик із Велетрі.²²

Папі були добре відомі причини закликання св. Братів до Риму, тому він зараз же скликав Синод, що основно розглянув їхню місіонерську працю між слов'янами, а головню, впровадження ними слов'янської мови до богослужб Церкви. Очевидно, що ця річ у IX ст. мусіла вважатися занадто революційною і небувалою інновацією (новиною) в Церкві. Життя обох Святих підкреслюють, що св. Кирило особисто й дуже ревнював свого почину на згаданому Синоді, аргументуючи св. Письмом, головню посланнями св. Апостола Павла. Синод виніс прихильне рішення: навчання обох св. Братів було визнане католицько-православним, а навершення ними в ко-

²⁰ *Hincmari*, *Annales*, ad an. 868; *Migne*, P. L. 125, p. 1238.

²¹ *Anasthasii*, *Praefatio ad Conc. VIII*, *Migne*, P. L., 129, p. 17.

²² *Acta SS*, II, *Vita S. Clementis cum translatione*, p. 13 seq; cf. *Ginzell*, op. cit., pp. 6 seq.

роткому часі мільйонів слов'ян через уживання їхньої рідної мови в проповіді й богослужбах, їх «інновацію», схвалено і затверджено. Папа Адріан II наказав покласти слов'янські книги на головному престолі, під яким спочивали моці св. Петра, і як його правний наслідник, сам їх поблагословив і освятив. Таким чином Адріан II своєю апостольською владою затвердив слов'янську мову й обряд у Церкві, поставивши їх нарівні з латинським і грецьким. Такий був початок Візантійсько-слов'янського обряду.²³

Цим далекосяглим рішенням Рим прийняв офіційно слов'янські народи в сім'ю християнських цивілізованих народів, давши їм виїнятковий привілей користуватися своєю рідною мовою, чого не одержав жаден з т. зв. варварських народів. І хоч не всі слов'янські народи мали настільки духової сили, щоб удержати в себе цей великий дар Апостольської Столиці в Римі, однак він, не зважаючи на важкі прешкоди, і досі процвітає між східними й південними слов'янами.

Безсумнівно, Русь-Україна найбільше скористалася з цього дару Апостольської Столиці, що став її спадкоємщиною. Вона засвоїла цю синтезу старовинної гелено-римської культури та під її впливом розвинула свою власну християнську культуру, що дорівнювала або й перевищувала культуру своїх сусідів. Це можна бачити в цінних пам'ятках Київської доби, що їх можна вважати перлинами не лишень слов'янської, але й світової літератури того часу.

Св. Кирило, будиши вичерпаний важкими трудами життя, прийняв схиму в грецькому монастирі в Римі, де скоро й умер. Св. Методій був хіротонізований папою Адріаном на єпископа і висланий на Моравію, як Архiepіскоп-Митрополит та Апостольський Вікарій для всіх новонавернених слов'ян.²⁴

Другою важливою подією понтифікату Адріана II було його становище в справі спору за патріярший престіл у Константинополі. Імператор Василь I привернув престіл Ігнатієві по десятих роках ув'язнення в монастирі. І тепер, на прохання імператора й патріярха,* папа вислав до Константинополя своїх легатів, єпископа Доната й Степана, та диякона Маріна (згодом папа Марін I), якого відкликав з тією метою з місії в Болгарії.

²³ Ibidem, Vita S. Methodii, nr. 7, p. 15; idem, Legenda Bulgarica, nr. 3, p. 34; cf. Bartolini, op. cit., p. 47.

²⁴ Ginzel, Monumenta Epistolaria de SS. Cyrillo et Methodio agentia, p. 44; cf. Bartolini, pp. 77-80.

* Duchesne, L. P., II, 178: Імператор між іншим писав: „Devotissimus filius vester imperator Basilius, et patriarcha munere vestro Ignatius, dum aecclesia Constantinopolitana per interventum vestrum invasorem Photium propulisset in archivo eius librum summa falsitate congestum contra ingenium sanctae Romanae aecclesiae sanctissimique papae Nicolai repperere. Quem bullarum quasi vere contagium a sua urbe penitus pepulere, vobisque, utpote summo capiti, cui Christus caelo terraque solvendi atque ligandi potestatem tribuit misere. Quem, praecamur, suscipientes rimamini, et fraudulentiam quam in sotibus Constantinopolitanis noster versipellis Photius inferre potuit, ex eo quod in hanc sanctam Romanam aecclesiam non habentem maculam neque rugam aut aliquid huiusmodi audacem linguam exacuit prorsus advertitate, et quid Ecclesia Dei de hoc latrocinio sit sentiendum, quod sub homine Synodi furtim ab eo confictum est, palam omnibus promulgate“.

Під їх головуванням відбувся Собор (869—870), на якому Фотій був осуджений, позбавлений престолу та засланий до монастиря Стенос (або Скепе) над Босфором.

Але й тут, як нераз бувало на Сході, під час десятої сесії Собору (28 лютого 870 р.) з нагоди прибуття болгарської делегації, імператор наказав відбутися ще одну додаткову сесію і на ній грецькі єпископи увільнили Болгарію з-під юрисдикції Риму, а підпорядкували патріархові в Константинополі, не зважаючи на протести легатів, які боронили права юрисдикції Риму над Іллірією, що її відірвав від Риму Лев III Ізаврійський. У кожному разі, спір за Болгарію не скінчився за папи Адріяна II, що вмер 14 грудня 872 р. та був похований у Ватикані.

107. Іван VIII (872—882).

Римлянин, син Гвіда, вже від 853 р. сповняв функцію архидиякона в Римі і на цьому становищі застав його вибір на папу 14 грудня 872 року. Його протикандидатом був архієпископ Формоз із Порто, що знову очолив опозицію.²⁵

Папа Іван VIII в час обрання був у поважному віці, дотого дуже слабкого здоров'я, але за свого десятилітнього понтифікату вповні розвинув свій дипломатичний хист, енергію, відвагу, рішучість і твердість у керуванні духовними й державними справами. Однак поряд із тим він здобув собі також і чимало завзятих ворогів, які рекрутувалися з профранконської партії. Але багато з них, включно з Формозом, по смерті Людовика II у 875 р. виїхали до Франконії з наміром до Риму не вертатися.²⁶

Велика, а можна сказати найбільша й найважливіша частина його понтифікату була присвячена справам Східної Церкви, в тому й слов'янської. Іван VIII ставився прихильно до св. Методія та щиро бажав поступу його Митрополії, яка ширилася на Чехи, Польщу, Паннонію та частину західно-українських земель, що входили колись у склад т. зв. Білої Хорватії.²⁷ Є основи думати, що св. Методій держав також зв'язки з Болгарією та Київською Руссю, хоч, щоправда, прямих вісток про те нема, але події по його смерті вказують, що там був уже закорінений слов'янський обряд. Що св. Методій цікавився всіма слов'янами вказує те, що він не забув і про слов'янську Каринтію, дарма, що навернені там слов'яни підлягали юрисдикції архієпископа Зальцбургу. Саме через те відвідування слов'ян він увійшов у конфлікт з деякими німецькими єпископами, які не признавали за ним повноважень, належних йому, як архієпископові Сірміюму, що колись підлягав Апостольському Вікарієві в Тессалоніці. Па-

²⁵ *Lapovr*, Le pape Jean VIII, Paris, 1895; cf. *Balan*, Il Pontificato di Giovanni VIII, Roma, 1880. cf. *Hergenröther*, Photius, Ratisbon, 1867.

²⁶ *Duchesne*, II, pp. 221-223.

²⁷ *Cosmas Pragensis*, Chronicon, MGH, SN, SS, 1923, II, p. 137.

па Адріян II, надаючи йому той титул, дав усі права над слов'янами в Іллірії, отже й у Паннонії та Каринтії, але німецькі єпископи розуміли це інакше. Як князь Святополк (870—894) на спілку з німцями ув'язнив свого дядька Ростислава, то св. Методій кинув на нього прокляття і перейшов жити до Паннонії, до князя Коцеля. Там він і почав інтересуватися слов'янами сусідньої Каринтії,²⁸ а тому й дійшло до загострення конфлікту з німцями. Архієпископ Альвін із Зальцбургу, єпископ Емерик з Пассау та Аннон з Фрізінгу схопили св. Методія і на своєму незаконному суді позбавили його єпископського престолу й без відома папи замкнули в монастирі.

Папа Іван VIII довідався про те окружною дорогою і вислав до Німеччини єпископа Павла з Акони з листами догани для винних єпископів та з повноваженнями їх покарати,²⁹ а в листі до цисаря домагався негайно звільнити св. Методія з тюрми.³⁰ Винні були покарані, а св. Методій вернувся до свого стада, але не знайшов зрозуміння в князя Святополка ні щодо своєї особи ні щодо слов'янського обряду. Князь, замість його прийняв на свій двір латинського духовного, а на св. Методія пішов знову донос до Риму, що він ширить ересь. Тому папа заборонив йому тимчасово відправляти богослуження й навчали по-слов'янськи. І як св. Методій, передбачаючи нову інтригу, і далі робив те саме, папа в своєму листі (14 червня 879) закликав його до Риму на оправдання. У 880 р. св. Методій з'явився в Римі зі своїм товаришем Сізісном і там на Синоді оправдав своє католицьке навчання, а слов'янський обряд був ще раз затверджений папою Іваном VIII.³¹ Для заспокоєння князя Святополка папа висвятив суфрагана Вішінга, німця, латинського обряду, та підчинив його юрисдикції св. Методія, разом з усіми його вірними латинського обряду, що жили на терені Митрополії. І хоч сама Митрополія по смерті св. Методія була знищена, то це друге затвердження слов'янського обряду причинилося до його закріплення між південними та східними слов'янами.

Папа піддержав повагу цисаря Людвика II, а по його смерті коронував його наслідника Карла Лисого (875 р.), і той затвердив усі умови попередників з папами. Карло був слабого характеру й не мав досить енергії й завзяття, щоб перевести добрі задуми в дійсність; напр., він хотів організувати папі поміч в Італії, але один похід був невдалий, а за другої спроби він умер (877 р.). Тепер доля Італії залишилася в руках самого папи, що, найперше, наказав зміцнити фортифікацію Риму та обвів мурами базилику св. Павла, назвавши ту частину «Іванополісом», а римська фльота на власну руку відігнала арабів від берегів Італії (876 р.). Для скріплення дисципліни в місті папа іменував сім під-римських єпископів кардиналами, призначивши їх головами церковних судів, що мали наглядати за дисцип-

²⁸ *Annales Fuldenses*, ad an. 870.

²⁹ *Starine Akad. Znatnosti i Umjet.*, XII, Zagreb, 1880, nr. 4-5, p. 213; nr. 6, p. 215-16.

³⁰ *Ginzler*, *Mon. de SS. Cyrille et Methodio agentia*, p. 57.

³¹ *Ibidem*, pp. 59 seq. пор. *Нагаєвський Кирило*, стор. 83-84, 159; cf. *Bartolini*, pp. 142-43.

ліною. Це було конче потрібне через дії опозиції в місті, де профранконська партія дійшла до великого впливу, а всі найвищі уряди опинилися в руках кількох родин, напр., Григор, начальник скарбу, розтрачував державні гроші, а його брат Степан був прелюбодієм і вбивником. Не кращий був і його зять Юрій з Авентину. Що гірше, навіть архієпископ Формоз був із ними в близькому контакті. Однак по смерті бездітного Людовика II (серпень 875 р.) папа виступив проти них енергійно, але вони стали приводити до Італії арабів, і врешті, втекли з Риму потайки, забравши з собою весь скарб держави. Папа зібрав Синод до церкви Богородиці «Від св. Мучеників» і там усі вони були відлучені.³² У відплату за це князь Лямберт із Сполето та Адалберт із Тосканії напали на Рим, так що папа мусів утікати до Німеччини.³³ Саме в час їх наїзду були знищені всі архіви папи Івана VIII і тільки маленька частина їх переховалася до наших часів, напр., його листи до св. Методія переховалися лише в слов'янській версії, а тому неприхильні до слов'янського обряду дослідники ставили під сумнів їх дійсність.³⁴

Папа Іван VIII посилав своїх легатів — єп. Павла з Анкони та Евгенія з Остії — до Болгарії, і вони зайшли подорожі до патріярха Ігнатія, якому передали листа з протестом проти його втручання в справи Болгарської Церкви, а рівночасно папа просив в імператора допомоги проти арабів.³⁵ У Константинополі патріярх Ігнатій дійшов до якого-такого порозуміння з Фотієм, що тепер був учителем імператорських синів, а як Ігнатій умер 23 жовтня 877 р., саме в час перебування там папських легатів, Фотій, за згодою імператора та ієрархів, знову перебрав патріярший престіл.

Легати, не маючи повноважень у тій справі, відмовилися видавати будь-які рішення, а тому патріярх Фотій та Василь I Македонець звернувся до папи Івана VIII, виславши до нього посольство з листами, що прибуло до Риму в травні 879 р.³⁶ Грецька ієрархія в окремому листі повідомляла папу про законний вибір Фотія по смерті Ігнатія.³⁷ Єпископ Теодор із Патри був на чолі Фотієвого посольства.

Папа Іван VIII негайно скликав Синод до Риму, а про його ухвали довідуємося з його листів до патріярха Фотія, імператора, грецького духовенства та до прихильників померлого Ігнатія.³⁸ Крім того, папа дав легатові, кардиналові Петрові, що був його особистим приятелем, окремі ін-

³² *Heffele*, IV, pp. 513-16; cf. *Hergenröther*, Photius, II, pp. 654 seq.

³³ *Hincmari*, Annales, ad an. 878. *Migne*, P. L., 125, p. 1287: «Ioannes papa irascens contra Landbertum et Adalbertum comites, quia villas et civitatem eius deprædat sunt, eis horribiliter excommunicatis Roma exiit et navigio Arelatum in die sancta pentecostes oppulit, suosque nuncios ad Bosonem comitem misit, et per eius auxilium usque Lugdunum venit, et inde missos suos ad regem Ludovicum Turonis misit, mandans ut ei obviam veniret, quo sibi commodum foret»...

³⁴ *Migne*, P. L., vol. CXXVI.

³⁵ *Dvornik*, op. cit., p. 127; пор. *Назаревський*, Рим і Візантія, стор. 161.

³⁶ *Grumel*, V, Echos d'Orient 33 (1933), pp. 439-43.

³⁷ *Mansi*, XVI, pp. 46 seq; cf. *Dvornik*, p. 174.

³⁸ *MGH, Epistolae*, VII, pp. 166 seq.

струкції т. зв. «Коммоніторіум»³⁹, щоб він сам та згадані два єпископи-легати, що ждали на нього в Константинополі, точно їх придержувалися.

Папа писав до патріярха Фотія (16 серпня 879) в приязному дусі, приймав його до єдності з Католицькою Церквою та визнавав його правним патріярхом Константинополя. Але одночасно папа домагався повернення йому юрисдикції над Болгарією та вимагав від нього будь-яким чином упокоритися перед Отцями Собору з огляду на його минуле, запевняючи його, що таке упокорення причиниться до його ще більшого вивищення.

В листопаді 879 р. до Константинополя зібралося 383 Отців і в соборі св. Софії відбувся під головуванням кардинала Петра Собор, що відбув п'ять сесій, а остання відбулася 26 січня 880 року. Собор привернув патріярхові Фотієві всі права та схвалив три дисциплінарні правила.⁴⁰ Згадаємо, що дехто на основі листа патріярха Фотія до архієпископа Аквілеї⁴¹ та Фотієвого твору п. з. «Містагорія Святого Духа»⁴² думав, що Собор відбув ще дві сесії: на шостій головував сам імператор і було схвалено декрет проти зміни символу віри з 325—381 рр., а на сьомій сесії головою був Фотій та осудив додаток «і Сина», який зробили деякі Церкви на Заході, головню в Іспанії й Франконії. Інші ж пам'ятки згадують ще й листа папи до патріярха Фотія, в якому папа немов би то осуджує Фотія за його становище до додатку «і Сина» та до Болгарської Церкви. Докладні студії над згаданим листом, напр. Гергенретера⁴³, Жугіє⁴⁴, Дворніка⁴⁵ та інших авторів виказали, що то був пізніший фальсифікат, можливо, ще з 14 ст., коли прірва між Сходом і Заходом дуже поглибилася. Аналіза інших документів та папських листів по Іванові VIII не дозволяє зробити такого висновку, і сьогодні приймається, що по поверненні прав патріярхові Фотію папою Іваном VIII його другого осудження не було. До смерті папи Івана VIII 16 грудня 882 р. між Римом і Константинополем був мир і згода. Патріярх Фотій у своїй «Містагорії» дуже теплими словами згадує папу Івана VIII, і каже, що папа Адріян III в любові прислав йому свого синодального листа.⁴⁷

³⁹ Mansi, XVII, pp. 468 seq; cf. MGH, VII, Epp. pp. 188 seq.

⁴⁰ Mansi, XVII, p. 497.

⁴¹ Photii, De Spiritus S. Mystagogia, Migne, P. G., CII, p. 379: „Atque ita hi pietatis fulgoribus amicabant atque spiritum a Patre procedere praedicabant. Meus quoque Ioannes (meus Laurent, Les Actes du Synode Photien et George le Metochite, E. d'O., 37 (1938), pp. 100 seq; cf. Dvornik, pp. 195; Photii, Ep. in Migne, P. G., CII, pp. 794-822.

⁴² Migne, P. G., CII, pp. 279-542.

⁴³ Hergenrother, Photius.

⁴⁴ Jugie M., Theologia Dogmatica Chr. Or., Parisiis, 1926, pp. 247-56.

⁴⁵ Dvornik, pp. 191 seq.

⁴⁶ Нагаєвський, стр. 173-191.

⁴⁷ Photii, De Spiritus S. Mystagoia, Migne, P. G., CII, p. 379: „Atque ita hi pietatis fulgoribus amicabant atque spiritum a Patre procedere praedicabant. Meus quoque Ioannes (meus enim est tum ab alia tum quia caeteris ardentius meas partes sustinuit), meus igitur Ioannes virilis mente, virilis quoque pietate, virilis denu in oppugnanda ac profliganda quavis iniustitia et impietate valesque non sacris solum, sed etiam civilibus legibus opitulari turbamque ordinem restituere, hic, inquam, gratus Romae pontifex, per suos religiosissimos et illustres legatos Paulum, Eugenium et Petrum, praesules et sacerdotes Dei, qui ad nostram Synodum con-

Марін був сином пресвітера Баломба з Галлезе, і на 20-ому році свого життя вступив на службу Церкві в Римі, де нижчі чини одержав з рук папи Лева IV й тричі був легатом до Константинополя, а це свідчить про його велику вченість, і особисті здібності. Крім того, по усуненні архієпископа Формоза з посту чільного місіонера в Болгарії, диякон Марін зайняв його місце. Князь Борис-Михайло був з нього вдоволений і намітив його на майбутнього архієпископа-митрополита Болгарії та просив про те папу Адріяна II. Однак, папа іменував Маріна своїм легатом до Константинополя на Собор проти Фотія і через те князь Борис був невдоволений. І коли на місце Маріна прибув із Риму піддиякон Сильвестер, князь його не прийняв і зараз же вислав своїх послів на Собор до Константинополя, де імператор улаштував додаткову сесію, на якій грецькі Отці, не зважаючи на протести папських легатів, віддали патріярхові Ігнатієві юрисдикцію над Болгарією. З одного листа папи Івана VIII довідуємося, що архієпископ Формоз, виїжджаючи до Риму, зобов'язав князя Бориса не прийняти на його місце нікого, доки він не вернеться з Риму до Болгарії⁴⁸, і це було однією з причин його відлучення папою Іваном VIII. У всякому разі, відкликання диякона Маріяна з Болгарії викликало обурення Бориса й це використав хитрий Василь I, що знав болгарів із часу свого полону в них, щоб відірвати Болгарію від Риму.

Папа Іван VIII висвятив Маріна на єпископа Черне (Чеветрі), але згодом він був іменований архидияконом у Римі, а тому відмовився від єпископства. У грецьких пам'ятках, неприхильних Фотієві, згадується, що Марін уже по відновленні прав патріярха Фотія був ще раз у Константинополі у 880 р. і там, з доручення папи Івана VIII, нібито ще раз проголосив його осудження, а тому й був ув'язнений протягом тридцяти днів. Дехто думає, що таке посольство могло мати місце, але Фотій і імператор держали його в таємниці⁵⁰. З новіших дослідів виходить, що його не було⁵¹, а з факту, що Марін відіграв важливу роль, в осудженні Фотія, дехто хотів робити висновок, що він брав участь у його осудженні вдруге, та не визнавав його, коли став папою. Такій думці суперечить те, що папа Іван VIII у час осудження Фотія був архидияконом у Римі і підписував усі акти Собору проти Фотія, а проте, ставши папою, його оправдав і визнав правним патріярхом, коли патріярший престіл став незайнятий.

venere, quae admodum Ecclesia Dei Catholica eiusque praedecessores Romani pontifices, symbolum fidei recipiens mente et lingua sacrisque manibus praedictorum illustrissimorum et admirandorum hominum subscripsit et obsignavit. Imo et eius successor sacer Hadrianus (III) Synodicum ad nos more vetere mittens epistolam eandem pietatem in ipsa praedicabat et Spiritum a Patre procedere docebat".

⁴⁸ Ep. 24, in Migne, P. L., CXXVI, p. 675.

⁴⁹ Mansi, XVI, pp. 409-57.

⁵⁰ Hergenröther, op. cit., II, p. 578.

⁵¹ Dvornik, p. 222.

Дехто підносив також обставину, що на актах Собору, який відновив права Фотія, бракує підпису Маріна, отже він, нібито, не визнав його патріархом. Не треба забувати, що Марін був у тому часі єпископом у Чері, а до Риму був покликаний папою Іваном VIII щойно у 880 році, тобто вже по Соборі⁵³, і тоді сповняв чинність архидиякона, напр., у грудні 880 р. він був легатом до Карла III Грубого (Товстого),⁵⁴ а 882 р. їздив до єпископа Атанасія в Неаполі.⁵⁵

На пості архидиякона він був обраний наслідником Івана VIII та інтронізований без повідомлення цісаря. Одним з його перших заходів було зняти відлучення з архієпископа Формоза й повернути йому всі права, і що обставину вороги Фотія згодом пояснювали зміною політики Риму у відношенні до нього.⁵⁶ Нестійкість цього аргументу вияснює обставина, що папа Марін задержав при собі кардинала Анастасія, дарма, що той був особистим приятелем Фотія, дорадником папи Івана VIII та автором усіх його листів у справах Східної Церкви. Папа задержав також при собі іншого приятеля Фотія, єпископа Захарію, як свідчить його лист до Фотія, пересланий йому кардиналом Петром, який головував на Соборі в Константинополі, що відновив права Фотія.⁵⁷ Після цього важко говорити про зміну політики папи Маріна у відношенні до Фотія.

З короткого понтифікату Маріна I знаємо, що він наділив палліюмом архієпископа Фулка з Реймсу, а на прохання англійського короля Альфреда звільнив «Англійську Школу» в Римі від податків.

Папа часто хворів і вмер 15 травня 884 р. і був похований у портиковій базиліці св. Петра. Напис на його гробі звучав: «Марін, що своєю покірною вдачею сподобався Богові і став славою світа, наказав, щоб його тіло тут спочило в надії, що колись земля віддасть його назад. Він заблищав як зоря на небесах, був люблений королями й людьми; прикрашений мудрістю, сіяв усюди здорове зерно. Він переміг греків та усунув схизму на Сході. Нехай хто б ти тільки був, відвідуючи церкву св. Петра, помолися, щоб він був щасливий на небесах».

109. Св. Адріян III (884—885).

Римлянин, син Венедикта, був обраний наслідником Маріна I 17 травня 884 р.⁵⁸ Патріарх Фотій у своїй «Містагогії» згадує, що папа вислав до Константинополя свій Синодальний лист, і згадує про нього теплими словами. На чолі папських легатів був єпископ Теодосій з Орії.⁵⁹

⁵³ Grummel, V., La Liquidation de la Querelle Photienne, e d'O, 33 (1934), p. 258.

⁵⁴ Dvornik F., Etudes sur Photios, Byz., 11, (1936) pp. 2 seq.

⁵⁵ MGH, Epp. VII, pp. 200, 265.

⁵⁶ Annales Fuldenses, MGH, SS, I, pp. 397 seq.

⁵⁷ Mann, III, pp. 353 seq.

⁵⁸ Hergenröther, II, p. 556.

⁵⁹ Duchesne, L. P., II, p. 225; cf. Mann, III, p. 361.

⁶⁰ Photii, Mystagogia, c. 89, in Migne, P. G., 102, p. 381.

З огляду на короткий понтифікат Адріана III, не дійшло до нас про нього багато вісток, а Фулденські аннали кажуть, що він їхав на Сойм до Німеччини, скликаний Карлом III у справі наслідства в державі⁶⁰, і подорожі вмер недалеко від Модени у вересні 885 р. та був похований у монастирі св. Сильвестра в Нонантулі і в тих околицях його почитано святим. Папа Лев XIII (1891 р.)⁶¹ установив його свято на день 7 вересня.⁶²

110. Степан VI (885—891).

Римлянин, син Адріана зі старовинної родини, виховання одержав від свого дядька, єпископа Захарії з Аняні, що був папським бібліотекарем. Марін I висвятив його на пресвітера й іменував кардиналом для церкви «Чотирьох Мучеників». Обраний на папу, він був висвячений у вересні 885 р. архієпископом Формозом з Порту без повідомлення цісаря, а тому Карло мав намір його усунути, але не мав сили,⁶³ бо не міг дати собі ради з норманами, мадярами й арабами, як останні вдерлися до Італії й поруйнували монастир на Монте Кассіно у 884 р.⁶⁴ Також князі Беренгар з Фіолі й Гвідон із Сполета один одного воювали, а як останній вийшов переможцем, то виставив своє домагання до італійської корони. По здетронізуванні Карла III Арнульфом із Східної Франконії, папа був змушений коронувати Гвідона на імператора, а його сина Лямберта на «спів-імператора» в лютому 891 р.

На сході імператор Василь I згинув за нещасливого випадку на полюванні (29 серпня 886 р.), а наслідником став його син Лев VI, що зараз же усунув патріарха Фотія, а на його місце поставив свого 16-літнього брата Степана. Фотій був засланий до Вірменії, де й умер у єдності з Церквою. Згадаємо, що грецькі неприхильники Фотія вказували на лист папи Степана VI до імператора Василя I та на інший до архієпископа Стиліяна в Кесарії⁶⁵ на доказ, що Фотій ще перед своїм другим усуненням не був визнаний законним патріархом.

У тому листі до імператора, папа Степан VI боронить пам'яті папи Маріна, про якого він згадував у листі до Адріана III. В листі ж до Стиліяна папа говорить про друге усунення Фотія, як про dokonаний факт, кажучи дослівно: «Читаючи листа імператора (Лева VI — I. H.), бачимо, що він дуже різниться від твого листа. Там написано, що Фотій відмовився від патріархату, цінячи покору понад вивищення, бо й дав багато доказів того в своєму житті. І це стало причиною наших роздумів, бо є велика різниця між власним відмовленням і усуненням. Не маючи жадних даних вирішити цю

⁶⁰ *Annales Fuldenses*, ad an. 885, MGH, SS, I.

⁶¹ *Mc Sorley*, p. 233.

⁶² *Analecta Bolland.*, XIII, pp. 61 seq.

⁶³ *Annales Fuldenses*, ad an. 885;

⁶⁴ *Seppelt*, p. 84.

⁶⁵ *Mansi*, XVI, pp. 420 seq; 436 seq.

справу без попереднього провірення, вирішення залишаємо за собою на потім. Треба прислати єпископів від обох сторін для усунення оправданих сумнівів і для ствердження правди, та видання рішення по-Божому. Св. Римська Церква є заступницею інших Церков, і всі її рішення тривають довгі віки, тому без докладного прослідження не можемо видати жадного осуду».⁶⁶ Цей лист папи був писаний у 888 р., тобто ще за життя Фотія на засланні у Вірменії.

Якби ці слова папи ще не були ясні, то їх вияснює відповідь Стиліяна, в якій він дивується, що папа не схвалює способу усунення Фотія з престолу, бо воно відбулося проти канонів Церкви. З того виходить, що папа Степан VI уважав Фотія правним патріархом Константинополя,⁶⁷ аж доки над ним не відбувся б канонічний суд.

В час понтифікату Степана VI вмер св. Методій, а його Митрополія була знищена.⁶⁸ Є думки дослідників, що суфраган Вішинг представив папі Степанові VI пофалшовану грамоту Івана VIII, в якій заборонялося св. Методієві відправляти по-слов'янськи, і тому папа не противився викорінюванню слов'янського обряду на Моравії князем Святополком, зараз же по смерті св. Методія. Спір св. Методія з німецькими єпископами був знаний у Римі, а що всі архіви папи Івана VIII були знищені, тому пофалшувати таку грамоту не було важко, одначе, прямих доказів на це нема. Є фактом, що через натиск німецьких єпископів папа Степан VI не піддержав слов'янського обряду на Моравії, як це зробили Адріян II та Іван VIII. Переслідування Святополком слов'янських духовних спричинило їх втечу в сусідні слов'янські краї, де вони його й далі культивували. Один венеційський анналіст подав вістку, що на Моравії були папські легати й принесли Святополкові корону⁶⁹, може й це має якийсь зв'язок із прогнанням слов'янських духовних. Одначе знищення слов'янського обряду підірвало значення Моравської держави, так що вона вже не мала сили протівитися мадярам, які прийшли з Азії та поруйнували Моравію й Паннонію.

Скажемо, що знищення Моравської Митрополії було вагітне своїми наслідками, бо як ще була єдність Церкви, то їй великої шкоди від того не було, але по зірванню єдності в XI ст. це відбулося на відношенні східних і південних слов'ян до Риму. І можна сказати, що й досі, по стількох віках, між слов'янами є ще живий докір до латинян за оту сумну подію. Його штучно піддержують вороги єдності з Римом для своїх церковно-політичних цілей, дарма, що люди і часи змінилися на Сході й на Заході.

За Степана VI в Італії була посуха й сарана, а з цього вийшов великий голод, так що папа роздав увесь державний скарб та продав своє родинне майно для прохарчування людей. Він викупляв полонених та лагодив у Римі церкви.⁷⁰ Папа вмер 14 вересня 891 р. і був похований у портиковій базиліці св. Петра.

⁶⁶ Ibidem, p. 436.

⁶⁷ Ibidem, XVI, p. 437.

⁶⁸ Mc Sorley, p. 233.

⁶⁹ Dandulli, Chronicon, VIII:5, R. I. S., XII, p. 182.

⁷⁰ Duchesne, II, pp. 191, 226-227.

111. Формоз (891—896).

Римлянин, син Лева.⁷¹ Про нього вже була згадка за часів папів: Миколи I, Андріяна II, Івана VIII, Маріяна I, та Адріяна III. Бувши сімдесят і кілька років віком, архієпископ Формоз був обраний та інтронізований восени 891 року.

По усуненні цисаря Карла III в цілій державі, а головнo в Італії, настали часті міжусобиці між февдальними князями, що приводили сараценів та руйнували одні одних. Папа Формоз був у приязні з князями Сполета, а його прихильники знаходили там захист і тепер усі вони почали вертатися до Риму й заколочувати спокій. Папа був змушений ще раз затвердити Гвідона й Лямберта «імператорами», але дуже скоро встановив зв'язок із королем Арнульфом, ворогом Гвідона й Лямберта із Сполета. У 894 році Арнульф підкорив Ломбардію й рушив до Риму, а в лютому 896 р. папа коронував його на цисаря. Але Арнульф дістав удар паралічу й скоро вернувся до Німеччини. Це використав Лямберт і захопив у свої руки всю владу Церковної держави, не зважаючи на протести папи Формоза.

На Сході й далі тривав внутрішній спір щодо дійсності свячень Фотія. Згадана грецька пам'ятка проти Фотія наводить відповідь папи Формоза Стиліянові⁷², подаючи його парафразу, де папа дозволяє прийняти до Церкви духовних, ординованих Фотієм, по підписанні ними «лібеллюса», але як світських людей. Якби компілятор передав повний зміст листа, то можна було б це пояснити, як осудження Фотія.

Згадану парафразу робить дуже підозрілою обставина, що там називається Фотія мирянином, осудженням Миколою I та Адріаном II, а зовсім замовчується його визнання Іваном VIII, що остаточно полагодив справу його свячень за першого його патріархату в 858—867 рр. Цілком, очевидно, що його свячення за час другого патріархату в 879—886 рр. були законні. І ця обставина робить парафразу листа Формоза підозрілою й безвартісною. З листом папи мали бути вислані легати, але дивно виглядає, чому б мав папа писати про таку важливу справу до Стиліяна, коли в Константинополі сидів законний патріарх, що був у єдності з Римом. Знаємо, що 892 року в Константинополі були папські легати: еп. Ляндульф із Капуї та Роман, але чи був там якийсь Синод і чи виніс які рішення, — невідомо. Мабуть, не було нічого, бо згаданий Стиліян у 899 р. знову писав до Риму про ту саму справу, хоч рік перед тим Синод у Равенні схвалив свячення Фотія і самого Формоза,⁷³ проти якого висунули закиди прихильники Лям-

⁷¹ *Annales S. Columbani ad an. 882*, MGH, SS, I.

⁷² *Mansi*, XVI, pp. 440-41, 456.

⁷³ *Libellus de ordinationibus a Papa Formoso factis*, Migne, P. L., CXXIX, p. 1054 seq. cf. *Libellus super causa et negotiis Formosi*, ibidem, p. 1103; cf. *Dvornik*, p. 257; cf. *Dummler*, E., *Gesta Berengarii*, Halle, 1871, pp. 137-38; cf. *Flodoardi, Historia Remensis Eccl.*, 4, MGH, SS, XIII, p. 559.

берта. Синод у Равенні свідчить про єдність між Сходом і Заходом, а це підтверджується і в інших пам'ятках.⁷⁴

Коли й доводиться говорити про спір у Церкві, то він був внутрішньою справою греків, як із другої ж сторони опозиція проти папи Формоза на Заході була внутрішньою справою латинян, а передусім італійського народу, князьки якого використовували Церкву для своїх династичних цілей, і ця боротьба прибрала гострі форми по смерті папи Формоза, що наступила 4 квітня 896 року.

112. Боніфат VI (896 р.).

Римлянин, син єпископа Адріана, був обраний на папу серед великого замішання в Римі, по смерті Формоза, дарма, що передтим був два рази тимчасово усуваний та позбавлюваний нижчих і вищих чинів.⁷⁵ Він був ставлеником профранконської партії, бо сполетанська по двох тижнях його понтифікату його усунула, а Синод у 898 р. уневажнив його вибір.⁷⁶ Одна німецька пам'ятка згадує, що по 14 днях понтифікату Боніфат VI умер у наслідок приступу подагри.⁷⁷

113. Степан VII (896—897).

Римлянин, син пресвітера Івана, прийняв єпископську хіротонію з рук папи Формоза, та був призначений для Аняні. По відмовленні від посади в Аняні, був обраний на папу в травні 896 року. Він належав до опозиції проти Формоза, тому влаштував проти нього «посмертний суд» на домагання Лямберта і його матері Агільтреди, що бажала помститися вмерлому Формозові за його прихильність до франків. Єдиним закидом проти нього було те, що він заміняв один престіл на другий. Але це робив не тільки Формоз, що відмовився був від свого єпископського престолу перед вибором на папу. Це зробив і Марін, і врешті, сам Степан VII був єпископом Аняні перед вибором на папу.⁷⁸ Померлого Формоза засуджено й збезчещено його тлінні останки, та проголошено недійсність його свячень і це викликало замішання в Італії та було причиною ув'язнення й трагічної смерті Степана VII в серпні 897 р.⁷⁹

⁷⁴ *Chronica Casinensis*, M.G.H., SS, VII, p. 616.

⁷⁵ *Duchesne*, II, p. 228.

⁷⁶ *Gregorovius*, III, p. 225.

⁷⁷ *Annales Fuldenses*, ad an. 896, MGH, SS, I, p. 412; cf. *Mann*, IV, pp. 73 seq.

⁷⁸ *Hefele*, IV, pp. 563-64; cf. *Gregorovius*, III, pp. 236 seq.

⁷⁹ *Duchesne*, II, p. 229; *Idem*, *Beginning*, p. 198; cf. *Mann*, IV, pp. 76 seq; cf. *Baronii*, *Annales*, ad an. 900; *Annales Fuldenses*, ad an. 896, MGH, SS, I, p. 412: „In cuius sedem successit apostolicus nomine Stephanus, via fama infamandus, qui autecessorem suum, Formosum scilicet, in audito more de tumultu eiectionis et per advocatum suae responsionis depositum, foras extra solitum sepulture apostolicis locum sepeliri praecepit“.

114. Роман (897).

Син Константина з Галлезе, був кардиналом при церкві св. Петра «Від Оковів», і наприкінці літа 897 був обраний папою.⁸⁰ Про нього знаємо, що дав палліюм патріярхові Віталієві з Градо та вирішив справу дотацій еспанських єпископів в Ельні й Героні. На його монетах є ім'я Лямбрета, а анналіст Фродоард, канонік із Реймсу, називає його чоловіком чесноти, що «став монахом», і цей вислів за тих часів означав його усунення й постриження в ченці,⁸¹ але не маємо виразного підтвердження в інших пам'ятках, тому дехто думає, що він умер трагічно.⁸²

115. Теодор II (897).

Був сином Фотія, а його висвята відбулася в листопаді (або грудні) 897 р. Одним із перших заходів було скликання Синоду, на якому повернено пошану пам'яті папи Формоза, а папа наказав поховати його тіло у Ватикані.⁸³ Це було актом справедливості, а заразом і великої особистої відваги, бо цим папа поставив проти себе Лямберта й цілу його партію. Вони навіть спровадили до Риму єпископа Сергія з Чере з наміром посадити його на папському престолі.⁸⁴ Про тритижневу діяльність Теодора II не знаємо нічого докладного, крім відбуття згаданого Синоду, а Фродоард згадує його теплими словами, підкреслюючи його намагання замирити Церкву й допомогти вбогим.⁸⁵

116. Іван IX (898—900).

Син Рампоальда з Тіволі, чернець Чину св. Бенедикта, що прийняв свячення з рук папи Формоза. Згаданий Сергій був його протикандидатом, але цісар Лямберт піддержав Івана IX, а Сергій був відлучений і видалений із Риму.⁸⁶

Іван IX скликав Синод із 73 єпископів у Равенні 898 року для замирення Церкви. Сам папа та Лямберт були там особисто, як також деякі східні єпископи.⁸⁷ На тому Синоді всі рішення з 897 р. проти папи Формоза були ще раз анульовані, а членів того Синоду на їх прохання помилувано, та

⁸⁰ *Gregorovius*, III, p. 241.

⁸¹ *Duchesne*, II, p. 230; cf. *Mann*, IV, p. 86; cf. *Jaffe*, I, p. 441; cf. *Hefele*, IV, p. 566.

⁸² *Hefele*, IV, p. 566.

⁸³ *Liutprandi*, *Antapodosis*, I:30-31, MGH, SS, III, pp. 282-283.

⁸⁴ *Seppelt*, p. 85.

⁸⁵ *Frodoardi*, *De Christi triumphis*, Migne, P. L., CXXXV; cf. *Mann*, IV, pp. 88 seq.

⁸⁶ *Duchesne*, *The Beginning*, pp. 202 seq; cf. *Mann*, IV, p. 99.

⁸⁷ *Mansi*, XVIII, p. 230.

повернено посади всім духовним, усуненим Степаном VII. Лямберт був визнаний «імператором», а коронація «варвара» Арнульфа уневажнена. Синод заборонив пљондрування папської та єпископських резиденцій по смерті їх власників.⁸⁸ Новою була ухвала, що за висвяти папи мають бути представники світської влади для вдержання ладу й порядку.

Крім справи Формоза, там була полагоджена ще й справа свячень Фотія, а папа Іван IX писав до Стилїана: «Бажаємо, щоб рішення святих папів, наших попередників, zostали непорушні й цінилися, як і передтим. Ми приймаємо Ігнатія, Фотія, Степана й Антона до тієї самої пошани, до якої вони були прийняті святими папами Миколою I, Іваном VIII, Степаном VI і цілою Римською Церквою досьогодні.⁸⁹

Це рішення остаточно вияснило ставлення папів до патріярха Фотія вже по його смерті, коло 890 року.

Папа Іван IX зрозумів вагу слов'янського обряду в Церкві й на бажання князя Мойміра, Святополкового сина, відновив Моравську Митрополію. Проти папи виступили знову німецькі єпископи, напр., архієпископ Гаттон з Майнцу,⁹⁰ Дітмар із Зальцбургу,⁹¹ Вальдо з Фрізінгу й інші.⁹² Все ж таки, папа вислав на Моравію архієпископа-митрополита Івана, іменувавши його «Легатом а лятере», а разом із ним єпископів Венедикта й Данила. Якби папі Іванові IX було вдалося відновити слов'янський обряд між західними слов'янами, то це мало б було вплив і на інших слов'ян та їх прив'язання до Риму. На жаль, цей енергійний і найбільший папа кінця IX ст. вмер у червні 900 р.⁹³, не довівши свого діла до щасливого кінця. Пізніші події закріпили впливи Константинополя між слов'янами, що вирішувало про їхнє відношення до Риму.

⁸⁸ Ibidem, p. 222.

⁸⁹ Mansi, XVI, p. 445.

⁹⁰ Assemani, op. cit., III, p. 123.

⁹¹ Ibidem, p. 126.

⁹² Labbe, Concilia, IX, p. 499; cf. Migne, P. L., CXXXI.

⁹³ Frodoardi, De Triumphis, XII:7.

СЬОМИЙ РОЗДІЛ

РИМ У ДОБІ ФЕВДАЛЬНОГО РОЗБРАТУ

Вже за понтифікату Івана VIII було видно занепад авторитарного устрою й початок феодального розбрату, але папа своїм дипломатичним хистом відсував ці перші ластівки анархії та вповні піддержав повагу папів на Сході й Заході. По його смерті християнство ввійшло в свою нову добу, часто звану «залізною».

Щоправда, тут і там видно змагання до кращого, як, напр., часи імператора Лева VI й патріарха Миколи I Містика, чи світлий розвиток болгарського царства в часі Симеона, реформи св. Дунстана в Англії і т. д., але все це не мало загального значення. Упадок франконської держави по смерті Карла III Грубого (Товстого) (887 р.) мав наслідки й на долю Риму, бо ця держава розкололася на сім основних феодальних державок, а Церква стала знаряддям у руках князів і графів. Вони самовільно назначують і усувають єпископів і цим поглиблюють занепад Церкви, спричинений наїздами норманів, данців, мадярів і арабів.¹

Не правда, справедливість чесноти, але меч, насилля й неморальність стали рядити в світі. Дуже характерний Синод у Павії (889 р.), де під час обрання короля Гвідона було суворо заборонено графам і палатинам грабувати села й міста, через які вони їхали на вибір короля.² Це саме говорить Синод у Равенні (898 р.), грозючи карами за брутальність і грабунки населення.³ Множиться зажерливість і охота наживатися чужим добром; єпископські престоли й монастирі стають головним джерелом доходу для графів і князів, а на єпископствах засідають світські люди зі своїми родинами.⁴

¹ *Hincmari*, *Annales*, ad an. 862; cf. *Annales Sangalli Majores*, ad an. 892; cf. *Liutprandi*, *Antapodosis*, I:5; cf. *Frodoardi*, *Annales*, ad an. 992; cf. *Annales Augienses*, MGH, SS, I; cf. *Annales Floriacenses*, Migne, P. L., 139, pp. 803 seq.

² *Synodus Paviensis*, can. 8-9, in Muratori, R. I. S., SS, II, pp. 1, 416: „Hi (palatini) vero, qui tempore placiti diversis ex partibus conveniunt nullam pertranseunt in villis seu civitatibus rapinam exerceant sibi necessaria antiqua consuetudine dico pretio ementes“.

³ *Hefele*, IV, p. 569.

⁴ *Ratherii*, *Praeloquiorum*, I:2, Migne, P. L., 136, p. 149.

Рим втрачає своє значення в цій «залізній» добі, як кажеться в поемі: «Старинний Риме, падеш звичаями й мурами».⁵ Римські графи й барони ведуть безнастанні війни, а на Форум Романум між тріумфальними арками Тита й Септіма Севера, свідками минулої слави, виростають карлуваті фортеці негідних нащадків, що не лякаються Бога ані не стидуються людей.⁶ Вони грабують безкарно населення й купців, і тільки чудом Божим держалася Апостольська Столиця. Проблиск її відродження не пішов із Риму, але від клонійських ченців у Бургундії, як вони заснували свій монастир на Авентині під впливом св. Ода з Клоні.⁷ Римська аристократія гнобить папів, священників і мирян, та насильством обирає на папів членів своїх родин,⁸ тому напр., для деяких із них дослідник кардинал Бароній має слова великої догани, завважуючи, що Церква не пропала тільки тому, що Божественний Спаситель обіцяв, що й сила диявола її не переможе.⁹ Февдальна влада заводить порядки противні церковним звичаям, так що між духовними нема навіть охочих описувати історію й життя тодішніх папів.

Все ж таки, і в тих невідрадних обставинах ідея духового значення уряду Римського Архисерея не згинула в свідомості християн, і з притиском треба сказати, що й у цій «залізній» добі християнства, папи дбають про чистоту навчання.

Слово Боже, засіяне між народами слов'янської раси, поволі закріплюється. По знищенні слов'янського обряду між західними слов'янами, він сильно закріплюється між південними й східними. В Русі-Україні за внука св. Ольги, св. Володимира, християнство в слов'янському обряді стає державною релігією українського народу і його найбільшою духово-моральною силою. Це діється тоді, як старі й цивілізовані народи довели християнство на край бездонної руїни й упадку.

117. Венедикт IV (900—903).

Римлянин, син Мамми з аристократичної родини, свячення пресвітера одержав з рук папи Формоза. В травні 900 року обраний папою. Анналіст Фродоард (894—966) хвалить його щедрість та називає «Великим». У лютому 901 року папа коронував Людовика III Сліпого на цісаря, але князь Беренгар підступно його ув'язнив і осліпив (905 р.). За папи Венедикта ма-

⁵ Jaffe, Monumenta Bambergiana, p. 457; cf. Mann, IV, p. 24.

⁶ Bonizo e Sutri, Liber ad Amicum, l. III, Migne, P. L., 150: „Romanam Ecclesiam salidissime devastaverunt... Hi vero, Urbis capitanei, accepta tyrannide, licenter faciebant. Nam non solum cardinalatus et abbatias et episcopatus turpissima venalitate fedabant, sed ipsum etiam Romanae Ecclesiae Pontificum non spectata aliqua morum dignitate nec aliqua tantae Ecclesiae prerogativae, solummodo ad libitum, cui placebat vel qui plus eorum implebat, donabant“.

⁷ Mann, IV, p. 30.

⁸ Bonizo, loc. cit.

⁹ Baronii, Annales, Ecclesiastici, ad an. 900 seq, Antverpiae, 1603.

дари, що наїхали на Моравію з Азії, закріпилися в Паннонії, а араби зайняли Тессалоніку (31 липня 904 р.),¹⁰ якої єпископ Малакен благав у папи допомоги на викуп бранців. З того приводу Венедикт IV написав Енцикліку «До всіх єпископів, ігуменів, графів, суддів і всіх учителів св. віри на Сході й Заході», і в ній просив допомогти єпископові Малакенові.¹¹

Папа Венедикт IV умер в липні 903 року і був похований у базиліці св. Петра біля гробу папи Івана IX.

118. Лев V (903).

Уродився в Пріяпі (Ардея) і був пресвітером з-поза міста Риму. Він був, мабуть, кандидатом римського духовенства, бо по двох місяцях понтифікату був усунений з престолу.¹² По ньому залишилася одна булла про звільнення міста Болонії від податків.¹³ Папу здетронізував кардинал-пресвітер церкви св. Дамаза, Христофор, замкнувши його в монастирі. Він сам став рядити Церквою¹⁴, але по шостимісячному володінню був здетронізований Сергієм і змушений постригтися в ченці. Лев V умер також у монастирі, але невідомо докладно, коли це сталося.¹⁵

119. Христофор (903—904).

Був Римлянином, сином Лева. В давнині вважався законним папою, бо напр., у церкві св. Павла «Поза Мурами» є його образ, як також на фресках старовинної церкви біля Пізи, званої Сан-Пер-ін-Градо. Також його заходи були визнані його наслідниками, напр., привілеї монастиреві в Корбі (Франція) були визнані Левом IX.¹⁶ Натомість, новіші дослідники вважають його антипапою.

В одній грецькій пам'ятці з XI ст. згадується, що Христофор був перший папа, який у своєму ісповіданні віри, присланому із Синодальним листом патріархові Сергієві, додав «і Сина» до символу віри.¹⁷ Одначе, вартість вістки сумнівна, бо по смерті патріарха св. Антонія (12 лютого 895 р.) патріяршив в Константинополі не Сергій, а славний Микола Містик,

¹⁰ Русь-Україна, що в 907 р. виконала напад на Константинопіль під проводом Київського князя Олега Віщого, уклала з імператором Левом VI. союз у 911 р., та воювала разом із греками проти арабів.

¹¹ *Benedicti IV PP.*, Ep. Migne, P. L., 131, pp. 43-44; cf. *Gregoire H.*, Le communiqué arabe sur la prise de Tessalonique, in *Byz.*, 22 (1952), pp. 373 seq.

¹² *Frodoardi*, De Triumphis, XII:7; *Duchesne*, II, p. 234.

¹³ *Jaffe*, Supplementa, II, p. 746.

¹⁴ *Mann*, IV, p. 112.

¹⁵ *Duchesne*, L. P., II, p. 235.

¹⁶ *Jaffe*, R. P. R., I, pp. 444 seq.

¹⁷ *Monumenta Graeca ad Photium pertinentia*, ed. Hergeröther, Ratisbonae, 1869, p. 160.

учень патріярха Фотія, що ввійшов у затажний спір з імператором Левом VI Мудрим через його четверте подружжя із Зоєю Карбонопсін, матір'ю Константина VII Порфірородного. Дійшло до того, що патріярх Микола на Різдво 906 р. і на Богоявлення 907 р. став у дверях собору св. Софії і не пустив імператора до церкви. З тих причин він був усунений імператором, а на його місце був поставлений Євтимій з Ізаврії. Щойно по смерті Лева VI Мудрого (12 травня 911 р.) Микола знову вернувся на патріярший престіл. Отже не було тоді патріярха Сергія в Константинополі.

В січні 904 р. Христофор був усунений Сергієм і силоміць пострижений у ченці. Одна пам'ятка згадує, що він нібито трагічно загинув,¹⁸ але немає підтвердження тієї вістки в інших пам'ятках.

120. Сергій III (904—911).

Римлянин, син Венедикта; нижчі свячення одержав із рук Маріна I й Степана VI, а папа Формоз хіротонізував його на єпископа для Чере, з престолу якого відмовився по смерті свого святителя, бо вже в час вибору Теодора II був його портикандидатом, а по виборі був усунений з міста. У наслідок невдоволення баронів Христофором, Сергій був ними закликаний до Риму й обраний його наслідником 29 січня 904 р.

Знаємо, що Сергій III боронив архієпископа Івана з Равенни перед нападами графа Альдвіна з Істрії, як також заховався його лист до єпископа Гільдербранда з Сільви-Кандіди при нагоді відбудови його церкви, знищеної сарацинами.*

У час Сергія III на Сході зачалася суперечка за «тетрагамію» (чотиришлюбність), якої причиною було четверте одруження імператора Лева VI, що йому спротивився патріярх Микола Містик, відмовившись його поблагословити, та дозволив імператорові бувати в церкві на богослужбах, але тільки в «мататоріон», як публічному грішникові. Тоді імператор звернувся до папи Сергія III за диспензою (дозволом звільнити від релігійного закону), просячи прислати до Константинополя легатів.

Тут відмітимо, що Східня Церква була більше ригористична в справах четвертого подружжя, як Західня. Цей ригоризм на Сході видно з цікавого тексту св. Григора з Нанзіанзу, що каже: «Перше подружжя законне; друге є вже уступкою людській немочі; третє може ще бути законним; але четверте провадить християнина до життя свині».¹⁹

Легати Сергія III привезли таку диспензу, а як патріярх Микола не пустив імператора до церкви (907 р.), то він був усунений, а на його місце іме-

¹⁸ *Auxilius et Vulgarius*, In defensione sacrae ordinationis Papae Formosi, ed. Dümmler, Leipzig, 1866, pp. 135, 160.

* *Mansi*, XVIII, p. 249; cf. *Migne*, P. L., 131, p. 970.

¹⁹ *Hesseling*, La Civilization Byzantine, Paris, 1907, p. 164; cf. *Mann*, IV, p. 131.

нований Євтимій²⁰, що уневажнив рішення свого попередника та коронував малого Константина VII на імператора (9 червня 911 р.).²¹

Лев VI умер 12 травня 911 р., а його брат Олександр став регентом держави і він усунув патріарха Євтимія і вернув назад Миколу Містика, а кінцем спору був Синод у 920 році, на якому ціла справа була вирішена компромісово.²² І на цьому т. зв. Унійному Синоді були присутні легати папи Івана X, Теофілакт і Кар, як довідуємося про те з листа патріарха Миколи до болгарського царя Симеона.²³

Папа Сергій III відбудував Лятеранську базиліку, ушкоджену землетрусом у час Степана VII. Назагал, діяльність Сергія III була корисна, а «Книга Архидієрів» має про нього таку записку: «Бог між людьми, слава свого народу, а від його життя залежало щастя Риму».²⁴ Натомість, Лютпранд із Кремони, посол німецького цесаря в Константинополі, посуджує його в зв'язку з родиною Теофілакта й Теодори²⁵ і каже, що він занадто потурав римлянам, при тому видає неприхильне свідчення згаданих Теодорі, хоч інший сучасник має про неї великі слова похвали.²⁶ Брак об'єктивності у Лютпранда підтверджується ще й тим, що напр., патріарх Микола Містик уважав папу Сергія побожним чоловіком,²⁷ дарма, що міг мати до нього жаль за рішення в спорі про тетрагамію й уділення Левові VI диспензи на згадане подружжя, хоч, щоправда, Лев VI заслав патріарха в монастир ще заки папські легати прибули до Константинополя. Патріарх Микола Містик по смерті імператора Олександра (913 р.) став регентом держави. І в серпні того року болгарський князь Симеон змусив його дати йому імператорську корону, і тим зачав затяжний спір з греками, в часі якого до великого значення в Константинополі дійшов Роман Лякапен, що відіграв велику роль у Візантії, як його донька Олена стала жінкою 14-літнього імператора Константина VII Порфірородного в травні 919 р. Роман одержав спеціальний титул «базілеопатер» (Батько-імператора), а в 920 році був коронований на спів-імператора, та продовжав зв'язок із Римом.²⁸

Папа Сергій III був одним із кращих папів «залізної» доби, а неприхильні йому вістки походять від його завзятого ворога «франкофіла» Лютпранда з Кремони.²⁹ Папа вмер навесні 911 р. і був похований у базиліці св. Петра між «срібними й равенськими» дверми.

²⁰ *Vita Euthymii*, c. 13, ed. de Boor, Berolini, 1888.

²¹ *Theophanes Continuatus*, lib. VI, cc. 23-24.

²² *Mansi*, XVIII, p. 331 seq; пор. *Нагавський, Рим*, стор. 193-197.

²³ *Labbe, Ph.*, *Sacrosancta Concilia ad regiam editionem exacta*, IX, p. 1267, Ep. Patr. Nicolai, nr. 14.

²⁴ *Duchesne*, II, p. 238.

²⁵ *Liutprandi*, I, II, c. 48; III, c. 43. MGH, VII, pp. 297, 312.

²⁶ *Vulgarii*, Ep. ad Theodoram, in *Dummler*, op. cit., p. 146.

²⁷ *Mc Sorley*, p. 265.

²⁸ *Ostrogorsky G.*, *Die Krönung Symeon's von Bulgarien durch den Patriarchen Nicholas Mysticos*, Byz., 9, pp. 275 seq; cf. *Grumel, V.*, *Echos d'Orient*, 36 (1937), pp. 52 seq.

²⁹ *Muratori*, VIII, p. 278; cf. *Mann*, IV, p. 141.

121. Анастасій III (911—913).

Римлянин, син Лукіяна, був обраний зараз по смерті Сергія III. Про нього тільки знаємо, що надав палліюм єпископові Рагембертові з Верчеллі.³⁰ В Римі всесильною була родина Теофілакта, а в південній Італії зріс вплив греків.³¹ У Франконії по смерті Людвіка III (911 р.) починається повільне пересунення сил через об'єднання Саксонії, Баварії, Швабії та Лотарингії. Папа Анастасій III умер у 913 році.

122. Ляндо (913—914).

Син Таїна, уродився в Монте Ротондо, і рядив Церквою від червня або липня 913 р. до лютого 914 р., тобто коло шість місяців. Він надав привілей церкві в Сабіні, а «Книга Архiereїв» називає його достойним чоловіком.³²

123. Іван X (914—928).

Син Івана Ченчі з Равенни. Свячення диякона одержав з рук єпископа Петра в Болонії, а в 905 р. став архієпископом Равенни й боронив того престолоа проти графів Істрії. Був обраний на папський незайнятий престіл у березні 914 р., за згодою родини Теофілакта. На другий рік араби напали на південну Італію та дійшли аж під Рим. Папа просив допомоги в Константинополі,³³ а тим часом сам зачав організувати Лігу італійських князів, на чоло якої став Беренгарій, а папа особисто взяв участь у поході як духовник. У серпні 915 року дійшло до битви під Гаріголяно, у якій Ліга при помочі візантійської фльоти прогнала арабів з Італії.

З удачності папа коронував Беренгарія на імператора в базиліці св. Петра,³⁴ але проти нього виступили кілька літ пізніше його зять, маркіз Адальберт, та архієпископ Лямберт з Медіоляну. Беренгарій згинув від скритовбивчого ножа в 924 році. Десь у тому часі на північну Італію наскочили мадари, а за два роки явилися там і слов'яни. Серед загального замішання Гвідон із Провансалиї напав на Лятеран (928 р.) і вбив Петра, брата папи Івана X, а самого папу ув'язнив, і він умер ще того самого року.

³⁰ Jaffe, I, p. 448; II, p. 706; cf. Mann, IV, p. 143.

³¹ Muratori, VIII, p. 297.

³² Duchesne, II, p. 239; cf. Jaffe, I, p. 448.

³³ Liutprandi, II, c. 49, 51, MGH, III, pp. 297-298.

³⁴ Muratori, II, pp. 1, 406.

Папа Іван X намагався закріпити свої впливи в Далматії, як видно з його листів до архієпископа Івана із Спалато, як також і до хорватського короля Таміслава (910—925) і до короля Захлумії, Михайла,³⁵ що був союзником болгарського царя Симеона в його боротьбі проти греків. В Спалато (926—27 р.) відбувся Синод під головуванням папського легата Мадальберта, і там було заборонено святити на пресвітерів таких кандидатів, що не знали латинської мови, а відправу слов'янської Літургії дозволено лишень там, де не було латинського священика, або за спеціальним дозволом папи.³⁶

Болгарський цар Симеон, бажаючи усунути всі впливи Візантії зі своєї держави, звернувся до папи Івана X з проханням заснувати в Болгарії патріархат. Папа вислав туди легатів Теофіля й Кара, яких бачимо в Константинополі на «Унійному Синоді» (922 р.) і, як писав патріарх Микола Містик до Симеона, легати робили старання, щоб погодити греків з болгарами.³⁷ Симеон посилав до Риму своїх послів і з ними був висланий у Болгарію легат Мадальберт, що вже по смерті Симеона довів до замирення болгарів і хорватів з Візантією (932 р.). Архієпископ Дам'ян із Доростоу за згодою патріарха й імператора був визнаний патріархом.³⁸ Цей патріархат був також визнаний у Римі.³⁹

Папський легат, єпископ Петро з Орту, взяв участь в Синоді у Гогенальтгаймі в 916 р., а граф Гереберт просив папу іменувати його п'ятилітнього сина на Реймську Митрополію.⁴⁰

Папа Іван X був у контакті з єпископом Сісенандом з Ірії в Іспанії, який вислав до Риму свого пресвітера з листом і дарами від короля Ордона II.⁴¹ Цікаво, що цей пресвітер, вернувшись до Іспанії, розказував про Римську Літургію, якої манускрипт привіз із собою, і на Синоді еспанської ієрархії вийшло, що еспанська Літургія дуже різнилася від Римської. Папа Іван X апробував для Іспанії т. зв. Мозарабську Літургію, дуже зближену до Візантійської, яку занесли туди візиготи.⁴²

Папа Іван X надав паллію архієпископові Венні з Бремену-Гамбурга, іменувавши його Апостольським Вікарієм для північних народів, а в тому числі, мабуть, і для полабських слов'ян.

Як видно, папа Іван X проявив широку діяльність та виконував уряд універсального Пастиря. Однак, визнанням Гуга з Провансальї королем Італії, папа викликав до себе ворожість партії Теофілакта й вона ув'язнила його. Папа вмер у тюрмі в 928 р. та, мабуть, був похований у Лятерані.

³⁵ *Racki*, *Documenta historica Croatiae periodum antiquam illustrantia*, Agram, 1877, p. 188.

³⁶ *Ibidem*, p. 190; cf. *Hergenröther*, *Photius*, II, pp. 615 seq.

³⁷ *Nicolai Patr.*, Epp. XIV et XXVIII, in *Migne*, P. G., CXI.

³⁸ *Finlay*, *The Byzantine Empire*, p. 369, nr. 2.

³⁹ *Favlati*, *Illyricum Sacrum*, III, pp. 103 seq; cf. *Racki*, pp. 194 seq.

⁴⁰ *Duchesne*, II, pp. 240-241.

⁴¹ *Chronicon Iriense*, c. 4.

⁴² *Le Brunn*, *Explication de la Messe*, Paris, 1843, II, diss. 5; cf. *Dublin Review*, October, 1893, & January 1894; cf. *Hefele*, *Life of Ximenes*, p. 183; cf. *Cabrol*, *Les origines liturgiques*, pp. 211, seq.

124. *Лев VI (928).*

Римлянин, син Христофора, високого урядовця Римського князівства в часах папи Івана VIII, бо його ім'я було приложене до деяких папських документів із 876 р. До свого вибору Лев VI був при церкві св. Сузанни в Римі, а в час свого короткого понтифікату від червня до грудня 928 наділив палліюмом архієпископа Івана з Далматії та наказав усім єпископам тієї провінції звертатися до нього в усіх справах.⁴³

125. *Степан VIII (928—931).*

Римлянин, син Тевдемунда, був кардиналом-пресвітером при церкві св. Анастасії і на тому пості був обраний і висвячений у лютому 929 р. Він видав кілька булл із привілеями для монастирів в Італії й Франції.⁴⁴ Згадана вже грецька пам'ятка подає вістку, що Степан VIII був першим папою, що «безсоромно» поголив свою бороду.⁴⁵ Він умер навесні 931 року, та був похований у Ватикані.

126. *Іван XI (931—935).*

Римлянин, син Альберика й Мароцци; служив при церкві Богородиці на Затибр'ю та був обраний на папу в березні 931 р. Його молодший брат, Альберик II, мав у своїх руках твердиню (фортецю) св. Ангела й усю світську владу у Римі, та гнобив населення міста, як свідчить Бенедикт із Соракте.⁴⁶ І як його матір, за згодою папи, вийшла заміж за короля Гуга з Провансалії, Альберик прогнав його геть із Риму, а матір і папу Івана XI замкнув до твердині.⁴⁷ Ця подія сталася 933 року, а тиранія Альберика тривала ще повних двадцять років, і це було причиною неприхильних вісток про понтифікат Івана XI,⁴⁸ які ширив знаний вже нам Лютпранд із Кремони, хоч про самого папу особисто не міг нічого поганого сказати.

В той час усю владу в Константинополі мав у своїх руках Роман I Лякапен, якого три сини, Христофор, Степан і Константин, були короновані на спів-імператорів, а сам імператор Константин VII був зіпханий у тінь. У 931 році патріярх Трифон був усунений, а на його місце іменований 16-

⁴³ *Leonis VI PP.*, Ep., Migne, 132; cf. *Mann*, IV, p. 188.

⁴⁴ *Duchesne*, II, p. 242.

⁴⁵ *Monumenta Graeca*..., cap. 12, ed. Hergenröther, p. 170.

⁴⁶ *Benedicti de Saracte*, c. 32; cf. *Mann*, IV, p. 192. *Luitprandi*, Antopodosis, II:48; cf. *Duchesne*, II, p. 243, — мабуть він був сином папи Сергія.

⁴⁷ *Frodoardi*, Annales, ad an. 933; cf. *Luitprandi*, III:45, 46.

⁴⁸ *Muratori*, ad an. 932.

літний син Лякапена, Теофілакт. З тих причин Роман I і Синод грецької ієрархії звернулися до папи за диспензою від малолітності для Теофілакта, бо патріарший престіл у Константинополі був 17 місяців незайнятий. Альберик II, одержавши багаті дари від імператора, переконав папу Івана XI дати таку диспензу, і папські легати на чолі з єпископом Мадальбертом висвятили на патріарший престол Теофілакта 2 лютого 933 року.⁴⁹ Молодий патріарх мало цікавився своїми вірними, а більше кінськими перегонами і мав свою власну стайню з 2,000 коней. Він також мав намір запровадити музику й танки до церковних богослужень. Ота велика пристрасть до коней стала причиною його трагічної смерті по нещасливому випадку, коли він під час ловів упав з коня, 956 року.⁵⁰

Папа Іван XI умер під кінець 935 р.,⁵¹ або спочатку 936 р.⁵²

127. Лев VII (936—939).

Римлянин, син Христофора, чернець і пресвітер при церкві св. Сикста. По обранні на папу був висвячений 3 січня 936 р. Він, будиши покірним монахом і кандидатом Альберика, залишив ведення усіх світських справ своєму покровителю.⁵³ Фродоард, що особисто відвідував Рим того року, каже, що папа мав «звернені очі до неба, не дбав про земні справи, був ученим, лагідним із людьми, та добрим проповідником», а за гостинне прийняття Фродоард написав папі панегірик.

У 936 році Гуго з Провансалії, вітчим Альберика, підступив під Рим із військом, а ігумен св. Одо довів до згоди між ними, так що Альберик одружився з Альдою, донькою Гуга з його першого подружжя.⁵⁴

Лев VII тримав жвавий зв'язок із Німеччиною, а король Генрик вибирався до Риму з паломництвом, але подорожі вмер. Його наслідником став Оттон I і з ним доля Церкви була зв'язана майже ціле десятиліття.⁵⁵ Архієпископ Майнцу Фридрих одержав від папи номінацію на Апостольського Вікарія для Німеччини, але рівночасно папа заборонив йому силоміць вихрищувати жидів.⁵⁶ Папа вмер 13 липня 939 р.

128. Степан IX (939—942).

Римлянин, кардинал-пресвітер при церкві св. Сильвестра й Мартина. Був обраний 14 липня 939 р. як кандидат Альберика,⁵⁷ тому про нього та-

⁴⁹ *Theophanes Cont.*, lib. VI, cap. 34.

⁵⁰ *Mann*, IV, p. 198; *Ostrogorsky*, History, p. 241.

⁵¹ *Duchesne*, II, p. 243.

⁵² *Jaffe*, p. 454; cf. *Langen*, op. cit., II, pp. 329 seq.

⁵³ *Leonis VII PP.*, Ep. Migne, 132, p. 1078; cf. *Frodoardi*, ad an. 936.

⁵⁴ *Mann*, IV, pp. 205 seq.

⁵⁵ *Widukindi*, *Res gestae saxonicae sive annalium libri tres*, I:40, ed. Waitz, MGH, SS, III; cf. *Continuator Regin.*, ad an. 936, MGH, SS, I.

⁵⁶ *Duchesne*, II, p. 244.

⁵⁷ *Ibidem*, loc. cit.

кож дійшли неприхильні вістки, головню в «Хроніці» Мартина з Троппав († 1278 р.), у якій повно легенд і казок,⁵⁸ як напр., про папіссу Іванну, як уже було згадано, і яких не приймають сьогодні за дійсну правду навіть протестанти.⁵⁹ Також неправдива і його вістка, що Степан IX був німець і кандидат Оттона I.⁶⁰

Папа посилав двічі своїх легатів до Франції та грозив єпископам і князям відлученням за бунт проти короля Людовика IV, але надав палліум архієпископові Гугові з Реймсу.⁶¹ За нього в Римі створилася змова проти Альберика, очолена вітчимом останнього, Гугом, але змовників викрито й покарано.⁶² Десь у тому часі вмерла Альберикова жінка, Альда, і він зачав переговори з імператором Романом Лякапенем із наміром одружитися з візантійською княжною, але стрінувся з відмовою. Візантіїці мали дуже високу думку про членів імператорської родини, тому вважали подружжя з Альбериком негідним їхньої честі.⁶³ Імператор Константин VII в своїх творах пише дуже гордо про членів імператорської родини, але каже їм титулувати папу «Нашим Отцем Духовним», і цього титулу більше нікому іншому не було вільно давати.⁶⁴ Це один із доказів пошани до папів візантійцями у половині X століття.

941 року київський князь Ігор зробив наїзд на Вітинію та поруйнував її, а візантійський воєначальник Іван Куркуас та адмірал Теофан понищили багато його кораблів т. зв. грецьким вогнем. Одначе восени 944 року князь Ігор з'явився над Дунаєм і змусив греків підписати мир та заплатити великий окуп. Це сталося за кілька місяців по тому, як Іван Куркуас відбув тріумфальний в'їзд до Константинополя з «Нерукотвореним Образом Христа», званим Мандиліон, що його відібрав від арабів по здобутті Едеси. Того року восени (16 грудня) сини Романа, Степан і Константин, вчинили бунт проти батька й заслали його на острів Проте, де він по чотирьох роках умер як чернець. Одначе 40-літний Константин VII Порфірородний, що сидів дотепер у тіні й займався тільки своїми книжками, в січні 945 року ув'язнив їх та став самодержцем, а родина Фоків та воєначальник Іван Циміскес дійшли до великого значення в державі.

Імператор Константин VII використав спір між Альбериком і Гугом та поширив візантійські впливи в Італії.

Про папу Степана IX можна сказати, що він, як і його безпосередні попередники, не мав великого впливу на хід подій у Римі ані в Італії, аж до своєї смерті в жовтні 942 року.

⁵⁸ *Martini Poloni, Chronica, MGH, SS, XXII, pp. 397 seq.*

⁵⁹ *Gregorovius, Rom, VII, p. 633.*

⁶⁰ *Mann, IV, p. 213.*

⁶¹ *Frodoardi, Historia Remensis Ecclesiae, ad an. 942, MGH, SS, XIII, p. 405 seq.*

⁶² *Ibidem, loc. cit.*

⁶³ *Ostrogorsky, pp. 258-259.*

⁶⁴ *Const. Porphyrog., De Caeremoniis Aulae Byzantinae, II:47-48.*

129. *Марін II (942—946).*

Римлянин, кардинал-пресвітер церкви Богородиці «Киріяки», обраний на папу 30 жовтня 942 р., як кандидат Альберика.⁶⁵ Папа в границях своїх обмежених можливостей старався зреформувати Церкву. Він затвердив архієпископа Фридриха в Майнцу на становищі Апостольського Вікарія для Німеччини й Франції, дарма, що цей увійшов у конфлікт з Оттоном I і пробув якийсь час ув'язнений у монастирі у Фульді. Архієпископ Авгсбургу, св. Ульрих, приходив із паломництвом до Риму,⁶⁶ а архієпископ Равенни одержав привілей на якусь посілість біля Феррари.

Марін II присвячував багато уваги внутрішньому відродженню духовенства й чернецтва, уважаючи це одинокою дорогою до відродження Церкви. Вже в тому часі був слідний вплив ченців із Клоні, що ширили реформаторські ідеї св. Ода. Папа лагодив також церкви в місті,⁶⁷ а на його монетах видно ім'я св. Петра, його власне й Альберика. Помер у квітні або травні 946 р. Дійшов до нас його образ у єпархіяльному архіві в Тіволі.

130. *Агапет II (946—955).*

Римлянин, був обраний 10 травня 946 р., як кандидат Альберика. За Агапета II авторитет і вплив папи збільшився⁶⁸, бо напр., у спорі Артавда й Гуга за Реймський престіл папа казав скликати Синод, де головував папський легат, єпископ Бомарзо, що сповняв уряд папського бібліотекаря. Такий самий Синод відбувся в Інгельгаймі (8 червня 948 р.), в приязності Отонна I,⁶⁹ і тут знову головував папський легат Марін.⁷⁰ На Синоді в Реймсі Артавд був визнаний законним архієпископом Реймсу, і це визнання було ще раз підтверджене в Трієрі, але аж по Синоді в Римі (949 р.) Гуго упокорився перед папою.

Восени 950 року король Італії Льотар був отруєний, а його місце зайняв Адальберт, син Беренгаря, і той ув'язнив Льотареву вдову Аделайду (квітень 951).⁷¹ Це використав Оттон I і вмішався в італійські справи, як згадується в Житті Матильди, його матері.⁷² Він сам оженився з Аделайдою, вдовою Льотаря та, коронувавшись на короля Італії, забажав стати цісарем і з такою пропозицією вислав до папи Агапета єпископів Майнцу й Хуру в 952 році. Однак від імени папи відповів Альберик заперечливо й Оттон вернувся до Німеччини, залишивши свого васала в Італії, а Верону й

⁶⁵ „Electus Marinus PP non audebat adtingere aliquis extra jussu Alberici principis“ cf. Mann, IV, p. 218.

⁶⁶ Gerardi, Vita Udalbuonis, c. 1, Migne, P. L., 135, pp. 1012 seq.

⁶⁷ Baronii, Annales, ad an. 943.

⁶⁸ Gregorovius, III, p. 943.

⁶⁹ Annales Hildesheimenses, ad an. 948, MGH, SS, III, pp. 56, 57.

⁷⁰ Labbe, Concilia, IX, p. 624.

⁷¹ Widukindi, Gesta, III:7.

⁷² Vita Mathildae, c. 15, Migne, P. L., 135.

Аквілею віддав під управу Генрика з Баварії.⁷³ На прохання Оттона папа надав паллію архієпископові Брунові з Колонії, що був наймолодшим братом Оттона.⁷⁴ Важливою подією понтифікату Агапета II було прийняття християнства данськими князями Гарольдом і Фроде.⁷⁵

Життя горевісного Альберика добігало до кінця. Він, передчуваючи свою близьку смерть, скликав римську аристократію до базилики св. Петра, і там перед гробом князя Апостолів домігся від них присяги, що по його смерті виберуть на папу його сина, Октавіяна, бо так він сподівався закріпити за своїм родом світську й духовну владу в Римі.⁷⁶

На другий рік (955), в грудні, вмер папа Агапет II і був похований у Лятерані між гробами Лева V і Пасхалія II.⁷⁷

131. Іван XII (955—964).

Октавіян, син Альберика, був кардиналом-дияконом при церкві Богородиці «Киріяки». Обраний аристократією Риму, що додержала обітниць, зложеної його батькові. Цей папа уживав подвійного імені; у світських справах підписувався Октавіян, а в духовних — Іван XII. Його висвята й інтронізація відбулася 16 грудня 955 р. Можна мати застереження до чистоти наміру його батька щодо вибору свого сина на папу, але пляни Божого Провидіння вивели це на вивищення Церкви. Іван XII показав себе добрим папою, а аннали Салерна розказують, що він був великий миролюбець.⁷⁸

Найважливішою подією його понтифікату було вислання легатів до Оттона I в 960 році з домаганням прибути до Риму й боронити Церкву, або зректися титулу «Римського Патриція».⁷⁹ Оттон прибув до Риму (31 січня 962) і між ним і папою була зроблена умова, яку виясляє слідуючий текст присяги Оттона: «Я, король Оттон, обіцяю тобі, папо Іване, і клянуся Отцем, і Сином, і святим Духом, на животворяще хресне дерево, на моцї святих, що як за Божою волею прийду до Риму, то вивищу Святу Римську Церкву і її Голову, скільки лише стане в мені сил, і ніколи з моєї волі або намови твое життя не буде zagrożене, ані честь, що її маєш. І без твоєї згоди не держатиму в місті Римі жадних нарад, ані видаватиму жадних розпоряджень тобі, чи римлянам. Всяка посілість св. Петра, що прийде в моє посідання, буде тобі повернена. Надаючи будь-кому королівство Італії, я доможуся від нього присяги, щоб він з усіх сил помагав тобі боронити Патримонію св. Петра».⁸⁰

По зложенні такої присяги, папа коронував Оттона, разом з Аделайдою, на римського цисаря в базиліці св. Петра (2 лютого 962 р.). Фродоард⁸¹ і

⁷³ *Widukindi*, III:9; cf. *Thietmari*, *Chronicon*, II:3.

⁷⁴ *Vita Brunonis*, c. 26.

⁷⁵ *Gesta Danorum*, IX, pp. 317 seq; cf. *Mann*, IV, p. 238.

⁷⁶ *Frodoardi*, ad an. 954; cf. *Gregorovius*, III, p. 325.

⁷⁷ *Joannis Diaconi*, *Chronicon Venetum*, Migne, P. L., 194, pp. 1551 seq.

⁷⁸ *Chronicon Salernitanum*, in R. I. S., II, p. 280.

⁷⁹ *Translatio S. Epiphanii*, c. 2, MGH, SS, IV, p. 248.

⁸⁰ *Bonizo de Sutri*, Liber, IV; MGH, Liber in Lite, vol. I, pp. 568 seq.

⁸¹ *Frodoardi*, ad an. 962.

Дітмар⁸² розказують, що на розпорядження Оттона в час коронації над його головою держали меч, що мало бути виявом його недовіря до римлян, головню до римської аристократії. Таким чином було відновлене західно-римське цісарство, що одержало назву «Римського Цісарства Німецького Народу»⁸³, а доля західного християнства опинилася в руках людини, що присягнула піднести й шанувати найвищий авторитет папи. Папа із своєї сторони визнав державний авторитет Оттона, а той відновив «Даровизну» Каролінгів грамотою, що збереглася досьгодні,⁸⁴ п. н. *Privilegium Othonis* з 13 лютого 962 р. Вона написана щирозолотими літерами на багрянному оксамиті та часто була виставлювана до публічного оглядання при гробі св. Петра. Вона гарантувала вільне керування Патримонією та вибір папів за канонами Церкви, але вимагалось, щоб кожний новий папа, ще перед своєю інтронізацією, підтверджував світську зверхність цісаря в державі.

З того часу папи поволі здобували назад утрачені права в Патримонії св. Петра. Папа видав цілий ряд привілеїв для церков у Німеччині та була створена Митрополія в Магдебургу, що одержала привілей наvertати на християнство слов'ян, а наvertенні були підчинені її юрисдикції.⁸⁵ Першим і найславнішим митрополитом Магдебургу був св. Адалберт, бувший Київський єпископ.

В Русі-Україні християнський князь Аскольд був підступно вбитий коло 882 року і невідомо, що сталося з архієпископом, присланим до Києва з Константинополя. Одно певне, що за князів Олега й Ігоря в Україні переслідування християнства не було, тому можна допустити, що воно поволі розвивалося, але не знаємо, чи по смерті першого архієпископа був до Києва післаний другий. У всякому разі, в часах папів Агапета II та Івана XII, коли в Константинополі патріяршив Теофілакт, а володів Константин VII, — на Русі християнство було, бо в час підписування договору з греками князь Ігор водив частину своєї дружини до церкви св. Іллі присягати на вірність клявулям договору. Літописець Нестор називає церкву св. Іллі в Києві «соборною церквою», тобто катедрою.⁸⁶ З самого тексту договору можна навіть виснувати, що християнство мало перевагу над поганством. Однак Нестор не згадує, чи був тоді там який єпископ, що відбирав присягу, а тільки описує розвиток подій на Україні по трагічній смерті Ігоря від деревлян та за регенства св. Ольги, а головню її подорож до Константинополя в 957 р., де вона мала розмови з імператором і патріярхом Поліевктом, що прийшов на місце Теофілакта 3 квітня 956 року. Досі дослідники допускали навіть можливість, що Ольга могла бути хрищена в Кон-

⁸² *Thietmari*, IV:32.

⁸³ *Joannis XII PP*, Ep. XII: „Nunc vero Dei operante dementia charissimus et christianissimus filius noster Otto... ad defensionem S. Dei Ecclesiae... per nos a b. Petro... susciperet coronam, summam... adiit sedem... in imperatorem cum b. Petri benedictione unxitus“.

⁸⁴ *Sickel*, VH, E, von, *Das Privilegium Otto's I für die römische Kirche*, Innsbruck, 1883.

⁸⁵ *Annalista Saxo*, *Chronicon*, ed. G. Waitz, MGH, SS, VI, pp. 542 seq.

⁸⁶ *Нагаєвський І.*, *Рівноапостольна св. Ольга*, 1955, стор. 11.

стантинополі, але імператор у своїх творах цього не згадує. Також і на основі інших фактів сьогодні приймається, що вона вже була хрищена в Києві в 954—955 р. Є підстави думати, що між іншими справами не останнє місце занимало усамостійнення Української Церкви на взір Болгарії, але видно⁸⁷ це не було задовільно розв'язане, бо княгиня Ольга по своєму повороті з Константинополя вислала до короля Оттона I своїх послів із проханням прислати до Києва єпископа. Про те згадують аннали з Гільденгайму⁸⁸ і Продовжувач Регіона.⁸⁹

Як уже знаємо, Оттон I ще не був тоді цісарем і не був у близьких взаєминах із папою Іваном XII, бо це сталося аж 962 року. Але він, знаючи про мандат архієпископа Бремену-Гамбурга, Апостольського Вікарія, просив його вислати єпископа до Києва. Вибір упав на ченця Лібутія з монастиря св. Альбана в Майнцу, але він умер ще заки виїхав до Києва. Тоді архієпископ Майнцу, Вільгельм, висвятив ченця Адалберта з монастиря св. Максиміана і той рядив Українською Церквою в 961—962 р., але по смерті св. Ольги вернувся до Німеччини, і зайняв місце митрополита в Магдебургу, як уже згадано.⁹⁰

Що було причиною цього, — невідомо. Згадується про поганську реакцію Святослава Завойовника, що перебрав у тому році володіння від св. Ольги, своєї матері; могло це бути незнання слов'янських обичаїв і звичаїв, мови Києва, та слов'янського обряду, що вже там закоренився, як кілька років пізніше згадував папа Іван XIII у листі до чеського короля. Могла це бути також зміна в Константинополі по смерті Константина VII (9 вересня 959), де рядив його нездібний син Роман II (959—963), що, будучи одружений із маломоральною Теофано, яка походила з плебейського роду, віддав ведення всіх державних справ євнухові Йосипові Брігнасові. Можливо, що від нього княгиня Ольга сподівалася виторгувати більше, бо безсумнівно, зв'язок із Візантією їй більше промовляв до серця, ніж із «якимись там франками», а Оттон I коронувався на цісаря аж у лютому 962 року.

І коли він покинув Італію, папа Іван XII, з якихось причин, змінив свою політичну концепцію та увійшов у ближчі взаємини із згаданим Адалбертом, а в Римі знову настав непорядок. На другий рік Оттон I знову з'явився в Італії, а папа замкнувся твердині Тіволі з Адалбертом. В час його неприсутности Оттон I скликав Синод у базиліці св. Петра 6 листопада 963, на якому головував Лютпранд із Кремони. І хоч папа загрозив римлянам інтердиктом (забороною виконувати церковні відправи), якби хто з духовних наважився прийняти вибір на антипапу, протонотар Оттона, Лев,

⁸⁷ Там же, стор. 22-24; пор. той же: Кирило..., стор. 165-166.

⁸⁸ *Annales Hild.*, MGH, SS, III, p. 60. „Venerunt legati Rusciae gentis ad regem Ottonem, et deprecati sunt eum, ut aliquem suorum episcoporum transmitteret, qui eis ostenderet viam veritatis; et professi sunt se velle recedere a paganico ritu, et accipere religionem christianitatis. Et ille consensit deprecationi eorum, et transmisit Adalbertum episcopum fide catholicum; ibique per omnia mentiti sunt, sicut postea eventus rei probavit“.

⁸⁹ *Cont. Reginon.*, ad an. 959, MGH, SS, I, p. 64.

⁹⁰ *Thiethmari*, ad an. 955, ed. Jedlicki, p. 73.

німець, став антипапою і був висвячений 6 грудня 963 р.⁹¹ Цим Оттон поставив проти себе цілу Італію, що збунтувалася, й антипапа Лев мусів утікати, а папа на Синоді (26 лютого 964) відлучив його та уневажнив усі його розпорядження. Папа Іван XII умер 14 травня 964 р.

132. Лев VIII (964—965).

По смерті Івана XII римляни обрали кардинала Венедикта і як про те дізнався Оттон I, він знову з'явився в Римі, схопив папу та на суді хотів «здеградувати» його до сану диякона, але Венедикт відмовився від папського престолу, а тому Лева VIII можна вважати законним наслідником Венедикта від липня 964 аж до його смерті в березні 965 р.

Йому приписувано надання цісарям права іменувати папів і єпископів, але документи, на які покликувалися в час затяжного спору про інвеституру, були фальсифікатами.⁹² Лев VIII умер 1 березня 965 р.⁹³

133. Венедикт V (964—966).

Римлянин, син Івана з околиці Маркелла; був кардиналом і папським нотарем, а через свою вченість одержав прозвисько «Грамати́ка».⁹⁴ Як згадано, Оттон його усунув і вимусив від римлян присягу, що вони визнають Лева VIII,⁹⁵ а виїжджаючи до Німеччини забрав із собою Венедикта V та замкнув його в монастирі на території архієпископа Бремену, Адальберта.⁹⁶ Анналіст Дітмар згадує його теплими словами.⁹⁷ Венедикт умер у монастирі на засланні 4 липня 966, а згодом, на розпорядження Оттона III, його тілні останки були перевезені до Риму.

134. Іван XIII (965—972).

Як умер Лев VIII, римляни вислали до Оттона своїх послів, єпископа Маріна з Сутрі й протонотаря Азза, з проханням вернути Венедикта V,⁹⁸

⁹¹ Mann, IV, pp. 277-78; cf. Hefele, IV, pp. 613 seq.

⁹² Duchesne, II, p. 250; Idem, *The Beginning of the Temporal Sovereignty of the Popes*, London, 1908, pp. 222 seq; cf. Artaud, op. cit., I, p. 254.

⁹³ Jaffe, I, p. 469; Hefele, IV, pp. 620-626; cf. Mann, IV, p. 281.

⁹⁴ Frodoardi, ad an. 965.

⁹⁵ Contin. Reginon., ad an. 964, 965. cf. Mag. Adami, *Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum*, MGH, VII, II:10.

⁹⁶ Annales Hilden., ad an. 963.

⁹⁷ Thietmari, p. 87: „Romanorum prepotens imperator augustus valentior sibi in Christo dominum apostolicum, nomine Benedictum quem nullus absque Deo iudicare potuit, iniuste, ut spero, accusatum, deponi consensit et, quod utinam non fecisset, exilio ad Hammaburg religari praecepit, ut post eucidas iudicabo“.

⁹⁸ Adami Bremensis, Gesta, II:10: „Cum iam Romanis poscentibus ad Caesare restitui deberet, apud Hammaburg in pace quievit (Benedictus V)“.

але Оттон знову вислав Лютпранда з Кремони до Риму й цей порадив обрати на папу єпископа Івана з Нарні. Це й сталося, і той був інтронізований 1 жовтня 965 р. Сам він був вихований у Лятеранській школі та працював у папській канцелярії, а від 961 р. виконував чинність папського бібліотекаря.

Іван XIII був сином Івана й Теодори⁹⁹ і внуком згаданого Теофілакта, з якого родини вийшов згодом Іван Крещент.¹⁰⁰ Римська аристократія не любила не лише самого Оттона, але й членів родини Теофілакта, тому папа Іван XIII зразу мусів присмиряти своїх опонентів. Проти нього була створена змова і в грудні папу схоплено й ув'язнено в твердині св. Ангела, а звідти переведено в одну з твердинь у Кампанії під опіку графа Радфреда. Папі пощастило втекти до Капуї й по році вигнання, як римляни довідалися про похід Оттона на Рим, запросили папу до міста (осінь 966 р.), але Оттон покарав змовників шибеницею й вигнанням.

В квітні 967 р. на Синоді в Равенні Оттон I віддав те місто під уряд папи,¹⁰¹ а папа ще раз затвердив митрополічі права Магдебургу та запросив цесаря до Риму для коронації його сина Оттона II. Одночасно вони запланували переговори з Константинополем у справі подружжя молодого Оттона з княжною Теофано, донькою Романа II, та пасербицею імператора Никифора Фоки (963—969), що мала б одержати в посагові південну Італію. В тій справі папа Іван XIII писав до Никифора, але в своєму листі назвав Оттона «імператором римлян», а Никифора «імператором греків», з чого останній не був задоволений. Він заявив послові Лютпрандові з Кремони, що «заки варварський імператор» зачне говорити про подружжя з «порфірородною», хай найперше віддасть «базилевсові» Равенну й Рим.¹⁰² Дісталось тоді й папі за його «імператора греків». Никифор казав патріархові утворити окрему Митрополію в Отранто та викоренити дорешти латинський обряд з Апулії й Калабрії.¹⁰³ Така була відповідь греків.

Тоді Оттон рушив походом на візантійські посілості та порадив папі створити Митрополію в Беневенто.¹⁰⁴ Тим часом у Константинополі змовники замордували Никифора (10 грудня 969), в чому була замішана його жінка Теофано, матір молодого князю, — а здібний полководець, Іван Циміскес, що проголосив себе імператором (969—976), відбувши накладену на нього патріархом Поліевктом покуту, був ним коронований та оженився з Теодотою, донькою Константина VII. Щойно в квітні 972 р. 16-літня Теофано, не донька Романа II, але інша, своячка Циміскеса, була вислана до Італії. Сам папа повінчав її з Оттоном II у базиліці св. Петра.¹⁰⁵ По смерті батька, Оттон II перебрав владу в імперії (973—983), а справи в південній Італії залишилися незмінні.

⁹⁹ *Duchesne*, II, pp. 252-54.

¹⁰⁰ *Mann*, IV, p. 285.

¹⁰¹ *Cont. Reginon.*, ad an. 967.

¹⁰² *Luitprandi*, De Legatione Constantinopolitana, MGH, SS, III, pp. 347-863.

¹⁰³ *Ibidem*, c. 62.

¹⁰⁴ *Muratori*, ad an. 969; cf. *Ostrogorsky*, p. 260.

¹⁰⁵ *Widukindi*, Gesta, III:73; cf. *Annales Hild.*, ad an. 972.

Візантія була занадто зайнята великою загрозою зі сторони Київського князя Святослава Завойовника, який зайняв Болгарію і грозив зайняттям Константинополя. В 971 році Іван Циміскес рушив походом на Болгарію з могутньою армією, що йшла сушею й від сторони моря. Він зайняв болгарську столицю Преслав і обляг Доростол, де замкнувся Святослав. По довгій облозі Святослав був змушений підписати мир. У поворотній дорозі до Києва печеніги напали на Святослава біля Дніпрових порогів, і там він поляг у рукопашній боротьбі, не здійснивши мрії свого життя.¹⁰⁶ Циміскес забрав болгарського князя Бориса як закладника до Константинополя, а Болгарський патріархат скасував.

Це сходиться хронологічно з іншою подією: чеський аналіст Косма з Праги, описуючи заснування єпископства в Празі, згадує буллу папи Івана XIII до князя Болеслава II, в якій папа домагається підшукати кандидата на єпископа, який знав би латинську мову і «не належав до руської чи болгарської секти». Ця записка інтернаціональна, бо говорить про існування християнства в Русі-Україні у слов'янському обряді, що розвивалося там ще в часах до св. Володимира. Нехіть папи Івана XIII до віднови слов'янського обряду в Чехії, мабуть, мала тісний зв'язок із намаганням греків згеленізувати цілу південну Італію. Першим єпископом Праги став монах Дітмар із Саксонії, що знав досконало слов'янську мову. Тому, що його висвятив архієпископ Майнцу, Прага довгий час належала до тієї Митрополії.¹⁰⁷

Папа утворив також єпископство в Познані, але вилучив його з-під юрисдикції Магдебургу, не зважаючи на протести Оттона, та німецької ієрархії. Папа вмер 6 вересня 972 р., а на його гробі збереглася епітафія, де говориться, що там спочивають кості папи Івана, де сам Пастир бажав їх зложити по своїй смерті. Милістю Божою і заслугами св. Павла, звільнений з оков смерті, пішов до неба радуватися щастям святих. А ти, що побожно читаєш цей напис, моли Христа, що своєю кров'ю відкупив світ, і подається, що він управляв Церквою сім років.¹⁰⁸

135. Венедикт VI (972—974).

Римлянин, син Гільдебранда; кардинал-диякон при церкві св. Теодора на Палаїніні. Обраний зараз по смерті Івана XIII, а висвятіні урочистості відбулися аж 19 січня 973 р. через очікування на відповідь цісаря.¹⁰⁹

У час його понтифікату єпископ Пілігрим, що трудився місійною працею між мадярами, писав до нього в справі відновлення Митрополії в Лорх.¹¹⁰

¹⁰⁶ Dölger F., Die Chronologie des grossen Feldzuges des Kaisers Johannes Tsymiskes gegen die Russen, Byz. 32 (1932), pp. 27 seq.

¹⁰⁷ Cosmae Pragensis, Chronicon, I:22; MGH, SS, II, (1923); cf. Annalista Saxo, ad an. 967; Bielowski, MPH, III, p. 405.

¹⁰⁸ Duchesne, II, p. 254.

¹⁰⁹ Ibidem, loc. cit.

¹¹⁰ Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae, Ep. 33, 1907.

натякаючи на еретиків у тих сторонах та просячи докладніших вказівок. Тут, здається, не йшлося про еретиків, але про християн слов'янського обряду, що колись належали до Митрополії св. Методія. Відповідь папи Венедикта VI (або Венедикта VII) без дати й підпису вважається фалсифікатом.¹¹¹

В Німеччині проти 18-літнього Оттона II виступив князь Генрик із Баварії, і це замішання використав у Римі Іван Крецент, з родини Теофілакта, та висунув антипапу диякона Боніфата-Франка, замкнувши папу Венедикта VI в твердині св. Ангела. Посол Оттонів, граф Сікко, зажадав звільнення папи, але папа вмер несподівано в тюрмі з трагічних причин, мабуть, у наслідок тортур.¹¹² Сам Крецент, спричинник усього, постригся в ченці в монастирі св. Олексія на Авентині і там умер, покутуючи за свій вчинок.

Тут помітно, що в деяких пам'ятках по цьому папі йде папа Домн II, але цю справу вияснюється тим, що сучасники звали його наслідника «Домінус де Сутрі», а пізніше переписчики пропустили слова «де Сутрі», залишивши «Домінус-Домнус». Такого папи не було в тому часі і ніде не знайдено його гробу.¹¹³

136. Венедикт VII (974—983).

Римлянин, син Давида, був єпископом у Сутрі і з цього посту був обраний римлянами й піддержаний цісарським послом, та інтронізований у жовтні 974 р.¹¹⁴ І цим разом антипапа Боніфат-Франко вдерся до Риму зі своїми людьми й при цій нагоді захопив державний скарб у свої руки та втік із ним до Константинополя, за що був відлучений на Синоді в Римі на початку 975 року.¹¹⁵

Оттон II восени 980 року прибув до Італії зі своєю матір'ю Аделайдою, жінкою Теофано та сином Оттоном III. Під час його перебування в Римі, відбувся Синод у Лятерані (981 р.), що заборонив наділювання духовних посад дорогою симонії (за плату), а коли б єпископ відмовився висвятити вбогого кандидата, то той мав право звертатися до папи.

Оттон II рушив у похід до південної Італії, з наміром підкорити греків, а звідти вибрався на північ, бо задумував також присмирити Венецію. У Вероні відбувся Соєм (983 р.), на якому його чотирилітній син, Оттон III, був визнаний його наслідником. Небаром потім, 10 липня 983 р., умер несподівано папа Венедикт VII,¹¹⁶ а Оттон іменував його наслідника, але сам

¹¹¹ *Benedicti VII PP*, Ep. I, in Migne, P. L., 137.

¹¹² *Chronicon*, in Muratori, IX, „Benedictus VI strangulatus fuit nocte natalis a Cynthio Stephani“; cf. Mann, IV, p. 311.

¹¹³ *Duchesne*, II, pp. XVIII, 256.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 257.

¹¹⁵ Gerberti Ep. in Mann, IV, p. 318; cf. *Hefele*, IV, pp. 633 seq.

¹¹⁶ *Duchesne*, II, pp. 258 seq.

Оттон захворів на дезинтерію, що шаліла тоді в Римі, і в силі віку вмер несподівано (7 грудня 983), залишивши молоду вдову та малого сина, Оттона III.¹¹⁷

137. Іван XIV (983—984).

Петро Канепанова (подекуди Каневанова) був єпископом Павії, а від 978 р. сповняв чинність цісарського канцлера і був довіреним мужем Оттона II, та їздив з його доручення по різних справах до Риму. Він був обраний під кінець 983 р. і при інтронізації прийняв ім'я Івана XIV.

Оттон II умер в палаті біля базилики св. Петра¹¹⁸, розділивши перед смертю все своє особисте майно на чотири часті: церквам, убогим, своїй сестрі Матильді, що була ігуменею в Кведлінбургу, та своєму військові. Він умер, висповідавшись перед папою Іваном XIV, і був похований у базиліці св. Петра біля ораторії Пр. Богородиці й ще сьогодні в старовинному склепі від східної сторони є саркофаг із його мощами.

Залишився цікавий лист папи до архієпископа Сіпонту й Беневенту, з нагоди надання йому палліюма, в якому папа писав: «Пастирі готові провадити свою череду в день і в ночі й зносити спеку й холод, та ніколи не переставати їй доглядати й пильнувати, щоб розбіглася або хижі звірі їй не розхапали; і ми, Пастирі людей, як не будемо пильнувати своєї череди з любов'ю і страхом, то глядім, щоб наше занедбання не осудив колись Найвищий Пастир. І що вища наша почесь, то нижча буде наше місце по смерті... Хай же твоє життя буде законом для вірних, бо їх поступ залежить від твого прикладу, щоб по скінченні твоїх днів ти міг спокійно сказати: моє серце не загоріло добробутом, ані не змало невдачами. Хай добро чинить тебе покірним, а лихо знайде терплячим».¹¹⁹

Так папа Іван XIV розумів свій найвищий пост у Церкві й такого вимагав від підлеглих собі єпископів. Може й це високе розуміння свого посту стало причиною його особистої трагедії й смерті. Смерть його покровителя й особистого приятеля, Оттона II, викликала заворушення в Римі, знову очолене згаданим Боніфатом-Франком, що скоро приїхав із Константинополя до Риму. Провізантійська партія аристократів ув'язнила папу в квітні 984 р. в твердині св. Ангела, де він умер 20 серпня того ж року.¹²⁰

Тепер знову заявив свої претенсії Боніфат VII (Франко), але й він у липні 985 р. згинув з рук своїх колишніх прихильників. В модерних часах його вважається узурпатором, але по смерті Івана XIV він був у Римі визнаваний, бодай своїми прихильниками, між якими було чимало духов-

¹¹⁷ Vita S. Adalberti Pragensis, cap. 8, in Migne, P. L., v. 137.

¹¹⁸ Thiethmari, III:5.

¹¹⁹ Joannis XIV PP, Ep. in Migne, P. L., v. 137, p. 357.

¹²⁰ Gerberti Ep. nr. XL (Nov. 984); cf. Historia Farfensis, MGH, SS, XI, p. 573: „Ibique infirmitatem et famis inopiam per III menses acriter sustinuit ac mortuus est et, ut feritur, occisus“; cf. Duchesne, II, p. 259.

них,¹²¹ вищих і нижчих. Він рядив Церквою від вересня 984 до липня 985 р. і в тому часі в місті панував нелад і терор, серед якого він згинув трагічно.¹²²

138. Іван XV (985—996).

Римлянин, син пресвітера Лева; сповняв чинність кардинала-пресвітера при церкві св. Віталія, і на цьому пості був обраний у серпні на папу, але самим духовенством без впливу аристократії й світської влади. За нього до великого значення в Римі дійшов Іван Крешент, званий Нументаном, що прийняв титул Патриція та зачав безмілосердно гнобити Церкву й папу.¹²³

В час його понтифікату настав затяжний спір за престіл у Реймсі, де король Гвідон Капет усунув єпископа Арнульфа, що був небожем льотарингського князя Карла, і хоч папа післав йому в 988 році паллію. По його усуненні князь Карло рушив походом на Реймс та здобув його, а Арнульф прилучився до нього. Тепер Гвідон зажадав від папи підтвердження усунення з єпископства Арнульфа,¹²⁴ а прогнавши Карла з Реймсу, скликав туди Синод у квітні 991 р. і на ньому усунення Арнульфа було підтверджене, а на його наслідника був обраний Герберт (згодом папа Силвестер II). Арнульф поскаржився до папи Івана XV, що закликав обидві сторони прибути до Риму, або розглянути ще раз справу на ширшому Синоді.¹²⁵ Папа вислав на Синод легата Лева, що був ігуменом у монастирі св. Боніфата. Синод відбувся в Мусоні (червень 995 р.) та оправдав Арнульфа, а Герберт був змушений звільнити його престіл. Цю постанову затвердив інший Синод у Реймсі (жовтень 996 р.) і по ньому Герберт виїхав до Магдебургу та став найближчим дорадником Оттона III, який іменував його архієпископом Равенни (998 р.), порозумівшись попереду з папою Іваном XV.

Теофано, що була регенткою держави від імени малолітнього сина, на візвання папи при кінці 989 р. відбула похід до Італії, зайняла ціле Римське князівство й місто Рим¹²⁶ та підкорила тиранську партію Крешента. Саме тоді прийшов до Риму св. Войтіх-Адальберт, єпископ Праги (від 983 р.), що покинув своє стадо,¹²⁷ бо, як говориться в його Житті, його вірні жили в полігамії, пресвітери були жонаті, а жида купували забагато невільників.¹²⁸ Він просив у папи дозволу постригтися в ченці й такий дозвіл одер-

¹²¹ *Gregorovius*, *Rom*, III, pp. 363, 369, 381-83, 398.

¹²² *Duchesne*, II, p. 257: „In tanto eum hodie habuerunt sui ut post mortem ejus cederent eum et lanceis vulnerarent atque per pedes traherunt...“; cf. *Annales Einsiedlenses*, MGH, SS, III, p. 143: „Post quem Bonifacius sedem sanctam injuste usurpavit, eodemque anno vitam interemptus finivit“. cf. *Jaffe*, I, p. 66; cf. *Hefele*, IV, pp. 632 seq.

¹²³ *Bonizo e Sutri*, *Lib. decret.*, VI, ed. Mai, *Nova Taptr. Bibl.*, III, p. 45.

¹²⁴ *Mann*, IV, p. 253.

¹²⁵ *Labbe*, IX, p. 743.

¹²⁶ *Annales Hildenh.*, ad an. 989. MGH, III, p. 68.

¹²⁷ *Vita S. Adalberti Prag.*, cap. I, in MGH, SS, IV.

¹²⁸ *Ibidem*, cap. 12.

жав,¹²⁹ а Теофано дала йому гроші на подорож до Святої Землі. Їдучи туди, він зайшов на Монте Кассіно, а звідти до грецького монастиря, де жив св. Ніль, який завернув його до Риму і тут св. Войтіх вступив до монастиря.¹³⁰ Тим часом, князь Болеслав просив папу завернути св. Войтіха до Праги, що й сталося 989 р., але в 995 р. його бачимо знову в Римі. І, коли він цим разом вернувся до Праги, його там уже не прийняли. Папа іменував св. Войтіха архієпископом Гнезна і він, проповідуючи Слово Боже поганам над Балтикою, згинув мученичою смертю в 997 році.

Ми подали докладнішу відомість про нього, бо залишалася записка в одному манускрипті, Житія св. Кирила і Методія з XIV ст., де кажеться, що «Войтіх отверже роускую грамоту».¹³¹ Можна здогадуватися, що непорозуміння св. Войтіха в Празі мало тісний зв'язок із його намаганням усунути слов'янський обряд із Чехії. Така можливість стає більше правдоподібною, як візьмемо на увагу факт, що саме в тих часах польський князь Болеслав Хоробрий узявся також за викорінювання того самого обряду. Сьогодні не підлягає вже сумніву, що за Болеслава Хороброго й також по ньому в Польщі існувала подвійна ієрархія: стара слов'янська, та нова латинська.¹³²

Регентка Теофано вмерла в 991 р., а в Римі партія Крещента знову захопила всю владу в свої руки, так що папа Іван XV мусів утікати до маркіза Тосканії, Гуга, в 995 році і звідти вислав до Оттона III легатів із домаганням звільнити Рим від тиранії Крещентів,¹³³ але Крещенти запросили папу до міста ще заки Оттон прибув до Італії (996 р.).¹³⁴

За папи Івана XV в Лятерані відбулася офіційна канонізація св. Ульріха, єпископа Авсбургу (973), і про те папа повідомив вірних окремою енциклікою.¹³⁵ Також із тих часів походить один важливий документ, т. зв. «Дагоме Юдекс», що стверджує перебрання польського князівства Мешка I під опіку св. Петра. Він був опублікований під кінець XI ст. в збірці канонів кардинала Деусдедита.¹³⁶ Документ цікавий для нас тим, що докладно визначає кордони польського князівства наприкінці X ст., і за ним границі Київської Русі-України сягали аж до самого Кракова.¹³⁷

¹²⁹ Ibidem, cap. 13.

¹³⁰ Joannis XV PP., Ep. III (Feb. 993).

¹³¹ Bielowski, MPH, I, p. 90; пор. Нагаєвський, Кирило, стор. 121, 166.

¹³² Bielowski, I, p. 509; пор. Нагаєвський, Ізяслав, Йорктон, 1958.

¹³³ Annales Quedlinburgenses, MGH, III, p. 74.

¹³⁴ Annales Altheimenses, (Majores), ad an. 996.

¹³⁵ Vita S. Adalberti, cap. 16.

¹³⁶ Deusdediti Presbyteri Cardinalis, Collectio Canonum, Venetiae, 1869; cf. Die Kanone-versammlung des Kardinals Deusdedit, Paderborn, 1905, ed. Wolf von Glanvell, p. 359: „Item in alio tomo fub Joanne XV papa Dagome iudex et Ote senatrix et filii eorum Misica et Lambertus, nescio cuius gentis homines, puto autem Sardos fuisse, quoniam ipsi a IV iudicibus reguntur, leguntur b. Petro contulisse unam civitatem in integro quae vocatur Schinesne, cum omnibus suis pertinentiis infra hos affines, sicuti incipit a primo latere longum mare, fine Bruzze usque in locum qui dicitur Russe extendente usque in Craccoa et ab ipsa Craccoa usque ad flumen Oddere in locum, qui dicitur Alemure usque in terram Milze, et a fine Milze recte intra Oddere, et exinde ducente iuxta flumen Oddera usque in praedictam civitatem Schinesne“.

¹³⁷ Bielowski, MPH, I, p. 148; cf. Dvornik, F., The Making of Central and Eastern Europe, p. 318.

На тлі представлених подій в Європі краще можна зрозуміти вагу великого історичного діла, що його доконав Рівноапостольний св. Володимир у 988—89 роках: проголошення християнства державною вірою Руси-України.

Це сталося на четвертому році понтифікату Івана XV і на дванадцятому році патріяршества Миколи II Хризоберга в Константинополі. В Німеччині рядила грекиня Теофано, а імператором у Візантії був Василь II, званий Болгаро-вбивником (976—1025 р.), що підніс значення імперії на небувалу висоту, так що його володіння порівнюють дослідники до часів Юстиніана I.

По смерті Івана Циміскеса (10 січня 976 р.), офіційно управа держави перейшла на синів імператора Романа II, Константина VIII і Василя II. Однак щойно по перемозі над Бардасом Фокою в 985 році Василь II став самодержцем. Першою важливою подією його володіння був його похід проти Болгар у 986 році, бо цар Самуїл (Самійло) зреорганізував занепалу державу, створивши її центр у Переспі, згодом переніс його до Охриди, і там відновив патріярхат, скасований Іваном Циміскесом. Цей похід був невдалий для Василя II, і цю обставину використала візантійська аристократія, а усунений Бардас Фокас збунтувався й проголосив себе імператором (15 серпня 987 р.). Він, зібравши сильну армію, рушив із Малої Азії на Константинопіль (988 р.) з метою здетронізувати Василя II, що опинився в дуже критичному положенні. На весні того року Василь II звернувся з проханням до Київського князя, Володимира Великого, дати йому поміч. Володимир Великий вислав йому 6 000 своєї дружини і Бардас Фокас був побитий у битвах під Хризолісом та Абидосом, і вмер на удар серця. В нагороду за поміч Василь II обіцяв Володимирові дати свою «порфірородну» сестру Анну за жінку, але як він прийме хрещення. Це вперше на протязі довгої історії Візантійської імперії «порфірородна» княжна мала вийти заміж за «варварського володаря», а тому Василь II по своїх звичаях відмовився це зробити. Тепер Володимир постановив силою здобути своє право. Він, перш за все, вчинив наїзд на грецькі провінції в Криму та здобув кріпость Херсонес (літо 989 р.), і це переконало Василя II. Він вислав Анну з митрополитом Теофілактом із Себастії, а Володимир охрестився і тоді відбувся їхній шлюб.¹³⁸

З досі сказаного видно, що діяльність папи Івана XV включала народи слов'янської раси. Безсумнівно, до нього мусіла дійти вістка про заходи св. Володимира охрестити себе й своїх ще нехрещених піданих. У Римі ще пам'ятали про висвячення двох єпископів латинського обряду для Києва в часи св. Ольги, тому не могли дивитися байдуже на заходи її унука. І коли він рушив походом проти греків у 988 році і влітку 989 р. зайняв Херсонес, то, як оповідає Ніконівський Літопис, «придоша послы із Рима от папи і мощі принесоша», а під 991 роком цей літопис каже: «Того же літа придоша ко Володимеру послы із Рима отъ папи съ любовію і честію»¹³⁹. Не ви-

¹³⁸ Honigmann, E., Studien in Slavic Church History, B, 17 (1944-45), pp. 128 seq; cf. Ostrogorsky, p. 270.

¹³⁹ Нік. Літ., ПСРЛ, IX, стор. 57, 64; пор. Степенная Книга царскаго родословія, ПСРЛ, XXI, стор. 103, 127.

ключене, що папські легати були вислані в порозумінні з регенткою Теофано, бо саме в 989 р. вона відбувала свій військовий похід до Італії для присмирення партії Крещента. І щойно по її смерті 991 р. регентство перейшло в руки бабуні Оттона III, Аделайди, аж доки він не дійшов до повноліття.

Цікаво, що Повість Временних Літ під 994 роком має записку, що саме тоді вернули Володимирові послы з Риму до Києва.¹⁴⁰ Зовсім можливо, що цей пожвавлений рух між Києвом і Римом був наслідком старання св. Володимира оснувати в Києві патріархат, навзір відновленого патріархату в Охриді болгарським царем Самуїлом у 987 році. Така думка підтверджується обставиною, що св. Володимир не прийняв до Києва митрополита Теофілакта з Себастії, що прибув туди разом з Анною, а українські пам'ятки навіть про нього не згадують, а радше про Анастаса (Настаса), архієпископа Херсонесу, якого Володимир привіз із собою до Києва, та поставив у своїй Десятинній церкві, що стала його катедрою. Ніконівський Список під 992 роком подає таку вістку: «Того же літа поставилъ Леонтъ митрополитъ Киевский и всея Руси Чернигову епископа Неофита, а въ Ростовъ постави епископа Феодора, а въ Володимерь (Волинський — І. Н.) Стефана, а въ Белград Никиту...»

З цієї записки виходить, що в Києві вже був тоді митрополит Леонтій і що творення українських єпархій-суфраганів припадає на 991/992 роки. Тут треба би ще додати Перемиську єпархію, якої території належали колись до Великоморавської митрополії св. Методія й, дуже імовірно, вона могла бути заснована ще за його життя. На жаль, на це не маємо позитивних доказів в джерелах.

Можна думати, що митрополит Леонтій був греком, присланим до Києва проти волі св. Володимира й тому не був ним радо бачений, бо князь не лише що віддав Десятинну церкву під опіку Анастасія з Корсуня, але й нав'язав стосунки з Римом, як уже згадано. Як довго владичив митрополит Леонтій в Києві, — невідомо.

Інша записка Ніконівського Списку під 1008 роком каже: «Митрополит Иоан постави церковь камену въ Киеве святыхъ апостоль Петра и Павла. И въ Переяславли постави церковь камену Воздвиженъе честного хреста». Чи митрополит Іван був також греком, чи болгарином, літопис не згадує. Також невідомо, чи це той самий митрополит Іван, про якого згадують наші пам'ятники по 1018 р. В усякому разі, є історичним фактом, що св. Володимир Великий проголосивши християнську релігію вірою Української Держави, подбав про заснування Митрополії в Києві і старався вивести для свого Первоієрарха патріярші права, хоч Константинопіль не пішов йому в усьому на руку.

З переговорів Києва із Римом аж до смерті папи Івана (квітень 996 р.)¹⁴¹ нічого не вийшло. Треба сумніватися, чи Рим Крещента, що гнобив Церкву й папу, зробив додатне враження на Володимирових послів. Сильна тоді

¹⁴⁰ Пов. Врем. Літ, до року 994, вид. Лихачев, II, стор. 348.

¹⁴¹ Vita S. Adalberti, cap. 21; Amalricus Augerius, Mrtatori, R. I. S., SS, III, p. 2.

Візантія Василя II, Володимирового шурина, тягнула його до себе більше. Що Візантія розуміла вагу моменту, вказує факт, що серед почту княгині Анни був ще й митрополит Ефесу та єпарх Антіохії, які здається, передали Володимирові корону та королівські відзнаки, про що згадаємо на іншому місці.

139. Григор V (996—999).

Ще до смерті Івана XV, Оттон III побував в Італії¹⁴² і Свято Пасхи відбув у Павії, а в Равенні прибули до нього посланці з Риму від Сенату, що запрошували його прибути до міста та іменувати кандидата на нового папу. Він іменував 25-літнього Гуга-Бруна, сина князя Каринтії та внука Оттона I. Його вибір був доконаний у Римі, там його висвячено й інтронізовано (3 травня) як папу Григора V.¹⁴³

21 травня 996 р. папа коронував 15-літнього Оттона III на цесаря, і той узяв участь в Синоді (25 травня), де Арнульф іще раз був затверджений на престолі в Реймсі,¹⁴⁴ а сам папа Григор V висвятив єпископа Герлуїна для Камбраї, бо через Реймський спір це єпископство було незайняте.¹⁴⁵ На цьому Синоді був також осуджений Крещент, але на прохання папи Оттон випустив його на свободу й сам вернувся до Німеччини.¹⁴⁶ Однак навесні 997 року Крещент знову викликав у Римі заворушення проти папи, і останній мусів утікати до Павії, де на Синоді Крещент був ще раз відлучений, а кожний духовний, що дав би себе обрати на антипапу був поперед анатемований. На Синоді було ще раз оправдано архієпископа Арнульфа та осуджено французького короля Роберта II за те, що він вступив у незаконне подружжя з Бертою, яку мусів відпустити.¹⁴⁷ Пригадаємо, що по цьому Синоді архієпископ Герберт, протикандидат Арнульфа, виїхав на стало до свого учня Оттона III, але вже на другий рік папа Григор V іменував його архієпископом Равенни, що була другим престолом по Римові в цілій Італії.¹⁴⁸

Тим часом Крещент таки довів до вибору єпископа П'яченци, Івана Філягата, грека, довіреного дорадника Теофано і хресного батька Оттона III, що був його послом до Константинополя для переговорів у справі подруж-

¹⁴² *Thietmari*, lib. IV, cap. 18 (ed. Jedlicki), pp. 179-81: „Rex autem natale Domini in Colonia fuit et pacificatis omnibus in his regionibus ad Italiam diu desideratus perrexit: et urbe Pavia paschale peregrit festum. Dehinc Romam veniens gloriose nepotem suum Brunonem, Ottonis filium ducis, in loco Joannis papae nuper defuncti cum omnium laude praesertim statuit; in accessione Christi que tunc duodecimo Kalendas Junii anno etatis sue quinto decimo regni autem tertiodecimo indictione octava ad eodem unctionem imperialem percepit et advocatus ecclesiae sancti Petri efficitur“.

¹⁴³ *Ibidem*, loc. cit.

¹⁴⁴ *Mann*, IV, p. 394; cf. *Hefele*, IV, pp. 648 seq.

¹⁴⁵ *Gregorii V PP*, Ep. II, MGH, SS, VII.

¹⁴⁶ *Annales Hildenb.*, ad an. 996.

¹⁴⁷ *Annales Quedlinburgenses*, ad an. 997. MGH, III, pp. 74 seq.

¹⁴⁸ *Mann*, IV, pp. 408-409.

жа з грецькою княжною.¹⁴⁹ Він прийняв ім'я Івана XVI. Григор V і цісар посилали до Риму своїх послів із пересторогою, але Крещент їх ув'язнив.¹⁵⁰ Не помагали умовляння св. Ніла, також грека, що жив тоді в Римі. Наприкінці 997 року Оттон рушив на Рим.¹⁵¹ Крещент замкнувся в твердині (фортеці) св. Ангела, а Іван XVI в іншій твердині поза містом.¹⁵² Перелякани римляни скопили Івана XVI, відрізали йому носа й вуха, вирвали язика та повиколювали очі, і в такому жалюгідному стані привезли до Риму і стали там дожидати приїзду цісаря.

У Римі прийшов до Оттона св. Ніл із проханням передати в його опіку нещасного Івана XVI¹⁵³, але той наказав возити осліпленого антипапу вулицями міста в подраній одежі на ослі та заслав його потім до монастиря в Фульдї, де той і помер 1013 року¹⁵⁴. З листа візантійського посла Лева, що був тоді в Римі, довідуємося, що всі ті жорстокості над Іваном XVI учинили римляни, а св. Ніл, ображений відмовою Оттона, покинув Рим і заснував собі інший монастир у Гротта Ферраті. Марграф Екгард з Майсену здобув твердиню св. Ангела і відрубав голову Крещентові і дванадцятьом його помічникам, а їхні тіла висіли догори ногами на Монте Маріо (або Гавдіо) на пострах римлянам¹⁵⁵. Це сталося 29 квітня 998 року. Сам Оттон III вибрався до південної Італії для упорядкування тамошніх відносин, а тим часом, папа Григор V, бувши 27 років віком, занедужав на малярію і вмер 18 лютого 999 року та був похований у базиліці св. Петра біля гробу папи Пелагія. Його епітафія славить його ревність і милосердя, та підносить обставину, що він проповідував Слово Боже трьома мовами.¹⁵⁶

140. Сильвестер II (999—1003).

Оттон іменував свого вчителя, архієпископа Герберта з Равенни, на наслідника Григора V, і він був формально обраний у Римі в квітні 999 року та прийняв ім'я Сильвестра II, бо вважав Оттона рівним Константинові Великому, в якого часах був папа Сильвестер I. Це вперше в історії папства папою став син французького народу, уроджений в убогій родині в Аквітанії. Він своїми великими здібностями і працею здобув собі велике знання, так що вважався своїми сучасниками найбільшим ученим. Свою по-

¹⁴⁹ *Annales Hildenh.*, ad an. 995.

¹⁵⁰ *Annales Quedlinb.*, ad an. 997.

¹⁵¹ *Annales Hildenh.*, ad an. 997, MGH, III, p. 91: "... ut Romanorum sentinam purgaret".

¹⁵² *Joannis Diaconi, Chronicon Venetum*, ed. Monticolo, p. 155: "Johannes procul a Roma inexpugnabilem turrim intravit".

¹⁵³ *Vita S. Nili*, cap. 13 (nr. 89-90); cf. Manasi, S. Nilo di Calabria, Napoli, 1892, p. 344.

¹⁵⁴ *Annales Necr. Fuldenses*, MGH, SS, XIII: "4 Non. Aprilis Grecus Johannes viam universalae carnis ingressus est".

¹⁵⁵ *Thietmari*, IV:21; cf. Joannis Diaconi: "Johannem Crescencium veniam miserabili voce adclamantem in summitate, ut ab omnibus videretur, docolaverunt; et projecto tellure, aliis, quibus evadendi facultas defuit, simili poena in monte imperiali decreto suspensi sunt".

¹⁵⁶ *Thietmari*, IV:27; cf. *Vita S. Nili*, cap. 91.

чаткову науку побирав у монастирській школі Венедиктинів в Оріяк, а згодом у Барсельоні студював математику й природознавство в арабських учителів. Богослов'я вчився від єпископа Гатта і з ним приїхав уперше до Риму за папи Івана XIII, який поручив його на службу Оттонові I, а останній вислав Герберта до Реймсу в ролі учителя при катедральній школі, і звідти він їздив до Равенни й Магдебургу на диспути, якими здобув собі славу найбільшого вченого свого покоління.

Оттон II іменував його ігуменом у Баббіо, але він скоро вернувся до Реймсу й займався наукою, та допоміг Гугові Капетові засісти на королівському троні. По смерті архієпископа Адальберта (988 р.) його наслідником у Реймсі став Арнульф, син короля Льотаря. Його запідозрено в зраді короля й скинуто з престолу (991 р.), а Герберт став його наслідником. Однак, як уже обговорено, Арнульф був оправданий, а Герберт був іменований згодом на архієпископа Равени, де його застала номінація на папу, без його старання й відома.

Оттон гостював тоді у св. Ніла й особисто прибув до Риму на інтронізаційне торжество. І мабуть у той час у його голові народилася ідея відродження однієї християнської держави в Європі, як сам він згадує в своїй грамоті від жовтня 999 р.¹⁵⁷ Ці пляни відродження держави західного християнства він перейняв від свого виховника, а тепер папи Сильвестра II. Він мав також намір жити в Римі, бо так підписав свого едикта: «Імператор римлян, Август, Консул Сенату і римського народу»¹⁵⁸. Він також зачав організувати свій двір на візантійський лад, напр., установив сімох суддів з-поміж духовенства, а ті мали коронувати імператорів і разом із духовенством Риму обирати папів та належати до імператорської ради.

Однак ще того самого року він вернувся до Німеччини, а в 1000-ому році бачимо його в Гнезні, де він іменував архієпископом Гавденція, брата св. Адальберта, і підпорядкував йому єпископства: Кольберг, Краків і Бреслав.¹⁵⁹ Пізніша вістка зв'язувала з тим перебуванням Оттона в Гнезні коронацію Болеслава Хороброго на короля,¹⁶⁰ але цього не знаходимо в Дітмаря, Оттонового біографа. Також св. Петро Даміан в своєму «Житті св. Ромуальда» згадує, що князь Болеслав ще в час Генрика II не мав корони, а лише клопотався в Римі «щоб одержати діядему»¹⁶¹. Він каже, що Оттон просив св. Ромуальда вислати до Польщі місіонерів, і тільки два охочі по сімох роках вивчання слов'янської мови виїхали до Польщі¹⁶². І саме їх обох вислав Болеслав із дарами до папи й проханням про надання йому корони, але це вже було в час папи Івана XVI (XVII) і невідомо, чи вона була вислана. Анналі з Кведлінбургу подають вістку¹⁶³, що «Болеслав,

¹⁵⁷ *Muratori*, R. I. S., SS, II (2), p. 493: „Notum esse volumus, qualiter nos quodam die Romam e-xeuntes pro restituenda Republica“.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 496.

¹⁵⁹ *Thietmari*, IV:28.

¹⁶⁰ *Miracula S. Adalberti*, Migne, P. L., v. 137; cf. *Galli Anonymi*, Cronica et Gesta Ducum sive Principum Polonorum, ed. Maleczynski, Kraków, 1952, p. 20.

¹⁶¹ *S. Petri Damiani*, Vita S. Romualdi, MGH, SS, IV, cap. 28.

¹⁶² *Ibidem*, loc. cit.: „Summae Sedis antistiti praedicandi licentiam petunt“.

¹⁶³ *Annales Quedlinb.*, ad an. 1025; cf. *Annales Corbienses*, ad an. 1025.

почувши про смерть цісаря Оттона, сам безстидно себе помазав і коронував», але його наслідник Мешко не мав сили продовжувати претенсій батька, бо цісарем став войовничий Конрад I, що поділив Польське князівство на три частини.¹⁶⁴ Завважимо, що в XI ст. папа Григор VII титулує Болеслава II «дуксом»¹⁶⁵, отже ще тоді коронування в Польщі не мало традиції, як це підтверджують ще й інші пам'ятки.¹⁶⁶ Німці, що мали вплив у Римі, не поспішали піднести престиж Польщі, яку вважали своїм васальством.

Інакше справа малася з Мадярщиною, де князь Ваїк-Степан реорганізував свою Церкву на латинський лад. Він просив у папи Сильвестра II корони¹⁶⁷, а його послі були в Римі в 1000-ому році. Вони одержали бажану корону й повноваження устанавляти ієрархію.¹⁶⁸ В «Житті св. Степана» згадується, що він був коронований на другий рік, але єпископ Гартвіг, автор іншої версії його «Життя»¹⁶⁹, написаної в час короля Коломана (1095—1114) та ще в одних анналах¹⁷⁰ говориться, що він був коронований таки в 1000-ому році. Папа Сильвестер дав королеві Степанові особистий титул «Апостольського короля», разом із привілеєм утворювати нові єпископства, як це підтверджується в листі папи Урбана II.¹⁷¹ Хоч інші мадярські королі мали претенсії до того титулу, то щойно папа Климент XIII у 1758 р., покликуючись на згаданий привілей св. Степана, дав мадярським королям право уживати його.¹⁷² Завважимо, що булля папи Сильвестра, на яку покликалися мадярські королі, була фальсифікатом з XVIII ст.¹⁷³ Щодо самої корони св. Степана, яку мав би дати папа Сильвестер II, то Мадярська Академія Наук у 1880 р. покликала спеціальну комісію і та видала такий осуд: властива корона є візантійської роботи з образами святих і портретом Михайла VII Дуки, та угорського короля Гейзи (1074—1077); її горішня частина могла бути прислана папою Сильвестром II, бо західньої роботи й з латинським написом. Однак, не можна напевно сказати, що вона дійсно походить із тих часів.¹⁷⁴ Загально приймається наукою, що св. Степан був коронований 15 серпня 1000-го року в Грані (Стригоніум), а помер 1038 р. і за свою ревність у закріпленні єдності своєї Церкви з Римом був канонізований 1083 року.¹⁷⁵

Опозиція під проводом графа Сабіни була причиною нового походу Оттона до Італії в 1000-ому році, а разом з ним був князь Генрик з Баварії,

¹⁶⁴ *Wipo, Gesta Chuonardi*, cap. 9, 29; cf. *Adami Bremensis, Gesta*, II, c. 54: „Fortissimus Caesar Conradus, qui mox Polonos et regem eorum Misingum magna virtute perdomuit, et auxiliosiores eorum Bohemos ceterosque Sclavorum populos sub tributum misit“.

¹⁶⁵ *Regesta Gregorii VII PP*, II, p. 73.

¹⁶⁶ *Annales Hildenh.*, ad an. 1015, MGH, III, p. 94; cf. *Thietmari*, VII:16.

¹⁶⁷ *Ibidem*, IV:38.

¹⁶⁸ *Vita S. Stephani Maj.*: „Stephanus rex appellatur et unctione crismali perunctus diademate regalis dignitatis feliciter coronatur“.

¹⁶⁹ *Vita S. Stephani*, MGH, SS, XI.

¹⁷⁰ *Annales Posonienses*, ad an. 1000, MGH, SS, XIX: „Stephanus Ungarorum rex coronatus est“.

¹⁷¹ *Urbani II PP*, Ep. (27 Julij 1096), in Migne, P. L., v. 151.

¹⁷² *English Hist. Review*, April, 1898, p. 290.

¹⁷³ *Sylvestri II PP*, Ep. Migne, P. L., v. 139.

¹⁷⁴ *English Hist. Review*, loc. cit.

¹⁷⁵ *Butler, The Lives of Saints*, IX, p. 16.

його майбутній наслідник. Саме тоді мешканці міста Тіволі вбили князя Мазоліна й Оттон здобув їх місто, але на прохання папи й св. Вернарда, та матері вбитого князя, він пощадив місто.¹⁷⁶ Ще ця справа не забулася, як у Римі вибухнув новий бунт, а багато прихильників цесаря було вбито. Сам Оттон був відрізаний від свого війська в палаті на Авентині, і тільки завдяки порадам св. Вернарда він урятувався від смерті, а тому 16 лютого 1001-го року він разом із папою Сильвестром вийшов нишком із Риму, розчарований невдячністю населення. Ще цілий рік він перебував у різних околицях Італії аж доки 23-24 січня 1002 року не захопила його смерть у військовому таборі в Патерно на 22-році життя. По ньому не залишився нащадок.¹⁷⁷ Вірні друзі зброї занесли його тіло до рідного краю, занедбуваного ним через великі мрії створення могутньої християнської держави на Заході, а може й на Сході. Хто зна, чи цьому мрійникові, що успадкував від своєї матері грекині нахил до філософії, а по батькові тевтонську безоглядність, не вдалося б було цього доконати, коли б неблаганна смерть не забрала його з цього світу на весні його життя.

Як мало сучасники розуміли його мрії, виказує факт, що зараз по його смерті Ломбардія обрала собі королем Алдуїна, а Крещент (II) проголосив себе «Патрищем Риму».

Папа Сильвестер II відбув ще один Синод у Римі (2 грудня 1002 р.)¹⁷⁸, але й він умер 12 травня 1003 р., як подає аналіст Еккард, від поданої йому ворогами отрути¹⁷⁹, хоч інші пам'ятки цього не згадують. І так, обидва великі ідеалісти «залізної доби», що змагали до перемоги добра над злом, як сам папа про це говорив¹⁸⁰, не довівши своїх великих мрій до здійснення, відійшли у вічність.

Очевидна річ, що обидва ідеалісти мусіли включати в свої плани й могутню державу св. Володимира Великого. Ніконівський Список має під 1000-им роком коротку записку: «Того же літа придоша послы от папы Римскаго і от королев чesких і угорских»,¹⁸¹ а зараз же під слідуючим роком каже: «Того же літа посла Володимир гостей своїх аки в послахъ в Римъ»¹⁸².

Що саме було причиною прибуття папських легатів, що були тоді в Мадярщині на коронації св. Степана, — та що їм відповів св. Володимир, —

¹⁷⁶ S. Petri Damiani, Vita S. Romualdi, cap. 23.

¹⁷⁷ Annales Hildenb., ad an. 1002.

¹⁷⁸ Hefele, IV, p. 659.

¹⁷⁹ Ekkardi, Chronicon, ad an. 1003, in Migne, P. L., v. 154; „Venericio... papa gravitus asseritur, ita ut loquendi usum omiserit“.

¹⁸⁰ Sylvestri II PP, Ep. nr. 136: „Ne gravi vel iniquo animo feras iustissimam correptionem Dei, dulcissime frater. Divinas quippe non dignatur impios suo flagello, aeternis cruciatibus reservans puniendos“.

¹⁸¹ Нікон. Літопис, ПСРЛ, IX, стор. 68; пор. Голубинський, ИРЦ, I, стор. 592.

¹⁸² Нікон. Літ. цит. місце; Пов. Врем. Літ., вид. Лихачев, II, стор. 354.

невідомо. Дослідники підкреслюють факт, що папа й цісар були дуже добре поінформовані про справи на Русі-Україні, бо цісарева мати, Теофано ще за свого життя мала великий вплив на всі посольства папів на Русі, тому й її син мусів про всі ті справи знати.¹⁸³

У зв'язку з тим висувається можливість коронації св. Володимира, хоч тут радше можна говорити про визнання його коронації Римом, бо є поважні аргументи, які промовляють за те, що св. Володимир був уже коронований 11 жовтня 989 р. послами імператора Василя II, митрополитом Ефесу й єпархом Антіохії, що разом із митрополитом Теофілаком із Себастії були серед почту княгині Анни¹⁸⁴. Сам імператор Василь II послав був корону хорватському князеві, Степанові Држиславові (як колись імператор Роман Таміславові), та іменував його єпархом у Дальматії, надавши йому титул «Патриція». Тому дивно виглядало б, якби він не послав такої ж корони своєму шуринові, Володимирові, голові сильної держави, завдяки чийій допомозі імператор удержався на престолі. У змаганні Оттона III з Василем II за прихилання Києва на свій бік, безсумнівно, грала важливу роль обставина, що в той час на Заході була тенденція нищення слов'янського обряду, який уже був запустив коріння на Русі-Україні, а тому й грецькі впливи остаточно перемогли.

141. Іван XVI(XVII) (1003).

Римлянин, Іван Сікко, з родини Крещентів; перед своїм обранням був жонатий і мав трьох синів. Був обраний і висвячений у травні 1003 р.¹⁸⁵ Скажемо, що від Івана XVI Філягата, якого ім'я було поміщене в деяких реєстрах, папи з ім'ям «Іван» по ньому мають подвійну нумерацію. Іван XVI(XVII) був кандидатом Крещента.¹⁸⁶ Про його чотири-місячний понтифікат не маємо докладніших вісток, крім записки в монастирі св. Косми й Дам'яна, з якої виходить, що папа був ще живий 9 вересня, а його смерть відносять на 9 грудня 1003 р. Він був похований у Лятерані.¹⁸⁷

142. Іван XVII(XVIII) (1004—1009).

Іван Фазіян¹⁸⁸, син пресвітера Урза і Степанії, походив з Риму і був кардиналом-пресвітером при базиліці св. Петра.¹⁸⁹ І він також був кандида-

¹⁸³ Abraham W., Powstanie organizacyi Kosciola lacinskiego na Rusi, Lwow, 1904, p. 12.

¹⁸⁴ Dölger F., Corpus der griechischen Urkunden des Mittelalters und der neuen Zeit, München-Berlin, 1924, I, pp. 565 seq.

¹⁸⁵ Duchesne, II, p. 265.

¹⁸⁶ Thietmari, VII:51.

¹⁸⁷ Archivio della R. S. Rom., XXII, 1899, p. 25: „Anno propitio pontificatus domini nostri Johanni summi pontifici et universali septimi decimi papae, in sacratissima Sede b. Petri ap. primo indictione secunda, mense september, die nona^a. cf. J. Diaconi, Migne, P. L., v. 194, p. 1551.

¹⁸⁸ Thietmari, VI:61.

¹⁸⁹ Duchesne, II, p. 266; cf. Jaffe, I, p. 501; cf. Watterich, Vitae Rom. Pont., I, pp. 89, 699.

том патриція Крещента. Його висвята й інтронізація відбулися на Різдво 1003 р. Цей папа був позбавлений усякого впливу на політичні справи Заходу. Збереглася дійсна вістка, що свідчить про його добрі відносини до Сходу, а його ім'я, як і його попередників, було вписане в диптихах св. Софії в Константинополі. Ця вістка походить від очевидця, патріарха Петра з Антіохії, і знаходиться в його в листі до патріарха Михайла Керуларія в Константинополі¹⁹⁰.

Знаємо також, що папа наділив архієпископів Мингавра з Трієру й Елфега з Кентербері палліюмами, та надав привілеї монастиреві в Больо. Як згадано, цісар Оттон умер на 22-ому році життя без потомка, тому його наслідником був обраний князь Генрик II з Баварії (1002—1024), що в протиставленні до Оттона присвятив усю свою увагу Німеччині. На його прохання папа відновив єпископство в Мерзебургу (скасоване Оттоном II у 981 році), а папський легат висвятив архієпископа Тагіна для Магдебургу в 1004 році.¹⁹¹ Папа окремою буллою заснував єпископство в Бамбергу¹⁹², який Генрик заклав, щоб здержати сильний напір слов'ян на захід. Папа вмер у липні 1009 р. не в своїй резиденції, а в чернечій келії в монастирі св. Павла за мурами міста та був похований у Лятерані. Виходить, що він був усунений і ув'язнений у монастирі.

143. Сергій IV (1009—1012).

Уроджений в убогій родині шевця Петра й Степанії в Римі, а це вказує на його великі здібності, бо в добу панування феодалної аристократії не легко було синові шевця стати єпископом Альбано та бути обраним на папський престіл, а надто за запеклої боротьби родів: Теофілакта, Контів та Крещентів. Він був кандидатом родини Контів із Тускулума.¹⁹³

За його понтифікату в Європі викликала велике враження одна подія: халіф Фатиміт з Єгипту в 1010 році поруйнував святиню Божого Гробу в Єрусалимі¹⁹⁴, однак його мати, Марія, що була християнкою, наказала її скоро відбудувати.¹⁹⁵

Сама згадана подія дала добру нагоду папі Сергієві IV написати Енцикліку до всього християнського світу та закликати всіх до жертв і до оборони Святої Землі перед невірними.¹⁹⁶ Папа написав також листа в тій справі до імператора Василя II.¹⁹⁷ Зацікавлення західних християн долею

¹⁹⁰ *Petri Patriarchae Ant., Logos ad M. Cerularium*, ed. Will, p. 192 (Migne, P. G., 120, p. 795).

¹⁹¹ *Thietmari*, VI:31.

¹⁹² *Joannis XVIII PP.*, Ep. X, Migne, P. L., 139, p. 1487; cf. *Mansi*, XIX, p. 285.

¹⁹³ *Artaud*, op. cit., I, p. 27.

¹⁹⁴ *Lane-Pool*, *A History of Egypt*, p. 123.

¹⁹⁵ *Finlay*, *The Byzantine Empire*, p. 468.

¹⁹⁶ *Mann*, V, p. 145.

¹⁹⁷ *Jaffe*, III, pp. 503 seq.

Святої Землі стверджує записка хроніки князівства Анжу про Фулка Нерра, котрий, їдучи з паломництвом до Єрусалиму, зайшов до папи і завіз його листа до Константинополя.¹⁹⁸

Крім згадок про увільнення деяких монастирів з-під юрисдикції єпископів, та про опіку над убогими міста Риму, не маємо докладніших вісток про папу Сергія IV. Він умер 12 травня 1012 р. та був похований у Лятерані біля гробу папи Сильвестра II.¹⁹⁹

144. Венедикт VIII (1012—1024).

Іван (за деким Теофілакт), син графа Григора й Марії з Тускулума на Затибр'ю.²⁰⁰ По своєму обранні прибрав собі ім'я Венедикта VIII, а висвята й інтронізація відбулася 18 травня 1012 р. Однак проти нього виступив Крещент (III) та виставив свого кандидата, Григора, але енергійний Венедикт зумів дати собі раду, тож Григор утік з міста на двір цісаря Генрика II (Різдво 1012 р.), але там його прийняли дуже холодно, бо цісар вирішив підтримувати Венедикта.²⁰¹

Папа запросив Генрика до Риму. Той, перш за все, вступив до Павії був коронований залізною короною на короля Італії, а звідтам поїхав зі своєю жінкою Кунегундою до Риму і їх коронація на цісаря відбулася в базиліці св. Петра 14 лютого 1014 року.

Берно з Райхенау розказує, що в часі коронації на св. Літургії не співали символу віри й це дуже здивувало Генрика II. На його запит про причину цього йому відповіли, що символ віри співається лише там, де були єретики, а Римська Церква завжди навчала всіх християн правдивої віри. Все ж таки, на прохання Генрика, папа Венедикт VIII звелів співати символ віри.²⁰²

По виїзді Генрика II з Італії, папа сильною рукою присмирив усю аристократію та організував мешканців Пізи й Дженови (Генуї) і при їх допомозі прогнав із Сардинії сарацинів, що безнастанно непокоїли західні узбережжя Італії та хапали в полон бранців.²⁰³ Венедикт VIII піддержав реформаторські заходи клонійських ченців і, маючи на оці відродження Церкви, вибрався особисто в подорож до цісаря. В 1020 році бачимо його в Бамбергу, де він посвятив церкву св. Степана (14 квітня), збудовану Ген-

¹⁹⁸ *Chronica de Gestis Consulum Andegavorum*, ed. Marchagay and Salmon, Parisiis, 1871, p. 101.

¹⁹⁹ *Duchesne*, II, p. 267.

²⁰⁰ *Mc Sorley*, p. 302.

²⁰¹ *Thietmari*, VI:61.

²⁰² *Berno de Reichenau*, in Mann, V, pp. 168-169.

²⁰³ *Chronicon Pisanense*, ad an. 1017 (auctore S. Bernardo Marango, † 1188): „Fecerunt Pisani et Januenses bellum cum Mygeto et vicerunt illum (a. 1016)... Quam (Sardiniam) totam cum privilegio et vexilio S. Petri Pisanae civitati firmavit (Papa) (ad an. 1017).“

риком II²⁰⁴, що була призначена на катедру, а в час Пасхи відбув там Синод. При тій нагоді Генрик відновив «Даровизнину» Оттона, додавши папі деякі добра, напр., монастир у Фульдї, єпископство в Бамбергу, тощо.²⁰⁵ Щойно в неділю (1 травня) папа через Фульду виїхав до Італії.

На другий рік Генрик II рушив походом до Італії, розділивши свою армію на три частини: з першою був архієпископ Колонії Пелегрін, із другою — патріарх Поппо з Аквілеї, а з третьою — цісар, до якого згодом долучився папа й обидва вступили до монастиря на Монте Кассіно, а звідти поїхали до Беневенто.²⁰⁶ Папа, маючи повну піддержку цісаря, задумав реформи Церкви в дусі кльонійських гасел, а тому скликав Синод до Павії (1022 р.) під своїм особистим проводом. На Синоді гостро виступлено проти жонатого духовенства в Італії, що роздаровувало церковне майно членам своїх родин.²⁰⁷ Правила Синоду зобов'язували також Німеччину, а цісар поробив заходи й мав особисту зустріч із королем Робертом, щоб їх поширити й на Францію. Плянований ними новий Синод у Павії не відбувся, бо папа Венедикт VIII умер 9 квітня 1024 р., а скоро за ним і побожний цісар Генрик II, що за свою святість і старання був канонізований у 1146 р.²⁰⁸

145. Іван XIX (1024—1032).

Роман, рідний брат Венедикта VIII, що був «консулом, князем і сенатором усіх римлян і вестарієм папської палати». Він скоро був піднесений із світського стану до папської тіяри, прибравши собі ім'я Івана XIX, що сталося в квітні (за деяким у червні) 1024 року.²⁰⁹ Мабуть тому ігумен Вільгельм із монастиря св. Бенігна в Діжоні, великий реформатор, спершу писав до папи гострі листи, але згодом знайшов у нього повне зрозуміння та піддержку в своїх реформаційних заходах, та одержав підтвердження всіх привілеїв свого монастиря.

Західні пам'ятки згадують, що імператор Василь II і патріарх Євстатій посилали до папи Івана XIX своїх послів (1024 р.) із пропозицією: як папа визнає формально за патріархом Євстатієм і його наслідниками титул «Екуменічного патріарха», то імператор готовий заплатити за цю ласку щир-

²⁰⁴ *Thiethmari*, VI:40; cf. *Adalberti Diaconi, Vita Henrici Imp.*, MGH, SS, ad an. 1020; cf. *Annales Albeimenses*, Maj., ad an. 1020: „Benedictus VIII papa, imperatore Babipere vocatus advenit“; *Vita S. Cunegundis*, Migne, P. L., 140, p. 207; cf. *Jaffe*, *Monumenta Bamberghana*, *Epistola diaconis Bebo ad Henricum*: „Ecce Vicarius S. Petri, qui principalis prerogativa dignitatis habet ligandi atque solvendi, — venit ad hospitium“.

²⁰⁵ *Deusdedit Card.*, *Collectio Canonum*, III, p. 154; cf. *Theiner*, *Codex diplomaticus*, I, p. 7.

²⁰⁶ *Annales Benevent.*, ad an. 1022, MGH, SS, III.

²⁰⁷ *Labbe*, op. cit., IX, p. 319.

²⁰⁸ *Acta SS*, Julii, III, pp. 711 seq.

²⁰⁹ *Duchesne*, II, p. 269; *Jaffe*, *Regesta*, I, pp. 514 seq; cf. *Raoul Glaber*, *Chronicon*, L. IV, c. 1, nr. 4: „Cui (Bened. VIII) in episcopatum successerat largitione pecuniae repente ex laicali ordine neoffitus constitutus est praesul“.

рим золотом, якого велику частину з іншими цінними дарунками привезли до Риму їхні послы.²¹⁰ Вістка про те рознеслася по Італії й Франції, а ігумен Вільгельм та західні єпископи запротестували, тому папа не згодився. Деякі дослідники думають, що папа таки дав свою згоду (напр., Острогорські).

За цього папи латинський архієпископ Барі одержав привілей святити не лише своїх суфраганів, але також єпископів візантійського обряду, з чого не був вдоволений патріарх, якого юрисдикції підлягали грецькі єпископи. І, дуже правдоподібно, що по цьому ім'я папи було викрислене з диптихів у св. Софії в Константинополі.

Генрик II не залишив по собі нащадка²¹¹ і королем був обраний Конрад Салійський, що був коронований на короля Італії (1026 р.), а папа запросив його до Риму, де коронував його на цесаря, разом із його жінкою Гізелею, під час свята Пасхи (26 березня 1027) в присутності королів Англії, Данії й Бургундії. Тоді відбувся Синод (6 квітня) в Лятерані, який, між іншим, вирішив справу спору Аквілеї з Градом на користь першої²¹², але за два роки згодом папа уневажнив це рішення, силою вимушене Конрадом I, і привернув старі права патріархові Градо. Іван XIX, мабуть, був перший із папів, що давав відпустити гріхів у заміну за милостиню. Він умер восени 1032 р. та був похований у Ватикані.²¹³

146. Венедикт IX (1032—45, 1047—48).

Теофілакт був сином Альберика, графа при Лятерані, найстаршого брата папів Венедикта VIII і Івана XIX.²¹⁴ Це третій папа з родини Контів, що безпосередньо слідували один за одним, а тому він не був люблений прихильниками інших партій,²¹⁵ що не полюбляли графів Тускулума.²¹⁶

Про діяльність Венедикта IX залишилися тільки уривчасті вістки. 1034 року в Польщі вмер князь Мешко II, а його жінка Рікса, німкinya, мусіла втікати з малим Казіміром до цесаря Конрада. Це використав чеський князь Вратислав і наїхав на Гнезно та забрав звідти мощі св. Войтіха-Адальберта до Праги.²¹⁷ Про це було донесено папі й він за покуту казав Вратиславові заснувати один монастир. Тим часом молодий Казімір постригся в ченці в Клюні, тому польські послы просили папу звільнити його.

²¹⁰ Ibidem, IV:1, nr. 2; cf. Ostrogorsky, p. 296.

²¹¹ Wolferi, Vita S. Godehardi, cap. 27, Migne, P. L., v. 141.

²¹² Hefele, IV, pp. 683 seq.

²¹³ Mann, V, p. 237.

²¹⁴ Glaber, V:5, nr. 26: „Fuerat enim eidem sedi ordinatus quidam puer, circiter annorum XII, contra ius fasque, quem scilicet sola pecunia auri et argenti plus commendavit quam aetas aut sanctitas”.

²¹⁵ Bonizo, Ad Amicum, cap. 5: „Tusculani... Romanam vastabant ecclesiam ita ut quodam hereditario iure viderentur sibi possidere pontificatum”.

²¹⁶ Glaber, IV:5, nr. 17; cf. Hefele, IV, p. 706; cf. Gregorovius, IV, p. 39; cf. Reumont, Geschichte der Stadt Rom, II, p. 338.

²¹⁷ Annales Hildenheimenses, ad an. 1034.

го від обітів. Папа звільнив, але казав Казімірові носити тонзуру в формі корони. За це польські послы пожертвували лампу для базилики св. Петра.²¹⁸ Князь Казімір, званий Відновителем, спровадив до Польщі кльонійських ченців, що трудилися там над відновою релігійного життя.

У п'ятницю 29 травня 1033 р. в Римі було затемнення сонця, а римляни, бачачи в цьому знак якогось нещастя, усунули папу Венедикта IX²¹⁹, що після того блукав по різних місцевостях Італії протягом двох років. У 1037 році він мав зустріч із Конрадом у Кремоні й звідти обидва вибралися до Риму. Подорожі відбули Синод у Спелльо (1038 р.) на якому був відлучений архієпископ Герібет з Медіоляну.²²⁰ Одначе, Конрад умер нагло (4 червня 1039), а його син Генрик III Чорний, 22 років віком, перейняв управу держави.

Цю зміну знову використали римляни й удруге усунули папу, але цим разом його піддержало населення Затибр'я, що розпочало війну з властивим містом в січні 1045 р. В тому замішанні партія Крещентів обрала на антипапу єпископа Івана з Сабіни (Сильвестер III) 20 січня 1045²²¹, але графи Тускулума усунули його по 50 днях і знову привернули Венедикта IX. Одначе він зрікся престолу на користь свого христителя, архипресвітера Івана з церкви св. Івана «При латинській брамі»²²², що прибрав собі ім'я Григора VI. Венедикт IX, помер між 18. 9 1055 і 9. 2. 1056.

Такий самий занепад християнської моральности руйнував і Східню Церкву, бо напр., жінка імператора Романа III, Зоя, закохавшись в молодому синові селянина, Михайлові з Парфалогії, zorganizувала змову проти свого чоловіка, якого знайдено мертвим у лазні (11 квітня 1034 р.) і ще того самого вечора патріарх звінчав їх за 50 фунтів золота. Михайло IV (1034—1041) був здібним воєначальником, але хворів на епілепсію й зрікся престолу, постригшись у ченці в монастирі св. Анаргита. Зоя усиновила його небожа, Михайла V Каляфота, а той дуже скоро ув'язнив її в монастирі, через те в Константинополі настали заворушення. Михайло V був здетронізований, а як він утік до монастиря Студитів, юрба його схопила й осліпила (20 квітня 1042). Зоя, 64 років віком, одружилася втретє з сенатором Константином Мономахом, але цим разом патріарх Олексій відмовився дати їй шлюб. Це зробив духовник двора Стіпес (11 червня). Сам патріарх Олексій залишив по своїй смерті (20 лютого 1043) 25 центнерів золота.²²³ Він був останнім патріархом перед Михайлом Керуларієм, за якого дійшло до остаточного розриву між Римом і Константинополем.

²¹⁸ Mann, V, p. 234.

²¹⁹ Glaber, IV:9: „Quidam de principibus Romanorum conspirantes insurrexerunt in papam Romanum cupientes illum terrere“.

²²⁰ Annales Hildenheim., ad an. 1038, MGH, III, pp. 101-102.

²²¹ Annales Romani, ad an. 1045; cf. Vitoris Dialogi, III: „In loco eius Johannem videlicet Sabiensium episcopum non tamen vacua manu, canonica parcipientes decreta substituerunt“.

²²² Mann, V, p. 251.

²²³ Наглевський, Рим, стор. 203-204.

147. Григор VI (1045—1046).

По зреченні Венедикта IX, його наслідник, Іван Граціян, був визнаний римлянами, і прибрав собі ім'я Григора VI. Однак, Венедикт скоро відкликав своє зречення, а також і антипапа Сильвестер заявив свої претенсії. Все ж таки, Григор VI згромадив біля себе світлич людей, напр., еп. Лаврентія з Амальфі, про якого дуже похвально писав св. Петро Даміан²²⁴, і молодого ченця Гільденбранда, якого іменував своїм капеляном.²²⁵ Григор VI відбудував Синод у Римі²²⁶ та написав Енцикліку про вагу моральності й дисципліни християн.²²⁷ Ці його намагання не мали доброго успіху, бо антипапа Сильвестер зайняв базиліку св. Петра, Венедикт IX засів в Тускулумі, а сам Григор сидів у Латерані.²²⁸ В таких умовах створилася ще й четверта партія під проводом архидиякона Петра, і той доніс про цю анархію Генрикові III, просячи втручання.

Генрик прибув зі своєю жінкою Агнетою до Італії, а Григор VI виїхав йому назустріч до П'яченци. На бажання Генрика до Сутрі був скликаний Синод (20 грудня 1046), на який закликано обох антипапів, але прибув тільки Сильвестер, і його там позбавлено престолу й священства і замкнено в монастирі, а Григорові запропоновано зректися.²²⁹ Він це вчинив і був висланий до Колонії, разом зі своїм капеляном Гільденбрандом.²³⁰ У привласності Генрика III відбувся в базиліці св. Петра Синод, на якому зречення Григора VI було прийняте до відома й папський престіл був незайнятий. Римський Сенат і духовенство надали Генрикові титул «Патриція» з правами успадкування, бо так сподівалися усунути анархію в місті, а Генрик іменував єпископа Бамбергу Судігера на папу й той був канонічно обраний та прийняв ім'я Климента II.²³¹

Григор VI умер на заслання над берегом річки Райну на початку 1048 року.²³²

148. Климент II (1046—1047).

Судігер із Маєрдорфу в Саксонії був найперше капеляном архієпископа Германа з Бремену-Гамбурга, а згодом каноніком при церкві св. Степана в Гальберштадті, а від 1040 р. єпископом у Бамбергу.²³³ По номінації

²²⁴ S. Petri Damiani, Vita S. Odilli, Migne, v. 144, p. 944.

²²⁵ Bonizo, op. cit.,: „Quem (Gregorium) secutus est Hildebrandus, volens erga dominum suum exhibere reverentiam, nam antea fuerat suus capellanus“.

²²⁶ Mansi, XIX, p. 618.

²²⁷ Mann, V, p. 255.

²²⁸ Lapi Protospatarii, Chronicon VI:32.

²²⁹ Annales Hildenb., ad an. 1046.

²³⁰ Jaffe, Monumenta, p. 598.

²³¹ Adami Bremensis, Gesta, III:7.

²³² S. Gregorii VII PP., Reg. Ep. I, p. 79.

²³³ Höffler, Die deutschen Päpste, Ratisbon, 1839, p. 239.

Генрика й на пропозицію св. Оділли він був обраний духовенством Риму та інтронізований на Різдво в 1046 році. Він коронував Генрика III на цесаря, разом із його жінкою Агнетою з Пуатіє.²³⁴ Крім цесарської корони, Генрик наказав поставити на свою голову ще й вінець патриція Риму.

У січні 1047 року папа, в присутності цесаря відбув Синод у Римі, що виніс дисциплінарні декрети проти симонії, купівлі і продажу церковних посад. Папа поробив численні номінації й надав багато привілеїв. З Риму папа й цесар вибралися до південної Італії, де на греків, яких Генрик уважав своїми васалами, напали нормани. Однак як місто Беневент замкнуло перед Генриком свої брами, не зважаючи на загрозу папського відлучення, — він уклав з норманами умову, коли вони погодилися стати його васалами, та виїхав на північ. Таким чином доля Італії залишилася в двох руках: на півдні володів Гвімар, а на півночі маркіз Боніфат, — обидва васали Генрика.

Папа Климент II занедужав у монастирі св. Томи біля Пезаро, і там умер 9 жовтня 1047 року, а його тіло було перевезене до Бамбергу й поховане в тамошній катедрі.

149. Дамаз II (1048).

По смерті Климента II Генрик пропонував архієпископа Галінарда з Ліону, але той іменування не прийняв. Тоді був іменований єпископ Поппо з Бріксену в Тиролі. Однак позбавлений сану Синодом Венедикт IX здобув симпатією маркіза Боніфата з Тосканії й сидів на папському престолі від 8 листопада 1047 до липня 1048.²³⁵ І як Генрик прислав папу-номіната Поппа, то той вернувся додому з нічим²³⁶, тому Генрик вислав його ще раз, погрожуючи репресіями маркізові з Тосканії, і тепер його відділи усунули з Риму Венедикта, а Поппо був обраний законно та інтронізований (17 липня 1048), прийнявши ім'я Дамаз II.

Та не довгий був його понтифікат, бо вже 9 серпня, тобто по трьох тижнях, він умер у Палестріно і був похований у церкві св. Лаврентія.²³⁷ Немає вістки, чи Венедикт і цим разом пробував засісти на престолі. В «Житті св. Вартоломея», сьомого ігумена Гротта Феррати, оповідається, що він вступив до монастиря й спокитував свої гріхи.²³⁸

²³⁴ *Gregorovius*, op. cit., IV (1), p. 58.

²³⁵ *Annales Romani*: „Per praemii cupiditatem divisit (Benedictus) Romanum populum... Benedictus receperat pontificium“.

²³⁶ *Herigeri et Anselmi, Gesta episcoporum Tungrensium*, etc., MGH, VII, p. 228-229.

²³⁷ *Artaud*, I, p. 279.

²³⁸ *Vita S. Bartholomaei*, ed. Mai, Nova Patr. Bibl., VI, pp. 519 seq.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

РОЗКВІТ ЦЕРКВИ В СЕРЕДНЬОВІЧЧІ

Ідея відродження християнства через повернення до суворих правил життя Церкви за перших віків її історії, проповідувана клонійськими ченцями й широко підтримана деякими папами й цісарями, впродовж не цілого сторіччя поширилася майже по цілій Європі й розбудила християн з духового отупіння й морального занепаду.

По містах і по селах появляються аскети-проповідники, що своїм словом закликають усіх наслідувати Христа й зреформувати своє життя згідно з Божою волею. На єпископських престолах щораз частіше засідають ревні пастирі, що виховують таких же священників, а вслід за тим підносяться духове життя християн, виростають нові монастирі, появляються нові письменники й учителі.

Чернецтво, отой показчик релігійного життя народів, сильно зростає і напр., у зв'язку з архимандрією в Клоні в XII ст. є 314 домів-монастирів із тисячами ченців по різних краях Заходу, а Клоні стає по Римові немов другим осередком релігійного життя Церкви.¹ За його прикладом постають нові чернечі Чини, як напр., Камедулів, Картузів, Цистерсіїв, Премонстрантів і т. д.

Разом із відродженням релігійного життя, Церква пізнає причину всього лиха й поволі починає звільнюватися від впливів світських володарів, що присвоїли собі право надавати церковні посади, дуже часто негідним людям, які використовували їх для власної наживи, не дбаючи про Божі справи. Емансипаційні намагання Церкви і спротив світської влади довели до гострого конфлікту, а відроджене релігійно суспільство вповні піддержало свою церковну ієрархію. Наслідком того був динамічний розвиток християнства по цілій Європі, де по добі грабіжних наїздів самі наїзники, напр., нормани, мадари і т. д. поволі включаються в мирне життя зі своїми сусідами та з давнім місцевим населенням. В Іспанії проходить успішне визволення від арабської неволі; в Англії від часу Вільгельма Завойовника починається відродження Церкви; Данія, починаючи від Канута IV, та-

¹ *Bibliotheca Cluniacensis*, Parisiis, 1614; cf. *The Catholic Encyclopedia*, vol. IV, p. 73; подає, що в XV стол. цій архимандрії підлягало 825 домів-монастирів.

кож наладне свої церковні відносини, а св. Оллаф Гаралдсон викоринює поганство в Норвегії та за посередництва архієпископа Бремену-Гамбурга одержує свою власну скандинавську ієрархію.

Церкви молодих слов'янських народів розвиваються щораз краще, виявляючи сильну тенденцію мати своїх власних пастирів, щоб таким чином звільнити свої молоді держави від занадто великого вмішування іноземної ієрархії, присиланої з чужих релігійних осередків. Клясичним прикладом такого небажаного впливу може бути Болгарія, яку підкорив імператор Василь II в 1018 р. та рівночасно зніс її патріархат, застерігши собі виключне право іменувати для Болгарії грецьких архієпископів.

Інший приклад такого конфлікту бачимо в Чехії й Польщі, які боролися проти втручання німецької ієрархії. І врешті, те саме бачимо й у Русі-Україні вже в часи св. Володимира, його сина Ярослава Мудрого, чи внука Ізяслава I та інших князів.

150. Лев IX (1049—1054).

Бруно з Егісгайму, син Гуга, свояка цісаря Конрада II, й Гайхевіди, уродився 21 червня 1002 р. в родині, з якої походив цілий ряд визначних мужів, як напр., св. Льотар, св. Оділльо (клонійський ігумен) св. Норберт (засновник Чину Премонстрантів), Рудольф із Габсбургу і т. д. Учителем малого Бруна був єпископ Бертольд з Тулу, знаний реформатор і засновник школи для аристократичних дітей. Бувши п'ятнадцяти років віком, Бруно вступив у духовний стан і жив при катедрі св. Степана в Тулі, де також покінчив студії св. Богослов'я.² По виборі Конрада II на цісаря, Бруно служив на його дворі в ролі капеляна. Під час походу Конрада до Італії 1026 року, молодий дякон Бруно був при відділах із Тулу, присланих цісареві для підмоги. Він заступав тоді свого хворого єпископа Герімана, що вмер ще того самого року, а Бруно був обраний його наслідником, та інтронізований в день Вознесіння (20 травня), бо бажання Конрада було, щоб його висвятив сам папа в Римі, як він відбуватиме свою коронацію на цісаря. Однак архієпископ Поппо з Трієру сам висвятив свого суфрагана з Тулу.

По смерті папи Дамаза II римляни вислали до цісаря послів із проханням іменувати його наслідника.³ На Синоді у Вормсі кандидатом був намічений єпископ Бруно з Тулу, але аж по трьох днях молитов і посту він дав таку відповідь: «Піду до Риму і, як духовенство й нарід мене там виберуть добровільно своїм єпископом, я сповню ваше бажання, а як ні, то не вважатиму себе обраним.»⁴

Разом із єпископом Бруном пішов згаданий дякон Гільдебранд, із Тосканії⁵, і в лютому 1049 р. вони вже були в Римі. Яке ж було велике зди-

² *Desiderii, Dialogi*, II, in Migne, P. L., v. 149, pp. 1002 seq.

³ *Bonizo de Sutri, Liber*, V, in MGH, de Lite, I, pp. 568 seq.

⁴ *Watterich, Vitae, Bruno*, p. 96.

⁵ *Jaffe, Reg. VII*, p. 14.

вування римлян, як вони побачили вбогого єпископа в покутничій одежі, що босий увійшов до Вічного Міста з невеличким гуртком духовних, дарма, що сам походив з цісарського роду.

Як римляни зібралися до базиліки св. Петра, єпископ Бруно сказав їм, що він прийшов на вибір нового папи, і тоді все духовенство й нарід голосними окликами заявили, що його самого вони бажають мати за папу. І за давнім звичаєм, архидиякон проголосив: «Св. Петро обрав Бруна єпископом», і в цілому місті запанувала велика радість. Бруно був інтронізований у Лятерані 12 лютого 1049 р., прийнявши ім'я Лева IX.

З самого початку новий папа мав труднощі від родини Контів з Тускулума, Крецентів та графів з Тосканії, але папа зразу взявся за реформу Церкви. На Синоді в Римі (3-8 квітня) схвалено дві справи: викорінення симонії (продажу та купівлі духовних посад) та поправу життя духовенства, а це останнє одержало назву «викорінювання николаїзму».⁶ Синод усунув симонійних єпископів, а єпископ Сутрі нагло вмер на очах у всіх Отців Синоду. Також багато духовних нижчих чинів, висвячених дорогою симонії, були уснені з посад. З другої ж сторони, Синод пригадав мирянам обов'язок удержання ними церков, через вплачування десятини, бо лише так можна було усунути симонію.

Декрети цього Синоду стали взором для інших, а сам папа особисто допильнував реформ. Він вибрався з кардиналом Петром на північ і відбув Синод у Павії⁷, а в червні 1049 бачимо його в Колонії, де, між іншими справами, надав він тамошньому архієпископові титул «Канцлера Римської Церкви».⁸ Звідти переїхав до Льотарингії, вступивши подорожі до Реймсу, і там, як каже біограф папи, з'їхалося багато мирян з Еспанії, Франконії, Англії й Ірландії.⁹ Там папа посвятив церкву й відбув Синод, як також відлучив архієпископа Кампостелли (Еспанія) за присвоєння собі титулу «Апостольський», бо такого титулу вживали лишень папи.¹⁰ На Синоді в Майнці був прийнятий Генрик III (19 жовтня), а в поворотній дорозі до Італії папа вступив також до своєї колишньої єпархії в Тулі, де посвятив церкву.¹¹ Папа звернув пильну увагу на реформу Церкви германських народів. Довідуємося, що архієпископ Адальберт з Бремену-Гамбурга, опираючись на тому, що його Митрополія була заснована Людвигом Побожним для всіх північних народів (832 р.),¹² а папа Микола I злучив обидва міста разом, — домагався від папи піднесення її до ряду патріархату.¹³

* *Andreas Strum*, *Vita S. Gualberti*, in Migne, P. L., I:1: „Tempore quo simoniaca et Nicolaitarum haereseos per Tusciam, et pene per totam Italiani diebus Henrici imperatoris ecclesiam Catholicam in locis plerisque foedebant“. cf. *S. Petri Damiani*, Ep. II, cap. 1-2 et *Opusculum XVIII*: „Unde et clerici uxorati Nicolaitae vocantur quoniam et quodam Nicolao, qui hanc dogmatisavit haeresim, huiusmodi vocabulum sartiantur“.

⁷ *Adami Bremensis*, *Gesta*, III:28. MGH, VII, p. 346.

⁸ *Mann*, VI, pp. 53 seq.

⁹ *Wiberti* (Herberti), *Vita S. Leonis IX PP*, cap. 4, in Migne, P. L., v. 143.

¹⁰ *Labbe*, op. cit., IX, p. 1041.

¹¹ *Adami Bremensis*, III:29.

¹² *Ibidem*, III:32: „Metropolitanus (Adalbertus) igitur, his rerum successibus elatus, et quod papam vel caesarem suae voluntati pronos videret, multo studio laboravit in Ham-

Папа був у Римі вже зпочатку 1050 р., куди привіз із собою ігумена Гумберта з своєї старої єпархії в Тулі. До Риму дійшли з південної Італії тривожні чутки про нові напади та руйнування церков норманами, тому папа виїхав туди й відбув Синод у Сіпонті, на якому усунув з посад двох архієпископів, греків, за симонічне надавання духовних посад.¹⁴ У квітні 1050 р. він відбув другий Синод у Римі, де осудив еретика Беренгарія, з Турсу, що блудив у навчанні про св. Євхаристію, не вважаючи її правдивим Тілом і Кров'ю Христа, але тільки символом. Коли ж він не упокорився, назвавши папу «святотатником», Генрик III замкнув його в тюрму.¹⁵

На Синоді в Верчеллі того самого року папа усунув з посади архієпископа Гунфріда з Равенни, іменованого Генриком III, за те, що той намагався рядити своєю єпархією самостійно і незалежно від Риму. Він був закликаний до Авгсбургу і при нагоді других відвідин папи в Німеччині (1051 р.) він упокорився й відлучення було зняте. Ці другі відвідини папи в Німеччині, здається, були в зв'язку з народженням Генрика IV (20 листопада 1050), бо перед Пасхою папа був знову в Римі, де відбув Синод, що гостро наказав ченцям триматися своїх власних монастирів. По проповіді св. Петра Даміана, на Синоді були обговорені висвячення симонічних єпископів.¹⁶

У південній Італії по смерті норманського ватажка Дрого, жорстокості норманів над християнами посилювалися і для вирішення цієї справи папа відбув ще одну подорож до Німеччини (1052 р.), де обговорив її на Соймі у Вормсі (Різдво) і при тій нагоді в розмовах з Генриком III він порушив справу наслідства на папському престолі, запропонувавши на свого наслідника єпископа Гебгарда з Айхштадту (згодом Віктора II), вважаючи його чоловіком великого розуму й ревності.¹⁷

У поворотній дорозі папа відбув ще Синод у Мантуї (21 лютого 1053 р.) і тоді знов поїхав до південної Італії, щоб припинити переслідування від норманів. Про це ми довідуємося з листа папи до візантійського імператора Константина IX Мономаха¹⁸, у якому він просив його підмоги, та переговорював із грецьким намісником Апулії, Аргиром, у Сіпонті.¹⁹

Однак переговори з норманами не мали успіху й під Чівітелля дійшло до битви (18 червня 1053 р.), з якої нормани вийшли переможцями, а папа

maburg patriarchatum constituere. Ad quem intentionem primo ductus est ea necessitate quoniam rex Danorum desideravit in regno suo fieri archiepiscopatum».

¹⁵ Ibidem, I, 29, MGH, VII, pp. 295-296.

¹⁴ *Annales Beneventani* ad an. 1050, MGH, SS, III.

¹⁵ *Ep. Adelmanni ad Berengarium*, in Migne, P. L., v. 143, p. 1290: «(Berengarius) aliter quam fides catholica teneat, sentire videris: hos est, ut illorum de te dictis utar, non esse verum corpus Christi neque verum sanguinem, sed figuram quadam et similitudinem».

¹⁶ *S. Petri Damiani*, Op. XVIII; cf. *Hefele*, IV, pp. 758 seq.

¹⁷ *Mann*, VI, p. 117.

¹⁸ *S. Leonis IX PP.*, Ep. ad Imperatorem Constantinum IX, nr. 103.

¹⁹ Ibidem: «Suffaltus ergo comitatu, qualem temporis brevis et immensa necessitas permisit gloriosi ducis et magistri Argyroi fidelissimi tui colloquium et consilium expectandum censui»; cf. *Annales Benev.*, ad an. 1053: «Leo mense Junio descendit in Apuliam cupiens loqui cum Argyro duce imperatoris Constantini Monomachi».

добровільно пішов до їх полону, щоб поховати тіла поляглих християн. Ця програна битва зламала серце папи, але з другого боку, відвага і мужність папи зробила велике враження на поганських норманів, так що вони починають скоро християнізуватися, та підпадають під вплив Риму, усунувши силу греків із тих сторін.

Такий хід подій у південній Італії вплинув на охолодження відносин Грецької Церкви до Апостольської Столиці в Римі. Згадаємо, що в тому часі патріархати в Олександрії, Антіохії та Єрусалимі, підпавши під володіння мохаммедан, утратили близький контакт із рештою християнського світу, а впарі з тим і своє давнє значення в Церкві на Сході. Таким чином, патріархи Константинополя залишилися на Сході без поважного суперника. Користуючися піддержкою імператорів, вони підпорядковували своїй юрисдикції не тільки церковні провінції, що колись належали до інших східних патріархатів, але також і великі території, що були доти під юрисдикцією папів, напр., південну Італію та Іллірію. Константинопольські єпископи, прийнявши титул «Єкуменічного патріарха» усіх східних християн, створили т. зв. «Синодос ендемуза» навзір папських Синодів у Римі, щоб рядити своїм розлогим патріархатом.

Однак не підлягає жадному сумніву, що по закінченні спору патріарха Фотія аж до XI ст. молитовна єдність між Константинополем і Римом, хоч не була зовсім щира, — не була перервана. Імена папів були поміщені в диптихах св. Софії в Константинополі й по інших церквах Сходу, як про те довідуємося з листа антіохійського патріарха Петра III до патріарха Керуларія в Константинополі.²⁰ Грецькі монастирі існували в Італії й у самому Римі²¹, а в Константинополі й інших місцевостях Сходу були й латинські. Одні й другі жили в згоді й молитовному об'єднанні; напр., св. Петро Даміан писав до ченців монастиря Пресвятої Богородиці в Константинополі, що різноманітність обрядів, мов і звичаїв у Христовій Церкві зовсім не псує, а навпаки, прикрашає християнську віру.²² Також західні володарі посилають свою милостиню грецьким монастирям, що опинилися у великій нужді²³, а західних паломників приймають в Константинополі як братів однієї віри.²⁴ Ісповідання віри антіохійського патріарха Петра III, вислане патріархові Домінікові в Ірадо, та ісповідання папи Лева IX, вислане патріархові Петрові, разом із Синодальним Листом папи, — не виказують різниці.²⁵

Щойно патріарх Михайло Керуларій, нащадок сенаторської родини в Константинополі, що, крім великого замишування до філософії, мав ще й

²⁰ *Acta et Scripta*, nr. 2-5; cf. Ibidem, p. 178 (nr. 9) *Epistula Cerularii ad Petrum III patriarcham Antiochenum*.

²¹ *Vita Gerardi* (praedecessoris S. Leonis IX in Toul), cap. 19, in „*Acta Sanctorum*“, April: „Coeum quoque Graecorum... divisus altaribus in oratorio ubi Deo supplices laudes persolverunt more patrio“.

²² *S. Petri Damiani*, Ep. VI, c. 13: „Ubi recte fidei et sanctae conversationis idem est meritum, nil praepjudicat diversitas aliqua varietasque linguarum“.

²³ *Raoul Glaber*, I:4, nr. 21.

²⁴ Ibidem, IV:6, nr. 18.

²⁵ *Acta*..., pp. 168, 208; Denzinger, *Enchiridion Symbolorum*, 224-226.

сильний нахил займатися також і політичними справами, вплинув на погіршення того стану.²⁶ Саме тоді володіла державою жінка з династії Македонців, Зоя, зі своїм другим чоловіком, Михайлом IV (1041—1042), а як по його постриженні в ченці його небіж Михайло V відсунув її від влади й замкнув у монастирі, проти нього виник у місті бунт, під час якого він був схоплений і осліплений. Зоя, на 64-ому році свого життя, одружилася втретє з сенатором Константином IX Мономахом (1042—1054).

Михайло Керулярій був організатором змови проти Михайла IV з Пафлагонії і через те був засланий, де й постригся в ченці, але в 1043 р. вернувся до Константинополя і при піддержці своїх прихильників зайняв патріархат 25 березня того року. Бувши людиною дуже сильною волі, патріарх Керулярій здобув повний вплив на слабохарактерного Константина IX.²⁷ Він викреслив ім'я папи з диптихів св. Софії та зачав називати латинян «азимітами» (від грецького азима — опрісноки), мовляв, вони служать св. Літургію на прісному тісті, як жиди, постять у суботу, забороняють духовним женитися, тощо.²⁸

В часі згаданої нами війни норманів, як папа Лев IX вернувся з полону, до єпископа Івана в Трані (Апулія) наспів лист із Константинополя, підписаний грецьким архієпископом Левом з Охриди. У дійсності лист був призначений для єпископів «усіх франків» і самого папи, бо в ньому роблено різні закиди цілій Західній Церкві.²⁹ Рівночасно з тим чернець Микита Стетат зачав поширювати в Константинополі свій твір проти латинян.³⁰ Врешті патріарх Михайло Керулярій наказав позамикати всі латинські церкви і монастирі в Константинополі, при чому зневажено св. Евхаристію.

Єпископ Іван із Трані передав одержаного листа до Риму, де кардинал Гумберт переклав його на латинську мову й доручив папі Левові IX. У відповідь на те папа написав довгого листа (з 41 глави), заадресувавши його: «Лев, єпископ, слуга слуг Божих, Михайлові Константинопільському та Левові Охридському, єпископам». Папа зганив обох адресатів за брак розуміння звичаїв західних християн та за намагання розбити єдність Церкви. Він подав численні докази про найвищу владу папи у Церкві, що є запорукою єдності всіх християн.³¹

І коли на вістку про програну битву норманам під Чівітелєю і про полон папи, Константин IX і патріарх Керулярій дякували йому за його велику посвяту, папа, бажаючи довести до порозуміння, вислав до Константинополя своїх легатів: кардинала Гумберта, архієпископа Петра з Алмазі та князя й канцлера Фридриха з Льотарингії (згодом папа Степан X).

²⁶ Mann, VI, pp. 140.

²⁷ Psellos, M., *Epitaphioi Logoi*, p. 235; cf. Mann, VI, p. 141.

²⁸ Muralt E., *Essai de Chronologia Byzantina*, St. Petersburg, 1855, p. 626; cf. Ostrogorsky, op. cit., p. 295, — цей автор думає, що ім'я папів зникло з диптихів св. Софії за патр. Сергія III (999-1019), але не бере на увагу листа патріарха Петра III з Антіохії, ані послів патр. Евстація до папи Івана XIX в 1024 р.

²⁹ Acta ..., p. 63; cf. Нагаєвський, Рим і Візантія, стор. 204.

³⁰ Acta, p. 127.

³¹ S. Leonis IX PP, Ep., Mansi, XIX, pp. 635 seq.

Те, що вони по прибутті до Константинополя замишляли в палаті Плакиди, а не Пеге, де звичайно приміщувалися гості патріярха, вказує, що вони були гостями імператора. На розпорядження імператора, за прийнятим тоді звичаєм, в монастирі Студитів був скликаний публічний диспут 24 червня 1054 р., під час якого чернець Микита був засоромлений і мусів відкликати публічно всі свої закиди проти Римської Церкви, а його твір був спалений.³²

Тут підкреслимо, що папа Лев IX уже не жив і всі дальші події в Константинополі сталися за незайнятості папського престолу, а тому мусять бути поставлені на виключний і особистий рахунок та відповідальність кардинала Гумберта. Отож він, будучи дуже неправим дипломатом і не мігши дійти до порозуміння з патріярхом Михайлом Керулярієм, який до речі кажучи, уникав зустрічатися з ним, як про те свідчить лист Керулярія до патріярха Петра з Антіохії,³³ — наважився на розпучливий крок. Отож той кардинал Гумберт написав проти патріярха Керулярія, архієпископа Лева з Охриди, та їхніх прихильників анатему й поклав її 16 липня 1054 р. на головному престолі в св. Софії, за два дні по тому виїхав із міста з багатими дарами Константина IX, який, безсумнівно, мав добру волю, але не мав впливу на патріярха.³⁴

Патріярх Керулярій наказав перекласти анатему на грецьку мову, і звернувся до імператора з проханням завернути легатів з дороги, бо він хоче довести до згоди на Синоді в св. Софії, скликаному на 20 липня. Однак імператорові було донесено, що патріярх задумує зневажити легатів, бо при перекладі анатемі її змінено, немов би кардинал Гумберт анатемував не тільки патріярха й архієпископа Лева та їхніх прихильників, але й цілу Грецьку Церкву. З тих причин імператор знову відіслав легатів. Патріярх на своєму Синоді анатемував автора відлучення, яке, до речі кажучи, ніколи не діждалося затвердження жадним папою.³⁵

Папа Лев IX, важко занедужавши, наказав себе перенести до палати біля базиліки св. Петра, де прийняв св. Тайни та молився своєю рідною мовою³⁶ і доручив управу Церкви архидияконів Гільдебрандові.³⁷ Лев IX умер у середу 19 квітня 1054 р. перед гробом св. Петра і був похований біля «Равенських дверей».³⁸ Його вважано святим ще за життя, а по смерті його пам'ять була оточена великою пошаною.

По смерті Володимира Великого в 1015 р. між його синами виникла боротьба за батьківський престіл і остаточно по битві під Листвиною 1024

³² *Acta*, p. 174, nr. 3.

³³ *Cerularii Patr.*, Ep. III, in Migne, v. 120, pp. 751 seq.

³⁴ *Acta*, pp. 153-54.

³⁵ *Ibidem*, pp. 161 seq.

³⁶ *Wiberti*, *Vita S. Leonis IX PP.*, II:14.

³⁷ *Bonizo de Stutri*, *Ad Amicum*, V.

³⁸ *Duchesne*, II, p. 276.

року в Києві мав сидіти (за висловом літописця) Ярослав, а на Лівобережжі Мстислав, по смерті якого Ярослав став самодержцем.

Князь Ярослав (1019—1054), званий Мудрим, опікувався Церквою, а на її удержання призначив восьмину з усіх своїх доходів.³⁹ До прибуття грецького митрополита Теопемпта до Києва в 1037 р.,⁴⁰ дуже правдоподібно був там митрополит Іван (к. 1018—1025), бувший патріарх Охриди, що виїхав з Болгарії по скасуванні патріархату імператором Василем II Болгаробивником у 1018 році. Крім того, бачимо в Києві митрополита Олексія, якого могли прислати туди папи Бенедикт VIII або Іван XIX.⁴¹ Це дуже правдоподібно, бо енергійний папа Бенедикт VIII, що був у добрих відносинах із цісарем Генриком II, особисто їздив до Німеччини й відбував там реформаційні Синоди, міг використати скасування Болгарського патріархату Василем II і вислати бодай тимчасово на Русь-Україну архієпископа Івана, а згодом Олексія. У всякому разі, дотепер знані пам'ятки не дають змоги зробити в тій справі кінцевого висновку.

Замішанням в Італії, що сталося по Бенедиктові VIII, треба пояснити перевагу грецьких впливів у Києві й туди був всиланий митрополит Теопемпт. Однак, він скоро мусів покинути Київ (1043 р.) і ще того самого року Ярослав Мудрий напав на Константинопіль. І хоч ця мало відома війна закінчилася подружжям Ярославового сина Всеволода з грецькою княжною, його церковна політика не змінилася. По усуненні митрополита Теопемпта аж до 1051 р. митрополичий престіл в Києві не був зайнятий. 1051 року в Києві відбувся перший Синод українських єпископів, який на пропозицію князя Ярослава обрав митрополитом ченця Іларіона, і той був висвячений без попередньої згоди й благословення патріарха Керуларія.⁴²

По смерті Ярослава Мудрого взимку 1054 року його син Ізяслав I не зміг оборонити митрополита Іларіона перед греком, Єфремом, що був присланий із Константинополя до Києва, а тому Іларіон прийняв чернечу схиму.⁴³

151. Віктор II (1055—1057).

В хвилині смерті папи Лева IX його дорадник, архидиякон Гільдебранд, не був у Римі і в час його неприявності він був обраний на папу, але вибору не прийняв, мабуть, тому, що знав пляни папи Лева щодо єпископа

³⁹ *Нагаєвський*, Ізяслав-Дмитро, Йорктон, 1958.

⁴⁰ *Fricse, Ch. G., De episcopatu Kioviensi*, Warschau, 1763, pp. 7, 27; cf. *Amman, Abriss*, p. 25.

⁴¹ *Ibidem*, loc. cit.

⁴² *Нік. Літ., ПСРЛ*, до року 1051: «Ярославу сину Владимиру, внуку Свято-славлю, с Греки брани і нестроєнія биша, и сице Ярослав с єпископи своїми руськими совещавше, умислиша по священному правилу и уставу апостольскому сице: правило св. апостол 1-во два или триє єпископи да поставлять единого єпископа, и по сему священному правилу и уставу божественных апостольсьєвещавшєся русьстии єпископи поставиша Иларіона, русина, митрополита Києву и всей русьской земле, не отлучающєся отъ православных патриарховъ и благочестия пречеснаго закона, ни гордящєся отъ нихъ поставлятися, но соблюдающєся отъ вражди и лукавства, якоже тогда биша».

⁴³ *Приселков, М. Д., Очерки*, стор. 181-184; пор. *Нагаєвський*, Ізяслав, стор. 105.

Гебгарда з Айхштадту, який сповняв обов'язки канцлера на дворі Генрика III. В тій справі Гільдебранд виїхав із Франції до Німеччини.⁴⁴

Єпископ Гебгард був син графа Гартвіга зі Швабії та графині Балюз, а також і близький свояк цісаря Генрика III. Незайнятість папського престолу тягнулася цілий рік, аж поки єп. Гебгард не прийняв вибір і не був інтронізований 13 квітня 1055 року, прийнявши ім'я Віктора II.

За нього відбувся реформаторський Синод у Фльоренції (4 червня) проти симонії й «миколаїтизму».⁴⁵

На Сході імператор Константин IX умер (1055 р.) і до влади дійшла Теодора, остання з роду Македонців, яка іменувала своїм наслідником логофета, канцлера візантійської імперії, Михайла VI. Однак, Ісаак Комнен із Пафлагонії, збунтувався й проголосив себе імператором (8 січня 1057 р.), а Михайло був пострижений у ченці. Патріярх Керуларій визнав Ісаака, але й сам виказав велику охоту керувати державними справами, — він, напр., зачав носити червоні чоботи (ознака імператорської влади) та загрозив Ісаакові детронізацією. Хитрий Ісаак звелів схопити патріярха (8 листопада 1058), як той відвідував один монастир поза мурами міста. Синод єпископів засудив його як єретика, і він був висланий на заслання, де й умер. Константин Лехудес став його наслідником. Ісаак Комнен також скоро зрікся, постригшись у ченці, а імператором став Константин X Дука, що був одружений з дочкою сестри Михайла Керуларія.

З короткого понтифікату папи Віктора II дійшов до нас лист (між листами Віктора III⁴⁶) до імператриці Теодори, що була під сильним впливом патріярха Керуларія. В тому листі папа просив її скасувати податок, накладений на західних паломників, що переїздили через Константинопіль до Святої Землі, при чому умовляв шанувати Церкву, як діти матір у родині.

Восени 1056 року (8 вересня) папа Віктор II відвідав цісаря Генрика III в Госларі і був свідком його смерті (5 жовтня), уділивши йому особисто послідні св. Тайни. Перед смертю цісар іменував його регентом держави, а папа особисто проголосив його 6-літнього сина, Генрика IV, королем на Синоді в Аахені.

Спір між єпископами Сієни й Ареццо вимагав присутності папи в Італії, тому він виїхав туди разом із Фридрихом, якого хіротонізував на кардинала-пресвітера для церкви св. Хризогона та висвятив на архимандрита для Монте Кассіно.⁴⁷ На п'ятий день по розсудженні спору на користь єпископа Ареццо, папа несподівано занедужав і вмер 28 липня 1057 р., висловивши останнє бажання, щоб його тіло було занесене до Айхштадту і там поховане. Однак на його земляків, що везли тіло до Німеччини, напали ревенняни й відібрали тіло папи та поховали його в катедрі Пресвятої Богородиці в Равенні.⁴⁸

⁴⁴ *Leonis Marsicani, Chronicon Cassense*, II:89, Migne, P. L., v. 178, p. 692; cf. *Lamberti Hersfeldensis, Chronicon*, ad an. 1054.

⁴⁵ *Duchesne*, II, p. 277; cf. *Jaffe*, I, pp. 549 seq; II, pp. 710 seq.

⁴⁶ *Victoris III, PP.*, E. Magne, P. L., v. 149, p. 961.

⁴⁷ *Chronicon Cassense*, II:96. MGH, VII, p. 694.

⁴⁸ *Jaffe*, loc. cit.

Фрідріх, син князя Гозеліна з Льотарингії та Юнки, доньки Беренгара II, останнього короля Ломбардії, і брат Годфрея Бородатого, замолоду вчився в школі св. Лямберта в Льежі,⁴⁹ а згодом став каноніком і архидияконом при тій же церкві. Папа Лев IX іменував його канцлером і бібліотекарем у Римі, та всюди брав його з собою. Як згадано, він був легатом папи до Константинополя у 1054 році. Вернувшись із багатими дарами імператора Константина IX до Італії, Фрідріх упав жертвою грабунку, та був ув'язнений графом Трасмундом. Згодом він постригся в ченці на Монте Кассіно, а як папа Віктор II відлучив від церкви Трасмунда, той повернув усе пограбоване Фрідріхові, який подарував усе те добро своєму монастиреві.⁵⁰

Фрідріх був обраний ігуменом, а сам папа благословив його на цей пост, давши йому єпископські відзнаки та першу почесність між усіма ігуменами,⁵¹ але казав йому жити в Римі в монастирі св. Степана «На Палярі», між руїнами Палатину.

По несподіваній смерті папи Віктора II, кардинали зібралися в церкві св. Петра «Від Оков» та обрали 2 серпня 1057 р. в Лятерані архимандрита Фрідріха його наслідником, що прийняв ім'я Степана X, а на другий день був висвячений.

Степан X продовжував реформи своїх попередників і вже на першому своєму Синоді в Римі присвятив багато уваги «миколаїтизму» та справі подружжів між близькими кривними (рідними). Папі дехто дораджував залишити жонате духовенство,⁵² як це було у всіх Східних Церквах, але він не погодився й наказав усунути з Риму всіх жонатих духовних, як про те свідчить св. Петро Даміан, що був тоді висвячений на єпископа Остії.⁵³

Папа іменував кардинала Гумберта папським бібліотекарем, а архидиякон Гільдебранд, за дорученням папи, їздив до Ломбардії, Франції та Німеччини, щоб допильнувати реформ. Сучасні аналісти розказують, що аристократія цілком піддержувала жонате духовенство,⁵⁴ але в наслідок проповідей молодого пресвітера Ансельма та його прихильників і помічників, Аріяльда й Ляндольфа, населення Медіоляну поділилося надвое. Напр. населення дільниці, званої «патарією» (патарі, це ганчіряки) вчинили бунт і домагалися безжонного духовенства.⁵⁵

Ця подія була донесена папі й він наказав архієпископові Гвідонові з Медіоляну скликати Синод цілої провінції, який відбувся у Фонтането в єпархії Наварра, але противники жонатого кліру туди не з'явилися й були

⁴⁹ *Gesta Episcopum Leodiensum*, cap. 8, in MGH, SS, XXV.

⁵⁰ *Chronicon Cassense*, II:88. MGH, VII, p. 688.

⁵¹ *Ibidem*, II:94-96.

⁵² *Ibidem*, II:97.

⁵³ *S. Petri Damiani*, Op. XVIII; cf. Mann, VI, p. 214.

⁵⁴ *Bonizo de Sutri*, Lib. ad Am., pp. 198-199 (ed. Watterich); cf. *Arnulphi*, *Historia Mediolanensis*, in R. I. S., SS, IV; Migne, P. L., v. 147, Liber III.

⁵⁵ *Ibidem*, III:10.

анатемовані за спричинення заколотів. Тепер папа вислав до Медіоляну архидиякона Гільдебранда і єпископа Ансельма, але архієпископ Гвідон виїхав до Німеччини⁵⁶ і справа протягнулася.

В листопаді 1057 р. папа відвідав монастир на Монте Кассіно, де казав уживати Григоріанського напіву і звідти вів переговори з Ісааком I Комненом з метою відновлення єдності, розірваної анатемою кардинала Гумберта. До Константинополя був висланий архимандрит Десідерій,⁵⁷ але папа важко занедужав ще заки легати покинули береги Італії, тому ігумен Десідерій був відкликаний уже з Барі.⁵⁸ У березні 1058 року хворий папа виїхав до Тосканії до свого брата Годфреда, але вмер у монастирі у Фльоренції (29 березня) та був похований у церкві св. Репарати (сьогодні: Пресвятої Богородиці дель Фйоре).

153. Венедикт X (1058—1059).

По смерті папи до Риму з'їхалися представники аристократії і спричинили вибір єпископа Івана з Веллетрі, римлянина (5 квітня), що прийняв ім'я Венедикта X,⁵⁹ але єпископ Остії, св. Петро Даміан, що мав інтронізувати папу, разом із іншими кардиналами, виїхав із Риму. Інтронізаційні церемонії довершив архипресвітер Остії⁶⁰.

Рівночасно створилася сильна опозиційна партія під проводом кардинала Лева, нащадка багатой родини жидівських конвертитів (вихристів), і його піддержав кардинал Гільдебранд, що користувався великою повагою в Римі.

В такій ситуації граф Годфред із Тосканії висунув свого, третього кандидата, єпископа Герарда з Фльоренції⁶¹ і той одержав номінацію (іменування) від цісареві Агнети, що рядила державою від імени свого малолітнього сина Генрика IV. Всі кардинали, що виїхали з Риму, зібралися в Сієні й обрали єпископа Герарда, а в січні 1059 року до Сутрі був скликаний Синод, на якому Венедикт X був проголошений узурпатором і скинутий з престолу.⁶²

154. Микола II (1059—1061).

Папа-елект Герард, що прийняв ім'я Миколи II, прибув до Риму і там його вибір був ще раз підтверджений кардиналами, духовенством та народом, і щойно потім, 24 січня 1059 р., відбулися інтронізаційні торжества

⁵⁶ *Landulphi, Historia Mediolanensis*, III:10-11, in R. I. SS, V.

⁵⁷ *Chronicon Cassense*, III:17. MGH, SS, VII, p. 770.

⁵⁸ *Ibidem*, II:96; cf. *Artaud*, I, p. 287.

⁵⁹ *Chronicon Cassense*, II:91 (99); cf. *Bonizo*, I, p. 207; cf. *Duchesne*, II, p. 279.

⁶⁰ *Chro. Cassense*, loc. cit.; cf. *S. Petri Damiani*, Ep. III, cap. 4; cf. *Baronii, Annales*, ad an. 1058, 4-13.

⁶¹ *Annales Altheimenses*: Maj., ad an. 1058, ed. Giesselbrecht-Pertz, MGH, XX.

⁶² *Hefele*, IV, p. 799.

в базиліці св. Петра. Цікаво, що за опису його інтронізації згадується вперше, що кардинал Гільдебранд поклав на його голову корону.⁶³

У березні 1059 року папа вислав св. Петра Даміана до Медіоляну для поладження згаданого спору, але цим разом проти партії «патаріїв» створилася сильна опозиція прихильників жонатого клиру. До палати архієпископа Гвідона був скликаний Провінційний Синод і на ньому миряни загрожували св. Петрові Даміанові смертю, якщо він підтримуватиме «патаріїв». Справа закінчилася компромісом: св. Петро Даміан не натискав на загальне заведення безженности духовенства, а ієрархія пообіцяла, що на майбутнє не буде симонії ні за надавання духовних посад, ні за свячення.⁶⁴

Синод у Лятерані (13 квітня 1059) затвердив це, і проголосив також дисциплінарні правила про вибір папів:⁶⁵ 1) кардинали-єпископи мали намітити кандидата на нового папу; 2) та прихилити до своєї думки кардиналів нижчих чинів; 3) також духовенство й нарід Риму мали погодитися на запропонованого кардиналами кандидата. Коли б їхні думки про це поділилися, тоді вирішував цісар через свою канцелярію в Льомбардії. Синод ухвалив, що коли б папа-елект з будь-яких причин, напр. війни, недуги і т. д. не міг бути негайно інтронізований, то й без інтронізації він має повну владу й авторитет виконувати свій найвищий обов'язок у Церкві. Кожен, хто наважився б порушити ці правила, самочинно стягне на себе анатему.⁶⁶

В той час у Римі було сім кардиналів-єпископів: 1) Остії, 2) Порто, 3) св. Руфіна або Сільви Кандіди, 4) Альбано, 5) Сабіни, 6) Пренесте та 7) Тускулануму. При всіх патріархальних церквах було по сім кардиналів-пресвітерів: 1) св. Петра, 2) св. Павла, 3) Богородиці Більшої, 4) св. Лаврентія. Було також 18 кардиналів-дияконів: 6 при Палатині і 12 в околиці Риму. Всіх кардиналів-піддияконів було 21: 7 при Палатині, 7 в околиці та 7 при школі «канторум» у Лятерані.⁶⁷

Декрети Лятеранського Синоду були проголошені в окремій буллі папи Миколи II, але єпископи Льомбардії не опублікували її в своїй провінції.⁶⁸

⁶³ *Annales Romani* ad an. 1059, MGH, SS, V, pp. 470 seq. cf. *Benzo de Alba*, An Henricum, lib. VII, MGH, SS, XI, p. 672: "(Hildebrandus) regali corona suum coronavit Nicola... Legebatur autem in inferiori circulo ejusdem serti ita: corona regni de manu Dei. In altero vero sic: Diadema imperii de manu Petri".

⁶⁴ *S. Petri Damiani*, Op. V (Actus Medil.), Migne, P. L., v. 145, pp. 89-98; *Denziger*, 354.

⁶⁵ *Idem*, Opusculum IV; cf. *S. Anselmi*, Contra Guibertum, Migne, P. L., v. 149, p. 463.

⁶⁶ *Card. Deusdedit*, Collectio Canonum, I, can. 137-138, ed. Martinucci, p. 101: „Si, quis Ap. Sedis sine concordia et canonica electione Cardinalium ejusdem, ac deinde sequentium clericorum religiosorum intronisatur, non Papa, vel Apostolicus, sed apostaticus habeatur... Si quis pecunia vel gratia humana aut populari seu militari tumultu, sine concordia et canonica electione cardinalium, et sequentium religiosorum clericorum fuerit Ap. Sedis intronisatus, nec Apostolicus sed apostaticus habeatur. Liceatque cardinalibus cum Deum timentibus clericis et laicis invasorem etiam anathematare, et humano auxilio et studio a Sede Ap. pellere et quem dignum judicaverint, reponere. Quod si hoc intra Urbem perficere nequiverit, auctoritate apostolica extra Urbem, congregati, in loco cui esse placuerit electionem faciant, concessa electo auctoritate regendi et disponendi res in utilitatem ecclesiae Sanctae Romanae juxta qualitatem temporis quasi jam intronisatus sit".

⁶⁷ *Card. Bavonii*, Annales, ad an. 1057, nr. 21.

⁶⁸ *Bonizo de Sutri*, Liber ad Am., VI.

Десь в тому часі до Риму прибуло посольство від норманського ватажка Роберта Гіскарда, що княжив зі своїм братом Роджером в Апуллії, та просили папу прибути особисто до південної Італії й завести Божий мир із Церквою. При нагоді тих відвідин папи відбувся Синод у Мальфі (23 серпня 1059), де була порушена справа celibату (безжennости) духовних, бо духовні східного обряду, що були в тих сторонах, були жонаті. За свою добру волю у відношенні до Церкви, Роберт був визнаний папою князем Апуллії, Калябрії та Сіцилії, при чому зложив папі присягу вірности, визнавши себе його васалем.⁶⁹ Таким чином в Італії повстала нова сила, що могла приборкати сваволю феодалної аристократії, а з другої сторони, усунути звідти також і грецькі впливи.

Ще того самого року папа відбув другий Синод у Римі, де був осуджений еретик Беренгарій, як довідуємося про те з Енцикліки папи до французької ієрархії. При тій нагоді папа написав до французької королеви, Анни Ярославни, доньки українського князя Ярослава Мудрого, хвалячи її мужеські чесноти в жіночому тілі і просячи вживати своїх впливів для добра Церкви.⁷⁰ І дійсно, через вплив Анни Ярославни її чоловік, король Генрик, став відноситися з довір'ям до Апостольської Столиці в Римі, а за коронації їхнього сина Пилипа (23 травня 1059) були приявні папські легати. Видно, що Анна Ярославна не винесла із свого дому в Києві якогось упередження до Риму.

Папа Микола II умер 27 липня 1061 року у Флоренції і був похований у церкві Пресвятої Богородиці, де вже були зложені тлінні останки Степана X.⁷¹

155. Олександр II (1061—1073).

Від смерти Миколи II минуло два місяці, а кардинали очікували вістки з цісарського двора, де було невдоволення з приводу Лятеранських правил, що майже зовсім усували впливи світської влади на вибір папів. З другої сторони, на кардиналів натискали аристократи, що вислали графа Жіларда з Галери до Німеччини з проханням про скорі іменування кандидата на нового папу.

В такій ситуації кардинал Гільденбранд, по нараді з іншими кардиналами, спровадив до Риму єпископа Ансельма з Люкки, а водночас запросив туди чималі загони норманів задля вдержання необхідного ладу й порядку.⁷² Під їх охороною кардинали й духовенство відбули свій Збір у церкві св. Петра «Від Оков», де обрали єпископа Ансельма на папу, і той, прийнявши ім'я Олександра II, був інтронізований у Лятерані 1 жовтня 1061 р.

⁶⁹ Watterich, *Vitae Rom. Pont.*, I, p. 234; cf. Browden, *Gregory VII*, I, p. 205; cf. *Card. Deusdedit*, op. cit., III, pp. 156-157.

⁷⁰ *Inter Epistolas S. Petri Damiani*, VIII:213.

⁷¹ Labbe, *Concilia*, IX, pp. 1108 seq.

⁷² *Chronicon Cassense*, III:21. Duchesne, II, p. 281.

Однак граф Жілардо, маючи піддержку цісарського двора, висунув свого кандидата, єпископа Кадаля з Парми⁷³, що скликав своїх прихильників до Базелю (28 жовтня) і там на Синоді був затверджений антипапа Кадаль. Там також був коронований Генрик IV з одночасним наданням йому титулу «Патриція Риму», а по цьому він іменував Кадаля на папу, що прийняв ім'я Гонорія II.

Цей учинок був явним непошануванням ухвал Лятеранського Синоду з 1059 р. Антипапа Кадаль з'явився в Сутрі (25 березня 1062), а в квітні його прихильники намагалися здобути Рим. На пропозицію графа Годфреда з Тосканії, що також прибув під Рим, обидва кандидати вернулися до своїх єпархій і мали там ждати на рішення цісарського двора, як було передбачено на Лятеранському Синоді.⁷⁴ Тим часом, архієпископ Анно з Колонії став регентом на місці Агнети й він підтримав цілою вагою держави кандидатуру папи Олександра II, і тому на Соймі в Авгсбургу ухвалено (27 жовтня), що він є законним папою і має посісти папський престіл.⁷⁵

Кадаль був осуджений на Пасхальному Синоді (1063), де також було заборонено мирянам брати участь у богослужіннях, відправлюваних духовними, котрі не виконали декретів про «миколаїтизм», тобто жонатих.⁷⁶ Прихильники Кадаля ще раз напали на Рим та здобули твердиню св. Ангела, але норманські відділи їх прогнали з міста. На пропозицію архієпископа й регента Анно був скликаний ще один поширений Синод і на ньому Олександр II був іще раз визнаний законним папою.

На другий рік у справу втрутився архієпископ Адалберт із Бремену-Гамбурга та проголосив 15-літнього Генрика IV повнолітнім (березень 1065)⁷⁷, при чому Генрикові опікуни оженили його з Бертою, донькою графині Аделяйди з Турину (липень 1066), дарма, що він цьому противився і скоро зачав вести неморальне життя, а навіть просив архієпископа Зігфріда з Майнцу уневажнити це подружжя. Справа була переслана до Риму, а папа вислав до Франкфурту свого легата, св. Петра Даміана, (жовтень 1069), і там на Синоді відкинено прохання Генрика, а його подружжя з Бертою визнано законним.

Як згадано, архієпископ Гвідон з Медіоляну не проголосив правил Лятеранського Синоду про безженність духовних з огляду на заворушення в цілій провінції, під час яких був убитий провідник партії «патарів», Аріяльд. Папські легати вимогли зречення архієпископа Гвідона, а на його місце «патарії» обрали свого кандидата Оттона в січні 1072 р.⁷⁸ і він зачав вводити в практику правила Лятеранського Синоду.

Папа Олександр II жив у приязних відносинах із норманами, зберігши вдячність за їхню поміч при його виборі. Дуже правдоподібно, це було при-

⁷³ *Annales Altheimenses*, Maj., ad an. 1060; cf. *Benzo*, VII:2.

⁷⁴ *Benzo*, II:13.

⁷⁵ *Annales Altheim.*, ad an. 1063, MGH, SS, v. XX.

⁷⁶ *Alexandri II PP.*, Ep. XII, in *Jaffe*, R. P. R., IV, nr. 4459, 4770; cf. *Duchesne*, II, pp. 281, 358 seq.

⁷⁷ *Lamberti*, *Annales*, ad an. 1060.

⁷⁸ *Arnulphi*, *Hist. Mediol.*, III:23.

чиною його уневажнення коронації англійського короля з Саксонської династії, доконаної архієпископом Стрігандом із Кентербері, а поблагословив норманського короля Вільгельма Завойовника, що по 1066 р. закріпився в Англії.

Однак домагання норманів у південній Італії зростали щораз більше, так що їхній граф Вільгельм задумав захопити місто Рим, але відділи графа Тосканії Годфреда до цього не допустили. Для урегулювання справ із норманами папа Олександр вибрався до Апуллії (жовтень 1071) і подорожі посвятив відбудовану церкву на Монте Кассіно. Завважимо, що по здобутті міста Барі в 1070 р. нормани зовсім усунули візантійські впливи з Італії, а одинокою залишкою їх у тих сторонах був східний обряд у тамошніх церквах, що були підпорядковані юрисдикції Риму. Таким чином, ці відібрані Левом III Ізаврійським провінції, вернулися назад до папи. Під натиском латинських впливів із півночі східний обряд в Апуллії й Калябрії не міг удержатися довго.

Також за папи Олександра II папському легатові Гугові Кандіда вдалося остаточно усунути т. зв. Мозарабську Літургію з Еспанської Церкви та довести до повної уніфікації еспанських церков із римським обрядом і звичаями, а Синод у Бургосі 1078 р. прийняв це офіційно для цілої Еспанії.

Ще папа Микола II вислав у 1061 році єпископа Майнгарда з Сільві-Кандіди до Далмації задля проведення реформ у тамошній Церкві, разом із архієпископом Іваном із Спалато⁷⁹. І там ще раз проголошено, що до ієрейських свячень не можна допускати нікого, хто не знає латинської мови, та заборонено відправу слов'янських Літургій⁸⁰, хоч дозволено відправляти грецькою мовою.⁸¹ Ці ухвали були затверджені Миколою II та Олександром II⁸². Слов'янські духовні були тимчасово усунені, а їхні церкви замкнені. Усі вони звернулися до папи й одержали таку відповідь: «Знайте, мої діти, що ми часто чули прохання в користь готів; але тому, що ця Літургія була створена аріанами, ми не можемо відступити від традиції наших попередників, ані дозволити слов'янам відправляти св. Літургію їхньою власною мовою».⁸³

За два сторіччя на Заході вже не знали багато про св. Літургію, перекладену св. Кирилом і Методієм на слов'янську мову, та плутали її з Літургією аріанських готів, які, до речі кажучи, мали більший вплив на західних християн, ніж на східних. Готи були прогнані зі слов'янських країв і опинилися в Італії, частинно у південній Галлії та Еспанії, де зовсім утратили свій національний характер і релігійні ціхи, та засимілювалися цілковито. Тевтонський дух, під впливом якого в обговорюваному нами пе-

⁷⁹ Mann, VI, p. 352.

⁸⁰ Jaffe, nr. 4477.

⁸¹ D'Avril, St. Cyrille, p. 249.

⁸² Racki, Documenta, p. 205.

⁸³ Ibidem, p. 51.

ріоді була церковна політика на Заході, не перестав змагати до повного знищення слов'янського обряду. І хто-зна, чи він зовсім не зник би був із лиця землі, коли б не вкоренився на Русі-Україні. Самі Болгарія, Хорватія чи Сербія не були б спроможні вдержати його між грецькими й латинськими впливами.

По знищенні Болгарії Василем II (1018 р.), сербський жупан Доброслав, побивши імператора Константина IX в 1043 р., заснував сербську монархію. Щоб усунути впливи греків, він звернувся до Риму з проханням про поміч у церковних справах. 1067 року папа Олександр II іменував архієпископа Діоклеї-Антівари примасом, надавши йому юрисдикцію над усіма єпархіями сербського королівства, та над усіма монастирями латинського й слов'янського обрядів.⁸⁴

У Чехії, що стала першою з жертв тевтонського духа, князеві Спити-гнівові (1055—1061) вдалося відсунути небезпеку⁸⁵, але невеличка Чехія не могла вдержатися довго, бо ще за того самого князя зачалось там переслідування слов'янських ченців, яких зовсім прогнано з монастиря в Сазаві, а на їх місце спроваджено латинських із Німеччини, князь був нагороджений привілеєм одягати «мітру» та зобов'язався давати Церкві щороку сто фунтів срібла милостині.⁸⁶ Його наслідник Вратислав (1061—1092) постриг у ченці свого наймолодшого брата Яроміра та іменував його єпископом Праги в грудні 1067 р. Однак, відновлення єпископства в Оломуці на Моравії князем Вратиславом довело до завязаного спору між обома братами. Яромір переслідував єпископа Івана, так що був легатами папи відлучений від церкви, а згодом закликаний папою Григором VII до Риму задля свого оправдання.⁸⁷ Та суперечка знайшла своє закінчення на Лятеранському Синоді в 1075 р., де завдяки піддержці графині Матільди, далекої своячки Яроміра, він був звільнений від відлучення і мир був відновлений між обома братами.⁸⁸

Під кінець понтифікату Олександра II св. Петро Даміян зрікся з посту кардинала-єпископа Остії, а цісарева Агнета, огірчена неморальним життям свого сина Генрика IV, постриглася в черниці (1067 р.) і жила в монастирі у Фруктуарії (П'ємонт), а згодом у Римі, де й умерла 1077 року. Папа Олександр II умер 21 квітня 1073 року і був похований у Лятерані біля гробу Сергія IV.⁸⁹

156. Св. Григор VII (1073—1085).

У невеличкій місцевості Савана в Тосканії, в убогій родині селянина Боніцо вродився (коло 1020 р.) син, якого назвали Гльдебрандом.⁹⁰ Про його

⁸⁴ Ibidem, p. 201.

⁸⁵ Card. Deusdedit, Collectio, p. 333.

⁸⁶ Cosmae Pragensis, Chronicon, ad an. 1055.

⁸⁷ S. Gregorii VII PP, Ep. i, p. 44; cf. Jaffe, Mon. Bamberg., Ep. Sigfridi, p. 84.

⁸⁸ Ibidem, Ep. II, p. 71.

⁸⁹ Duchesne, II, p. 282; cf. Micrologus de ecclesiasticis observationibus, cap. 14, Migne, 151;

⁹⁰ Duchesne, II, p. 282-291; cf. Migne, P. I., 148, pp. 9 seq.

дитячий вік дійшло багато легенд, але за ходом його життя можна слідувати з певністю щойно по його прибутті до Риму за папи Івана XIX⁹¹, коли він жив у монастирі Бенедиктинів на Авентині, що був немовби другим рідним домом клонійських ченців.

Дядько Гільдебранда ігуменував там і подбав про солідне виховання свого небожа, що вчився в Лятеранській школі богослов'я та інших наук, і досконало опанував латинську й грецьку мови. Своїми великими здібностями він дав про себе чути в Римі, а папа Григор VI іменував його своїм капеляном та кустосом (доглядачем) престолу в базиліці св. Петра. Він їздив із папою до Німеччини та власними очима пізнавав усі недомогання й браки Церкви. Події в час Бенедикта IX утвердили в нього переконання, що Церкві шкодить поганий вплив володарів. Лев IX поставив його в сан диякона й іменував архидияконом у Римі. Його підпис бачимо на документах часів Віктора II, але головним його завданням була реформа Церкви у Франції, яку він поволі й рішуче довів до щасливого кінця. Про його діяльність в часи Степана X, Миколи II та Олександра II ми вже згадували.

В останніх днях життя Олександра II архидиякон Григор учинив усе можливе, щоб вибір його наслідника відбувся в якнайспокійнішій атмосфері. По похороні папи, кардинал Гуго Кандіда вніс кандидатуру Гільдебранда, що був обраний одноголосно в церкві св. Петра «Від Оков».⁹² Папа-елект прийняв ім'я Григор VII, був поставлений у сан пресвітера, а 30 червня висвячений, коронований і інтронізований.

Цісареві Генрикові IV було тоді 23 роки і вже в тому віці він був, мабуть, найбільш неморальним володарем, з усіх, що досі засідали на троні в Німеччині. Він вів виставне життя, а з ним були злучені зажерливість на гроші й жорстокість у відношенні до своїх підданих. Він для всіх людей у державі був тираном і пострахом, та не терпів волі других людей.⁹³

На французькому троні сидів Пилип I, син Анни Ярославни, типовий француз, що в своєму приватному житті слухав більше підплетів своїх конкубін (коханок), ніж свого розуму, чи порад досвідчених людей. Він, нарешті, прогнав свою жінку і взяв одну з конкубін.

Не багато кращим виявився й Вільгельм Завойовник в Англії, а в Іспанії велася безнастанна війна між християнами й мохаммеданами, у якій християни після перемоги під Барбастро в 1065 р. зачали поволі підноситися із занепаду.

За таких обставин Григор VII вступив на Престіл св. Петра. Звичайно, він уважав за своє найперше і найважливіше завдання звільнити Церкву від впливу світської влади. Бувши обдарований Богом усіми прикметами великого державного мужа та набувши великий досвід у всіх справах, папа постановив цю ціль досягнути, хоча б і ціною своєї власної крові, як сам він про те висловився.⁹⁴ З тих причин папа надумав звільнити вибір цер-

⁹¹ *S. Petri Damiani, Vita S. Odilonis*, Migne, P. L., v. 144, pp. 925-944.

⁹² *Bonizo*, op. cit., VII.

⁹³ *Lamberti, Annales*, ad an. 1076.

⁹⁴ *Gregorii VII PP.*, IV, cap. 24. Migne, P. L., 148, p. 480: „Magis enim volumus mortem subire, quam... ut Ecclesia Dei ad confusionem veniat, consentire“.

ковної ієрархії з-під впливу володарів, а це можна буде зробити, коли духовенство буде безженне. До цього, врешті, змагали кілька його попередників, хоч по деяких околицях і краях натикалися на завзятий опір. Григор VII постановив собі цей опір зламати.

З численних його листів можна бачити, що він задумав відновити плани папи Сильвестра II та цесаря Оттона III щодо створення християнської держави в Європі, але з тією відміною, що найвищим авторитетом в ній буде папа, а всі земні володарі мають із ним співпрацювати в мирі й любові. Кожен нарід має одержати свої власні суверенні права, агноблення одного народу другим є проти Божих заповідей. Взором для папи були ідеї св. Августина, викладені в його творі під заголовком «Божя Держава», на яких взувалися також папи Григор I та Микола I. Всі ці ідеї можна знайти в листах папи Григора VII, яких залишилося 354.

Всі вони написані дуже точно, без жадного зайвого слова, блискучою латинською мовою, та свідчать, що папа не змагав до захоплення влади світського володаря, а хотів тільки чесної і щирої співпраці всіх християнських володарів, якої головною основою мали бути Божі заповіді.⁹⁵

Вже в першому році свого понтифікату Григор VII зачав реформи Церкви, з самого Риму, де звільнив всіх світських людей, т. зв. манзонарійців, з базилики св. Петра й інших церков міста. Другою справою було налагодження добросусідського співжиття усіх італійських князів, графів і баронів, що одні одних поборювали. Папа в супроводі ігумена Дезидерія відвідав особисто Роберта Гіскарда з Сицилії, Ришарда з Капуї, Гізульфа з Салерна, та графів Тосканії, де радила Матильда, і налагодив між ними співпрацю.

У Константинополі вмер імператор Константин X Дука в травні 1067 р., а його вдова Євдокія правила державою від імені трьох синів: Михайла, Андроніка та Константина. Однак вся влада була в руках цесаря Івана Дуки та Михайла Псельоса аж доки Євдокія не вийшла заміж за воєначальника Романа IV Діогена (1068—1071), що саможертвенно воював проти турків-сельжуків, однак потерпів поразку під Манцикертом у Вірменії, де й потрапив у полон. Він був здетронізований, Євдокія вислана до монастиря, а її син Михайло VII проголошений імператором (1071 р.). Тим часом Роман IV Діоген уклав із турками мир і був звільнений з полону, але по своєму прибутті до Константинополя був осліплений. Султан уважав це порушенням миру й заатакував Краї в Малій Азії та зачав добиватися до самої столиці, а Роберт Гіскард господарив у Барі від 1070 р. В такій ситуації Михайло VII Дука звернувся до папи Григора з благанням про поміч, запевняючи про своє прив'язання до Риму.⁹⁶ Це входило в рямці загальних ідей папи, тому в нього зродилася постанова, що для оборони християнсь-

⁹⁵ Idem, Ep. I:19: „Sicut duobus oculis humanum corpus temporali lumine regitur, ita his duobus dignitatibus in pura religione concordantibus corpus ecclesiae spirituali lumine regi et illuminari probatur“.

⁹⁶ Finlay, op. cit., p. 51; cf. Ostrogorsky, op. cit., pp. 304 seq.

кої держави треба християнської армії, що була б під його особистим протекторатом і, де треба було б, боронити християнські народи, а в цьому випадкові — східних християн перед турками.⁹⁷ З тією метою папа пише листа до молодого цесаря Генрика,⁹⁸ а за місяць по тому проголошує свою Енцикліку, адресовану: «До всіх, хто хоче боронити християнську віру». У ній він описує переслідування східних християн турками і, між іншим, каже: «Отож як любимо Бога і маємо себе за християн, мусимо журитися недолею славної імперії (Візантія) і вбивствами християнських мужів. Ми мусимо дати щось більше за саме співчуття. Приклад нашого Спасителя змушує нас принести наше життя в жертву за них. Ми з нашої сторони зробимо все, щоб допомогти цій імперії. В ім'я віри, в якій через Христа ми всі об'єднані, усиновлені діти Божі, умовляємо авторитетом св. Петра, князя Апостолів, та взиваємо вас не допустити, щоб рани і кров наших братів були даремні; а загроза імперії хай зродить у нас симпатію та готовість принести братам поміч. Дайте нам негайно знати певними післанцями, до чого вас зобов'язує Боже милосердя».⁹⁹

Першою спробою справності християнської армії мало бути покарання Роберта Гіскарда за зайняття Барі, за що папа відлучив його від церкви 1074 року. Армія збиралася між Сутрі та Вітербо, але між її провідниками не було згоди, а папа занедужав, і нічого з того не вийшло. Тоді папа пише листа до Генрика (інакше — Генріха) IV, заохочуючи помогти Схондові,¹⁰⁰ а папські легати одержали завдання довести до миру між Генриком і саксонцями, до яких також папа пише окремого листа.¹⁰¹ Кардинал Гумберт і інші легати застали Генрика в Нюрнберзі¹⁰² та з доручення папи звільнили його від церковного відлучення,¹⁰³ про що папа згадав також у своєму листі до його матері Агнети, під умовою, що він покине практикувати симонію. Тому на пісному Синоді в Римі (лютий 1079) папа проголосив декрети проти симонії та «миколаїтизму»,¹⁰⁴ при чому було скинуто з посад низку єпископів, напр. Лімара з Гамбургу, Германа з Бамбергу і т. д. Також французький король Пилип одержав загрозу відлучення за пограбування деяких посіlostей патримонії.¹⁰⁵ Синод відлучив також п'ятьох найближчих дорадників Генрика IV за симонійне надавання церковних урядів світським особам та за лихі поради молодому цесареві, який усі прибутки

⁹⁷ S. Gregorii VII PP, Reg. II, 31.

⁹⁸ Gregorius VII Papa ad regem Henricum IV, Migne, P. L., 148, Ep. II, 31, p. 386: „Quam admonitionem Italici et ultramontani, Deo inspirante ut reor, imo etiam omnino affirmo, libenter acceperunt, et iam ultra quinquaginta millia ad hoc se praeparant, ut si me possunt in expeditione produce ac pontifice habere, armata manu contra inimicos Dei volunt insurgere, et usque ad sepulcrum Domini, ipso ducente, pervenire“.

⁹⁹ Ibidem, I, 49 (Martii 1, 1074).

¹⁰⁰ Ibidem, II 37 (16 Decembris 1074): „De adjutorio faciendo fratribus nostris, qui ultra muro in Constantinopolitano imperio habitant“.

¹⁰¹ Idem, Reg. I, 39.

¹⁰² Mariani Scoti, Chronicon, ad an. 1074.

¹⁰³ Lamberti, Annales, ad an. 1074.

¹⁰⁴ M. Scoti, ad an. 1075.

¹⁰⁵ Seppelt, op. cit., p. 110.

з симонійного надавання церковних урядів уживав на неморальне життя та провадження внутрішньої війни.

Синод у тій справі висловився так: «Якби хтонебудь відтепер одержав з рук світської людини єпископство або ігуменство, то хай ніхто такого не має за єпископа чи ігумена. Ми позбавляємо його благословення св. Петра і права входити до церкви аж доки не зречеться посади, набутої гріхом гордості й непослуху, що є гріхом ідолопоклонства. Це саме відноситься й до нижчих посад Церкви. І так само, якби цісар, князь, маркіз, граф і всякий володар або яканебудь світська особа відважилися надавати якесь єпископство або церковний сан, хай знають, що підлягають тому самому засудові».¹⁰⁶

Ухвали Синоду оголосили Генрикові нещадну війну, що дістала назву «боротьби за інвеституру». Тим часом Генрик підкорив саксонців і вислав до Італії графа Ебенгардта з Колебургу (листопад 1075), що був одним із відлучених радників, бо в Медіоляні знову настали заворушення, серед яких був убитий «патаріанин» Герлембальд, що цим разом домагався вже заступлення Амвросіянської Літургії Римською. Згаданий граф проголосив, що всі «патарі» є публічні вороги, та усунув архієпископа Годфрея, а на його місце поставив Теодальда, хоч законний єпископ Медіоляну, Отто, перебував тоді в Римі на вигнанні. Таким чином, Медіолян мав аж трьох владик. Папа, найперше, старався намовити Теодальда до зречення,¹⁰⁷ а як це не допомогло, запротестував перед Генриком.

Це напруження використав у Римі приятель Генрика, Ченчій (скорочене ім'я Крещента), син префекта Степана, що зібрав банду авантюристів і на саме Різдво напав на церкву Богородиці «Більшої», де папа відправляв нічну Літургію. І саме під час причащення духовенства авантюристи схопили папу, здерли з нього понтифікальні ризи і в самому тільки стихарі посадили на коня та завезли до тюрми при П'яцца Навона.¹⁰⁸ Вістка про схоплення папи рознеслася скоро по місті, а в усіх церквах цілу ніч дзвонили дзвони. Ченчій домагався передачі твердині св. Ангела й усього скарбу Патримонії, що там переховувався,¹⁰⁹ але папа категорично відмовився. Вранці озброєні римляни з'явилися перед тюрмою та домагалися звільнення папи, якого Ченчій добре потурбував, завдавши йому рани на голові. Лише заступництво папи врятувала Ченчіві життя. Серед радісних співів римляни запровадили папу до церкви, де він докінчив перервану св. Літургію, а потім із тією ж головою пройшов вулицями міста до Лятерану.

Папські легати застали Генрика в Гюсларі і домагалися звільнення із служби всіх відлучених радників, а інакше він сам на найближчому Синоді в Римі буде відлучений та позбавлений королівства.¹¹⁰ Обурений Генрик звернувся з маніфестом до німецького народу, в якому оправдував своє

¹⁰⁶ *Anselmi, Contra Guibertum II*, Migne, P. L., v. 149; cf. *Hefele*, V, pp. 44-50.

¹⁰⁷ *S. Gregorii, Reg. Ep.* III, 8, 9, 10 (Dec. 1075).

¹⁰⁸ *Mann*, VII, p. 88; cf. *Hefele*, V, pp. 62-64; cf. *Migne*, P. L., v. 148, pp. 58 seq.

¹⁰⁹ *Bertholdi de Reichenau, Annales*, ad an. 1076, MGH, SS, V, pp. 281 seq.

¹¹⁰ *Gregorii VII Papae Reg.*, III, 10: „Paterna te charitate monemus, ut Christi super te imperium recognoscens, honorem tuum ejus honori praeponere quam sit periculosum cogites, et libertatem Ecclesiae, quam sponsam sibi coelesti consortio jungere dignatus est, non jam tua

дотеперішнє поступовання¹¹¹ та скликав Сойм до Вормсу на січень 1076 р. де з'явилися: відлучений кардинал Гуго Кандіда, архієпископ Майнцу й Трієру, двадцять чотири єпископи та багато ігуменів, князів і інших мирян¹¹² Сойм закинув папі неправильність його вибору і під натиском Генрика всі вони підписали акти Сойму та повідомили про те всіх єпископів Льомбардії. Папа довідався про ці ухвали від Ролянда з Парми саме перед відкриттям Синоду в Лятерані, на який зібралося 110 єпископів, численне духовенство й матір Генрика IV, черниця Агнета.

Синод відлучив Генрика і всіх присутніх на Соймі у Вормсі за спробу судити папу, та звільнив усіх підданих від присяги вірності цісареві, а всіх збунтованих єпископів тимчасово усунув від урядування. Про те папа повідомив усіх християн, подавши мотиви свого рішення.¹¹³

Тепер Генрик скликав новий Сойм до Вормсу у травні 1076 р., але мало хто туди поїхав. Крім того, саксонці зачали нову війну та дійшли аж до Гарцбургу, руйнуючи подорожі замки Генрика. Сам він замкнувся в манастирі в Герсфельді, а німецькі князі вже намітили нового кандидата на цісаря: Рудольфа із Швабії, Генрикового шурина,¹¹⁴ та скликали в тій справі окремий Сойм. Проти цього заперестували папські легати: патріарх Зіггард з Аквілеї та єпископ Альтман з Пассау, що були на тому Соймі,¹¹⁵ дораджуючи залишити рішення ширшому Соймові в Авгсбурзі в лютому 1077 р., бо папа не бажає знищення тільки виправлення Генрика IV. І як він до того часу не покається і відлучення не буде з нього зняте, то папа зажадає вибору нового цісаря.¹¹⁶

Генрик відкинув жадання легатів, тому папа вирішив поїхати особисто на сойм до Авгсбургу, та виконати свою погрозу. І вже 8 січня 1077 р. він був у Мантуї, де мала ждати на нього ескорта німецьких князів, з якою мав їхати до Авгсбургу. Однак папа одержав фалшиву вістку, що Генрик іде на чолі великої армії до Італії, а тому прийняв запрошення графині Матільди та задержався в її замку в Каноссі між Пармою і Моденою.¹¹⁷

Вістка виявилася фалшивою, бо Генрик, опинившись в ізоляції, наважився на розпачливий крок, щоб використати даний йому папою час «ласки». Він, узявши свою жінку й сина Конрада, в супроводі малого гуртка людей, перейшов серед великих сніговів і морозів Альпи через Бургундію і Савой надіючись застати папу в Італії та одержати зняття відлучення ще заки збереться елекційний Сойм в Авгсбурзі.

Генрик застав папу в Каноссі, в Апенінах, і через свого хресного батька, ігумена Гуга, просив його про звільнення від відлучення при чому на-

occupatione impedias, sed quo maxime crescat Deo omnipotenti et beato Petro, a quibus et tua mereatur amplificari gloria auxilium tuae virtutis fidei devotione exhibere incipias“.

¹¹¹ Mann, VII, p. 95.

¹¹² Bertholdi, ad an. 1076.

¹¹³ S. Gregorii, Reg., III, 6; cf. Mansi, XX, pp. 191, 467-68; cf. Hefele, V, pp. 70-76.

¹¹⁴ Lamberti, Hersfeldensis, Annales, ad an. 1076.

¹¹⁵ Scoti, Chronicon, ad an. 1077.

¹¹⁶ Lamberti, loc. cit.

¹¹⁷ Brunonis, De Bello Saxonico, cap. 89: „Ecce nunciatur apostolico, Heinricum cum magno exercitu Italiam intrare“.

дягнув покутничу одежу і ждав на відповідь папи три дні перед брамою замку в Каноссі (25, 26 і 27 січня 1077 р.). За заступництвом графині Матільди він був прийнятий папою та склав урочисту присягу, що виправить усе лихо, а папа зняв з нього прокляття і сам дав йому св. Причастя.

У наслідок цього зовнішнього акту християнської покаянності папи і милосердя папи прихильні до нього єпископи Льомбардії помирилися з папою. Однак Генрик мав свої плани. Він, напр., зараз же відбув таємну розмову з архієпископом Гвідоном з Равенни та згаданим Ченчієм з Риму й іншими ворогами папи¹¹⁸ із наміром відбутися своєю коронацією.¹¹⁹ Папа вірячи в щирість Генрика повідомив німецьких єпископів про останні події заявляючи, що кінцеве рішення має запасти на Соймі в їх прихильності.¹²⁰

Нетерплячі німецькі князі відбули окремий Сойм у Форсгайм (березень 1077 р.), і, не зважаючи на протести папських легатів: кардинала Вернарда та ігумена Вернарда, обрали новим королем Рудольфа із Швабії¹²¹, а архієпископ Зігфрід із Майнцу коронував його на короля, і так зачалася нова громадянська війна в Німеччині.

На Пісному Синоді (березень 1078 р.) папа ухвалив, що цю справу повинні вирішити всі німецькі князі, але саксонці категорично домагалися Рудольфа.¹²² А що війна продовжувалася, то папа вирішив визнати Рудольфа на Синоді в Лятерані (весна 1088 р.)¹²³, на якому ще раз кинув прокляття на Генрика та звільнив його підданих від присяги, але цим разом прокляття не мало такого наслідку, як попереднє. Що гірше, до Майнцу з'їхалися 19 німецьких єпископів (травень 1080 р.), що розпочали справу вибору антипапи.¹²⁴ Заохочений такою реакцією єпископів Генрик скликав Синод до Бріксену (червень 1080 р.), на який прибуло 30 єпископів, більшість з Льомбардії, та осудили папу Григора VII, а на його місце обрали антипапу, архієпископа Гвідона з Равенни¹²⁵, що прийняв ім'я Климента III, і скоро виїхав до Італії. Нарешті битва під Елетером (15 жовтня 1080 р.) між Генриком і Рудольфом вирішила справу в користь Генрика, а Рудольф загинув від смертельної рани.¹²⁶ Маючи розв'язані руки в Німеччині, Генрик звернув цілу свою увагу на Італію. У квітні 1081 р. він з'явився у Вероні, а 21 травня був уже під Римом, поруйнувавши подорожі всі міста графині Матільди.

¹¹⁸ Bonizo, VIII.

¹¹⁹ Bertholdi, ad an. 1077: „Ob hoc maxime appetens coronari, ut cum communione etiam regnum a Romano Pontifice videretur recipisse“.

¹²⁰ S. Gregorii, Reg., Ep. IV:12: „Ita adhuc totius negotii causa suspensa est, ut et adventus noster et consiliorum vestrorum unanimitas permaxime necessaria esse videntur“.

¹²¹ Bertholdi, ad an. 1077; cf. Leib, B, Nicephore III Botoniates (1078-1081) et Marie d'Alanie actes du VIe Congrès Intern. d'Etudes Byz., I, (1950), pp. 129 seq.

¹²² Brunonis, De Bello, cap. 107.

¹²³ Bertholdi, ad an. 1080; cf. Hefele, V, pp. 141-145; cf. Mansi, XX, p. 531.

¹²⁴ Jaffe, Monumenta, p. 126.

¹²⁵ S. Gregorii, Reg., Ep. VIII:5.

¹²⁶ Rangerius, Vita Henrici IV:4: „(Rudolphus) dux eximius, vir magnae autoritatis et laudis in toto regno, veri rectique tenax, fortis in armis, denique spectatus in omni genere virtutum“.

В часі того затяжного спору на Балканах оживився самостійницький рух. Константин Водін коронувався в Призрені на царя (1072 р.); хорватський князь Дмитро-Звонімір був також коронований на короля легатами папи Григора VII (в 1075 р.), а два роки згодом князь Михайло із Зети також одержав корону з Риму. Мимо труднощів в Німеччині, папа організував християнську понад-державу. У Візантії проти імператора Михайла VII Парапінана повстав воєначальник Никифор Брієнний, а Никифор Ботоніят також проголосив себе імператором, і рушив з Малої Азії на Константинопіль, де вибухнув бунт. Михайло VII був усунений і замкнений у монастирі Студитів. Никифор Ботоніят був коронований патріархом на імператора (24 бер. 1078 р.) та ще за життя Михайла VII одружився з його жінкою Марією, щоб через посвоячення з Дуками закріпити своє становище. Цю громадянську війну використав султан Сулейман, зайняв Малу Азію та проголосив «Римський Султанат» (1080 р.). Серед нового заміщення Ботоніят зрікся престолу, а на його місце прийшов Олексій I Комнен (1081—1118).

Тепер Роберт Гіскард заатакував візантійські провінції над Адриатиком, головно місто Диррахіум, з наміром зайняти Константинопіль та проголосити себе імператором. У цей час Олексій I Комнен звернувся до папи Григора VII, Генрика IV та до Венеції за поміччю. Роберт зайняв Диррахіум (жовтень 1081 р.) та рушив на Тессалію і Македонію. Однак, візантійська партія вчинила заворушення в Італії, а тому Роберт лишив сина Богемунда на Балканах, а сам венувався до Італії. Щоб дістати допомогу від Генрика IV імператор Олексій I дав йому сто п'ятдесят тисяч золотих солідів на війну в Італії.¹²⁷

І, саме, в квітні 1082 р., як Генрик з'явився під Римом, Роберт Гіскард на заклик папи¹²⁸ не дозволив Генрикові зайняти місто, крім дільниці, званої «Левиним містом».¹²⁹ Щойно в грудні 1083 р., по одержанні свіжих грошей від Олексія I¹³⁰, Генрикові вдалося підкупити римлян і вони відчинили йому брами міста 21 березня 1084 року.¹³¹ Папа Григор замкнувся в твердині св. Ангела, а антипапа був інтронізований трьома відлученими єпископами.¹³²

¹²⁷ *Leib, B.*, op. cit., loc. cit.

¹²⁸ *Murai, E.*, Essai, ad an. 1081.

¹²⁹ *Annales Beneventani*, MGH, SS, III, p. 182: „1084. anno 12 domni septimi Gregorii papae, ecce iam iterum Heinricus rex rediens, obsedit Romam mense Novembrio, in qua ingressus est mense Martio, et ordinavit ibi papam Guidbertum archiepiscopum Ravennatem, imposito ei nomine Clemens, prefato Gregorio papa in arce Sancti Angeli recluso.

„Post hec Robertus dux congregavit exercitum in Apulia, et Romam profectus est; in qua fraude aliquantorum civium ingressus, predictum Gregorium papam de captione liberavit, Romanis maximam injuriam intulit, urbem depredatus est, maximam eius incendit, et Beneventum cum papa Gregorio rediit, deinde Salernum; ubi praefatus Gregorius papa post 11 mensem sui adventus obiit 8 Kal. Iunii“.

¹³⁰ *Ekkehardi*, Annales, ad an. 1083.

¹³¹ Ibidem, ad an. 1084.

¹³² *Card. Deusdedit*, Libellum contra Invasores et Simoniacos, in MGH, Liber de Lite, II, pp. 292-365.

В час свята Пасхи антипапа Климент III коронував Генрика і його жінку Берту,¹³³ але Роберт Гіскард учинив несподіваний наскок на Рим (28 травня) і в рукопашних боях місто було сильно зруйноване, головно дільниці між Лятераном і Колізеєм.¹³⁴ З того часу Рим змінив свій зовнішній вигляд. Роберт здобув місто й усунув антипапу, але як тільки хворий папа виїхав до Салерна, на Різдво, антипапа знову був у місті.¹³⁵ Незадовго потім Роберт згинув від пошесної недуги, тож Генрик не мав уже більше поважного противника в Італії.

*

Через великі труднощі на Заході, папі не вдалося зорганізувати відсічі туркам, і тим допомогти східним християнам. Та як уже згадано, він не перестав цікавитися Сходом. У рамці тих його зацікавлень увійшла хвилю й Русь-Україна. Нагодою до того був бунт українських князів проти Київського князя Ізяслава-Дмитра, найстаршого сина Ярослава Мудрого, якого в 1068 р. усунули з Києва два брати, Святослав і Всеволод, але він по сімох місяцях, одібрав назад свій престіл за допомогою польського князя Болеслава II, що був його свояком. Одначе 22 березня 1073 року Ізяслава знову вигнали з Києва ті самі брати. Тепер він не одержав уже помочі від Болеслава II, а навпаки, князь той пограбував в нього гроші, призначені на організацію оборони.¹³⁶ Ізяславові довелося виїхати до Німеччини. Генрик вів тоді війну із саксонцями та готувався до боротьби з папою Григорієм VII, тому не міг Ізяславові нічого допомогти. Він, що правда, вислав до Києва свого посла Бургарда, Святославового шурина, але з цього нічого не вийшло. В такій ситуації Ізяслав рішився вислати до папи свого сина, Ярополка-Петра та просити в нього помочі.

Про рішення папи довідуємося з його листа до Ізяслава, написаного на весні 1075 р.¹³⁷ Папа прийняв Київську Державу під високий протекторат св. Петра і таким чином Русь-Україна стала складовою частиною християнської наддержави, організованої папою. Рівночасно папа підніс її до ряду королівства, як це видно із титулу Ізяслава. На жаль, поза листом папи не знаємо ближчих обставин коронації і де вона відбулася. Відгомін тієї події знаходимо в одній тогочасній пам'ятці, т. зв. Кодексі Гертруди (молитовник княгині Гертруди, жінки Ізяслава і матері Ярополка), де є мініатюрні малюнки: один зображає поклін Ярополка і його жінки Ірини св. Петрові, а другий представляє його коронацію, разом з Іриною, самим Ісусом Христом.¹³⁸

¹³³ *Scppelt*, op. cit., p. 109.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 110.

¹³⁵ *Ibidem*, loc. cit.

¹³⁶ *Пов. Врем. Лит.*, до року 6581 (1073); *пор. Нагаєвський*, Ізяслав-Дмитро; *Bielowski*, МРН, I, p. 731.

¹³⁷ *S. Gregorii*, Ep. ad Demetrium, (Aprilis 17, 1075); *cf. Baronii*, Annales, XI, p. 495; *cf. Mansi*, XX, pp. 183 seq.

¹³⁸ *Severyanov* S. N. Codex Gertrudianus, Petrograd, 1922, Ak. Nauk, 99, nr. 4; *cf. Wojciechowski*, T., Szkice historyczne Jedynastego Wieku, Kraków, 1951, pp. 157, 233, (rys. 17, 18).

Папа вислав зі своїм листом легата, близького свого приятеля, що був добрим знайомим Ізяслава, як папа про те згадує, і це вказувало б на якісь частіші контакти Ізяслава з папою. У наслідок втручання папи та допомоги Болеслава Ізяслав вернувся до Києва по смерті Святослава, але його скоро смерть на полі бою в обороні правопорядку в Україні перервала нитку його життя 3 жовтня 1078 р. і не дала йому змоги закріпити зв'язків України із Заходом, ані заснувати спадкової династії в Києві. Його наслідник Всеволод, одружений із грецькою княжною, підпав під впливи Візантії, що хилилася до занепаду.

Часто буває, що одна важлива подія вирішує долю народу на довгі віки. За таку подію можна б уважати смерть Ізяслава та перервання зв'язків із Заходом по його смерті. Можна жаліти, що насаджені Григором VII ідеї, які стали наріжним каменем західно-християнської цивілізації, не мали вільного вступу в Україну. Гасла папи про самостійність усіх народів витворили на Заході почуття свободи в менших народів більше, ніж на Сході.

Важкі переживання папи Григора VII за його довгого і працювального життя підірвали його залізне здоров'я. Передчуваючи свою близьку смерть, папа звільнив від прокляття всіх, крім Генрика та антипапи. З особистого майна в папи не залишилося нічого крім самої тіари, яку він подарував єпископові Ансельмові в Люкки. Папа вмер 25 травня 1085 р. в Салерні і був похований у церкві св. Матея. Щойно в 1578 році архієпископ Антоній Колонна поставив гарний пам'ятник і вклав у нього мощі папи. В 1614 році вони були перенесені до каплиці Прочіди й там спочивають досьгодні. Папа Пій V зачислив Григора VII до лику святих.

157. Віктор III (1086—1087)

Григор VII, будучи на смертній постелі, порадив кардиналам обрати архимандрита Дезидерія своїм наслідником. Це сталося по виході антипапи Климента III з Риму, але Дезидерій вибору не прийняв та поспішно виїхав на Монте Кассіно. Однак кардинали спровадили його до Риму (5 квітня 1086) і, всупереч його протестові, ще раз його обрали. Тепер цісарський префект зачав переслідувати папу-електа, і той знову виїхав до свого монастиря.¹³⁹ Щойно в березні 1087 р., по двох роках незайнятості папського престолу, коли всі дещо втихомирилися, він прийнявши ім'я Віктора III, був висвячений та інтронізований 9 травня.¹⁴⁰

Сам Віктор III походив із княжої родини з Беневенто та доводився родичем князям із Салерно, і вже в дуже молодому віці став ченцем у монастирі св. Софії в Беневенто, а в квітні 1058 р. був обраний архимандритом монастиря Венедиктинів на Монте Кассіно, і там уславився подвигами чернечого життя та чеснотами.

¹³⁹ *Chronicon Cassense*, III:67; cf. *Gesta Desiderii Abbatis Casin, postmodum Victoris III Papae*, Migne, P. L., 149, pp. 954 seq.

¹⁴⁰ *Chronicon Cassense*, III:68.

В час свого короткого понтифікату Віктор III устиг зорганізувати мешканців Пізи й Генуї для відсічі сарацинам у північній Африці. Похід мав успіхи, але через відмову Роджера із Сіцилії взяти участь, його наслідки не були належно використані.

Віктор III на Синоді в Беневенто (серпень 1087) осудив інвеституру (право світських можновладців призначати духовних осіб у своїх володіннях) та potwierдив відлучення від церкви антипапи.¹⁴¹ Важка недуга змусила його виїхати до свого улюбленого монастиря, де він незадовго перед своєю смертю зібрав біля себе кардиналів та порадив їм обрати своїм наслідником кардинала-єпископа Оттона з Остії. Віктор III умер 16 вересня 1087 року і був похований на Монте Кассіно.¹⁴²

158. Урбан II (1088—1099)

Оттон (також Одо) уроджений коло 1040 р. у Франції біля Реймсу, був ченцем у Клюні і там покінчив свої науки. В 1078 р. папа Григор VII висвятив його на кардинала-єпископа Остії, а в 1082—85 р. Оттон був легатом папи, напр. на Синоді в Кведлінбурзі був головою і, не зважаючи на перемоги Генрика IV та важку долю Григора VII, він відважився анатемувати антипапу, якого підтримував цісар.

Зібрані в базиліці св. Петра кардинали обрали Оттона на папу (9 березня 1088) і він, прийнявши ім'я Урбана II, був інтронізований та коронований.¹⁴³ Зараз же по виборі, папа поїхав на Сіцилію, щоб поладити спір між синами Роберта Гіскарда,¹⁴⁴ але по своєму поверненні до Риму застав усі посади захоплені прихильниками антипапи, так що мусів жити на острові св. Вартоломея на Тибрі.¹⁴⁵ І, хоч він жив із милостині вбогого населення Затибр'я, не завагався підтвердити відлучення від церкви Генрика й антипапи. Останній скликав своїх прихильників до базиліки св. Петра (1089 р.) і туди закликав папу на суд. В такому важкому положенні папі прийшла несподівана поміч: граф Одо із Сутрі наїхав на Рим (кінець червня 1089 р.) і антипапа мусів утікати з міста разом зі своїми людьми. На вістку про те, Генрик IV вибрався походом до Італії (1090 р.) але папа виїхав до Кампанії, а антипапа зайняв твердиню св. Ангела. Відділи графині Матільди з Тосканії побили Генрика під Каносою в жовтні 1092 р. і це стало початком його невдач.

Безсумнівно, що до повної втрати значення Генрика спричинилася українська княгиня Євпраксія Всеволодівна, внучка Ярослава Мудрого. По смерті своєї першої жінки Берти в 1087 р., Генрик оженився з 16-літньою Євпраксією, якої чоловік, маркіз Генрик Довгий із Нордмарку, саме в тому

¹⁴¹ Ibidem, III:73; cf. *Sieberti*, *Chronicon*, ad an. 1086; *Hefele*, V, p. 191.

¹⁴² *Martini Poloni*, *Chronicon*, ad an. 1086; cf. *Artaud*, I, p. 317.

¹⁴³ *Annales Beneventani*, ad an. 1068, MGH, SS, III, p. 182.

¹⁴⁴ *Vita*, cap. 29, Migne, 151, pp. 37-38.

¹⁴⁵ *Pandulphi*, *Vita Gelasii II PP*, in *Lib. Pont.*, II, p. 311.

році помер і вона мала намір постригтися в черниці в монастирі в Кведлінбурзі, де її велика краса зробила враження на Генрика, так що він оженився з нею в Колонії влітку 1089 р. Однак, звикнувши до неморального життя, він ще більше зненавидів Євпраксію (на Заході звану Аделайдою), ніж свою першу жінку.¹⁴⁶ Один з аналістів, прихильник Генрика, Екгард, каже, що син Генриків, Конрад, і Євпраксія були змушені Генриком брати участь у його нічних неморальних забавах.¹⁴⁷ Конрад збунтувався проти батька і втік до графині Матільди¹⁴⁸ і це скріпило ряди ворогів Генрика, які загородили всі альпійські просмики, а сам цісар мусів замкнутися в твердині у Вероні в той час, як коронація Конрада залізною короною Італії відбувалася в Медіоляні.¹⁴⁹ Генрик намагався покінчити самогубством, але цюму перешкодила його власна прислуга.¹⁵⁰

Папа Урбан II, закріпивши мир у південній Італії, виїхав на північ ідесь у тому часі Євпраксії також пощастило втекти від Генрика під опіку графині Матільди, а через неї вона сконтактувалася з папою.¹⁵¹ Навесні 1095 року папа скликав Синод до П'яченци, на який Євпраксія прибула особисто. Зацікавлення її трагедією було таке велике, що на Синод з'явилося коло 4 000 єпископів, ігуменів і духовних, та коло 30 000 князів, графів і лицарів, так що наради відбувалися під голим небом. Вина Генрика була така очевидна, що він навіть не відважився вислати туди своїх послів. Він був осуджений, а його сила зламана. Згадаємо, що літописець Нестор що мусів знати про це нещасливе подружжя Євпраксії з Генриком, про нього не згадує, але тільки робить коротку записку, що вона постриглася в черниці в Києві¹⁵² та вмерла 1109 року.¹⁵³

На згаданому Синоді папа Урбан II проголосив заклик до хрестового походу і в тій справі виїхав до Франції. Він мав зустріч із королем Конрадом у Кремоні та всиновив його, порадивши оженитися з донькою Роджера Гіскарда, що й сталося в 1096 р. по повероті папи до Риму. У Франції папа відбув Синод у Клермо, де відлучив короля Пилипа за бігамію (двоженство), та проголосив похід за визволення св. Землі.¹⁵⁴

На Сході під кінець XI ст. Візантії загрожували Печеніги, які при помочі секти богомолів у 1090 році стали під мурами Константинополя. Одно-

¹⁴⁶ Bonizo, op. cit., II:8: "Flagitium prorsus sua coepit spernere conjunx; quod taceat metrum nimis hinc degencretur".

¹⁴⁷ *Annales S. Disibodi*, ad an. 1093, MGH, SS, XVII, pp. 14; cf. *Card. Deusdedit*, Liber contra invasores, cap. 2, nr. 12, in MGH, Liber de Lite, II, pp. 292 seq; *Ekehardi*, Chronicon, ad an. 1099; cf. *Gregorovius*, Rom, IV (1), p. 277.

¹⁴⁸ *Annales S. Disibodi*, ad an. 1093.

¹⁴⁹ *Landulphi*, Hist. Mediol., cap. 1, in R. I., SS, V.

¹⁵⁰ *Bernoldi*, MGH, SS, V, p. 456: "Ibique diu absque regis dignitate moratus nimique dolore effectus, se ipsum, ut aiunt, morte tradere voluit".

¹⁵¹ *Annales S. Disibodi*, ad an. 1094; cf. *Bertholdi*, ad an. 1094.

¹⁵² Пов. Врем. Лт., до року 6614 (1106).

¹⁵³ Там же, до року 6617 (1106).

¹⁵⁴ *Ekehardi*, Chronicon, ad an. 1099; cf. *Mann*, VII, p. 288; cf. *Hefele*, V, pp. 192, 226-231; cf. *Holtzmann* W., Studien zur Orientpolitik des Reformpapsttums und zur Entstehung des ersten Kreuzzuges, in Hist. Viertel. (22), 1924, pp. 164 seq; cf. *Idem*, Die Unionsverhandlungen zwischen Kaiser Alexios I und Papst Urban II in Jahre 1089, BZ, 28 (1928), pp. 38 seq.

часно емір Смирни, Цахас, підступив під столицю від сторони моря. Імператор Олексій I закликав на допомогу племена куманів, що натискали на печенігів від Озівського моря. Дійшло до кривавої битви під горою Левунію 29 квітня 1091 р., у якій печеніги були вирубані впень. Тепер залишалася ще турецька загроза, тому імператор звернувся до папи Урбана II з пропозицією замирення своєї Церкви з Римом, як папа допоможе в обороні проти турків. Папа вислав до Константинополя легатів з ігуменом грецького монастиря у Гротта Ферраті, і через них імператор просив папу прийти особисто до Константинополя і на спільному Соборі обох Церков довести до порозуміння.¹⁵⁵ Папа був готовий прийняти це запрошення, але стан його здоров'я та відносини на Заході не дали можливості це виконати. Папа показав йому свою волю тим, що зняв з нього відлучення здобуте ним за детронізацію Никифора Ботоніята.¹⁵⁶

З Життя папи довідуємося, що на Синоді в Барі в 1089 р., де було 185 єпископів із Заходу й Сходу, була порушувана справа церковної єдності. Цей Синод відбувся в тамошній катедрі св. Миколая, куди були перевезені мощі цього Святого італійськими купцями (з Мир у Лікії), щоб не попали в руки мохаммеданам, і там папа установив спеціальне свято «Перенесення мощей св. Отця Миколая». На тому Синоді грецькі люди оспорювали навчання Заходу про Святого Духа, а папа доручив богословів, св. Ансельмові, їм на те відповісти.¹⁵⁷ В 1091 р. знову бачимо послів Олексія у папи з проханням допомогти проти турків.¹⁵⁸ Також на згаданому Синоді в П'яченці (1095 р.) посла Олексія I розповідали про жорстокості турків і печенігів над християнами. Папа зобов'язав присягою західних лицарів¹⁵⁹ дати поміч імператорові через їх участь у визволенні святого Гробу з рук невірних.¹⁶⁰

На Синоді в Клермо (18 лист. 1095 р.) при співучасті кардиналів, 13 архієпископів, 250 єпископів і багато духовних, та світських людей папа формально проголосив хрестовий похід. Адемар, єпископ Пуї, був іменований папським легатом та одержав похідного хреста. Початок походу був призначений на 15 серпня 1096 р.¹⁶¹ Зібралось багато лицарів зі своїми князями, напр., Раймунд з Тулузи; Годфред з Бульйону і його брат Болдвин; Гуго з Вертмандуа, брат Пилипа, короля Франції; князь Роберт з Нормандії, брат англійського короля і син Вільгельма Завойовника; граф Роберт із Флямандії; Богемунд, син Роберта Гіскарда з Сицилії і т. д.

Папа повідомив імператора Олексія I про їхній виїзд та просив до помічі за їх переїзду через візантійську територію. Між греками й християнами була згода аж до хвилини здобуття Антіохії 3 червня 1098 р., де

¹⁵⁵ *Vita Urbani*, cap. 52.

¹⁵⁶ *Bernoldi*, ad an. 1089: „Dominus papa Constantinopolitanum imperatorem ab excommunicatione per legatos suos absolvit”.

¹⁵⁷ *S. Anselmi*, De Processione Spiritus Sancti.

¹⁵⁸ *Bernoldi*, ad an. 1091.

¹⁵⁹ *Ibidem*, ad an. 1095.

¹⁶⁰ *Historia monasterii novi Pictaviensis*, ed. Watterich, I, p. 598: „Divino instinctu admonitus (papa Urbanus) gentes christianorumque populus coepit commonere atque ad sepulchrum Domini locaque de manu iniquorum auferenda piarum animos coepit invitare”.

¹⁶¹ *Mann*, VII, p. 302.

князь Богемунд задумав засісти настало, що було дуже ненауку грекам. Незважаючи на брак доброї організації, хрестоносці здобули 15 липня 1099 р. Єрусалим. На жаль, вони не були приготувані до далеких рішень на здобутих ними територіях, бо напр., обрали Арнольда, капеляна Роберта з Нормандії, на патріарха Єрусалиму. Папський легат Даїмберт, щоправда, уневажнив цей вибір, але незадовго сам був обраний на цей престіл, і визнав князів Годфрея і Богемунда князями Єрусалиму й Антіохії. Зрозуміло, що таке господарювання хрестоносців на здобутих територіях, що колись належали до Візантії, не викликало захоплення у греків.

Папа Урбан II не міг уже мати впливу на зміну становища в тій справі, бо відбувши свій останній Синод (кінець квітня 1099 р.), умер через два тижні по здобутті Єрусалиму (29 липня 1099 р.) та був похований у базиліці св. Петра.¹⁶²

В час імператора Олексія I у Візантії була тісна співпраця між Церквою й державою. Напр., він поміг ченцям заснувати монастир на острові Патмос, допомагав поборювати ересь богомолів, судив Івана Італія за проповідування поганської філософії, тощо. Зрозуміла річ, що він, будучи прихильником церковної єдності із Заходом, відповідно впливав і на своїх єпископів.

Це можемо бачити також і в Русі-Україні, напр., митрополит Іван II Продром († 1089 р.) писав до антипапи Климента III, визнаючи примат папів, але підносячи деякі закиди проти звичаїв Заходу.¹⁶³ По його смерті, як згадує наш літописець, Янка Всеволодівна, їздила до патріарха, Миколи III Кирдинія, званого Граматиком (1084—1111), та «Приведе Янка митрополита Йоана скопчину (євнуха — І. Н.), егоже видівше людье рекоша: „Се навье пришел.“ Отъ года бо до года пребивъ умре. Бі же сей мужъ не книженъ, но уомъ простъ і просторікъ».¹⁶⁴ І дійсно, митрополит Іван III умер у 1090 році.

Ніконівський Літопис згадує під 1091 роком, що «Того же літа приде Федор Грекъ митрополитъ отъ папи изъ Рима и принесе много мощей святыхъ»¹⁶⁵, і це насуває припущення, що в часі унійних (єднаних) розмов Урбана II з Олексієм I, папа вів такі самі розмови безпосередньо і з Києвом. Можна сумніватися, чи «простъ і просторікъ» Іван III за свого короткого єпископату вислав до Риму згаданого Федора. Однак згадка літописця про іншого митрополита, Єфрема в Переяславі, висуває можливість, що цей Переяславський митрополит вів іншу політику від грецьких митрополитів в Україні; напр., він наказав перенести мощі св. Феодосія Печерського (14 серпня 1091 р.) до нової церкви, і це треба вважати його офіційною канонізацією, якій противився Іван II Продром, мабуть з причини

¹⁶² Artaud, I, p. 320.

¹⁶³ Павловъ А., Критическое опитие по истории древней греко-русской полемики, Спб., 1878, стор. 58.

¹⁶⁴ Пов. Врем. Лит., до року 1089, Лихачев, I, стор. 137.

¹⁶⁵ Нікон. Літопис, до року 1091.

католицько-національного характеру діяльності св. Феодосія. Тому не було нічого дивного, якби митрополит Єфрем вислав згаданого Федора до папи Урбана II. І це, здається, було причиною, чому грецькі наслідники в Києві викреслили його ім'я з реєстру митрополитів, дарма що Єфрем керував Українською Церквою аж до приходу грека, Миколи I (1097—1101 р.).

Про визнання примату папи митрополитом Єфремом свідчить факт, що в час його владитва у цілій Київській митрополії було запроваджене чисто католицьке свято «Перенесення мощів св. Отця Миколая», установлене папою Урбаном II на Синоді в Барі в 1089 р. Митрополитові Єфремові приписується також авторство «Сказання про перенесення мощей» та уложення Акафісту в честь св. Миколая, де славиться перенесення його мощей на латинську землю.¹⁶⁶ І як взяти на увагу, що цілий Схід не прийняв того свята, а скорше називав його «крадіжкою мощів св. Миколая», то це є виразним доказом католицької політики Києва в час митрополита Єфрема.

На цю обставину в деякій мірі вказує також ставлення папи Урбана II до особи Євпраксії-Аделайди на Синоді в П'яченці 1095 року. Однак по подіях в час хрестового походу, з Греції знову повіяло на Русь-Україну протилатинським духом, і тому особа митрополита Єфрема стала суперечливою, а його ім'я було викреслене його грецькими наслідниками в Києві з реєстру митрополитів. Нема де правди діти, до охолодження відносин Києва із Заходом могла також причинитися й та обставина, що на Заході йшла боротьба проти інвеститури (права світських можновладців настановляти духовних у своїх володіннях) і проти неї були звернені всі реформи, головню проти занадто зісвідченого жонатого духовенства. Напр., папа Урбан II на Синоді в Малфі (10 вересня 1089 р.) наказав усунути всіх жонатих духовних з посад, дарма, що в південній Італії був східний обряд.¹⁶⁷ Треба сказати, що дух тих реформ в Русі-Україні не був добре зрозумілий, ані прийнятий, бо там усе духовенство було жонате, а благочестиві князі не лиш Церкви не обкрадали, але оточували її дбайливою опікою, будуючи на свій кошт величаві храми і даючи на їх утримання не десятину, а восьмину зі своїх особистих доходів.

159. Пасхаль II (1099—1118).

Райнерій, син Крещента й Амальфії, уродився в Блері біля Фаенци.¹⁶⁸ Він був ченцем у Клоні, або Вальомбросі біля Фльоренції і, бувши двадцяти років, був висланий у справах монастиря до Риму і там папа Григор VII висвятив його на кардинала-пресвітера для церкви св. Климента, а згодом він був обраний ігуменом у монастирі св. Лаврентія «Поza мурами».¹⁶⁹

¹⁶⁶ Томашівський С., Історія Церкви на Україні, стор. 141-142.

¹⁶⁷ Hefele, V, pp. 194-196 (cap. III, IV, XII, et XIV); cf. Mc Sorley, p. 306.

¹⁶⁸ Duchesne, II, pp. 296-310; cf. Migne, P. L., 163, Vita Paschalis II, Papae, pp. 13-28.

¹⁶⁹ Sigeberti Gemblacensis, ad an. 1105, MGH, SS, VI, pp. 300-374.

На папу обрано його 13 серпня 1099 р. в церкві св. Климента, інтронізовано в Лятерані, а висвячено в церкві св. Петра. Він вислав Синодальні листи і був усіма визнаний законним папою. Однак партія Генрика IV по смерті антипапи Климента 1100 р. зішлася в базиліці св. Петра й обрала його наслідником Теодорика, але того скоро схоплено й ув'язнено в монастирі Лякава,¹⁷⁰ де він і вмер коло 1102 року. По його смерті ця сама партія обрала йому наслідником єпископа Альберта із Сабіни, але внаслідок заворушення в місті він мусів ховатися в церкві св. Маркелла, де юрба його схопила, здерла з нього паллію, та посадивши на коня, привезла його до Лятерану і він був засланий до монастиря в Аверзі.

На Пасху в 1102 р. папа відбув Синод і там прокляття на Генрика було ще раз відновлене, але це не вплинуло на зміну поступовання цього володаря. В грудні 1104 р. збунтувався проти нього другий син, Генрик V¹⁷¹, що втік під опіку папи, але дуже скоро показав себе не кращим від свого батька.¹⁷² Хоч цей бунт молодшого сина змусив Генрика-батька просити в папи зняття з нього прокляття¹⁷³, але той же цісар спричинив вибір ще одного антипапи, Магінульфа, котрий мусів незабаром сховатися в твердині Тіволі.

В Німеччині розгорілася жорстока війна між батьком і сином. Генрик IV був схоплений, осуджений на Соймі в Майнці (22 грудня 1105 р.) та змушений стояти на колінах перед збором князів і, врешті, зректися престолу в користь свого сина Генрика V,¹⁷⁴ що в лютому, на другий рік, був коронований. Щоправда, Генрикові IV пощастило втекти з тюрми, але 7 серпня 1106 р. він нагло вмер, одержавши дорогою ласки послідні св. Тайни¹⁷⁵, а його тіло було переношуване з місця на місце і шойно за п'ять років знайшло свій спочинок біля предків у Шпаєрі. Такий був кінець гордого володаря, що приніс Церкві стільки клопоту й лиха.

Генрик V сподівався, що папа Пасхаль під час своєї подорожі до Франції заїде до Майнцу й коронує його на цісаря, і тому виїхав до Арецо, звідки вислав до папи своїх послів. Папа згодився з умовою: хай він зречеться інвестувати своїх єпископів. 12 лютого 1111 р. Генрик з'явився в Римі, і вже в базиліці св. Петра папа зажадав від нього присяги, що як усі німецькі єпископи звернуть державі наділені їм королями добра, то він зречеться інвеститури. По такій заяві папи Генрик V зібрав своїх єпископів на нараду біля захристії, але вони відмовилися зректися т. зв. «регалій»,

¹⁷⁰ *Annales S. Disibodi*, MGH, SS, XVII, p. 17; cf. *Jaffe, Monumenta*, p. 194; cf. *Annales Romani*, MGH, SS, V, pp. 474 seq.

¹⁷¹ *Ekkehardi, Chronicon*, ad an. 1104; cf. *Annalista Saxo*, ad an. 1104.

¹⁷² *Disputatio vel Defensio Paschalis Papae*, MGH, L. d. Lite, II, p. 665.

¹⁷³ *Jaffe, Monumenta*, p. 230.

¹⁷⁴ *Ekkehardi*, ad an. 1106.

¹⁷⁵ *Annales Hildenheimenses*, MGH., SS, III, p. 110: (Heinricus) regnum filio tradidit, atque omnium pedibus provolatus, praecipue cardinali legato Apostolicae Sedis, veniam et absolutionem banni precabatur, confitens se multo tempore anathematizatum esse a papa Hildibrando, et iniuste super eum constituisse Wibertum papam, et suis temporibus rem publicam nimis esse turbatam; et cuncta, quae sibi obiecerant, confessus est, excepto quod idola non adoraret.

королівських надань,¹⁷⁶ а тому Генрик не хотів зректися інвеститури. Переговори тягнулися до вечора, і тоді нетерплячі німці категорично зажадали від папи коронувати Генрика без конкордату.¹⁷⁷ А що папа не хотів, то його схоплено по скінченій Літургії й задержано при гробі св. Петра.¹⁷⁸ У церкві настало ще більше замішання й почувся брязкіт німецької зброї. Під час боротьби було багато вбито і поранено, та пограбовано все церковне начиння.¹⁷⁹ Це обурило римлян і вони на скору руку виступили проти німців. Битва тривала два дні, а вночі з 15 на 16 лютого 1111 р. Генрик був змушений утікати з Левиного міста. Він забрав із собою папу, кардиналів і єпископів, пограбувавши все, що було під рукою. З папи здерто всі його відзнаки, а кардиналів і аристократів пов'язано шнурками й волочено за кінцями німецьких їздців.¹⁸⁰

Папу й шістьох кардиналів замкнуто в твердині Требікулум, а інших в'язнів у Коркодільюмі, місцевості між Тіволі й Заборолом.¹⁸¹ Тепер кардинал-єпископ Іван з Тускулуму намагався зорганізувати норманську допомогу, але Роджер з Сіцилії вмер за кілька днів по схопленні папи, як також і Богемунд. У цілій Італії залишилося чотири жінки-володарки: Аделяйда на Сіцилії, Олена в Салерно, Констанція в Таранто і графиня Матільда в Тосканії; остання вже була занадто стара до воєнного походу. Таким чином папа Пасхаль залишився на поталу Генрика V.¹⁸²

Два місяці тевтонські воїки пљондрували околиці Риму, а папу мучено, щоб погодився на інвеституру, інакше грожено схизмою й посадженням у Римі антипапи Магінульфа.¹⁸³ Врешті, битий сумнівами, бажаючи рятувати невинне населення від розбоїв та Церкву від нової схизми, папа згодився на інвеституру, але під умовою, що Генрик залишить Церкву в спокої й поверне все пограбоване добро. 12 квітня папа відслужив св. Літургію в церкві св. Симфорози та, уділяючи Генрикові св. Причастя, сказав: «Це Тіло Господа, що його має св. Церква, народжене від Пресвятої Богородиці, що було розп'яте на хресті для спасіння людського роду. Його даю тобі, Дорогий Сину, за відпущення гріхів і для дотримання миру між мною й тобою, між державою і священством. Хай Господь наш Ісус Христос, якого Тіло даю тобі, буде хоронителем і запорукою широго миру і згоди між мною й тобою, між державою й Найвищими Архiereями».¹⁸⁴

На другий день у базиліці св. Петра в Римі папа наложив корону на голову Генрика,¹⁸⁵ а Генрик вернувся до Німеччини і поховав тіло свого батька в катедрі в Шпаєрі.¹⁸⁶ Цілий Захід з обуренням осудив Генрика, а

¹⁷⁶ Regalij це князівства, міста, замки, биття грошей, мита і т. д.

¹⁷⁷ *Chronicon Cassense*, IV:38.

¹⁷⁸ *Gregorovius*, Rom, IV (2), p. 342.

¹⁷⁹ *Chr. Cassense*, loc. cit.

¹⁸⁰ *Ibidem*, IV:39.

¹⁸¹ *Annales Romani*, ad an. 111, MGH, SS, V, p. 475.

¹⁸² *Mann*, VII, p. 57.

¹⁸³ *Chr. Cassense*, II:40.

¹⁸⁴ *Jaffe, Relatio Caesarea*, in Mon. Bamberg., p. 274; cf. *Hefele*, V, pp. 307-313.

¹⁸⁵ *Ibidem*, p. 276.

¹⁸⁶ *Ekkehardi*, ad an. 1111.

деякі єпископи висловили незадоволення з приводу поступливості папи, як напр., Бруно з Сєні¹⁸⁷, та вся ієрархія Франції винували папу,¹⁸⁸ також і німецькі ченці осудили насильство Генрика й закидали папі поступливість.¹⁸⁹

Імператор Олексій I пропонував папі свою поміч і піддав думку коронувати його сина Івана II на імператора¹⁹⁰, що з'єднав би Схід і Захід в одну державу. Але західні духовні запротестували.¹⁹¹ Папа скликав до Лятерану Синод (18 березня 1112 р.), де було 23 кардинали, 12 архієпископів і 114 єпископів і там виявив їм усю правду про насильства Генрика та вимушений ним привілей інвеститури, який папа відкликав.¹⁹² Побіжно згадаємо, що там було проголошене ісповідання віри папи і в ньому ще не було згадки про осудження Фотія.¹⁹³

Французька ієрархія, зібрана на Синоді у Вієні (15 вересня 1112 р.), анатемувала Генрика за насильство¹⁹⁴ і це стало причиною нової війни в Німеччині. На додаток, по смерті графині Матільди (24 липня 1115 р.) Генрик забрав усі її посілості, віддані нею папській державі, як інтегральну частину Патримонії св. Петра. Генрик з'явився в Італії 1116 року, саме як папа відбував у Лятерані Синод, і викликав заворушення в Римі, так що папа мусів покинути місто. В час його відсутності архієпископ Маврикій з Браги ще раз коронував відлученого Генрика в базиліці св. Петра, за що був відлучений сам папою на Синоді в Беневенто (квітень 1117 р.).

Немов відгомонам усіх цих справ був спір за інвеституру в Англії, а архієпископ Ансельм із Кентербері був усунений з престолу королем Генриком I, але по втручанні папи він знову був повернений на його пост. Папа Пасхаль II вилучив єпископство в Портукале з-під юрисдикції еспанського митрополита і створив з нього нову провінцію, і таким чином поставив першу основу для створення незалежної Португалії.

І в тих важких обставинах папа заохочував західних хрестоносців до активної участі у визволенні Святої Землі, а хто б не додержав зложеної обітничі, на такого спадала неслава. Папа відлучив також хрестоносців, що втекли з-під Антіохії із страху перед турками. Греки не були вдоволені з політики західних князів у Малій Азії, а тому вважали їх присутність

¹⁸⁷ *Epist. Brunonis ad Paschalem II PP*, Migne, P. L., v. 163, p. 463.

¹⁸⁸ *Orderici, Hist. Eccl.*, X:1, ad an. 1111.

¹⁸⁹ *MGH, SS, XXI*, p. 431.

¹⁹⁰ *Chr. Cassense*, IV:46;

¹⁹¹ *Paschal II Papa ad Alexium Imperatorem Constantinopolitanum*, Migne, P. L., 163, pp. 388-389: „Novit sane vestrae sagacitatis experientia quanto olim Constantinopolitani patriarchae circa Romanum episcopum devotio ac reverentia fuerit. Caeterum ex multis jam annorum curriculis adeo se civitatis regiae praesules cum clero suo praeter omnem audientiam a Romanae Ecclesiae charitate ac obedientia subtraxerunt ut neque litteras ab Apostolica Sede directas suscipere, nec eius apocrisiariis communicare dignati sunt. — Ea enim, quae inter Latinos et Graecos fidei vel consuetudinum faciunt, non videntur aliter posse, sedari, nisi prius capiti membra cohaereant“.

¹⁹² *Boso, Vita Paschalis II PP*, in L. P., II, p. 369; cf. *Hefele*, V, pp. 317-19; cf. *Mansi*, XXI, pp. 49 seq; cf. *Muratorii*, R. I., SS, III (1), p. 363.

¹⁹³ *Professio Fidei Paschalis*, II, Migne, P. L., v. 163, p. 471.

¹⁹⁴ *Epistola Synodalis*, Migne, v. 163, p. 465.

непотрібною. Нема де правди діти, багато з-поміж хрестоносців виявилися авантюристами, що шукали не слави Божої, але власної наживи й поводитися дуже некультурно з населенням зайнятих теренів. З того приводу папа мав чимало прикростей. Папа вмер 21 січня 1118 р. та був похований у Лятерані.

160. Гелазій II (1118—1119).

Іван, син Івана й Анни, уродився в містечку Гаєті¹⁹⁵, та від юнацьких літ був ченцем на Монте Кассіно, де студював під рукою славного ігумена Десидерія (папи Віктора III). Папа Урбан II узяв ченця Івана до праці в папській канцелярії і саме йому приписується зміну «маюскулів» на «мінускули», що сталася в часах папи Урбана II.¹⁹⁶

По смерті Пасхалія II партія Генрика зайняла всі найважливіші церкви в Римі, тому вибір папи Гелазія II був довершений кардиналами в монастирі на Палатині (24 січня 1118 р.). Там заатакував їх Ченчій Франгіпане й папа-елект та кардинали були сильно ушкоджені тілесно. Прихильники папи відібрали Капітолій і звільнили папу, а тоді він із тіярою на голові відбув похід до Лятерану¹⁹⁷, де був інтронізований, і хоч ще не мав хіротонії пресвітера ані єпископської висвяти, вже рядив Церквою, прийнявши ім'я Гелазія II.

Генрик скорим маршем прибув з Верони до Риму, а папа виїхав до своєї рідної Гаєти, і там відбулися його свячення. На розпорядження Генрика, архієпископ Маврикій із Сабіни був обраний антипапою, коронований та інтронізований під ім'ям Григора VIII, і за те Генрик і Маврикій були відлучені на Синоді в Капуї (квітень 1118 р.).¹⁹⁸

Папа вернувся до Риму, де партія Ченчія Франгіпане знову напала на нього, але цим разом антипапа мусів утікати до Сутрі. Однак, папа не хотів жити в неспокійному Римі і виїхав до Франції, де відбував Синоди, напр., в Руені (лист. 1118 р.), а на другий рік у Вієні (січень 1119 р.). І там захопила його смерть, 29 січня 1119 року. Він був похований у монастирі в Кльоні.

161. Калікст II (1119—1124).

Гвідон, син графів Вільгельма й Степанії з Бургундії, був одним із десятиох дітей, а тому був посвоячений із династіями різних країв, — напр., з англійським королем Генриком; із французьким королем Людовиком VI; із цісарем Генриком V; з еспанським королем Альфонсом VII та французькими графами. Три брати Гвідона наклали головами в часі хрестового походу до Святої Землі.

¹⁹⁵ Duchesne, II, p. 347. *Vita Gelasii II Papae*, Migne, P. L., 163, pp. 473-484.

¹⁹⁶ Mann, VIII, p. 125.

¹⁹⁷ Duchesne, II, p. 347.

¹⁹⁸ Mann, VII, p. 130; *Vita*, cap. 17. *ronii*, ad an. 1118; cf. *Hefele*, V, p. 344.

Гвідом учився в катедральній школі в Бесансоні і при тамошній катедрі одержав свячення на пресвітера, а коло 1088 року став архієпископом Вієн, де мав спір із єпископом Гугом із Гренобля, який закінчився рішенням папи Пасхалія II.¹⁹⁹ В 1101 р. архієпископ Гвідон був папським легатом до Англії, а по смерті архієпископа Ліону, Гуга, виконував також обов'язки Вікарія Франції та був іменований опікуном малолітнього Альфонса VII. Архієпископ Гвідон перший кинув анатему на Генрика V, дарма, що був його родичем. По смерті Гелазія II в Клюні кардинали обрали його наслідником Гвідона та коронували його (9 лютого 1119 р.) в катедрі у Вієні, але він наполягав, щоб цей вибір був ще підтверджений рештою кардиналів у Римі. Про те був повідомлений кардинал-єпископ Петро з Порто, що виконував обов'язки Вікарія Риму, і той скликав кардиналів до церкви св. Івана «від Острова» і там вибір був ще раз підтверджений. Щойно тепер він прийняв ім'я Калікста II.

Заки папа виїхав до Риму, він відбув подорож по Франції та закликав німецьких єпископів поборювати інвеституру.²⁰⁰ На Синоді в Тулузі осудив ересь альбігенців, і там уперше зустрічаємо згадку, що по осудженні духовним судом уперті були віддані світській владі для покарання.²⁰¹ На синоді в Реймсі, де було 215 архієпископів та єпископів, а разом з ігуменами й іншими духовними 427 достойників Церкви, як також були там послі Генрика²⁰², папа упорядкував відношення Церкви до держави, проголосивши декрети проти симонії, миколаїзму та інвеститури.²⁰³ Генрик був ще раз відлучений і всі його піддані звільнені від присяги вірності. Така сама доля стрінула антипапу Маврикія, разом із його прихильниками.²⁰⁴

У червні 1120 р. папа прибув до Риму, відбув у базиліці св. Петра формальну коронацію та перейняв у посідання Лятеран²⁰⁵, і ще того самого року виїхав до південної Італії, де прийняв заяву вірності від норманів. Антипапа Маврикій був замкнений у твердині Септізоніум, а згодом у манастирі Лякава, де й умер у 1137 році.²⁰⁶

Щойно тепер цісар Генрик V був готовий до укладення конкордату з папою. Це сталося у Вормсі 22 вересня 1122 р. На основі цього конкордату канонічний вибір німецьких єпископів відбувався в присутності цісаря або його представників, а Церква одержала назад усе забране у неї майно. Цісар одержав привілей наділювати обраних канонічно єпископів скипетром — символом світської влади, але за те він зрікся привілею надавати їм

¹⁹⁹ Muratori, R. I., SS, III, p. 418; cf. Migne, v. 163, pp. 1073 seq.

²⁰⁰ Calixti II PP, Ep. (5), ad Federicum arch. Coloniae: „Caveas ne pessima investitorum a tyranno illo putredine tua sinceritas contingatur“.

²⁰¹ Cons. Tolosani decreta, in Jaffe, Monumenta, p. 352; cf. Labbe, X, p. 857: „Hos, qui, religionis speciem simultantes, dominici corporis et sanguinis sacramentum, baptisma puerorum, sacerdotium et ceteros eccl. ordines et legitimarum damnant federa nuptiarum tamquam hereticos ab Ecclesia Dei pellimus, et damnamus, et per potestates externas coherceri praecipimus“.

²⁰² Orderici, Hist. Ecclesiastica, XII:9, ad an. 1121, MGH, SS, XVI.

²⁰³ Mann, VII, p. 158.

²⁰⁴ MGH, SS, XVI, ad an. 1121 (Annales Cameracenses).

²⁰⁵ Calixti II PP, Ep. 176, in Mann, VIII, p. 161.

²⁰⁶ Chr. Cassense, ad an. 1121.

хреста й перся — символів духовної влади. Він був звільнений від прокляття, про що папа повідомив цілу Церкву.²⁰⁷ До Лятерану був скликаний Собор 18 березня 1123 р., на який прибуло понад 997 Отців: кардиналів, архієпископів, єпископів, архимандритів та ігуменів від усіх народів, крім греків. Цей Собор вважається Дев'ятим Вселенським Собором і першим на Заході. На ньому, перш за все, був затверджений Вормський конкордат та схвалено 25 дисциплінарних правил-канонів, напр., проти симонії та миколаїтизму (про цілібат) канон 1 і 7, як також уперше на Соборі було проголошене подружжя духовних вищих чинів недійсними і гостро заборонено їм держати в своїх домах жінок.²⁰⁸ Таким чином вікові намагання завести безженний клір знайшли своє кінцеве завершення.

На Сході по смерті імператора Олексія I його наслідником став Іван II Комнен (1118—1143), що визначався мудрістю, енергією та хрустальним характером. Він із залізною послідовністю і волею рядив своєю державою, маючи до діла з норманами, турками й мадярами, що змагали до опанування деяких провінцій на Балкані. На його дворі жив осліплений Алмус, брат угорського короля Степана II. Напередодні Лятеранського Собору посли імператора прибули до Риму і там велися розмови про поєднання Церкви. Сучасники й наслідники Івана II, званого «Кальйоаннес-Добрий Іван», вважають його одним з найкращих володарів Візантії.²⁰⁹ Листи папи до Івана II не збереглися, але є лист Івана II до папи з червня 1124 р., де він подає список висланих папі дарів²¹⁰. Унійні переговори продовжувалися ще за папи Гонорія II, але, видно, не довели до бажаної цілі. Одна записка пізнішої хроніки каже, що в часі перебування папських легатів у Константинополі прибув туди патріярх Іван із Індії просити про палліюм, але імператор Іван казав йому поїхати до Риму, бо папа є головою цілої Церкви.

Польський князь Болеслав III Кривоустий (1102—1139) вів внутрішню війну із Збігневом і, бажаючи запевнити собі поміч Київського князя, захотів узяти собі за жінку Збіславу, доньку князя Святополка (1093—1113), як згадує про те аналіст Галл.²¹¹ З огляду на їх близький ступінь спорід-

²⁰⁷ *Mansi*, XXI, pp. 273, 287; cf. *Jaffe*, *Bib. Rer. Germ.*, V, p. 383.

²⁰⁸ *Hefele*, V, pp. 378-384; cf. *Mansi*, XXI, pp. 279, 887 seq; *Denziger*, *Enchiridion Symbolorum* 233-234.

²⁰⁹ *Finlay*, op. cit., p. 158.

²¹⁰ *De Epist. Rom. Pont.*, ed. *Pitra*, p. 481; cf. *Robert*, *Bullaire du Calixte II*, Paris, 1891, II, p. 395; cf. *Chronicon Alberici*, *Trium Fontium a monacho Novi Monasterii Hoiensis interpolata*, ad an. 1122, in *MGH*, SS, XXIII.

²¹¹ *Galli Anonymi*, *Cronica et Gesta Ducum sive Principum Polonorum*, ed. *Maleczynski*, Kraków, 1952, p. 90: „Sed praetermissis pluribus suo loco retractandis, de nuptiis (Boleslavi cum Zbyslava) referamus eiusque donis Boleslavi magni regis muneribus comparandis. Quatenus autem hos a Paschali papa secundo concessum fuerat, quod nuptias istos de consanguinitate licuerit, Balduinus Cracoviensis episcopus, ab eodem papa Romae consecratus, fidei ruditatem et patriae necessitatem intimavit, sicque Romanae Sedis auctoritas, ut fertur, hoc conjugem misericorditer, non canonice nec usaliter, sed singulariter collaudavit“.

нення, Болеслав III мусів просити в Римі диспензи. Цілу справу вів архієпископ Болдвин із Кракова, що був хіротонізований папою Пасхалем II особисто. Таку диспензу папа дав і їхній шлюб відбувся 25 березня 1103 р.²¹² Варто відзначити, що аналіст Галл, за національністю Італієць, і близький дворові Болеслава III, описуючи докладно обставини диспензи, ані одним словом не згадує, що на Русі-Україні була інша віра від католицької, дарма, що саме в тому часі, по двох роках незайнятості митрополитичого престолу в Києві, прибув туди грек, Никифор, що зачав ширити грецьку ненависть до латинян.

По шлюбі Болеслава III із Збиславою папський легат, єпископ Валльо (або Галльо) з Бове скинув з посад двох польських єпископів за якісь провини,²¹³ а вже наприкінці понтифікату Калікста II, кардинал-легат Егідій із Тускулуму, за згодою краківського єпископа і князя Болеслава, увільнив монастир у Тинці з-під юрисдикції Кракова,²¹⁴ де були колись слов'янські ченці, а тепер цей монастир мав стати осередком реформ.

Відзначимо також, що при шлюбі угорського короля Коломана з Евфемією Мономахівною нічого не чуємо про диспензу від мішаного віровизнання. Саме він зайняв візантійські провінції на Балканах та в 1102 р. був коронований у Београді на короля Хорватії й Далмації.²¹⁵ Це викликало спір у Церкві, а архієпископ Крещент із Спалато, що без повноважень від папи судив і переносив своїх єпископів, одержав сувору догану.²¹⁶ По цьому папа вирішив розв'язати цю справу радикально: він утворив Далматську провінцію в Діоклеї²¹⁷, а дещо згодом надав митрополітальні права престолові в Антіварі для Албанії, якої архієпископ Ілля одержав палліум.²¹⁸

Папа Калікст II умер 13 грудня 1124 р. і був похований у Лятерані біля гробу Пасхалія II.²¹⁹

162. Гонорій II (1124—1130).

Лямберт походив із дуже вбогої родини в Фаньо біля Больонї, де був архидияконом і з Больонї взяв його папа Урбан II до Риму. Пасхаль II хіротонізував його на кардинала-єпископа Остії в 1117 р. і звідти він пішов із папою Гелазієм II на вигнання до Франції. За Калікста II також їздив із папою до Франції і брав участь у Синодах та переговорах із Генриком V.

²¹² Князь Святополк, батько Збислави, був рідним братом Ізяслава I, якого жінка була донькою Казимира Відновителя, дідуня Болеслава III в простій лінії. Balzer, *Genealogia*, pp. 120-121; cf. Baumgarten, N, de, *Genealogies*, pp. 10-11; cf. Abrahams, *Początek biskupstwa w Krakowie*, R. Hist., 1900, (IV) p. 195.

²¹³ Bielowski, MPH, II, p. 27: „Romanae Sedis legatus Walo nomine Bolvacensis episcopus, Poloniam advenit”.

²¹⁴ Ibidem, I, pp. 516 seq.

²¹⁵ Albinioni, K., *Memorie per la storia Dalmazia*, Zara, 1809, II, pp. 9 seq.

²¹⁶ Calixti II PP, Ep. 106, in P. L., v. 163.

²¹⁷ Calixti II PP, Ep. 186 et 187, in P. L., v. 163.

²¹⁸ Idem, Ep. 436, ibidem.

²¹⁹ Joannis Diaconi, *De Ecclesia Lateranense*, Migne, P. L., v. 78, p. 1386.

І саме кардинал Лямберт був папським легатом із необмеженими повноваженнями в часі укладання конкордату у Вормсі. Силу його характеру й дипломатичний хист видно з його листа, яким він скликав німецьку ієрархію на Синод до Майнцу 8 вересня 1122 року.²²⁰ Строгість легата, кардинала Лямберта, пізнаємо з того, що лише заступництво архієпископа Адальберта з Майнцу врятувало тоді св. Оттона, єпископа Бамбергу, від відлучення через його неприязність на згаданому Синоді.²²¹

По смерті Калікста II в Римі створилося знову дві партії: Лев Франгіпане зі своїми прихильниками виставив кандидатуру кардинала Лямберта, а інші кардинали зібралися в каплиці св. Панкратія в Лятерані й намітили кардинала Теобальда з церкви св. Анастасії. Вони вже наклали на нього папську мантию й готувалися до інтронізації. Тим часом Лямберт був інтронізований у церкві св. Сильвестра²²², і тепер частина прихильників Теобальда перейшла на його сторону та визнала його папою.²²³ У витвореній ситуації обидва кандидати зреклися вибору, а всі кардинали ще раз обрали Лямберта, що прийняв ім'я Гонорія II (21 грудня 1124 р.).

Цісар Генрик V умер (23 травня 1125 р.), а папа негайно зарядив перебрання даровизни Матільди в Тосканії, згідно з постановами конкордату у Вормсі. Папа піддержав саксонського князя Льотаря, що був обраний на короля, і запросив його до Риму задля коронації на цісаря. Але князь Конрад із Гогенштауфу був обраний на Соймі в Шпаєрі антикоролем (грудень 1127 р.) і коронований архієпископом Ансельмом із Медіоляну, а тому обидва були папою відлучені, а Льотар коронований на цісаря в 1133 році. Він визнав супрематію (верховенство) папи та пішов на ще більші поступки, ніж це передбачував конкордат у Вормсі.

Англійський король Генрик I, вважаючи архієпископів у Кентербері сталими легатами папи, довго не хотів пустити до Англії інших папських легатів. Щойно тепер прийняв кардинала Івана, єпископа з Креми, і той відбув Синод в Рокбурзі й Вестмінстері, де було схвалено 17 дисциплінарних правил проти симонії й миколаїтизму.²²⁴

Папа Гонорій II скріпив дисципліну ченців в Клоні й на Монте Кассіно, а в останньому відлучив архимандритів Понтія й Одервізія, що один одного поборювали. Папа затвердив правила нового Чину Премонстрантів, започаткованого св. Норбертом з Премонте (22 лютого 1126 р.). Папа затвердив князя Роджера з Сіцилії князем Апулії, як він зрікся Беневента й Капуї.

Унійні розмови імператора Івана II Комнена продовжувалися й за папи Гонорія II. Залишився лист від «Івана, вірного в Христі Господі, Імператора, Порфірородного базілевса, високого і могутнього Августа та Автократора всіх римлян Комнена», в якому говориться про поділ влади духовної і світської. Духовна влада дана Христом Апостолам «в'язати й розв'язу-

²²⁰ Jaffe, Monumenta, pp. 383-385.

²²¹ Vita S. Ottonis, cap. 30 Migne, P. L., 173, pp. 1286-1287.

²²² Duchesne, II, p. 306.

²²³ Chr. Cassense, IV:83. Migne, P. L., 173, p. 907.

²²⁴ Annalista Saxo, Chronicon, ad an. 1125.

вати, а земна влада належить імператорові. І як обидві влади діють разом, тоді є добро, а як роз'єднані, тоді приходить лихо». Імператор довідався від папських легатів, що папа бажає, щоб обидві влади жили в гармонії, бо це принесе людям і Церкві мир.²²⁵

У ці переговори був утаємничений цісар Льотар і навіть вислав до Візантії свого посла, єпископа Ансельма з Гафенбургу, який відбув там диспут із архієпископом Нікомидії²²⁶ 10 квітня 1136 р., який Ансельм списав у формі діалогу.²²⁷

В час перебування папи в південній Італії, знову прибули до нього візантійські послы для переговорів, як згадується в хроніці Монте Кассіна.²²⁸ Під час дискусії грецький філософ висловився не дипломатично, вважаючи папу більше володарем, ніж пастирем, а всіх Латинян назва «азимітами». Ясно, що такими перестарілими аргументами не міг переконати нікого до єдності. Це повторилося ще раз у час другого хрестового походу (1138 р.) за папи Іннокента II з таким же самим неуспіхом.

Папа Гонорій II затвердив також правила лицарського Ордену Темпларів, заснованого в 1118 р., на правилах св. Вернарда. В його рядах було багато аристократів, і всі вони вбирали білу мантию з червоним хрестом. Це затвердження правил було проголошене на Синоді в Трої 13 січня 1128 року в присутності папського легата єпископа Талія з Альбано та самого св. Вернарда з Клерво, дійсного організатора другого хрестового походу.

В останньому році свого понтифікату Гонорій II нездужав і жив переважно в монастирі св. Андрія і Григора в Римі,²²⁹ і цю обставину використала партія кардинала Перлеоне (нащадка вихрищених жидів) і ще за життя папи хотіла обрати його наслідника. Тому кардинали по смерті Гонорія II (14 лютого 1130 р.) нишком обрали Іннокента II, щоб перебирав володіння водночас із похороном свого попередника, якого тіло було поховане біля гробу Калікста II в Лятерані.²³⁰

²²⁵ *Joannis II Imp. Ep. in Pitra, op. cit., p. 483 (April 1126).*

²²⁶ *Muralt, Chronologia Byzantina, p. 134; cf. Translatio S. Godehardi, MGH, SS, XII, p. 649.*

²²⁷ *Dialogi, in Migne, P. L., v. 188, pp. 1139 seq.*

²²⁸ *Chr. Cassense, IV:115. Migne, P. L., 173, pp. 954 seq.*

²²⁹ *Duchesne, II, pp. 307 seq.*

²³⁰ *Joannis Diaconi, De Ecclesia Lateranense, cap. 8, in Migne, P. L., v. 78.*

ДЕВ'ЯТИЙ РОЗДІЛ

АПОСТОЛЬСЬКА СТОЛИЦЯ В РИМІ — ПОРЯДКУЮЧИЙ ЧИННИК У СВІТІ

Доба життя Церкви, зачата папою Левом IX і скріплена Григором VII та його безпосередніми наслідками, довела до великого відродження її релігійного життя та піднесла значення й повагу папів у світі. Наслідком завзятих змагань за визволення Христової Церкви від світського впливу було укладення Вормського конкордату — угоди папи з цісарським урядом щодо церковних справ, що легалізував частинні досягнення в тій справі і став основою в дальшій праці Церкви проти вмішування західних володарів у її справи. Однак декотрі з них, напр., Фрідріх II, заколочували її спокій, здебільша через умішування до обирання папів, і в цьому періоді намагалися ставити своїх антипапів, але без великого успіху.

У Церкві починається період релігійного відродження, виявленого в розвитку чернецтва, письменства й культури, а їх духовою дитиною був дух християнського лицарства, що знайшов свій вплив у хрестових походах за визволення святої Землі.¹ Крім вияву релігійного героїзму походи збудили на Заході почуття солідарності та поширили й поглибили зацікавлення науками, бо Захід тоді вперше у своїй історії мав безпосередню нагоду познайомитися з досягненнями науки на Сході, напр., у ділянці природознавства, географії, математики, астрономії, філософії, тощо. Услід за тим настав розвиток господарства і торгівлі, бо хрестоносці приносили з собою різні речі, напр., шовки, тканини, коріння, ладан, цукор, мед та інші речі.

¹ Налічується сім хрестових походів: перший відбувся в роках 1096-99, а його організатором був св. Петро з Ам'єну на доручення папи Урбана II; другий — у 1147-1149 р., зорганізований св. Бернардом з Клерво на доручення папи Егена III; третій зорганізували західні королі в 1189-92 р.; четвертий, званий також латинським, відбувся в 1202-1204 р.; п'ятий, званий дипломатичним, був в роках 1228-1229; шостий на чолі з французьким королем, Людовиком IX, у 1248-1254 р.; та сьомий на чолі з тим самим королем у 1270 р., але закінчився невдачею і смертю короля в Тунісі.

Поза вищезгаданими вгорі наслідками походів, вони не мали тривалого територіального значення і поглибили непорозуміння з греками, а 1291 року впала твердиня Акре, що й було кінцем існування латинської держави в Єрусалимі.

Період хрестових походів підніс на Заході важке соціальне положення нижчих шарів суспільности, яких представники брали чинну участь у воєнних походах, разом зі своїми князями, і тим здобували собі більші права.

Створення лицарських Орденів, напр., Темпларіїв, Іоанітів та Тевтонських Хрестоносців, також було наслідком хрестових походів. Безсумнівно, їхня праця мала вплив на поглиблення релігійної свідомости християн, що входили з ними в близький контакт. Не говорити вже про великий вплив чернецтва, яке в цю добу пережило свій світлий період та працювало над релігійно-моральним піднесенням західних суспільств, а тим самим підносило пошану до авторитету Апостольської Столиці в Римі, дарма що вмішування деяких володарів у справи Церкви не дало папам повної можливості впровадити в життя всіх задуманих реформ.

163. Іннокент II (1130—1143).

Григор Папарескі, син Івана, уродився в Римі і в молодому віці став ченцем у монастирі при Лятерані, а згодом був ігуменом у монастирі св. Миколи в Габії біля Буранського озера. Урбан II поставив ігумена Григора в сан кардинала-диякона для церкви св. Ангела і в тому сані він брав участь на Соймі у Вормсі, де був підписаний конкордат.

По смерті Гонорія II конклав (збори) кардиналів зібрався ввечері 14 лютого 1130 р., як ще тіло папи було в монастирі св. Андрія, та обрав кардинала Григора його наслідником. І він, прийнявши ім'я Іннокента II, зачав перебирати в посідання Лятеран та був інтронізований у монастирі Паллядіум на Палатині. Все це було довершене 15 лютого вранці.²

Кардинал Перлеоне зібрав свою партію духовенства й мирян до церкви св. Марка і, не зважаючи на доконаний вибір Іннокента II, дав себе обрати антипапою (Анаклет II), при чому кардинал-єпископ Порту поклав на нього папську мантию.³ Його партія силою захопила базиліку св. Петра й Лятеран і через те Іннокент II був хіротонізований на пресвітера й висвячений на єпископа в церкві Богородиці «Нової»⁴, а Перлеоне був висвячений у базиліці св. Петра та скоро опанував ціле місто. Папа виїхав з Риму зі своїми кардиналами, залишивши Вікарієм кардинала-єпископа Конрада із Сабіни.⁵ Він через Пізу й Геную поїхав до Франції і там на Синоді в Ґреноблі відлучив антипапу від церкви.⁶ На Синоді в Стампісі на оборону папи виступив св. Вернард, ігумен із Клоні, так що папу визнала Фран-

² *Chronicon S. Andreae*, III:37, in MGH, SS, VII.

³ *Historia Compostellana*, III:23.

⁴ Jaffe, I, p. 912.

⁵ *Gaufredi Vosiensis, Chronicon*, ad an. 1130, nr. 46, in MGH, SS, XXVI: „(Anacletus) quia de nobilioribus erat, sedem urbanam obtinuit. Nam castrum, quod dicitur, Crescenti fratrum ipsius potestate subesse refertur“; cf. *Annales Reichspergenses*, ad an. 1130, in MGH, SS, XXVII.

⁶ *Vita S. Hugonis*, V, in Migne, P. L., v. 153, p. 779.

ція, а на Синоді в Клермо визнала Англія. На Синоді у Вюрцбурзі, завдяки впливам архієпископа св. Норберта з Магдебургу, цісар Льотар III офіційно визнав папу Іннокента II.⁷

Пасху 1131 року папа святкував у монастирській церкві св. Діонісія під Парижем, а в жовтні на Синоді в Реймсі антипапа був ще раз осуджений. На другий рік папа виїхав до північної Італії і там перебував аж до приїзду цісаря Льотаря, з яким 30 травня 1133 р. прибув до Риму. Перлеоне схоронився в «Левинім місті», а папа коронував Льотаря імператорською короною. Однак, по його виїзді до Німеччини в місті зачалися знову неспокої і папа виїхав до Пізи, де відбув Синод у травні 1135 р.⁸ Щойно на другий рік похід цісаря в південну Італію дав папі можливість кріпко заіснувати в Римі, хоч схизма тривала аж до смерти антипапи в січні 1138 р., по якій партія Роджера з Сицилії обрала наступником антипапу кардинала-пресвітера церкви св. Апостолів, Григора (Віктор IV), але через вплив св. Вернарда всі його давні прихильники підпорядкувалися папі.

Для усунення наслідків схизми папа скликав Собор до Лятерану (4 квітня 1139 р.), на який прибуло коло тисячі Отців із Західньої Церкви⁹ і всі наради відбувалися під особистим проводом папи Іннокента II. Цей Собор вважається десятим Вселенським Собором. На ньому було проголошено 28 правил, як напр., приписано духовним одержу (4 пр.); заборонено подружжя духовним (пр. 6, 7 і 21); наказано християнам давати Церкві десятину (пр. 10); заборонено хоронити по-християнськи тих, що гинули на турнірах (лицарських змаганнях) і дозволено світським судам діяти з духовними судами (пр. 20); заборонено приймати бенефіції (дарунки нерухомістю) від світських людей (пр. 25); заборонено ченцям і черницям співати у спільному хорі (пр. 27); наказано призначати на єпископські престולי за три місяці по їх опорожненні (пр. 28).¹⁰

Та зазедве Собор скінчився, як Роджер із Сицилії, використавши смерть князя Райнульфа з Апулії, наїхав на Церковну державу й узяв папу до полону в липні 1139 р. і змусив його визнати себе королем Сицилії, Апулії й Капуї, зобов'язавшись платити папі 600 «скіфатів» щорічної данини, але вже на другий рік Роджер знову напав на інші провінції і викликав бунт римлян проти папи. Останні в 1143 році проголосили «нову республіку» та відновили Сенат.¹¹

Усі ці події підірвали здоров'я папи Іннокента II і він умер 24 вересня 1143 р. та був похований у Лятерані.¹² За папи Климента V пожежа знищила його гріб, а його тлінні останки були перенесені до церкви Богородиці на Затибр'ю, яку відновила його родина власним коштом у 1148 р.¹³

⁷ *Vita S. Norberti*, cap. 16, in MGH, SS, XII; cf. *Mansi*, XXI, pp. 441 seq.

⁸ *Mansi*, XXI, pp. 487 seq; cf. *Hefele*, V, p. 425.

⁹ *Mann*, IX, p. 59; cf. *Mansi*, XXI, pp. 525, 536; *Denzinger Enchiridion Symbolorum*, 234-237.

¹⁰ *Hefele*, V, pp. 438 seq.

¹¹ *Vita Innocentii II PP.*, in Duchesne, L. P., II, p. 397: „*Populus Romanus, novitatis amator, sub velamento utilitatis reipublicae, contra ipsius voluntatem in Capitolium Senatum erexit*“.

¹² *Ottonis Frisingi, Chronicon*, VII:27, in MGH, SS, XX.

¹³ *Inscriptiones Romanae*, ed. Galetti, Romae, 1760, p. XXXVII, nr. 47.

Папа Іннокент II наказав, щоб усі скандинавські народи залишилися під юрисдикцією архієпископа Гамбургу, а при нагоді перебування ірландського архієпископа Малахія з Армагу в Римі він був іменований Апостольським Легатом для Ірландії.¹⁴

У Франції по смерті архієпископа Альбрехта з Бурже король Людовик VII іменував на його місце свого кандидата, але духовенство, згідно з декретами Лятеранського Собору, обрало свого кандидата Пера де ля Шартр, якого король не визнав. Папа сам висвятив його, а як король не допустив його до престолу, папа кинув на нього особистого інтердикта.

В 1137 р. імператор Іван II Комнен відібрав Антіохію від Роджерового зятя, Раймунда з Пуатьє. Коронація Роджера на короля спричинила зближення Візантії з Німеччиною, де по смерті Льотаря засів Конрад III, який намагався стримати зріст сили норманської династії. Імператор Іван II писав до папи Іннокента II в 1141 році, що на світі є два мечі: духовий і світський. Перший він готовий визнати за папою, а другий хай папа визнає за ним, і так наступить між усіма християнами єдність, як це було в часи Константина Великого та Юстиніана I.¹⁵ Хто-зна, чи папа не згодився б був на таку пропозицію, якби не несподівана смерть Івана II від затруєної стріли (квітень 1141 р.) не перервала його планів.

164. Келестин II (1143—1144).

Гвідон, уродився в замку Санта Фелічіта, а його родина походила з Читта ді Кастельйо (за деkim з Мачераті).¹⁶ Свою науку скінчив у Лятерані, а папа Гонорій II поставив його в сан диякона та іменував кардиналом для церкви Богородиці при «Вія Лятта». Папа Іннокент II поставив його в сан пресвітера та переніс до церкви св. Марка і звідти він їздив до Франції в ролі папського легата.

На третій день по смерті Іннокента II кардинал Гвідон був обраний його наслідником, прийняв ім'я Келестина II та 22 вересня був висвячений і коронований. Папа зняв інтердикта з короля Людовика VII, а архієпископ Пер де ля Шартр став дуже близьким дорадником короля. Напередодні нового конфлікту з Роджером із Сіцилії, цей учений папа по шості місяцях свого володіння вмер у монастирі св. Севастіяна на Палатині 8 березня 1144 р. та був похований у Лятерані біля гробу Гонорія II.¹⁷

¹⁴ *Innocentii II PP.*, Ep. nr. 138-141, in Migne, P. L., v. 1179; cf. S. Bernardi, *Vita S. Malachiae*, cap. 16, nr. 38.

¹⁵ *Ostrogorsky*, op. cit., pp. 341 seq.

¹⁶ *Jaffe, Reg. II*, pp. 1-7; cf. *Mansi*, XXI, p. 591; cf. *Artaud*, I, p. 336.

¹⁷ *Watterich, Vitae*, (Leipzig, 1862), II, p. 276.

165. *Луцій II (1144—1145).*

Герард, син Урсія Каччіянемічі, з Болонії, був там каноніком, а папа Гонорій II переніс його до Риму і висвятив на кардинала-пресвітера для церкви св. Хреста. За Іннокента II був канцлером у Римі та сповняв функції папського бібліотекаря. На такому посту їздив по різних справах до Німеччини.

Був обраний папою одногосно й висвячений та коронований 12 березня 1144 р.¹⁸ і зараз же зачав із Роджером переговори в Чепрано, бо той поруйнував Кампанію і Пренесте під самим Римом. Папа був змушений прийняти умови, подиктовані Роджером.¹⁹

В самому Римі Сенат, що присвоїв собі право повної управи державою, був скасований, а Римляни обрали патрицієм Йордана Перлеоне, але той дуже скоро став тираном для міста й держави, а тому папа просив допомоги в німецького короля Конрада III, але її не одержав.²⁰

За свого недовгого володіння, папа Луцій II надав деякі привілеї церквам і монастирям²¹, а ігумен Петро з Клоні на прохання папи вислав до Риму своїх 13 ченців і їм був призначений колишній грецький монастир св. Сави на Авентині. Папа Луцій II прийняв під охорону св. Петра князя Альфонса-Генрика з Португалії, але не визнав його королем.²²

1145 року в наслідок тиранії патриція Йордана, в Римі настало заворушення, в час якого папа вирішив перебрати в посідання Капітолій, а тому в малому товаристві мирян вибрався туди особисто і тоді хтось із найближчого оточення тирана кинув на папу камінь і задав йому важку рану на голові, так що за кілька днів потім (15 лютого) папа вмер²³ у монастирі св. Григора і був похований у Лятерані в апсиді церкви св. Івана.²⁴

166. *Бл. Євген III (1145—1153).*

Петро-Вернард уродився в Монтеманьйо біля Люкки. Він був Генеральним Вікарієм у Пізі²⁵ і звідти постригся в ченці у монастирі в Клерво, змінивши своє хресне ім'я Петро на чернече Вернард, мабуть, із пієтизму до св. Вернарда, що був там ігуменом. Іннокент II просив св. Вернарда прислати ченців до монастиря св. Анастасія в Римі й той прислав їх на чолі з Петром-Вернардом, що став ігуменом і завів там сувору дисципліну.

¹⁸ *Lucii II PP*, Ep. nr. 64, in Migne, P. L., v. 179, pp. 823 seq.

¹⁹ *Chronicon Cassense*, ad. an. 1143.

²⁰ *Otto Frisingus*, *Chronicon*, VII:31; cf. *Hefele*, V, p. 493; cf. *Muratori*, S. R. I, III, p. 461.

²¹ *Lucii II PP*, Epp. 27-29, 80-82, in Migne, P. L., v. 179.

²² *Ibidem*, Ep. nr. 26.

²³ *Sigeberti Continuator*, ad an. 1145; cf. *Godefridi Pantheon*, cap. 48, in MGH, SS, XXII; cf.

²⁴ *Eugenii III PP*, Ep. nr. I, in Migne, P. L., v. 180, p. 1013.

²⁵ *Ernaldi*, *Vita S. Bernardi*, II:7, nr. 48: „Primus vicedominus Pisanus“.

По трагічній смерті папи Лукія II, конклав кардиналів у монастирі св. Чезарія одногласно обрав 15 квітня 1145 р. ігумена Вернарда Паганеллі наслідником, а той прийняв ім'я Євген III і був інтронізований у Лятерані. Партія патриція Йордана не хотіла визнати його вибору, аж доки він не затвердить нової конституції, тому папа виїхав до Монтічеллі, де був висвячений (18 лютого 1145) і керував Церквою впродовж 8 місяців із Вітербо. Туди прибуло до нього посольство Вірмен із Кілікії, що ще від часів Халкедонського Собору жили в монофізитизмі, а тепер їхній католикос, Григор III Паглявуні (1113—1167), визнав примат папи й склав католицьке ісповідання віри.²⁶

Тим часом, у Римі знову настало заворушення проти Йордана і папа використав це та увійшов до міста в грудні 1145 р. і жив на Затибр'ю аж до кінця 1146 року, коли виїхав до Франції і там просив св. Вернарда з Клерво організувати хрестовий похід проти мохаммедан, що в 1144 р. зайняли Едессу.

Анналіст занотовував вістку про зустріч папи з королем Людвигом VII у Діжоні в березні 1147 р., де папа сказав до нього: «Мій сину, які дивні діла в світі! Твій брат Генрик, нащадок королівського роду, тепер чернець у Клерво і має там посуд, як і я колись робив там це саме, будучи Цестерсіанином, ще заки нерозгаданою благодаттю Божою я став батьком усіх християн. І сталося на більшу славу Божу, що я спізнився з моїм побажанням, щоб ти міг себе показати великим королем і покірним до Божого намісника, а від Бога одержиш вінець нескінченної слави».²⁷

З Франції папа розгорнув широку діяльність, зв'язану із хрестовим походом, напр., писав листа до Конрада III²⁸, до імператора Мануїла I Комнени, прохаючи останнього бути гостинним для хрестоносців та запевняючи про свої молитви за добро східної імперії.²⁹ Людовик VII іменував регентом держави ігумена Сугерія, а папа вже по виїзді Людовика до Святої Землі відбув Синод у Реймсі (березень 1148). При кінці того року папа вернувся до Вітербо, а на другий рік перейшов жити до Тускулума під Римом і там відвідав його Людовик VII у поворотній дорозі з невдалого походу до Святої Землі.

Залишився невеличкий твір св. Вернарда з Клерво, присвячений своєму колишньому учневі, папі Євгенові III, де він між іншим каже так: «Як римляни уважають себе твоїми вірними слугами, то вони мають намір стати твоїми панами. Вони мудрі до злого і не знають, як чинити добро... Вони неспокійні між собою, заздрісні своїм сусідам, варварські чужинцям, — вони не люблять людей і самі ніким не люблені... Вони не можуть бути під кимсь, хоч не мають прикмети бути над кимсь... Вони не мають міри в проханнях, ані сорому у відмові... Їх мова навчена говорити про великі

²⁶ Otto Frisingus, Chronicon, VII:32, MGH, SS, XX, pp. 347 seq.

²⁷ Chronicon de Ludovico rege Francorum, Watterich, Vitae, II, p. 298.

²⁸ Eugenii III PP, Ep. 204 (15 Julii 1147), in Migne, P. L., v. 180.

²⁹ Manuelis Imper., Ep., in Theiner, Monumenta spectantia ad unionem Eccles., Wien, 1872, p. 6.

речі тоді, як нема що робити... Вони є хитрі підлесники, але й найбільчіше вміють укусити».³⁰

Таку характеристику дав св. Вернард римлянам, що докучали папі Євгену III, який у наслідок нових заворушень мусів покинути місто й виїхав на південь шукати порозуміння з Роджером. У Німеччині королем був обраний князь Швабії, Фрідріх Барбаросса (1152—1190), що прагнув слави і мріяв про віднову старої римської імперії та домагався від імператора Мануїла I уживати тільки титулу «імператор Нового Риму».

Згадаємо, що імператор Мануїл I був перший із візантійських імператорів, що завів на своєму дворі західні звичаї. Через агресивну політику норманської династії у відношенні до Візантії, Мануїл зблизився до Німеччини, оженившись із Бертою Зульцбах, своячкою Конрада III. Другий хрестовий похід, у якому взяли участь Конрад III, Людвик VII та Роджер із Сіцилії, при чому останній плянував зайняття Константинополя, спричинив перегруповання сил у Європі. Візантія зв'язалася тісніше з Німеччиною та Венецією, а нормани з французами, гвельфами, мадярами й сербами.

Спочатку Фрідріх запропонував папі «свою синівську любов, як панові» та свою готовість визволити Петрів Престіл від тиранії патріція,³¹ а папа вислав йому свої поздоровлення та закликав боронити «вдову Церкву».³² Довідавшись про те, Арнольд із Бреши, що очолював опозицію в Римі, запросив і від себе Фрідріха, але «з правниками й кодексом Юстиніяна для покарання духовних, що поширюють казки про даровизну Константина».³³ Саме тоді була знову проголошена нова конституція в Римі із сотнею сенаторів, двома консулами та імператором. Між папою і Фрідріхом дійшло до укладення конкордату: король погодився віддати назад усі загарбані території Церковної держави, а папа мав коронувати його на цесаря. Однак папа вмер несподівано 8 липня 1153 р. в Тіволі, а його тлінні останки були поховані в базиліці св. Петра, в старовинному саркофагові біля гробу Григора III.

Як уже згадано, імператор Мануїл I Комнен (1143—1180) був прихильно наставлений до Заходу та хотів привернути єдність Східної Церкви з Римом. З тією метою він вислав до папи Євгена III своїх послів, а між ними вченого єпископа, що мав провести богословський диспут та пропонувати плян подружжя між західною й східною династіями.³⁴ Про ці переговори папа розказував єпископові Анзельмові з Гафельбергу, що був послом при дворі імператора Івана II, Мануїлового батька, та провадив такі диспути з архієпископом Нікомидії.³⁵ Як виходить із «Діалогів» Анзельма, рівень тих

³⁰ S. Bernardi, De Consideratione, IV:2, nr. 6.

³¹ Epist. Frederici (inter epistolas Wibaldi), nr. 372, in Migne, P. L., v. 189.

³² Eugenii III PP., Ep. 504, in Migne, v. 180, p. 1009 seq.

³³ Epist., nr. 404 (inter epist. Wibaldi), Migne, P. L., v. 189.

³⁴ Muralt, Chronologia Byzantina, ad an. 1148, nr. 4.

³⁵ Introductio ad Dialogum, in Migne, P. L., v. 188, p. 1139.

диспутів був дуже високий і без взаємного упередження, дарма що в тому ж таки часі Анна Комнена (1148 р.) у своїх «Олексіядах» висловлює занадто суб'єктивні думки про Захід, та каже, що на Халкедонському Соборі Отці поставили єпископів Константинополя на найвище становище в Церкві і понад усіми єпархіями в світі.³⁶

Анзельм розказує, що вчений грек, Микита, признавав, що Христос заснував тільки одну Церкву, одну віру, одне Хрищення, але всім Апостолам дав однакову владу, тому Микита визнавав за папами примат — першество почести, але відкидав примат юрисдикції.³⁷

*

З листа єпископа Мацея із Кракова (коло 1145—66 р.) до св. Вернарда з Клерво довідуємося, що він просив святого zorganizувати хрестовий похід проти «еретичної Русі, бо цей нарід не держить православної віри, ані звичаїв, згідних із грецькою чи римською Церквами, а все в нього еретичне, крім прославлення імені Ісуса Христа».³⁸ Однак, св. Вернард і папа Євген III уважали, що такий похід більше потрібний проти мусульман, ніж проти «еретичної Русі».

Правду сказати, — Русь-Україна в тому часі ісповідувала католицько-вселенську віру, дарма що, починаючи від митрополита Никифора, грека (1104—1119), який написав два твори проти латинян, греки намагалися заштити в Україні ідею церковного роздору, але безуспішно. Доказом цього може бути факт, що Великий Київський князь Володимир II Мономах (†1125), посвячений із візантійськими імператорами і вихований на грецькій культурі, у своєму «Поученні дітям» каже шанувати і слухати Церкву і єпископів, але ані одним словечком не каже ненавидіти латинян, які за Никифором «були еретиками, відлученими від істинної Церкви».

Закріпити ідей роздору на Русі-Україні не вдалося також і двом наслідникам Никифора, грекам: Микиті (коло 1120—26) та Михайлові II (1131—1145). Навпаки, останній був змушений виїхати до Греції, де й умер у 1147 році. Великий князь Ізяслав II Мстиславич скликав єпископів на Собор до Києва і там був обраний митрополитом Клим Смолятич проти волі і благословення патріарха. За висвяти митрополита Смолятича, українська ієрархія послужилася мощами св. Климента, папи Римського, як кажеться в Степенній Книзі: «І того по благодати Божій совіщаючися Єпископи і ту суцу і самодержцу Ізяславу Мстиславичу поставиша Климента на Русь-

³⁶ *Anna Comnena*, *Alexias*, I:3, in Migne, P. G., v. 131, pp. 39-1244.

Анна Комнена була найстаршою донькою імператора Олексія і жінкою Никифора Брієннія, по якого нещасному перевороті вона була замкнена в монастирі і там писала свої «Олексіяди» (15 глав), панегірик своєму батькові. Формою вона наслідувала старовинних класичних істориків, але типово грецька виключність затемнює в неї історичну правду.

³⁷ *Anselmi*, *Dialogi*, III:8; текст листа єп. Мацея див.: *Нагаєвський*, I, Кирило-Методіївське християнство, стор. 119, 163, 664.

³⁸ *Bielowski*, *MPH*, II, pp. 15 seq.

скую Митрополію Главою святого Климента папи Римського». ³⁹ Цей факт, безсумнівно, свідчить про вселенське розуміння християнства в Києві та про їх пошану до пам'яті папи Климента. За те патріарх ніколи не визнав Кліма Смолятича митрополитом, як і сам митрополит не визнав над собою юрисдикції патріарха. ⁴⁰

Треба допустити, що заходи імператорів Івана II і його сина Мануїла I щодо єдності з Римом були відомі на Русі-Україні, може й тому Ізяслав II не був радий виступам митрополитів за роздор. І тільки завдяки інтригам суздальського князя Юрія Довгорукого, що був політичним сателітом імператора Мануїла, новий грецький митрополит Константин, що прибув із Константинополя по смерті князя Ізяслава II, анатемував померлого князя і його ставленика Кліма Смолятича, уневажнивши всі його свячення. Сама ж Грецька Церква переживала потрясення. Напр. у 1146 році там усунено патріарха Михайла II Куркуаса за підтримання єретика-богоміла Ніфонта, а його місце зайняв Косма II Артікос (1146—47), але вже на другий рік його змінив патріарх Микола IV Мустальон (1147—1151). Такі часті зміни, зрозуміло, не справляли доброго враження на Київ, і як у Києві засів князь Ростислав, митрополит Константин мусів покидати місто. Однак, князь Ростислав не знайшов у собі стільки мужності, щоб повернути Кліма Смолятича на його престіл і відкинути Івана IV, якого прислав патріарх, треба сказати, проти прийнятого в цілій Церкві звичаю, бо митрополита обирали його суфрагани, єпархіяльні єпископи, а патріарх давав тільки своє благословення. ⁴¹ І дивно, що Київська Митрополія не мала сили

³⁹ Степенная Книга, II, стор. 251; пор. ПСРЛ, II, стор. 298-99; пор. Голубинский, Е, Е, ИРЦ, I, стор. 306; пор. О Соборахъ бывшихъ въ Рос. до Ивана IV, стор. 23; Acta SS, Bolland., Februarii, II, p. 370; Marcii, II, p. 23. «Літопись по Ипатскому Списку, Археол. Кож., Сиб., 1871, ст. 241 (до року 1147): «В тоже літо постави Ізяславъ митрополитомъ Кліма Смолятича, виведе изъ Заруба; бі бо черноризецъ скимникъ и бистъ книжникъ и философъ, такъ якоже в Русьской земли не бящеть. Рече бо Черниговский епископъ: «азъ свіді яко достоіть съшедшеся епископомъ митрополита поставити». И снидошася Черниговский епископъ Онофрий, Білгородский епископъ Федоръ, Переяславский епископъ Еуфимий Гюргийский епископъ Дамлянъ, Володимирский Федоръ, Новгородский Нифонтъ, Смоленский Мануиль, рекоста: «не есть того в законі, яко ставити епископомъ митрополита безъ патриарха, но ставитъ патриарх митрополита; а не поклониві ти ся ни служиві сь тобою, зане не взялъ еси благословенія у святой Софіи, ни отъ патриарха; аще ли ся исправиши, благословишися отъ патриарха, и тогда ти ся поклониві; ві взяли отъ Михайла отъ митрополита рукописаніе, яко не достоитъ намъ безъ митрополита въ святой Софіи служити». Онъ же нанъ про то тяжко сердце имія; Онофрий же Черниговский рече: «азъ свіді, достоитъ ни поставити, а глава у насъ есть святая Климента, якоже ставятъ Грѣци рукою святаго Ивана. «И тако сгдавше епископи главою святаго Климента поставиша митрополитомъ».

⁴⁰ Голубинский, I, стор. 303, 311.

⁴¹ Цікаве вияснення того звичаю патріархами дає єпископ Філарет із Чернігова в своїй історії Церкви (том I, стор. 88-89, цитуємо за її німецьким перекладом). Говорячи про вибір митрополита Іларіона в часах Ярослава Мудрого, він каже: «Такє обрання митрополита було згідне зі старовинними приписами Церкви... бо перший єпископ цілої території мав бути обраний та інтронізований єпископами його єпархії... В побожній покорі зреклися цього права... чим заперечили ухвали Халкедонського Собору щодо самостійного обрання митрополита всередині його митрополії і добровільно дали згоду на очікування першого

звільнити себе від звичаю накидання їй грецьких митрополитів, які не протестували проти дивних практикувань патріархів, як напр., що митрополію величезної Київської держави позначувано в патріярших урядових схемах позаду грецьких митрополій, які числом своїх вірних мало що перевищували деякі українські пресвітерати.⁴² Це діялося тоді, коли напр. у Англії чи по інших західних країнах, була не тільки вся тубільна ієрархія, але й папський легат мусів нераз роками ждати на дозвіл короля, щоб в'їхати на територію Англії. Саме тут видно оту відмінність західного й східного духа.

Візантія, відірвавши Східню Церкву від єдності з Римом, усе робила, щоб і молоді Церкви, які мали до неї юридичне відношення, також затягнути в схизму.⁴³ Таким чином, починаючи від Юрія Довгорукого, в Україну був імпортований шкідливий українському народові дух, що явно змагав до знищення Києва, яке дійсно й сталося вже за Юрієвого сина, Андрія, в 1169 р., що варварськи поруйнував «Матір Руських Городів». Цікаво, що й в тому, сумної пам'яті, році в Києві перебували легати папи Олександра III незадовго до самої катастрофи, але не знаємо докладно, яка була мета їхньої місії в Русь-Україну.

167. Анастасій IV (1153—1154).

Конрад, син римлянина Венедикта, свояка папи Гонорія II, що особисто хіротонізував його на єпископа в 1126 році. Інокент II, виїжджаючи до Франції, іменував кардинала Конрада Вікарієм міста Риму.⁴⁴

По смерті Євгена III кардинали обрали Конрада його наслідником (12 липня 1153 р.) і він прийняв ім'я Анастасія IV. Фрідріх I Барбаросса ще за життя папи Євгена III наважився перенести єпископа Вішмана з Навмбургу до Магдебургу, але папа не згодився. Тепер Фрідріх вислав його до Риму і новий папа дав свою згоду та наділив його палліюмом. Ця поступка папи стала початком умішування Фрідріха в справи Церкви.

Анастасій IV за свого недовгого володіння вибудував палату біля Пантеону та переселився до неї жити восени 1153 року. В тому часі відвідував Рим арабський географ, Мохаммед Едрізі, що згодом написав про Рим і про папу таке: «Рим є найперший із стовпів християнства та ієрархії, бо

єпископа краю з далекої віддалі. З другої ж сторони, патріярхи мали можливість через назначування митрополитів дбати про чистоту віри і побожності в новозаснованій Церкві, бо Греція своєю освіченістю перевищала тоді Русь; а врешті, це був засіб усунення сильного намагання Риму вдержати цю Церкву під своїм впливом. І так по Ярославі прийнято побожну і не вигідну постанову чекати на нового митрополита Русі з Константинополя.» Це вияснення православного владики має свою голосну вимову.

⁴² Gelzer H., Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notiae Episcopatum, in Byz. Zeitschrift, 1892, p. 254.

⁴³ Макарий, История Русской Церкви, III, стор. 258 і слід.; Голубинский, ИРЦ, I, 597.

⁴⁴ Duchesne, L. P., II, p. 380.

в ньому живе володар, званий папою. Ніхто не перевищає його силою і йому підкоряються королі та вважають його рівним Творцеві. Він володіє розумно і справедливо, помагає слабим і вбогим, та охороняє гноблених перед гнобителями. Його закони мають силу для всіх королів римлян і ніхто з них не може йому спротивитися».⁴⁵

Іван диякон розказує, що папа ще перед своїм вибором любив Лятеранську базиліку, а під час розкопів віднайшов там мощі св. Кипріяна і Юстина.⁴⁶ Видно, що в часах Анастасія IV велися й інші праці в Римі, бо при Віа Лябікана був віднайдений великий саркофаг із червоного мармуру, з дуже майстерною різьбою, і він мав би належати св. Олені, матері Константина Великого, якої мощі переховувалися в церкві Богородиці «Ара Челлі».⁴⁷ Папа переніс цей саркофаг до Лятерану, а по його смерті 3 грудня 1154 р. його тіло було в ньому поховане. Папа Пій VI переніс цей саркофаг до музею у Ватикані.

168. Адріан IV (1154—1159).

Микола, син Роберта Брекспіра, уродився в Гарфільдї (Англія), в убогій родині, бо, як згадує Іван з Селисбері в одному зі своїх листів, по смерті Адріана IV його мати жила у великій нужді.⁴⁸ Його батько за її згодою постригся був у ченці й перебував у монастирі св. Альбана як ієромонах, і не виключене, що ще перед своїм постригом він був священиком, як про те каже папа Іннокент III.⁴⁹

І молодий Микола хотів вступити до того самого монастиря, але не був прийнятий, тому виїхав до Франції і там у Парижі вчився в учителя Маріяна і подружив з Іваном із Селисбері. Згодом він мандрував по різних місцях, аж доки не був прийнятий до монастиря св. Руфа біля Авінйону, а в 1147 р. був обраний ігуменом. Папа Євген III висвятив його на кардинала-єпископа Альбано і в цьому сані він був легатом папи до Скандинавії, де пробув аж до осені 1154 року.

По смерті Анастасія IV він був обраний його наслідником і коронований 5 грудня в церкві св. Петра. Згаданий Арнольд з Бреші і Сенат збунтували нарід проти папи. І коли папа казав йому забратися з міста, Арнольд напав із юрбою на церкву Пуденція і вбив кардинала Гвідона.⁵⁰ Папа наклав інтердикта (заборону відправ) на цілий Рим (1155 р.). Ще жаден папа не карав так суворо римлян, бо всі їхні церкви були замкнені і не було в них

⁴⁵ Mann, IX, p. 228; cf. Beazley, *The Dawn of Modern Geography*, III, p. 531.

⁴⁶ Joannis Diaconi, *De Ecclesia Lateranensi*, cap. 7, in Migne, P. L., v. 78, p. 1387.

⁴⁷ Armellini, *Le Chiese di Roma*, p. 544.

⁴⁸ Joannis de Salisbury, Ep. 134, in Migne, P. L., 199, p. 114: „Hadrian cuius mater vos algore torquetur et inedia“.

⁴⁹ *Ralphia*, *Imagines Historiarum*, ad an. 1161, ed. Muratori, R. I., SS, II, p. 305: „Nicolaus (Hadrianus IV) ex patre presbitero“; cf. *Innocentii III PP.*, in Migne, P. L., v. 216, p. 1029: „(Fredericus Barbarossa) opponens ei quod esset filius sacerdotis“.

⁵⁰ Duchesne, L. P., II, pp. 389 seq.

богослужб, ані уділювання св. Тайн, хіба за винятком хрищення дітей та сповідей умираючих.⁵¹ Врешті нарід сам прогнав Арнольда і його партію з міста, а папа відкликав інтердикта, відслуживши св. Літургію в день Пасхи при великому натовпі людей.

Саме в той час ішла велика дипломатична розгра між Фрідріхом Барбаросою та імператором Мануїлом I за впливи в Італії. Це використав на Сіцилії Вільгельм I Лихий, васаль папи, що казав себе коронувати й оголосив про свою відмову підкорятися папі. Тепер папа увійшов у переговори з Фрідріхом, а Вільгельм у відплату напав на деякі провінції Церковної держави, напр., зайняв Беневенто й Чепрано, та спалив Кампанію, за що був папою відлучений.⁵²

Фрідріх рушив походом у південну Італію, бо імператор Мануїл висадив свої війська в Анконі і зайняв провінції аж до Таранто. Вістка про жорстокості тевтонських воєнків дійшла до Риму, тому папа відмовився від особистої зустрічі з Фрідріхом аж доки той не запрягнув, що не порушить церковної території, ані зневажить особу папи. Шойно по складенні такої присяги Фрідріхом, папа виїхав до Непі йому назустріч. Сучасники розказують, що Фрідріх не пошанував звичаю предків при зустрічі з папою, тому присутні кардинали завернули скоро назад, а сам папа залишився з Фрідріхом, сівши на приготоване йому місце. І тепер, як король хотів привітати папу «поцілунком миру», папа відмовився. Цей аргумент промовив до Фрідріха, бо наступного дня за нової зустрічі біля озера Януля король додержав звичаю предків, підвівши дещо папського коня, а папа привітав його «поцілунком миру», і так настала між ними згода.⁵³

Війська Фрідріха зайняли «Левине місто» (червень 1155 р.), а він сам, ставши на коліна перед престолом і держачи свої руки в руках папи, виголосив урочисту присягу боронити Церкву, і папа наклав на його голову цісарську корону. Одначе, запальні римляни напали на німців і в час битви були поруйновані всі укріплення міста Риму, але на просьбу папи всі полонені були передані в його опіку, а сам цісар вернувся до Німеччини.

Як згадано, імператор Мануїл зайняв Італію від Анкони аж до Таранто й цим утратив приязнь Німеччини й Венеції, які тепер піддержали Вільгельма із Сіцилії, що зачав із греками війну (1156 р.). За посередництвом папи між Мануїлом і Вільгельмом був укладений мир у Бріндізі (1158 р.), згідно з яким грецька армія залишила береги Італії, але всі латинські князі в Малій Азії були підпорядковані Мануїлові.⁵⁴

З листа папи до архієпископа Василя з Тессалоніки довідуємося, що в тому часі велися унійні розмови,⁵⁵ а сам Василь відповів, що в листі папи

⁵¹ *Hadriani IV PP*, Ep. 206, in Migne, P. L., 200: „Praeter baptismum parvulorum et poenitentias morientium omnia divina prohibeatis officia celebrari“.

⁵² *Romualdi de Salerno*, Chronicon, ad an. 1155, R. I., SS, VII, pp. 197.

⁵³ *Sachsenspiegel*, ed. Görtner, Leipzig, 1732, p. 17: „Dem Papst ist auch gesetzt, dass er zu gewissen Zeit auf einem weissen Pferd reiten mag, da ihm dann der Kaiser den Steigögel halten soll, damit der Sattel sich nicht wende“.

⁵⁴ *Joannis Cynnami*, Epitome Historiarum, cap. 5, ed. Bonn, 1836, p. 146.

⁵⁵ *Hadriani IV PP*, Ep. ad Basilium Thessal., nr. 198: „Traditum est quodam modo SS. Patres, divino Spiritu illuminati, omnium ecclesiarum primatum sacrosanctam Romanam Eccle-

пізнав голос батька і що він сам визнає віру св. Петра, але радить папі не вважати греків за заблудлих овець без Пастиря, бо така сама віра й жертва є на Сході, як і в Римі. Архієпископ Василь переконаний, що в руках папи є сила усунути всі перешкоди й довести до єдності греків із Римом. В цьому намаганні папа знайде великого союзника в імператорі Мануїлі, якого слухають усі греки і підуть за його голосом. З цього листа архієпископа Василя з Тессаліоніки виходило б, що в той час Схід і Захід розділяли не догматичні, але юридичні справи. Якби папа й Італія були підкорилися імператорові Мануїлові, то всі греки були б підпорядковалися авторитетові папи.⁵⁶ Папа вислав легатів до Константинополя (1157 р.), де велися переговори,⁵⁷ але в наслідок некорисного миру в Бріндізі Мануїл стратив безповоротно всі впливи в Італії, а тому й з унійних переговорів нічого не вийшло, бо греки завжди лучили церковні й політичні справи разом.

В Німеччині Фрідріх у червні 1156 р. відпустив свою законну жінку Аделяйду, за одними несправедливо,⁵⁸ а за другими справедливо,⁵⁹ та оженився вдруге із княжною Беатриче з Бургундії.⁶⁰ Папа поставив під сумнів законність цього другого подружжя. До загострення відносин причинилося також ув'язнення архієпископа Ескілла з Люнду за його повороту з Риму, а Фрідріх відіслав папських легатів ні зчим, як вони домагалися звільнення єпископа. Тоді папа звернувся окремою Енциклікою до німецької ієрархії, але одержав від неї дуже боязку відповідь, а цісар усім заборонив мати зв'язки з папою.⁶¹ Влітку 1158 року Фрідріх рушив походом до Італії. За почином папи створилася Ліга міст, яку піддержали імператор Мануїл та Вільгельм I із Сіцилії. І саме в розпалі приготувань до оборони, папа несподівано вмер в Аяні 1 вересня 1159 року⁶², а по його смерті настав спір, де його поховати. Фрідріхові прихильники, що мали більшість, наполягали на перевезенні тіла до Риму, бо за старим звичаєм вибір нового папи мав відбутися в місці похорону його попередника. Тлінні останки Андріяна IV були перевезені до Риму й поховані в базиліці св. Петра біля гробу Євгена III.⁶³

siam absolute obtinere jusserint, et ad eius sententiam omnium iudicium referri praescripserint, et ad tollendam de medio divisionem".

⁵⁶ *Ablatus L.*, De consensu utriusque eccle., II:2; cf. *Baronius*, Annales, ad an. 1155.

⁵⁷ *Nicetas Choniates*, Chronographia, V:8, ed. Bekker, Bonn, 1835;

Микита Хоніят (походив з Хонії, Колосси в св. Ап. Павла) був визначним візантійським письменником 12 стол. З його важливіших творів варто відмітити його «Тезаврос Ортодоксіас» — Скарбниця Православ'я та хронографію, в якій описує події з років 1180-1206, головню події в час захоплення Константинополя латинянами. Його стиль пишномовний, але твір написаний спокійно і об'єктивно.

⁵⁸ *Sigeberti Continuator Quicinctina*, ad an. 1156, in Migne, P. L., 160; cf. *Watterich*, Vitae, II, p. 356; cf. *Annales Egmundani*, ad an. 1158, in MGH, SS, XVI: „Fredericus relicta legitima conjuge“.

⁵⁹ *I nocentii III PP.*, Reg. V, p. 50, in Migne, P. L., 214, p. 1015: „(Fredericus) imperator ab ea quae conjunx dicebatur ipsius, fuit tamen per legatos Sedis Apost. separatus“.

⁶⁰ *Otton Frisingus*, Gesta, II:48; cf. Disibodi, Annales, ad. an. 1156, in MGH, SS, XVII.

⁶¹ *Hefele*, V, pp. 344 seq.

⁶² *Watterich*, II, p. 454.

⁶³ *Duchesne*, II, p. 397; cf. *Hefele*, V, p. 571.

169. Олександр III (1159—1181).

Ролянд Бандіnellі, син Райнучія з Сієни в Тосканії, був професором права в університеті у Болонії, а з самих наголовків його недавно віднайдених творів видно, що він був визначний каноніст.⁶⁴ Його дбання про розвиток високих шкіл у Європі та його розпорядження, що всі професори одержують титул «схоластика», доводять його велике піклування школами й наукою.⁶⁵ Згодом Ролянд був каноніком у Пізі і звідти забрав його Євген III до Риму в 1148 році та висвятив на кардинала-диякона для церкви св. Косми і Дам'яна, а згодом він став кардиналом-пресвітером при церкві св. Марка і канцлером Апостольської Столиці.

Коли папа Адріян IV лежав на смертельній постелі, кардинали, передбачаючи вміщування Фрідріха, заздалегідь намітили кардинала Ролянда на його наслідника. Зараз по похороні вони зібралися за престолом базиліки св. Петра й обрали його на папу. Тільки кардинали — Іван, із церкви св. Сильвестра, і Гвідон із св. Калікста, висували Фрідріхового ставленика, Октавіяна. І як архидиякон Одо виніс папську мантию, Октавіян запротестував і, нап'явши її на себе, показався духовним і народові в церкві, які не знаючи дійсного вибору, привітали його як папу й він із своїми кардиналами і прихильниками зайняв сусідню палату папів.⁶⁶

Тим часом, новий папа прийняв ім'я Олександра III і з рештою кардиналів пішов до замку св. Ангела, що був у руках прихильного йому кардинала Бозо і там видержали дев'ятиденну облогу, аж доки нарід не довідався правди й прогнав Октавіяна з міста. І папа також не почував себе безпечно в Римі, тому виїхав до Німфи, і там був висвячений, а Октавіян (Віктор IV) обложений відлученням. Фрідріх скликав Синод до Павії (січень 1160) і закликав туди папу й Октавіяна, але папа не пішов, тому Фрідріх відлучив папу й інтронізував Октавіяна. Однак ієрархія й духовенство стали за папою, який кинув прокляття на Фрідріха і звільнив його підданих від присяги вірності цісареві. Папа повідомив про те володарів, включно з імператором Константинополя, які ще того самого року всі визнали його законним папою;⁶⁷ це вчинив також імператор Мануїл.⁶⁸ Синод Октавіяна й цісаря в Кремоні (травень 1161) не мав успіху,⁶⁹ бо на другий місяць папа вже сидів у Римі. Спочатку 1162 р. папа виїхав через Геную до Франції⁷⁰ і там на Синоді в Монпельє були відлучені ще раз цісар і

⁶⁴ *Summa Magistri Rolandi*, ed. Thaner, Innsbruck, 1874; *Sententia Rolandi Bononiensis*, ed. Gietl, Freiburg, 1891.

⁶⁵ *Alexandri III PP*, Epp. nr. 338-39, ed. Löwenfeld, Leipzig, 1885.

⁶⁶ *Dialogus de Pontificatu*, Mann, X, p. 16; cf. *Alexandri III PP*, Ep. ad Syrum, Watterich, II, pp. 465, 493.

⁶⁷ *Romualdi*, *Chronicon*, ad an. 1160, in R. I., SS, VII, p. 200; cf. *Saxo Grammaticus*, *Gesta Danorum*, XIV.

⁶⁸ *Annales Seligenstadenses*, ad an. 1159, in MGH, SS, XVII, p. 32; cf. *Hefele*, V, pp. 579-591.

⁶⁹ *Annales Laubienses*, MGH, SS, IV, p. 24.

⁷⁰ *Chronica Pisana*, ad an. 1162, MGH, SS, XIX.

Октавіан⁷¹, а на Синоді в Турсі (травень 1163) були уневажені всі Октавіанові висвячення. В час перебування папи у Франції організувалася Ломбардська Ліга проти Фрідріха⁷², а навесні 1164 р., як Октавіан умер у Люкці, на наказ Фрідріха антипапою став єпископ Гвідон із Креми (Пасхаль III).⁷³ По виїзді Фрідріха з Італії папа вернувся через Сіцилію до Риму і тоді антипапа сховався у Вітербо.⁷⁴ Восени 1166 року Фрідріх знову рушив до Італії, розділивши свою армію надвоє: одну вислав на Рим, а другу на Анкону. Рим скапітулював в липні 1167, а антипапа Гвідон коронував Фрідріха і Беатріче на патриціїв Риму.

Папа Олександр III був змушений утікати до Беневенто під норманську опіку. Цей похід Фрідріха закінчився невдачею, а зараза винищила його армію, так що він із самими тільки рештками втік на північ і завдяки своїй хитрості вивів їх з Італії одиноким вільним просмиком в Альпах, що не був обставлений військами Ліги. Антипапа Гвідон умер (вересень 1180) і тепер Фрідріх звелів обрати третього антипапу, ігумена Івана з монастиря в Струмі на Мадярщині (Калікст III). Фрідріх рушив до Італії ще раз і в битві під Леняно (1176) його армія була розбита, а сам він, утративши коня, пішки і самотою ледве доплентався до Павії та попросив папу про мир.⁷⁵

В Аняні дійшло до укладення перемир'я (листопад 1176): цісар упокорився перед папою, віддав йому «Даровизну Матільди», замирився з королем Сіцилії та імператором Мануїлом,⁷⁶ а папа надав йому деякі привілеї, напр., іменував антипапу Івана ігуменом. Для підписання кінцевого договору папа поплив кораблем до Зари, де був вітаний слов'янами їх рідною мовою⁷⁷ та замешкав на півострові Лідо, і щойно в березні 1177 року через Венецію приїхав до Феррари, де в церкві св. Юрія (у цій церкві згодом папа Євген IV відкрив Унійний Собор у 1438 р.) зачалися переговори з Фрідріхом за співучасті послів Вільгельма з Сіцилії, князів Італії й Льомбардії, та численних єпископів. По святі Пасхи папа вернувся до Венеції і там далі ведено переговори, в яких Фрідріх був змушений прийняти тверді умови і мир був підписаний 14 серпня 1177 року.

Повернувшись до Риму, папа застав там Івана зі Струми і простив йому, а по якомусь часі іменував його губернатором Беневенту.⁷⁸ Прихильники Фрідріха обрали ще одного антипапу, Лянда із Сетіни (Іннокент III), але той був незабаром схоплений і замкнений у монастирі Лякава.⁷⁹

⁷¹ *Duchesne*, II, pp. 404 seq.

⁷² *Otto Morena*, *Historia*, in *Muratori*, R. I., SS, VI, p. 1123; cf. *Tosti*, L., *Storia della Lega Lombarda*, Monte Cassino, 1876.

⁷³ *Annales Reichspergenses*, ad an. 1164, MGH, SS, XVII; cf. *Chronica Pisana*, ad an. 1165.

⁷⁴ *Alexandri III PP*, Ep. 375 (24 Novembris 1165); cf. *Jaffe*, II, p. 242.

⁷⁵ *Ralph de Diceto*, *Images Historiarum*, ad an. 1176; cf. Oman, *History of the Art of War in the Middle Ages*, p. 439.

⁷⁶ *Bartolini D.*, *Saggi Critici*, Milano, 1883, p. 249.

⁷⁷ *Boso*, *Vita Alexandri III PP*, p. 437; cf. *Mann*, X, p. 115.

⁷⁸ *Anonymi Cassensis*, in *Muratori*, R. I., SS, V, p. 69; cf. *Chronicon Cassense*, ad an. 1178.

⁷⁹ *Sigeberti Continuator*, ad an. 1179; cf. *Watterich*, II, p. 643.

Для повного загоєння ран, спричинених 17-літньою схизмою, папа скликав Собор до Лятерану на першу неділю Посту в 1179 році,⁸⁰ де зібралося коло п'ятисот Отців із європейських країв, а від греків був ігумен Нектарій із Кабулю; був також архієпископ Вільгельм із Тиру, та Гераклій із Кесарії, як також і архимандрит Петро з Єрусалиму та єпископ Віфлєсму.⁸¹ З огляду на велику прихильність Отців та важливість декретів цей Собор вважається Одинадцятим Вселенським Собором (третій у Лятерані). Це був успіх григоріанської реформи і закінчення довгої боротьби зі світською владою.

Всього Собор проголосив 27 правил, із яких найважливіші були: 1) в майбутньому папу обирає більшість двох-третин голосів присутніх кардиналів; 2) усі висвяти антипапів недійсні; 3) єпископ не може бути молодший як 30 років, а кандидати нижчих чинів — 24 роки; 4) унормовано візитації єпископів, архидияконів та деканів; 5) без титулу не вільно висвячувати кандидата; 6) усталено процедуру духовних судів; 7) урегульовано стипендії за чинності духовних; 8) патрони мусять іменувати кандидатів за 6 місяців по вакантності посади; 9) упорядковано справи лицарських Орденів; 10) заборонено духовним держати жінок у домах; 11) урегульовано десятину; 12) єпископські катедри мусять мати безплатні школи для вбогих учнів; 13) відлучувано кожного, хто накладав би на церкви податкові тягарі без дозволу єпископів; 14) заборонено турніри; 15) заведено притулки для прокажених; 16) заборонено продавати військові матеріали мохаммеданам; 17) накладено на володарів обов'язок поборювати ересі, які ширили б публічну неморальність.⁸²

Ще за перебування папи у Франції проваджено розмови з імператором Мануїлом за посередництва князя Йордана з Капуї. І тепер Мануїл в заміну за свою коронацію папою на імператора Заходу, обіцявав привести Грецьку Церкву до послуху папі й дати поміч проти Фрідріха.⁸³ Цю пропозицію Мануїл ще раз повторив, пославши папі допомогу грошми на організацію оборони, але папа її не прийняв. Він, натомість, ставив справу на чисто церковну площину і в 1170 р. вислав до Константинополя своїх легатів⁸⁴ для унійних переговорів. Папа вважав Мануїла малоздібним володарем і не відважився його коронувати, бо нічого не здобув би, а втратив всю піддержку західних володарів.

Поразка Мануїла під Міріокефальоном у 1176 р., завдана йому султаном Іконії, довела, що папа був правий. Мануїл визнавав папу і помагав грошми містам Італії, щоб упокорити цесаря Фрідріха, а не з чисто ідейних спонук.⁸⁵

⁸⁰ *Alexandri III PP, Epp.*, in Migne, P. L., v. 202, XVI.

⁸¹ *Annales Stadenses*, ad an. 1179, in MGH, SS, XVI; cf. *Hefele*, V, pp. 711 seq; *Denzinger*, 400-401.

⁸² *Labbe, Ph.*, op cit., X, p. 1470; cf. *Mansi*, XXI, p. 234; cf. *Hefele*, V, pp. 711-16; cf. *Jaffe*, I, p. 783.

⁸³ *Alexandri III PP, Epp.* 184, 197, 200, 212; cf. *Norden, W.*, *Papsttum und Byzanz*, p. 92.

⁸⁴ *Annales Januenses*, in *Muratorius*, VI, p. 336; cf. *Annales Disibodi*, ad an. 1174, MGH, SS, XVII.

⁸⁵ *Finlay*, op. cit., 242.

Згадаємо, що в березні 1166 р. в Константинополі відбувся Собор, що розглядав справу відношення Бога-Отця до Бога-Сина.⁸⁶ В диспутах брали участь духовні й світські люди, із самим імператором на чолі. Синод розглянув писання св. Атанасія, св. Василія, св. Григора, св. Івана Золотоустого, папи Лева I, св. Августина та св. Амвросія з Медіоляну. Декрети Синоду були проголошені едиктом імператора.⁸⁷ Виходить, що папа Олександр III в унійних розмовах вимагав від греків: визнання першинства папів у Церкві, права приймати апеляції від єпископів та вписання його імені в диптихи св. Софії. І тільки через уперту опозицію патріярха Михайла III Анхіяла не дійшло тоді до об'єднання.⁸⁸

Папа був готовий піддержати авторитет імператора, бо напр., наказав поставити його зображення на Капітолії в Римі⁸⁹, але надавав найбільшу вагу догматичним справам, бо звелів перекласти на грецьку мову твір Гуга Етеріяна з Тосканії про св. Трійцю і переслав його імператорові.⁹⁰ Однак патріярх Михайло III (1171—77) та його два безпосередні наслідники: Харитон Евбенейотес (1177—78) та Теодосій Бородіотес (1178—83) не піддержала унійних заходів імператора.

По смерті Мануїла (†1180) його жінка Марія із Заходу стала регенткою держави від імені 12-літнього сина, Олексія II, а на допомогу собі взяла протосебаста Олексія. Однак дуже скоро Андронік учинив бунт, осліпив Олексія та проголосив себе опікуном малого Олексія II, якого змусив підписати вирок смерти на свою власну маму.⁹¹ Тому, що Мануїл і Марія були піддержувані західними людьми, греки вчинили проти останніх великий погром, палили їхні дома та жорстоко вбивали жінок і дітей. Між убитими був папський легат, кардинал Іван, що був у Константинополі для унійних переговорів.⁹² Його тіло в кардинальських ризах було проволочене вулицями міста і спалене.

У вересні 1183 року Андронік I був коронований на імператора, а в листопаді Олексій II був задушений. 65-літній Андронік I оженився з його 13-літньою вдовою, Агнетою-Анною, донькою французького короля Людовика VII. Андронік завів нечуваний терор, масово вбивав аристократію та ширив ненависть до латинян. У той час мадари напали на Балкани, турки зачали нову війну в Малій Азії, а нормани захопили Диррахіум і Тассалоніку (1185 р.) та віддячилися грекам подібною різнею. У Константинополі вибухнув бунт (12 вересня 1185), а юрба розірвала Андроніка на шматки на вулицях міста. Так закінчилося панування династії Комnenів.

Не передбачаючи такого трагічного закінчення унійних переговорів, папа ще за кілька місяців перед своєю смертю закликав західних християн

⁸⁶ *Leonis Allati, De Consensu*, II:12, nr. 4.

⁸⁷ *Mansi*, XXII, p. 3; cf. *Hefele*, V, pp. 678-79.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 681.

⁸⁹ *Joannis Cinnami*, op. cit., IV:14.

⁹⁰ *Alexandri III PP.*, Ep. nr. 1325, Migne, P. L., v. 200.

⁹¹ *Eusthatii. Narratio de capta Thessalonica*, ed. Bonn, 1842, p. 397; cf. *Ostrogorsky*, p. 352.

⁹² *Eusthatii*, p. 396.

допомогти Сходові.⁹³ Папа вмер 30 серпня 1181 року в Чівіта Кастелляна і був похований у Лятерані.⁹⁴

170. Лукій III (1181—1185).

Убальдо Аллючінольї, син Венедикта, народився в Люкці 1097 року. Він студював право в Пізі і був покликаний Іннокентом II до Риму та висвячений на кардинала-пресвітера для церкви св. Пракседи. Євген III висвятив його на кардинала-єпископа для Остії-Веллерті, що були об'єднані в одну єпархію 1150 року.⁹⁵ В такому сані Убальдо їздив до Константинополя та Палерма, а в переговорах із Фрідріхом у Венеції брав визначну участь.

За два дні по смерті Олександра III, він був обраний його наслідником і коронований у Веллерті 6 вересня 1181 р., бо в Римі знову не було спокою аж доки архієпископ Христіян із Майнцу не завів там лад і порядок, і папа вернувся до міста аж у листопаді. На другий рік знову вибухнула ворожнеча між Римом і Тускулумом, так що папа знову виїхав до Веллетрі, а по смерті архієпископа Христіяна (1183 р.) римляни зачали нищити Тускулум, допускаючися жорстоких варварств, напр., прихильним папі духовним виколювали очі, одягали їх у паперові мітри і в такому стані саджали їх на ослив задом наперед і висилали до папи.⁹⁶ Прикро вражений таким поступованням юрби, папа виїхав напівніч до Верони, кинувши прокляття на «римських варварів» та заборонивши паломництва до гробів св. Апостолів.

У Вероні дійшло до зустрічі з цісарем Фрідріхом, під час якої була обговорена справа подружжя молодого Генрика з 60-літньою Констанцією, донькою короля Сіцилії, а їх заручини проголошено в жовтні 1184 року.⁹⁷ У Вероні був патріарх Єрусалиму і генерали Орденів Темпларіїв та Лазаретників, що обговорювали з папою і цісарем справу помочі проти турків.⁹⁸ Були там також послі султана Салядина, що приходили заради усталення висоти викупу за християнських бранців. Фрідріх не дав тоді умовити себе до участі в поході, дарма, що турки погрожували скорим зайняттям Єрусалиму, опираючи султанові претенсії на посвояченні в простій лінії від Авраамової жінки, Сари.⁹⁹

Темою нарад у Вероні була також ересь катарів, званих убогими людьми Ліону, що їх осудив був Олександр III. Їх постановлено карати, бо ширили зіпсуття, неморальність навзір давніх маніхеїв.¹⁰⁰ Фрідріх просив па-

⁹³ *Alexandri III PP.*, Ep. 16 Januarii 1181; cf. *Murali*, Chron. Byzantina, p. 211.

⁹⁴ *Joannis Diaconi*, De Ecclesia Lateranense, nr. 8, in Migne, P. L., v. 78, p. 1387.

⁹⁵ *Roberti de Monte*, Chronicon, ad an. 1180.

⁹⁶ *Annales Stadenses*, ad an. 1183; cf. *Sigeberti Continuator*, ad an. 1184.

⁹⁷ *Annales Stadenses*, ad an. 1184; cf. *Annales Agnenses*, ad an. 1183, in MGH, SS, XVI.

⁹⁸ *Ralph de Diceto*, Imagines, ad an. 1184; *An. Stadenses*, ad an. 1184.

⁹⁹ *An. Stadenses*, ad an. 1184.

¹⁰⁰ *Labbe*, XIII, p. 1739; cf. *Mansi*, XXIII, pp. 476, 488, 492; *Watterich*, II, p. 658.

пу коронувати його сина на цесаря, але папа не погодився, побоюючись суперництва сина з батьком, що довело б до нових неспокоїв, бо ще перед виїздом до Верони папа осудив синів англійського короля Генрика II за бунт проти батька.¹⁰¹ Переговори перервала смерть папи 25 вересня 1185 р.,¹⁰² а його тіло було поховане в тамошній катедрі.¹⁰³

171. Урбан III (1185—1187).

Умберто Кривеллі народився у багатій родині в Медіоляні, що мала там свою власну церкву св. Юрія.¹⁰⁴ Умберто вчився в Парижі, а згодом був архидияконом у Бурже. 1185 року він був висвячений на кардинала-пресвітера для церкви св. Лаверентія в Римі і в січні одержав призначення на архієпископство в Медіоляні. Він був із папою у Вероні, і в день його смерті був обраний його наслідником, прийнявши ім'я Урбана III, був коронований (1 грудня) в церкві св. Петра у Вероні¹⁰⁵, та повідомив про те світ окремим Посланням.¹⁰⁶

Новий папа спротивився «політичному» подружжю Генрика VI, Фрідріхового сина з Констанцією і відмовився їх коронувати, коли Фрідріх проголосив сина «цезарем» і королем Італії. Його коронував патріарх Аквілеї разом із єпископами і всі вони були папою тимчасово усунені з посад. Це стало причиною нового спору, а Генрик VI завів в Італії тиранський режим, тримав папу у Вероні та зайняв територію Церковної держави, спаливши Кампанію.

Надії папи на піддержку німецької ієрархії не виправдалися, а Фрідріх не допустив папського легата, архидиякона Пилипа з Колонії, на Сойм у Гельгавзені і там єпископи вимагали від папи піти на поступки Фрідріхові. Однак папа закликав його на суд до Верони, і тільки страх веронян перед репресіями цесаря стримав папу від проголошення на нього нового прокляття, тому папа виїхав до Венеції, щоб там це виконати, але подорожі почув сумні вістки з-під Єрусалиму і вмер у Ферарі, хоч ледве чи міг знати про падіння Єрусалиму 2 жовтня, бо вмер за неповних три тижні після того.

Папа іменував Ап. Легатом Англії архієпископа Болдвіна, і як той увійшов у спір із монахами, папа боронив останніх, а за те Болдвін не допустив до Англії папських легатів Октавіана й Гуга, що везли до Ірландії корону королеві Іванові і хотіли заїхати й до Англії. Цікаво, що легати загрозили відлученням королям Англії і Франції і так не допустили до

¹⁰¹ *An. Stadenses*, ad an. 1184.

¹⁰² *Annales Veronenses*, ad an. 1185, in MGH, SS, XIX.

¹⁰³ *Sigeberti Continuator*, ad an. 1185.

¹⁰⁴ *Pippini*, *Chronicon*, in Muratori, R. I., SS, IX, p. 598.

¹⁰⁵ *Annales Veronenses*, ad an. 1185; cf. *Ralph de Diceto*, ad an. 1185, R. I., SS, II, p. 39.

¹⁰⁶ *Urbani III PP*, Ep. in Migne, P. L., 202.

війни, дарма що армії обох країн уже стояли напроти одна одної під Шаторо. В наслідок того втручання був підписаний мир.

Папа вмер у Ферарі 20 жовтня 1187 р. і був похований у тамошній катедрі, а його саркофаг на чотирьох колонах можна бачити і досі.¹⁰⁷

172. Григор VIII (1187).

Альберт, син Санторія ді Морра, уродився в Беневенто і був ченцем у монастирі Премонстрантів св. Мартина у Ляоні. В час Олександра III був віцеканцлером у Римі, а згодом кардиналом-пресвітером при церкві св. Лаврентія. 1167 року був легатом на Мадярщину задля погодження спору за наслідство. Там була сильна провізантійська партія, бо король Беля-Олексій, був не тільки зятем імператора Мануїла, але й мав титул «деспота» і був передбачений на його наслідника, ще перед народженням імператорові сина, Олексія II. Ця провізантійська партія протилежала реформам Риму, головню щодо безженности духовних, а один архієпископ і 4 єпископи пішли на схизму та встановили зв'язки з патріярхом у Константинополі. Щойно король Беля III (1173—96) запросив західних монахів і вони завели нові реформи.¹⁰⁸ Згодом кардинал Альберт був іменованний канцлером у Римі, а по смерті Урбана III обраний його наслідником.

Фрідріх був радий з його вибору та запевнив папі свою піддержку, давши йому особисту охорону, утримувану на свій власний кошт.¹⁰⁹ Григор VIII зайнявся організацією хрестового походу для відібрання Єрусалиму, і з Феррари розписав численні листи,¹¹⁰ висилаючи своїх легатів до всіх майже країв. Під кінець листопада 1187 року папа переїхав жити до Пізи¹¹¹ та замирив Пізу з Генуєю, але важко занедужав і вмер 17 грудня 1187 року та був похований у катедрі в Пізі.¹¹²

173. Климент III (1187—1191).

Павло Сколярі, син Івана й Марії, народився в римській ділянці Пінеа, недалеко цирку Флямінія, між Пантеоном і церквою св. Марка. Учився в Римі і був архипресвітером при церкві Богородиці «Вільшої»¹¹³, а Олександр III висвятив його на кардинала-єпископа для Палестрина. На папу був обраний 19 грудня 1187 року, прийнявши ім'я Климента III.

¹⁰⁷ *Duchesne*, II, p. 451.

¹⁰⁸ *Mc Sorley*, op. cit., p. 327; cf. *Ostrogorsky*, *Die Anfänge des Despotenwürde in Byzanz*, Byz., 44, (1951), pp. 448 seq; cf. *Moravcsik G.*, *Pour une alliance byzantino-hongroise*, Byz., 8 (1933), pp. 555 seq.

¹⁰⁹ *Duchesne*, II, p. 349.

¹¹⁰ *Watterich*, II, pp. 683-92.

¹¹¹ *Sigeberti Continuator*, ad an. 1187.

¹¹² *Duchesne*, II, p. 451; *Klemann G.*, *Papst Gregor VIII*, Boan 1913.

¹¹³ *Celestini III PP*, Ep. 51, in *Migne*, P. L., p. 206.

Цілий християнський світ був під враженням зайняття Єрусалиму султаном Саладином, тому Климент III іменував архієпископа Убальда з Пізи Апостольським легатом для хрестоносного походу і передав йому похідного хреста.¹¹⁴ Бувши сам римлянином, він скоро дійшов до порозуміння з римлянами, які визнали за ним право іменувати сенаторів і бити (карбувати) гроші, повернули всі церкви і віддали Тускулум. За те папа зобов'язався утримувати сенаторів, суддів, нотарів та урядників Сенату своїм коштом. Сенатори мали складати папі присягу на вірність, а римляни — боронити Церковну державу.

По складенні такої угоди папа вернувся в лютому 1188 року до Риму і розпочав реорганізацію Лятерану та відбудову поруйнованих церков, але найбільшу увагу присвятив хрестовому походу.¹¹⁵ Англійський король Річард, званий Левиним Серцем, та французький Пилип II, прийняли похідні хрести, а цісар Фрідріх мав його вже від попереднього папи. Климент III проголосив, що хто не візьме участі в поході, має заплатити «десятину Саладина».

Однак сталася несподівана перешкода: в Англії заносилося на внутрішню війну, а тому папський легат, кардинал Іван із церкви св. Марка, різко виступив проти Річарда, що спорив з батьком, але молодий Річард у приступі великого гніву зарубав легата шаблею і так розпочав із батьком (Генриком II) внутрішню війну, що скінчилася смертю батька.¹¹⁶ Щойно тепер Річард і Пилип II рушили через Сіцилію до Святої Землі (квітень 1191 р.). Але над цим третім походом зависло нещастя: Фрідріх I утопився в річці Калікадні у Вірменії; Пилип II завернув з дороги, а Річард, бачучи безвихідне положення, помирився із Саладином, утративши всю свою армію.

По смерті Фрідріха його Син Генрик VI знову рушив походом до Італії, домагатися від папи коронації, але папа вмер 27 серпня 1191 р., ще заки той дійшов до Риму.

174. Келестин III (1191—1198).

Іяконт Бобоне-Орсіні походив із родини римських баронів Орсіні, що дали Церкві чимало славних людей, але й принесли їй багато клопоту. У грудні 1144 року Іяконт був поставлений у сан кардинала-диякона для церкви Богородиці «Космединської», але свою службу Церкві розпочав ще 1126 року, як начальник піддияконів. Він їздив три рази до Іспанії по важливих справах та стояв вірно при Адріанові IV та Олександрові III в час їх спору з Фрідріхом I.

В хвилині смерті Климента III кардиналові Іякінтові було 85 років, а Генрик VI став табором під мурами Риму з наміром помститися папі за

¹¹⁴ *Chronica Pisana*, in Muratori, R. I., SS, VI, p. 191.

¹¹⁵ *Annales Lamberti Parvi*, ad an. 1188, in MGH, SS, XVI; cf. *Chronicon Magni*, ad an. 1188, MGH, SS, XVII.

¹¹⁶ *Mathaei Parisiensis*, *Historia Anglorum*, ad an. 1189, ed. F. Madden, 1866-69.

передання сіцилійської корони Танкредові. Між римлянами була паніка, а зі Святої Землі надходили сумні вісті. В такий важкий час кардинал Якинті прийняв папську тіяру, як папа Келестин III. У Велику Суботу був поставлений у сан пресвітера, а в Свято Пасхи прийняв єпископську висвяту та був інтронізований. На другий день коронував Генрика і Констанцію короною імператорів, а Генрик віддав Тускулум римлянам, що зруйнували його, повбивавши багато мешканців.¹¹⁷

З-під Риму Генрик рушив на південь і, зайнявши Салерно, лишив там Констанцію, а сам пішов на Неаполь, але через поширену в армії пошесть скоро вернувся на північ. Салерняни схопили Констанцію і вислали її на Сіцилію і щойно після заступництва папи вона вернулася до Генрика.¹¹⁸ Проти нього створилася в Німеччині коаліція під проводом князя Саксонії, а приводом до цього було вбивство архієпископа Альберта з Лієжу, якого був висвятив папський легат, поминувши цісарського ставленика Льотаря, що був відлучений.¹¹⁹ Щоправда, Генрик виправдався від закиду участі в убивстві, але скоро дав нову причину до конфлікту.

Король Річард, вертаючися додому з невдалого хрестового походу, був схоплений в Австрії та ув'язнений князем Леопольдом, який передав його в руки Генрика,¹²⁰ і той всупереч міжнародньому праву держав його в своєму полоні, жадаючи величезного викупу 150 000 марок. Папа загрозив Генрикові прокляттям,¹²¹ і Річард був звільнений у лютому 1194 р., а вся відповідальність за цей нехристиянський вчинок спала на Леопольда. На доручення папських легатів в неділі й свята в цілій Австрії було проголошено прокляття на Леопольда за його вчинок.¹²² Так сильно папа зареагував за порушення любови до ближнього.

Генрик VI зайняв Сіцилію і був коронований у Палермо (грудень 1194) і так закінчив норманську династію на Сіцилії. Ця обставина надхнула його думкою зайняти Константинопіль і злучити обидві держави в одну Римську імперію. Переведення цього пляну в дійсність не дозволила йому смерть (28 вересня 1197 р.), по якій папа перебрав під своє кермо не тільки цілу південну Італію, але й саму Сіцилію.

Папа вмер 8 січня 1198 р. на 96-ому році свого життя і був похований у Лятерані.¹²³

175. Інокент III (1198—1216).

Льотар Конті, син Трасімунда і Клярисси Скотті, уродився в Гавіньяно коло 1160 року¹²⁴ та студював у Римі, Парижі і Болоньї. Набувши велике знання богослов'я, філософії і права, вернувся до Риму коло 1187 ро-

¹¹⁷ *Chronicon Urspergense*, ad an. 1192; cf. *Sigeberti Cont.*, ad an. 1191.

¹¹⁸ *Annales Staderbergenses*, ad an. 1191, in MGH, SS, XVI, p. 224.

¹¹⁹ *Chronicon reg. Colon.*, ad an. 1193; cf. *Sigeberti*, ad an. 1193.

¹²⁰ *Ralph de Diceto*, *Imagines*, ad an. 1193.

¹²¹ *Mann*, X, p. 415.

¹²² *Ralph de Diceto*, ad an. 1194; cf. *Annales Radberti*, in MGH, SS, IX, 778.

¹²³ *Joannis Diaconi*, op. cit., cap. 8, Migne, P. L., 78, p. 1387.

¹²⁴ З родини Конті вийшло 13 папів (3 антипапи); 40 кардиналів; одна короле-

ку. Крім згаданих дисциплін, опанував він також досконало грецьку мову, так що писав нею поезії.¹²⁵

У Римі був на службі в базиліці св. Петра і прийняв чин піддиякона з рук папи Григора VIII, а Климент III, що був його дядьком, висвятив його на кардинала-диякона для церкви св. Сергія й Вакха, що стоїть між Форумом Романум, аркою Септіма Севера і Капітолієм. Підписи кардинала Конті бачимо на буллах Климента III, і Калестина III. Тоді ж він писав твори на різні теми, а в них видно глибину думки та основне знання обговорюваного предмету, а при тому велику покору.¹²⁶

По смерті Калестина III кардинали зібралися 8 січня 1198 року в твердині «Симпозіум Севера» і по св. Літургії обрали 37-літнього кардинала Лютаря Конті на папу, що прийняв ім'я Іннокента III та був інтронізований у Лятерані. 21 лютого був поставлений у сан пресвітера, а за тиждень, у св. Петрі висвячений на єпископа і з процесією вернувся до Лятерану.

Префект Петро склав папі присягу вірності та зобов'язав усіх баронів Церковної держави зробити те саме йому.¹²⁷ По цьому слідував цілий ряд дисциплінарних розпоряджень у Римі і щойно тепер папа розіслав Синодальний лист про свій вибір.

Першою трудностю його понтифікату була ворожнеча між населенням міст Вітербо і Вінтеркляно і папа покарав Вітерб'ян за напад на своїх сусідів. У Римі між родинами Орсіні і Полі настала знову незгода і вона довела папу до важкої хворости, так що він у травні 1203 року виїхав із міста і щойно за рік, як був обраний новий Сенат, папа вернувся і тоді настав спокій.

Смерть Генрика VI спричинила вакантність цісарського престолу, а його малолітній син Фрідріх II перед смертю його матері Констанції був переданий нею папі на виховання. Тепер не стояло ніщо на перешкоді для реорганізації Церковної держави. Папа іменував нових князів і баронів, бо, як сам казав, Церква осягне повну свободу, як матиме вплив на духовні і світські справи. Рим, Матір і Володар усіх церков, для сповнення своєї місії мусить мати повну владу у Патримонії св. Петра, підкреслював папа.¹²⁸

ва Антіохії і Тріполі; 7 префектів Риму; 5 сенаторів; 13 полководців, як напр. славний Торквато і його син Іннокент, знані з битви проти шведів у Празі.

¹²⁵ Harter F., Innozenz III und seine Zeitgenossen, Hamburg, 1841-44, I, p. 34.

¹²⁶ Opera Lotharii, Migne, P. L., v. 217, pp. 701-746; De contemptu mundi, Libri III; Commentaria in septem psalmos poenitentiales, pp. 967-1130; De sacro altaris mysteric, pp. 773-916; De quadripartita specie nuptiarum, pp. 923-968.

¹²⁷ Gesta Innocentii III PP., cap. 8, in Migne, P. L., v. 214, pp. CXVIII-CCXXXVIII (in Muratori, R. I., SS, I, pp. 480 seq.).

¹²⁸ Ibidem, I:27. Denzinger, Enchiridion Symbolorum, ed. 32-da, p. 244: „Sicut universitatis conditor Deus duo magna luminaria in firmamento caeli constituit luminare maius, ut praesentet diei, et luminare minus, ut praesentet nocti, sic ad firmamentum universalis Ecclesiae, Suae caeli nomine nuncupatur, duas magnas instituit dignitates: maiorem, quae quasi diebus animabus praesentet, corporibus, quae sunt pontificalis auctoritas et regalis potestas. Porro sicut luna lumen suum a sole sortitur, quae revera minor est illo quantitate simul et qualitate, situ pariter et effectu, sic regalis potestas ab auctoritate pontificali suae sortitur dignitatis splendorem; cuius conspectui quanto magis inhaeret, tanto maiori lumine decoratur, et quo plus ab eius elongatur aspectu, eo plus deficit in splendore“.

Папа розпочав від «Даровизни Матільди», де перший граф Гільдебранд з Монтальта склав присягу вірності. Ціла Італія, зруйнована частими війнами, радо пішла за проводом папи, так що легат скоро перебрав князівства Романії й Равенни, а як барон Макреальд зводив, то був відлучений і скоро виїхав. Князівство Сполета та провінції Асизу й Сари також перейшли під кермо папи, а Тосканська Ліга визнала його своїм сувереном. Сіцилія не визнала Фрідріха II своїм королем, а тому папа перебрав її до часу шлюбу Фрідріха з Констанцією Арагонською.¹²⁹

У Німеччині виник спір між двома кандидатами на королів: Оттона з Брунсвіку (Гвельфа) і Пилипа із Швабії (Гібелліна). Обидва звернулися до папи Іннокента III по корону. По довгих переговорах папа в 1201 р. визнав Оттона і легат, кардинал-єпископ Гвідон із Палестріна, проголосив це в церкві св. Петра в Колонії (Кельні). І коли супротивна партія протестувала, то папа вияснив, що тевтонські князі обирають короля, але кандидат на цесаря іменує Апостольська Столиця і тому папа вирішує чи кандидат достойний того. Церква хоче мати доброго патрона й оборонця, а у випадку подвійного вибору папа вибирає одного з двох.¹³⁰ Однак, неактивність Оттона та перехід архієпископа Адольфа з Колонії (Кельну) на сторону Пилипа переважили симпатії на сторону останнього, але він загинув від руки баварського палатина Оттона з Віттельсбаху.¹³¹ Тепер Сойм затвердив Оттона під умовою, що він ожениється з донькою французького короля, Беатріче. По складенні приписаної присяги про оборону Патримонії св. Петра та пошанування прав Апостольської Столиці, папа коронував його в базиліці св. Петра в Римі (жовтень 1209). Однак Оттон скоро зламав присягу і загарбав церковні території, за що був папою здетронізований, відлучений, проголошений єретиком, а всі піддані його були звільнені від присяги вірності.¹³² Папа доручив німецьким електорам (виборцям) обрати нового короля, яким став Фрідріх II.

Французький король Пилип II оженився вдруге з Інгеборгою, донькою данського короля Канута VI і, з невияснених причин, відпустив її на другий день по шлюбі. А як Пилип оженився з Агнетою, Інгеборга заапелювала до папи.¹³³ До Франції був висланий легат, кардинал Петро з Капуї, що, крім замирення Англії з Францією, домагався від Пилипа відпущення Агнети і прийняття законної жінки. На Синоді у Вієні (січень 1200)¹³⁴ проти Пилипа був проголошений інтердикт (заборона бувати в церкві) і, врешті,

¹²⁹ *Chronica Mon. Cisteriani*, ad an. 1209.

¹³⁰ *Gesta Innocentii III PP*, super negotiis Romani Imperii, in Migne, v. 216, pp. 1065-67; cf. *Corpus Iuris Canonici*, I; tit. VI, De Electione, cap. 34, ed. Friedberg, II, pp. 79 seq.

¹³¹ *Gesta Archiep. Magdenburgensis*, MGH, SS, XIV, p. 419.

¹³² *Annales Claustroneoburgenses* MGH, SS, IX, ad an. 1212.

¹³³ *Mc Sorley*, p. 371.

¹³⁴ *Gesta Innocentii*, cap. 51.

він покорився папі та прийняв Інґеборґу (вересень 1200), після чого інтердикт був з нього знятий.¹³⁵

В Англії по смерті Річарда I (1199) король Іван скривдив його вдову Беренгарію, порушивши останню волю Річарда, а крім того, оженився зі своєю близькою своячкою, Ізабелою з Глочестеру, без диспензи (дозволу) духовної влади, тому був обложений інтердиктом архієпископом Болдвіном. По смерті Болдвіна легат, кардинал Іван з Аньяні, зняв із короля інтердикта, його подружжя було анульоване і він оженився з Ізабелою з Ангولهми. Але зазедве цей спір скінчився, зачався новий. По смерті архієпископа Губерта з Кентербері (1205), ченці обрали з-поміж себе Реджінальда та вислали до Риму для висвяти, але король Іван поставив свого кандидата, Івана де Грея. Папа Іннокент III уневажнив вибір обох і висвятив Степана Ленгтона (1207 р.). Король зачав переслідувати ченців і за те стягнув на себе нового інтердикта. А як і це не допомогло, то папа кинув на нього прокляття (1209 р.) і здетронізував його, доручивши французькому королеві перевести це в дійсність.¹³⁶

Врешті, Іван «без Землі» упокорився (1213 р.), зрікся трону і віддав своє королівство під опіку св. Петра, яке знову одержав від папи в червні 1214 року,¹³⁷ і тим інтердикт та відлучення були з нього зняті, але це не замирило внутрішніх відносин у королівстві. За почином папського легата Пандульфа і баронів була уложена «Велика Хартія», яку король мусів підписати, хоч папа зганив за те легата й баронів, бо Іван «без Землі» був тоді «під хрестом», тобто готувався до хрестового походу. Проте барони запросили з Франції Людвіка на короля Англії (1215 р.), але на другий рік королем став Генрик III (1216—1272).

У східній імперії по трагічному упадку Андроніка I Комнена аристократія обрала його наслідником Ісаака II Ангела (1185—1195), що показав себе мало здібним володарем і завів у державі великі податки і загальне перекупство. На час його володіння припадає віднова болгарської держави братами Петром і Асеном, а останній був коронований архієпископом Тирнави на царя. Ісаак II, довідавшись про організацію нового хрестового походу (влітку 1189 р.) уклав союз із султаном Салядином проти хрестоносців, однак під загрозою зайняття Константинополя він згодився перепустити хрестоносців через свою територію і дати кораблі на їх переїзд до Малої Азії. По трагічній смерті Фрідріха I Барбаросси і по невдачі походу Ісаак, наспілку зі своїм тестем Белею III, зачав воювати проти болгар. У наслідок важких втрат, Ісаак II був здетронізований та осліплений своїм власним братом, Олексієм III Ангелом (1195—1203). Тим часом, у Болгарії до влади

¹³⁵ *Innocentii III PP*, Ep. ad Ingeborgam (nr. 3), cap. 11: „(Philippus) te velut uxorem suam et reginam Franciae recepit“.

¹³⁶ *Mann*, XII, pp. 128-134.

¹³⁷ *Innocentii III PP*, Ep. in Migne, P. L., v. 217, p. 237.

дійшов Колоян (Коломан) (1197—1207) р.), а мадяри та інші балканські князівства виступили проти Візантії, де Олексій III показав себе ще менше здібним, ніж Ісаак II.

Бажаючи звільнити себе зовсім від впливу Константинополя, Колоян звернувся до Риму і визнав зверхність папи, а архієпископ Василь із Тирнави, був визнаний примасом Болгарії. Папські легати коронували Колояна на царя 7 листопада 1204 р.

Тепер Візантія опинилася перед катастрофою, та просила помочі у Німеччини ціною накладення спеціального «німецького податку» в сумі 16 кілограмів золота. А щоб це золото зібрати, імператор наказав порозкривати домовини імператорів у церкві св. Апостолів та забрати з тіл померлих попередників усі золоті прикраси. Ще такого пониження Візантія ніколи не переживала. Проте і цей окуп багато не поміг, бо як ми вже згадали, цісар Генрик VI серйозно носився з пляном зайняття Константинополя та проголошення себе імператором обох імперій, але смерть цьому перешкодила. Папа Іннокент III дуже енергійно противився такому плянові й щиро бажав допомогти східній імперії у той важкий час.

За Іннокента III сталася подія, що значно поглибила відчуження Сходу від Заходу, а подекуди вона вважається початком дійсного розриву між Східною й Західною Церквою, тому пригляньмося до цього дещо докладніше. Султан Саладин, використавши суперництво між латинськими князями в Малій Азії, зайняв Єрусалим. Ці чвари довели до того, що, як довідуємося з листа папи до патріярха в Єрусалимі,¹³⁸ Богемунд із Антіохії ув'язнив свого патріярха і замучив його в тюрмі, а папа мусів просити султана з Алеппо оборонити його наслідника Петра перед переслідуванням князя.

Енергійний папа Іннокент III постановив відібрати Єрусалим від мохаммедан, а тому уповноважив кардиналів: Годфрея зі св. Пракседи та Петра зі св. Богородиці при «Віа Лятта», збирати на цю мету сороковину від усіх доходів, а рівночасно вислав усюди своїх проповідників із листами для підготовки походу,¹³⁹ давши їм уповноваження збирати по всіх краях сороковину.¹⁴⁰ Папа не минув також імператора Олексія III Ангела та патріярха Івана X Каматероса (1199—1206) і просив їх піддержати похід,¹⁴¹ закликаючи до віднови церковної єдності. Однак не одержав від них ясної відповіді, а патріярх намагався переконати папу, що Римська Церква відірвалася від Константинополя, бо змінила своє навчання про походження Святого Духа. Про те довідуємося з відповіді папи патріярхові, де говориться про примат папів у Церкві та про намір папи скликати Собор, на який запрошував патріярха, щоб там він зміг відверто висловити всі свої думки. Також у листі до імператора папа дорікав йому за брак ентузіазму до майбутнього походу та запросив його на майбутній Собор, разом зі своїм патріярхом.¹⁴²

¹³⁸ Idem, Ep. 23 Decembris 1198.

¹³⁹ *Gesta Innocentii III PP.*, c. 46.

¹⁴⁰ *Robertus de Clari*, ad an. 1201, in Mann, XI, p. 236.

¹⁴¹ *Gesta Innocentii*, cap. 60.

¹⁴² *Innocentii III PP.*, Ep. 12 et 13 Novembris 1199.

До цього четвертого, званого латинським, походу зголосили свою участь: граф Теобальд із Шампанії, Семен де Монтфорт, граф Болдвін із Флямандії, граф Боніфат із Монферрату і дож Дандолльо з Венеції, що згодився за добру платню перевезти хрестоносців до Малої Азії.¹⁴³ Про цю угоду був повідомлений папа Іннокент III і її затвердив із застереженням, що на чолі походу буде поставлений Апостольський легат і що хрестоносців можна вжити тільки для здобуття Святої Землі від мохаммедан.¹⁴⁴ Це застереження зробив папа тому, що знав про нехіть Венеції до Візантії, бо в часах Андроніка I багато Венеціян було ув'язнено і замучено в Константинополі.

Тим часом, синові осліпленого імператора Ісаака II, Олексієві, пощастило втекти з тюрми в Константинополі до його шурина Пилипа у Швабії, і він зачав благодіяти західних володарів про поміч проти свого дядька, імператора Олексія III, обіцяючи їм нагороду за допомогу відібрати назад престіл у Константинополі. Папа знав про те, тому поставив клявзулю (спеціальний пункт), що хрестоносців вільно вжити тільки для здобуття Святої Землі.

У червні 1202 року хрестоносці зачали з'їздитися до Венеції, а власне до збірного пункту на острові Лідо, де їх держано, немов у полоні. Апостольського легата, кардинала Петра з Капуї, не визнано провідником походу. І вже у Венеції згадані барони уклали нову угоду, домовившись наперед відібрати від мадярів Зару. І всупереч різкому протестові папи, Зара була зайнята на початку листопада 1202 року, і дуже сплюндрована. Папа загрозив прокляттям баронам, обвинувативши Венецію у спрофануванні (зогидженні) ідеї походу та домагався відшкодування за всі плундрування заподіяні в Зарі.¹⁴⁵ Дож Дандолльо виправдував захоплення Зари потребою стоянки кораблів у зимку, але папа увільнив його від даної ним обітниці взяти участь у поході, бо передчував, що його ненависть до греків, які осліпили його в 1182 році,¹⁴⁶ пхатиме його до помсти над ними.

Крім того, молодий Олексій з'явився особисто у Венеції і благав баронів, допомогти йому визволити осліпленого батька з тюрми, обіцяючи не тільки гроші за це, але й приведення Візантійської Церкви до єдності із Заходом. І тепер барони на власну руку зробили з ним угоду, яка стала безпосередньою причиною їх наїзду на Константинопіль, бо подорожі до Святої Землі вони висадилися на грецькій території біля Константинополя (23 червня 1203 р.) та проголосили детронізацію Олексія III і повернення престолу сліпому Ісаакові II та його синові Олексієві IV. Однак зять Олексія III, Олексій Мурзуфліс, збунтував греків проти нових імператорів, і в час того заворушення молодий Олексій IV був замордований, а Мурзуфліс коронував себе на імператора (24 січня 1204 р.), прийнявши ім'я Олексія V Дуки. Це й стало безпосередньою причиною здобуття Константинополя

¹⁴³ *Andreas Dandolo, Chronicon*, in Muratori, R. I., SS, XII, p. 323.

¹⁴⁴ *Gesta Innocentii*, cap. 83: „Ipse vero (Innocentius) quod futurorum esse praesagens, caute respondit, quod conventiones illos ita duceret confirmandas, ut videlicet ipsi Christianos non laederunt nisi forsitan iter eorum illi nequitur impedirent“. cf. *Innocentii III PP*, Epp. VI, 100; VII, 18; VIII, 133.

¹⁴⁵ *Innocentii III PP*, Epp. VI, 202; VII, 200-201.

¹⁴⁶ *Historia Ducum Veneticorum, seu Chronicon Altinate*, ad an. 1171, MGH, SS, XIV.

хрестоносцями 12-13 квітня 1204 року. Під час рукопашних боїв у місті були вчинені всякі надужиття, грабунки і знущання над грецьким населенням, як також збезчещено грецькі церкви.¹⁴⁷

Ціла грецька імперія була поділена між баронів, а сам Константинопіль розділений на окупаційні зони: три-восьмих зайняли венеціанці, а п'ять-восьмих зайняв Болдвін. 16 травня граф Болдвін був проголошений латинським імператором Константинополя і коронований у св. Софії. Венеційці ж обрали свого земляка, Тому Морозіні латинським патріархом Константинополя, проти чого виступили інші духовні, а тому дож Дандульйо і Болдвін мусіли повідомити папу про все.¹⁴⁸

Із звідомлення легатів Петра й Софреда, що в час усіх тих подій перебували на Кипрі, довідуємося, що вони також нічого про те не знали, як і сам папа¹⁴⁹ дізнався про всі події тільки з хитро стилізованого листа Болдвіна.¹⁵⁰ Папа зганив легата, що не прагнув за всяку ціну не допустити до всіх тих подій, між іншим кажучи: «Чи греки приступлять до єдності з Церквою, коли там діялися такі темні речі? Чи плондруванням, руйнуванням і святотатством можна досягти згоди і єдності?» Папа кинув прокляття на венеційців за крадіж мощей і образів зі св. Софії та осудив Боніфата з Монферрату за негідні вчинки його людей.¹⁵¹

Вийшло так, що «латинський похід» замість сподіваної допомоги Святій Землі приніс велику моральну шкоду Церкві. Зрозуміло, що ніхто з тих «хрестоносців» аж до 1207 р. не думав визволяти Єрусалиму, бо турки без війни уклали з баронами 6-літній мир, хоч папа не перестав закликати до здобуття Святої Землі, як це видно з його заходів у Фрідріха II та Івана де Брієн, титулярного короля Єрусалиму.¹⁵² Папа закликав навіть султана Салядина звільнити добровільно Єрусалим, але цей відповів погрозою, що здобуде ще й Рим.¹⁵³ Цю справу поклав папа на серця християн, відкриваючи Собор у Лятерані,¹⁵⁴ про що згадаємо окремо.

Латинський патріарх Константинополя аж до своєї смерті в 1211 р., замість сподіваної єдності, поглибив роздор, бо презирство греків до латинян, виявлене затруюванням води в місті та іншими пакостями зненавидженим «франкам», виключило можливість скорого поєднання Церкви. Греки стали більше схильні стати васалами султана, ніж погодитися на будь-яку співпрацю з франками.

Теодор Ляскаріс, зять імператора Олексія III Ангела, заснував у Малій Азії державу з центром у Нікеї, стримавши напір двох унуків Андроніка I, Олексія і Давида, яким грузинська королева Тамара допомогла заснувати

¹⁴⁷ *Innocentii III, Gesta*, cap. 93.

¹⁴⁸ *Dandolo, Chronicon*, X:2, nr. 38.

¹⁴⁹ *Innocentii III PP, Ep.* VI, 209.

¹⁵⁰ *Inter Epistolas Innocentii III, Ep.* III, VII.

¹⁵¹ *Idem, Ep.* VIII, 55.

¹⁵² *Idem, Ep.* XVI, 37.

¹⁵³ *Annales Cont. Lambacenses, Innocentii III, Sermo VI*, in Migne, P. L., v. 217. pp.

314 seq.

¹⁵⁴ *Innocentii III PP, Sermo VI*, in Migne, P. L., v. 217, pp. 314 seq.

т. зв. Трапезундську державу. Одначе, натиск латинян на Ляскаріса відтяжив бунт грецьких аристократів на Балканах, яким допоміг болгарський цар Колоян, так що дуже скоро ціла Тракія відпала від Болдвіна, а сам він попав у полон по програній битві під Адріаноподем (14 квітня 1205 р.). Нікея стала осередком грецької держави, а вчений патріярх Михайло Авто-реанос коронував Ляскаріса на імператора (1208 р.).

У константинополі новим імператором став Генрик, брат Болдвіна (1206—1216) і він зачав війну проти Ляскаріса, використавши нагоду, що цар Колоян, званий «убивником ромеїв», загинув у жовтні 1207 року за облоги Тессалоніки, а при тому Генрик уклав таємний союз із Турками. Врешті, на території бувшої візантійської імперії володіло троє імператорів.

Окрему сторінку діяльності папи Іннокента III становить його відношення до слов'ян. Болгарський цар Колоян (1197—1207) відновив державу, знищену греками у XI ст., і нав'язав переговори з Римом, жадаючи королівської корони і обіцяючи привести свою Церкву до єдності, порозумівшись із архієпископом Василем із Тирнави. Папа пригадав йому, що з Риму вже була вислана раз корона до Болгарії,¹⁵⁵ тому вислав легата Івана для докладного прослідження справи на місці. Вкінці, архієпископ Василь склав католицьке ісповідання віри й одержав від папи корону, перстень і палліюм.¹⁵⁶ Король видав «Золоту Грамоту», якою віддав свою державу під опіку св. Петра, а папський спеціальний легат, кардинал Лев із церкви св. Хреста, приніс папського листа, в якому між іншим, папа писав: «Волею Господа маємо пасти Його вівці, тому в батьківських почуваннях хочемо дбати про дочасне і земне добро болгарів-волохів (які вже довгий час відчужені від матірнього лона) і опираючись на авторитеті Того, яким Самуїл помазав Давида на царя, устанавлюємо тебе королем, а наш улюблений син Лев, яким передаємо скіпетр і корону, яку... немов нашими руками покладе на твою голову, взявши від тебе присягу вірності й послуху Римській Церкві. Крім того, на прохання нашого преподобного брата Власія, єпископа Брандізуберену, якого ти посилав до Апостольської Столиці, даємо тобі владу бити власні гроші із знаком королівства».¹⁵⁷

Одночасно папа підніс гідність архієпископа Василя до ряду примаса Болгарії (8 листопада 1204 р.). Цар Іван Асен II (1218—1241) підніс значення своєї держави і носився з думкою одружити латинського імператора Болдвіна II зі своєю донькою Оленою, але греки знову показали себе майстрами дипломатії. Імператор Нікеї, Іван III Ватацес (1222—54), і патріярх Герман II (1222—40) визнали архієпископа Тирнави патріярхом у 1234 р., а по смерті Асена II Ватацес зайняв Тракію і Македонію, а в 1246 році відібрав Тес-

¹⁵⁵ Idem, Ep. 116 (27 Nov. 1202).

¹⁵⁶ *Gesta Innocentii III*, cap. 70.

¹⁵⁷ *Innocentii III*, Ep. VII.

салоніку. Тепер Батацес звернувся в бік Фрідріха II, оженившись із його донькою Констанцією, по смерті своєї першої жінки. Болгари, що знову відмовилися підпорядковуватися папі, тепер розірвали також і з греками. Не допомогло й одруження Олени з імператором Теодором II Ляскарісом. Монголи напали на Болгарію і сини Асена стали їх васалами.

Чеський король Оттокар I (1197—1230) був по стороні папи і визнав Фрідріха II цісарем, але й він дав привід до спору. Він відпустив свою жінку Аделайду, доньку Отгона з Майсену, і одержавши анулювання свого подружжя від єпископа Праги, оженився з сестрою Белі III, Констанцією. Тепер Аделайда заапелювала до папи Іннокента й він доручив архієпископові Магдебургу прослідити цілу справу. На суді Оттокар був усунений з трону, а на його місце обраний його син Вратислав у 1212 р.¹⁵⁸ Одначе Оттокар не упокорився і дуже скоро увійшов з єпископом Праги, Андрієм, у конфлікт. Єпископ Андрій у квітні 1216 року, кинувши інтердикта (заборону богослужб) на цілий край, виїхав до Риму. Щойно за папи Гонорія III була ця справа закінчена.

Подібно й у Польщі, куди ще папа Келестин III вислав був кардинала Петра для переведення реформ Церкви, що дуже занепала була в часі княжих чвар. Тоді заведено загальну безженність духовних у Польщі, заборонено відбування шлюбів у приватних домах і наказано вінчати тільки по церквах.¹⁵⁹ Папа Іннокент III наказав архієпископові Генрикові з Гнезна і всім його суфраганам не допускати жонатих духовних до церковних посад.¹⁶⁰

По усненні грецького митрополита Константина I з Києва в 1160 році, патріарх знову послав туди грека, Теодора, але той по трьох роках умер. Київський князь Ізяслав Давидович вислав свого посла, боярина Юрія Тусемковича, до патріарха в справі відновлення Кліма Смолятича на митрополичому престолі, але й цим разом патріарх поспішив вислати грека, Івана IV (1164—1166), і його княжий посол зустрів у місцевості Олеша з багатими дарунками від імператора Мануїла, і обидва вернулися до Києва.

По цьому митрополитові залишився лист, написаний мабуть до папи Олександра III¹⁶¹, але з огляду на те, що в ньому називається на ім'я папу Климента, дехто сумнівається в його непідробленості, бо Іван IV не жив у час папи Климента III. Там він, між іншим, каже: «Я сам не знаю, як

¹⁵⁸ *Chron. reg. Colon.*, (Contin.), ad an. 1212.

¹⁵⁹ *Annales Cracovienses*, MGH, SS, XIX, pp. 593, 629.

¹⁶⁰ *Innocentii III*, Ep. IX.

¹⁶¹ *Peclesz*, op. cit., I, p. 301.

могли постати хибні науки Богом объявленої віри; не можу зрозуміти, чому римляни нас вважають фалшивими християнами. А ми не віддаємо їм їхньою міркою, але вважаємо їх за наших братів, дарма, що вони самі бачать свої хибі в деяких речах...» Лист закінчується так: «Я, смиренний митрополит Русі, Іван, поздоровляю тебе і всіх тобі підлеглих, духовних і світських. Вітають вас усі наші єпископи, ігумени і наші церковні люди. Благодать Святого Духа хай буде з тобою і з усіми твоїми. Амінь».

У листі не видно ні великої любові до латинників, ні ненависти. Особа його наслідника грека, Константина II (1167—1175), невиразна, а літописець не згадує, як і коли він був присланий до Києва.¹⁶² У той час, як уже згадувано, грецькі впливи в Києві простягалися не тільки на Церкву, але й на політичні справи, бо саме на час цього митрополита припадає зруйнування Києва суздальським князем Андрієм у 1169 р., а той був піддержуваний імператором Мануїлом. По його смерті катедра в Києві була вакантною протягом сімох років; не виключене, що це сталося у наслідок політики Андрія, бо він домагався від патріарха, щоб заснувати митрополію для півночі.

Митрополит Никифор II (1182—1198) також був греком, а його наслідник Матвій (1210—1220), очевидно, був під впливом подій, що сталися в Константинополі. Дехто з дослідників подає ще Івана V (1198—1200), як також Гавриїла й Діонісія, але їх не мають реєстри митрополитів.¹⁶³

В тих важких часах папа Іннокент III звернув свою увагу на Галицько-волинського князя Романа, званого Великим, і вислав до нього кардинала Григора, що пропонував йому королівську корону навзір Болгарії. Потім звернувся окремим листом (7 жовтня 1208) заадресованим «До архієпископа, єпископів і вірних Русі», в якому говорив про першенство св. Петра і його наслідників у Церкві, бо й греки вже об'єднані з Римом, тому папа посилає до них свого легата.¹⁶⁴ Вістки про «горде відкинення» тієї пропозиції князем Романом, мовляв, він був фанатичним оборонцем «грецького православ'я», не мають підтвердження в тогочасних пам'ятках. Навпаки, князь Роман, якого матір була католичка латинського обряду, ставився прихильно до латинян, бо напр., він був засновником монастиря Бенедиктів у Ерфурті і за його володіння християни латинського обряду на Русі одержали свого єпископа Арнольда. На жаль, Роман загинув у битві під Завихостом 1205 року, а його жінка Анна, споріднена з візантійськими імператорами та угорськими королями, залишившись із своїми двома малолітніми синами, Данилом і Васильком, стала регенткою держави.

Завзята боротьба князів і бояр за Галицько-волинську державу змусила її шукати опіки закордоном, а мадярський король Андрій I, на якого дворі виховувався малий Данило, зайняв Галич і задумав посадити там свого 5-літнього сина Коломана. Він одружив його з 3-літньою Соломією,

¹⁶² *Pelesz*, op. cit., I, p. 303.

¹⁶³ *Amman*, op. cit., p. 684.

¹⁶⁴ *Haluscynskyj T.*, *Acta Innocentii III PP.*, Romae, 1944, pp. 334 seq; cf. *Pottbast*, op. cit., I, nr. 3196; cf. *Welykyj*, *Documenta*, I, nr. 3.

доською Лешка Білого, щоб таким чином забезпечити собі неутралітет Польщі. До цього треба було згоди папи і він, пам'ятаючи про недавні заходи папи в Романа, написав до нього листа із заявою, що галицькі бояри і народ згодні визнати зверхність папи в їх Церкві, як буде їм дано цю ласку.¹⁶⁵ Варто згадати, що як мадяри зайняли Галич і посадили там свого палятина Венедикта, то київський проповідник Тимофій називав його «антихристом і мучителем», але не зачіпав його віри. Подібно й київський митрополит звернувся 1210 року до вірних із закликом боронити свій край перед іноземними мадярами, але не зачіпав їхньої приналежності до Західної Церкви. Папа дав свою згоду на заснування окремого руського королівства в Галичі, і Коломан та Соломія були короновані на галицьких королів у 1214 році. І це свідчить про укладення короткотривалої унії з Римом.

Одначе Данило Романович одержав поміч від свого тестя, новгородського князя Мстислава, і зачалася війна за його насліддя, отож у 1218 році Коломан і Соломія попали в полон, а згодом Лешко віддав забрані волості, які літописець називає «Україною». Заходи короля Андрія посадити в Галичі свого другого сина, Андрія II, були також безуспішні.¹⁶⁶ По вбивстві Лешка Білого 1227 року, Данило не мав поважного суперника і заприятелював з його братом Конрадом, князем Мазовиша, що був одружений із Даниловою своячкою, Анастасією, доською белзького князя Олександра. Також і Данило віддав свою доську Премиславу за Конрадового сина, Земовіта.¹⁶⁷ Вартий підкреслення факт, що коли Данило остаточно засів у Галичі, галицький єпископ Артемій покинув свою єпархію і виїхав до Каголицької Мадярщини.

Мабуть найважливішою подією понтифікату папи Іннокента III був 12-ий Вселенський Собор, скликаний до Лятерану в листопаді 1215 року, на який прибули 412 Отців: 71 архієпископів-примасів, латинські патріархи Константинополя і Єрусалиму, представники від Олександрії й Антиохії, понад триста єпископів, та 800 архимандритів і ігуменів. Папа Іннокент III відкрив Собор проповіддю, званою в історії Церкви під назвою «Я бажав бажанням», основою на словах Христа на Тайній Вечері, записаних св. Лукою.¹⁶⁸

¹⁶⁵ *Raynaldi, Annales*, XIII; cf. *Vernadsky, G., Kievan Russia*, p. 227; Цей автор думає, що папа Іннокент III визнав Коломана королем Галича під умовою, що той заведе там латинський обряд. Одначе в листі короля Андрія до папи підкреслюється, що галицькі князі й люди обіцяють послух, але хотять задержати свій старовинний обряд... Не чуємо, щоб папа мав супротивну думку.

¹⁶⁶ *ПСРЛ*, II, стор. 160, 163, 164; cf. *Wilkievicz-Wawrzyncowa A., Ze studjow nad polityką polską XII i XIII wiekow*, in *AW*, 12 (1937), p. 25; cf. *Rhode G., Die Ostgrenze Polens, Köln-Graz*, 1955, I, pp. 103 seq.

¹⁶⁷ *Balzer, Genealogia*, pp. 289, 313.

¹⁶⁸ *Hefele, V*, pp. 872-906.

Собор відбув три важливі сесії від 11 до 30 листопада та проголосив 70 правил у різних важливих справах, як напр. про Пресв. Евхаристію, про поступовання проти еретиків, патріярхові Константинополя призначено друге місце по папі (пр. 4 і 5), аж щойно потім патріярхам Олександрії, Антіохії та Єрусалиму.* Собор наказав відбувати щорічні Епархіяльні Синоди, усталив спосіб судів над духовними (пр. 8), упорядкував міжобрядні справи, дозволяючи всім націям мати богослужби їхньою рідною мовою, де був такий звичай (пр. 9); наказано мати безплатні школи при катедральних храмах (пр. 11); архимандрити й ігумени мали що три роки скликати Капітули (колегії духовних осіб у католицькій церкві при соборі чи монастирі) (12-е прав.); заборонено засновувати нові Чини (13 пр.); духовним не вільно практикувати медицину (пр. 14-16); наказано бодай раз на рік сповідатися і причащатися в своїй парафії (пр. 21); 23—30 правила уставляли спосіб обсади духовних посад, а інші регулювали дисципліну миярян, напр. заведено оголошування оповідей перед шлюбом і т. д. Цікаво, що 68—69 правила осуджували жидів за лихварства й наказували їм і сарацинам носити окрему одіжку, а жидам забороняли женитися з християнами, або займати публічні посади.¹⁶⁹

У половині квітня 1216 року папа виїхав з Риму до Орвієтто, де посвятив церкву; а звідти через Перуджію до Пізи й Генуї, щоб їх погодити й заохотити до участі в новому поході до Святої Землі.¹⁷⁰ Одначе, в Перуджії папа відчув гарячку, а за нею прийшов напад паралічу і смерть 16 липня 1216 року, на 56-ому році життя і 19 році понтифікату. Один сучасник каже, що вночі хтось із тіла папи дорогі ризи¹⁷¹ і, якщо вірити тій вістці, цей акт збезчещення тлінних останків великого папи міг бути ділом його ворогів, які не могли досягнути його за життя, і цим актом не принесли собі слави і по його смерті.

Папу поховано в церкві св. Лаврентія, а саркофаг стояв біля престолу св. Ерколеяна. Щойно папа Лев XIII (28 грудня 1891 р.) переніс мощі Іннокента III до Лятерану та умістив їх у пам'ятнику, де й досі спочивають.

176. Гонорій III (1216—1227).

Ченчій Савеллі, син Авмерика, уроджений на Авентинській горі в Римі, біля церкви св. Сабіни, та вихований у Лятеранській школі. Вже від 1193 року був кардиналом-дияконом при церкві св. Лукії, а від 6 листопада 1194

* „Antiqua patriarchalium sedium privilegia renovantes, sacra universali Synodo approbante, sancimus, ut post Romanam Ecclesiam, quae disponente Domino super omnes alias ordinariae potestatis obtinet principatum, utpote mater universorum Christi fidelium et magistra, Constantinopolitana primum, Alexandrina secundum, Antiochena tertium, Hierosolymitana quartum locum obtineant“.

¹⁶⁹ Ibidem, V, pp. 899-900; Denzinger, Enchiridion Symbolorum 243-266; Luchaire A., Innocent III. Le Concile de Latran et la réforme de l'Eglise. Paris 1908.

¹⁷⁰ Annales Stadenses, ad an. 1216.

¹⁷¹ Mann, XII, p. 301.

року виконував обов'язки канцлера Апостольської Столиці. Іннокент III висвятив його на кардинала-пресвітера для церкви св. Івана й Павла (1201 р.) і аж до смерти папи знаходимо його ім'я на буллах. Він був кардиналом-камерарієм і всі найважливіші внутрішні справи Церкви були в його руках.

На другий день по смерті папи кардинал Савеллі був обраний його наслідником та прийняв ім'я Гонорія III. Його висвята відбулася в манастирі св. Петра,¹⁷² по якій він розіслав листи про своє обрання і відбув традиційне торжество інтронізації в Лятерані.¹⁷³

Виконуючи ухвалу останнього Собору, папа розіслав легатів і проповідників для організації хрестоносного походу, але, крім угорського короля Андрія, ніхто з володарів у ньому участі не взяв, а тому поза здобуттям Дамієтти й кількох менших місцевостей в Єгипті цей похід важливіших наслідків не мав.¹⁷⁴ До того ж, через недбалість Фрідріха II, і ці місцевості були відібрані мохаммеданами.

В часах понтифікату Гонорія III до Європи почали надходити тривожні вістки з Грузії й Русі про татар, що хмарами сунули з Азії. На жаль, на Заході не було тоді великих людей, що зразу зрозуміли б цю загрозу. Фрідріх II, дарма що був учений чоловік, не доріс до такого завдання. Він, хоч заявляв себе християнином, але в практиці жив неморально, возячи з собою свій гарем.¹⁷⁵ Він також у відношенні до папи Гонорія III, що де-що злагіднив політику свого попередника, показав себе фальшивим приятелем. Крім своєї неморальности, він допускався інших проступків, напр. був жорстокий до жінок, зраджував своїх вірних приятелів та конфіскував їхнє майно,¹⁷⁶ а його особисте велике честолюбство і жадоба влади, завели його, кінець-кінцем, на дорогу боротьби з Апостольською Столицею.

Папа зі своєї сторони робив усе, щоб наладати співпрацю якнайкраще, напр. він закликав німецьких князів шанувати права цісаря, якого коронував у 1220 р.,¹⁷⁷ як також затвердив ухвалу Сойму у Франкфурті про вибір цісаревго сина Генрика на його наслідника, і його коронував два роки згодом.¹⁷⁸

Фрідріх відплатився чорною невідякою, напр. посмів повиганяти папських урядовців із Сполета й Анкони.¹⁷⁹ Не зважаючи на все це, папа при зустрічі у Венеції (23 березня 1223) просив його взяти участь в поході, але до смерти папи він цього не зробив.

Папа показав свою добру волю й у відношенні до Англії, де вмер Іван «без Землі» (жовтень 1216), залишивши 10-літнього сина Генрика III. Папа загрозив баронам прокляттям, коли б вони виступили проти малого Генри-

¹⁷² *Annales Ceccanenses*, ad an. 1216, in Muratori, R. I., SS, VII, p. 893.

¹⁷³ *Reg. Honorii III PP.* (ed. Pressuti, Romae, 1888-95), nr. 1-9.

¹⁷⁴ *Ibidem*, nr. 4330.

¹⁷⁵ *Mann*, XIII, pp. 41-42.

¹⁷⁶ *Ibidem*, p. 43.

¹⁷⁷ *Honorii III PP.*, Ep. 9 Apr. 1217.

¹⁷⁸ *Honorii III*, *Reg.* nr. 2650.

¹⁷⁹ *Theiner A.*, *Codex diplomaticus domin. temporalis*, I, pp. 71 seq.

ка і завдяки цьому Генрик був визнаний королем, а по смерті регента Пембровка дійсним володарем краю був папський легат Пандульф, аж доки Генрик не дійшов повноліття. Таким чином папа Гонорій III зберіг мир у Англії, бо під загрозою прокляття наказав Людвікові з Франції покинути береги Англії.

Миролубство папи Гонорія III не поминуло й Руси-України, як на митрополичому престолі в Києві засів Кирило I (1224—1233), висвячений і присланий туди грецьким патріархом Нікеї, Германом II, неприхильним до ідеї церковного поєднання. У час владцтва Кирила I руські князі зверталися до Риму, мабуть за посередництвом архієпископа Лівонії. У всякому разі, лист папи від 17 січня 1227 року заадресований «До всіх королів Руси», був відповіддю на їхнього листа. Папа говорить про блуди на Русі з «вини проповідників» і саме в цьому папа бачив найголовнішу причину нещастя, що спадало на їхній край. Папа мав на думці княжі міжусобиці, в наслідок яких Русь-Україна була побита татарами над Калкою у 1222 р. Про це в Римі могли знати або від самих князів або від домініканів, що їх послав до Києва св. Іяконт у 1222 р. для праці з метою зближення Української Церкви із Заходом.

На жаль, не всі князі слухали умовлянь папи. Що гірше, князь Володимир Рюрикович 1233 року усунув згаданих ченців із Києва, і можна допустити, що це сталося в наслідок протилатинської чинности митрополита Кирила I. Папа Гонорій III не повторив свого заклику до згоди, бо рівно через два місяці по написанні свого листа він умер 18 березня 1227 року. Історія надала йому почесне ім'я «Папи миротворця». Його тлінні останки були поховані в церкві Богородиці «Більшої», а його наслідник поставив над ними гарний пам'ятник.¹⁸⁰

177. Григор IX (1227—1241).

Гуго (Уголіно) Конті, син графа з Сені, уродився правдоподібно 1170 р. в Аняні й вчився спершу в родинному домі під проводом учителів з Парижу, а згодом студював в університеті в Парижі і в Болонії.¹⁸¹ Свою духовну кар'єру розпочав він в Аняні викладами св. Письма, бо був добрим промовцем, філософом та великим любителем церковної музики. Папа Іннокент III іменував його своїм капеляном та висвятив на кардинал-диякона для церкви св. Євстахія 1198 року, а згодом і на кардинала-єпископа Остії (квітень 1206 р.). На цьому становищі він був легатом до Німеччини під час спору Генрика VI, Оттона IV та Пилипа із Швабії. За папи Гонорія III він мав завдання організувати хрестовий похід у Тосканії й

¹⁸⁰ Welykyj A. G., OSBM, *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia*, Romae, 1953, I, nr. 4; cf. Jurak, J. O. P., *Nas Apostol Svaty Hyacint*, Praha, 1930; cf. Amman, A. M., *Abriss der ostslavischen Kirchengeschichte*, Wien, 1950, p. 57.

¹⁸¹ *Gregorii IX PP*, Reg. nr. 1267.

Льомбардії і заприятлився із св. Франціском з Ассіжу, який називав його в своїх листах «Преподобний Отець Гуго, єпископ цілого світу».¹⁸² І тільки завдяки проханням кардинала Конті папа Гонорій III винятково дозволив заснувати новий Чин Францісканців, а рівночасно кардинал Конті став його першим опікуном.¹⁸³

1221 року, як вістка про упадок Дамієти дійшла до папи Гонорія III, кардинал Конті одержав доручення підготувати новий похід. По смерті папи він був обраний його наслідником, прийнявши ім'я Григора IX, і раз же почав виступати за визволення Святої Землі.¹⁸⁴

Папа, перш за все, довів до згоди між Фрідріхом II і Льомбардією, а навесні 1227 року хрестоносці почали з'їждитися до Бріндізі, але, як Фрідріх не прибув, вони пороз'їздилися додому. Папа, перебуваючи в Аянії, скликав Синод (вересень 1227 року) і там Фрідріх був відлучений,¹⁸⁵ а папа проголосив це окремою Енциклікою від 10 жовтня. Тепер Фрідріх скликав свій Сойм до Равенни (1228) і написав маніфеста до хрестоносців, скидаючи вину на папу, бунтуючи рівночасно проти папи римську родину Франгіпане.¹⁸⁶ Хрестоносці не послухали Фрідріха, а тому він сам у червні того року виїхав до Святої Землі з 50 кораблями. У Яффі він уклав договір із султаном Ель Кемалем, на основі якого Єрусалим був у руках цісарських урядовців, крім мечеті Омара. Християни одержали також Віфлем і Назарет, разом із місцевостями, положеними між ними.

За те Фрідріх II узяв на себе зобов'язання не допустити до нових походів з Європи проти мохаммедан.¹⁸⁷ Перебуваючи в Єрусалимі, він сам поклав корону на свою голову в церкві Божого Гробу, бо з огляду на те, що був відлучений від церкви, духовні відмовилися від чинної участі в тій «коронації».

Згадана угода не задовольнила ні християн, ані мохаммедан, і Фрідріх, висміяний одними й другими, виїхав зі Святої Землі у травні 1229 року. І здається це було причиною, що він ще того самого року, за посередництвом князя Леопольда з Австрії, нав'язав переговори з папою. В Сан Жермано дійшло до угоди 30 липня 1230 року, в якій Фрідріх прийняв умови: 1) визнати за собою вину, що викликала його відлучення; 2) не мстити тим, хто в час спору стояли по стороні Апостольської Столиці; 3) направити всі заподіяні шкоди в часі спору; 4) повернути на посади усунених єпископів; 5) не накладати нових податків на духовенство та не мішатися

¹⁸² Mann, XIII, p. 179.

¹⁸³ *Lettera Philippi a Perugia*, in MGH, SS, XXXII, p. 680: „Hugolinus qui fuit cardinalis ordinis Fratrum Minorum, l. e. gubernator et protector et corrector fraternitatis et regula b. Francisci“.

¹⁸⁴ *Gregorii IX PP*, Ep. nr. 343.

¹⁸⁵ *Boldwini*, Chronicon, ad an. 1227, in MGH, SS, XXV, p. 542; cf. *Hefele*, V, p. 958.

¹⁸⁶ *Joannis de Ferentini*, Vita Gregorii IX PP, in Muratori, R. I., SS, III (1), pp. 577 seq. (Milano, 1728); cf. *Balan, P.*, Storia di Gregorio IX e dei suoi tempi, Modena, 1872-73; cf. *Huillar-Brebolles*, Historia diplomatica Frederici II, Parisiis, 1857-61.

¹⁸⁷ *Epistola Haroldi patriarchae ad Gregorium IX* (18 Februarii 1229), in Huillard-Brebolles, III, p. 86; cf. Mann, XIII, p. 227.

до обсади церковних урядів. Папа згодився повернути йому міста Гасту й св. Агату. По підписанні цього договору Фрідріха звільнено від прокляття.¹⁸⁹

По цьому конкордаті аж до 1236 р. настав час спокою й папа піддержав інтереси Фрідріха в Святій Землі щодо релігійних Орденів та допоміг привести збунтованого сина Генрика до послуху, як також дав згоду на друге одруження Фрідріха з Ізабелою, сестрою англійського короля Генрика III. Однак, найбільша заслуга папи була в тому, що він погодив Фрідріха з Льомбардською Лігою, яка зв'язалася була з його сином, і таким чином не допустив до внутрішньої війни. Проте Фрідріх задумав силою знищити Лігу і на початку 1236 року, всупереч конкордатові в Сам Жермано, зачав гнобити прихильних до Церкви князів.

Він, найперше, заатакував австрійського князя Фрідріха, члена Ліги, а в серпні 1236 р. вислав армію до Італії, що зачала ширити там руїну.¹⁸⁹ У битві під Кортенуова (листопад 1237 р.) армія Фрідріха перемогла Лігу, але не могла здобути всіх міст. Коли ж цісар зайняв Сардинію, інтегральну частину Церковної держави, папа відлучив його вдруге (березень 1239 р.). Прокляття застало його в Падуї на саме Свято Паспи, де він, почувавши себе на вершку сили, відбував паради в імператорській короні.¹⁹⁰

Тим часом, папа повідомив християнські краї про все, порівнюючи Фрідріха з звірем із Откровення св. Івана, що хоче знищити Церкву, та згадав про всі його зловорожі вчинки, а передусім про непотрібне кровопролиття. У відплату папі Фрідріх наказав проганяти ченців із Сицилії та накладати важкі податкові тягарі на Церкву, а хто наважився б проголосити там Енцикліку папи, мав бути повішений.¹⁹¹ Цісар пробував навіть збунтувати деяких кардиналів проти папи і, як це не вдалося, в січні 1240 р. рушив походом на Рим, підбурюючи подорозі всі міста проти папи.

У тому прикрому стані папа Григор IX улаштував у місті урочисті молебні й обходи з деревом св. Хреста та мощами св. Петра і Павла (22 лютого). Папа своєю проповіддю в базиліці св. Петра зобов'язав усіх Римлян боронити місто до загину. Дізнавшись про це, Фрідріх не відважився нападати на Рим, а всі німецькі князі домагалися від нього припинити переслідування папи.

Папа скликав до Риму Собор, але на наказ Фрідріха багато єпископів, що їхали на Собор, були ув'язнені в Генуї в день св. Марка (25 квітня 1241 р.). З усіх 27 кораблів з єпископами вирвалося з його рук тільки 5, а решта були затоплені й пущені на дно моря. Цього нечуваного злочину допустився незаконний син Фрідріха, Єнціо. Щойно тепер цісар рушив на Рим і зачав його облягати. Вже в час облоги папі передано вістку, що Фрідріх казав повісити багато членів найближчої родини папи, зібраної

¹⁸⁸ *Annales Ricardi*, ad an. 1230, in MGH, SS, XIX, p. 355; cf. *Hefele*, V, 975 seq.

¹⁸⁹ *Annales Veronenses*, ad an. 1236, in Muratori, VIII, p. 629.

¹⁹⁰ *Alberici*, *Chronicon*, MGH, SS, XXIII, p. 944; cf. *Annales Stadenses*, MGH, SS, XVI, p. 363; cf. *Corpus Iuris Germaniae*, P. Balan, op. cit., III, p. 461.

¹⁹¹ *Mann*, XIII, p. 292.

в замку біля Монте Ферратіно в Кампанії. Ця трагічна подія зламала серце папи і він умер 22 серпня 1241 р. та був похований у захристії базилики св. Петра.

Папа Григор IX, крім труднощів іззовні, мав багато прикростей і від римлян, головню від родини Франгіпане, що підтримувала Фрідріха II, через віщо в квітні 1228 року папа виїхав із Риму до Рієтті і аж по двох роках на благання римлян вернувся до міста.

Не зважаючи на всі ці труднощі, папа мав за собою великі заслуги для науки, і в його час фізика і метафізика Аристотеля були загально прийняті в усіх університетах Заходу, що були під опікою Церкви. Згадаємо, що доти з причини поганого латинського перекладу тих творів вони були заборонені.

Папа дбав про зберігання старовинних гробниць; прикрасив палату в Лятерані гарними фресками, як також базилику св. Петра гарними мозаїками, та відновив церкву св. Євсевія. Папа полагодив мости і водопроводи в місті.

Та хоч як папа дбав про місто, римляни під проводом сенатора Луки Савеллі, збунтувалися проти нього 1234 року, і він, відлучивши їх від Церкви, виїхав удруге з міста. Але новий сенатор, Анджельо Малябранка, упокорився перед папою та допоміг приборкати родину Франгіпане, отож 1238 року папа міг знову спокійно жити в місті.¹⁹² Як уже згадано, відлучення Фрідріха в 1239 році спричинило бунт у місті, але тим разом усі римляни стали вірно за папою.

Папа Григор IX цікавився долею східних християн і за нього далі тривали унійні розмови.¹⁹³ Імператор Нікеї, Іван III Ватацес, та патріярх Герман II самі зачали ці розмови. У 1232 р. патріярх передав францісканцями листа до папи з такою адресою: «До Святішого і Найдостойнішого Папи, Володаря Старого Риму і Апостольської Столиці, — Германос, Божою Милістю Архиепископ Константинополя, Нового Риму».¹⁹⁴ Патріярх згадує про прагнення Риму до єдності і свою готовість визнати першенство папи в Церкві, але греки мають деякі застереження. Для прикладу він наводить переслідування греків латинянами на острові Кипрі. В листі до кардиналів патріярх заохочує їх покінчити з незгодою в Церкві, бо колись обидві Церкви мали одну віру й одні правила, але римляни багато що позміняли.

¹⁹² *Gregorii IX PP, Reg. nr. 3032.*

¹⁹³ *Chronicon Solimbini*, MGH, SS, XXXII, pp. 304 seq.: „Qui (Graeci) Romanae Ecclesiae, ut Vatatzius scripsit, reconciliari desiderant“.

¹⁹⁴ *Mansi*, XXIII, p. 159; cf. *Nicephorus Blemidas*, *Diagesis*, ed. Heisenberg, Lipsiae, 1896, p. 64.

Чи св. Петро не був скелею віри? — питає патріарх. Багато великих народів, як напр. іберійці, лази, аліяни, готи, хозари, а головню «безчисленне множество русів», та побідне королівство волохів, також готові говорити про єдність, яка була колись у давніх часах.¹⁹⁵

Папа Григор IX виказав велике розуміння справ східних християн та брав їх під свою оборону, заборонивши дуже суворо всяку форму їх переслідування,¹⁹⁶ але на Заході було тоді застереження до депрекативної форми хрещення, як це видно з листа папи до архієпископа в Барі, хоч він уважав її дійсною. Папа визнавав також дійсність висвячень східних єпископів, якщо за їх виконання був додержаний канонічний час та інші вимоги. Натомість уживання антиминосів у латинських церквах уважав не-дозволенним.¹⁹⁷

Одержавши згаданого листа від патріарха Германа II, папа по нараді з кардиналами відповів, що хоче вислати до нього вчених богословів і вони дадуть відповідь папи. Папа подав патріархові найважливіші аргументи про примат св. Петра, за якого віру Христос молився. Не римляни, а греки відлучилися від Церкви, бо не хотіли коритися наслідникам св. Петра, а тепер мусять покоритися світській владі. Папа і його ієрархія кріпко стоять за єдність Церкви проти єретиків, схизматиків і тиранів, а Схід поділився на багато частин, тому їм треба, найперше, об'єднатися до купи.

До Нікеї були вислані два францісканці і два домініканці з листом папи, заадресованим «До Преподобного Архієпископа Греків»,¹⁹⁸ де, крім згаданих справ говорить також про дійсність відправи св. Літургії на прісному і на квашеному тісті. Наприкінці папа висловлює надію на скоре поєднання Церкви.

В січні 1234 р. ченці прибули до Нікеї і там відбувся публічний диспут. Латинські ченці з'явилися з грецькими книгами, головню з писаннями св. Отців Церкви. У диспуті греки висували дві справи: навчання про походження Святого Духа та латинські «азими» (опрісноки). Диспут нотував хартофілякс (писар) і, коли ченці заявили, що вірять у Відвічного Отця, Його Єдиного Сина і в походження Святого Духа від Отця, хартофілякс закричав, що в те саме вірять і греки. Тоді імператор Іван III по короткій нараді з патріархом згадав про додаток «і Сина» в символі віри. Ченці з'ясували, що це сталося так само, як у греків був прийнятий Царгородський символ віри, тобто ухвалою Собору. Вони доводили книгами св. Отців Східної Церкви, що Святий Дух походить від Отця і Сина, а греки казали, що вірять у походження Святого Духа від Отця через Сина, але не від нього самого.

По кількаденному диспуті патріарх заявив, що хоче порадитися з іншими патріярхами та просив ченців зачекати в Константинополі. На пи-

¹⁹⁵ *Sathas K., Messaionike Bibliothek, Bibl. Graeca Medii Aevi, Venetiae-Parisiis, 1872-94, II, pp. 46 seq.*

¹⁹⁶ *Gregorii IX PP., Reg. nr. 798.*

¹⁹⁷ *Ibidem, nr. 740.*

¹⁹⁸ *Mathaei Parisiensis, Chronica Majora, ed. H. R. Luard, London, 1872-83, III, pp. 460 seq. (Epp. 26 Julii 1232 et 17 Mai 1233).*

тання імператора, чи від греків будуть жадати прийняття додатку «і Сина», ченці відповіли негативно, але підкреслили, що відношення Східної Церкви до Риму повинно бути таке, як доньки до матері. Патріарх відбув Синод своєї ієрархії в Німфеї (1234 р.) і там вищезгадані справи були дискутовані, а вислід диспуту був непримиренний, отож хартофілак вручив ченцям осудження латинських азимів, а ченці передали грекам документ про їх не визнання подвійного походження Святого Духа із непримиренною заявою, що папа не погоджується відняти нічого з дотеперішнього навчання Римської Церкви. Хартофілак наздогнав ченців у дорозі і відібрав заяву про осудження азимів, але вони вже встигли зробити з нього латинський переклад у своєму деннику.¹⁹⁹

Не треба й казати, що й цим разом розмови греків про церковну єдність мали політичне підложжя і не були щирі, бо напр. у той сам час вони вели переговори з болгарами, у наслідок яких болгари зірвали єдність з Римом (1223 р.). Очевидно, важко було дійти до порозуміння тоді, як у Константинополі сиділи латинський імператор і патріарх, а грецькі в Нікеї на вигнанні.

Патріарх Герман II у такому самому дусі впливав і на митрополита Кирила I в Києві (1224—1233), якого він висвятив і послав туди. Він збільшив протилатинську акцію в Русі-Україні, бо напр. папа в своєму листі (24 лютого 1233 р.) до провінціала домініканців радить йому виступати проти подруж християн латинського обряду з християнами грецького обряду.²⁰⁰ Це саме папа писав до латинської ієрархії в Польщі, закликаючи її протидіяти утискам населення князями, бо це спричиняло їх утечу до Русі й до Прусії, а самих князів закликав припинити взаємні війни та запрошувати на поміч собі «сарацинів, рутенів і інших ворогів католицької віри».²⁰¹ І як грецька акція в Русі-Україні прибирала на силі, там появляються щораз частіше західні ченці для протиакції, а папа в своєму листі (15 березня 1233 р.) проголосив відпуст (відпущення гріхів) тим, хто будуть працювати для церковної єдності.²⁰² Під впливом греків суздальські князі, що мали тоді тимчасовий вплив на Київську митрополію, усунули з Києва домініканців (1233 р.), але в Галичі були монастирі францисканців (1236 р.) та домініканців (1238 р.), а у Львові бачимо їх у 1270 році, де ними опікувалася жінка короля Лева I, Констанція, сестра угорського короля Белі IV.²⁰³

Для нас цікавий лист папи Пригора IX від 18 липня 1231 р.,²⁰⁴ заадресований «До короля Руси». Були думки, що тим королем мав би бути князь Юрій II із Суздаля, але його зміст і сам титул «король» указують, що

¹⁹⁹ *Mansi*, XXIII, p. 307.

²⁰⁰ *Theiner A.*, op. cit., I, nr. 44; cf. *Abraham*, Powstanie, p. 79; cf. *Rhode*, op. cit., I, pp. 155-156.

²⁰¹ *Theiner*, I, nr. 45-46.

²⁰² *Ibidem*, nr. 48; cf. *Jablonowski*, *Historia Rusi południowej po upadku Rzeczypospolitej Polskiej*, Kraków, 1912, p. 73.

²⁰³ *Abraham W.*, *Początki Arcybiskupstwa łacińskiego we Lwowie, Lwów*, 1909, pp. 6-7; cf. *Rhode*, I, p. 157.

²⁰⁴ *Theiner*, I, nr. 55, 56; cf. *Turgenev*, I, pp. 30-31; cf. *Pelesz*, I, p. 314.

князь Данило був адресатом, з огляду на попередню коронацію Коломана на те саме князівство, а по-друге, папа заохочує того «короля Руси» прийняти обряди й звичаї Римської Церкви, матері всіх християн, і за це він дістане опіку Петрового Престолу. Навряд, чи міг цей зворот листа відноситися до князя півночі, званого прихильника Греків. Данило ж був вихований на католицькому дворі і був добре ознайомлений із обрядами і звичаями Заходу, тому така пропозиція папи могла скорше відноситися до нього. Що Данило був адресатом згаданого листа і прихильником церковної єдності, вказує те, що він визнав першество папи за Григорієвого наслідника, Іннокента IV, однак, не в пропонуваній формі, але при задержанні слов'янського обряду й усіх старовинних звичаїв.

1237 року з Нікеї був присланий до Києва новий митрополит, Йосип, також грек, а тому можна здогадуватися, що й він був протизахідньої орієнтації, але не маємо докладніших вісток про його діяльність. По зруйнуванні Києва монголами, про нього нема чутки і можливо, що він згинув за облоги міста, разом із численними тисячами людей.

178. Келестин IV (1241).

В момент смерти папи Григора IX, в обложеному Римі було 14 кардиналів, а один із них, Іван Колонна, був у таборі Фрідріха II. Кардинали зібралися негайно на конклав у твердині Септізоніум і під охороною сенатора Росса розпочали вибір нового папи. Щойно 28 жовтня 1241 р. був обраний кардинал Готфредо Кастіліоне, син Івана й Касандри Кривеллі, сестри папи Урбана III.

Кардинал-пресвітер Кривеллі від 1227 р. був при церкві св. Марка, а від 1239 р. був кардиналом-єпископом Сабіни. Поважний вік, слабке здоров'я, а крім того, занадто довге замкнення в конклаві у твердині, під час якого вмер кардинал Саммеркот, може й було найважливішою причиною вибору компромісового кандидата, Келестина IV.

Про його діяльність не знаємо багато, принаймні, про його важливіші понтифікальні чинності чи акти, бо по 17 днях понтифікату він умер 10 листопада 1241 р. По його похороні в базиліці св. Петра всі кардинали, побоюючись репресій від прихильників цісаря, скоро виїхали з Риму.²⁰⁵

179. Іннокент IV (1243—1254).

Сінібальдо Фієскі був сином графа Гуга з Лявані й уродився в Генуї, студював у Болонії, а на службу Церкві вступив у Пармі. За папи Гонорія III працював у Римі як аудитор,²⁰⁶ а папа Григор IX іменував його

²⁰⁵ Mann, XIII, p. 444; cf. Felten, Papst Gregor IX, Freiburg, 1886, p. 366; cf. Artaud, I, p. 421.

²⁰⁶ Annales Parmenses, MGH, SS, XVIII, p. 670; cf. Pottstast, II, p. 679.

канцлером Апостольської Столиці, а згодом висвятив на кардинала-пресвітера для церкви св. Лаврентія в «Лючіні». В 1235—40 р. кардинал Фієскі сповняв уряд губернатора Анкони, а від 1240 папа держав його при собі в Римі.²⁰⁷

По смерті папи Келестина IV кардинали виїхали до Аняні, за виїнятом Івана Колонни і двох інших, що залишилися в Римі, і вони вислали за прощення іншим кардиналам прибути до Риму й обрати нового папу. Однак, вмішування Фрідріха II, що ув'язнив двох кардиналів і висунув свого кандидата, стояло цьому на перешкоді. Довга незайнятість Петрового Престола викликала неприхильний відгомін у Європі, головню, коли Фрідріх намагався здобути Рим. Під тиском громадської думки він звільнив двох кардиналів, але перебування його воєнного табору під мурами Риму не давало запоруки вільного вибору папи. Щойно 25 червня 1243 р. кардинали зібралися в твердині в Аняні, де не було натиску цісаря чи римського Сенату, і там був обраний кардинал Фієскі, що прийняв ім'я Іннокента IV.

Цікаво, що між першими привітаннями з нагоди його вибору був Фрідріх, де він писав: «Ми втратили великого приятеля, бо тепер, як він став папою, буде мужньо боронити прав Церкви».²⁰⁸ Зараз по висвяті папи Іннокент IV вислав до Фрідріха свого легата, кардинала Петра, для мирного поладження спірних справ, що були причиною його відлучення, але цісар хотів миру на своїх умовах.

Не зважаючи на небезпеку, папа в жовтні вернувся до Риму, а першим добрим знаком політики папи було відступлення Фрідріха від облоги Вітерба, якого останній довго не міг здобути, а тому схилявся до більше угодової політики. Він був готовий віддати папі церковні території, не мішати до внутрішніх справ Церкви, визнати папу найвищим авторитетом у всіх духовних справах, обіцяти не мстити вірним папі єпископам і звільнити всіх ув'язнених ним єпископів.²⁰⁹

Однак, дуже скоро виявилось, що м'якість Фрідріха не була щира, бо він почав застосовувати в Римі заходи для цілковитого опанування міста, напр., домігся від графа Франгіпане передання йому деяких твердинь та намагався підкорити собі префекта Риму, Петра.²¹⁰ Папа зразу зрозумів хитрість Фрідріха, що хотів приспати його чуйність, а потім підкопати його авторитет; і тому вислав нишком одного ченця до Генуї з проханням прислати для нього кілька галер до пристані в Чівіта Веккія, що мали завести його морською дорогою до Генуї, бо всі сухопутні шляхи були стережені військами Фрідріха.²¹¹

Уночі перед празником св. Петра і Павла, в супроводі вісьмох людей, папа виїхав нишком до Сутрі і щасливо добився до Чівіта Веккія та до Генуї. Вікарієм Риму був іменований кардинал Степан із церкви Богоро-

²⁰⁷ Ibidem, p. 939.

²⁰⁸ Jacobi, Chronicon imaginis mundi, in Mon. Hist. Patriae, SS, III, p. 1584; cf. Dandolo, Chronicon, in Muratori, R. I., SS, XII, p. 354.

²⁰⁹ Mathaei Parisiensis, IV, p. 332.

²¹⁰ Huillard-Breholles, Hist. diplomatia Frederici II, VI, p. 219.

²¹¹ Annales Januenses, in R. I., SS, VI, p. 505.

диці на Затибр'ю; кардинал Райнер був легатом для Тосканії, Сполетто й Анкони; кардинал Річард для Кампанії, а кардинал-єпископ Остії, Рінальдо Конті, мав бути загальним дорадником для них усіх.²¹²

З Генуї папа виїхав до Ліону у Франції і звідти постановив боронити прав Церкви проти нападів Фрідріха II. Туди приходили до папи з усіх християнських країв домагання здетронізувати Фрідріха. Однак, папа постановив скликати до Ліону Собор єпископів, бо крім тієї справи були ще й інші до вирішення. На заклик папи до 26 червня 1245 року до Ліону прибуло 140 Владик із різних країв, так що в рефектарі (їдальні) монастиря св. Юста відбулася перша перед-Соборова сесія, в якій взяли також участь Фрідріхові послі.²¹³

28 червня в катедрі (соборі) св. Івана була відслужена св. Літургія до Святого Духа і по ній папа особисто відкрив першу сесію Собору своєю проповіддю, в якій згадав про найбільші рани Церкви: занепад моральності, відчуження Сходу, наїзди турків і татар та переслідування Церкви цісарем Фрідріхом II, якого він назвав єретиком.²¹⁴

На другій сесії, 4 липня, еспанські єпископи сильно виступили проти цісаря, пообіцявши папі боронити Церкву та його особу своїм життям і майном, і висунули домагання скинути цісаря з трону. Цісарські послі за-протестували, жадаючи відсунення нарад аж до часу прибуття самого Фрідріха на Собор, бо він саме тоді перебував у Льомбардії.

На третій сесії, 17 липня, були обговорені справи допомоги Святій Землі, латинській імперії в Константинополі та організації оборони проти татар. На цій сесії київський митрополит-номінат, Петро Акеревич, склав докладний звіт папі й Отцям Собору про татарську загрозу. Тоді також Фрідріх був позбавлений чести і гідності за незаконне зайняття територій Церковної держави, за ув'язнення єпископів і за інші беззаконня. Він був здетронізований, а всі піддані його звільнені від присяги вірності.

До Німеччини був висланий єпископ-номінат Пилип із Феррари з домаганням від папи й Собору обрати князя Генрика з Тюрингії королем. По його несподваній смерті, Фрідріх постановив піти походом на Ліон, але подорожі потерпів поразку під Пармою. Папа проголосив ще раз відлучення проти нього (16 квітня 1248), а він у відплату зачав переводити карні експедиції проти вірних папі міст у північній Італії.²¹⁵ Фрідріх намагався також утягнути до акції проти папи грецького імператора Нікеї, Івана Ватацеса, що був його зятем, і при його допомозі хотів знищити всі непокірні міста Льомбардії.

Для спаралізування тих заходів Фрідріха, папа вислав до Нікеї ченців, що зачали там розмови про можливість загального замирення християн, і мабуть, тому грецькі допоміжні війська не прибули до Італії. Грець-

²¹² Mann, XIV, pp. 50-51.

²¹³ Mansi, XXIII, pp. 610 seq.

²¹⁴ Mathaei Parisiensis, IV, pp. 434-435; cf. Mansi, XXIII, loc. cit.; cf. Labbe, XIV, pp. 43 seq; cf. Pouthast, pp. 992 seq; cf. Hefele, V, pp. 1105-1126.

²¹⁵ Mann, XIV, p. 110.

кий імператор домагався від папи не піддержувати латинського імператора в Константинополі й обіцяв вплинути на свого патріярха, щоб той визнав першенство папів у Церкві, і папа на те погоджувався. Крім того Фрідріх II занедужав і вже перед своєю смертю (17 грудня 1250 р.) доручив своїм синам відшкодувати всі заподіяні ним Церкві кривди.²¹⁶

Тепер папа написав Енцикліку до сіцилійців про повернення Церкві всіх її прав²¹⁷ і через Льомбардію і Перуджію вернувся до Риму. Сини Фрідріха, Конрад і Манфред, ще чинили перешкоди і Конрад зазнав відлучення папи, який іменував королем Сіцилії Карла з Анжу, а як той не прийняв номінації, то папа запропонував її синові англійського короля, Едмундові. Однак, 26-літній Конрад умер несподівано (1254 р.), мабуть, у наслідок поданої йому отрути такої його братом Манфредом²¹⁸, і перед своєю смертю віддав свого сина Конрадина папі в опіку. Тепер Манфред зачав займати церковні території в Італії, саме в час, як папа важко занедужав за свого перебування в Неаполі. Одержавши останні св. Тайни з рук кардинала Рональда, папа вмер 7 грудня 1254 року і був похований у церкві св. Рестітуті в Неаполі.

Окрему сторінку володіння папи Іннокента IV становлять його взаємини з українським галицьким князем, Данилом Романовичем, що за нього на Русь-Україну, Польщу, Чехію й Угорщину наїхали монголи, звані також татарами.

За вістками пам'яток XIII ст. татарська держава зросла в силу коло 1202 р., як Джінгіс (або Чингіз) Хан убив короля Давида в Індії, який був сином Івана Престора, що мав зв'язки з папою Олександром III.²¹⁹ Перша поява татар у Європі над Калкою в 1222—23 р. закінчилася великою поразкою розсварених українських князів²²⁰ і по цій битві татари-монголи завернули до Азії і щойно в 1236 р. під проводом хана Угудая напали на Грузію. Ще того самого року вони знищили державу надволжанських болгар, повбивавши їх жінок і дітей, а на другий рік наїхали на Вірменію, де вбили 42 єпископів.²²¹ Хан Сугудай, використавши замерзлі болота, вибрався походом на суздальських князів і знищив Володимир над Кляземою та порушував маленьке й невідоме тоді містечко, Москву, 8 лютого 1238 року, а з приходом весни завернув на південь, у Русь-Україну.

²¹⁶ Huillard-Breholles, VI (2), pp. 810 seq; cf. Norden, Papsttum und Byzanz, pp. 359 seq; cf. Ostrogorsky, p. 392.

²¹⁷ Innocentius IV PP, Ep. 5 Januarii 1251.

²¹⁸ Mann, XIV, p. 138.

²¹⁹ Олександр III рядив Церквою в 1159—1181 pp.

²²⁰ Mathaei Parisiensis, IV, p. 388; пор. Троїцький Літопис, до року 224, вид. Прицелков, Москва-Ленінград, 1950, ст. 306-307.

²²¹ Alberti, Trium Fontium Chronicon, MGH, SS, XXIII, p. 942; cf. Theiner, A., Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana, I, p. 151.

В 1240 році хан Монґа зажадав передачі Києва, в якому рядив губернатор галицького князя Данила, але горді кияни вбили ханських послів, а тому монголи під проводом хана Бату (Батия) рушили великими силами на Київ і зайняли його в грудні 1240 року, поруйнувавши все й убивши багато людей. Звідтам пішли вони на Польщу і там 9 квітня 1241 р. під Лігницею побили польсько-німецькі комбіновані сили.²²² Їх головна армія пішла через карпатські просмики на Мадярщину і там з нею злучилися частини з-під Лігниці, що перемаршували через Чехію й Моравію. Угорський король Бела IV утік до Дальмації, звідти звернувся до папи за поміччю. Однак, увесь Захід був спаралізований великим страхом.²²³ У грудні 1241 р. монголи здобули Загреб та, не зустрівши більшого спротиву, зайняли Далмацію. І саме в час, коли вони готувалися до вирішального наступу на решту Європи, з Азії наспіла вістка про смерть Великого хана Угудая (11 грудня 1241 р.). Тому хан Бату завернув монгольські орди з Європи, щоб узяти участь у виборі нового Великого хана, яким сам сподівався стати. І це зрятувало Європу від неминучої загибелі.

Тим часом, удова Угудая, Хатун Туракіна, стала регенткою монгольської держави і впродовж чотирьох років нею володіла (1242—46), а хан Бату заснував Кіпчакський ханат, званий Золотою Ордою, в Сараю, над Волгою. Щойно в 1246 р. рада монгольських ханів, звана Кулілтаєм, зібралася над річкою Охрон біля Каракорума для вибору Великого хана. У ній були змушені взяти участь князь Ярослав із Суздалі, батько Олександра Невського; король Давид із Грузії та інші князі. Саме в той час прибув папський легат Іван Плано де Карпіні до нового хана Гуюка.²²⁴

Тим часом папа Григор IX, унаслідок закликів Белі IV,²²⁵ проголосив проти татар хрестовий похід, але Фрідріх II спаралізував заходи папи.²²⁶ По відході монголів із західної Європи, папа Іннокент IV постановив використати час передишки. Він, маючи вістки з першої руки від архієпископа Петра Акеровича з Києва, добре розумів цю загрозу. Архієпископ Петро, кандидат чернігівського князя Михайла на митрополію, був висланий князями до Ліону на Собор і там виступав від імені цілої Української Церкви. Цей цікавий і маловідомий митрополит-номінат був із походження українцем, бо в Ліоні виявилось, що він не знав ні латинської, ні грецької мови, а тому служив св. Літургію в асисті (при участі) західних єпископів слов'янською мовою.²²⁷ Що з ним сталося по 1245 році, — невідомо. Його участь у Соборі доводить, що Українську Церкву уважано тоді католицько-православною. У всякому разі, по відвідинах Данила в Сараї він вислав єпископа Кирила з Холму до патріярха Нікеї з проською про його затвер-

²²² Novotny, V., *Ceske Dejiny, Praha, 1928, I (3), pp. 715-748; cf. Mathias de Miechow, Tractatus de duabus Sarmatis*, подає, що татари по битві назбирали 9 міхів відрізаних вух, по одному від кожного вбитого.

²²³ *Mathaei Parisiensis*, I, p. 341.

²²⁴ Vernadsky, G., *The Mongols and Russia, Yale Univ. Press, 1953, pp. 57 seq.*

²²⁵ *Miserabile carmen super destructione Hungariae*, c. 32, MGH, SS, XXIX, p. 560; cf. Theiner, *Monumenta Hungariae*, I, p. 182.

²²⁶ *Ibidem*, I, p. 183.

²²⁷ *Mathaei Parisiensis*, IV, pp. 386 seq.

дження на митрополії. І сам єп. Кирило II, як каже галицько-волинський літопис, їдучи через Мадярщину, одержав поміч від Белі IV та допоміг йому погодитися з князем Данилом.

Папа Іннокент IV був готовий дати Русі-Україні поміч проти татар, на що вказує 16-те правило Ліонського Собору, але найперше він постановив зробити спробу християнізувати самих монголів-татар, тобто вдарити духовним мечем у джерело всіх нещасть.²²⁸ Папа вислав легата, ченця Івана Плано де Карпіні, з листом до хана (13 березня 1245 р.), а через вісім днів написав до болгарського царя Коломана в справі участі в хрестовому поході.²²⁹

Легат де Карпіні ішов через Чехію, Польщу та задержався в українського князя Василька у Володимирі на Волині і з ним мав розмови на церковні й політичні теми. Василько скликав Синод єпископів, з яких найбільш впливовим був єп. Кирило з Холму. Однак без князя Данила, що тоді був у Сараї, не винесено жадного кінцевого рішення. Виправляючи папського легата до татар, князь Василько дав йому багаті дари, головню шкір для воеводи в Києві, який взаміну дав їм коней і провідників до Канева, куди вони прибули 4 лютого 1246. Як татари питали легата про причину подорожі до Великого хана, то де Карпіні відповів їм, що його послав папа, володар християн, у справі миру. 5 квітня легат уже був в Сараю і там папський лист був перекладений на руську, татарську й сарацинську мови і легат був відсланий до Азії над річку Охрон, де саме збиралася рада для вибору нового Великого хана. Туди легат прибув 22 липня 1246 року і по місяцеві очікування був прийнятий новим Великим ханом, Гуюком, що відписав папі листа, з яким легат Іван Плано де Карпіні вернувся до Києва 8 червня 1247 року.²³⁰

«Києне, довідавшись про наше повернення, — писав Іван де Карпіні, — вийшли нам назустріч із великою радістю. Вони раділи нам, немов людям воскреслим із мертвих. Так само чинили люди в цілій Русі, Польщі і Чехії. Данило і його брат Василько приготували нам королівську гостину і задержали нас протягом восьми днів проти нашої волі. У той час вони обидва радилися з своїми єпископами і мужами над запропонованими нами справами ще перед подорожжю до татар. Усі вони, погодившись між собою, заявили нам, що хочуть мати папу за свого Отця і Пана, а Римську Церкву за Госпожу і Панію... І з тією метою вислали своїх послів і листа до нашого Пана Папи...»²³¹

Очевидно з місії легата де Карпіні до татар нічого не вийшло, тому папа окремою Енциклікою з 7 лютого 1247 р. проголосив проти них хрестовий похід.²³² Єпископ Кракова одержав завдання закликати людей до спро-

²²⁸ Hefele, op. cit., V, pp. 1653 seq; cf. Theiner, op. cit., I, p. 195.

²²⁹ Ibidem, I, p. 197.

²³⁰ Rockhill W. W., The journey of William of Rubruck... with two accounts of the earlier journey of John of Pian de Carpine, London, 1900, c. 32; cf. Beazley C. R., The Texts and Versions of John de Plano Carpini and William Rubruquis, London, 1903, c. 32.

²³¹ Ibidem, cap. 33.

²³² Theiner, Monumenta Poloniae, I, nr. 88; cf. Uminski J., Niebezpieczeństwo tatarskie w polowie XIII wieku i papierz Innocenty IV, Lwow, 1922.

тиву поганам та помагати князеві Болеславу Соромливому. Рівночасно папа за посередництвом тевтонського Ордену Хрестоносців нав'язав переговори з литовським князем Мендовгом, який охрестився і 1253 року був коронований єпископом Генриком із Кульму, а його держава була взята під опіку св. Петра.²³³ Під натиском татар він зірвав єдність з Римом.²³⁴

Руські князі й ієрархія вирішили приступити до єдності з Римом, а папа Іннокент IV узяв справу в свої руки, звернувши увагу на князя Данила, що, до речі кажучи, вже від 1231 р. був у зв'язках з Петровим Престолом.²³⁵ Папа вислав до нього свого легата, архієпископа Альберта з Пруссії, Лівонії й Естонії, передавши листа до Данила і руських християн (3 травня 1246), беручи їх під опіку св. Петра. Видно, що князь Данило і його ієрархія домагалися задержання слов'янського обряду в цілості, бо папа в другому листі до Данила (27 серпня 1247) визнає слов'янський обряд, звичаї й обичаї Русі і цим своїм рішенням ще раз відновив та підніс повагу і значення цього обряду у Вселенській Церкві, одночасно заборонивши тевтонському Ордену мати будь-які посілости на території Данила без його виразної згоди.²³⁶

Одначе в 1249 р. ці розмови перервалися і щойно за посередництвом короля Белі IV, Земовіта I, а головню самої матері Данила, візантійської княжни, що від 1219 р. була черницею, дійшло до згоди: Данило підчинив свою Церкву папі і державу опіці св. Петра, а папа переслав йому своїм легатом Опізом із Мецани королівську корону та коронував його від імені папи на короля Русі в містечку Дорогичині 1253 року. Папа закликав окремою Енциклікою західних володарів до хрестового походу проти татар.²³⁷ Скорі укладення єдності з Римом пояснюють західні дослідники тим, що Українська Церква в своїй основі була католицькою від самих початків аж до XIII ст.²³⁸ Цікаво, що по повероті митрополита Кирила II з Нікеї від патріарха Мануїла II, він пішов на північ, а по укладенні Унії з Римом реєстр митрополій патріархату з 1256 р. не містить Київської митрополії. Щойно по упадку латинського цесарства в Константинополі (1261 р.), у новому реєстрі митрополій патріархату з 1265 р. вже є Київська митрополія зі своїми суфраганіями, але «малоруські єпископства», подаються там окремо.²³⁹

²³³ Theiner, I, nr. 102; cf. Schäfer, H., Deutsch-litauische Bündnispolitik im Mittelalter, Jomsburg, 1941, pp. 368-84; cf. Hellmann, M., Der deutsche Orden und die Königskrönung des Mindaugas, in Zeitschr. f. Ostf., 1954, pp. 387-396.

²³⁴ Theiner, I., nr. 123, 126, 143; для вияснення важкого положення в тому часі скажемо, що не зважаючи на коронацію Мендовгового сина в 1255 р., сам Мендовг відпав від християнської віри, а папа Олександр IV проголосив проти Литви і ятвягів хрестовий похід. І дійсно, король Данило, разом із своїм зятем Земовітом відбули похід проти ятвягів узимку 1254-55 р.

²³⁵ ПСРД, II, стор. 191...; cf. Abraham, Powstanie, p. 117; Дашкевич, Н., Княження Данила Галицького по русскимъ и иностраннымъ извѣстіямъ, Київ, 1873; cf. Hosijs M., Die Krone des Mindaugas, in Zeitschr. f. Ostforsch., 3 (1954), pp. 397-415.

²³⁶ Welykyj, Documenta, I, nr. 12, 13, 16, 21, 22.

²³⁷ Bielowski, MPH, III, p. 132; cf. Theiner, Mon. Pol., I, nr. 107.

²³⁸ Idem, Vicissitudes de l'Eglise Catholique en Russe, Paris, 1845, p. 26; Idem, L'Eglise schismatique Russe, Paris, 1846, pp. 9 seq.

²³⁹ Philaret, Geschichte, I, p. 199; cf. Amman, op. cit., pp. 58-59.

Грецький імператор Ватацес, жонатий із донькою Фрідріха II, Анною-Констанцією, хоч і не міг домовитися в церковних справах, з огляду на татарську загрозу зачав оглядатися на Захід. Інша донька Фрідріха II, Марія, жінка Белі IV, стала посередницею між папою Інноцентом IV та Іваном III Ватацесом, що вислав своїх послів з проханням прислати до Нікеї генерала францісканців, Івана з Парми, для остаточного довершення церковної єдності. Іван із Парми та інші ченці виїхали до Нікеї і своєю достойною появою зробили на греків глибоке враження, так що імператор вислав до папи більшу делегацію своїх ієрархів для остаточного узгодження кінцевих формальностей поєднання. На жаль, Фрідріх II задержав їх в Апуллії і швидко по його смерті папа прийняв їх у Перуджії, звідки вони виїхали до Нікеї по останні вказівки. В 1254 р. до Апуллії прибуло ще численніше посольство від Івана III, що привезло папі листа від патріярха Мануїла II (1244—1255 р.), в якому були викладені всі умови приступлення греків до єдності з Римом.²⁴⁰ Про них згодом писав до єпископа Орвієтто папа Олександр IV, бажаючи відновити переговори по смерті Інноцента IV.

Виходить, що греки в основі визнавали першество папи в Церкві, бо годилися підпорядкуватися його канонічному послухові, посилати до Риму апеляції духовних, та приймати папські розпорядження, якщо вони будуть згідні з духом перших Сімох Вселенських Соборів. Натомість вимагали, щоб на Соборах зараз по папі займав місце патріярх Константинополя, по ньому підписував акти, та в усіх справах висловлював думку перед іншими Отцями, за винятком хіба тільки самого папи. Константинопіль мав бути повернений Іванові III, а латинська ієрархія мала звільнити всі єпархії на грецькій території.²⁴¹

Папа Інноцент IV визнав ці домагання греків за справедливі, але на жаль, смерть усіх трьох великих мужів: папи в 1254 р., Івана III того самого року, а патріярха Мануїла II в 1255 році, — не дозволила довести цієї справи до щасливого кінця.

Папа Інноцент IV — це один з великих папів цілої історії Церкви, як про те свідчать його церковна й політична діяльність. Крім того, він був законодавцем та писав твори на правничі теми,²⁴² як також опікувався розвитком правничих наук, а тому одержав почесну назву «Батька права». З його пам'яттю зв'язані університети в Парижі, Оксфорді, Неаполі, Валенсії, П'яченці й інші. Папі Інноценту IV приписують також запровадження звичаю ношення червоних капелюхів кардиналами.²⁴³

²⁴⁰ *Theiner, Monumenta Hungariae*, I, nr. 203; cf. *Catalog. General. Minist. O. F. M.* cap. 6, in MGH, SS, XXXII, p. 662; cf. *Sathas, Bibl. Graeca Medii Aevi*, VII, p. 511.

²⁴¹ *Mann*, XIV, pp. 228 seq.

²⁴² *Romana Ecclesia; Apparatus seu Commentaria in quinque libros Decretalium*.

²⁴³ *Pippini, Chronicon*, II:42, R. I., SS, IX, p. 666: „Impetravit ut deinceps inter cardinales et ceteros Praelatos discretio fieret, quod videlicet ad dignitatis evidentiam eorum pileos scarleto, cardinales different”.

180. Олександр IV (1254—1261).

Рінальдо Конті, син графа Пилипа з Сені, брата папи Григора IX, вчився в катедральній школі в Аняні і там почав свою службу Церкві. Коло 1227 р. був іменований камерарієм Апостольської Столиці та поставлений папою Григором у сан кардинала-диякона для церкви св. Євстахія²⁴⁴, а в 1234 р. став кардиналом-єпископом Остії-Веллетрі.²⁴⁵ Він брав участь в угоді римлян із вітерб'янами та Фрідріха II з Льомбардією.

По смерті папи Іннокента IV в Неаполі він був обраний його наслідником 11 грудня 1254 р., прийнявши ім'я Олександра IV. Важкі політичні відносини на Заході й Сході були понад сили старшого вже віком папи, а крім того, продовжування суворой політики його дядька Григора IX, без уваги на злагіднення курсу Іннокентом IV, головню у відношенні до східних християн, спричинилося до загострення тих справ та вчинило політику його понтифікату малоплідною, а подекуди й трагічною.

Манфред, син Фрідріха II, був регентом від імені малолітнього Конрадина, але за намагання коронувати себе на короля Сіцилії був папою відлучений. А проте він, пустивши чутку про смерть Конрадина, коронував себе в Палермі. У битві з гвельфами під Монтаперті в 1260 р. Манфред завдяки допомі Сієни переміг, але папа відлучив його ще раз, разом із єпископами, що його коронували, та сієнцями, що йому помагали.²⁴⁶ Це справи не змінило, а в самому Римі знову вибухла крамола баронів, що завдала папі чимало клопоту.

Монголи зайняли велику частину Малої Азії, напр., халіфат Багдаду в 1258 р., але покищо не чіпали Нікейської імперії, що в часах Івана III Батацеса переживала добу великого добробуту. По його смерті (3 листопада 1254) на удар епілепсії, Грецька Церква вважала його святим. Наслідником став його син Теодор II Ляскаріс (1254—58), що успадкував епілептичні напади від свого батька і за нього церковні справи погіршилися. Він іменував покірного й послухного йому ченця Арсенія патріархом та змінив політику батька у відношенні до Риму. Він умер у серпні 1258 р., а від імені його 7-літнього сина Івана IV став рядити Юрій Музальон. Одначе восьмого дня він і його брат були вбиті в церкві перед головним престолом, а аристократія обрала воєначальника, Михайла Палеолога, регентом, що при кінці 1258 р. був коронований на імператора.

Михайло VIII Палеолог увійшов у союз із князем Вільгельмом з Ахаї та Генуєю і виступив проти латинського імператора в Константинополі, Болдвіна II. По перемогах на Балканах він зайняв Константинопіль 25

²⁴⁴ *Potthast*, I, p. 939.

²⁴⁵ *Ibidem*, II, p. 1286.

²⁴⁶ *Pippini*, III:5, R. I., SS, IX, p. 687.

липня 1261 року, і таким чином латинське цїсарство перестало існувати. Михайло VIII в'їхав у столицю з образом Пресвятої Богородиці й увійшов до св. Софії де був коронований патріархом на імператора, разом із жінкою, Теодорою, а його малий син Андронік був проголошений «базілевсом», при чому законний імператор Іван IV Ляскаріс був осліплений. В час визвольної боротьби Михайла VIII Рим дотримував нейтралітету.

Папа Олександр IV змінив церковну політику Інокента IV до Сходу. На Кипрі латинські єпископи підпорядкували собі грецьких. Ще папа Гонорій III вирішив: як у якійсь єпархії були два єпископи, грецький і латинський, то грецький мусів звідти вийти.²⁴⁷ Хоч папа ставився прихильно до східних християн, однак через таке рішення грецький обряд був за-суджений на знищення, бо напр., з усіх 14 грецьких єпископів на Кипрі залишилося лише чотири, і вони були підпорядковані папському легатові, Пелагіїві, кардиналові-єпископові Альбану.²⁴⁸ Інокент IV змінив курс Гонорія III і казав усім грецьким єпископам вернутися на свої місця, як видно з його листа до легата кардинала Оттона з Тускулуму,²⁴⁹ та наказав інтронізувати єпископа Германа Песімандра на митрополії в Накосії, увільнивши його з-під юрисдикції латинського митрополита.²⁵⁰

По смерті папи Інокента IV латинський архієпископ Накосії, Гуго Фоджяно, виступив проти митрополита Германа і справа опинилася перед папою Олександром IV, який визначив границі чотирьох грецьких єпархій та підпорядкував їх юрисдикції латинських єпископів, давши останнім рідкісний привілей затверджувати своїх грецьких колег-електів і відбирати від них присягу перед висвятою та інтронізацією. Щодо перенесення і центрів грецьких єпископів вирішав Рим, але коли б вони порушили права латинських єпископів, то останні могли вирішити справу й самі, без Риму. Грецька ієрархія мала брати участь у Синодах латинської та була ними візитована. Митрополит Герман мав задержати митрополію до своєї смерті, а потім вона мала бути скасована.²⁵¹ Не зважаючи на цей стан, аж до здобуття Кипру турками в 1571 р., коли латинська ієрархія мусіла покинути острів, східні християни там жили і розвивалися.

Галицький король Данило об'єднанням своєї Церкви з Римом наразив себе і свою державу на велику й безпосередню небезпеку від татар. Сподівана й обіцяна поміч від Заходу не приходила, а по смерті папи Інокента IV там багато речей змінилось. Опинившись між агресивними татарами і політично розсвареним та розбитим Заходом, Данило мусів покладатися на свої власні сили. Першим знаком невдоволення татар його прозахідною політи-

²⁴⁷ *Honorii III PP.*, Ep.: „Licet diligentia“ (30 Dec. 1221) in Bull. Rom., III, p. 382.

²⁴⁸ *Summa Alexandri IV PP.*, (3 Julii 1260), Raynaldi, Annales, ad an. 1260, nr. 37.

²⁴⁹ *Innocentii IV PP.*, Ep. 25, in Raynaldi, ad an. 1250.

²⁵⁰ *Idem*, Ep. 6 Martii, 1254, in Bull. Rom., III, p. 580.

²⁵¹ *Constitutio Cypria seu Summa Alexandrina*, 3 Julii 1260, in Raynaldi, ad an. 1260, nr. 37.

кою був їх напад на Галич і Крем'янець (1256 р.), саме тоді, як Данило був зайнятий справами Литви, а його син Лев виступив проти хана Кремси. Упорядкувавши литовські справи та допомігши своєму синові Шварнові, жонатому з донькою литовського князя Мендовга, закріпитися на т. зв. Чорній Русі, а через те мати впливи на Литві, король Данило постановив знищити силу татар, а тому знову звернувся на Захід за поміччю, а тим часом, вів успішну оборону проти хана Кремси. Однак, по смерті Кремси здібний воевода Бурундай наїхав на Литву в 1258 р. і, покликуючись на договір у Сараю з 1250 р., жадав від Данила помочі й туди були вислані Василько і Лев Данилович. На другий рік Бурундай рушив походом проти Польщі, і ставши на границі Данилової держави, жадав прибуття Романовичів. До нього були вислані Василько, Лев та єпископ Холму Іван, а сам Данило, знаючи хитрість татар, ждав на дальший хід подій. Тепер «союзник» Бурундай зажадав знищення всіх укріплень Данилової держави і тоді були знищені Крем'янець, Луцьк, Львів, Стіжок і Данилів, тільки Холм не піддався татарам. Бурундай знищив тоді Люблин, Завихост, Судомир і Краків, та вернувся через українські землі, залишаючи по собі руїну і згарища.²⁵²

Сам Данило був змушений утікати на Угорщину. В таких обставинах, без обіцяної помочі Заходу, він не був у силі продовжувати свою прозахідну політику. Про те довідуємося з листа папи Олександра IV (13 лютого 1257) до нього,²⁵³ де папа пригадував йому про його зобов'язання щодо Католицької Церкви. Папа доручив єпископам Брунові з Оломуцу та Томі з Вроцлава, наложити на Данила церковну цензуру,²⁵⁴ але невідомо, чи і як вона була виконана.

Похід Бурундая через українські землі залишив по собі страшніші наслідки, ніж перший похід Батия, і це зламало серце й енергію короля Данила. Останні роки свого життя він провів у своєму улюбленому Холмі, важко нездужаючи. Маємо вістку, що в 1264 р. він взяв участь у Соймі князів у Тарнові, але ще того самого року вмер і був похований у церкві Пресвятої Богородиці в Холмі, яку сам збудував і прикрасив.²⁵⁵

Ліквідація латинського цісарства в Константинополі в 1261 р., укладення угоди імператора з Генуєю²⁵⁶ та Кіпчакською ордою мали вплив і на церковні відносини в Україні, бо монголи вважали українських єпископів ніби посередниками між ними і Константинополем. Але коли Михайло VIII увійшов у конфлікт з Ордою, хан Берке вислав свого воеводу Ногаю з бол-

²⁵² *Bielowski*, MPH, II, p. 839; III, pp. 73, 133, 307; cf. *Ulanowski B.*, Drugi napad Tatarów na Polskę, in RAU, 18, 1885; пор. *Пашуто В.*, Очерки по истории Галицко-Волинской Руси, М.-Л., 1950.

²⁵³ *Turgenev*, op. cit., I, pp. 84-85; *Welykyj*, Documenta, I, nr. 34.

²⁵⁴ *Welykyj*, Documenta, I, nr. 35.

²⁵⁵ *Bielowski*, MPH, II, p. 840; III, pp. 48, 171; пор. *Грушевський*, ІРУ, III, ст. 90, пор. *Грицак П.*, Галицько-Волинська Держава, Нью Йорк, 1958 — цей автор використав нові дослідження Пашуто і зробив спробу синтезу поглядів на значення Гал. Вол. держави, хоч не використав західних документів, ані знаменитої праці Роде.

²⁵⁶ *Ostrogorsky*, op. cit., pp. 407 seq.

гарським царем Константином Тихим проти Візантії (1265 р.). Та смерть хана в Тифлісі (Тбілісі) в 1266 р. врятувала Візантію разом з її союзниками, іранськими монголами, чий хан Обага оженився з донькою Михайла VIII, Марією.²⁵⁷

Новий хан, Монгу Темір, унук Батия, вислав знову воеводу Ногая (1271 р.) проти Візантії, але й цим разом Михайло VIII видав за нього свою доньку, Євфросину-Ірину, і знову врятував свою державу.

Скажемо, що хан Темір влгшив долю Української Церкви, надавши єпископам «ярлики» (охоронні грамоти) і звільнивши духовних від податків. Через таку нормалізацію відносин з Ордою візантійські впливи на Русь-Україну змаліли, так що напр. там був дуже малий відгомін поєднання Церкви на Соборі в Ліоні в 1274 році. Ця обставина започаткувала відчуження Руси-України від Заходу і її повільної ізоляції, як це передбачував папа Олександр IV у своєму листі до короля Данила. Папа Олександр умер 25 травня 1261 року у Вітербо.

181. Урбан IV (1261—1264).

Яків-Пантелеймон Лянлоа, син Іякинта, вбогого шевця в Трой (Франція). Вчився в катедральній школі в Трой та в університеті в Парижі, де одержав докторати вільних наук і канонічного права. Був архидияконом у Трой, а папа Іннокент IV іменував його єпископом Вердуну, а звідти був переведений Олександром IV на латинський патріархат до Єрусалиму.²⁵⁸ В останніх роках перед смертю Олександра IV патріарх Лянлоа відвідав Італію для організації оборони проти монголів і виїхав із папою до Вітербо, а по його смерті був обраний його наслідником 29 серпня 1261 р. і прийняв ім'я Урбана IV.

Його першим важливим завданням було налагодження фінансових справ Церковної держави та закріплення її захитаного становища в Італії. На початку 1262 р. папа закликав короля Манфреда з Сіцилії з'явитися в Римі 1 серпня, а формальний наказ про це був прибитий до дверей церкви в Орвієтто, і в ньому він був обвинувачений у знищенні міста Аріано, у вбитті графа Петра з Катаюцаро, у дружбі з мохаммеданами та у накладанні надмірних податків на Сіцилію.²⁵⁹ Манфред не з'явився в Римі і був відлучений від Церкви та здетронізований, а папа запропонував сіцилійську корону Карлові з Анжу (червень 1263 р.), а в серпні римляни обрали його довічним сенатором.

Папа Урбан IV завів свято св. Євхаристії в день 11 серпня 1264 р., а на його доручення св. Тома з Аквіну уложив для цього свята службу.²⁶⁰ В

²⁵⁷ *Pachemires G., De Michaele et Andronico Paleologis, libri XIII, V:4, ed. Bekker, Bonn, 1835, I, pp. 334 seq; cf. Spuler B., Die Goldene Orde, Leipzig, 1943, pp. 49 seq.*

²⁵⁸ *Alexandri IV PP, Reg. I, nr. 842 (5 Oct. 1255).*

²⁵⁹ *Urbani IV PP, Ep. nr. 151, in R. I., SS, VIII (11 Novembris 1262).*

²⁶⁰ *Annales S. Vitoni Virdunensis, loc. cit.; cf. Ptolomaci de Lucca, H. Eccl. XXII; 21-24, in R. I., SS, XI.*

1262 р. до Орвієтто прибули послы імператора Михайла VIII, а папські легати були вислані до Константинополя з листом папи (18 липня 1263 р.). Імператор переслав свою відповідь папі грецьким єпископом Миколою і з ним разом поїхали до Константинополя ченці Жірард із Прато і Райнер із Сієни, але відповідь на пропозицію папи прийшла вже по його смерті, 2 жовтня 1264 р.,²⁶¹ і на неї відповів уже його наслідник.

182. Климент IV (1265—1268).

Гвідо Фулькоді, син Петра — правника, що був на службі графства Тулузи, уродився в Ст. Жіль (Франція). Студіював право в Паризькому університеті, а по скінченні оженився і мав дві доньки. Він дуже скоро став дорадником короля Людовика IX і на тому становищі працював аж до 1256 р.²⁶² По смерті своєї жінки вступив у духовний стан і був архидияконом церкви в Пуї, а за рік був обраний єпископом і затверджений папою Олександром IV (19 жовтня 1257). По двох роках був переведений на архієпископство в Нарбоні, і далі перебуваючи дорадником короля. Папа Урбан IV іменував його кардиналом-єпископом Сабіни в грудні 1261 р. і в цьому сані він був легатом до Англії.

В час смерті папи Урбана IV кардинал Гвідо був у Франції, а 18 кардиналів зібралися до Перуджії на вибір нового папи. 5 лютого 1265 р. кардинал Гвідон, переїздом до Риму, задержався в П'яченці і там довідався про свій вибір на папу. Він прийняв ім'я Климента IV і був коронований 22 лютого.

Новий папа піддержав кандидатуру Карла з Анжу на королівство Сіцилії, а Карло прибув до Риму, де був оголошений сенатором і зараз же вирушив походом проти Манфреда, якого переміг у битві під Беневенто (22 лютого 1266), в якій Манфред поліг головою.²⁶³ Тепер на домагання папи Карло відмовився від сенаторства, а на його місце були обрані два інші сенатори. З цього не були вдоволені римські барони і вони піддержали претенсії Конрадина на Сіцилію. І як останній зачав збирати свою армію, то був папою відлучений. Восени 1267 р. він прибув до Італії, спомоганий фльотою Пізи, яка напала на Ісхійські острови та на Сіцилію.²⁶⁴ Армія Карла виграла битву на полях Сан Палентіно біля Таліякоццо, а ранений 16-річний Конрадин попав у полон, був засуджений на смерть і зарубаний на ринку в Неаполі, разом зі своїми найближчими прихильниками (жовтень 1268). Так закінчилося володіння Гогенштауфів на Сіцилії, що принесли стільки клопоту Церкві і папам.

²⁶¹ *Almarici, Vita Urbani IV PP.*, in R. I., SS, II (2), p. 405.

²⁶² *Ptolomaei, Hist. Eccle.*, XXII:29, in R. I., SS, XI. *Encyclopedia Britanica*, V, p. 744.

²⁶³ *G. Del Giudice, Il giudizio e la condonna di Corradino*, Napoli, 1876, pp. 110-114 (Ep. Caroli ad Papam).

²⁶⁴ *Ibidem*, II, pp. 170 seq.

Однак тепер Карло з Анжу показав себе для Візантії більше небезпечним, ніж були Гогенштауффи. Крім того, Карло уклав союз із королем Ахаї, Вільгельмом II, якого донька Ізабела вийшла заміж за Карлового сина. Також бувший латинський імператор Константинополя, Болдвін II, уклав союз із Карлом у травні 1267 р. з наміром здобути Константинопіль, а Болдвінів син, Пилип, оженився з Карловою донькою, Беатріче. До цього противізантійського союзу приступили також Сербія і Болгарія.

В такій небезпечній ситуації Михайло VIII просив підтримки в папи, як також звертався до французького короля Людовика IX з проханням вплинути на його брата, Карла з Анжу. Папа Климент IV ставився з симпатією до Михайла VIII і до його унійних заходів, як це видно з листа папи до Михайла VIII (4 березня 1267), що був також відповіддю на його листа до папи Урбана IV. Папа подав коротке зібрання істин віри, що їх навчала Католицька Церква, і які греки мали прийняти, приступаючи до єдності з нею. В листі ж до патріярха папа просив впливати на імператора і нарід у дусі згоди й любови.²⁶⁵ Знаємо, що папа просив генерала домініканців прислати трьох учених ченців із наміром їх вислати до Константинополя, але невідомо, чи їх вислав, бо смерть захопила його у Вітербо 29 листопада 1268 року. Його тілні останки були поховані згідно з його волею в церкві св. Богородиці в Градо, яку він сам прикрасив.²⁶⁶

183. Бл. Григор X (1271—1276).

По смерті папи кардинали зібралися в палаті папів у Вітербо для вибору наслідника, але з огляду на проіталійську, профранцузьку й прогібеллінську орієнтацію, вибір протягся, а кардинал Бонізі відмовився прийняти вибір. Справа ще більше загострилася, як до Вітерба приїхав король Карло і бувший латинський імператор Болдвін II із своїм сином Генриком, щоб вплинути на вибір французького кандидата.²⁶⁷ Дійшло до того, що губернатор Карла, Гвідон де Монтфорт, зарубав шаблею Генрика в церкві св. Силвестра, за що був відлучений кардиналами.

Майже по трьох роках незайнятості Петрового Престолу обрано архидиякона Теобальда Вісконті з церкви в Лієжі 1 вересня 1271 року. Він був членом шляхетської родини із П'яченци і там вступив на службу Церкві, а одночасно студіював право на тамошньому університеті. Згодом він перейшов на службу кардинала-єпископа Якова Пекорарі з Пренесте і разом з ним їздив до Франції й Німеччини в часах папи Григора IX. Після того він став архидияконом церкви в Лієжі (1238—41), та брав участь на Соборі в Ліоні в 1245 р. Кардинал-легат Оттобоні взяв його з собою до Англії для організації хрестового походу (1265—68). В наслідок цього король Людовик

²⁶⁵ *Clementis IV PP.*, Reg. I, p. 119.

²⁶⁶ *Ptolomaei*, XXIII:38.

²⁶⁷ *Martini Poloni Continuator*, MGH, SS, XXX, p. 251; cf. *Annales, Januenses*, ad an. 1271, in R. I., SS, VI, p. 443.

IX, разом із Карлом з Анжу і князем Едвардом з Англії рушили походом до Тунісу і зайняли Картагену (17 липня 1270 р.), але у війську вибухла пошесть і сам Людовик IX умер 25 серпня, а Карло завернув на Сіцилію з наміром робити останні приготування до зайняття Константинополя. Тільки князь Едвард продовжував боротьбу з мохаммедами.

Та, однак, архидиякон Теобальд у серпні 1270 р. одинцем поїхав до Святої Землі, щоб там піддержувати хрестоносців. І саме там застала його вістка, що він обраний на папу. Щойно 1 січня 1272 р. папа-елект прибув кораблем до Бріндізі²⁸⁸ і в товаристві короля Карла виїхав через Беневенто, де ждали на нього кардинали, до Вітербо, відмовивши проханню римлян вступити найперше до Риму. У Вітербо він прийняв ім'я Григора X і там був висвячений на єпископа.

Надії короля Карла, що новий папа підтримить його наміри щодо зайняття Константинополя, не сповнилися. Першим заходом Григора X було розіслання численних листів із Вітербо про поміч Святій Землі, аж щойно потім папа виїхав до Риму і там був коронований 23 березня 1272 р. та інтронізований. З Риму папа скликав Собор до Ліону на 1 травня 1274 року і на ньому мали бути розглянені дві важливі справи: поміч Святій Землі і довершення єдності Церкви, зачатої його попередниками. Цим заходом папа перекреслив наміри короля двох Сіцилій, Карла з Анжу. З другої ж сторони, запевнив імператора Михайла VIII, що він може розраховувати на піддержку папи й Заходу, коли єдність Церкви буде довершена.

Влітку 1272 р. папа відвідував міста Церковної держави та під час цієї подорожі планував обсаду вакантного трону імперії, але відкинув кандидатуру Пилипа III, французького короля, як також і Альфонса X з Іспанії. В половині листопада 1273 р. папа вже був у Ліоні, куди зачали збиратися Отці з різних країв. Згадаємо, що на Собор їхали два найбільші богослови середньовіччя: св. Тома з Аквіну та св. Бонавентура. Перший з них умер подорожжю, не доїхавши до Ліону.²⁸⁹

²⁸⁸ *Gregorii X PP, Ep. ad Eduardum* (31 Martii 1272), in *Bull. Rom.*, I, p. 505.

²⁸⁹ Св. Тома (Хома) з Аквіну (1225-1274) уродився в Неаполі і був вихований на Монте Кассіно на правилах св. Венедикта, але згодом став домініканцем. Він був учнем Альберта Великого в університеті в Парижі. Написав два важливі твори: «Сумма контра Джентілес» — твір проти арабських філософів; та «Сумма Теолоджіка», де пояснює правди віри природнім розумом при застосуванні філософії Аристотеля. Св. Тома був під впливом св. Івана Дамаскина. Вплив св. Томи на навчання Католицької Церкви дуже великий і він дорівнює, а подекуди й перевищує св. Августина, тому св. Тома одержав прізвисько «Ангельського Учителя».

Св. Бонавентура (1221-1274) був професором університету в Парижі, а в 1275 р. став генералом францисканців та заснував богословську школу свого Чину, погодивши два напрямки: «спіритуалістів» та «ляксистів». Саме він найбільше спричинився до вибору папи Григора X, який зробив його кардиналом та доручив виготовити план праці Собору в Ліоні. Можна сказати, що закінчення єдності в Ліоні було у великій мірі заслугою св. Бонавентури. Він помер під час Собору. Св. Бонавентура є слабший богослов від св. Томи з Аквіну, але своєю містикою його перевищує. Св. Бонавентура, як і св. Августин, основував своє навчання на ідеалістичній філософії Платона. Св. Бонавентура одержав почесне прізвисько «Серафічного Учителя». Папа Сикст IV в 1482 р. канонізував його святым Церкви.

І цим разом у Ліоні зібралося понад 500 примасів, архієпископів і єпископів, 60 архимандритів та ігуменів, і коло одної тисячі духовних нижчих чинів, а між ними багато богословів. По відбутті триденного посту всіми Отцями Собору, папа особисто відкрив наради першої сесії в катедрі св. Івана 7 травня 1274 року своєю славною проповіддю про визволення Святої Землі з рук мохаммеда, про довершення єдності зі Східною Церквою та про konieczність реформи моралі в християнському світі.

Друга сесія зачалася 18 травня догматичною проповіддю папи про походження Святого Духа,²⁷⁰ а по ній папа відбув довшу нараду з королем Арагонії, Яковом I, що був найбільшим знавцем справ Святої Землі, та затвердив на німецькому королівстві Рудольфа з Габсбурга, що був обраний на те становище електорами 1 жовтня 1273 року.²⁷¹

Третя сесія Собору відбулася 7 червня, де по проповіді кардинала-єпископа Остії, Петра, були упорядковані справи вибору єпископів, відлучень та інтердиктів.

24 червня до Ліону прибула візантійська делегація від імператора Михайла VIII Палеолога, якого папа просив про те, повідомляючи про своє вступлення на Петрів Престіл. Одночасно папа жадав від імператора прислати до Ліону делегацію, що мала б усі повноваження зложити ісповідання віри, переслане папою Климентом IV до Константинополя.²⁷² В іншому листі до патріярха Йосипа I папа запрошував і його на Собор, разом із грецькими єпископами. Листи папи завіз до Константинополя папський легат, разом з італійським греком, Іваном Парастроном. Імператор, наляканий агресивними заходами короля Карла на Балканах та його переговорами з Венецією задля зайняття Константинополя, скликав Синод грецької ієрархії та нижчих духовних. Одначе, патріярший архієпископ, Іван Веккос, виступив проти єдності грецької Церкви з Римом, і за те був ув'язнений імператором. Та дивні Божі дороги! У в'язниці йому було дозволено читати твір Никифора Блемміда про походження Святого Духа з цитатами творів св. Отців Східної Церкви. Прочитавши цю книгу, Іван Веккос просив дати йому оригінальні тексти св. Отців, бо хотів цю справу основно простудіювати. Він був звільнений з тюрми задля студій.

Тим часом грецькі єпископи вимогли від патріярха, Йосипа I, присяги, що він радше зречеться патріяршого престолу, ніж піде на угоду з латинянами. В такій ситуації імператор Михайло VIII сам рішився визнати формально першенство папи у Вселенській Церкві та повідомив про своє рішення папу Григора X.²⁷³ У своїй відповіді папа висловив велику радість (21 листопада 1273 р.) і дав запевнення безпеки імператорській делегації на Собор до Ліону. На чолі тієї делегації був бувший патріярх Герман III, що заступав місце Йосипа I, з ним був митрополит Теофан із Нікеї, вчений Юрій Акрополіт, Великий Логотет (канцлер) імперії та інші члени ієрархії.

²⁷⁰ *Hefele*, VI, p. 170; *Denzinger*, *Enchiridion Symbolorum*, 275.

²⁷¹ *Catalogus*, in *MGH*, SS, XXII, p. 371.

²⁷² *Gregorii X PP*, Ep. 24 Octobris 1272, in *Reg.* I, nr. 194.

²⁷³ *Ibidem*, nr. 313.

Папа прийняв грецьку делегацію дуже врочисто в приявності кардиналів і Отців Собору. Під час св. Літургії, в свято св. Петра і Павла, Євангеліє й Апостол були співані по-латині й по-грецьки. По св. Літургії кардинали співали символ віри по-латині, а патріярх Герман із іншими греками співали по-грецьки. Св. Бонавентура виголосив проповідь про єдність Церкви.²⁷⁴ Головну промову виголосив кардинал Петро з Остії, а по ній папа говорив про примат св. Петра в Церкві та визнання його греками.

6 липня (шоста сесія) в катедрі св. Івана відбулося формальне поєднання в приявності папи, по якого правій стороні засіли грецькі делегати, та кардиналів і Отців Собору.

По цьому Великий Логотет заявив перед Отцями Собору, що він має повноваження імператора, визнати першенство папи в Церкві, зложити католицьке Ісповідання Віри від імені імператора, від себе і греків та присягнути на його вірне дотримання.²⁷⁵ Таке саме Ісповідання Віри було зложено від імені 29 грецьких митрополитів і 9 архієпископів.²⁷⁶ При чому делегати заявили, що патріярх Йосип I не згодився приступити до єдності, але по повороті додому вони оберуть собі іншого патріярха. Наприкінці цієї сесії папа особисто зачав співати гимн «Тебе Бога хвалим».

Собор закінчився в липні і проголосив 31 правило.²⁷⁷ Папа передав імператорові листа, в якому висловив велику радість із приводу доконаної єдності Церкви, чим була загосна стара рана.²⁷⁸

По поверненні грецької делегації до Константинополя впертий патріярх Йосип I був усунений з престолу (11 січня 1275), а на його місце обраний Іван Веккос, що, упевнившись у навчанні св. Отців про Святого Духа, був переконаний, що це саме навчання проголошує й Римська Церква, а тому щиро працював для єдності.²⁷⁹

²⁷⁴ Mansi, XXIV, p. 64; cf. Hefele, VI, p. 173; cf. Pachemires, op. cit., p. 21.

²⁷⁵ Mansi, XXIV, pp. 68 seq; cf. Hefele, VI, p. 141: „*Textus abjuratōnis imperatoris Michaelis VIII: Ego Gregorius Acropolita et Magnus Logothetas, nuntius Domini Imperatoris Graecorum Michaelis Ducae Angeli Comneni Palaeologi, habens ab eodem sufficiens ad infra scripta mandatum, omne schisma prorsus abjuro et subscriptam fidei unitatem, prout plene lecta est et fideliter exposita, in nomine dicti Domini mei, veram, sanctam, catholicam et orthodoxam fidem esse cognosco, eam accepto, et corde et ore profiteor, ipsamque, prout eam veraciter tenet, fideliter docet et praedicat sacrosancta Romana Ecclesia, ipsum inviolabiliter servaturum, nec ab eam ullo unquam tempore recessurum vel quoquo modo discrepatum vel deviatorum promitto.*”

Primum quoque ipsius sacrosanctae Romanae Ecclesiae, prout in praemissa serie continetur ad ipsius ecclesiae obedientiam, nomine ipsius et meo, spontaneus veniens, pro ipso et pro me fateor, recognosco, accepto et sponte suscipio; et ipsum omnia praemissa, tam circa fidei veritatem quam circa eiusdem ecclesiae Romanae primatum, et ipsorum recognitionem, acceptionem, susceptionem, observantiam ac praesentiam servaturum, praestito in animam ipsius et meam corporaliter iuramento, promitto et confirmo. Sic ipsum Deus adjuvet et haec s. Dei Evangelia...

Cf. Denzinger, Enchiridion Symbolorum, 275-277.

²⁷⁶ Mansi, XXIV, p. 70.

²⁷⁷ Hefele, VI, pp. 145-154.

²⁷⁸ Gregorii X PP, Reg. I, nr. 487 (Ep. 28 Julii 1274).

²⁷⁹ Mann, XV, p. 423.

По dokonанні церковного об'єднання імператор вислав до Риму свого архидиякона та урядовця Теодора для упорядкування відносин між Карлом і Венецією. Під впливом папи було укладено перемир'я з Карлом та союз із Венецією, у наслідок чого його положення на Балканах покращало. На жаль, папа Григор X не мав впливу на дальший розвиток подій, бо заки посли Михайла VIII вернулися до Константинополя, папа вмер.

Згадаємо, що об'єднання Церкви в Ліоні не знайшло належного відгому на Русі-Україні, бо й тогочасні пам'ятки про нього не згадують. Що більше, митрополит Кирило в 1274 р. відбув Синод своїх єпископів у Володимирі і там проголосив «Кормчу Книгу», привезену десь у тому часі з Болгарії, зобов'язуючою.²⁸⁰ В ній уже були поміщені протилатинські додатки. Ця свого роду ізоляція Української Церкви та її мале зацікавлення справами світового масштабу були наслідком татарського сусідства та натиску на українських князів зірвати зв'язки із Заходом.

Папа Григор X, зайнятий справами Собору, Святої Землі та упорядкуванням західних відносин, призначив коронацію Рудольфа з Габсбургу на 1 листопада 1275 р.,²⁸¹ не зробив безпосереднього заклику до галицького короля, Лева I, про віднову єдності з Римом.

Вертаючись із зустрічі з Рудольфом в Льозанні, папа Григор X занедужав в Ареццо і там захопила його смерть 10 січня 1276 р.²⁸² Були навіть чутки, що неприхильники політичної концепції папи подали йому отруту,²⁸³ але вони недостовірні. Життєписець, що напевно згадав би був про таке мучеництво папи, вважає причиною його смерті звичайну італійську гарячку. Папа був похований в Ареццо в церкві св. Григора. У XVIII ст. був проголошений блаженним.

184. Інокент V (1276)

Петро з Тарентез у Бургундії (Франція) уродився в шляхетській родині коло 1225 р. і студіював у колегії домініканців св. Якова, де був ченцем і, разом зі св. Томою (Хомою), був там професором. І мабуть у той час і написав свої Коментарі до св. Письма, що цінилися дуже високо. У 1262 р. він був обраний Провінціалом домініканців у Франції, а згодом був генералом чину з перервою в 1267—69 р., коли викладав в університеті в Парижі. Папа Григор X іменував його архієпископом Ліону (1272 р.) і ще того самого року кардиналом-єпископом Остії, і, як згадано, на Соборі в Ліоні він відіграв визначну роль в поєднанні Церкви.

²⁸⁰ Herman A., *De fontibus iuris ecclesiastici Russorum*, pp. 6-9, 23-25; cf. Amman, op. cit., p. 59; пор. Голубинский, ИРЦ, I (1), стор. 659 і слід.; пор. Поповъ, А., Ист.-литер. обзоръ древне-русс. полем. сочин. прот. Латын. XI-XV вв. М., 1875.

²⁸¹ Theiner A., *Codex diplomaticus*, I, pp. 187-189; cf. Gregorii X PP, Reg., nr. 699-704.

²⁸² Vita Gregorii X PP, in R. I., SS, III (1), p. 603.

²⁸³ Annales Austraiæ, in MGH, SS, IX, p. 706; cf. Continuator Gilberti, in MGH, SS, XXIV, p. 140.

У квітні 1275 р. він виїхав із папою до Італії і був при ньому в хвилину його смерті. На конклаві вже за першого голосування він був обраний його наслідником та прийняв ім'я Іннокента V. Коронація й інтронізація відбулися 22 лютого 1276 року в базиліці св. Петра в Римі.

Крім листів до короля Рудольфа;²⁸⁴ канонізації св. Маргарити;²⁸⁵ одного листа до французького короля в справі оборони Святої Землі; консекрації двох єпископів та інших менших справ, — про його діяльність не маємо вісток, бо понтифікат Іннокента V тривав лише 5 місяців. Він умер 22 червня 1276 р. і був похований у Лятерані.²⁸⁶

185. Адріян V (1276).

Оттобона Фієскі походив із родини графів Ляваня біля Генуї і був небожем папи Іннокента IV, при якому виконував службу капеляна, а потім був архидияконом і канцлером церкви в Реймсі, а згодом каноніком у Нотр-Дам і архидияконом у Пармі. 1251 року він був іменований кардиналом та був легатом Іннокента IV та Климента IV в різних місцях, головню до Англії.

На конклаві в Лятерані був обраний на папу 11 липня 1276,²⁸⁷ але ще перед прийняттям пресвітерату й перед єпископською висвятою виїхав до Вітербо на короткий відпочинок по суворому конклаві, під час якого король Карло, щоб прискіпити вибір папи, впродовж восьми днів давав кардиналам тільки хліб і воду. Тому Адріян V зараз же по своєму виборі скасував декрет Григора X про вибір папів, якого надужив король Карло.

Слабкий здоров'ям і виснажений спекою та суворим постом у конклаві, Адріян V уже не міг приймати висвяти, бо занедужав і вмер 18 серпня 1276 року у Вітербо.²⁸⁸

186. Іван XXI (1276—1277).

Петро Юліані, званий Еспанцем, був сином лікаря Юліана з Португалії²⁸⁹ і студіював у паризькій Сорбоні діалектику і медицину, а в 1247 р. був порфесором у Сієні. З того часу походить його праця «Книга про око», а інша його книжка «Скарб убогого» була перекладена на різні мови.

В 1263 р. він став капеляном папи Урбана IV та одержав номінацію на єпископство в Мондонедо, але його не прийняв. Згодом був ігуменом у Мафрі, деканом у Лісбоні та ігуменом у Грімарес. В 1272 р. одержав єпископ-

²⁸⁴ *Innocentii V PP.*, Ep. MGH, LL, IV, pp. 97-98 (9 et 17 Martii 1276).

²⁸⁵ *Acta SS.*, Januarii, II, p. 900.

²⁸⁶ *Rudeberti*, Annales, MGH, SS, IX, p. 801.

²⁸⁷ *Ptolomaei de Lucca*, H. E., XXIII:20.

²⁸⁸ *Encyclopedia Britanica*, I, 180.

²⁸⁹ *Ptolomaei de Lucca*, XXIII:21.

ство у Бразі, але на другий рік (3 червня 1273) був іменований кардиналом та поставлений у сан єпископа в Ліоні на початку 1274 року.

По смерті Адріана V конклав у Вітербо обрав кардинала Петра Юліяні його наслідником 15 вересня; він прийняв ім'я Івана XXI і був коронований 20 вересня того року.²⁹⁰ Першим актом нового папи було затвердження скасування декрету Григора X про вибір папів, а другим — відновлення васальства Карла з Анжу. Завдяки папі Іванові XXI дійшло до замирення між Пилипом III та Альфонсом X, і обидва обіцяли папі свою участь в обороні Святої Землі. Папа був також готовий визнати Рудольфа з Габсбургу цісарем та коронувати його.

Ще папа Іннокент V написав листа до імператора Михайла VIII і його сина Андроніка II (1282—1328), просячи офіційного визнання Ліонського Собору, і тепер Іван XXI вислав до них в тій самій справі легатів: єпископа Якова з Ферентіно та Жофрея з Торіно, разом із двома домініканцями. У відповідь папі Михайло VIII і патріарх Іван Веккос зложили бажану присягу²⁹¹ та переслали її до Риму своїми послами: митрополитом Гіпертимом із Сизики та екзархом Теодором із Геллеспонту.

Однак вони не застали вже папи між живими. Під час робіт при відбудові палати папів у Вітербо на нього завалилася свіжо збудована стеля, як він самотньо працював уночі в своїй кімнаті. Папа мав ще час прийняти св. Тайни і зараз же вмер. Це сталося 20 травня 1277 року.²⁹² Його тлінні останки були поховані в церкві св. Лаврентія. Цікаво, що великий поет Данте Аліґ'єрі помістив цього папу в своєму «раю».

187. Микола III (1277—1280).

Іван-Каetano Орсіні, нащадок впливової родини в Римі, з якої походив папа Келестин III, був сином Матія-Росса, сенатора в часах Григора IX, та Перни Каетані. Він уродився в Римі коло 1217 р.²⁹³ і в дуже молодому віці вступив на службу Церкві та вже 28 травня 1244 р. був іменований кардиналом-дияконом для церкви св. Миколи «Ін карчере». За папів Іннокента IV та Олександра IV бачимо його ім'я на папських буллах.²⁹⁴ Він також управляв церквами св. Крісгана та св. Лаврентія «Ін Дамазо». В 1244 р. був у Ліоні та брав участь у Соборі, а в 1258 р. довів до ратифікації миру між Англією і Францією. Урбан IV іменував його опікуном чину францісканців. У 1256 р. він інвестував Карла з Анжу на королівстві «обох Сіцилій», а в червні 1270 р. був іменований першим «Генеральним Інквізитором», тобто найвищим авторитетом у справах видавання ухвал щодо ере-

²⁹⁰ *Duchesne, Liber Pontificalis*, II, p. 457.

²⁹¹ *Nicolai III PP, Reg.* I, p. 75.

²⁹² *Annales Mantuani*, MGH, SS, XIX, p. 28; cf. *Potthast*, II, 1768; cf. *Continuator Martini Poloni*, MGH, SS, XXX, p. 711.

²⁹³ *Chronicon Parmense*, in R. I., SS, IX (1), p. 33; cf. *Theiner*, Codex, I, p. 215.

²⁹⁴ *Potthast*, Reg. II, 1285, 1473.

сей.²⁹⁵ В часах Адріана V вів переговори з Рудольфом із Габсбургу та з Карлом із Анжу.²⁹⁶ Нарешті, виконував службу архипресвітера в Римі.

По трагічній смерті Івана XXI конклав кардиналів у Вітербо обрав 25 листопада 1277 р. кардинала Івана-Каєтано Орсіні його наслідником і він, прийнявши ім'я Миколи III, був висвячений та коронований у базиліці св. Петра в Римі (26 грудня).²⁹⁷ Цей папа любив базиліку св. Петра і резиденцію біля неї, тому ґрунтовно відновив її. Він також заклав славні Ватиканські сади, скуповуючи за для того сусідні виниці від приватних власників.²⁹⁸ Папа сполучив також резиденцію папів із твердиною св. Ангела критим і укріпленим хідником, що зберігся досі. Папа зреформував також Пенітенціарію, яку виділив в окреме бюро, що мало вести справи всіх явних і неявних покут.²⁹⁹

Римляни обрали папу своїм досмертним сенатором³⁰⁰ і таким чином духовна і світська влада були знову зосереджені в руках папи. Папа відновив переговори з Рудольфом, виславши йому копії даровизни королів Людовика, Оттона й Генрика, та на цій основі Рудольф зробив свою «даровизну».³⁰¹ В той спосіб відносини між папою і цісарем уклалися задовільно, а папські ректори перебрали під свою управу всі провінції Церковної держави.

Виповняючи постанову Ліонського Собору, папа розіслав проповідників для організації визволення Святої Землі та збирання пожертв на цю ціль.³⁰²

Посли імператора Михайла VIII та його сина Андроніка II, вислані з листами до Івана XXI, були прийняті Миколою III. Обидва вони склали особисту присягу та прийняли в цілості навчання Католицької Церкви.³⁰³ Посли принесли папі листа від патріярха Івана Воккоса, в якому він сам і єпископи його «Святішого Синоду» визнали папу своїм «Священним Головою» та заявляли йому про свій послух і радість з приводу щасливого dokonання єдності Церкви.³⁰⁴ Тепер папа вислав до Константинополя своїх легатів: єпископа Вартоломея з Гросетто, разом із трьома францісканцями (7 жовтня 1287). В листі папа хвалив ревність імператорів та їхнє католицьке православ'я, і просив прислати окремих послів для підписання миру з Карлом з Анжу.

²⁹⁵ Pagi, *Vitae Pontif. Roman.*, in Mann, XVI, p. 65.

²⁹⁶ Theiner, *op. cit.*, I, p. 244.

²⁹⁷ Guidonis B., *Vitae*, in R. I., SS, III, p. 606.

²⁹⁸ *Liber Censusum*, II, nr. 27-28, ed. Faber; cf. Gregorovius, *op. cit.*, V, p. 632.

²⁹⁹ Ptolomaei H. E., XXIII:28.

³⁰⁰ Guido de Carvaria, *Historia Pisana*, in R. I., SS, XXIV, p. 687.

³⁰¹ Theiner, *op. cit.*, I, p. 223.

³⁰² Idem, *Monumenta Hungariae*, I, p. 541.

³⁰³ Nicolai III PP, Reg. nr. 228.

³⁰⁴ Ibidem, nr. 230: «Quomodo quoque nos robur praestamus et finem apponimus glorioso principio huiusmodi operis unionis poterit scire vestra a Deo magnificia sanctitatis et a volumine synodicali quod sibi ostendetur, quod humilitas nostra cum toto sacro ipsius conventu firmavit et roboravit subscriptionibus manualibus, quae apud nos vigorem obtinuit.

Бажанням папи було, щоб Грецька Церква прийняла до символу віри додаток «і Сина» і, щоб грецьке духовенство підписало «лібеллоса», та щоб усі оригінальні копії були прислані до Риму. І як усе це буде зроблене, папа вишле кардинала з усіми повноваженнями і той проведе формально об'єднання всієї ієрархії та духовенства Грецької Церкви з Апостольською Столицею в Римі. Однак виявилось, що загал грецького духовенства ще не був готовий до такого кроку. На вістку про таке домагання папи почалися виступи проти імператора і патріярха, а в самому Константинополі вибух грізний бунт. Рідна сестра імператора, Євлогія-Ірина, виступила відверто проти єдності Грецької Церкви з Римом, як і її донька Марія, жінка болгарського царя, а Тирнава стала осередком протиримської акції.³⁰⁵

Грецькі ченці під охороною деспота Епіру, Никифора I, з'їхалися в грудні 1278 р. і на своєму з'їзді анатемували папу, свого патріярха та імператора, і повели сильну агітацію проти церковного об'єднання з Римом, так що скоро зачалось переслідування прихильників унії. Як бачимо, в Греції вже не стало ченців величини св. Теодора Студита, а засівана віками нехоть, та пам'ять про вчинки латинських хрестоносців у Константинополі, стали причиною, що ченці-богомільці взялися судити папу і патріярха. З однієї сторони, Грецька Церква стала національною інституцією грецького народу, а з другої сторони, занадто тверді вимоги папи Миколи III знову розбили єдність, що, здавалося, була б тривала вічно.

Папські легати вернулися до Риму з послами імператора і патріярха, разом із їх листами (початок 1279), в яких вони виправдували себе, що в даній ситуації виконання жадання папи неможливе. Незадовго потім патріярх Іван Веккос, великий прихильник церковної єдності, був змушений зректися свого престолу та жити в монастирі Панахронтос (березень 1279), про що також повідомив папу.³⁰⁶ Намагаючися допомогти патріярхові, папа вислав нових легатів до Константинополя, але заки вони туди прибули, імператор Михайло VIII скликав Синод своїх єпископів і дав їм обіцянку, що в разі їх підкорення Римові ніхто не буде їх змушувати до прийняття додатку «і Сина», а патріярх Іван Веккос був відновлений на престолі (6 серпня 1279 р.). І тепер він дуже завзято поборював писання противників єдності з Римом, доводячи, що віра Риму згідна з наукою св. Отців Східної Церкви. На жаль, його жертвна праця для єдності Церкви не знайшла зрозуміння у Греції.

Папа Микола III умер на удар серця 22 серпня 1280 р. в час перебування в Сиріяно. Його тіло було перевезене до Риму і поховане в каплиці св. Миколи в базиліці св. Петра, яку він сам прикрасив.³⁰⁷ Через п'ять років по його смерті його тлінні останки були зложені в приготованому саркофазі.

³⁰⁵ Nicolai III PP, Reg. nr. 367, 269; cf. Papadopoulos, A., Versuch einer Genealogie der Paleologen — 1259-1453, Diss. München, 1938, nr. 29; cf. Geanakoplos D., Michael VIII Paleologus and the Union of Lyons, in Harv. Theol. Rev., 46 (2), 1953, pp. 79 seq.

³⁰⁶ Chapman, C., Michael Paleologue Restaurateur de l'Empire byzantin, Paris, 1926, pp. 174 seq.

³⁰⁷ Annales S. Radberti, in MGH, SS, IX, p. 806; cf. Chronicon Bavarense, MGH, SS, XXIV, p. 225.

188. Мартин IV (1281—1285).

Симеон де Бріє, син Івана з Провансалії (Франція), всі свої науки побирав в університеті в Парижі. Спершу він був пресвітером у Руені, та каноніком і скарбником у Турсі. Король Людовик IX іменував його канцлером держави (1260 р.), а в грудні 1262 р. Урбан IV поставив його кардиналом-пресвітером для церкви св. Кекилії. За нього і за Келестина IV був легатом до Франції та довів до щасливого закінчення справ Карла з Анжу. З доручення Григора X відбув Синод у Бурже,³⁰⁸ а в час Івана XXI не допустив до війни між Альфонсом X та Пилипом III.

Зараз по смерті Миколи III в Римі настало заворушення проти родини Орсіні, з якої він походив, та усунуено з посад її членів. Конклав кардиналів мусів зібратися у Вітербо, але протривав шість місяців через сторонництва Гібеллінів, родини Орсіні та партії Карла з Анжу, — так що вітерб'яни виконали напад на кардиналів (2 лютого 1281 р.), під час якого були ув'язнені кардинал Матій-Россо Орсіні і його дядько Джьордан Орсіні. Тепер на папу був обраний (22 лютого) кардинал Симеон де Бріє, що прийняв ім'я Мартина IV.³⁰⁹ Цей вибір був перемогою Карла з Анжу.

У Римі був ще неспокій, а папа відмовився від коронації у Вітебро, тому вчинив це в Орвієтто (23 березня 1281 р.). Римляни обрали папу досмертним сенатором і це дало йому добру нагоду обсадити важливіші уряди своїми французькими земляками не лише в Римі, але й у цілій Церковній державі, а Карло з Анжу став її дійсним володарем. Проти таких порядків збунтувалися римляни й італійці, так що в різних містах вибухли заворушення, як напр., у Ріміні, Фоліньо, Пізі, Генуї і в самому Орвієтто.³¹⁰

Карло з Анжу і титулярний латинський імператор Константинополя, Пилип, син Болдвіна II, та Венеційська республіка уклали в Орвієтто союз (3 липня 1281 р.) «для віднови римської імперії, захопленої Палеологом». На Балканах почалися неспокої, бо болгарський цар Юрій I (1280—92), сербський король Мілутин (1282—1321) та Іван із Тессалії, — виступили проти Візантії, яка опинилася в дуже критичному положенні.

І саме в хвилині, як Карло робив останні приготування до зайняття Константинополя, грецька дипломатія знайшла вихід: висланники імператора Михайла VIII викликали на Сіцилії революцію. Мешканці Сіцилії, утискувані французькою адміністрацією та виснажені безнастанними війнами, вчинили повстання, що увійшло до історії під назвою «Сіцилійської Вечірні». Все зачалось в Палермі у Світлий Вівторок 1282 р. Тоді багато французів утратили своє життя. Безпосередньою причиною повстання було те, що французький вояк образив сіцилійську жінку, і це стало приводом до заворушень.³¹¹ Ще тієї самої ночі палерм'яни обрали своїм вождем

³⁰⁸ *Mansi*, XXIV, pp. 165-180.

³⁰⁹ Хоч передтим був лишень один папа Мартин, але пам'ятники називають папів Маріна I і II Мартинами, тому він обрав собі ім'я Мартина IV.

³¹⁰ *Duchesne*, II, pp. 459-464; cf. *Baronii*, *Annales*, ad an. 1284.

³¹¹ *Cartellieri* O., *Peter von Aragon und die Sizilianische Vesper*, in *Heid. Abhandl. Mittl. und neuen Gesch.*, (7), 1904, p. 138.

Роджера де Магістро Анджельо та проголосили свою республіку, а за тихою згодою духовенства до них приєдналися також Месиняни.

Папа Мартин IV, бувши французом, осудив повстанців і тому вони звернулися до Петра з Арагону, жонатого з донькою Манфреда Гогенштауфа, Констанцію. Через неї він мав претенсії до сіцилійської корони. Саме тоді він готувався до хрестового походу до північної Африки і туди повстанці вислали своїх посланців, Гуга Талага й Миколу Копполло, із формальною пропозицією прийняти сіцилійську корону (27 квітня 1282). У наслідок того Петро висадив свої війська в Трапані (4 вересня 1282) і в'їхав до Палермо.

Папа вислав на Сіцилію кардинала-легата Гергарда Блянка із Сабіни з інструкціями діяти на користь Карла,³¹² а одночасно відлучив Петра з Аргону,³¹³ а як і це не допомогло, то здетронізував його та звільнив підданих від присяги вірності, а на всі його посілості кинув інтердикта (заборону одвідувати церкви).³¹⁴ Французький король Пилип III одержав завдання прогнати Петра із Сіцилії, проти якого був проголошений похід. Однак Петрова фльота побила Карла під Неаполем (5 червня), а його син Карло з Салерна дістався в полон. Зламаний невдачею, Карло з Анжу вмер 7 січня 1285 року у віці 65 років, а його смерть і упадок Анжуенської династії на Сіцилії перешкодили папі здійснити його пляни перенести імператорську корону на королів із французької династії.

В час папи Мартина IV, в Лямбеті (Англія) відбувся 7 жовтня 1281 р. Синод під головуванням архієпископа Івана Пекгама з Кентербері, що схвалив цілий ряд дисциплінарних правил,³¹⁵ як напр.: священники мали щотижня сповідатися; вірні пили з чаші, але не освячене вино, щоб легше проковтнути освячену частинку; парохам заборонялося причащати непарохіян, крім хіба подорожніх; священники повинні уникати відправ більше як однієї Літургії в один день для мануальних інтенцій задля церковних прибутків, хіба що на потреби парафії; стипендії їм вільно було брати не довше як на один рік; вони не могли перехресчувати тих, що були вже охрещені в наглій потребі; св. Тайну Миропомазання наказувалося уділяти й не допускати до св. Причастя тих, що її не прийняли; відлучені не могли одержати розгрішення; без дозволу єпископа не можна сповідати його підданих; кожний декан мусів мати окремого сповідника для кондеканальних отців; кожний парох що три місяці мав вияснити вірним такі істини: 14 істин віри, 10 заповідей Божих, дві заповіді любови, діла милосердя, сім гріхів головних і сім св. Тайн; всі духовні під загрозою цензур мали носити

³¹² *Martini IV PP, Reg.* 270: „Facias auctoritate nostra, quecumque ad honorem Dei et proximi statum illarum partium ac reformationem prosperi status regis et regni predictorum videris pertinere“.

³¹³ *Ibidem*, p. 276.

³¹⁴ *Ibidem*, p. 310.

³¹⁵ *Mansi*, XXIV, pp. 403 seq.

тонзуру і духовну одежу; сином пресвітерів і ректорів не вільно займати місць їхніх батьків (тут згадаємо, що Синод у Трієрі в 1227 р. заборонив дітям священників женитися з тими, кого їхні батьки охрестили); для інвестиції духовних на призначені їм уряди треба листа єпископа і т. д. Згадаємо, що офіційними сповідниками в Англії були францісканці і домініканці.

Зараз по виборі папи Мартина IV імператор Михайло VIII вислав до Риму своїх послів: митрополитів Лева з Гераклеї та Теодора з Нікеї з поздоровленнями папі, але їх прийнято в Римі дуже холодно. Крім того, папа через три тижні по своїй коронації відлучив Михайла VIII (10 квітня 1281) і всіх грецьких неприхильників церковної єдності. Це своє рішення папа проголосив буллою від 18 листопада того ж року.³¹⁶ Він, мабуть, хотів їх змусити до більше серйозного трактування прав Церкви, а не тільки глядіти на неї зі сторони якнайбільших політичних вигід.

Та однак це рішення папи Мартина IV викликало в Константинополі зовсім протилежний наслідок, так що Михайло VIII видав наказ викреслити ім'я папи з диптихів св. Софії, але анулювати dokonану єдність уже не встиг, бо вмер 11 грудня 1282 р.³¹⁷ Його син Андронік II, щоб здобути симпатії ворогів єдності з Римом, заборонив поховати свого батька по-християнськи, тому що він довів до унії.³¹⁸ Він також ув'язнив патріярха Івана Веккоса, якому довелося просидіти в тюрмі аж до смерті в 1298 році. На місце Веккоса знову пришов Йосип I, ворог єдності з Римом. І він тимчасово заборонив виконувати свої обов'язки всім Владикам і священникам, прихильним до Риму, і в такому самому дусі впливав на патріярха Олександрії Анастасія.³¹⁹ Тогочасний письменник, Пахемірес, оповідає, що в часі тієї нагінки в Константинополі в соборі св. Софії 23 лютого 1284 р. зіпсувалися освячені Дари; з очей ікони Пресвятої Богородиці протягом кількох днів текли рясні слюзи, а з ікони св. Юрія спливала кров.³²⁰

Папа Мартин IV умер 28 березня 1285 р., а «Книга Архирейів» подає вістку, що біля його тлінних останків відбувалися uzдоровлення хворих.³²¹ Папа був похований у Перуджії.

189. Гонорій IV (1285—1287).

Яків, син римського сенатора Луки Савеллі та Іванни Альдобрандеска, з дому графів Санта Фйора. Всі свої студії покінчив в університеті в Парижі. Урбан IV зробив його кардиналом-дияконом для церкви Богородиці

³¹⁶ *Martini IV, PP.*, Reg. p. 278; cf. *Bull. Roman.*, IV, (ed. Torino), p. 52.

³¹⁷ *Ostrogorsky*, p. 516.

³¹⁸ *Gregorovius*, op. cit., V, p. 7.

³¹⁹ *Ibidem*, VI, p. 1.

³²⁰ *Pachemires G.*, *Historia* I:28 et 30.

³²¹ *Duchesne*, II, p. 464.

«Космединської» в 1261 р. Був префектом Тосканії та інвестував Карла з Анжу на королівство Сіцилії. Брав участь у Соборі в Ліоні та був свідком складення обітниць Рудольфом у Льозанні, тому за Миколи III знову вів з ним переговори в справі коронації. В наслідок поважної хворости мав частинно спаралізовані руки й ноги, так що св. Літургію служив сидячи.³²²

По смерті Мартіна IV був обраний його наслідником на третій день і прибрав собі ім'я Гонорія IV, та був висвячений і коронований 20 травня 1285 р. По добровільному виході з Риму провідника Гібеллінів, Гвідона, у місті настав спокій, а з Болонії й Чезени був знятий інтердикт. Папа зняв також інтердикт із Венеції, який вона стягнула на себе за відмову допомогти усунути Петра з Арагону.

Гонорій IV нав'язав переговори з Рудольфом, який вислав до Риму свого нотаря, Генрика фон Гайкенберга. Папський легат, єпископ Іван із Тускулума, вертаючися з Русі, Польщі і Чехії, зайшов до Рудольфа у Шпаєрі і там було постановлено скликати Сойм електорів до Вюрцбургу і на ньому мала бути вирішена справа спадкової монархії Рудольфа з Габсбургу. Легат закликав також ієрархів явитися на Сойм, але вони запротестували перед папою, думаючи, що на ньому буде на них накладена нова десятина. Сойм зачався (16 березня 1287) промовою легата, а справа фінансової допомоги Рудольфові була обмірковувана аж по десяти днях, при чому єпископ Конрад із Тул виступив проти легата особисто, а той покинув наради і відлучив винного, зажадавши відбуття прощі до Риму задля оправдання. Через цю опозицію справа Рудольфа не була вирішена за Гонорія IV.

Багато клопоту було також із Яковом з Арагону, що засів на Сіцилії, отож він та єпископи, що брали участь у його коронації в лютому 1286 р., були відлучені. У відплату Яків вислав свою флоту, що понищила околиці під Римом. Позицію Якова скріпила ще й та обставина, що Карло з Салерна зрікся претенсій до Сіцилії і папа мусів Якова терпіти.

Велику частину діяльності папи зайняла справа нового походу, а проповідники були вислані до багатьох країв, включно із Скандинавією. Англійський король Едвард I погоджувався стати на чолі походу, однак до того не дійшло, а всі зібрані гроші були віддані на поміч Святій Землі. Час запалу і єдності на Заході поволі минав і люди стали глухі до закликів папи.

Папа Гонорій IV опікувався монастирями та університетами і зніс заборону Гонорія III духовним студіювати право. За старанням папи при університеті в Парижі була заснована катедра для вивчення східних мов, звідки незадовго мали виходити славні місіонери.³²³

*

Ми згадували, що легат Іван з Тускулуму був в Польщі й на Русі, але докладно невідомо, що саме було причиною його подорожі. Можна здогадуватися, що це були польсько-українські взаємини, що погіршилися по

³²² Muratori, R. I., SS, IX, p. 727.

³²³ Honorii IV PP, Reg. p. 274.

смерті Болеслава Соромливого (1279), коли Галицький король Лев I Данилович зробив наїзд на Краків, разом із татарами, але потерпів поразку в 1280 р.

Не виключене, що церковні справи завели легата на Русь-Україну, бо митрополит Максим (1283—1305) мав зв'язки з патріархом Іваном Беккосом³²⁴ і в його листах не видно такої нехиті до західних християн, як це було в Греції.³²⁵ Дослідники зауважують, що вже тоді на Русі була нехитість до гелленізму (грецькості), а причиною того була втрата значення Греції, мале знання грецької мови в Русі та впливи татар на Київську митрополію.

Ніконівський Літопис згадує, що митрополит Максим у 1282 р. ходив по «ярлик» до Сараю для своєї митрополії, а патріарх Іван Беккос був усунений аж по смерті Михайла VIII (грудень 1282), отже він був ним затверджений і міг бути прихильником церковної єдності з Римом. Знаємо, що він скликав у 1284 р. до Києва Синод своїх єпископів, але невідомо докладно, що було темою нарад. Обставина, що митрополит посилав три рази єпископа Теогноста із Сараю до Константинополя насуває припущення, що греки знову намагалися закріпити на Русі неприхильні до Риму настрої. Може й з тим були зв'язані відвідини легата Івана на Русі-Україні. З факту, що в 1299 р. татари вдруге поруйнували Київ, де, крім осідку митрополії, не було якогось визначнішого князя, можна висновувати, що на Русі були прозахідні настрої, бо й можливість коронації Галицького короля Юрія I в час папи Боніфата VIII та його прозахідня політика підтверджують таке припущення. По цьому зруйнуванні Києва митрополити переносять свій осідок на північ, спершу до Переяслава, а згодом до Володимира над Клязьмою і цим Київ перестав бути церковним осередком Русі, дарма, що митрополити задержали ще титул «Київських митрополитів».³²⁶

Однак, Боже Провидіння допустило цей удар на добро українському народові, бо від цього факту можна датувати історичний процес його повільного звороту до Заходу.

*

Папа Гонорій IV умер 4 квітня 1287 р. саме у Великий Четвер, дуже імовірно, на удар паралічу, і був похований у базиліці св. Петра біля гробу Миколи III.

190. Микола IV (1288—1292)

Еронім Массі уродився в убогій родині в Ліняно біля Асколі в дні 30 вересня 1127 року. Дуже молодим вступив до отців францисканців. Сту-

³²⁴ Pelesz, I, 327.

³²⁵ Пам'ятники древне-русского канонического права (Гусс. Ист. Библ.), VI, Ст. Петербургъ, 1908, стор. 7-11, 13-15, 17.

³²⁶ Ammann, p. 75, 78, 82, 83, 88.

діював в Асижі й Перуджії, де одержав докторат богослов'я, та поїхав учини й проповідати до Риму, а згодом в 1272 р. став протоігуменом францісканців у Далмації.³²⁷ Папа Григор Х послав його до Константинополя в 1272 р., а в Ліоні Єронім Массі був обраний генеральним Міністром францісканців на п'ять років (1274—79). Папа Микола III зробив його 1278 р. кардиналом-пресвітером для церкви св. Пракседи³²⁸ і надав йому титул латинського патріярха в Константинополі, а Мартин IV іменував кардиналом-єпископом Палестріна.

По смерті Гонорія IV конклав кардиналів тягнувся так довго, що залишилося серед живих лише дев'ять кардиналів і вони обрали кардинала Массі (22 лютого 1288 р.) папою, що прийняв ім'я Миколи IV та був коронований і інтронізований у березні.

Папа, буди ще кардиналом, спричинився у великій мірі до успіху заключення церковного об'єднання зі Сходом, бо особисто працював над останньою стадією його довершення. По зірванні єдності Андроніком II, папа звернув тепер свою увагу на Церкви Близького і Дальшого Сходу, що вже самі зачали шукати контакту з Римом. Напр., на саму пасху 1288 р. від несторіян прибув до Риму посол Савма, а папа передав ним листи до католика Мара Яабалата, подарувавши йому мітру, дорогі ризи і перстень, на знак його патріяршого сану.³²⁹ Папа звернувся окремим листом до перського хана, Аргуна, та заохочував його прийняти християнство.³³⁰ У відповідь на те хан вислав до Риму своїх послів із проханням допомогти йому здобути Святу Землю, бо султан єгипетських мамелюків, Халіль Асераф, почав нові загарбницькі війни і здобув фортецю Аккру (18 травня 1291 р.), що була останньою християнською твердиною в Палестині.

Упадок Аккри дав папі нагоду до організації нового походу, який він призначив на 1293 рік.³³¹ Папа вислав до хана легатів Вільгельма і Матвія, францісканців, і ними передав коло 31 листів³³² до різних володарів та визначних осіб, а в тому й до імператора Андроніка II. На жаль, хан Аргун умер (7 березня 1291), а без його військової співпраці було важко зачинати будь-що для рятуння Святої Землі. Відзначимо, що папа Микола IV вислав також місіонерів Івана з Парми та Івана з Монте Корвіно до татар у Китаї, давши їм завдання проповідувати там Слово Боже.³³³

Папа схилився в бік підтримки династії Анжу, а тому й домагався від Якова з Арагону зректися сичлійської корони, а як той відмовився, то папа прибув до дверей базилики в Лятерані осудну грамоту.³³⁴ У наслідок домагань папи й англійського короля Едварда I, був звільнений із тюрми Карло, син Карла з Анжу, і папа коронував його на короля Сичілії³³⁵ та над

³²⁷ *Cont. Martini Poloni*, MGH, SS, XXX, p. 714.

³²⁸ *Nicolai IV PP*, Reg. nr. 243, 260.

³²⁹ *Idem*, Ep. 7 Aprilis 1288; cf. *Mann*, XVII, p. 47.

³³⁰ *Ibidem*, loc. cit.

³³¹ *Raynaldi*, Annales, ad an. 1291, nr. 2; cf. *Bull. Rom.*, IV, p. 111.

³³² *Nicolai IV PP*, Reg. 6722-23, 6806-33.

³³³ *Revue des Quest. Histor.*, 1922 (Juili), p. 201.

³³⁴ *Nicolai IV PP*, Reg. nr. 559 (28 Martii 1288).

³³⁵ *Raynaldi*, ad an. 1289, nr. 1.

усіми територіями, що їх держав його батько. Натомість, папа іменував Якова з Арагону королем Мадярщини, відкинувши кандидатуру Габсбургів, яким не довіряв. Через те недовір'я папа аж до смерті Рудольфа (1291) не міг наважитися на його коронацію на німецького цисаря.³³⁶

У Римі за папою стояла впливова родина Колоннів, з чого не булидоволені інші барони,³³⁷ але, загалом, у місті був сякий-такий спокій, тому папа міг опікуватися наукою і мистецтвом, прикрашаючи римські церкви, тоді, напр., архітект Кавалліні докінчив мозаїки в церкві св. Богородиці на Затибр'ю, а майстер Торітті — у церкві Богородиці «Більшої», де відновив усі мозаїки з V ст., як також працював над мозаїками в Лятерані. Папа розпочав будову церкви св. Миколи в Орвієтто.

*

Візантійська держава хилилася поволі до занепаду. Це помітно було на тому, що на початку середньовіччя держава збирала за рік від своїх громадян 8 мільйонів золотих нумізмів (солідів), а тепер заледве 1 мільйон, але при цьому й вартість нумізми впала на половину. Гроші італійських республік Венеції і Генуї виперли візантійську валюту з міжнародного обігу, бо ніхто не мав до неї довір'я.³³⁸ Під кінець XIII ст. мохаммедани опановують цілу Малу Азію і лише кілька твердинь ще залишається в руках греків, як Нікея, Нікомидія, Сарди, Бруза, Філадельфія, Магнезія та деякі укріплені порти.

По усуненні патріярха Івана Веккоса і поверненні неприхильного до церковної єдності Йосипа I, як також за його наслідника, Григора з Кипру, Грецька Церква переживає період внутрішньої колотнечі між партіями ригористів та уміркованих. Сам Андронік II, бувши жонатим із Анною з Мадярщини, а по її смерті з Іриною, донькою маркграфа з Монтфератту (1284 р.), щоб позбутися претенсій графів до Тесалоніки, хотів наблизитися до Заходу. З тих причин він мав намір оженити свого найстаршого сина, Михайла IX, з «імператрицею» Катериною з Кортней, унучкою останнього латинського імператора в Константинополі, Болдвіна II, щоб позбутися і з того боку претенсій до візантійського трону. Він навіть писав у тій справі до папи Миколи IV, який йому відповів в лагідному, але стриманому тоні, немов виправдуючи себе за те, що не повідомив його про своє вступлення на Петрів Престіл.³³⁹ Може папа й був зацікавлений тією справою,

³³⁶ *Nicolai IV PP*, Ep. 13 Aprilis 1289, in MGH, LL, III, p. 409.

³³⁷ *Ptolomaei de Lucca*, H. E., XXIV:21; cf. *Pippini, Chronicon*, R. I., SS, IX, p. 727.

³³⁸ *Stein E.*, Studien zur Geschichte des byzantinischen Reiches, vornehmlich unter den Kaisern Justinus II und Tiberius Constantinus, Stuttgart, 1919, pp. 142 seq; Idem, Untersuchungen zu spaet-byzantinischen Verfassungs- und Wirtschaftsgeschichte, Mitteil. zur Osman. Geschichte, 2 (1923), pp. 1 seq.

³³⁹ *Nicolai IV PP*, Reg. 7242 (12 Januarii 1290); cf. *Finlay, History*, p. 463; Вартоку підкреслення є обставина, що великий вплив на ригористичну партію мав померлий патріярх Арсен, що його усунув був Михайло VIII у 1266 р. та іменував на його місце Йосипа I. Прихильники Арсена створили партію т. зв. арсенійців,

бо це зблизило б Схід і Захід, але не мав довір'я до Андроніка II, тому не взяв тієї справи в свої руки. Михайло IX оженився з вірменською княжною, а Катерина з Кортней вийшла заміж за французького князя, Карла з Вальвоа, що зачав нові приготування до зайняття Константинополя. Він, напр., уклав союз із Венецією й Сербією, нав'язав зв'язки з візантійськими аристократами та з Пилипом із Тарентуму. Однак і цим разом візантійська дипломатія знайшла вихід, відірвавши від нього Венецію та балканські держави, а тому з намірів Карла нічого не вийшло.

Папа Микола IV за свого, трошки більше як чотирилітнього понтифікату, розгорнув широку опіку над університетами в Падові (Падуї), Болоньї й Парижі, та заснував університети в Монпельє³⁴⁰ і в Граці³⁴¹ та затвердив у Лісбоні.³⁴²

Микола IV опублікував 18 липня 1289 р. важливу конституцію, якою віддав Колегії Кардиналів половину всіх доходів з Папської Курії і заряд над ним, і таким чином унезалежнив її від папів. Ця обставина, як згодом бачимо, причинилася у великій мірі до неспокоїв в Церкві й до занепаду поваги папів.

Папа вмер 4 квітня 1292 р. саме у Велику П'ятницю в резиденції папів при церкві Богородиці «Більшій», яку сам збудував. Його тлінні останки були поховані в тій же церкві недалеко від гробниці св. Єроніма. У XVII ст. зачався приватний культ пам'яті папи Миколи IV, але Бенедикт XIV (24 жовтня 1750 р.) заборонив виставляти його мощі до публічного почитання аж доки Церква не скаже свого офіційного слова щодо тієї справи.³⁴³

191. Св. Келестин V (1294).

Петро Морроне (часто Петро з Ізерії) був сином убогих людей Анджелярія і Марії, що мали 12 дітей, а Петро був з них одинадцятим дитиною. Обом батьки молилися, що бодай одна їх дитина посвятилася на службу Богові. Петро змалку любив читати св. Письмо і знав багато псалмів напам'ять, які він вивчив, пасучи вівці у горах. Далі в нього з'явилося бажання стати ченцем-схимником і, будучи двадцяти років віком, він пішов до Кастель дель Сангро, де жив такий анахорет і недалеко від нього Пет-

що противилися церковній політиці імператора і вони були в найбільшій опозиції до укладеної в Ліоні церковної єдності та домоглися від патріярха Йосипа присяги, що він радше відречеться від патріярхату, ніж визнає першенство папи. Вони, очевидно, паралізували унійну працю патріярха Івана Веккоса, якого наслідник Григор із Кипру був під їх повним впливом. Вплив цього патріярха був такий великий, що імператор спеціальною хризобуллою з листопада 1312 р. підпорядкував патріярхові всіх ченців на горі Атос (Афон), які від часів Олексія I Комненина мали свою автономію з тим, що їхній настоятель, званий «протосом», був іменований імператором.

³⁴⁰ Ibidem, nr. 1584 (25 Octobris 1289).

³⁴¹ Ibidem, nr. 4570 (7 Martii 1291).

³⁴² Ibidem, nr. 3102 (9 Augusti 1290).

³⁴³ Mann, XVII, p. 246.

ро викопав собі печеру, в якій і перебув три роки. Вістка про Петрові подвиги поширилася скоро й багато відвідувачів просили його, щоб він став священником. І дійсно, він був висвячений у Римі, але скоро вернувся в улюблені гори Аbruцци, до своєї печери на горі Морроне, де сьогодні стоїть церква Святого Духа.

Дещо згодом о. Петро Морроне став ченцем Чину св. Венедикта і тоді подався в дуже неприступне місце Манджелля, де й прожив аж до 1256 року і там заснував свій чин келестинців, члени якого носили як одяг волосяниці, заковували себе в залізні вериги, та літом і зимою жили під голим небом у суворох постах і невпинній молитві. Ще за життя о. Петра його Чин налічував 36 домів із 600 ченцями, а Григор Х затвердив цей Чин 1274 р. на правилах св. Венедикта, по особистій зустрічі з о. Петром у Ліоні. По кількохлітній подорожі по своїх монастирях, архимандрит Петро знову викопав собі келію-схиму св. Онуфрія на горі Морроне і жив там у святих подвигах аж до 1294 року.

По смерті папи Миколи IV на кардиналів натискали аж чотири партії: анжуєнська, арагонська, Колоннів та Орсінів, і жадна з них не могла здобути двох-третин голосів, потрібних для обрання свого кандидата. Влітку 1292 р. в Римі вибухла пошесть і кардинали роз'їхалися по різних містах, так що вже влітку 1293 р. виникла загроза схизми. Щойно в жовтні того року конклав кардиналів зібрався в Перуджі, подалі від партійних впливів у Римі,³⁴⁴ в якому вибухло заворушення і ширилося на цілу Церковну державу. Тепер кардинали наважилися обрати безпартійного кандидата: ченця-схимника, Петра Морроне, що й сталося 5 липня 1294 року.³⁴⁵

Вони вислали до нього архієпископа Беральда з Ліону та єпископів Орвієтто і Патті, щоб одержати від нього згоду, але він рішуче відмовився прийняти вибір. До нього їздили просити королі Сіцилії та Мадярщини, але він не хотів навіть говорити з ними, бо перебував тоді в монастирі Святого Духа в Аквилі на особливих молитвах і пості. Лише під натиском своєї «братії» та паломників він прийняв вибір та й був висвячений в Аквилі, прийнявши ім'я Келестина V.

Божий подвижник-схимник Келестин V, не знав світу і не мав потрібної практики рядити Церквою. Він слухав порад своєї «братії» більше, ніж досвідчених кардиналів. Всім, хто його просив, він давав грамоти і привілеї, які часто-густо, були використовувані несумлінними людьми. Напр., він іменував дванадцять кардиналів, які обрав для нього король Неаполя, Карло II,³⁴⁶ з яких було сім французів та п'ять італійців.

Папа Келестин V знову затвердив суперечливий декрет Григора X про вибір папів і на його основі король Неаполя переконав папу не йти до Риму, але жити в Неаполі, бо хотів мати папів під своїм впливом.³⁴⁷ Підтверджу-

³⁴⁴ *Annales de Perugia*, Arch. Stor. Ital., XVI (1850), p. 58.

³⁴⁵ *Raynaldi*, *Annales*, ad an. 1294, nr. 6.

³⁴⁶ *Annales Veronenses*, ed. Cipola, p. 443.

³⁴⁷ *Raynaldi*, ad an. 1294, nr. 17: „Si casus mortis dicti Pontificis in eodem regno contingeret, ad the secundum formam constitutionis ipsa consecratio pertineret“.

ючи згаданий декрет, Келестин V додав, що він має бути дотримуваний назавжди у випадках смерті, зречення чи іншої причини вакантності Петрового Престолу.³⁴⁸

Прибувши до Неаполя, папа відмовився жити в палаті, а наказав побудувати собі дерев'яну келію, де перебував на самоті та зразу ж почав думати про своє зречення.³⁴⁹ Не помагали переконування ні кардинала Матвія Росса, ні францісканців, і 13 грудня 1294 р. папа скинув із себе папську мантию і відзнаки та проголосив декрет про своє зречення. Той декрет згодом увійшов до канонічного права.³⁵⁰

По зреченні він був держаний близько від свого наслідника, що хотів забрати його з собою до Риму, але подорозі він утік до своєї схими на гору Морроне. Розшукавши його змусили схимника втікати за море, але його піймано й, привезено до Риму та уміщено в малій кімнаті твердині Фумоне, де він і вмер 19 травня 1296 року. Його тлінні останки поховано в церкві св. Антонія біля Ферентіно, а згодом у церкві св. Агати, звідки його «братія» була викрала їх до Аквили, де він жив і заснував свій Чин. Папа Климент V провів канонізаційний процес і 5 травня 1313 р. окремою буллою проголосив його святим Церкви.³⁵¹

192. Боніфат VIII (1294—1303).

Венедикт Каетані з родини папи Гелазія II з Гаєти, був сином Люфреда, а мати була своячкою папи Олександра IV. Початкову школу скінчив у Веллетрі під проводом свого дядька, Леонарда Патрассо, францісканця.³⁵² Студії канонічного права закінчив у Парижі, а по повероті до Італії був на службі Церкви в Аяні. За Миколи III виконував службу протонотаря, а Мартин IV зробив його кардиналом-дияконом для церкви св. Миколи «Ін Карчере» (12 квітня 1281) і в такому сані він їздив із кардиналом-легатом Оттобоне Фієскі (згодом Адріаном V) до Англії.

Папа Келестин V по своєму зреченні порадив кардиналам обрати його наслідником кардинала Каетані, але конклав у Неаполі обрав кардинала Матвія Росса, який вибору не прийняв. Щойно на третьому голосуванні був обраний кардинал Каетані, що прийняв ім'я Боніфата VIII і був висвячений та коронований у Римі 23 січня 1295 р.³⁵³

Першим актом нового папи було скасування деяких декретів Миколи IV та Келестина V (2 грудня 1294),³⁵⁴ а головню звільнення деяких урядовців свого попередника, що впровадили безладдя і плутанину.

³⁴⁸ Ibidem, loc. cit., (10 Decembris).

³⁴⁹ Vita Celestini V PP, card. Stephaneschi, in R. I., SS, III (1), pp. 346-47.

³⁵⁰ Bonifatii VIII PP, Liber Sextus Decretalium; cf. Annales Austriae, MGH, SS, IX, p. 750.

³⁵¹ Clementis V PP, Ep. „Qui facit magna“.

³⁵² Tosti L., Storia di Bonifacio VIII, Monte Cassino, 1846, I, p. 97.

³⁵³ Compendium Historiarum, cap. 236, in MGH, SS, XXV, p. 712; cf. Ptolomaei de Lucca, XXIV:34.

³⁵⁴ Cont. Martini Poloni, MGH, SS, XXIV, p. 718.

Завдяки великому дипломатичному хистові папи Боніфата VIII дійшло до замирення між французьким королем Пилипом IV Красним, Карлом II Анжуенським та Яковом II Арагонським. Яків зрікся Сіцилії на користь Карла під умовою, що той видасть за нього свою доньку, Б'янку, з приданим у сумі 70 тисяч фунтів срібла, а папа додав Якову ще й Сардинію та Корсіку, як відшкодування за втрату Сіцилії. Однак сіцилійці запросили до себе Фрідріха, молодшого брата Якова II, і той був коронований у Палермо (25 березня 1296) і за те був відлучений та здетронізований папою, а Яків одержав завдання усунути його з Сіцилії. У битві під Капе Орляндю (4 липня 1299) Фрідріх програв, але за посередництва і клопотанням Карла з Вальвоа, брата французького короля Пилипа IV, Фрідріх оженився з молодшою донькою Карла II з Неаполя, Елеонорою, і папа визнав його своїм васалом та зняв з нього анатему (червень 1303).³⁵⁵

Чимало клопоту мав папа в північній Італії, головню з республіками Венецією і Генуєю, що розпочали війну за торговельний ринок на Сході. Генуя заснувала в Кафі, на Криму, свій торговельний осередок і намагалася змонополізувати всю торгівлю з причорноморськими краями, а цьому противилися Венеція. Папі вдалося їх помирити, але в 1295 р. вибухла між ними нова війна. Папа закликав представників обох республік до Риму, де наказав оголосити перемир'я аж до Пасхи 1297 року. Щойно 1299 р. вони уклали між собою «вічний мир».³⁵⁶

З листів папи довідуємося, що обидві республіки були в союзі із султаном Нассером Мохаммедом, торгували безсоромно невольниками (між якими напевно було багато й з України, що їх татари викрадали і продавали в Кафі), доставляли туркам воєнний матеріял та допускалися інших негідних учинків на шкоду всіх християнам.³⁵⁷

У Фльоренції, столиці Тосканії, точилася громадянська війна між «Білими» (Гвельфами) та «Чорними» (Гібеллінами), і коли папські урядовці вмішались до їх спору (квітень 1300), вони задумали їх судити. Це дало папі нагоду написати важливу буллу, в якій він виклав науку про авторитет папів «над усім живим створінням».³⁵⁸ Легат, кардинал Акваспарта, був висланий до Фльоренції робити мир між партіями, але заходи його були безуспішні, а тому він кинув на місто інтердикта, тобто заборонив усі відправи.³⁵⁹ Карло з Вальвоа восени 1301 р. взявся заводити в місті лад і порядок, але своїми розпорядженнями наробив там більше шкоди ніж добра. Він, між іншим, прогнав тоді з міста славного поета Данте Аліґ'єрі. Слідом за Фльоренцією і по інших містах Італії вибухли заворушення, а папа взяв їх в оборону перед утисками ректорів.³⁶⁰

³⁵⁵ *Bonifatii VIII PP*, Ep. „Olim Celestinus“ (8 Apr. 1295) et „Pridem ad spicem“.

³⁵⁶ *Idem*, Reg. nr. 853 (13 Decembris 1295); cf. *Bratiani G. J.*, *Recherches sur la commerce génois dans la Mer Noire au XIIe siècle*, Paris, 1929, pp. 240 seq.

³⁵⁷ *Bonifatii VIII PP*, Reg. nr. 778, 1654, 2338, 3109, 335, 3381.

³⁵⁸ *Idem*, Ep. „Perlatu pridem“ (15 Mai 1300).

³⁵⁹ *Mann*, XVIII, p. 146.

³⁶⁰ *Theimer*, *Codex*, I, nr. 510-11.

У Римі в опозиції до папи стали два кардинали, Яків і Петро Колонни. Перший із них, керуючи майном своєї родини, порушив права своїх братів Матвія, Оттона і Ляндольфа, віддавши їхню спадщину по батькові небожам. Справа опинилася на суді папи Боніфата VIII, і він вирішив її на користь братів, але кардинал Яків не послухав. Обидва кардинали зв'язалися з Яковом II із Арагону та Фрідріхом III із Сіцилії, що були неприхильні до папи. Папа закликав обох кардиналів з'явитися до нього (4 травня 1297), виправити заподіяну кривду та привести зі собою Степана Колонну, що скривдив Петра Каєтані. Крім того, папа зажадав передання деяких твердинь. І як кардинали відмовилися це вчинити, папа позбавив їх кардинальського титулу і загрозив відлученням, якщо протягом десяти днів вони не виконають його домагань.³⁶¹

Однак ще того самого дня обидва кардинали прибили до дверей римських церков, а навіть поклали на престолі базилики св. Петра, маніфеста, в якому віддавали під сумнів дійсність вибору папи з огляду на непередбачене канонами зречення Келестина V, та заапелювали до загального Собору, а в 16 травня того ж року опублікували іншого маніфеста з цілим рядом несправедливих закидів проти папи. Папа їх відлучив від Церкви, разом із п'ятьма їхніми свояками, назвавши їх схизматиками та загрозивши інтердиктом усім містам, що їх приймуть до себе.³⁶²

Тепер брат кардинала Якова, Ляндольф Колонна, перебрав у посідання твердині (осінь 1298). Обидва кардинали упокорилися перед папою і одержали прощення, але їм не були повернені титули, усі їхні твердині були зрівняні із землею,³⁶³ а спроба їхнього другого бунту була задушена скоро і обидва вони втекли закордон.

З такою самою енергією папа Боніфат VIII боронив правопорядку в Церкві в Німеччині, де князь Майнгард із Каринтії гнобив духовних у Триденті, а син Рудольфа Альберт чинив те саме в Зальцбурзі, і був відлучений своїм архієпископом Конрадом, якого папа цілком піддержав. На місце Рудольфа був обраний Адольф з Нассау і повідомив про свій вибір на короля.³⁶⁴ Папа мав намір коронувати його на цесаря, головню, як він припинив війну проти французького короля Пилипа IV Красного, дарма, що був зв'язаний союзом із Едвардом I з Англії, який воював із Пилипом. На жаль, Адольф поліг під Галленгаймом, а згаданий Альберт став королем і папа визнав його аж у квітні 1303 року.³⁶⁵

Пилип IV Красний зайняв англійську територію в Гасконії і це спричинило війну з Англією, на яку він самовільно стягав з церкви податки. На домагання французької ієрархії папа запротестував перед обома королями проти тієї непотрібної війни та видав конституцію, якою забороняв усім духовним давати на війну гроші без дозволу Апостольської Солиці, а винні мали бути відлучувані.³⁶⁶ У відповідь на такий захід Пилип IV про-

³⁶¹ *Bonifatii VIII PP*, Reg. nr. 2388 „In excelso throno“ (10 Mai 1297).

³⁶² *Ibidem*, nr. 2389 „Lapis abscissus“ (27 Mai 1297).

³⁶³ *Idem*, Reg. nr. 2286, 3416; cf. *Cont. Martini Pol.*, MGH, SS, XXIV, p. 255.

³⁶⁴ *Winkelman E.*, *Acta imperii inedita saeculi XIII et XIV*, nr. 230 (30 Martii 1295).

³⁶⁵ *Theiner*, *Codex*, nr. 567; cf. *Raynaldi*, ad an. 1303, nr. 2.

³⁶⁶ *Bonifatii VIII PP*, Ep. „Clericis laicos“ (24 Feb. 1296).

голосив едикта (17 серпня 1296), яким забороняв вивозити з Франції гроші й харчі та прогнав із краю всіх збирачів милостині на Апостольську Столицю. Протест папи був без успіху,³⁶⁷ хоч саме в той час і почався в Римі канонізаційний процес французького короля Людовика IX.³⁶⁸

З наказу короля ув'язнено папського легата Вернарда, його засуджено і віддано під сторожу архієпископа Нарбони.³⁶⁹ На соймі в Сенліс (18 жовтня 1302) ухвалено прогнати легата з Франції, а король казав пофалшувати папську буллу, та опублікував її разом зі своєю відповіддю на неї, якою відмовився коритися папі.

Папа Боніфат VIII закликав французьких єпископів на Синод до Риму і не зважаючи на великі перешкоди короля, туди прибуло 4 архієпископи та 35 єпископів і багато ігуменів та нижчих духовних.³⁷⁰ На Синоді був осуджений королівський урядовець Флот, що брався судити легата, а папа проголосив свою славну Енцикліку про відношення Церкви й держави. З огляду на її важливість подамо з неї деякі виїмки в перекладі.³⁷¹

Вона починається: «На вічну пам'ятку справи. Наша віра каже нам вірити і визнавати одну, святу, католицьку і Апостольську Церкву. Щиро віримо і кріпко визнаємо, що поза нею немає спасіння, ані прощення гріхів... (слідє догматичне обґрунтування)...» В силі Церкви, як каже нам св. Євангелія, духовний і матеріальний, мечі... Обидва мечі належать Церкві, духовний і матеріальний, бо останній служить Церкві, а першим вона (послугується). Перший є в руках священників, а останній (у руках) володаря і воєнків, які мають уживати його за порадами священників. Меч матеріальний мусить бути під мечем (духовним), як і дочасна влада є під духовною... Духовна влада вища від дочасної своєю гідністю і шляхетністю, так само як духовні речі перевищують земні... Тому ми заявляємо, твердимо і визначаємо, як правду конечну до спасіння, що кожний християнин є підданий Римського Архієрея».

Кардинал Іван із церкви св. Маркелліни й Петра, за національністю француз, одержав завдання доручити згадану Енцикліку Пилипові IV і у випадку його упокорення звільнити його від прокляття. Однак король ув'язнив легата та skonфіскував усе майно єпископів, що взяли участь у Римському Синоді. Оскільки Пилип зволикав, папа проголосив проти нього відлучення,³⁷² але король заапелював до Собору, на що папа приготував нову конституцію, якої вже не встиг опублікувати через доти нечувану напасть французів.

На соймі в Люврі королівський канцлер, Вільгельм Ногарет, уніс пропозицію схопити папу Боніфата VIII при допомозі тимчасово усунених з посад Колоннів. Виконання цього плану полегшувала обставина, що папа

³⁶⁷ Idem, „Infallibilis Amor“ (20 Septembris 1296); Ineffabilis amor.

³⁶⁸ Idem, (31 Julii et 11 Augusti 1297).

³⁶⁹ Idem, Ep. „Ausculta fili“ (5 Dec. 1301).

³⁷⁰ Guidonis, Chronicon, R. I., SS, III (1), p. 672.

³⁷¹ Bonifatii VIII PP, Reg. nr. 5382 „Unam Sanctam“ (18 Novembris 1302); cf. Hefele, VI, pp. 346 seq; cf. Mansi, XXV, pp. 98 seq. Denzinger, Enchiridion, pp. 279-281.

³⁷² Bonifatii VIII PP, Reg. nr. 5342 „Per processus nostros“ (13 Apr. 1303).

любив виїздити кожного року на вакації до Аняні. І в 1303 році, не передчуваючи лиха, він туди поїхав. Вночі під 7 вересня, підкуплені Ногаретом і Колоннами люди відчинили брами міста і впустили туди французів. Щоправда, збуджені рухом на вулицях ананяни зорганізували скору відсіч, а всеж такі напасникам удалося увірватися до кімнати папи, який ждав на них у мантиї, тіярі і з хрестом у руках у товаристві кардинала-єпископа Сабіни, Петра.³⁷³ Сяра Колонна чинно зневажив папу, вимагаючи від нього зречення,³⁷⁴ але папа, поцілувавши хреста, заявив, що скорше вмере, ніж зречеться під тиском негідників. Хто зна, чи папа не був би вбитий, коли б у той момент не з'явився в його кімнаті сам канцлер Франції, Вільгельм Ногарет, головний організатор нападу, і здержав кровопролиття, що залягло б важкою плямою на сумлінні французького народу. На другий день ананяни прогнали французів та звільнили папу і він 25 вересня вернувся до Риму. Одначе ці переживання так сильно на нього вплинули, що він умер 11 жовтня 1303 р.

Папа Боніфат VIII, перший із папів проголосив відпуст усім тим, що прибувають до Риму і з каяттям визнають свої гріхи. І як хто відвідає церкви міста в час Великого Посту, той одержить відпущення кар дочасних, що їх мусіли відбувати християни в давнину впродовж одного року й сорока днів, — що їх накладала на них Церква.

Під кінець 1299 і на початку 1300 року до Риму прибули великі маси народу, щоб скористатися з ювілейних відпустів, бо між мирянами було переконання, що на початку кожного сторіччя папи такі відпусти давали.³⁷⁵ Папа Боніфат VIII видав Енцикліку, якою вперше проголосив Ювілейний Рік, що починався 25 грудня 1299 року³⁷⁶ і мав бути повторюваний що сто років.

У час свого важкого понтифікату папа не забував про поміч Святий Землі, а тому іменував Якова II з Арагону «вождем і адміралом хрестового походу», але справи на Сіцилії зайняли цілу його увагу і до походу не дійшло. Саме тоді прибули з Вірменії послы від Сембата просити допомоги і папа вислав їх, разом зі своїми листами, до Франції й Англії,³⁷⁷ а окреим листом підбадьорив вірменського патріярха Григора, обіцяючи вчинити все, що буде в його силах.³⁷⁸

Вістка про перемогу короля Грузії і хана Персії під Гомзою в Сирії 23 грудня 1299 р. та зайняття ними Дамаску і Єрусалиму незвичайно порадувала папу і він знову звернувся до Заходу за поміччю. На жаль, цим

³⁷³ *Ptolomaei de Lucca*, H. E., XXIV:36; cf. *Hefele*, VI, pp. 362 seq.

³⁷⁴ *Benedicti XI PP*, Reg. nr. 1099 (7 Junii 1304).

³⁷⁵ *Vita Bonifatii VIII*, cap. 2.

³⁷⁶ *Bonifatii VIII PP*, Reg. nr. 3875 (22 Feb. 1300); cf. *Bull. Rom.*, IV, p. 156.

³⁷⁷ *Ibidem*, nr. 2653 et 2654.

³⁷⁸ *Ibidem*, nr. 2663 (26 Octobris 1298).

разом відізналися самі тільки жінки з Генуї, що були готові на свій власний кошт доставити кораблі для транспорту хрестоносців, але таких уже на Заході не було.³⁷⁹ Нічого не вдіяли послы татарів на чолі з Бускарлею (в 1303). Захід не був уже здібний зорганізувати хрестового походу.

193. *Бл. Венедикт XI (1303—1304).*

Микола Боккасіні, син публічного нотаря Боккасія і Вернарди, уродився в Раксо біля Тревізо у 1240 році³⁸⁰ та постригся в ченці у монастирі домінікан, будучи чотирнадцяти років віком.³⁸¹ Студіював у Медіоляні, а в 1268—82 р. був магістром новаків, згодом провінціалом Л'юмбардії, а в 1296 р. генералом свого чину, що мав тоді 51 домів та багато інших у стадії організації. В 1298 р. він став кардиналом Сабіни і ще того самого року був перенесений до Остії. Він був легатом на Мадярщину, як там зачалася боротьба за спадщину по смерті Андрія III. В час нападу на папу Боніфата VIII в Аняні Микола Боккасіні був при ньому, як також і в час його смерті в Римі. Конклав кардиналів, зібраний у палаті папів при Ватикані, обрав його на папу 22 жовтня 1303 р. і він прийняв ім'я Венедикта XI.

Новий папа найперше осудив напасників Боніфата VIII³⁸² та злагіднив його заходи проти Пилипа IV,³⁸³ простивши також Колоннам, хоч не дозволив їм вернутися до Пренесте.³⁸⁴ Деякі декрети короля в справі держави й монастирів були скасовані³⁸⁵ і щойно по цьому новий папа зняв прокляття з Пилипа IV і його жінки та відновив його привілеї, скасовані Боніфатом VIII.³⁸⁶

Спочатку квітня 1304 р. папа виїхав до Перуджії, бо в Римі був неспокій. Так напр., 22 березня стріла з вежі поранила одного з кардиналів.³⁸⁷ В Перуджії папа ще раз анатемував спричинників насильства над своїм попередником, але розрішив усіх французів, крім канцлера Ногарета.³⁸⁸ При цій нагоді дозволив французьким церквам протягом двох років давати королеві десятину на оборону держави. Щойно по довшій надумі папа анатемував деяких напасників поіменно, напр., Ногарета, Рональда і його сина Петра, Аденальфа і Миколу, синів Матвія, Сяру Колонну, Івана Чекано та інших.³⁸⁹

Всіх їх він закликав з'явитися в нього особисто 29 червня 1304 р. задля оправдання. Цього, одначе, не сталося, бо 24 червня папа захворів на де-

³⁷⁹ Ibidem, nr. 4380 (9 Augusti 1301).

³⁸⁰ Duchesne, II, p. 472.

³⁸¹ Scotti A., Memorie del b. Benedetto XI, Milano, 1736, p. 240.

³⁸² Benedicti XI PP, Reg. nr. 1099 (6 Novembris 1303).

³⁸³ Ibidem, nr. 1103.

³⁸⁴ Ibidem, nr. 1135.

³⁸⁵ Ibidem, nr. 1170.

³⁸⁶ Ibidem, nr. 1251-52, 1264-67, 1311.

³⁸⁷ Mann, XVIII, p. 449.

³⁸⁸ Benedicti XI PP, Reg. nr. 1253, 1261.

³⁸⁹ Idem, Reg. nr. 1276 (7 Junii 1304).

зинтерію і вмер 7 липня в Перуджії.³⁹⁰ У тамошньому монастирі його поховано і досі його тлінні останки спочивають там у церкві домініканців. Венедикт XIII у 1733 році проголосив його блаженным.

Папа Венедикт XI закінчує довгий, 13-віковий період життя і діяльності папів, бо вже його безпосередній наступник, Климент V, через занадто глибоку анархію в Італії переносить місце свого осідку до Авіньйону, в південній Франції.

Ця подія мала дуже важливі наслідки на долю цілої Церкви і Апостольської Столиці в Римі у майбутньому, дарма що папа вернувся до Риму по сімдесяти роках тієї «Авіньйонської неволі».

Славний поет Данте Аліґ'єрі у своєму творі п. з. «Божественна Комедія», назвав папу Климента V, що започаткував цю неволю, лише «Найвищим Пастирем Заходу».³⁹¹ І як по його смерті кардинали зібралися на конклав у Карпентрас, то Данте написав до італійських кардиналів листа, в якому, між іншим, казав: «Одне вам тепер залишається: ви були авторами цього замішання, тепер мусите вчинити як мужі і одним серцем і душею боронити Обручницю Христа, якої місце є в Римі, в Італії, разом із масами світських паломників. Як це вчинете, то вернетеся зі славою з поля бою, на який звернені очі цілого світу, і тоді почуєте слова гимну: „Слава во Вишніх Богу”».³⁹²

Кінець першого тому.

³⁹⁰ *Annali di Perugia*, Arch. Stor. Ital., XVI, (1850), p. 60.

³⁹¹ *Dante*, *Divina Comedia*, Inferno, XIX, 82.

³⁹² *Idem*, *Opera Minora*, ed. Fraticelli, Firenze, 1862, pp. 486 seq.

БІБЛІОГРАФІЯ

Джерела

- A SS, Acta Sanctorum, Analecta Bollandiana, Antverpiae, 1668 seq.*
Baronii C. Card. Baronii, Annales Ecclesiastici, Antverpiae, 1603 (1867).
Bullarium Romanum, Bullarum diplomatum et privilegiorum sanctorum Romanorum Pontificum Taurinensis editio locupletior facta, Augustae Taurinorum, 1859-60.
Jaffe, Regesta Pontificum Romanorum ab condita Ecclesia ad annum post Christum 1198, Lipsiae, 1885.
Liber Pontificalis, Liber Pontificalis, ed. L. Duchesne, Parisiis, 1886 (1923); The Book of the Popes, ed. Loomis, New York, 1916.
Labbe, Sacrosancta Concilia, ed. Ph. Labbe, Parisiis, 1672 (Venetiae 1726-1733).
Mansi, Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio, ed. G. D. Mansi, Florentiae-Venetis, 1758-98.
MGH, Monumenta Germaniae Historica: SS (Scriptores), Ep. (Epistolae), LL (Leges), ed. Pertz, Mommsen etc.
Migne, P. G. — Patrologiae Graecae Cursus Completus; P. L. — Patrologiae Latinae Cursus Completus, ed. L. P. Migne, 1844-55 et 1857-66.
MPH, Monumenta Poloniae Historica, ed. A. Bielowski, Krakow-Lwow, 1864 seq.
Muratorius, R. I. SS, Rerum Italicarum Scriptores praecipui ab anno aere Christi D. ad MD quorum potissima pars primum in lumen prodit ex codicibus Muratorius collegit etc. Mediolani, 1740.
Памятники древне-русского канонического права, Рус. Ист. Библ., Спб., 1908.
Повесть Временных Лет, вид. Д. С. Лихачев, Москва-Ленинград, 1950.
Никоновская Летопись, ПСРЛ, IX-XIII, Москва, 1862 і слід.
Ипатьевская Летопись, ПСРЛ, II, Москва, 1863 (Ленинград, 1923).
Степенная Книга Царского Родословия, ПСРЛ, XXI, Москва.
Potthast, Regesta Pontificum Romanorum inde ab A. post Christum natum MCXCVIII ad A. MCCCIV, Berolini, 1874-75.
Raynaldi, Annales Ecclesiastici, accedunt notae chronologicae, criticae etc. auctore G. D. Mansi, Lucae, 1752-53.
Sathas, Bibliotheca Graeca Medii Aevi (Messaionike Bibliotheke), ed. K. N. Sathas, Venetiae-Parisiis, 1872-94.
Theiner A., Die neuesten Zustände der katholischen Kirche in Polen und Russland, 1841.
Theiner A., Vetera Monumenta historiam Hungariae sacram illustrantia, 1859-60;
Theiner A., Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae etc., 1860-64.
Theiner A., Vetera Monumenta Slavorum meridionalium etc., 1863.
Theiner-Miklosich, Monumenta spectantia ad unionem Ecclesiae Graecae et Romanae, 1872.
Theiner A., Vicissitudes de l'Eglise Catholique en Russie, 1845.
Theiner A., L'Eglise Catholique Russe, 1846.
Thietmari, Chronicon, ed. Jedlicki, Poznan, 1953.
Thiel, Epistolae Pontificum Romanorum genuinae, ed. A. Thiel, Braunsbergii, 1867.
Welykyj, Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia, ed. A. G. Welykyj, Romae, 1953-54.

Бібліографія

- Abraham W.*, Powstanie organizacji Kościoła łacinskiego na Rusi, Lwów, 1904.
- Abraham W.*, Początek biskupstwa w Krakowie (in *Rocz. Kat.*), 4 (1900).
- Acta et scripta quae de controversiis Ecclesiae Graecae et Latinae saeculo XI composito extant*, ed. Will, Lipsiae-Marpurgi, 1861.
- Albinioni K.*, Memorie per la storia della Dalmazia, Zara, 1809.
- Alivisatos H.*, Die kirchliche Gesetzgebung des Kaiser Justinian I, Berlin, 1913.
- Amman A. M.*, Abriss der ostslavischen Kirchengeschichte, Wien, 1950.
- Artaud de Montour*, The Lives and Times of the Roman Pontiffs, New York, 1867.
- Assemani J. S.*, Kalendaria Ecclesiae Universae etc, Romae, 1755.
- Auxilius et Vulgarius*, In defensionem sacrae ordinationis Papae Formosi, ed. Dümmler, Lipsiae, 1866.
- Balan P.*, Il papato di Giovanni VIII, Roma, 1880.
- Balan P.*, Storia di Gregorio IX e dei suoi tempi, Modena, 1872-73.
- Balzer O.*, Genealogia Piastow, Krakow, 1896.
- Bartolini D.*, Memorie storico-archeologiche del S. Cyrillo e Methodio e del loro Apostolato fra le genti Slave, Roma, 1881.
- Bartolini D.*, Saggi Critici, Milano, 1883.
- Baumgarten N.*, de, Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du Xe siècle (in *Or. Christ.*), Romae, 1927-34.
- Beazley C. R.*, The Textes and Versions of John de Pfano Carpini and William Rubruquis, London, 1903.
- Belvederi O.*, Le tombe apostoliche, Citta del Vaticano, 1948.
- Bensley R. S. & Kenneth, R. H.*, The Epistles of St. Clement to the Corinthians in Syriac, London, 1899.
- Benson E. W.*, Cyprian, His Life, His Times, His Works, London, 1897.
- Bratianu G. J.*, Recherches sur la commerce genois dans la Mer Noire au XIIIe siècle, Paris, 1929.
- Brosch, M.*, Papst Julius II und die Gründung des Kirchenstaates, Gotha, 1828.
- Burckhardt J.*, Die Zeit Konstantins des Grossen, Leipzig-Berlin, 1936.
- Bury J.*, History of the Later Roman Empire, London, 1889.
- Campanhausen H.*, von, Lehrreihen und Bischofsreihen in 2. Jahrhundert, Stuttgart, 1951.
- Cartellieri O.*, Peter von Aragon und die Sicilianische Vesper (in *Anh. z. Mittl. u. neuen Gesch.*), 7 (1904).
- Caspar E.*, Die älteste römische Bischofsliste. Kritische Studien zum Formproblem des eusebianischen Kanons sowie zur Geschichte der Bischofslisten und ihrer Entstehung aus Apostolischen Sukzessionsreihen, Königsberg, 1926.
- Chapman C.*, Michel Paleologue Restaurateur de l'Empire byzantin, Paris, 1926.
- Cinnamos J.*, Epitome Historiarum, Bonn, 1836.
- Codex Diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*, Praha, 1907.
- Deinl F.*, Römisches Martyrologium, München, 1830.
- Dölger F.*, Corpus der griechischen Urkunden des Mittelalters und der neuen Zeit, München-Berlin, 1924.
- Dölger F.*, Rom in der Gedankenwelt der Byzantiner (in *Zeitschr. f. Kirchengesch.*) 56 (1937).
- Döllinger J. J. I.*, von, Lehrbuch der Kirchengeschichte, Regensburg, 1843.
- Döllinger J. J. I.*, von, Die Papst-Fabeln. Ein Beitrag zur Kirchengeschichte, München, 1863.
- Dublin Revue*, October 1893, January 1894.
- Du Cange, C. D.*, Glossarium ad scriptores Mediae et Infimae Latinitatis, Niort, 1882-87.
- Duchesne L.*, Histoire ancienne de l'Eglise, Paris, 1900 (1923).
- Duchesne L.*, Christian Worship, London, 1903.
- Duchesne L.*, La Memoria Apostolorum de Via Appia, 1923.
- Duchesne L.*, The Beginning of the Temporal Sovereignty of the Popes, London, 1908.

- Dudík B.*, Iter Romanum. Historische Forschungen. Das päpstliche Regestenwesen, Wien, 1855.
- Dvornik F.*, The Photian Schism. History and Legend, Cambridge, 1948.
- Dvornik F.*, The Making of Central and Eastern Europe, London, 1949.
- Dvornik F.*, The Idea of Apostolicity in Byzantium and the Legend of the Apostle Andrew, Harv. Univ. Press, 1958.
- Eusebii*, Narratio de capta Thessalonica, ed. Bonn, 1842.
- Farlati D.-Coletti J.*, Illyricum Sacrum, Venetiis, 1751-1819.
- Feder L.*, Justinus des Martyrs Lehre von Jesus Christus, Freiburg, 1906.
- Ferrua A.*, La storia del sepolcro di S. Pietro, Civ. Catt., 1951.
- Friese Ch. G.*, De Episcopatu Kioviensi, Warschau, 1763.
- Fortescue A.*, The Orthodox Eastern Church, London, 1907.
- Funk*, Die Echtheit der Kanonen von Sardica (in Kirchengesch. Anh. u. Unters.), Paderborn, 1907.
- Galli Anonymi*, Chronica et Gesta Ducum sive Principum Polonorum, ed. Maleczenski, Krakow, 1952.
- Gelzer H.*, Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae episcopatum, in Byz. Zt. Leipzig, 1892.
- Ginzler A. J.*, Geschichte der Slavenapostel Cyril und Methodius und der Slavischen Liturgie, Leitmeritz, 1857.
- Giudice G. del*, Il giudizio e la condanna di Corradino, Napoli, 1876.
- Gregorovius F.*, Geschichte der Stadt Rom vom fünften bis zum sechzehnten Jahrhundert, Stuttgart-Berlin, 1903-08.
- Gregorovius F.*, Die Grabdenkmäler der Päpste, Marksteine der Geschichte des Papsttums, Leipzig, 1881.
- Grisar H.*, Das römische Pallium und die ältesten Liturgischen Schärpen (in Festschr. der deutsch. Campo Sancto in Rom), Freiburg, 1897.
- Grisar H.*, Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter, Freiburg, 1901 seq.
- Grisar H.*, Il Primato Romano nel secolo quinto (in Ann. Rom.), Roma, 1900.
- Grumel V.*, La Liquidation de la Querelle Photienne, in Echo d'Or., 33 (1934).
- Grumel V.*, L'annexion de l'Illyricum oriental de la Sicile et de la Calabre un patriarchat de Constantinople, in Rech. d. sc. relig., 39-40 (1951-1952).
- Guarducci M.*, Cristo e San Pietro in un documento preconstantino nella necropoli Vaticana, Roma, 1953.
- Guarducci M.*, La tomba di Pietro. Notizie antiche e nuove scoperte. Roma 1959.
- Haacke W.*, Die Glaubensformel des Papstes Hormisdas in Acaccian Schisma, (An. Gregor.), Romae, 1939.
- Hagemann*, Die römische Kirche und ihr Einfluss auf Disziplin und Dogma in den ersten drei Jahrhunderten, Freiburg, 1864.
- Haluscynskyj T.*, Acta Innocentii PP III, in Fontes, Ser. III, Romae, 1944.
- Hammer J.*, von, Geschichte des Osmanischen Reiches aus bisher unbenutzten Handschriften und Archiven, Pest, 1827-28.
- Hammerton J.*, The New Illustrated World History, New York, 1947.
- Harasiewicz M.*, Annales Ecclesiae Ruthenae, Leopoli, 1862.
- Harnack A.*, von, Geschichte der altchristlichen Literatur, Leipzig, 1893-1904.
- Harnack A.*, von, Der Brief des britischen Königs Lucius an den Papst Eleutherius (in Sitz. d. Berl. Akad.), 1904.
- Harnack A.*, von, History of Dogma, Boston, 1903.
- Harter F.*, Innozenz III und seine Zeitgenossen, Hamburg, 1841.
- Healey J.*, The Valerian Persecution, Boston-New York, 1905.
- Hefele K. J.*, Konziliengeschichte, Freiburg, 1873-79.
- Hemmer H.*, Textes et Documents, Les Peres Apostoliques, Paris, 1909.
- Hergenröther J.*, Katholische Kirche und christlicher Staat in ihrer geschichtlichen Entwicklung und in Beziehung auf die Fragen der Gegenwart, Freiburg, 1872.

- Hergenröther J.*, Handbuch der allgemeinen Geschichte, Freiburg, 1877-80.
- Hergenröther J.*, Monumenta Graeca ad Photium pertinentia, Ratisbonae, 1869.
- Hergenröther J.*, Photius Patriarch von Konstantinopel, Sein Leben, Seine Schriften und das griechische Schisma, Regensburg, 1867-69.
- Herman E.*, De fontibus iuris ecclesiastici Russorum, Cit. del Vat., 1936.
- Herman E.*, Chalkedon und die Ausgestaltung des Konstantinopolitanischen Primats, Würzburg, 1953.
- Hertling L.-Kirschbaum E.*, The Roman Catacombs and Their Martyrs, Milwaukee, 1956.
- Höfller C.*, Die deutschen Päpste, Ratisbonae, 1839.
- Höfller C.*, Kaisertum und Papsttum. Ein Beitrag zur Philosophie der Geschichte, Prag, 1862.
- Honigsmann E.*, Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches von 363 bis 1071 nach griechischen, arabischen, syrischen und armenischen Quellen (Corpus Brux. Hist. Byzant.), Bruxelles, 1935.
- Jablonowski A.*, Historia Rusi południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej, Krakow, 1912.
- James M. R.*, The Apocryphal New Testament, Oxford, 1924.
- Jorga N.*, Geschichte des Osmanischen Reiches, Gotha, 1908-09.
- Jozzi O.*, Il corpo di S. Sisto I, papa e martire revindicato della basilica Vaticana, Roma, 1900.
- Jugie M.*, Theologia dogmatica Christianorum orientalium, Parisiis, 1926.
- Jurak J. O.*, Nas apostol Svaty Hyacint, Praha, 1930.
- Inscriptiones Romanae*, ed. Galeatti, Romae, 1760.
- Kanonensammlung (die) des Kardinals Deusdedit*, ed. Wolf von Glanvell, Paderborn, 1905.
- Kirchenlexikon oder Encyclopädie der katholischen Theologie und ihrer Hilfswissenschaften*, ed. Wetzer & Welte, Freiburg, 1947-56 (1882-1901).
- Klinkenberg H. M.*, Papsttum und Weltkirche bei Leo dem Grossen (in Zeitschr. d. Sav. Stift.), 38 (1952).
- Krumbacher K.*, Geschichte der byzantinischen Literatur, München, 1897.
- Kulczynski I.*, Specimen Ecclesiae Ruthenae, Romae, 1723.
- Kulczynski I.*, Fragmenta historica Russica, Wiener Hofbibl. nr. 88.
- Langen J.*, Geschichte der römischen Kirche, Bonn, 1881 seq.
- Lapotr A.*, Le Pope Jean VIII, Paris, 1895.
- Laurent V.*, Les Actes du Synod Photien et Georges le Metochite (in Echo d'Or.) 37 (1938).
- Laurent V.*, Le titre de patriarche oecumenique et la signature patriarcale, (in Rev. d. Etudes byz.), 6 (1948).
- Leclercq H.*, L'Afrique chretienne, Paris, 1904.
- Lietzmann H.*, Petrus und Paulus in Rom, Berlin, 1927.
- Lightfoot J. B.*, The Apostolic Fathers (1) St. Clement of Rome, London, 1890.
- Lipsius R. A.-Bonnet M.*, Acta Apostolorum Apocrypha, Lipsiae, 1891.
- Lipsius R. A.-Bonnet M.*, Die Apokryphen Apostelgeschichten und Apostellegenden, Brunswick, 1883-97.
- Mann H. K.*, The Lives of the Popes in the Middle Ages, London, 1902 seq.
- Martin T. O.*, The Twenty-eight Canon of Chalcedon a Background Note, Würzburg, 1953.
- Martinov I.*, Annus Ecclesiasticus Graeco-Slavus, Antverpiae, 1865.
- Mathaei Parisiensis*, Chronica Majora, ed. H. K. Luard, London, 1872-83.
- Mc Sorley J.*, An Outline History of the Church by centuries, London-St. Louis, 1954.
- Metzger G.*, Die afrikanische Kirche, Tübingen, 1934.
- Mommsen Th. E.*, Aktenstücke zur Kirchengeschichte aus dem Cod. Cap. Novar., Neues Archiv, 30, 1886.
- Mommsen Th. E.*, Römische Geschichte, Berlin, 1894.
- Montini R. U.*, Le tombe dei Papi, Roma 1957.
- Montour Artaud, de*, Lives and Times of the Roman Pontiffs, New York, 1867.
- Morin D. G.*, Clementis Romani ad Corinthios Epistolae versio Latina Antiquissima, Mared-soli, 1894.

- Müller K., Kirchengeschichte, Tübingen, 1914.
- Murali E., *Essai de Chronologia Byzantina*, St. Petersburg, 1855.
- Nicephorus Blemidas, *Diagesis*, ed. Heisenberg, Lipsiae, 1896.
- Norden W., *Das Papsttum und Byzanz*, Berlin, 1903.
- Northcote & Brownlow, *Roma sotterranea*, London, 1879.
- Novotny V., *Ceske Dejiny*, Praha, 1912 (1928).
- Ostrogorsky G., *History of the Byzantine State*, Rutgers Univ. Press, New Brunswick, 1957.
- Pachemires G., *De Michaela et Andronico Paleologis*, libri XIII Oed. Bekker, Bonn, 1835.
- Papadopoulos A., *Versuch einer Genealogie der Papeologen 1259-1453*, München, 1932.
- Pastor, Ludwig, von, Prof., *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters*, Freiburg, 1887 seq; St. Louis, 1938 seq.
- Pelesz J., *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom*, Wien, 1878.
- Pichler A., *Geschichte der kirchlichen Trennung zwischen dem Orient und Occident von den ersten Anfängen bis zur jüngsten Gegenwart*, München, 1864-65.
- Prümm, K., *De genuino Apocalypsa Petri textu*, 1929.
- Racki, *Documenta historica Croatiae periodum antiquam illustrantia*, Agram, 1877.
- Rehm B., *Die Pseudo-Clementinen*, I, Homilien, (Gr. christl. Schö.), 42, 1953.
- Reumont A., von, *Geschichte der Stadt Rom*, Berlin, 1867-70.
- Rockhill W. W., *The Journey of William Rubruck with Two Accounts of the Earlier Journey of John of Pian de Carpine*, London, 1900.
- Rhode G., *Die Ostgrenze Polens*, Köln-Graz, 1955.
- Rossi G. B., de, *Inscriptiones christianae urbis Romae*, Romae, 1861-88 (ed. A. Silvagni — 1922-25).
- Rossi G. B., de, *Bulletino di Archeologia Christiana*, Roma, 1881.
- Rossi G. B., de, *L'ambasceria di Papa Giovanni I a Constantinopoli secondo alcuni principali scrittori* (in Arch. d. soc. rom. d. stor. patr. Roma, 21, 1898).
- Rossi G. B., de, *Roma sotterranea*, Roma, 1864-67.
- Safarik J. P., *Slavische Altertümer*, Leipzig, 1843-44.
- Schwartz E., *Die sogenannte Sammlung der Kirche von Thessalonich*, in Festschf. R. Reitzenstein, Leipzig-Berlin, 1931.
- Schwartz E., *Kaiser Constantin und die christliche Kirche*, Leipzig-Berlin, 1936.
- Schlumberger G., *Un empereur byzantin au Xe siècle Nicéphoras Phocas*, Paris, 1890 (1923).
- Seppelt F. X., *Papstgeschichte*, München, 1949.
- Severjanov S. N., *Codex Gertrudianus*, Petropoli, 1922.
- Sickel Th. E., *Liber Diurnus Pontificum Romanorum, ex unico Codice Vaticano denuo*, Vindobonae, 1889.
- Sickel Th. E., *Das Privileg Otto's I für die römische Kirche*, Innsbruck, 1883.
- Spuler B., *Die Goldene Orde*, Leipzig, 1943.
- Stein E., *Geschichte des spätromischen Reiches*, Wien, 1928.
- Steinmüller E. J., *A Companion to Scripture Studies*, New York-London, 1943.
- Tafel G. L. F.-Thomas G. M., *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig*, Wien, 1856-57 (Fontes Rer. Austr.) 12-14.
- Tixeront-Raemers, *Handbook of Patrology*, London, 1947.
- Tosti L., *Storia della badia di Monte Cassino*, Napoli, 1843.
- Tosti L., *Storia della Lega Lombarda*, Monte Cassino, 1876.
- Tosti L., *Storia di Bonifazio VIII*, Monte Cassino, 1846.
- Turner C. H., *Studies in Early Church History*, Oxford, 1912.
- Turgenev J., *Historica Russiae Monumenta*, Petropoli, 1841.
- Uminski J., *Niebezpieczeństwo tatarskie w połowie XIII w. i papierz Innocenc IV*, Lwow, 1922.
- Vernadsky G., *Kievan Russia*, New Haven, 1948.
- Vernadsky G., *The Mongols and Russia*, New Haven-London, 1953.
- Vogt J., *Constantin der Grosse und sein Jahrhundert*, München, 1949.

- Vonaux L., *Le Actes de Pierre*, Paris, 1922.
- Watterich, *Pontificum Romanorum vitae ab exeunte saeculo IX ad finem saeculi XIII, ab aequalibus conscriptae*, Braunschweig, 1864.
- Wojciechowski T., *Szkice historyczne jedynastego wieku*, Krakow, 1951.
- Ziegler A., *Pope Gelasius I and his Teaching on the Relation of Church and State* (in *Cath. Hist. Rev.*), 27, 1942.
- Zinkeisen F. W., *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*, Gotha, 1840-45.
- Барвінський Б. д-р, *Оповідання з рідної історії*, Жовква, 1911.
- Голубинский Е. Е., *История Русской Церкви*, Москва, 1901 і слід.
- Греков Б. Д., *Киевская Русь*, Москва, 1946.
- Грицак П., *Галицько-Волинська Держава*, Нью-Йорк, 1958.
- Грушевський М. С., *Історія України-Руси*, Львів, 1904 і слід.
- Дашкевич Н., *Княженіє Данила Галицького по рускимъ и иностраннымъ известиямъ*, Київ, 1873.
- Иконниковъ В. С., *Опыт русской историографии*, Киев, 1908.
- Кордуба М., *Історія Холмицької й Підляшської*, Краків, 1941.
- Коструба Т., *Вибрані твори*, Торонто, 1955.
- Лужницький Г., *Українська Церква між Сходом і Заходом*, Філадельфія, 1954.
- Макарий Митрополитъ, *История Русской Церкви*, Спб., 1888 і слід.
- Нагаєвський І., *Кирило-Методіївське християнство*, Рим, 1954.
- Нагаєвський І., *Рим і Візантія*, Торонто, 1956.
- Нагаєвський І., *Св. Рівноапостольна Ольга*, Філадельфія, 1955.
- Нагаєвський І., *Київський князь Ізяслав-Дмитро і Петрів Престол у Римі, Йорк-тон*, 1958.
- Нагаєвський І., *Стародавня Україна в світлі історичних пам'яток*, Йорк-тон, 1961.
- Назарко І., *Св. Володимир Великий*, Рим, 1954.
- Павловъ А., *Критический опыт по истории древней греко-русской полемики*, Спб., 1873.
- Пархоменко В., *Начало христианства Руси, IX-X вв.* Полтава, 1913.
- Пачовський М. д-р, *Віймки з українсько-руської письменности XI-XVIII ст.*, Львів, 1916.
- Полонская Н. Д., *К вопросу о христианстве на Руси до Владимира*, ЖМНП, 71, 1917.
- Пашуто В., *Очерки по истории Галицко-Волинской Руси*, Москва-Ленинград, 1950.
- Поповъ А., *Историко-литературный обзоръ древне-русскихъ полемическихъ сочинений противъ латинянъ XI-XV вв.*, Москва, 1875.
- Приселков М. Д., *Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси*, Спб., 1913.
- Приселков М. Д., *История русского летописания XI-XV вв.*, Ленинград, 1940.
- Пресняков А., *Лекции по русской истории*, Москва, 1938 і слід.
- Томашівський С., *Предтеча Ісидора, Петро Акерович*, ЗЧСВВ, 1927.
- Томашівський С., *Історія Церкви на Україні*, Жовква, 1932.
- Томашівський С., *Історія України*, Мюнхен, 1948.
- Холмський І., *Історія України*, Мюнхен, 1949.
- Чубатий М., *Західня Україна і Рим у своїх змаганнях до церковної Унії*, ЗНТШ, 1917.
- Чубатий М., *Історія Української Церкви*, Мюнхен, (циклостиль).

ПОАЗБУЧНИЙ ПОКАЖЧИК ВАЖЛИВІШИХ ІМЕН

А

- Августин, Отець Церкви, св.*, стор. 51, 79, 86, 89, 92.
- Авксентій, аріянин*, стор. 71.
- Аврелій, архієпископ Картагени*, стор. 83.
- Автар, король лонгобардів*, стор. 122.
- Аганет I папа, св. (535-536)*, стор. 111, 112, 113.
- Аганет II папа (946-955)*, стор. 202-203, 204.
- Агатон папа, св. (678-681)*, стор. 133-134.
- Агнета, імператриця*, стор. 226.
- Адальберт, київський єпископ і магденбурзький митрополит*, стор. 204, 205.
- Адальберт, архієпископ Бремену*, 230, 241.
- Аделайда, жінка Оттона I*, стор. 202.
- Адемар, папський легат*, стор. 255.
- Адеодат (Деусдедіт) папа, (615-618)* стор. 125-126.
- Адеодат II папа (672-676)*, стор. 132.
- Адріан I папа (772-795)*, стор. 154-157.
- Адріан II папа (867-872)*, стор. 177-180, 181, 186.
- Адріан III папа (1884-885)*, стор. 185-186.
- Адріан IV папа (1154-1159)*, стор. 277-279.
- Адріан V папа (1276)*, стор. 325, 326, 327.
- Азбеста, архієпископ Сиракуз*, стор. 168.
- Акакій, патріарх Конст-поля*, стор. 99, 100, 102.
- Альберик, римський тиран*, стор. 199, 200, 201.
- Альфонс VII, есп. король*, стор. 261.
- Альфонс X, есп. король*, стор. 321, 325, 329.
- Альфонс, князь Португалії*, стор. 271.
- Алярик, король візиготів*, стор. 80.
- Амалясунта, регентка готів*, стор. 109, 111.
- Ажвросій, єп. Меділяну*, стор. 78, 101.
- Анаклет (Клет) папа, св. (76-88)*, стор. 30.
- Анастас, архієп. Херсону*, стор. 214.
- Анастасій I папа (399-401)*, стор. 79-80.
- Анастасій II папа (496-498)*, стор. 102-103.
- Анастасій III папа (811-13)*, стор. 197.
- Атанасій IV папа (1153-1154)*, стор. 276-277.
- Атанасій, віз. імператор, сретик*, стор. 101, 105, 106, 107.
- Анастасій II, віз. імператор*, стор. 141.
- Анастасій, патріарх Конс-поля*, стор. 150.
- Анастасій, пап. бібліотекар*, стор. 167, 168, 178.
- Анатолій, патр. Конст-поля*, стор. 95, 96.
- Анікет папа, св. (155-156)*, стор. 38.
- Андрій з Самосати*, стор. 89.
- Андрій III, угор. король*, стор. 343.
- Андронік I Комнен, віз. імператор*, стор. 283, 291.
- Андронік II Комнен, віз. імператор*, стор. 326, 335, 336.

Анна Комнена, стор. 274.
Анна, жінка св. Володимира Великого, стор. 213, 220.
Анна, жінка Данила короля Галицького, стор. 297.
Анно, архієпископ Колонії, стор. 241.
Анґлар, Апостол Скандинавії, св. стор. 164, 165.
Ангер, папа, св. (235-236), стор. 47.
Анти, предки українців, стор. 138.
Антим, патр. Кон-поля, монофізит, стор. 112.
Антоній, патр. Кон-поля, стор. 194.
Апіярій, пресвітер, стор. 231.
Аполінарій, ересіарх, стор. 71, 72.
Арґир, нам. Апуллії, стор. 231.
Аркадій, віз. імператор, стор. 81.

Аріберт, кор. лонгобардів, стор. 139.
Арій, ересіарх, стор. 63, 66.
Артабазд, імператор, стор. 147.
Асен II, болг. цар, стор. 295.
Асканій, архієп. Тарагони, стор. 97.
Асколій, Апост. Вікарій, стор. 78.
Аскольд, український князь, стор. 176, 204.
Аспарух, болг. вождь, стор. 132.
Астурьф, кор. лонгобардів, стор. 148.
Аталарих, кор. готів, стор. 109, 111.
Атанасій, патр. Олександрії, св. стор. 63, 64, 66, 67, 68, 69.
Атанасій, архієп. Тессалоніки, стор. 93.
Атіллія, вождь гунів, стор. 96.
Африкан Юлій Сикст, стор. 29.

Б

Бардас Фока, воєначальник, стор. 213.
Бароній, кардинал, стор. 169.
Бату (Батий), хан, стор. 311.
Белізар, полководець, стор. 112, 113.
Беля III, угорський король, стор. 286.
Беля IV, угорський король, стор. 306, 311, 313, 314.
Беренгарій, римський імпер., стор. 197.
Берта, перша жінка Генріха IV, стор. 241, 253.
Біла Хорватія, стор. 180.
Богемунд, князь Сицилії, стор. 255, 256.
Болдвін, граф і лат. Імператор в Кон-стан-полі, стор. 294, 295.
Болеслав I, польський князь, стор. 217.
Болеслав Кривоустий, поль. кн., стор. 263.
Болеслав, чеський князь, стор. 212.
Бонавентура, св. стор. 321, 323.

Боніфат I папа (418-422) стор. 12, 84-85.
Боніфат II папа (530-532) стор. 109-111.
Боніфат III папа (607) стор. 124-125.
Боніфат IV папа (608-615) стор. 125.
Боніфат V папа (619-625) стор. 126.
Боніфат VI папа (896) стор. 189.
Боніфат VII папа (Франко) стор. 209-210.
Боніфат VIII папа (1294-1303) стор. 333, 338-343.
Боніфат (Вінфред), Апостол Німеччини, стор. 143-144, 146, 147, 148.
Боніфат, маркіз Тосканії, стор. 227.
Борис-Михайло, болг. хан, стор. 175, 177, 184.
Бруно, архієп. Колонії, стор. 203.
Бурундай, татарський хан, стор. 317.

В

Валенс, імпер. аріянин, стор. 67, 68, 69.
Валентин папа (827) стор. 164.
Валентиніан I, імпер. стор. 71, 92, 96, 98.
Валєфрід Страбо, стор. 160.

Василій Вел., св., стор. 54, 72-73, 75.
Василіск, вождь, стор. 98-99.
Василь I Македонець, імператор, стор. 175, 178, 182, 184, 186.

Василь II Болгаровбивник, імператор, 213, 216, 220, 221, 223, 235, 243.
 Василь, архип. Тессалоніки, стор. 278, 279.
 Василь, примас Тирнави, стор. 292, 295.
 Василько, український князь, стор. 312, 317.
 Веда, преподобний, стор. 141.
 Венедикт I папа (575-579) стор. 117.
 Венедикт II папа (684-685) стор. 135.
 Венедикт III папа (855-858) стор. 168-170, 172, 173.
 Венедикт IV папа (900-903) стор. 193-194.
 Венедикт V папа (964-966) стор. 206.
 Венедикт VI папа (972-974) стор. 208-209.
 Венедикт VII папа (974-983) стор. 209-210.
 Венедикт VIII папа (1012-1024) стор. 222-223.
 Венедикт IX папа (1032-1045, 1047-1048) стор. 224-225, 227-244.
 Венедикт X папа (1058-1059) стор. 238.
 Венедикт XI папа (1303-1304) стор. 343-344.
 Венедикт, ігумен монастиря на Монте Касіно, св., стор. 144.
 Венедикт, слов. еп. на Моравії, стор. 191.

Вернард з Клерво, св., стор. 266, 272, 274.
 Вірилій папа (537-555) стор. 113-115.
 Віктор I папа, св. (189-199) стор. 40-42.
 Віктор II папа (1055-1057) стор. 231, 235-236, 237.
 Віктор III папа (1086-1087) стор. 252-253.
 Вільгельм I, князь Сицилії, стор. 279.
 Вільгельм Завойовник, стор. 228, 244.
 Вільгельм II, кн. Ахаї, стор. 320.
 Віталіян, вождь із Скитії, стор. 105, 106.
 Віталіян папа св. (657-672) стор. 131-132.
 Вішинг, лат. суффраг. св. Методія, стор. 181.
 Войтіх-Адалберт, св., стор. 211, 212, 224.
 Володимир I Великий, св., Хреститель Руси-України, стор. 193, 208, 212, 213, 214, 219, 220, 234.
 Володимир II Мономах, Вел. князь Києва, стор. 274.
 Володимир III Рюрикович, Вел. князь Києва стор. 301.
 Вратислав, чеський князь, стор. 224, 243.
 Всеволод, український князь, стор. 251.

Г

Гелазій I папа, св., (492-496), стор. 101-102, 137.
 Гелазій II папа (1118-1119) стор. 261.
 Генрик II, цісар, стор. 221, 222, 223, 224.
 Генрик III Чорний, цісар, стор. 225, 226, 227, 230, 231, 236.
 Генрик IV, цісар, стор. 231, 241, 244, 246, 247, 248, 249, 250, 253, 254, 258.
 Генрик V, цісар, стор. 258, 259, 260, 261, 262, 264, 265.
 Генрик VI, цісар, стор. 285, 287, 288, 289, 292, 301.
 Генрик VII, цісар, стор. 300.

Генрик Довгий, маркіз Нордмарку, зять Всеволода, стор. 283.
 Генрик I, англ. король, стор. 260, 265.
 Генрик III, англ. кор., стор. 291, 300.
 Гераклій, візант. імпер., стор. 119, 126, 128.
 Герман I, патріарх Констан-поля, стор. 143, 145, 150.
 Герман II, патр. Кон-поля, стор. 304, 305, 306.
 Герман III, патр. Кон-поля, стор. 322, 323.
 Герман, митр. Кипру, стор. 116.

Гесихій, патр. Єрусалиму, стор. 116.
 Гінкмар, архиеп. Реймсу, стор. 167, 170, 173, 174.
 Гінполіт, св., 29, 34, 40, 43, 44, 46.
 Гіґін (ос) папа, св., (136-140) стор. 36-37.
 Гозій, папський легат, стор. 63, 67.
 Гонорій I папа (625-638) стор. 126-127, 134.
 Гонорій II папа (1124-1130) стор. 264-266.
 Гонорій III папа (1216-1227) стор. 299-301, 302, 316.
 Гонорій IV папа (1285-1287) стор. 331-333, 334.
 Гонорій, імпер. стор. 80, 81, 84, 85.
 Гормізд папа (514-523) стор. 105-108.
 Григор I папа, св. (590-604) стор. 10, 117, 118, 120-124.
 Григор II папа (715-731) стор. 143-145.
 Григор III папа св. (731-741) стор. 145-146, 147.

Григор IV папа (827-844) стор. 164-165, 166.
 Григор V папа (996-999) стор. 215-216.
 Григор VI папа (1045-1046) стор. 226, 244.
 Григор VII папа (1073-1085) стор. 226, 229, 234, 237, 240, 243-253, 257.
 Григор VIII папа (1187) стор. 286, 289.
 Григор IX папа (1227-1241) стор. 301-307, 320, 326.
 Григор X папа (1271-1276) стор. 320-324, 329, 337.
 Григор Нанз. св., стор. 74-75, 195.
 Григор Нісс., св. стор. 72.
 Григор з Кипру, патр. Кон-поля, стор. 335.
 Григор III Паглявуні, вірм. католикос, стор. 272.
 Гуґо, кор. Італії, стор. 198, 199, 200.
 Гуґо, князь Франконії, стор. 255.

Г

Гвідон, архип. Медіоляну, стор. 237, 239, 241.
 Гвідон, архиеп. Равенни, антипапа Климент III, стор. 249, 251, 252.
 Гвімар, князь норман., стор. 227.
 Гейза, угор. король, стор. 218.

Гензерик, вождь вандалів, стор. 98.
 Гертруда, українська княгиня, стор. 251.
 Готфрей, князь Бульйону, стор. 255.
 Граціян, імператор, стор. 71, 76, 79.
 Гуюк, татарський хан, стор. 311.

Д

«Даґоме юдекс», документ, стор. 212.
 Дамаз I папа св. (366-384) стор. 28, 70-77.
 Дамаз II папа (1048) стор. 227, 229.
 Дандолло, дож Венеції, стор. 293.
 Данило, український король, стор. 297, 298, 307, 311, 313, 316.
 Данило, слов. еп. Моравії, стор. 191.
 Данте Аліґері, поет, стор. 326, 339, 344.
 «Даровизна Константина», стор. 149-150.
 Декій, екзарх Равенни, стор. 118.
 Деусдедіт, кардинал, стор. 212.
 Десідерій, кор. лонгобардів, стор. 149, 152, 153, 154, 155.

Десідерій, ігум. Монте Кассіно, стор. 238, 245.
 Джінґіс-хан, стор. 310.
 Діонісій папа, св. (259-268) стор. 52-54.
 Діонісій, патр. Олександрії, стор. 53.
 Діонісій Малий, монах із Скитії, стор. 102, 104.
 Діонісій з Коринту, стор. 23, 24.
 Діоскор, антипапа, стор. 109, 111.
 Діоскор, патр. Олександрії, стор. 94, 97, 98.
 Дмитро-Звонімір, хорв. князь, стор. 250.
 Доми папа (676-678) стор. 133.
 Дрого, вождь норман, стор. 231.

Е

Еварист папа св. (97-105) стор. 34-35.
Евген I папа св. (655-657) стор. 131.
Евген II папа (824-827) стор. 163.
Евген III папа бл. (1145-1153) стор. 271-276, 277, 280.
Евдокія, імператриця, жінка Аркадія, стор. 81.
Евдокія, імпер. жінка Валентиніана III, стор. 98.
Евдокія, імператриця, стор. 245.
Евдій, еп. Антіохії, стор. 29.
Евпраксія-Аделайда, Всеволодівна, жінка цесаря Генрика IV, стор. 253, 254, 259.
Евсевій папа св. (309) стор. 57.
Евсевій, еретик, стор. 66.

Евсевій, історик, стор. 13, 23, 34, 37, 41, 56.
Евсевій з Дорилеї, стор. 94.
Евстахій, патр. Кон-поля, стор. 223.
Евтимій, патр. Кон-поля, стор. 95.
Евтимій, ересіарх, стор. 93, 94.
Евтихій, патр. Кон-поля, стор. 115.
Евтихій папа св. (275-283) стор. 54-55.
Евфемій, патр. Кон-поля, стор. 100, 101.
Евфемія Мономахівна, жінка угор. короля Коломана, стор. 264.
Едвард I, англ. король, стор. 334.
Елевтерій папа св. (175-189) стор. 39-40.
Епіфаній, патр. Кон-поля, стор. 107, 110.

Є

Єзид II халіф, стор. 144.
Єронім св., стор. 41, 42, 76-77, 80, 82.

Єфрем, митроп. Києва, стор. 256, 257.
Єфрем, патр. Антіохії, стор. 114.

З

Захарія папа св., (741-752), стор. 147-148.
Збислава Святославна, жінка Болеслава Кривоустого, стор. 263.
Зенон, віз. імператор, стор. 98.

Звфірин папа св., (199-217) стор. 42-44.
Зігфрід, архиеп. Майнцу, стор. 249.
Зойла, патр. Олександрії, стор. 114.
Зосим папа, св. (417-418), стор. 31, 83-84.

І

Іван Бучко, архієпископ, Апостольський Візитатор, стор. 5, 8, 18.
Іван папа, св. (523-526) стор. 150, 151, 156.
Іван II папа (533-535) стор. 111.
Іван III папа (561-574) стор. 117.
Іван IV папа (640-642) стор. 128-129.
Іван V папа (685-686) стор. 135.
Іван VI папа (701-705) стор. 138.
Іван VII папа (705-707) стор. 139.

Іван VIII папа (872-882) стор. 180-183, 184, 185, 186, 188, 189.
Іван IX папа (898-900) стор. 190-191, 192, 194.
Іван X папа (914-928) стор. 196, 197-198.
Іван XI папа (931-935) стор. 199-200.
Іван XII папа (955-964) стор. 203-206.
Іван XIII папа (965-972) стор. 205, 206-208, 217.

Іван XIV папа (983-994) стор. 210- 211.
 Іван XV папа (985-996) стор. 211-215.
 Іван XVI Філіогат – стор. 215, 216.
 Іван XVII (XVI) папа (1003), стор. 220.
 Іван XVIII папа (1004-1009), стор. 220-221.
 Іван XIX папа (1024-1032) стор. 224, 244.
 Іван XXI папа (1276-1277) стор. 325-326, 329.
 Іван Золотоустий, патр. Кон-поля, стор. 26, 79, 80-81.
 Іван II, патр. Кон-поля, стор. 107.
 Іван IV Постник, патр. Кон-поля, стор. 118, 122, 124.
 Іван Схоластик, патр. Кон-поля, стор. 137.
 Іван Грамматик, патр. Кон-поля, стор. 167.
 Іван, митр. Києва, стор. 214, 235.
 Іван II, митр. Києва, стор. 256.
 Іван III, митр. Києва, стор. 275.
 Іван IV, митр. Києва, стор. 296.
 Іван V, митр. Києва, стор. 297.
 Іван, патр. Антіохії, стор. 89.
 Іван, патр. Олександрії, стор. 100.
 Іван Векхос, патр. Кон-поля, стор. 322, 323, 326, 328, 333, 335.
 Іван, архiep. Спалато, стор. 198, 242.
 Іван Крещент (Ченчій), стор. 207, 209, 211, 214, 216, 220, 221.
 Іван II Комнен, віз. Імператор, стор. 260, 263, 265, 270, 273, 275.
 Іван Циміскес, віз. Імператор стор. 207.
 Іван III Ватацес, імпер. в Нікеї, стор. 295, 304, 314.
 Іван, ігумен із Струми, антипапа, стор. 281.
 Іван, пап. легат в Кон-полі, стор. 283.

Іван «Без землі», англ. кор. стор. 291, 300.
 Іван X Каматерос, патр. Кон-поля, стор. 292.
 Іван Пляно де Карпіні, стор. 311, 312.
 Іван де Монте Корвіно, стор. 334.
 Іван з Парми, стор. 334.
 Іван Пекгам, архисп. з Кентербері, стор. 330.
 Іван з Сабіни, антипапа, стор. 225.
 Ігор, Вел. Київський князь, стор. 201, 204.
 Ігнатій з Антіохії, св. стор. 24.
 Ігнатій, св., патр. Кон-поля, стор. 174, 175, 178, 182, 184.
 Ізяслав I Дмитро, Вел. Київ. князь, стор. 251, 252.
 Ізяслав II Мстиславич, Вел. київ. князь, стор. 274, 275.
 Ізяслав III Давидович, Вел. Київ. князь, стор. 296.
 Іларіон, митр. Києва, стор. 235.
 Іларій папа (461-468) стор. 97-98.
 Іларій, митр. Арльсу, стор. 92, 93.
 Інокент I папа (401-417), стор. 12, 80-83, 86.
 Інокент II папа (1130-1143) стор. 268-270.
 Інокент III папа (1198-1216) 288-299, 300.
 Інокент IV папа (1243-1254) стор. 307-314, 315, 316, 318, 325, 326.
 Інокент V папа (1276), стор. 324-325.
 Ірина, віз. імпер., стор. 155, 156, 157, 159.
 Ірина, українська княжна, стор. 251.
 Іриней, св., стор. 17, 37.
 Ісаак Комнен, віз. імпер., стор. 326.
 Ісаак II, Ангел, стор. 291, 293, 328.

Й

Йордан Перлеоне, рим. барон, 271, 272.
 Йордан, князь Капуї, 282.
 Йосиф, митр. Києва, 307.

Йосиф, патр. Кон-поля, 322-23, 331, 335.
 Йосиф V Сліпий, митр. Львова і Києва, Екзарх Всєї України, 4, 18.

К

Кай папа (283-296) стор. 55.
Кай, пресвітер, свідок про гріб св. Апост. Петра в Римі, 16, 25, 26, 27.
Календіон, патр. Антіохії, стор. 99.
Калікст I папа, св. (217-223), стор. 44-45.
Калікст II папа (1110-1124) стор. 261-264, 265.
Канут IV, Хреститель Данії, стор. 228.
Карло з Анжу, кн. Сицилії, стор. 318, 319, 320, 321, 326.
Карло Великий, франконський цісар, стор. 154, 155, 156, 157, 158, 160.
Карло Молот, франконський король, 142, 144, 146.
Карло III Товстий, франк. цісар, 171, 185, 188, 192.
Карло Лисий, франк. цісар, стор. 173, 181.
Карломан, франк. король, 148.
Карло IV, кор. Сицилії, 334, 337, 338.
Кедазь, архиеп. Парми, антипапа, 241.
Кедваль, кн. Саксонії, стор. 136.
Келестій, еретик, 82, 83, 86.
Келестин I папа (422-432) стор. 86-89.
Келестин II папа (1143-1144) стор. 270.
Келестин III папа (1191-1198) стор. 287-288, 296, 326.
Келестин IV папа (1241) стор. 307, 308, 329.
Келестин V папа (1294) стор. 336, 338, 240.
Кирило, патр. Єрус., стор. 74, 75.
Кипріяк, патр. Кон-поля, стор. 125.
Кирило, патр. Олекс., стор. 87-89, 93.
Кирило і Методій, Апостоли Словян, стор. 32, 172, 175, 178, 179, 180, 186, 209, 212.
Кирило, митр. Києва, стор. 312.
Кирило, єп. Холму, стор. 311.
Климент I папа, св., (88-97), стор. 31-34, 178.

Климент II папа (1046-1047) стор. 226-227.
Климент III папа (1187-1191) стор. 286-287, 289, 296.
Климент IV папа (1265-1268) стор. 319-320.
Климент, патр. Олекс., 24
Клим Смолятич, митр. Києва, стор. 274, 296.
Клодвик, франк. кор., стор. 103.
Коляян, болг. цар, 292, 295.
Конон папа (686-687) стор. 135-136.
Константин папа (708-715) стор. 139-141.
Константин Вел., імпер., стор. 27, 58, 60-61, 63, 66.
Константин IV Погонат, віз. імпер., стор. 132, 133, 134.
Константин V Копронім, віз. імпер., стор. 147, 150, 155.
Константин VI, віз. імпер., стор. 155, 156, 157, 159, 160.
Константин VII Порфир, стор. 176, 195, 196, 199, 201, 205.
Константин IX Мономах, віз. імпер., стор. 225, 231, 236, 237, 243.
Константин X Дука, стор. 236, 245.
Константин, митр. Києва, 296.
Константин II, митр. Києва, 297.
Константин, іконоборець, стор. 144.
Константин II, патр. Кон-поля, 151.
Константин III Лехудес, патр. Кон-поля, стор. 236.
Конрад I, цісар, 218-224, 225.
Конрад III, цісар, стор. 271, 272.
Корбініян, Апостол Баварії, стор. 143.
Констанцій, рим. імпер., стор. 68.
Корнилій папа, св., (251-253) стор. 10, 28, 47-50.
Косма II, патр. Кон-поля, стор. 275.
Кремса, хан татар, стор. 317.

Л

Лаврентій, антипапа, стор. 104.
 Лев I папа св., (440-461) стор. 87, 91, 92, 97.
 Лев II папа (682-683) стор. 134-135.
 Лев III папа (795-816) стор. 158-160.
 Лев IV папа св. (847-855) стор. 166-168, 169, 170.
 Лев V папа (903) стор. 194.
 Лев VI папа (928) стор. 199.
 Лев VII папа (936-939) стор. 200.
 Лев VIII папа (964-965) стор. 206.
 Лев IX папа (1049-1054) стор. 229-235, 244.
 Лев, антипапа, стор. 205, 206.
 Лев I Романович, гал. король, стор. 306, 333.
 Лев, митр. Гераклеї, стор. 331.
 Лев I, віз. імператор стор. 98.
 Лев II, віз. імпер., стор. 98.
 Лев III Ізавр., віз. імпер., 141, 142, 144, 145, 146, 152, 153, 155.
 Лев IV Хозар, віз. імпер., стор. 155.
 Лев VI, віз. імпер., стор. 186, 195, 196.
 Леонтій, митр. Києва, стор. 214.
 Леопольд, князь Австрії, стор. 288.
 Ліберій папа, св. (352-366) стор. 68-77.
 Лін папа, св. (67-76) стор. 29-30.

Лукий I папа св., (253-254) стор. 50
 Лукий II папа (1144-1145) стор. 271-272.
 Лукий III папа (1181-1185) стор. 284, 285.
 Льотар, кор. Франконії, стор. 165, 166.
 Льотар II, кор. Франк., стор. 173, 178.
 Льотар III, кор. Франк., стор. 265, 266, 268.
 Людвик, франк. цісар, стор. 159, 161, 163, 165.
 Людвик II, франк. цісар, 166, 167, 172, 173, 180, 181, 182.
 Людвик III Сліпий, франк. цісар, 193, 197.
 Людвик IV, стор. 201.
 Людвик VI, стор. 261.
 Людвик VII, стор. 272, 273.
 Людвик IX, французький кор., стор. 319, 320, 321, 329.
 Лютпранд, кор. лонгобардів, стор. 146, 148.
 Люпранд з Кремони, стор. 196, 199, 205, 207.
 Лямберт, кн. Сполетта, стор. 178, 188, 189, 190.
 Ландо папа (913-914) стор. 197.
 Лянд, антипапа, стор. 281.

М

Маврикій, віз. імпер., стор. 118, 119.
 Маврикій, антипапа, стор. 261, 262.
 Магінульф, антипапа, 258, 259.
 Македоній, ересіарх, 71, 72, 73, 104.
 Максим, митр. Києва, стор. 333.
 Малахій, архиеп. Армагу, стор. 270.
 Мануїл I Комнен, віз. імпер., стор. 273, 275, 278, 282, 283.
 Мануїл II, імпер. в Нікеї, стор. 314.
 Марій Меркатор, стор. 87.
 Марін I папа (882-884) стор. 184-185.
 Марін II папа (942-946) стор. 202.

Маркел папа, св., (308-309) стор. 56-57.
 Маркеллін папа, св., (296-304), 55-56.
 Маркіян, віз. імпер., стор. 94.
 Марко папа, св. (336) стор. 65-66.
 Мартин папа, св. (642-649), стор. 129-130.
 Мартин папа IV (1281-1285) стор. 329-331, 338.
 Матвій, митр. Києва, стор. 297.
 Матільда, графиня Тосканії, 248, 249, 254, 259, 265.
 Мацей, еп. Кракова, стор. 274.

Мелетій, патр. Кон-поля, стор. 73, 74.
 Мельхіяд (Мільтіяд) папа, св. (311-314) стор. 57-59.
 Мемнас, патр. Кон-поля, стор. 112, 114, 115.
 Мендовг, лит. князь, стор. 313, 317.
 Методій, патр. Кон-поля, стор. 174.
 Микита, патр. Кон-поля, стор. 151.
 Микита Стетат, 234.
 Микита, митр. Києва, стор. 274.
 Микола I папа, св. (858-867) стор. 170, 172-177, 178.
 Микола II папа (1059-1061) стор. 238-240.
 Микола III папа (1277-1280) стор. 326-329, 338.
 Микола IV папа (1288-1292) стор. 333-336, 337.
 Миколай св. Отець, стор. 63, 255.
 Микола Містик, патр. Кон-поля, стор. 192, 194, 195, 196, 198.
 Микола II Хризоберг, патр. кон-поля, стор. 213.
 Микола Кординіят, патр. Кон-поля, стор. 256.

Микола Мустальон, патр. Кон-поля, стор. 275.
 Михайло I Рангабе, віз. імп., стор. 160, 162.
 Михайло II Амор., стор. 163, 164.
 Михайло III, віз. імп., стор. 174, 175.
 Михайло IV, в. імп., стор. 225, 233.
 Михайло V, в. імп. стор. 225.
 Михайло VI, в. імп., стор. 236.
 Михайло VII Дука, стор. 218, 245, 250.
 Михайло VIII Палеолог, в. Нікеї, стор. 315, 316, 318, 319, 320.
 Михайло IX, віз. імп., стор. 336.
 Михайло Керулярій, патр. Константинополя, стор. 221, 232, 233, 236.
 Михайло II, митр. Києва, стор. 274.
 Михайло III Анхіял, патр. Кон-поля, стор. 283.
 Михайло, князь Захлумії, стор. 198.
 Монга, татарський хан, стор. 311.
 Моймір, князь Моравії, стор. 191.
 Мохаммед, стор. 119.

Н

Нарзес, воєначальник, стор. 116, 117.
 Нассер Мохаммед, султан, стор. 339.
 «Неділя православ'я», стор. 167-168.
 Некарій, патр. Кон-поля, стор. 74.
 Несторій, ересіярх, стор. 86, 87, 88, 89.
 Нестор, укр. історик, стор. 177, 204, 254.
 Ніль, ігумен, св., стор. 216.
 Никифор, патр. Кон-поля, стор. 160, 161, 162.

Никифор, Фока, віз. імпер., стор. 207.
 Никифор Ботоніят, віз. імпер., стор. 250.
 Никифор, митр. Києва, стор. 274.
 Никифор II, митр. Києва, стор. 297.
 Никифор I, деспот Епіру, стор. 328.
 Ногай, хан, стор. 318.
 Ногарет, фр. канцлер, стор. 341, 343.

О

Оділльо, св. стор. 227, 229.
 Одо, св., ігумен в Ключі, стор. 193, 202.
 Одо, граф Сутрі, стор. 253.
 Одоакер, вождь герулів, стор. 98.
 Октавіян, антипапа, стор. 280, 281.
 Олександр I папа (105-115), стор. 35.

Олександр II папа (1061-1073), стор. 240-243, 244.
 Олександр III папа (1159-1181), стор. 280-284, 286, 296, 310.
 Олександр IV папа (1254-1261), стор. 315-318, 319, 326.

Олександр, патр. Олександрії, стор. 63.
 Олексій I Комнен, стор. 250, 255, 256, 260.
 Олексій II Комнен, стор. 283.
 Олексій III Ангел, стор. 291.
 Олексій IV, віз. імпер., стор. 293.
 Олексій V Дука, стор. 293.
 Олена, св., стор. 196.
 Олаф Гаралдсон, стор. 229.

Ольга, княгиня, св., стор. 193, 204, 205, 213.
 Омар, халіф, стор. 119.
 Онізо з Мецани, пап. легат, стор. 313.
 Оріген, стор. 43, 46, 79-80.
 Оттон I, цісар, стор. 200, 202, 203, 204, 205, 206, 207.
 Оттон II, цісар, стор. 207, 208, 209, 210, 217.
 Оттон III, цісар, 209, 210, 211, 215, 216.

П

Павло папа (757-767), стор. 152-153.
 Пасхаль I папа (817-824), стор. 161-163.
 Пасхаль II папа (1099-1118), стор. 257-261.
 Пелагій I папа (556-561), стор. 116.
 Пелагій II папа (579-590), стор. 118, 121.
 Пелагій, ересіарх, стор. 82, 83.
 Петро, св. Апостол, перший папа (33-67), стор. 9, 11, 12, 19-28, 61.
 Петро Акеревич, митр. Києва, стор. 309.
 Петро, патр. Антіохії, стор. 221.
 Петро Даміян, св., стор. 226, 237, 238, 239, 243.
 Петроніла, донька св. Петра, стор. 153.
 Перлеоне, антипапа, стор. 268.

Пій I папа, св. (140-155), стор. 37-38.
 Пій XII папа, стор. 16.
 Піпін Малий, франк. кор. 148, 149, 150, 152, 155.
 Пилип I, франц. кор., син Анни Ярославни, стор. 244.
 Пилип II, фр. кор., стор. 287, 290.
 Пилип III, фр. кор., стор. 321, 326, 329, 330.
 Пилип IV Красний, фр. кор., стор. 339, 340, 341, 343.
 Полікарп, св., стор. 38.
 Понтіян папа св. (230-235), стор. 46.
 Прокль, єп. Сизики, оборонець Божого Материнства Пр. Д. М., стор. 87.
 Пульхерія, імператриця, стор. 91.

Р

Роман папа (897), стор. 190.
 Роберт Гіскард, кн. норман, стор. 240.
 Роджер, кн. Сицилії, стор. 265, 269, 273, 245, 246, 250.
 Роберт, кн. норман, стор. 265.
 Роман I Лякапен, віз. імп., стор. 196, 199, 200, 201.
 Роман II, стор. 205, 207, 213.
 Роман IV, стор. 245.
 Роман III, стор. 225.
 Роман Великий, гал.-вол. князь, стор. 297, 298.

Ромуальд, св., стор. 217.
 Рудольф, нім. король, стор. 322, 324, 326, 327, 332, 335.
 Рустик, архієп. Нарбони, стор. 97.
 Русь-Україна, стор. 176, 177, 178, 179, 180, 193, 204, 208, 212, 220, 229, 243, 251, 252, 256, 257, 274, 275, 276, 298, 301, 306, 310, 312, 317, 324, 332, 333.
 Руф. архієп. Тессалоніки, Апостольський Вікарій для Сходу, стор. 78, 80, 85, 88.

С

Сабініян папа (604-606), стор. 124.
 Салядин, султан, стор. 287.
 Самуїл, болг. цар, стор. 213, 214.
 Сарацини, стор. 166, 167.
 Сергій I папа, св. (687-701), стор. 136-138.
 Сергій II папа (844-847), стор. 166, 173.
 Сергій III папа (904-911), стор. 195-196.
 Сергій IV папа (1009-1012), стор. 221-222.
 Сергій, патр. Кон-поля, стор. 126, 127, 134.
 Сізіній папа (708), стор. 139.
 Сикст I папа, св. (115-125) стор. 35-36.
 Сикст II папа, св. (257-258), стор. 52.
 Сикст III папа (432-440), стор. 89-90.
 Силвестер I папа, св. (314-335), стор. 62-66.
 Силвестер II папа (999-1003) стор. 216-220, 245.
 Силверій папа (536-537), стор. 112-113.
 Симмах папа св. (498-514), стор. 101, 103-105.
 Симплікій папа св. (468-483), стор. 98-99.

Сирікій папа св. (384-399), стор. 77-79.
 Схяра Коломна, кардинал, напасник проти папи Боніфата VIII, стор. 342, 343.
 Сотер папа св. (166-175), стор. 39.
 Софроній, патр. Єрусалиму, стор. 127, 134.
 Степан I папа св. (254-257), стор. 51-52.
 Степан II (III) папа (752-757), стор. 149-152.
 Степан IV папа (768-772), стор. 153-154.
 Степан V папа (816-817), стор. 161.
 Степан VI папа (885-891), стор. 186-187.
 Степан VII папа (896-897), стор. 189, 191.
 Степан VIII папа (928-931), стор. 199.
 Степан IX папа (939-942), стор. 200-201.
 Степан X папа (1057-1058), стор. 237-238.
 Степан, патр. Кон-поля, стор. 186.
 Степан-Вайк, св., угор. король, стор. 218.
 Северин папа (638-640), стор. 128.

Т

Терасій, патр. Кон-поля, св., стор. 156.
 Телесфор папа, св. (125-136), стор. 36.
 Теодор I папа (642-649), стор. 129.
 Теодор II папа (897), стор. 190.
 Теодосій II, імпер., стор. 71, 73, 77, 85, 91, 94.
 Теодосій III, імпер., стор. 141.
 Теодор з Мопсвестії, стор. 114.
 Теодор, антипапа, стор. 136.
 Теодор, митр. Ефесу, іконоборець, стор. 144.
 Теодор Студит, св., стор. 162.
 Теодор II Ляскаріс, імп. в Нікеї, стор. 294, 315.
 Теодор, митр. Нікеї, стор. 331.
 Теодорет з Кипру, стор. 114.
 Теодора, жінка Юстиніана I, стор. 112.
 Теодорих, кор. готів, стор. 103, 104, 106, 108, 109.

Теодор (от), патр. Кон-поля, стор. 163.
 Теопемт, митр. Києва, стор. 235.
 Теофіл, віз. імпер., 167, 175.
 Теофіл, еп. Готії, стор. 63.
 Теофіл, патр. Олександрії, стор. 79, 80, 81, 88.
 Теофано, жінка Оттона II, стор. 209, 212, 213, 220.
 Теофілакт, патр. Кон-поля, стор. 200, 204.
 Теофілакт, митр. Себастеї, стор. 220.
 Тервел, вождь болгар, 141.
 Тертулліян, стор. 42, 44, 51.
 Тиберій II імпер., стор. 138.
 Тимотей, патр. Олекс., стор. 99.
 Тома, еп. Клявдіополісу, іконоборець, стор. 144.
 Трасмунд, кн. Сполетто, стор. 146.
 Трифон, патр. Кон-поля, стор. 199.

У

Україна: гляди: Русь-Україна.
Ульрих, архиеп. Авгсбургу, св. стор. 202, 212.
Урбан I папа (222-230) стор. 45-46.
Урбан II папа (1088-1099) стор. 253-257, 261, 268.

Урбан III папа (1185-1187) стор. 285-286.
Урбан IV папа (1261-1264) стор. 318-319, 320.
Урсакій, аріянин, стор. 67-68, 70.
Урсін, диякон, стор. 71.

Ф

Фабіян папа, св. (236-250) стор. 47, 48.
Фелікс I папа, св. (269-274) стор. 54.
Фелікс II папа, св. (483-4492) стор. 100.
Фелікс III папа, св. (526-530) стор. 109, 111.
Фелікс, антипапа, стор. 69.
Фелікс, архиеп. Равенни, стор. 139.
Феодосій Печерський, стор. 256.
Філіпін, імпер. стор. 140, 141.
Флявін, I, патр Кон-поля, св. стор. 93, 94.
Фока, імператор, стор. 119.

Формоз папа (891-896) стор. 178, 180, 182, 185, 186, 188-189, 190, 193.
Фотій, патр. Кон-поля, стор. 46, 170, 174, 175, 176, 178, 182, 183, 184, 186, 187, 188, 191, 195, 232, 260.
Фрідріх з Майнцу, Ап. Вікарій, стор. 200.
Фрідріх I Барбаросса, цісар, стор. 267, 277, 278, 280, 281, 282, 284.
Фрідріх II, цісар, стор. 290, 296, 300, 302, 303, 304, 307, 308, 309, 310, 314, 315.
Фрідріх III, стор. 340.

Х

Халіф Фатиміт, стор. 221.
Харитон Евбенейогес, патр. Кон-поля, стор. 283.
Херсонес, місто в Криму, стор. 31, 130, 139, 140.

Христіян, архиеп. Майнцу, стор. 284.
Христофор, пап. нотар, стор. 153.
Христофор папа (903-904) стор. 194-195.

Ч

Чезаре Бароніо, кардинал, стор. 150.
Чезарій, митр. Арльсу, стор. 105, 109.

Ченчій, рим. барон, напасник проти папи Григора VII, стор. 247, 249, 261.

Ю

Ювеналь, патр. Єрусалиму, стор. 88, 94.
Юлій папа, св. (337-352) стор. 66-61.
Юрій I, гал.-вол. король, стор. 333.
Юстин Мученик, стор. 37.
Юстин I, імпер. стор. 107, 108.

Юстин II, імпер. 117, 118.
Юстиніян I, імпер., 107, 110, 111, 112, 113, 117, 142, 213.
Юстиніян II, імпер. стор. 136, 138, 139, 140.

Я

Яків, еп. Єрусалиму, стор. 29.

Яків I, кор. Арагонії, стор. 322, 334, 335.

Яків II, кор. Араг., стор. 378.

Яків Коломна, кард. стор. 340.

Яромір, еп. Праги, стор. 243.

Ярополк, Петро, укр. князь, стор. 251.

Ярослав Мудрий, Вел. князь Києва, стор. 235, 240, 251.

З М І С Т

	Сторона
Вступне слово Архиепископа Івана Бучка	5 — 8
Вступ	9 — 18
<i>Перший Розділ:</i>	
Римські Архiereї в часи переслідування Церкви	19 — 59
<i>Другий Розділ:</i>	
Свобода Церкви, закріплення її навчання й організації	60 — 90
<i>Третій Розділ:</i>	
Рим у добі мандрівки народів	91 — 118
<i>Четвертий Розділ:</i>	
Рим у добі Григора Великого	119 — 141
<i>П'ятий Розділ:</i>	
Рим і віднова західньої імперії	142 — 170
<i>Шостий Розділ:</i>	
Римські Архiereї і християнізація слов'ян	171 — 191
<i>Сьомий Розділ:</i>	
Рим у добі февдального розбрату	192 — 227
<i>Восьмий Розділ:</i>	
Розквіт Церкви в середньовіччі	228 — 266
<i>Дев'ятий Розділ:</i>	
Апостольська Столиця в Римі — порядкуючий чинник у світі	267 — 344
Бібліографія	345 — 350
Поазбучний показчик важливіших імен	351 — 363
Зміст	365

ЗАВВАЖЕНІ ПОМИЛКИ

Стор.	Рядок	Надруковано:	Має бути:
38	11 здолу	нагодаі	нагоді
71	13 здолу	та	що
73	2 згори	Теодосіяна	Теодосія
74	15 згори	єпискон	єпископ
77	6 згори	пап	папів
77	17 згори	пап	папів
106	19 згори	Апостольський	в Апостольський
141	14 здолу	Anasthasium	Constantinum
148	13 здолу	Захарій	Захарія
149	3 здолу	Confession	Confessio
150	8 згори	відносяться	відносять
160	5 здолу	Febbruarii	Februarii
169	20 згори	і дні	і чотири дні
176	21 згори	всиланий	висланий
176	19 здолу	ірищення	хрищення
204	16 згори	превілеїв	атривілеїв
205	16 згори	по смерті св. Ольги	по уступленні св. Ольги
211	12 згори	і хоч папа	дарма, що папа
225	23 здолу	Парфалогії	Пафлагонії
266	12 згори	назва	назвав
284	7 згори	Остії-Веллерті	Остії-Веллетрі
284	12 згори	Веллерті	Веллетрі
290	6 згори	кермо	керму
318	13 здолу	з Катаюцаро	з Катанцаро
330	5 згори	Констанцію	Констанцією
331	12 згори	буллю	буллою
333	5 здолу	1127 року	1227 року

